

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HURREMÎ ÇELEBİ AKAY TARİHİ
(TENKİTLİ METİN -DEĞERLENDİRME)

DOKTORA TEZİ

AYKUT CAN

İSTANBUL 2022

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HURREMÎ ÇELEBİ AKAY TARİHİ
(TENKİTLİ METİN -DEĞERLENDİRME)

DOKTORA TEZİ

AYKUT CAN

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. UĞUR DEMİR

İSTANBUL 2022

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
KIRIM TARİHLERİ.....	VIII
DEĞERLENDİRME.....	1
1. Müellif.....	1
1.1.Hayatı.....	1
1.2.Eserleri.....	4
1.3.Yetiştiği Çevrede İlimî Hayat.....	5
2. Eser.....	6
2.1.Eserin Adı.....	8
2.2. Eserin Telif Sebebi.....	10
2.3. Eserin Telif Tarihi.....	11
2.4. Eserin Nüshaları ve Fizikî Özellikleri.....	12
2.4.1. Ukrayna Nüshası.....	12
2.4.2. Akmescid Nüshası.....	13
2.4.3. Bahçesaray Nüshası.....	14
2.4.4. St. Petersburg Nüshası.....	15
2.4.5. Kırım Nüshası.....	15
2.4.6. Mısır Nüshası.....	16
2.4.7. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Nüshası.....	17
2.4.8. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nüshası.....	20
2.5 Eserin Muhtevası ve Kıymeti.....	22
2.5.1. Eserin Muhtevâsı.....	22
2.5.2. Eserin Kıymeti.....	32
2.6. Eserin Kaynakları.....	34
3. Transkripsiyonda İzlenen Usul.....	36
METİN.....	37
SONUÇ.....	395
KAYNAKÇA.....	396

ÖNSÖZ

1239'dan itibaren Altın Orda Devleti'nin hâkimiyetinde bulunan Kırım, XIII. asrın ortalarında yoğun şekilde Ceneviz kolonizasyonuna maruz kaldı. Timur'un, 1395'te Altın Orda hükümdarı Toktamış Han karşısında kazandığı zaferden sonra Kırım'daki Ceneviz etkisi azaldı. Kırım Hanlığı'nın (1441-1783) bir siyasi teşekkül olarak ortaya çıkışı da Altın Orda Devleti'nin yaşadığı iç karışıklıklar sonucu gerçekleşti. Hacı Giray (?-1456, 1456-1466) ile birlikte Kırım, müstakil bir hanlık olarak tarih sahnesine çıktı. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu himâyesine girişi ise Fatih Sultan Mehmed döneminde, 1475'te Kefe seferi neticesinde oldu. Kırım Hanlığı, 1774 Kaynarca Antlaşması'na kadar Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi kaldı. 1774-1783 yılları arasında müstakil bir hanlık olarak devam etti, 1783'te ise Rus orduları tarafından işgal edildi.

Kırım Hanlığı tarihini müstakil olarak anlatan çok az sayıda kronik mevcuttur. Bu tez çalışmasına esas teşkil eden *Çelebi Akay Tarihi* de bu nadir eserlerden biridir. Eserin, II. Dünya Savaşı yıllarında kaybolan nüshalarıyla beraber, şimdilik toplamda sekiz nüshası tespit edilmiştir. Eserin müellifi ise 18. yüzyıl Kırım âlim ve şairlerinden Hurremî mahlaslı, Çelebi Akay lakaplı Abdurrahmân Efendi'dir. *Çelebi Akay Tarihi*'nde Nuh Tufanı'ndan başlanır, kısaca dünya tarihi anlatılır ve daha sonra Kırım hanlarının kökeni, hanlığın kuruluş ve Osmanlı tâbiyetine giriş süreci ve 1750'lere kadar Kırım hanlarının hayatları, siyasi ve askeri faaliyetleri anlatılır. Eserde Osmanlı harplerinde Kırım ordularının rolü ve önemi, Kırım aristokrasisi ve bu aristokrasiyi oluşturan kabileler arasındaki ilişkiler, Kırım Hanlığı'nın Rusya ve Lehistan gibi komşuları ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri, Kırım coğrafyası ve kültürü hakkında fikir veren son derece kıymetli bilgiler yer alır.

Bu çalışmanın amacı iki farklı telifi bulunan *Çelebi Akay Tarihi*'nin telifler arasındaki farkları ve eserin Kırım tarihleri içerisindeki önemini tespit etmektir.

Çalışmamız, “Değerlendirme” ve “Metin” olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. “Değerlendirme” bölümünde müellifin hayatı, yetiştiği ve yaşadığı çevredeki ilmî hayat ve eserleri; eserin ismi, telif tarihi, telif sebebi, kıymeti, nüshaları ve bunların hususiyetleri, kaynakları ve muhtevası ele alınmıştır. Bu bölümün son kısmında transkripsiyonda izlenen usulden bahsedilmiştir. “Metin” bölümünde ise eserin İstanbul nüshalarının transkripsiyonu yapılmıştır.

Bu mütevazı çalışmanın önsözünde; tanıdığım ilk günden beri hem eğitim hem de şahsi hayatıma yolumu aydınlatmak suretiyle rehberlik etmiş olan, çalışma azmimin menbaı, kendisini örnek almaktan tarifsiz bir onur duyduğum, kıymetli hocam Prof. Dr. Erhan AFYONCU'ya yol göstericiliği ve üzerimden eksik etmediği emekleri için şükranlarımı arz etmek hayatımda ifa ettiğim en kıymetli vazifedir. Ayrıca üzerimde çok büyük emekleri olan ve tez konumu belirleyip çalışmam boyunca desteklerini benden esirgemeyen tez danışmanım, kıymetli hocam Doç. Dr. Uğur DEMİR'e teşekkürlerimi sunarım. Hocalarım olmasaydı bu çalışmanın ortaya çıkması mümkün olmayacaktı.

Kendilerini tanıdığım ilk günden beri yardım ve teşviklerini gördüğüm çok değerli hocalarım Dr. Coşkun YILMAZ, Murat BARDAKÇI, Prof. Dr. Murat ULUSKAN, Prof. Dr. Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞCI, Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN, Doç. Dr. Recep AHISHALI ve Prof. Dr. Vahdettin ENGİN'e; aynı çatı altında görev yapma imkân ve şansına kavuşarak mümtaz şahsiyeti ve duayenliğinden beslenme bahtiyarlığına eriştiğim büyük tarihçi Prof. Dr. Mehmet İPŞİRLİ'ye şükranlarımı sunarım. Ayrıca benden tecrübe ve alakalarını esirgemeyen kıymetli büyüğüm ve hocalarım Doç. Dr. Ahmet ÖNAL, Doç. Dr. Levent KURU ve Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜRCAN'a da ne kadar teşekkür etsem kâfi gelmez.

Tezimin birçok meşakkatinde yanımda bulunup, yardımcı olan meslektaşlarım Ayşe KAVAK, Ebubekir AL, Sahure ERGÜZEL ile çalışmadaki Farsça ve Arapça unsurların tercümesini titizlikle yapan Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÖZKUZU'ya; yol ve kader arkadaşım, çok değerli dostum Arş. Gör. Ahmet UĞUR'a teşekkür ederim.

Beni hayata hazırlayan ve attığım her adımda yanımda olarak varlıklarıyla güç verip beni bugünlere getiren kıymetli babam, annem, kardeşim ile onlara ait olan vakti bu çalışma için ayırmama müsaade eden sevgili eşim ve kızlarıma haklarını helal etmelerini umarak teşekkür ederim.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kurumun da desteği oldu. Başta Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ve personeli olmak üzere İSAM Kütüphanesi ve çalışanlarına, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi çalışanlarına, görev yaptığım süre boyunca konforlu bir çalışma alanı sağlayan İstanbul Medipol Üniversitesi ile çalışmam boyunca yükümü hafiflettikleri için MSÜ Hava Harp Okulu'nda birlikte görev yapmaktan onur duyduğum sivil ve asker tüm hocalarım ve

mesai arkadaşlarıma; lisansüstü eğitimim boyunca ihtiyaç duyduğum her türlü imkânı sağlayan Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ve personeline teşekkür ederim. Ayrıca lisansüstü eğitim hayatım boyunca verdiği burs ile beni maddi açıdan destekleyen Türk Tarih Kurumu'na teşekkür borçluyum. Beni tüm imkânlarıyla okutup bugünlere getiren Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve yüce Türk Milletine sonsuz saygı, minnet ve şükranlarımı arz ederim.

Aykut CAN

ÖZET

Bu çalışma Kırım Hanlığı tarihini müstakil olarak ele alan; Hurremî mahlaslı, Çelebi Akay lakaplı Abdurrahmân Efendi'nin kaleme aldığı *Çelebi Akay Tarihi* ile ilgilidir. Bu çalışmada Abdurrahmân Efendi'nin hayatı, eserleri, *Çelebi Akay Tarihi*'nin ne zaman, nerede ve neden yazıldığı, kıymeti, nüshaları ve bunların hususiyetleri ele alındı. Ayrıca *Çelebi Akay Tarihi*'nin Seyyîd Mehmed Rıza'nın *Es-Seb'ü's-Seyyâr* ve Abdülgaflar Kırımî'nin *Umdetü'l-Ahbâr* adlı târîhleriyle münasebeti ve diğer Kırım tarihleri arasındaki yeri üzerinde duruldu. *Târîh*'in iki ayrı telifini temsil eden İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, ŞD, nr. 273 ve İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi'nde T.399 numarada kayıtlı nüshalar transkribe edilerek tenkitli neşri yapıldı.

ABSTRACT

This study look into the history of the Crimean Khanate specially; It is about the History of Çelebi Akay, written by Abdurrahman Efendi, nicknamed Hurremî and pseudonymised Çelebi Akay. In this study, Abdurrahmân Efendi's life, works, when, where and why Çelebi Akay History was written, its value, copies and their characteristics were discussed. In addition, the relationship of Çelebi Akay History with Seyyîd Mehmed Rıza's Es-Seb'ü's-Seyyâr and Abdülgaffar Kırımî's Umdetü'l-Ahbâr and its place among other Crimean histories were emphasized. Representing two separate copies of History, Istanbul Research Institute, ŞD, nr. 273 and registered at T.399 in the Rare Works Library of Istanbul University were transcribed and published with criticism.

KISALTMALAR

a.g.e	adı geçen eser
a.g.m	adı geçen makale
a.g.t	adı geçen tez
bk.	bakınız
çev.	çeviren
haz.	Hazırlayan
hk.	hüküm
İAE	İstanbul Araştırmaları Enstitüsü
İÜ	İstanbul Üniversitesi
KKS	Kırım Kadı Sicilleri
N	<i>Çelebi Akay Tarihi</i> , İÜ, Nadir Eserler T.399 nüshası
nr.	numara
Ş	<i>Çelebi Akay Tarihi</i> , İAE, ŞD, nr. 273 nüshası
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı
vr.	varak
vs.	ve sair

KIRIM TARİHLERİ

Kırım Hanlığı tarihini ele alan eserlerin yalnızca dokuzu günümüze ulaşabilmiştir. Bunların yanında, diğer kaynaklar vasıtasıyla haberdar olduğumuz, fakat bugüne kadar herhangi bir nüshası tespit edilemeyen tarihler de mevcuttur.¹

Kırım Hanlığı'nı müstakil olarak ele alan eserlerin sayısı ise oldukça azdır. Bunlardan ilki Remmâl (Nidâî) Hoca'nın kaleme aldığı *Târih-i Sâhib Giray Han* adlı eserdir.² Bu eser Sahib Giray'ın kızının isteği üzerine kaleme alınmış olup Sahib Giray'ın saltanat yılı hadiselerini anlatır. Ayrıca Nidaî Remmal Hoca'nın *Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Gerây Hân: Hikâyet-i Boğdan* adında Sahib Giray'ın İslam Giray ile mücadelelerini anlattığı manzum bir tarihi daha vardır. Manzum tarihinin bulunduğu eserin içinde ayrıca Sahib Giray'ın Kanunî ile birlikte katıldığı 1538 yılındaki Boğdan seferini anlattığı manzum bir tarih daha mevcuttur.³

Kırım hanlarının tarihini anlatan bir diğer eser Rıdvanpaşazâde Abdullah Çelebi, Kaptanıderya Hüseyin Paşa'ya ithaf ettiği *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak*'da (*Tarih-i Hanân-ı Tatar ve Deşt-i Kıpçak*) adlı eseridir. 1047 (1637-1638) yılına kadarki hadiseleri anlatır. Müellifin daha önce kaleme aldığı *Târih-i Mısır*'ın içinde yer alan bu eser çok teferruatlı olmamakla birlikte müellifin bizzat şahit olduğu bazı olayları ihtiva eder.⁴

Hacı Mehmed Senai tarafından kaleme alınan tarih, İslam Giray (1644-1650) dönemini anlatmaktadır.⁵ *Zâfernâme* ise Sâbit tarafından kaleme alınmış, Selim Giray'ın (1689) savaşlarını anlatan manzum bir eserdir.⁶

Müstakil eserlerden bir diğeri Mehmed Giray tarafından kaleme alınan ve Kırım hanları tarihinin 1094-115 (1682-1703) yılları arasındaki hadiselerini anlatan *Tarih-i*

¹ Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, 9. bsk., Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022, s. 98.

² Özalp Gökbilgin, *Târih-i Şâhib Giray Hân, (histoire de Sâhib Giray, Khan de Crimée de 1532 à 1551) / Özalp Gökbilgin; édition, critique, traduction, notes et glossaire* Özalp Gökbilgin, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973.

³ Afyoncu, *a.g.e.*, s. 99. Eser için ayrıca bk. Fatma Meliha Şen, "Nidâî ve Kırım Tarihi Hakkında Yeni Bir Eseri: Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Gerây Hân, Hikâyet-i Boğdan", *Türkiyat Mecmuası*, XXIII/2 (İstanbul 2013), s. 148-164.

⁴ Afyoncu, aynı yer. Eser için ayrıca bk. Rıdvan Paşazâde Abdullah, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak*, neşr. A. Zajazkowski, Warsawa 1966; Abdullah ibn Rıdvân, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak an Hitta-i Kırım veya Tevârih-i Tatar Hanân-ı Kadîm ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak*, haz. Akif Erdoğan-Selçuk Uysal, İzmir 2011; Muzaffer Ürekli, "Abdullah Çelebi", *TDVİA*, I, s. 94; Rıdvanpaşazâde Abdullah Çelebi, *Târih-i Mısır (İnceleme ve Metin)*, haz. Samet Tınas, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

⁵ Afyoncu, aynı yer. Eser için bk. III. *İslam Giray Han Tarihi: Historia Chana İslam Gireja III*, neşr. Z. Abrahamowicz, Varşova 1971.

⁶ Afyoncu, aynı yer. Eser için bk. Sâbit, *Zafer-nâme*, haz. Turgut Karacan, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 1991; Karacan, "Sâbit", *TDVİA*, XXXV, s. 349-350.

Mehmed Giray'dır.⁷ Ayrıca bir diğer Kırım tarihi de Seyyid Mehmed Rıza'nın kaleme aldığı, Mengli Giray'dan (871/1466) başlayarak II. Mengli Giray'a (1150/1737) kadarki Kırım hanlarını anlatan *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar* adlı eserdir.⁸

Hacı Abdulgaffâr Kırımî'nin 1744'te bitirdiği *Umdetü't-Tevârih*'de (*Umdetü'l-Ahbâr*) Kırım Hanlığı tarihi ele alınmıştır. Abdulgaffâr Kırımî'nin eserinde önce genel bir İslâm tarihi verilip, daha sonra ağırlıklı olarak Altın Ordu Devleti ve Kırım Hanlığı anlatılmaktadır. En ilginç yönlerinden birisi 12 Hayvanlı Türk Takvimi hakkında bilgi verilmesidir.⁹

Daha önce Kefeli İbrahim Efendi'nin eseri olarak bilinen *Tevârih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerininindir*¹⁰ başlıklı risalenin ise Humbaracı Ahmed Paşa'nın bir raporu olduğu belirlenmiştir.¹¹

Kırım tarihini ele alan bir diğer önemli eser de Said Giray tarafından kaleme alınan *Târih-i Said Giray* adlı tarihtir. Çelebi Akay başta olmak üzere öne çıkan birçok isim hakkında biyografik bilgiler ihtiva eden bu eser 18. yüzyılın ilk yarısı ve ikinci yarısının başlarını konu edinmektedir.¹² Kırım Hanlığı tarihini müstakil olarak ele alan bir diğer tarih ise çalışmamıza konu olan *Çelebi Akay Târihi*'dir.

1475-1778 yılları arasında Mengli Giray'dan Şahin Giray'a kadarki hadiseleri ihtiva eden kısa bir *Anonim Kırım Hanlığı Tarihi* de bulunmaktadır. Müellifinin Rus hizmetinde olan biri olduğu tahmin edilen eserde kronolojik hatalar mevcuttur. Eser, Fransızca'ya çevrilmiştir ve 1833'te kronolojik hataları düzeltilerek yayınlanmıştır. Müellif, *Umdetü'l-Ahbâr*, *Es-Seb'ü's-Seyyâr* gibi eserleri kaynak olarak kullanmıştır. Buna mukabil, I. Mehmed Giray Han kısmında verdiği bazı bilgiler diğer Kırım tarihlerinde bulunmaz.¹³

⁷ Uğur Demir, *Târih-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.

⁸ Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar (İnceleme – Tenkitli Metin)*, haz. Yavuz Söylemez, TTK, Ankara 2020.

⁹ Afyoncu, a.g.e., s. 100. Eser için bk. Derya Derin, *Abdulgaffar Kırımî'nin Umdetü'l-Ahbâr'ına (Umdetü't-Tevârih) Göre Kırım Tarihi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003; *Umdetü'l-Ahbâr*, Sh. Marjani Institute of History of The Academy of The Republic of Tataristan, Kazan, 2014.

¹⁰ *Tevârih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerininindir*, Romanya-Pazarlık 1933.

¹¹ Afyoncu, a.g.e., s. 100-101.. Eser için bk. Demir, "Muhayyel Bir Kırım Tarihçisi Kefevî İbrahim Efendi ve Humbaracı Ahmed Paşa'nın Rusya'ya Dair Raporu", *Türkiyat Mecmuası*, XXIV (İstanbul 2014), s. 23-32.

¹² Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Barbara Kellner-Heinkele, *Aus den Sa'id Girây Sultân Eine zeitgenössische Quelle zur Geschichte des Chanats der Krim die Mitte des 18. Jahrhunderts*, Klaus Schwarz, Freiburg 1975. Bu çalışma hakkında ise ayrıca bk. C.J. Heywood, "Reviewed: Aus den Aufzeichnungen des Sa'id Giray Sultân: eine zeitgenössische Quelle zur Geschichte des Chanats der Krim um die Mitte des 18. Jahrhunderts by Barbara Kellner-Heinkele", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XXXIX/2 (Londra 1976), s. 449-450.

¹³ Afyoncu, a.g.e., s. 101.. Eser için bk. Alper Başer-Kemal Gurulkan, "Anonim Bir Kırım Hanlığı Tarihi (1475-1778)", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, VIII/2 (İstanbul 2021), s. 402-462.

Başka bir Kırım tarihi de Halim Giray tarafından yazılan *Gülbün-i Hânân*'dır. Halim Giray, 1811'de İstanbul'da bitirdiği eserinde hanlığın kurucusu Hacı Giray'dan itibaren her hanın dönemini ayrı ayrı anlatır. Babası Şehbaz Giray ve Baht Giray ile eseri bitirir. Daha önce Kırım hanları üzerine yazılmış eserleri kullanan müellif, bunlara bazı ilavelerde de bulunmuştur.¹⁴

¹⁴ Afyoncu, aynı yer. Eser için bk. *Gülbün-i Hânân*, İstanbul 1287; 2. bsk., İstanbul 1327; 3. bsk Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, neşr. M. Sadi Çöğenli-Recep Toparlı, Erzurum 1990 (Giriş ve indeks ilave edilmiştir); *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi) Değerlendirme-Metin-Tıpkıbasım*, haz. Alper Günaydın-Alper Başer, İstanbul 2013; Muzaffer Ürekli, "Gülbün-i Hânân", *TDVİA*, XIV, s. 235-236.

DEĞERLENDİRME

1. Müellif

Eserin müellifi Çelebi Akay lakaplı, Hurremî mahlaslı Abdurrahman Efendi'dir. Bu bölümde müellifin hayatı ve eserleri incelenmiştir.

1.1 Hayatı

Müellifin adı, kendi eseri olan *Târîhi*'nden öğrendiğimize göre Abdurrahmân el Müderris ibn el-Müderris eş-Şeyh Mehmed el-Halvetî'dir.¹⁵ Lakabı Çelebi Akay¹⁶, mahlası ise Hurrem Köyü'nde¹⁷ doğmasına nisbetle Hurremî'dir.¹⁸ Ancak kendisinin de "... şöhretim Çelebi Akay olmağın" ifadesiyle belirttiği üzere daha çok Çelebi Akay¹⁹ nâmıyla anılmıştır.²⁰

¹⁵ *Metin*, Ş, vr. 1b; *Metin*, N, vr. 1b. Müellifin adı eserin Ş nüshasının zahriyesinde "*Abdurrahman ibn el-Müderris eş-Şeyh Mehmed el-Halvetî*" olarak verilmiştir.

¹⁶ *Metin*, Ş, vr. 1b; *Metin*, N, vr. 1b, 113b.

¹⁷ Ömer Bıyık, Salgır Nehri Kazası'ndaki köylerin belirtildiği kısımda Hurrem Köyü'nden bahsetmese de "XVII ve XVIII. Yüzyılda Kırım'da Çeşitli Kaza ve Köylere Ait Vakıflar" başlıklı tabloda gösterilen vakıflar içerisinde "Hürrem Camii Vakfı"ndan bahseder (bk. *Kırım'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2014, Tablo 103, s. 179). Biz de Kırım Şer'iyye Sicilleri üzerinde yaptığımız incelemelerde Hurrem Köyü'nün adına çeşitli şekillerde (Hurremköy, Hurrem Köyü Karyesi, Hurremî Köylü vb. şekillerde) rastladık (Bazı misaller için bk. *KKS*, nr. 67, vr. 83b; nr. 68, vr. 65b, nr. 72, vr. 61b, vb.). Bunun dışında Rusya'nın 1783'te Kırım'ı işgalinden sonra bölgenin yeni düzenin bir parçası haline getirilmesi kapsamında, ilhak sürecini yönetmekle görevlendirilen General Grigory Aleksandrovich Potemkin (Ayrıntılı bilgi için bk. Sinân Yüksel, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1783)", *Asya Araştırmaları Dergisi*, III/2 (Ankara Aralık 2019), s. 224), Baron Igelstorm'a Kırım'daki yerleşim yerlerini tespit edip bunların listelerinin hazırlanmasını emretmiştir. Bunun üzerine hazırlanan 1784 yılı Kırım yerleşim yeri isimlerini gösterir çalışmadaki listenin Akmesicid, Salgır başlığı altında birinci sırada Hurrem Köyü'nün adına rastladık, (bk. F. F. Laşkov, "*O. O. Laşkov'un Anlatımıyla 1784 Yılı Kırım Tasviri (devam)*", *İTÜAK*, ed. F.F. Laşkov, Tavricheskaya İl Matbaası, sayı: 6 (Akmescid 1888), s. 47-48). Listenin dördüncü sırasında "Veyrat" ve yirminci sırasında da "Yukarı Veyrat" isimlerine rastlamaktayız. Yapılan tespitlere göre 1805 senesinde toplam 27 hane ve tamamı Tatarlar'dan oluşmak üzere toplam 176 kişinin yaşamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Seytyagyayev, "Shtrikhi k tvorcheskoy biografii krymskogo avtora serediny XVIII v. Khurremi Chelebi Akaya (v svete svedeniy «İstorii» Said Giraya)", *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, sayı: 202 (Simferopol 2011), s. 179). Veyrat'ın bugünkü adı ise Novo-Ivanovka (Бейратский-сельсовет)'dir (Sovyet Rusya'nın 14 Aralık 1944 tarihli Kırım'daki yerleşim merkezlerinin adının değiştirilmesine dair Yüksek Konseyi Başkanlığı Karamnamesi'ne göre (bk. https://rk.gov.ru/rus/file/Toponimika_krymskih_sel_i_gorodov.pdf (son erişim tarihi: 08.09.2020, 19:41)).

¹⁸ *Metin*, Ş, vr. 82b. Müellifin, Dîvân'ında da Hurremî mahlasını kullandığı görülmüştür (bk. Çelebi Akay, *Dîvân-ı Hurremî-i Kırımî*, Berlin Statsbibliothek, nr. 923, vr. 63a. <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0001509500020000> (son erişim tarihi: 20.08.2020, 14:47)).

¹⁹ Akay'ın sözlük anlamı "ağabey"dir (bk. Altay Kerim-Leyla Kerim, *Tatarca, Türkçe, Romence Sözlük; Tatarca, Türkçe Romence Sözlük; Dictionar Tatâr, Turc, Român*, Editura Kriterion, Bükreş 1996, s. 11). Bir diğer anlamı ise "gözleri fal taşı gibi açılmak"tır (bk. *Tatarca-Türkçe Sözlük*, haz. Fuat Ganiyev-Rıfkat Ahmet'yanov-Halil Açıkgoz, İnsan Yayinevi, Kazan 1997, s. 23). Hüseyin Nihal Atsız da "Akay"ın Türkiye Türkçesi'ndeki karşılığının "ağa (aka)" olduğunu belirtir (bk. *Evliya Çelebi Seyehatnamesi'nden Seçmeler*, haz. Atsız, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. VII). Kırım Şer'iyye Sicilleri'nde yaptığımız incelemelerde Akay'ın bölgede yaygın olarak kullanıldığı müşahade edilmiştir (Bazı misaller için bk. "Abdullâh Akay", *KKS*, nr. 44, vr. 2b; "Mehmed Akay", *KKS*, nr. 71, vr. 1b; nr. 72, vr. 3a; "Mengli Akay", *KKS*, nr. 65, vr. 32b; "Akay Ağa", *KKS*, nr. 57, vr. 24b).

²⁰ *Metin*, Ş, vr. 2a; *Metin*, N, vr. 2a. "Çelebi" kelimesi Franz Babinger tarafından sehven "Cezmî" olarak okunmuştur: "Kırım Hanı Selim Girây'ın isteği üzerine, Cezmî diye anılan Çelebi Efendi el-Âkî (Akkermanlı?) adlı biri bu eseri özetlemiştir" (bk. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara 2000, s. 308; Demir, "İhmal", s. 10).

Müellifin babası, Salgır Nehri kazasındaki Hurrem Köyü'nde bulunan medresede²¹ müderrislik yapan, Halvetî şeyhlerinden Mehmed Efendi'dir. Eserde Mehmed Efendi'den, “*Kırım ulemasından Karakaş Efendi'nin talebeliğini ve yirmi seneden fazla adı geçen medresenin müderrisliğini yapmış, zeki ve faziletli biri*” olarak bahsedilmiştir.²² Mehmed Efendi, ömrünü çeşitli karyelerde halkı irşâd etmekle geçirirken Abdurrahmân Efendi'nin “*Rahmetullahialeh*” şeklinde düşürdüğü tarihe göre 1156/1743'te Hurrem Köyü'nde vefat etmiş ve Hurrem Camii'nin kible tarafına defnedilmiştir.²³ Müellifin babası ve babasının hocası Karakaş Efendi hakkında yaptığımız araştırmalara rağmen mevcut bilgilerimiz dışında şimdilik yeni bir bilgiye ulaşılmamıştır.²⁴

Abdurrahmân Efendi, doğduğu ve yaşadığı Hurrem Köyü'ndeki eğitiminden sonra yirmi üç yaşında müderris olup, Hurrem köyüne bir saatlik mesafede bugün de hâlâ Akmesicid'e bağlı bir köy olan Veyrat'taki Veyrat Medresesi'ne atanarak burada on üç sene müderrislik vazifesini ifa etmiştir.²⁵

Târih-i Sa'id Giray'da müellifin hayatı hakkında kıymetli bilgiler verilir. Bu eserdeki bilgilerin büyük kısmı *Çelebi Akay Tarihi*'ndeki bilgilerle örtüşmektedir. Eserde “Çelebi Akay Efendi” başlığı altında verilen bilgilerde Abdurrahmân Efendi'nin “*Salgır Suyu kenarındaki Hurrem Köyü'nde doğduğu, bu sebeple 'Hurremî' mahlasını kullandığı, babasının Müderris 'Karakaş Mehmed Efendi' olduğu, müellifimizin döneminin ulemasından dersler aldığı ve uzun süredir de Oyrat'da müderrislik yaptığı,*

²¹ Medreseyi yaptıran kişi II. Mehmed Giray'ın (1577-1584) yakın adamlarından Ramazân Ağa'nın üvey oğludur (*Metin*, Ş, vr. 82b).

²² Müellifin babası ile babasının hocasının isimleri Sa'id Giray'ın kaleme aldığı *Târih-i Sa'id Giray* adlı eserde karıştırılmıştır. Sa'id Giray, müellifin babasının adını “Karakaş Mehmed Efendi” olarak kaydetmiştir (bk. *Târih-i Sa'id Giray Hân*, Berlin Statsbibliothek, nr. 923, vr. 99b. <https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN778924181> (son erişim tarihi 12.08.2020, 11:33)). Nariman Seyityahya da *Târih-i Sa'id Giray*'a atfen bu ismi müellifin babasının ismi olarak değerlendirmiştir (bk. Seyityahya, “Hurremî Kırımı ve Yedisanname'si”, *IV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, 26-28 Eylül 2009, Akmesic 2009, s. 275-281). Ancak bu isim müellifin babasına ait değildir. Müellif, *Târih*'inde babasının adının Mehmed Efendi, onun hocasının da Karakaş Efendi olduğunu yazar (*Metin*, Ş, vr. 82b). Demir tarafından kaleme alınan makalede müellifin babasının medresede “Usta Vekillik” görevinde bulunduğu iddia edilse de (bk. Demir, “İhmal Edilen Bir Kırım Hanlığı Kaynağı: Çelebi Akay Tarihi”, *Crimean Historical Review*, II/8 (2017), s. 9) metnin derkenarında geçen ifadenin aslında “herkesin üstâdı, birçok ilme vakıf kimse” anlamlarına gelen “üstâd-ı küll” olması gerekir.

²³ “karyelerde irşâd ve ma'bûda ibâdet (...) ol karyede dâr-ı âhirete intikâl edüp câmi'-i şerîfin kible tarafına defn olunmuşdur. ‘Geçüp dâr-ı fâniden göçüp ola rahmetullahialeh’ târih olmuşdur” (*Metin*, Ş, vr. 82b).

²⁴ Bahçesaray Kadı Sicili'nde “Müderris Mehmed Efendi” adı geçmektedir (bk. Nuri Kavak, “Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Kitaplar”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXV/35 (İstanbul 2010), s. 279). Bu kişinin ölüm tarihi ile müellifimizin babasının ölüm tarihi birbirlerine çok yakındır. Bu vesileyle ilgili terekeyi inceledik. Terekede Mehmed Efendi'nin çocukları arasında müellifimizin adı geçmez. Ayrıca doğrudan müellifimizin babası olduğuna dair bir işaret ve ima da yoktur. Bu nedenle sicildeki kişinin müellifimizin babası olup olmadığına dair kesin bir hüküm verebilmek mümkün değildir.

²⁵ *Metin*, Ş, vr. 82b. Seyityahya'nın tespitlerine göre bu medrese Kaplan Giray Han'ın üçüncü hanlığı zamanında (1730-1736), hanın Büyük Ağası, Salgır'daki Oyrat Kabilesi'nden Ermirza Ağa tarafından bina edilmiştir. Abdurrahman Efendi de bizzat han tarafından buraya müderris tayin edilmiştir (bk. Seytyagyayev, “Biografii Krymskogo”, s. 179).

Arslan Geray'ın emriyle Rıza Efendi'nin Târîh-i Seb'-i Seyyâr isimli eserini sadeleştirip muhtasar hale getirdiği ve buna mukabil han tarafından Bahçesaray kadılığına getirildiğini işittiği²⁶, bunların yanında Baki Divânı'nı tettebbu ederek, kendisinin de dîvân sâhibi olduğu” bilgileri yer almaktadır.²⁷

Abdurrahmân Efendi'nin 1750'den itibaren hangi görevlerde bulunduğu, kaç yaşına kadar yaşadığı ve ne zaman öldüğüne dair yaptığımız araştırmalara rağmen bir bilgiye ulaşamadık.²⁸

²⁶ Sa'id Giray'ın verdiği bu bilgiyi teyit etmek üzere İSAM Kütüphanesi'nde bulunan Kırım Şer'iyye Sicilleri'nde yaptığımız incelemelerde, müellifimiz Abdurrahman Efendi hakkında verilen malumatı teyit edebilecek herhangi bir bilgiye rastlanılmadı. Bıyık'ın "Kırım'da Kadılık Görevinde Bulunanlar" tablosunda da müellifimizin adı geçmez (a.g.e., s. 123).

²⁷ Sa'id Giray, a.g.e., vr. 99b-100a. Burada geçen "Oyrat"ın doğru imlasının "Veyrat" olması gerektiği hakkındaki izahat için bk. Demir, "İhmal Edilen", dipnot 8.

²⁸ Müellifin hayatı hakkında kendi dîvânında da farklı herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır, (bk. Çelebi Akay, *Dîvân*).

1.2. Eserleri

Abdurrahmân Efendi'nin *Târîhi*'nin dışında iki *Dîvân*'ı vardır.²⁹ Bu dîvânlardan bir tanesi Berlin Milli Kütüphanesi'ndedir.³⁰ Sonundaki 9 sayfalık *Yedisannâme* dışında toplam 22 varak olan bu dîvân 788 beyitten oluşmaktadır. 6 yaprağı ise boştur.³¹ Ayrıca eserde bazı beyit ve mısraların üzerleri çizilmiştir.³² Abdurrahmân Efendi'nin diğer dîvânı ise Bahçesaray Han Müzesi Kütüphanesi'ndedir.³³ Sa'îd Giray, *Târîhi*'nde Abdurrahmân Efendi'nin Bakî dîvânını etraflıca inceledikten sonra kendi dîvânını kaleme aldığını söyler.³⁴ Nariman Seyityahya, Sa'îd Giray'ın bu ifadesinin "*Abdurrahmân Efendi'nin Bahçesaray'daki dîvânı hakkında olabileceğini, çünkü Bahçesaray'daki dîvânında bulunan manzûmelerin dil ve üslûb özelliklerinin Osmanlı nazmına uygun olduğunu, ancak Berlin'deki dîvânının her ne kadar genel Türk edebiyatı kurallarına uygun olsa da mahallî özellikler taşıdığını, manzumelerin çoğunun temasının Kırım Tatarları'nın günlük hayatlarından alındığını, ayrıca yine manzumelerin çoğunluğunun Osmanlı Türkçesi ile yazıldığını, bir kısmının Farsça olduğunu fakat Osmanlı Türkçesi ile yazılan manzumelerin ise çok az Arapça ve Farsça kelimeler ihtiva ettiğini, bununla beraber Çağatayca veyahut Nogay dilinde kelimelerin de kullanıldığını*" söyler. Bu özellikleriyle birlikte Osmanlı Türkçesi ile yazılan bazı manzûmelere 'basitnâme' yahut 'Türkî-i basit' gazeller denilebileceğini ifade eder.³⁵

Abdurrahmân Efendi'nin bir diğer eseri ise Berlin'deki dîvânının sonunda bulunan hicviye türündeki *Yedisannâme*'sidir.³⁶ Kırım edebiyatına dair fikirler veren *Yedisannâme*, müellifin Dîvânı'nın sonunda bulunduğundan müstakil bir eser değildir. Küçük bir mesnevî hüviyetinde olup toplamda 51 beyit, 106 mısradan meydana gelmektedir. Eserin 13 mısraının ve bir beyitinin üzeri çizilmiş, üzeri çizilen mısraların yanlarına başka kelimeler yazılmıştır. Beş beyit ise sayfa kenarlarına yazılmıştır. Bu sebeple *Yedisannâme*'nin tamamlanmadığı ve bir müsvedde olduğu düşünülmektedir.³⁷

²⁹ Seyityahya, "Yedisannâme", s. 276.

³⁰ Çelebi Akay, *Dîvân*; bk. Seyityahya, aynı yer.

³¹ Çelebi Akay, *Dîvân*.

³² Üzeri çizili beyitler için bk. Çelebi Akay, "*Dîvân*", vr. 73b, 74b, 75a, 78a, 78b, 79b, 80a, 81b, 82a, 82b.

³³ Seyityahya, aynı yer.

³⁴ Sa'îd Giray, *a.g.e.*, vr. 100a; Seyityahya, aynı yer.

³⁵ Seyityahya, aynı yer.

³⁶ Çelebi Akay, *Dîvân*, vr. 83b-87b.

³⁷ Seyityahya, "Yedisannâme", s. 277; Çelebi Akay, *Dîvân*, vr. 83b-87b.

1.3. Yetiştirdiği Çevrede Dinî ve İlmî Hayat

18. yüzyılda Kırım şeyh ve âlimleri arasında Halvetiyye, Gülşeniyye, Celvetiyye, Mevleviyye, Kadiriyye ve Nakşibendiyye tarikatlarına mensubiyetin yaygın olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan özellikle Halvetiyye, Celvetiyye ve Mevleviyye, Kırım hanlarının da rağbet ettiği tarikatlardır. Mesela Baht Giray (1789-1792) Halvetiyye mensubu iken, Halim (1756-1758) ve Selîm Giraylar (1671-1678, 1684-1691, 1692-1699, 1702-1705) Celvetiyye, II. İslâm Giray (1584-1588) ve IV. Mehmed Giray (1641-1644, 1654-1666) da Mevleviyye ile ilgilenmişlerdir.³⁸

Bizzat babası da Halvetî şeyhi olan³⁹ Abdurrahmân Efendi'nin bulunduğu çevre, daha önce belirttiğimiz üzere doğduğu ve görev yaptığı köyün bulunduğu Akmesicid'dir.⁴⁰ Seyityahya'ya göre Abdurrahmân Efendi'nin dîvânındaki "Hurremî kadrime anlardı Abaza, Çerkes / Meskenim Bahsan olaydı, ya Kuban, ya Kumu" beyitine göre Kuzey Kafkasya'da bir müddet bulunmuş olması muhtemeldir.⁴¹

Akmesicid ve Bahçesaray, müellifimizin asrında meşhur âlimler yetiştirmiş yâhûd bunlara ev sahipliği yapmıştır.⁴² Kellner-Heinkele, özellikle Bahçesaray'ı Kırım Hanlığı'nın eğitim ve öğretim merkezi olarak tanımlar.⁴³ Sa'id Giray, *Târîh*'inde 18. yüzyılın ortalarında bölgenin ileri gelen uleması arasında birçok genç âlim yetiştiren Halîl Efendi'den bahsederek Halîl Efendi ile Abdurrahmân Efendi'yi mukayese eder ve kimilerine göre Abdurrahmân Efendi'nin Halîl Efendi'ye göre müdekkik ve kimilerine göre de Halîl Efendi'nin muhakkik olduğunu ve bunların "şiirlerinden başka ayıplarının" bulunmadığını söyler.⁴⁴

³⁸ Derya Derin Paşaoğlu, "Kırım Yerli Kaynaklarına Göre XVIII. Yüzyılda Kırım Hanlığı'nda Meşâyih Makamı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sayı: 20 (Trabzon Mayıs 2016), s. 113.

³⁹ Eserde müellifin babası hakkında "peder-i merhûm Mangut'dan (مانقوت veya مانقوب) şeyh olup" ifadesi geçmektedir (bk. *Metin*, Ş, vr. 82b. Mangut'un yazımı için bk. *Osmanlı Yer Adları*, haz. Tahir Sezen, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017, s. 531). Mangut, eserde defaatle geçen Mankub (مانكوب) Kazası'nın yanlış imlâ ile yazılmış hâli olmalıdır. Zira eserde sık sık imlâ hatalarına rastlanmaktadır. Ayrıca eserle ilgili daha önce yapılan çalışmada "Mangut" veya "Mankub" kelimesi sehven "Halvetî" olarak okunduğundan müellifin babası Mehmed Efendi hakkındaki bu husus da gözden kaçırılmıştır (bk. Demir, "İhmal Edilen", s. 9).

⁴⁰ Ayrıca Said Giray, *Târîh-i Sa'id Giray*'da Abdurrahman Efendi'nin Bahçesaray kadılığına getirildiğinden bahsetse de bu bilgi kaynaklarda teyid edilememiştir (bk. *a.g.e.*, vr. 99b-100a).

⁴¹ Seyityahya, "Yedisannâme", s. 276. Müellifimizin dîvânındaki bu beyitleri dışında başka bir kaynaktan bu hususu teyid edecek herhangi bir bilgiye şimdilik ulaşılamamıştır. Ayrıca bize göre beyitten müellifin bu bölgede yaşadığı değil, yaşamak istediği anlaşılmaktadır.

⁴² Kırım'daki ilmî ve dinî hayata yön veren meşâyih ve ulemâ hakkında en kapsamlı çalışmayı Bursalı Mehmed Tahir Efendi yapmıştır (bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Mü'ellifleri: Kırımlı Meşâyih, 'Ulema, Şu'ara, Müverrihin, Etüba Ve Riyâziyyunun Teracim-i Ahval ve Asarından Bahistir*, haz. Mehmet Sarı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990).

⁴³ Kellner-Heinkele, *a.g.e.*, s. 285.

⁴⁴ Sa'id Giray, *a.g.e.*, vr. 100a.

2. Eser

Çelebi Akay Tarihi, uzun süre Seyyid Mehmed Rıza'nın *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar* adlı eserinin tercümesi veyahut sadeleştirilip, muhtasar hale getirilmiş bir versiyonu olarak değerlendirilmiştir.⁴⁵ Fakat *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*, 1737 tarihine kadar olan olayları ihtiva ederken, *Çelebi Akay Tarihi* ise 1750'lere kadar olan gelişmeleri ihtiva eder. Ayrıca Abdurrahmân Efendi, 1702 tarihinden itibaren *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*'ı takip etmeyi de bırakır. Bunu da “*Seb'ü's-seyyâr'dan intihâb etdiğimiz bu mahallde tamâm olmuştur. Gaflet olunmaya*” şeklinde kaydetmiştir.⁴⁶

Çelebi Akay Tarihi ile Seyyîd Mehmed Rızâ'nın *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar* mukayese edildiğinde aralarında bir takım farklılıklar tespit edildi. Mesela, *Çelebi Akay Tarihi*, Ş ve N nüshalarında hamdele ve salvele ile başlayıp *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*'ın girişinin aksine Abdurrahmân Efendi'nin bizzat kaleme aldığı dibace ile devam eder. Zira, Mehmed Rıza eserinin giriş kısmında Osmanlı Padişahı I. Mahmûd'u övmüş iken⁴⁷ Abdurrahmân Efendi eserinin bu kısmında Hacı Selîm Giray'ı övmüştür.⁴⁸ Bunun yanında Abdurrahmân Efendi, Seyyîd Mehmed Rıza'nın Cengiz soyunu anlatan girişini de⁴⁹ atlayarak eseri Nuh Tufanı'ndan başlatır.⁵⁰

Çelebi Akay Tarihi bazı meseleleri Seyyîd Mehmed Rıza'nın aksine daha teferruatlı anlatır. Örneğin eserin Oğuz Han ile ilgili bahsinde *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*'da kullanılmayan bazı farklı kaynaklara da atıf yapılmış ve bu bahis daha uzun tutulmuştur.⁵¹

Dikkat çeken bir diğer husus *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*'da bazı şahısların isimleri verilmezken, *Çelebi Akay Tarihi*'nde aynı şahısların isimleri de verilmiştir. Örneğin *Es-Seb'ü's-Seyyâr*'da sadece “*Angıt Kabîlesinin Re'isi*” olarak

⁴⁵ Vasili Dimitriyevic Smirnov, eseri görmüş ancak eser, müellif ve müstensih adı tespit edemediği için eseri Seyyid Mehmed Rıza'nın eserinin tercümesi yahud muhtasarı olarak değerlendirmiştir (bk. *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, Selenge Yayınları, İstanbul 2016, s. 26).

⁴⁶ *Metin*, N, 100b.

⁴⁷ Söylemez, *a.g.e.*, s. 4, 5.

⁴⁸ *Metin*, N, vr. 1b; *Metin*, Ş, vr. 1b.

⁴⁹ Söylemez, *a.g.e.*, s. 1-7.

⁵⁰ *Metin*, N, vr. 2a; *Metin*, Ş, vr. 2a.

⁵¹ “... Ceybû's-siyer ve nice mu'teber kitâblarda ol veled-i pâk vâldesini açmayup muharrer olduğu üzere...”, *Metin*, Ş, vr. 8a; *Metin*, N, vr. 7a; Söylemez, *a.g.e.*, s. 22.

bahsedilen kişinin *Çelebi Akay Tarihi*'nde "*Angıt Hâkimi Alatoş Tekene*" olarak kaydedildiğini görmekteyiz.⁵²

Çelebi Akay Tarihi'nde I. Selâmet Giray'ın Hayrizâde Târîhi'ne göre Leh kuvvetlerine esir düştüğünden bahsedilir. Ancak müellifimiz Abdurrahmân Efendi bu husus hakkında "*İşitilmiş değildir*" demiştir.⁵³ Zira gerçekten de Lehlere esir düşen I. Selamet Giray değil, onun oğlu İslam Giray'dır.⁵⁴ Seyyid Mehmed Rıza'nın eserinde ise bu hadisenin doğrusu, III. İslam Giray'ın Lehlere esir düştüğü, anlatılır.⁵⁵

İki eser arasında bazı farklılıklar olduğu gibi bazı yanlışların da *Çelebi Akay Tarihi*'nde aynen kaldığını görmekteyiz. Mesela *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*'da Uyvar Seferi'nden bahsedilirken dönemin padişahı olarak Üçüncü Mehmed'in adı zikredilmektedir.⁵⁶ Ancak Uyvar Seferi, Dördüncü Mehmed zamanında gerçekleşmiştir. *Çelebi Akay Tarihi*'ne bakıldığında da bu hatanın aynısı görülmektedir.⁵⁷

Abdurrahman Efendi *Çelebi Akay Tarihi*'nin ikinci telifinde bazı bilgilerde değişikliğe gitmiştir. Bu sebeple *Çelebi Akay Tarihi* ile *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûki't-Tatar* arasındaki farklılık ve benzerlikler eserin nüshalarına göre de bazen değişkenlik göstermektedir. Mesela *Çelebi Akay Tarihi*'nin ilk telifi olan Ş nüshasında I. Selîm Giray'ın üçüncü kez tahta çıkmak (1692-1699) üzere Bahçesaray'a gitmek için Kadıköy'den 3 Safer 1104/14 Ekim 1692 tarihinde ayrıldığı belirtilir.⁵⁸ Eserin ikinci telifi olan N nüshasında ise aynı hadisenin tarihi 4 S 1104 (15 Ekim 1692) olarak yazılıdır.⁵⁹ Bu olayın nakledildiği *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûki't-Tatar*'da bu tarih Seyyîd Mehmed Rıza tarafından, *Çelebi Akay Tarihi*'nin ilk telifinde olduğu gibi, 3 Safer 1104 olarak verilmiştir.⁶⁰

Abdurrahman Efendi, *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*'da kullanılmayan bazı kaynakları da kullanmıştır. Mesela Maveraünnehir tarihçilerinden,

⁵² *Metin*, N, vr. 17b; *Metin*, Ş, vr. 19b. Seyyîd Mehmed Rızâ bu kişiden "...meşâhîr-i Tatar'dan Angıt kabîlesi re'isine..." şeklinde bahseder (bk. Söylemez, a.g.e., s. 55).

⁵³ *Metin*, Ş, vr. 78a.

⁵⁴ İnalcık, "İslâm Giray III", *TDVİA*, XXIII, s. 46.

⁵⁵ Söylemez, a.g.e., s. 180.

⁵⁶ Söylemez, a.g.e., s. 226.

⁵⁷ "Sultân Mehmed-i Sâlis tarafından Uyvar nâm sefere me'mûr oldukda...", (*Metin*, Ş, vr. 81a; *Metin*, N, vr. 66b).

⁵⁸ *Metin*, Ş, vr. 98b, Demir, aynı yer.

⁵⁹ *Metin*, N, vr. 79b. Bu hususta doğru tarih Ş nüshasında belirtilen 3 Safer 1104/14 Ekim 1692'dir (bk. Demir, aynı yer).

⁶⁰ Söylemez, a.g.e., s. 273)

Hindistan’da 942 senesinde vefat ettiği bilinen, Hondmir lakabıyla meşhur Gıyasüddin Muhammed’in *Ceybû’s-Siyer* adlı eserini kullandığından bahseder.⁶¹

Ortaya çıkan bu gibi farklılıklardan da anlaşılacağı üzere, eserin, *Es-Seb’ü’s-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki’t-Tatar*’ın basit bir tercümesi veyahut muhtasarı olmadığı anlaşılmaktadır.

Müellifimiz 1702-1750 yılları arasındaki olayların yazımını ise Abdulgaffar Kırımî’nin *Umdetü’l-Ahbâr* adlı eseri ve kendi müşahadelerine⁶² istinaden inşa etmiştir. *Çelebi Akay Tarihi*, aynı zamanda *Umdetü’l-Ahbâr*’ın 1742-1747 arasındaki olayları anlatan ancak kayıp olan kısmını ihtiva eden tek kaynaktır.⁶³ Çalışmanın bu bölümünde eserin adı, ne zaman ve nerede telif edildiği, nüshaları ve bu nüshaların hususiyetleri, eserin diğer kaynaklarla münasebetleri, muhtevası ve kıymeti incelenmiştir.

2.1. Eserin Adı

Eserin adı, eser hakkında yapılan çalışmalarda veyahut bulundukları kütüphanelerin kataloglarında farklı isimlerle değerlendirilmiş ve kaydedilmiştir. Eser hakkında ilk çalışmayı A.F. Negri yapmış fakat o da, bazı parçalarını Rusça olarak yayınladığı eserin adını ve müellifin ismini tespit edememiştir.⁶⁴ Daha sonra eseri inceleyen Vasili Dimitriyevic Smirnov kitabında, müellifi ve adı tespit edilememiş olan eserden “*Muhtasar Târih*” olarak bahsetmiştir.⁶⁵ Daha sonra Aleksandr Nikolayevic Samoyloviç, eserin ismini tespit edemese de müellifin adını “Hurremî Çelebi Akay Efendi” olarak tespit etmiştir.⁶⁶

Negri’nin çalıştığı nüsha Ukrayna Milli Kütüphanesi’nde “*Kırım Hânân Tarihi*”, Bahçesaray Han Sarayı Müzesi Kütüphanesi’ndeki nüsha da “*Târih-i Hânân-ı Kırım*” adıyla kayıtlıdır. Seyityahya’ya göre bu isim esere bizzat Abdurrahmân Efendi

⁶¹ *Metin*, Ş, vr. 8a; *Metin*, N, vr. 7a. Eser ve müellifi için bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Türkler’in Ulûm ve Fünûn’a Hizmetleri*, haz. Said Öztürk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996, s. 67.

⁶² Örneğin II. Feth Giray’ın (1736-1737) oğlu Mehmed Giray’ın Or beyliğinden azledilmesi hadisesiyle ilgili Arslan Giray’ın (1748-1756, 1767) Kalgayı Selim Giray tarafından sarf edilen sözleri bizzat kalgayın yanında bulunduğu esnada işittiğini “...dediklerini bu hakir yanında bulunmanın işidüp tahsîn etmişimdir” şeklinde anlatmıştır (*Metin*, Ş, vr. 140b; *Metin*, N, vr. 112a).

⁶³ Demir, “İhmal Edilen”, s. 28.

⁶⁴ A. Negri, “İzvleçeniya iz Turetskoy Rukopisi Obşçestva, Soderjaşçey İstoriyu Krimskih Hanov”, *Zapiski Odesskago Obşçestva*, I, Odessa 1844, s. 379-392; Seyityahya, “Yedisannâme”, s. 275.

⁶⁵ Smirnov, *a.g.e.*

⁶⁶ Aleksandr Nikolayevic Samoyloviç, “Predvaritelnoye Soobşçeniye o Novom Spiske Sokraşçeniya ‘Semi Planet’ Muhammeda Rizî”, *İzbranniye Trudy o Krime*, Simferopol 2000; Seyityahya, aynı yer.

tarafından verilmiştir.⁶⁷ Eserin Mısır Milli Kütüphanesi'nde 8936 numarada kayıtlı müşhası da "*Târihu'l-Kırım*" adıyla kayıtlıdır.⁶⁸

Eserin İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'ndeki nüshasının zahriye sayfasında ismi "*Târih-i Kırım*" olarak kaydedilmiştir.⁶⁹ Fakat eserin serlevhasında isim olarak "*Çelebi Akay Tarihi*" yazılıdır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi nüshasının zahriye sayfasında ise eserin adı "*Seb'-i Seyyâr Tercümesi Çelebi Akî*" ve "*Târih-i Seb'-i Seyyâre Beyân-ı Âl-i Cengizyân Tecüme-i Çelebi Akay Efendi*" olarak iki farklı şekilde yazılmıştır.⁷⁰

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere kütüphane kataloglarında ve yazmaların zahriye sayfalarında tarihin ismi farklı şekillerde kaydedilmiştir. Eserin müellifi ise kendi *Târîhi*'ne bizzat "*Çelebi Akay Târîhi deyu nâm etdim*" diyerek "*Çelebi Akay Tarihi*" adını verdiğini belirtmiştir.⁷¹ Biz de çalışmamızda müellifin bizzat verdiği isim olan "*Çelebi Akay Tarihi*"ni kullanmayı tercih ettik.

⁶⁷ Seyityahya, aynı yer.

⁶⁸ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/tar%C3%AEhul-kirim/109481> (son erişim tarihi: 10.09.2020, 13:27); Mısır Milli Kütüphanesi Darelkotoğ'un dijital katalog tarama sayfasında esere dair herhangi bir katalog bilgisi şu anda mevcut değildir, <http://41.33.22.69/uhtbin/cgiisirs.exe/?ps=wz9EzvCxtU/ELDAR/244460008/60/502/X> (Son erişim tarihi: 16.09.2020, 18:53).

⁶⁹ *Metin*, Ş, vr. 1a.

⁷⁰ *Metin*, N, vr. 1a.

⁷¹ *Metin*, Ş, vr. 2a; *Metin*, N, vr. 2a.

2.2. Eserin Telif Sebebi

Abdurrahmân Efendi'nin *Târîhi*'ni neden kaleme aldığına dair bilgiye bizzat kendisinin açıklamalarından sahibiz. Müellif, eserinde 1748-1756 seneleri arasında Kırım hanlığı yapan Arslan Giray'ın⁷² kendisine bolca Arapça ve Farsça kelime, kavram, benzetme ve mecaz bulunan ve dili oldukça ağır olan “*Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*”ın sadeleştirilerek muhtasar hale getirilmesi emrini verdiğini ve eseri bu sebeple kaleme aldığını belirtir. Kendisine verilen bu emirde yapması gereken çalışmanın “tahrîr-i cedîd” olarak tavsif edildiğinden bahseder.⁷³ Buna göre eserin basit bir tercüme olmayıp yeni bir eser ortaya koyma amacıyla tekrar kaleme alındığı da anlaşılmaktadır.⁷⁴

Sa'id Giray, Abdurrahman Efendi'nin *Târîhi*'nin neden kaleme alındığına dair önemli bilgiler verir. Buna göre “*II. Mengli Geray ve Seyyîd Mehmed Rızâ'nın birlikte telif ettiği Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar'ı Arslan Giray'ın, Abdurrahman Efendi'ye tercüme ettirtip bu hizmetine mukabil kendisine Bahçesaray kadılığını verdiğini*” söyleyerek eserin Arslan Giray Han'ın emri üzerine telif edildiğini söyler.⁷⁵

Abdurrahmân Efendi, bu eseri “*Her okuyan, her gören adımı yâd edeler, Fâtîha ihsân edüp ruhûmu şâd edeler*” sözleriyle ifade ettiği üzere gelecekte hayır ve dua ile yâd olunmak için de kaleme almıştır.⁷⁶

⁷² Ayrıntılı bilgi için bk. Smirnov, *a.g.e.*, s. 504.

⁷³ *Metin*, Ş, vr. 1b; *Metin*, N, vr. 1b.

⁷⁴ Seyityahya'ya göre eserdeki pek çok şiirin bizzat Abdurrahman Efendi'ye ait olması da dönemin edebî kurallarına göre bu eserin yeni bir eser olarak kabul edilebileceğini gösterir (bk. Seyityahya, “Yedisannâme”, s. 276).

⁷⁵ Said Giray, *a.g.e.*, vr. 99b-100a; Babinger, Çelebi Akay Tarihi'nin Kahire nüshasına istinaden, eserin sadeleştirilmesini Kırım Hanı III. Selim Giray'ın (1764-1767, 1770-1771) emrettiğini yazar (bk. *a.g.e.*, s. 308, dipnot 1). Ancak müellifin daha önce belirttiğimiz üzere telif emrini aldığı han Arslan Giray olup adı geçen Selim Giray, Arslan Giray'ın saltanatında kalgaydır ve eser o sırada kalgay olan Selim Giray'a ithaf edilmiştir (*Metin*, N, vr. 1b; *Metin*, Ş, vr. 1b.)

⁷⁶ *Metin*, Ş, vr. 2a; *Metin*, N, vr. 2a.

2.3. Eserin Telif Tarihi

Abdurrahmân Efendi, eseri Arslan Giray'ın emriyle kaleme aldığına göre telif tarihi için en erken tarih olarak Arslan Giray'ın hanlık tahtına oturduğu 1748 senesini esas almak zorundayız.⁷⁷

Eserin müellif tarafından ne zaman kaleme alınıp tamamlandığına dair sarîh bir bilginin olmasa da elimizdeki nüshalarının istinsahının başlangıç ve bitiş tarihlerine dair bir takım bilgilere vâkıfız. Eser üzerine yapılan bir çalışmada *Târîh*'in en eski nüshasının İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki nüsha olduğu tespit edilmiştir. Yine bu çalışmada eserin 22 günde hazırlandığı belirlenmiştir.⁷⁸ Eserdeki muamma usulüyle düşürülmüş tarihe göre eserin istinsahı 22 Cemaziyülevvel 1166 / 27 Mart 1753 tarihinde tamamlanmıştır.⁷⁹

Târîhin Akmesicid nüshası 1170/1756-1757, Bahçesaray nüshası Rûmî 1319/1903, Mısır nüshası 1169/1755-1756 , İstanbul Araştırmaları Enstitüsü nüshası 1167/1754, St. Petersburg nüshası ise 1170/1756-1757 'de istinsah edilmiştir.

⁷⁷ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi nüshasının sonunda eserin Arslan Giray Han saltanatında kaleme alındığını işaret eden “*Abdurrahman Efendi el-mülakkab Çelebi Akay fî zamân-ı Arslan Geray Han*” ifadesi yazılıdır (*Metin*, N, vr. 113b). Seyityahya, eser üzerinde yaptığı çalışmalar sonucu, eserin aslında Akmesicid nüshasının istinsah tarihi olan 1756 Şubat'ının sonu ve Mart'ının başını, eserin tamamlandığı tarih olarak belirlemiştir (bk. “Yedisanname”, s. 276). Daha sonraki bir çalışmada ise eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki nüshasının da 22 günde hazırlanarak 26 Cemaziyülevvel 1167 / 21 Mart 1754'te tamamlandığını söyler (bk. Seytyagyayev, “Novyy rukopys ‘İstoriyi Chelebi Akaya’ ”, *Slovo i Chas*, sayı: 1 (Kiev 2017), s. 79).

⁷⁸ Demir, “İhmal Edilen”, s. 12.

⁷⁹ *Metin*, N, vr. 114a. Muamma usulüyle düşürülmüş tarihin çözümlemesi için bk. İsmâil Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*, 4. basım, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 518, 519.

2.4. Eserin Nüshaları ve Fizikî Özellikleri

Eserin şu ana kadar tespit edilebilmiş iki farklı telifinin toplamda sekiz nüshası vardır. Bunlardan ikisi kayıptır. Aslında müstensih nüshası olan İstanbul Araştırmaları Enstitüsü ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi nüshalarına bizzat müellif tarafından yapılan ekleme, çıkarma ve düzeltmeler bu iki nüshaya müellif nüshası hüviyeti kazandırmıştır. Kayıp olanlar ve İstanbul’da bulunanlar dışındaki nüshaların tamamı ise müstensih nüshasıdır:

Birinci Telif	İkinci Telif
İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Şevket Rado Kısmı, nr. 273.	İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. T.399.
	Mısır Milli Kütüphanesi, TT.136. (Mısır Nüshası)

Kayıp ve Kaçınıcı Telifin Nüshası Olduğu Belirlenemeyen
Akmescit Nüshası, Tavrida İlmi Arşiv Komisyonu. (KAYIP)
Kırım Nüshası, Kırım Milli Kültür İlmi Araştırma Enstitüsü (KAYIP)
Bahçesaray Nüshası, Bahçesaray Han Müzesi
Ukrayna Nüshası, Ukrayna Milli kütüphanesi
St. Petersburg Nüshası, Leningrad SSCB İlimler Akademisi Nüshası

2.4.1. Ukrayna Nüshası

Eserin İstanbul nüshalarının dışındaki nüshalarından biri A. F. Negri’nin *Çelebi Akay Tarihi*’ni ilk defa fark edip ilim dünyasına tanıttığı Ukrayna nüshasıdır. Negri, “*Zapiski OOİD*” mecmuasının birinci cildinde eserin bazı parçalarını Rusça yayınlamış olmasına rağmen eserin ve müellifin ismini tespit edememiştir.⁸⁰ Negri’nin üzerinde çalıştığı bu nüsha Kiev’deki V. İ. Vernadski Adına Ukrayna Milli Kütüphanesi Elyazmaları Enstitüsü’nde bulunmaktadır. Bu nüshada eserin adı “*Kırım Hânân Târîhi*”

⁸⁰ Negri, a.g.m, s. 379-392; Seyityahya, “Yedisanname”, s. 275.

olarak belirtilmiştir.⁸¹ Eser, adı geçen kütüphanede nr. 3805'te kayıtlı olup, baştan sona tek kişinin kaleminden çıkmış, nestalik hat ile yazılı 152 varaktan ibarettir.⁸² 17x21,2 cm ebadında olan bu nüshanın önemli özelliklerinden biri 121b-130a numaralı yapraklarında Abdülgaflar Kırımı'nın *Umdedü'l-Ahbar* adlı eserinin kayıp kısımlarının bulunmasıdır. Ayrıca eserde şahıs isimleri, mısralar, Arapça iktibaslar ve bazen mısra başlarını ayırmak için kırmızı mürekkep kullanılmıştır.⁸³ Bu nüshanın eserin kaçınıcı telifine ait olduğu, tüm teşebbüslerimize rağmen nüshayı temin edemediğimizden dolayı inceleme imkânı bulamadığımız için tarafımızca tespit edilememiştir.

2.4.2. Akmescid Nüshası

Eseri inceleyen V. D. Smirnov, *Çelebi Akay Tarihi*'nin "*Es-Seb'ü's-Seyyâr fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*"ın tercümesi yahut muhtasarı gibi değerlendirek kitabında eserden "*Muhtasar Târih*" olarak bahsetmiştir.⁸⁴

Çelebi Akay Tarihi üzerinde çalışma yapan bir diğer isim N. A. Samoyloviç ise Akmescid'deki Tavrida İlmi Arşiv Komisyonu'nda bulunan ve daha önce Smirnov'un "*Muhtasar Târih*" olarak bahsettiği nüshanın bir kısmını yayınlamıştır.⁸⁵ Eserin II. Dünya Savaşı'ndan sonra kaybolan⁸⁶ bu nüshasındaki Arapça izahatı inceleyen Samoyloviç, eserin 1170/1756-1757'de istinsah edildiğini tespit etmiştir. Samoyloviç bu nüsha üzerinde yaptığı çalışmalar neticesinde eserin müellifinin isminin "*Hurremî Çelebi Akay Efendi*" olduğunu belirleyen ilk kişi olmuştur. Samoyloviç'in çalıştığı bu nüshada eser "*Hurremî Çelebi Akay Efendi* adlı âlim tarafından telif edilen misilsiz bir tarih olarak tavsif edilmiştir".⁸⁷ Nüshanın kayıp olması nedeniyle eserin fizikî özellikleri ve bu nüshanın eserin kaçınıcı telifine ait olduğu hakkında bilgimiz mevcut değildir.

⁸¹ Seyityahya, aynı yer.

⁸² Seytyagyayev, "Osobennosti peterburgskogo i kiyevskogo spiskov istoricheskogo proizvedeniya Khurremi Chelebi Akaya: tekstologicheskiy aspekt", *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, sayı: 237 (Simferepol 2012), s. 187.

⁸³ Seyityahya, "Hurremi Çelebi Tarihiy Eserinin Mevcut Olğan El Yazmaları ve Oların Hususiyetleri", *10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Kırım 2012, s. 424.

⁸⁴ Seyityahya, "Yedisanname", s. 275; Smirnov, *a.g.e.*

⁸⁵ Samoyloviç, *a.g.m.*; Seyityahya, aynı yer.

⁸⁶ Seyityahya'ya göre, Rus araştırmacı Zaitsev, bu nüshanın II. Dünya Savaşı yıllarında kaybolmuş veya Kırım dışına çıkarılmış olabileceği gibi, bir ihtimal Kırım Özerk Cumhuriyeti Merkez Müzesi'nin "Tavrika" fonunda veya Kırım Devlet Arşivleri'nde tutuluyor olabileceğini ancak bu bilginin kesin olmadığını belirtmiştir (bk. "Peterburgskogo i Kiyevskogo", s. 186). İlgili müzenin fonlarında yaptığımız elektronik katalog taramalarında biz de esere rastlayamadık.

⁸⁷ Samoyloviç, *a.g.m.*, s. 31-34; Seyityahya, "Yedisannâme", s. 275.

2.4.3. Bahçesaray Nüshası

Eserin bir diğer nüshası ise Bahçesaray Han Müzesi'ndeki nüshadır. Bu nüsha Akmesic'teki Türkiye Konsoloslugu'nda 1901 yılında görev yapan Ahmed Nûreddin tarafından istinsah edilmiştir. Müstensih, eserin adını “*Târih-i Hânân-ı Kırım*” olarak belirtmiş ve şu notu eklemiştir: “*İşbu târih ki Kırım'da icrâ-yı saltanat eden hanların edvâr-ı hükûmetlerini şâmildir. Bunun esâsı Kırım'da udebâ-yı asrdan Hurremî Çelebi Akay nâmıyla meşhûr bir zâtın kalem-i bedâat ile vücûd bulan bir eserden me'hûr ve bunun gibi birtakım tevârih-i muhtelifelerden bi't-tab iktibâs ile vücûda gelmiştir*”. Bu nüsha *Çelebi Akay Tarihi*'ni ihtiva etmekle birlikte başka tarihlerden de istifade edilerek hazırlanmış, Kırım tarihini 1106/1694 senesi olaylarına kadar anlatan bir nüshadır.⁸⁸ Rûmî 1319, milâdî 1903'te istinsah edilen⁸⁹ eser 17.9 x 14.1 cm ebadında olup siyah mürekkeple ve rika ile yazılı; son iki yaprağı boş olmak üzere, toplamda 101 yapraktır. Her bir yaprakta 16 satır vardır.⁹⁰ Ayrıca müstensih “*sâhib-i eser*” kısmında esere eklediği “*Darü's-şafaka me'zûnlarından olub akdemî Balıkesirî Medrese-i Edebiyyesi mü'essis ve müdürü iken muahharen Bağçesaray ve Akmesicid usûl-i cedîd mekteb-i ibtidâî ve rüşdî ve i'dâdî mu'allimliklerinde bulunmuş olan ve Saltanat-ı Seniyye-i Osmaniyye'nin Simferopol Şehbenderhânesinde Türkçe kitâbet hizmet ü memuriyetinde müstahdim kılınmış olan Dersaadetli mu'allim Ahmed Nûreddîn Efendi. Sene-i mâliye 1319*” notuyla eseri ilk bakışta kendi eseri gibi lanse etmiş görünse de buna mukabil eserdeki “*sâhib-i eser*” kısmının karşısına sonradan bilinmeyen biri tarafından mavi mürekkepli kalemle “*Hurremî Çelebi*” yazılmıştır. Ayrıca “*Buraya kâzi-i 'asker Abdülcemil Efendi, ta'rîz yollu bir su'âl irâd etmiştir*” şeklinde bir not da vardır.

Müstensihin Arapça ve Farsça terkipleri Türkçeleştirmesi (“*asker-i Tatar ile*” yerine “*Tatar askeriyle*”, “*mükâleme-i sulh*” yerine “*mükâleme olunan sulh*” vb.) ve “*eyledi*” yerine “*etdi*” vb. gibi değişiklikler yapması dışında bu nüshada müstensih tarafından çok az değişiklik yapılmıştır.⁹¹

⁸⁸ Demir, aynı yer; Seytyahya, “V. Vernadskiy adına milliy ilmiy kitaphanenîñ elyazma bölüğünde bulunğan qırımtatar ve türk tarihleri, tilleri ve edebiyatları böyünca malzemeler”, <http://ilmiyqirim.blogspot.com.tr/2011/07/v-vernadskiy-adna-milliy-ilmiy.html?m=1> (Son erişim tarihi 21.08.2020, 13:57); Seytyagyayev, “Osobennosti Bakhchisarayskoy rukopisi sochineniya Khurremi Chelebi Akaya: tekstologicheskiy aspekt”, *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, sayı: 239 (Simferopol 2012), s. 122.

⁸⁹ Seytyagyayev, “Bakhchisarayskoy”, s. 124. Nüshanın fizikî özellikleri ve nüsha hakkındaki diğer bilgiler için de bu makaleden istifade edilmiştir.

⁹⁰ Seytyahya, “Hususiyetleri”, s. 426.

⁹¹ Seytyagyayev, “Bakhchisarayskoy”, s. 125.

Bu nüshanın besmelesinde St. Petersburg, Ukrayna ve Mısır nüshalarından farklı olarak sadece “*Bismillahirrahmanirrahim*” yazılı olup adı geçen diğer nüshalarda besmelenin akabinde bulunan “*ve bihi nesta’in*” veya “*ve bihi sikatî*” ifadeleri yazılı değildir.⁹² Bu nüshanın bir diğer ayırt edici özelliği ise nüshanın 1106/1695 senesi olaylarıyla son bulmasıdır.⁹³ Bu nüshanın eserin kaçınıcı telifine ait olduğu, tüm teşebbüslerimize rağmen nüshayı temin edemediğimizden dolayı inceleme imkânı bulamadığımız için tarafımızca tespit edilememiştir.

2.4.4. St. Petersburg Nüshası

Eserin Leningrad SSCB İlimler Akademisi’nde⁹⁴ de bir nüshası vardır. 1170/1756-1757 tarihli⁹⁵ bu nüsha 15.7x20,5 cm ebadında olup, her bir yaprakta 23 satır olmak üzere toplam 126 yapraktır. Nestalik ve nesih hat ile yazılmıştır.⁹⁶ Bu nüshanın karakteristik özelliği olarak ilk 25 varakta “açup, aldayup, bilüp, çeküp” vb. Türkçe kelimelerin son harflerinde b (ب) harfi yerine p (پ) harfi tercih edilmiştir.⁹⁷ Seyityahya’nın tespitlerine göre aralarındaki dil ve üslup uyumu Halim Giray’ın Gülbün-i Hânân’ı kaleme alırken eserin bu nüshasından yararlandığını gösterir.⁹⁸ Bu nüshanın eserin kaçınıcı telifine ait olduğu, tüm teşebbüslerimize rağmen nüshayı temin edemediğimizden dolayı inceleme imkânı bulamadığımız için tarafımızca tespit edilememiştir.

2.4.5. Kırım Nüshası

Eserin Kırım’da, Milli Kültür İlmi Araştırma Enstitüsü heyetinin Akşeyh mıntıkasındaki Bakkal Köyü’nde bulduğu bir nüshası daha vardır ancak bu nüsha II. Dünya Savaşı yıllarında kaybolmuştur.⁹⁹ Bu nedenle bu nüsha hakkında teferruatlı bilgiye sahip değiliz.

⁹² Seytyagyayev. “Bakhchisarayskoy”, s. 125.

⁹³ Seyityahya, “Hususiyetleri”, s. 426.

⁹⁴ Günümüzde, Rusya Bilimler Akademisi’dir.

⁹⁵ Seytyagyayev, “Osobennosti Kairского spiska istoricheskogo proizvedeniya Khurremi Chelebi Akaya: tekstologicheskii aspekt” *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, sayı: 239 (Simferopol 2012), s. 170.

⁹⁶ Seytyagyayev. “Peterburgskogo”, s. 186.

⁹⁷ Seytyagyayev. “Peterburgskogo”, s. 187.

⁹⁸ Seytyagyayev, “Novyye svedeniya ob ‘Istorii krymskikh khanov’ Khurremi Chelebi Akaya”, *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, sayı: 211 (Simferopol 2011), s. 164.

⁹⁹ Seyityahya, “Yedisanname”, s. 276.

2.4.6. Mısır Nüshası

Eserin bir diğer önemli nüshası, ikinci telifin istinsahı olan 1169/1755-1756 tarihli Mısır nüshasıdır.¹⁰⁰ Müellif isminin üstünün çizilmiş olması, bu nüshanın müstensih nüshası olduğunu doğrular niteliktedir ve bu durum ilgili tarihin de istinsah tarihi olduğunu gösterir.¹⁰¹

Mısır Milli Kütüphanesi'nde¹⁰² *Târihü'l-Kırım* adıyla kayıtlı olan bu nüsha nestalik ve nesih yazıyla yazılmış olup 12x18,5 ebadındadır. Toplam 138 yaprak olan bu nüshanın satır sayısı kimi yerde 24'e kadar çıkar.¹⁰³

Seyityahya'ya göre Mısır nüshası St. Petersburg ve Ukrayna nüshasından daha eski ve müellif nüshasına en yakın olması muhtemel nüshadır. Ayrıca bu nüshanın sonunda İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi nüshasında olduğu gibi Arapça bir izahat ve muamma usulüyle düşürülmüş tarih vardır.¹⁰⁴

Müellifin ve eserin ismi hakkında bu nüshada “ ‘*Es-seb'u's-Seyyâr fî târihi Mülûk-i Tatar' nâm târih-i nefisin tercemesidür ki Târih-i Kırımlı be-nâmdur*” ve “ ‘*Çelebi Akay Tarihi' be-nâmdur*” ifadeleri ve “*min kutubi ... Muhammed ... el-Kâdî bâ-mahrûsah Edrene ...*” şeklinde bir kayıt vardır.¹⁰⁵

Seyityahya'ya göre bu nüshada Farsça tamlamalarda izafet kesresi kullanılmaması (örn. nizâm-ı âlem yerine nizâmu alem, mürğ-i vahşî yerine mürgu vahşî vb.) eserin bu nüshasının Mısır'a girdikten sonra tamamlandığını gösterir.¹⁰⁶

Mısır nüshasını diğer nüshalardan ayıran en bariz fark ise eserin başlangıcındaki besmelelerin diğer nüshalardan farklı yazılmış olmasıdır. St. Petersburg ve Ukrayna nüshasında “*Bismillahirrahmanirrahim ve bâhî nestâ'in*” şeklinde olan besmele, Mısır nüshasında “*Bismillahirrahmanirrahim ve bâhî sikatî*” şeklindedir. Bunun yanında Mısır nüshası diğer nüshalardan yine farklı olarak şu girişle başlar: “*İlm-i tevârih bir ilm-i*

¹⁰⁰ Seytyagyayev, “Kairskogo”, s. 170.

¹⁰¹ Seytyagyayev, aynı yer. Ayrıca Seyityahya, henüz Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki nüshayı tespit etmeden önceki bir tarihte kaleme aldığı ve Kahire nüshasını tanıttığı bu makalesinde Kahire nüshasının diğer nüshalardan farklı bir girişe sahip olması hasebiyle bu nüshanın o tarih için eldeki en eski tarihli ve en eksiksiz nüsha olduğunu da söyler (bk. Seytyagyayev, “Kairskogo”, s. 171).

¹⁰² Kütüphanenin bugünkü adı “Dârü'l-Kütüp ve'l-Vesâ'ikü'l-Kavmiyye”dir.

¹⁰³ Seyityahya, “Hususiyetleri”, s. 425.

¹⁰⁴ Seyityahya, “Hususiyetleri”, s. 426.

¹⁰⁵ Seyityahya bu kaydın bir temellük kaydı olabileceğini söyler (bk. Seytyagyayev, “Kairskogo”, s. 172).

¹⁰⁶ Seytyagyayev, “Kairskogo”, s. 171

latîf ve fenn-i zarîfdür ki insanın dîde-i basîretin kuhl-i 'ibret ile tenvîr ve çeşm-i irfânın tûtiyâ-yı irfânle takrîr ider".¹⁰⁷

Bu nüshanın eserin kaçınıcı telifine ait olduğu, tüm yazışma ve telefon görüşmesi gibi teşebbüslerimize rağmen nüshayı temin edemediğimizden dolayı inceleme imkânı bulamadığımız için tarafımızca tespit edilememiştir.

2.4.7. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Nüshası

Eserin doktora çalışmamızda ele aldığımız İstanbul nüshalarından biri, eserin ilk telifinin İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Şevket Rado kısmında 273 numarada kayıtlı olan nüshasıdır. Bu nüshanın eserin ilk telifine ait olduğu bu nüshadaki âyet, hadis, birçok darb-ı mesel ve beyitlerin Arapça ve Farsça yazılıp, Türkçe tercümelerinin eklenmemesinden anlaşılmaktadır. Derkenarlardaki yazı tipinin ana metne göre farklı olmasından ve ancak eserin müellifi tarafından verilebilecek bilgilerin olduğu içeriğe¹⁰⁸ sahip ekleme ve düzeltmelere bakıldığında bu nüsha müstensih nüshası olmasına rağmen müellifin elinden geçmiş ve müellif nüshası hüviyeti kazanmıştır.

Eserin adı, nüshanın baş kısmında “Çelebi Akay Târîhi” olarak kaydedilmişse de zahriye sayfasında “Târîh-i Kırım” yazılıdır. Eserde 142a’da “*Temme nahnü’n-nüşhâ alâ yedd-i ahkârü’l-verâ / El-Hâcc Bahâdır Ali el-Hatîb be karyetü’l-Elbozdu afâ anhü/ Fî hicretü men lehü’l-izz ve şeref sene seb’a ve sittîn ve mi’e ve elf fî mâh-ı Şa’bân / El-mu’azzam / sene 1167*” şeklinde belirtildiği üzere Hatip el-Hâcc Bahâdır Ali¹⁰⁹ tarafından istinsah edilmiş ve Şaban 1167/Mayıs-Haziran 1754’te istinsahı tamamlanmıştır.¹¹⁰

Eserin zahriye sayfasının üst kısımlarında “*Sana sipârişimiz olan meblağı ihtimâm edüp tarafımıza gönderesin*” yazarken, alt kısımda kırmızı kurşun kalemle diktörtgen içine alınmış şekilde siyah mürekkeple “*Numara 65*” yazılıdır. Bunun da altında eserin, II. Abdülhamid’in sadrazamlarından olan ve yazma eser koleksiyonuna sahip Küçük Mehmed Sâ’id Paşa’dan¹¹¹ oğlu Mehmed Kemâl’e¹¹² intikal ettiğini

¹⁰⁷ Seytyagyayev, aynı yer.

¹⁰⁸ Örneğin vr. 82b’deki derkenarda müellif hayatına dair bilgileri esere bizzat eklemiştir. Nadir Eserler Kütüphanesi’ndeki nüshada bu derkenardaki bilgiler yoktur.

¹⁰⁹ Yaptığımız araştırmalara rağmen bu kişi hakkında şimdilik herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

¹¹⁰ *Metin*, Ş, vr. 142a; *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazma Eserler Kataloğu*, II, haz. Günay Kut vd., İstanbul 2014, s. 924-925.

¹¹¹ Kayıttaki 1332/1914 senesi adı geçen Mehmed Sâ’id’in, Küçük Mehmed Sâ’id Paşa olduğunu göstermektedir (Sâ’id Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnülemin Mahmut Kemâl İnal, *Son Sadrazamlar*, II-III, 3. bsk., Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s. 989-1263; Zekeriyâ Kurşun, *Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasi Hayatı*,

belirten bir temellük kaydı şu şekilde mevcuttur: “*İntikâle hâze’l-kitâbu ân ebîhi el-merhûm Mehmed Sâ’id es-sadrî’l-esbak el-fakîr ileyhi te’âlâ Mehmed Kemâl, sene 1332*”. Sayfanın en altında ise yeni harflerle ve kurşun kalemle “No:401” yazarken hemen sağ alt çaprazında yuvarlak içine alınmış şekilde iki adet “92” yazmaktadır. Eserin sırtında ise “401” numarasıyla beraber yeni harflerle “*Kırım Târîhi*” yazılıdır.

Eserin cildi iri çiçek desenli olup açık yeşil, bez kaplıdır. Koyu krem, orta kalın ve ince, aharlı, su yollu, filigranlı, mistarlı kağıda yazılmış olan eserin 50. yaprağı dikişten ayrıdır.¹¹³ Dışı 21x15 cm, içi 17x9,5 cm ebadında olan eser toplamda 142 yaprak olup eserin her bir sayfasında, nestalik hat ile yazılmış 19 satır vardır. 142b’de burç isimleri ve “*bu dâirenin müellifi*” şeklinde yarım bırakılmış bir ibare vardır.¹¹⁴ Eserin 1b’den 13a’ya kadar olan sayfaları kırmızı renkli cetvel içine alınmıştır. âyet, hadis ve kelâm-ı kibarlar, üzerlerine çekilen kırmızı çizgiyle belirtilmiştir. Buna ek olarak esere eklenen açıklamaların bir kısmı ilgili kelimenin hemen altına kırmızı mürekkeple¹¹⁵, diğer bir kısmı da siyah mürekkeple yazılmıştır. Yine bunların haricinde 63b’de şahıs isimleri sıralanırken her ismin altına kırmızı mürekkeple birer numara verilmiştir. Metnin bazı yerlerine hareke eklenmiş olup, bu harekeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserde her hanın iktidarından bahis başlarken han isimleri yine kırmızı mürekkeple birer başlık olarak verilmiştir.¹¹⁶ İşaret edilen tarihler yahut başkası tarafından düşürüldüğünden bahsedilen tarihlerin bazılarının hangi yıla tekabül ettikleri¹¹⁷ de kırmızı mürekkeple ilgili metnin hemen altına not edilmiştir.¹¹⁸ Nadir Eserler Kütüphanesi nüshasının aksine başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmayıp, sadece

İcraatı ve Fikirleri) 1838-1914, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1991). Ayrıca paşanın *Çelebi Akay Tarihi* gibi, sahibi olup da oğlu Mehmed Kemâl’e intikal eden başka yazmaları da vardır. Örneğin İAE, ŞR. 301’de kayıtlı olan, Hoca Saadeddin bin Hasan Can’ın “*Miratü’l-edvar ve Mirkatü’l-ahbar*” adlı eserinin zahriyesinde, eserin yine Mehmed Sâ’id Paşa’dan önce diğer bir oğlu Ali Namık’a, sonra da mezkûr Mehmed Kemâl’e intikal ettiğini gösteren bir kayıt mevcuttur (bk. Hoca Saadeddin bin Hasan Can, *Miratü’l-edvar ve Mirkatü’l-ahbar*, İAE, ŞR, nr. 301, vr. 1a (https://katalog.iae.org.tr/yazma/SR_000301.pdf) (son erişim tarihi: 13.11.2020, 18:30)).

¹¹² Hakkında bilgi için bk. İnal, *a.g.e.*, s. 1108. İnal’ın yazdığına göre Mehmed Kemâl, Paris’te maddi zorluklar içerisinde okumuştur (bk. İnal, aynı yer).

¹¹³ Kut, *a.g.e.*, s. 924.

¹¹⁴ *Metin*, Ş, vr. 142b; Kut, *a.g.e.*, s. 925.

¹¹⁵ Kırmızı mürekkeple yapılan açıklamalar için bk. *Metin*, Ş, vr. 8b, 10b, 11b, 17a, 17b, 18a, 19a, 19b, 20a, 20b, 21a, 21b, 24a, 24b, 25a, 26b, 27a, 27b, 28a, 29b, 31a, 34a, 34b, 36a, 39b, 44a, 48b, 49b, 54a, 56b (bu sayfada açıklama değil ekleme yapmıştır), 70b, 83b, 95b. Vr. 15a’da ise derkenarın ilk kelimesi kırmızı ile yazılmış olup devamı siyah mürekkeple yazılmıştır.

¹¹⁶ İstisnaî olarak vr. 47b’de “*Devlet Geray Han bin Mübarek Geray Sultân Bin Mengli Geray Han*” siyah mürekkeple yazılmıştır. Vr. 77b’deki “*İslam Geray Han bin Selamet Geray Han*” bahsi ise herhangi bir ayırt edici şekilde yazılmamıştır.

¹¹⁷ vr. 54a hariç. Ayrıca 123a’daki tarih ise siyah mürekkepli yazıyla derkenar olarak verilmiştir.

¹¹⁸ *Metin*, Ş, vr. 127b, 139a.

üstleri kırmızıyla çizilerek belirtilmiştir.¹¹⁹ 43a'nın sonunda da yuvarlak içine alınmış şekilde iki satır halinde "3, 2, 1" ve "4, 3, 2" yazılıdır. 49a'da ise bir çizim vardır.

Eserde yeni bir bahsin başlangıcını ifade eden matlablar olduğu gibi metnin takibini kolaylaştırması için reddadeler de mevcuttur. 58b ve 60b'deki reddadeler silik olup, 71b'de ise hiç reddade yoktur.

58b'den sonra ise varak numaralandırmasında hata yapılarak 59a yazmak yerine 60a yazılarak devam edilmiştir. Aynı durum 64a'da da mevcut olup, ilgili varak 64a yerine 65a olarak numaralandırılmıştır.¹²⁰ 60a'nın 10, 11, 12 ve 13. satırlara denk gelen orta kısmı lekelenmiştir. Benzer bir leke 63a'nın 10. satırında da mevcuttur. 55a'da ise karalanmış bir mühür mevcuttur. 82b'de ise müellifin hayatı hakkında bizzat verdiği çok önemli bilgileri ihtiva eden derkenarın bulunduğu kısım da ciltlenirken kesilmiş olduğundan bazı kelimeler burada okunaksızdır.¹²¹

Eserin başında, St. Petersburg, Ukrayna ve Mısır nüshalarının aksine besmele bulunmayıp, eser hamdele ve salvele ile başlar.

¹¹⁹ İlgili başlıklar için bk. "Zikr-i Türk Yafes bin Nûh Aleyhisselâm" (vr. 7a), "Moğol'un Kadîm Mevzi'lerin ve Kaç Kısım Olduğun Beyân Eder" (vr. 10a), "Oğuz Han Kendi Kavmine Lakab Kodağın Beyân Eder" (vr. 10b), "Neseb-i Cengiz ve Evlâdı ve Ahfâdı [oğul oğulları] Beyânındadır" (vr. 11b), "Rû 'yâ-yı Acîbe" (vr. 15a), "Sohbet ve Safâ İçün Pâdişâh-ı Hutay Kabul Han'ı Da'vet Etdiğidir" (vr. 15b), "Rû 'yâ-yı Cengiz Han" (vr. 18b), "Temuçin'in Cengiz Lakabıyla Mülakab Olduğudur" (vr. 20a), "Cengiz'in Erdiş Cânibine Asker Çekdiğidir" (vr. 20b), "Cengiz'in Memâlikini Evlâdına Taksîm Etdüğün Ve Ba'zı Vekâyi'in dahı Beyân Eder" (vr. 22a), "Hikâyet", "Cengiz'in cânib-i İran'a Teveccühidir" (vr. 24b), "Cengiz'in İran'dan Turan'a Avdetidir" (vr. 27b), "Cengiz'in Mevzin Beyân Eder" (vr. 28a), "Rû 'yâ-yı Acîbe" (vr. 29a), "Zikr-i Ahvâl-i Cuci Han" (vr. 32a), "El-uhdetu ale'r-râvî Zikr-i Tafsil-i Ahvâl-i Hacı Geray Han" (vr. 34a), "Evlâd-ı Cengiz'in İsimlerine Geray Zamm Olduğun Beyân Eder (Lafz-ı Geray)" (vr. 36a), "Târih-i Feth-i Kal'a-yı Keçe" (vr. 37b).

¹²⁰ Metinde bir kopukluk görülmediğinden herhangi bir sayfa kaybı vb. durumdan söz etmek mümkün değildir.

¹²¹ Aynı sebeple bazı kelimeleri okunaksız olan diğer kısımlar için bk. vr. 18b, 19b, 54b.

2.4.8. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nüshası

Müellif, ilk telifinin dilinin ağır olmasından dolayı eseri sadeleştirerek ikinci kez telif etmiştir.¹²² Eserin tez çalışmamızda ele aldığımız nüshalarından bir diğeri de eserin bu ikinci telifinin İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki nüshasıdır. Bu nüsha kütüphanede 399 numarada kayıtlı olup, toplam 115 yapraktır. Eserin adı zahriye sayfasında “*Târîh-i Seb‘-i Seyyâre Beyân-ı Âl-i Cengiziyân Tercüme-i Çelebi Akay Efendi*” olarak yazılıdır.¹²³ Aynı sayfada kırmızı mürekkeple “*Edebiyat Kütüphânesi*”, hemen altında siyah mürekkeple “399” ve onun da altında “*Seb‘-i Seyyâr Tercümesi Çelebi Akî*” ve yine onun da altında kurşun kalemle “sene 1972” yazılıdır. Bunun dışında 116a’da yeni harf ve rakamlarla “D. 16770” ve kırmızı kurşun kalemle eski yazıyla “326” yazılıdır. Ayrıca nüshanın sonunda bir sayfalık Arapça izahat vardır. Bu izahatta “*Abdurrahmân Efendi’nin tarihinin ilk telifini birkaç nüsha olarak çoğalttığı, sonra tarihinin yeni bir telifini hazırladığı ve ikinci telifte metni daha anlaşılır kılmak adına önceki metinde bulunmayan derkenarlar yazdığı; metnin başına bir fihrist koyduğu, hadis ve âyetlerin Türkçe anlamlarını da verdiği, Farsça beyitleri Türkçe yazdığı kaydedilir*”.¹²⁴

1b ve 113b-116a arası hariç tüm yapraklar 21 satırdır. Eser talik yazı ile kaleme alınmıştır. 1b ve 113b 18, Arapça izahatın bulunduğu 114a 15 satırdır. 21.7 x 15.1 cm ebadında olan bu nüsha koyu kahverengi meşin ciltlidir. Aynı zamanda eserin istinsah tarihi muamma usulüyle 113b’de şu şekilde verilmiştir: “*Fi’s-süb‘ü’r-râbi mine’s-sübu‘ü’s-sânî mine’l-öşrü’s-sâmin mine’s-sülüsü’s-sâlis mine’s-sülüsü’l-evvel mine’r-rubu‘ü’s-sânî mine’l-öşrü’l-sâbi‘ mine’l-aşrü’l-sâbi‘ mine’l-aşrü’s-sânî ez-zihû mine’l-elf ba‘de’l-elf*”. Bu tarih 22 Cemaziyülevvel 1166 / 27 Mart 1753’e tekabül etmektedir.¹²⁵

Eserin müstensihi ise 113b’de “*El-hakîrû’l-fakîrû’l-muhtâc rahmeti rabbihi’l-âlimü’l-habîr Mustafa bin Fazlî Ağa gafera ileyhü lehümâ ve lî-cemi’ü’l-mü’mînîn fî Medresetü Veyrat, medrese-i Abdurrahmân Efendi el-mülakkab Çelebi Akay fî zamân-ı*

¹²² *Metin*, N, vr. 114a.

¹²³ Aynı başlık vr. 1b’nin en üst kısmında da yazılmış ancak daha sonra silinmiştir.

¹²⁴ Demir, “İhmal Edilen”, s. 14; *Metin*, N, vr. 114a.

¹²⁵ Yakıt, *a.g.e.*, s. 518, 519; Demir, “İhmal Edilen”, s. 14. Seyityahya ise bu tarihi 26 Cemaziyülevvel 1167 / 21 Mart 1754 olarak çözümlemiştir (bk. Seytyagyayev. “Novyy Rukopys”, s. 79).

Arslan Geray Han”¹²⁶ şeklinde belirtildiği üzere müellifimizin de müderrislik yaptığı Veyrat Medresesi müderrislerinden Mustafa bin Fazlı Ağa’dır. Bu istinsah Arslan Giray Han’ın kalgayı olan Selîm Giray’ın emriyle hazırlanmıştır. Metindeki bazı derkenarların yazı stili ve kalemi ana metinden farklı, daha ince ve soluk mürekkeplidir. ¹²⁷ Buradan da anlaşıldığı üzere müellif bu nüshada gerekli gördüğü yerlerde bizzat düzeltme yahud eklemeler yapmıştır. Buna göre bu nüsha da müellif nüshası hüviyetine kavuşmuştur.¹²⁸

Bu nüshada âyet, hadis ve darb-ı meseller kırmızı kalemle altı çizili şekilde verilmiştir. Yine bununla beraber her bir hanın iktidarının bahsi başladığında han isimleri¹²⁹ ve bazı başlıklar da¹³⁰ kırmızı yazılmıştır. Ayrıca kırmızıyla yazılmış birçok harekeye de rastlanmaktadır. Bunlara ek olarak metinde işaret edilen yahut tarih düşürüldüğünden bahsedilen olayların isabet ettiği tarih de ilgili kısmın hemen altında kırmızı şekilde verilmiştir.¹³¹

Esere metnin takibini kolaylaştırması için reddade koyulmuştur. Ancak bu reddadeler bazı varaklarda kesintiye uğrar. Örneğin 1a-5b arasında reddade olmayıp 5b’de reddade başlar ve 11b’ye kadar devam eder. 11b’den itibaren tekrar reddade bulunmayıp 18b’de reddade görülür. 18b’den itibaren 27b’ye kadar reddadeler yine görülmezken 27b’den itibaren reddadeler tekrar başlayıp eserin sonuna kadar mevcudiyetini sürdürür.

Mısır, St. Petersburg ve Ukrayna nüshalarının aksine bu nüsha besmele ile başlamayıp, Ş nüshasında olduğu gibi hamdele ve salvele ile başlar.

¹²⁶ “... (Bu eseri) Alîm ve Habîr olan Rabbi’nin rahmetine muhtaç olan bu âciz ve fakîr Fazlı Ağa oğlu Mustafa -Allah o ikisini ve cümle insanları bağışlasın- Aslan Geray Han zamanında Virat Medresesi’nde, Çelebi Akay lakablı Abdurrahman Efendi Medresesi’nde kaleme almıştır” (bk. Yakıt, a.g.e., s. 518).

¹²⁷ Metin, N, vr. 12a, 13a, 13b, 16a, 17a, 25a, 26a, 32a, 41b, 48b, 49a, 50b (büyükçe yazılmıştır).

¹²⁸ Örneğin müstensih “*lagâr-ı mâlide ligâm*” şeklinde yazdığı kısmı “*alaşa licâmını*” olarak düzeltmiştir. Metin, N, vr. 18a. Nariman Seyityahya müellifin bu düzeltmeyi yapmaya ihtiyaç duymasını müstensih henüz medrese öğrencisi olup doğrusunu yazamaması şeklinde yorumlamıştır (bk. Seytyagyayev. “Novyy Rukopys”, s. 73).

¹²⁹ Eserin ihtiva ettiği Kırım hanları için bk. “*Mehmed Geray*” (vr. 37a), “*Gâzi Geray*” (vr. 37b), “*Saadet Geray*” (vr. 38a), “*İslam Geray*”, “*Sâhib Geray Han*” (vr. 38b), “*Devlet Geray Han bin Mengli Geray*” (vr. 40b), “*Semiz Mehmed Geray*” (vr. 43a), “*İslam Geray*” (vr. 44a), “*Gâzi Geray*” (vr. 45a), “*Toktamış Geray*” (vr. 52a), “*Selamet Geray*” (vr. 52b), “*Canibek Geray*” (vr. 53a), “*Mehmed Geray*” (vr. 54a), “*Canibek Geray Han*”, “*Mehmed Geray Han*” (vr. 54b), “*Canibek Geray Han*” (vr. 55b), “*İnayet Geray*” (vr. 57a), “*Bahadır Geray*” (vr. 58b), “*Mehmed Geray*” (vr. 63a), “*İslam Geray*” (vr. 64a), “*Mehmed Geray Han*” (vr. 66a), “*Adil Geray*” (vr. 68b), “*Selim Geray*” (vr. 71a), “*Murad Geray Han*” (vr. 72a), “*Hacı Geray*” (vr. 73b), “*Han-ı Selim Geray*” (vr. 74b), “*Saadet Geray*” (vr. 77a), “*Safâ Geray*” (vr. 78a), “*El-Hâcc Selim Geray Han*” (vr. 79b), “*Selamet Geray*” (vr. 110b), “*Arslan Geray*” (vr. 111b).

¹³⁰ Örneğin “*Zikr-i Türk bin Yafes bin Nûh Aleyhisselâm*” (vr. 6b), “*Moğol’un Kadîm Mevzi’lerin ve Kaç Kısım Olduğın Beyan Eder*”, “*Oğuz Han Kendi Kavmine Lakab Koduğın Beyan Eder*” (vr. 9a), “*Neseb-i Cengiz ve Evlâd ü Ahfâdî Beyânındadır*” (vr. 10a), “*Zikr-i Ahvâl-i Cuci Han*” (vr. 29a). Diğer başlıklar herhangi bir ayırt edici şekilde yazılmamıştır.

¹³¹ Metin, N, vr. 110b, 111a.

2.5. Eserin Muhtevası ve Kıymeti

Çalışmamızın bu bölümünde eser içerik ve tarih araştırmaları için kıymeti bakımından incelenmiştir.

2.5.1. Eserin Muhtevası

Eser, Ş ve N nüshasında hamdele ve salvele ile başlar. Hacı Selîm Giray’a övgüden¹³² sonra eseri kaleme alma nedeninden bahseden müellif, iki nüshanın da 2a yaprağında eseri kaleme alırken kullanacağı dil ve üsluba yönelik güddüğü kaygısından “*Bilürem sade Tatar eylesem anı kaba derler, dakik etsem bu evvelden fenâ zahmet hebâ derler*” ifadesiyle bahseder. Hemen arkasından da “*Çelebi Akay Târîhi deyu nâm etdim*” diyerek eserin ismi hakkında bilgi verir.

Abdurrahmân Efendi, eserin konularını Nuh Tufanı’ndan başlatır.¹³³ Hz. Nuh’un oğulları Hâm, Sâm ve Yafes ve onlardan gelen nesiller ile bunların nerelerde saltanat ettikleri hakkında bilgi verdikten sonra hangi milletin hükümdarlarının hangi isimle adlandırıldıklarından bahseder. Örneğin Türk hükümdarlarına *hakan*, Rum hükümdarlarına *kayzer*, Hind hükümdarlarına *rey*, Arap hükümdarlarına *firavun*, Acem hükümdarlarına *kisra* ve Bâbil hükümdarlarına *nemrud* adı verildiğini anlatır.¹³⁴ Müellif eserin bu bölümünde bazı tarihçilere göre Zülkarneyn’in Türk hakanlarından Oğuz Han olduğunu söyler.¹³⁵ Sonrasında dünyanın yedi iklim olarak taksimâtındaki yedi ikilimin İran, Turan, Yunan-ı Zemîn, Mağrib-i Zemîn, Arabistan, Hindistan ve Bâbil olduğunu anlatır.¹³⁶ Buradan sonra Hz. Musa mucizesi olarak firavunun denize gark olma hadisesinin tarihinden bahisle Hz. İsa’nın doğumunu ve akabinde Hz. Muhammed’in doğumunu anlatır. Bizzat kaleme aldığı şiiri vasıtasıyla dört halifenin de ismini verdikten sonra Abbâsîlerden bahsedip Selçuklu hanedanının ortaya çıktığı dönemde Türklerin iktidar ve hilâfet mücadelesinde olduklarını belirterek daha sonra Cengiz Han’ın zuhûrundan bahsetmeye başlar.

“*Zikr-i Türk bin Yafes bin Nûh Aleyhisselâm*” isimli kısımda Yafes neslinden olan hükümdarların tarihi ve Oğuz Han’ın hayatı anlatılır. Burada Ergenekon destanından anlatımla beraber Moğol kavminin ortaya çıkışı ve Moğol isminin nereden

¹³² *Metin*, N, vr. 1b; *Metin*, Ş, vr. 1b.

¹³³ *Metin*, N, vr. 2a; *Metin*, Ş, vr. 2a.

¹³⁴ *Metin*, N, vr. 3a; *Metin*, Ş, vr. 3a.

¹³⁵ *Metin*, N, vr. 4b; *Metin*, Ş, vr. 5a.

¹³⁶ *Metin*, N, vr. 5a; *Metin*, Ş, vr. 5b.

türediği de açıklanıp, “*Moğol’un Kadîm Mevzi’lerin ve Kaç Kısım Olduğun Beyân Eder*” isimli kısma geçilerek Moğollar’ın anavatanı ve Moğol kabilelerinden bahsedilir. Bu kısımdan sonra Oğuz Han’ın kendi boyunun kollarını “*Bozok*” ve “*Üçok*” olarak isimlendirmesi anlatılır. Yine bu bölümde “*Türkmen*” adının da nereden türediği hakkında bilgi verilir. Ayrıca *Târîh-i Ravzatü’s-Safâ* ve müellif tarafından adları verilmeyen tarih kitaplarına atıfla Oğuz Han’ın annesine Müslüman olması için ısrarcı olup, daha sonra annesi Müslüman olmayı kabul edince kendisinin de bu sayede helal süt emdiğine dair bir kıssa anlatılır.¹³⁷

İlerleyen kısımda “*Neseb-i Cengiz ve Evlâdı ve Ahfâdı (oğul oğulları) Beyânındadır*” kısmına gelindiğinde Cengiz Han’ın kökeni, doğumu, ismi, doğu ve batının hakimi olacağı şeklinde tabir olunan rüyası ve kendinden sonra gelen soyu anlatılır. Bu kısım tamamlandıktan sonra “*Temuçin’in Cengiz Lakabıyla Mülakkab Olduğudur*” kısmına geçilir ve burada Cengiz Han’ın ismi meselesine değinilir. Eserin devamında Cengiz Han’ın askeri faaliyetleri ve ülkesini oğulları arasında paylaşmasını anlatan bahisler vardır. Cengiz Han’ın ölümü ve şahsiyetinden de bahsedilerek Cengiz Han ile alakalı kısımlar tamamlanır.

Eserin devamında Kırım Hanları’nın soyunun Cuci Han’a dayandırılmasından dolayı Cuci Han’dan bahsedilerek Hacı Giray Han ile beraber Kırım Hanlığı tarihi de burada başlatılır. Kırım hanlarının Hacı Giray’a ve Cengiz soyuna nisbedilişleri eserde şu ifadelerle yer almıştır: “*Kişver-i Kırım’da fermân-rân olan Cengizzâdeler ol Hacı Geray’ın evlâdındandır*”,¹³⁸ “*Kırım hanları edamallahu devletelum el-yevmü’l-kıyâm mişâr-ı bi’l-bennân (Hakk te’ala devletlerini kıyâmete değin dâ’im eyleye. Amin) Hacı Geray Han evlâdındandır*”.¹³⁹

Eserde, Altın Orda Devleti’nin çöküş süreciyle beraber Hacı Giray Han ile Seyyîd Ahmed Han arasındaki saltanat mücadelesi anlatılır. Kırım Tarihine yapılan bu girişte Osmanlı İmparatorluğu’nun Gedik Ahmed Paşa eliyle 1475’te Kırım’daki Ceneviz hakimiyetine son vererek Kefe’yi fethi ve sonraki süreçte Kırım Hanlığı’nın Osmanlı himayesine girişi anlatılır. Kırım Hanlığı’nın Osmanlı tabiyetine girişinden şu şekilde bahsedilir: “*Kefe fethinden sonra han ve paşa birbirleriyle gâyet muhabbetden nâşî Mengli Geray Han, pâdişâh-ı cihân selâtîn-i âl-i Osman’a bey’at ü mutâba’t*

¹³⁷ *Metin*, Ş, vr. 8a; *Metin*, N, vr. 7a.

¹³⁸ *Metin*, N, vr. 31b.

¹³⁹ *Metin*, Ş, vr. 36a.

etmekde zümre-i âl-i Cengiz'in pişvâsı (mukaddemi) oldu".¹⁴⁰ Ayrıca ileride Kazan ve Hacı Tarhan hânlarının da Kırım hanlarına tâbi' olmalarıyla onların da Osmanlı tabiyetinde olduklarından bahsedilir.¹⁴¹ Hacı Giray'ın vefatıyla oğulları I. Mengli Giray Han (1468-1474, 1475-1476, 1478-1514) ve Nur Devlet Sultân (1466-1468, 1474-1475, 1476-1478) arasındaki iktidar mücadelelerine de değinilir.

Kırım Hanlığı tarihi I. Mengli Giray Han ve onun oğlu I. Mehmed Giray Han (1514-1523) ile devam ettirilerek 1750'lere kadar olan hanların saltanat yıllarındaki hadiseler anlatılır. Eser, Ş nüshasında Arslan Giray, N nüshasında ise Kalgay Selîm Giray'ı öven kasidelerle tamamlanır.

Eserde Kırım hanlarının saltanatları anlatılırken, her han için gösterilen başlıkta hangi Kırım hanının kaçınıcı saltanatı olduğu da belirtilmiştir. Birden fazla kez hanlık yapan Kırım hanlarına dair başlıklar şöyle verilmiştir: "*Def'a-yı sâlise Mengli Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han*", "*Def'a-yı sâni-yi El-Hâcc Gâzi Mücâhid El-Hâcc Selîm Geray*", "*Def'a-yı sâlis El-Hâcc Selîm Geray Han Bahâdır*", "*Def'a-yı sâni Devlet Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han*", "*Def'a-yı sâni Kaplan Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han*", "*Def'a-yı sâlis Kaplan Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han*", "*Def'a-yı sâlise Mengli Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han*".

Eserin ihtiva ettiği tüm hanların kronolojik listesi ise şöyledir¹⁴²:

¹⁴⁰ *Metin*, Ş, vr. 37b.

¹⁴¹ *Metin*, Ş, vr. 31b; *Metin*, N, vr. 29a.

¹⁴² Kırım hanlarının listesi için bk. Halil İnalçık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*, 2. basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 667.

I. Hacı Giray Han (?-1456 / 1456-1466)
Nur Devlet Han (1466-1467)
I. Mengli Giray Han (Birinci hanlığı 1468-1474)
Nur Devlet Han (İkinci hanlığı 1474-1475)
I. Mengli Giray Han (İkinci hanlığı 1475-1476)
Nur Devlet Han (Üçüncü hanlığı 1476-1478)
I. Mengli Giray Han (Üçüncü Hanlığı 1478-1514)
I. Mehmed Giray Han (1514-1523)
I. Gâzi Giray Han (1523-1524)
I. Sa'âdet Giray Han (1524-1532)
I. Sâhib Giray Han (1532-1551)
I. Devlet Giray Han (1551-1577)
II. Mehmed Giray (Semiz) Han (1577-1584)
II. İslâm Giray Han (1584-1588)
II. Gâzi Giray (Bora) Han (Birinci hanlığı 1588-1596)
I. Feth Giray Han (1596)
II. Gâzi Giray (Bora) Han (İkinci hanlığı 1596-1607)
Toktamış Giray Han (1607-1608)
I. Selâmet Giray Han (1608-1610)
III. Mehmed Giray Han (Birinci hanlığı 1610)
Canıbek Giray Han (Birinci hanlığı 1610-1623. 1624 yılında Osmanlı tarafından bir kere daha atanmış ve ikinci kez han olmuştur)
III. Mehmed Giray Han (İkinci hanlığı 1623-1627)
Canıbek Giray Han (Üçüncü Hanlığı 1627-1635)
İnâyet Giray Han (1635-1637)
I. Bahâdır Giray (1637-1641)
IV. Mehmed Giray (Birinci hanlığı 1641-1644)

III. İslâm Giray (1644-1654)
IV. Mehmed Giray (İkinci hanlığı 1654-1666)
Âdil Giray Han (1666-1671)
I. Selîm Giray Han (1671-1678)
Murâd Giray Han (1678-1683)
II. Hacı Giray (1683-1684)
I. Selîm Giray (İkinci hanlığı 1684-1691)
II. Sa'âdet Giray (1691)
Safâ Giray (1691-1692)
I. Selîm Giray (Üçüncü hanlığı 1692-1699)
II. Devlet Giray Han (Birinci hanlığı 1699-1702)
I. Selîm Giray (Dördüncü Hanlığı 1702-1705)
III. Gâzi Giray Han (1705-1707)
I. Kaplan Giray Han (Birinci hanlığı 1707-1708)
II. Devlet Giray Han (İkinci hanlığı 1708-1713)
I. Kaplan Giray Han (İkinci Hanlığı 1713-1716)
III. Devlet Giray Han (1716-1717)
III. Sa'âdet Giray Han (1717-1724)
II. Mengli Giray Han (Birinci hanlığı 1724-1730)
I. Kaplan Giray Han (Üçüncü hanlığı 1730-1736)
II. Feth Giray Han (1736-1737)
II. Mengli Giray Han (İkinci hanlığı 1737-1740)
II. Selâmet Giray Han (1740-1743)
II. Selîm Giray Han (1743-1748)
Arslan Giray Han (Birinci Hanlığı 1748-1756, ikinci hanlığı 1767)

Eserin Hacı Giray Han bahsine kadar olan kısmında “*ülçegin*”, “*kaan*”, “*kiyun*”, “*karaçuluk*”, “*hezarîlik*”, “*ulus*” ve Timur’un lakabı “*küregan*” gibi bazı unvan ve kelimelerin ortaya çıkışına dair bilgiler mevcuttur. Ayrıca Türklerde yağmur

yağdırdığına inanılan “cada” yahut “yada” ismi verilen taştan da söz edilmiştir.¹⁴³ Eserdeki ilginç bilgilerden biri de Cengiz Han döneminde Moğol ordusunda küpe takılmasının yaygınlaşmasına dair verilen bilgilerdir. Buna göre Cengiz Han sefer sonrası elde ettiği incileri kulağında delik olanlara bahşedeceğini söyleyince, Moğol ordusunda küpe takanların sayısı çok az iken, bu vaadinden sonra küpe takanların sayısı artmıştır.¹⁴⁴ Yine bununla beraber Türklerde yemeklere tuz eklemenin ortaya çıkışı hakkında da ilginç bilgiler yer almaktadır.¹⁴⁵

İlerleyen kısımlarda Kırım hanlarının isimlerindeki “Giray” lakabının da nereden geldiğinden bahsedilir. Bunlardan başka birçok unvan, kavim ve kabile, Osmanlı tarihinden padişah, sadrazam, paşa, ağa, tarihçi vb. diğer önemli şahsiyetler, Osmanlı İmparatorluğu’nun bazı seferleri ve projeleri, Kırım coğrafyasındaki önemli kale, yerleşim yeri, nehir, geçid vb.’nin isimleri de eserde geçmektedir. Aşağıda bunların bazılarından bahsedilmiştir.

Coğrafi bir bölgeyi tanımlayan Turan adının, Yafes’in oğlu Türk’ün soyundan olan Mencene’nin lakabının Türkan olduğundan ve bu lakabdan galat yoluyla hükmettiği bölgeye Turan denilmesinden geldiği anlatılır.¹⁴⁶ Uygurların adınınsa Oğuz Han’a tabi olan bu topluluğa Oğuz Han’a “uymalarından” dolayı verildiği söylenir.¹⁴⁷ Ayrıca Oğuz Han’ın kapı halkına da “kendilerine hazine verilenler” anlamına gelecek şekilde galatla “Gazne” denildiği anlatılır.¹⁴⁸ “Macurka” ise Oğuz Han’ın hakimiyeti altına aldığı bölgelerden topladığı askere “toplanmış” anlamında verdiği isimdir.¹⁴⁹ Eserde Kıpçak adının ise arabalarla yük taşımak için görevlendirilmiş bir topluluğa Oğuz Han tarafından “Kanlı” adının verilip, bu topluluğa mensup bir kadının kocası seferde vefat ettiği için çocuğunu bir ağaç kovuğunda doğrumak zorunda kalmasına nisbetle bunlara önce “Kapçık” adının verildiği, bu adın da daha sonra galatla “Kıpçak” olarak telaffuz edildiği anlatılır.¹⁵⁰ Eserde sıkça karşılaşılan Nirun Kabilesi’nin adındaki “nirun”un da pak ve kuvvet sahibi anlamlarına geldiği belirtilir.¹⁵¹

¹⁴³ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Öğreten, “Türk Kültüründe “Yada Taşı” ve XVIII. Yüzyıl Sonu Osmanlı-Rus Savaşlarında Kullanılması”, *Belleten*, LXIV/241 (Ankara 2000), s. 863-900.

¹⁴⁴ *Metin*, N, vr. 26a; *Metin*, Ş, vr. 28a.

¹⁴⁵ *Metin*, Ş, vr. 7b; *Metin*, N, vr. 7a.

¹⁴⁶ *Metin*, Ş, vr. 7b; *Metin*, N, vr. 7a.

¹⁴⁷ *Metin*, Ş, vr. 10b; *Metin*, N, vr. 9b.

¹⁴⁸ *Metin*, Ş, vr. 10b; *Metin*, N, vr. 9b.

¹⁴⁹ *Metin*, Ş, vr. 11a; *Metin*, N, vr. 9b.

¹⁵⁰ *Metin*, Ş, vr. 11a; *Metin*, N, vr. 9b.

¹⁵¹ *Metin*, Ş, vr. 12a; *Metin*, N, vr. 10b.

Eserde Kalmuklar'ın adının ise Uluğyurt bölgesinde “kalmış” olmalarına nisbetle Cengiz Han tarafından verildiği anlatılır.¹⁵²

Eserde geçen unvanlardan biri Türk kültüründe hükümdarın teveccühünü kazanmış olan kimselere bir nevi imtiyaz kazandıran Tarhanlıktır. Eserdeki askeri rütbelere bazısı ise “binbaşı” ve on bin askerin başına tayin edilen kişiye “on bin başı” anlamında kullanılan “*Hezârîlik*”tir. Askeri terimlerden “*Tümen*”in kökeni de “*Tüman*” şeklindeki kullanımıyla Cengiz Han döneminde “on bin haneye” işaret etmektedir.¹⁵³ Bunların yanında “*İçen*” ve “*Sayın*” lakablarının da ortaya çıkışı eserde anlatılır.¹⁵⁴

Selçuklular'daki atabegliğin muadili olan “*atalık*” unvanına Kırım Hanlığı'nda da rastlanır ve eserde bu unvanın da adı geçer.¹⁵⁵ Ayrıca Kırım Hanlığı'nın önemli unvanlarından, veliahdlık makamını belirten “*Kalgaylığın*” ihdasından bahsedilir. Buna göre Kırım Hanlığı'ndaki ilk kalgay I. Mengli Giray Han'ın oğlu Mehmed Giray'dır.¹⁵⁶ Bunun yanında ikinci veliahdlık anlamına gelen “*Nûreddînliğin*” de II. Mehmed Giray Han zamanındaki ihdasından bahsedilir. Yine buna göre nûreddînlerin ilki Sa'âdet Giray olmuştur.¹⁵⁷

Eserde anlatılan önemli olaylara bakılacak olursa bunlardan biri Tatarlar'ın özellikle Gazan Han, Ebû Sâid Han, Özbek Han ve Canıbek Han zamanında İslâmiyet'e geçişidir.¹⁵⁸ Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok seferinden de söz edilmektedir. Örneğin Osmanlılar'ın II. Bâyezid zamanında Kili ve Akkırman'ı fetihlerinde 50 bin kadar Tatar askerinin de Osmanlı ordusuna yardım ettiği kaydedilir.¹⁵⁹ Kanuni Sultân Süleyman'ın Bağdat Seferi'ne de Sâhib Giray'ın (1532-1551) bu sefere katılmasından bahisle değinilir. Ayrıca yine Sâhib Giray'ın, oğlu Kalgay Emîn Giray'ı Macar Seferi'nde Kanuni Sultân Süleyman'ın hizmetine tayin ettiği ve kalgayın da bu sayede padişahın takdirini aldığı anlatılır.¹⁶⁰ Yine Kanuni Sultân Süleyman dönemindeki Don-Volga Kanal projesi teferruatlıca anlatılıp buradan devamla Süveyş'te de bir kanal açılmasının düşünüldüğü fakat düşman donanmalarının olası bir savaşta bu kanalı

¹⁵² *Metin*, Ş, vr. 23a; *Metin*, N, vr. 21a.

¹⁵³ *Metin*, Ş, vr. 22b; *Metin*, N, vr. 20b.

¹⁵⁴ *Metin*, Ş, vr. 32b; *Metin*, N, vr. 29b.

¹⁵⁵ Kırım Hanlığı'nda “Atalık” hakkında bk. Bıyık, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁵⁶ *Metin*, Ş, vr. 37a; *Metin*, N, vr. 32b.

¹⁵⁷ *Metin*, Ş, vr. 52b; *Metin*, N, vr. 43b.

¹⁵⁸ *Metin*, Ş, vr. 33a; *Metin*, N, vr. 29b.

¹⁵⁹ *Metin*, Ş, vr. 41b; *Metin*, N, vr. 35b.

¹⁶⁰ *Metin*, Ş, vr. 46b; *Metin*, N, vr. 39b.

Osmanlı aleyhine kullanabileceği ve özellikle Şam'ın bu konuda tehlikeye düşme ihtimali değerlendirilerek bu düşünceden vazgeçildiği anlatılır.¹⁶¹

Eserde Osmanlı İmparatorluğu'nun III. Murâd dönemi askeri faaliyetlerine de yer verilmiştir. Örneğin II. Mehmed Giray'ın Osmanlılar'ın düzenlediği İran Seferi'ne kendi gitmeyip kardeşi Âdil Giray Sultân'ı gönderdiği ve sonra padişah tarafından Mehmed Giray'ın da bu seferde görevlendirildiği yazılır. Bununla beraber Sadrazam Lâlâ Mustafa Paşa'nın bu seferde Kırım hanı yerine oğlu Osman Paşa'yı serdar olarak tayin etmesi ve hanın da bu durumu hoş karşılamayıp Osman Paşa'ya pek itibar etmediği anlatılır.¹⁶²

Eserde Eğri'nin III. Mehmed dönemindeki fethine de değinilmiştir. Burada Kalgay Feth Giray'ın (1596) sefere katılması ve seferdeki başarılarından dolayı Cigalazâde Sinân Paşa tarafından Kırım hanı yapılmak istenmesi anlatılır.¹⁶³

Eserde yine Osmanlı seferlerinden 1620'deki Hotin Seferi'nin adı geçer. Bu seferde Canıbek Giray'ın (1610-1623, 1624, 1627-1635) önemli hizmetlerinin olduğu ve buna mukabil Çirmen Sancağı'nın kendisine hass olarak verildiği anlatılır.¹⁶⁴

1642'deki Kazak istilasını sonucu hasar gören Azak Kalesi'nin yeniden alınması esnasında Azak Muhafızı İslâm Paşa ile birlikte görevlendirilen¹⁶⁵ IV. Mehmed Giray'ın da seferde bulunduğu kaydedilir.¹⁶⁶ Ayrıca 1663'teki Uyvar Seferi'ne de değinilmiştir. Sultân IV. Mehmed'in, IV. Mehmed Giray'ı savaşa çağırmasına rağmen hanın bu savaşa bizzat iştirak etmediği ve kendisi yerine oğlu Ahmed Giray'ı yolladığı anlatılır.¹⁶⁷ 1672 senesinde I. Selîm Giray Han'ın (1671-1678, 1684-1691, 1692-1699, 1702-1705) da katıldığı Kamanîçe Seferi için de Tatarlar'ın sefere olan katkılarından övgüyle bahsedilir.¹⁶⁸

Eserde anlatılan önemli konulardan biri diğeri Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1683'teki Viyana Kuşatması ve bu seferde Kırım Hanı Murâd Giray'ın (1678-1683) paşa marifetiyle azledilip yerine II. Hacı Giray'ın (1683-1684) tayin edilmesidir.

¹⁶¹ *Metin*, Ş, vr. 50b-51b; *Metin*, N, vr. 41a-42b.

¹⁶² *Metin*, Ş, vr. 51b; *Metin*, N, vr. 43a.

¹⁶³ *Metin*, Ş, vr. 55a; *Metin*, N, vr. 43a.

¹⁶⁴ *Metin*, Ş, vr. 65b; *Metin*, N, vr. 54a.

¹⁶⁵ Mustafa L. Bilge, "Azak", *TDVİA*, IV, s. 300.

¹⁶⁶ *Metin*, Ş, vr. 77a; *Metin*, N, vr. 54a.

¹⁶⁷ *Metin*, Ş, vr. 81a; *Metin*, N, vr. 66b. Ahmed Giray'ın bu seferdeki başarıları, bu münasabete padişahın iltifatına mazhar olması ve muharebenin Kırım Hanlığı bakımından önemi hakkında bk. Smirnov, *a.g.e.*, s. 355-357.

¹⁶⁸ *Metin*, Ş, vr. 87a; N, vr. 66b. Sefer hakkında bk. Smirnov, *a.g.e.*, s. 255-256.

Ayrıca bu kuşatmadaki başarısızlıktan Kara Mustafa Paşa'nın Kırım hanını haksız yere mesul tuttuğu söylenerek, eserde paşa aleyhinde tutum sergilenir.¹⁶⁹ Murâd Giray'ın azledilip yerine II. Hacı Giray'ın tayin edilmesi hususunda, “*paşanın bozgunun sebebini Murad Giray'a yüklediği ve azledilmesine sebep olduğu*” yazılıdır.¹⁷⁰

II. Mustafa'nın Avusturya Seferi de eserde önemli bir yer tutmaktadır. Bu savaşta Özellikle 1697'deki Zenta Muharebesi'nde Osmanlı ordusunun dağılması ve Vezir Elmas Mehmed Paşa'nın şehid edilmesi teferruatlıca anlatılır.¹⁷¹

Bunların yanında İsveç Kralı XII. Karl'ın Özi ve Bender üzerinden gelerek Osmanlı Devleti'ne sığınması ve buradaki faaliyetleri anlatılmaktadır.¹⁷² Eserde anlatılan ilginç hadiselerden yine bir tanesi de I. Selâmet Giray'ın Hayrizâde Târîhi'ne göre Leh kuvvetlerine esir düştüğünün yazıldığıdır. Ancak müellifimiz Abdurrahmân Efendi bu husus hakkında “*İşitilmiş değildir*” demiştir.¹⁷³

Eserde Kırım Hanlığı'ndaki bazı ilginç uygulama ve ritüellerden de söz edilir. Bunlardan biri, İstanbul'a gitmek için yola çıkan Rus elçilerinin Kırım'dan geçerken ahşaptan yapılmış atlara bindirilip çarşı ve pazarlarda bu şekilde gezdirilmeleridir. Daha sonra bu sebeple Rus elçilerinin artık Kırım'a uğramayıp doğrudan Ukrayna ve Bender üzerinden Osmanlı Devleti'ne ulaştıkları anlatılır.¹⁷⁴ Bundan başka, I. Devlet Giray Han (1551-1577) zamanında ortaya çıktığı düşünülen¹⁷⁵, Moskova çarlarının Kırım hanlarına ödediği bir haraç olan “Tıyış”ın toplanmasıyla alakalı ilginç bir hadiseye de yer verilmiştir. Buna göre, “Tıyış”ı tahsil etmekle görevli katipler bu haracı topladıkları kişilerin isimlerini teker teker yazarlar. Bu katiplerden birisi yine tahsilat esnasında “*Daha var mı?*” diye sorduğunda “*tamamlandı*” anlamına gelecek şekilde “*şolavek*” diye seslenen birini duyar. Katip, bu kelimeyi bir şahıs ismi zannederek listeye “*Şolavek*” adıyla bir kişi daha ekler. Bu sayede bundan sonra “*Şolavek*” namına bir

¹⁶⁹ Murad Geray Han'ın II. Viyana Kuşatması'nda Osmanlı ordusuna bilerek yardım etmediğine dair ithamların ve Murad Geray Han ile Veziriazam Kara Mustafa Paşa arasında yaşananların bir değerlendirmesi için bk. Cihân Yalvar, “Suçlamaların Gölgesinde Bir Kırım Hanı: Murad Geray Han”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, III/6 (İstanbul 2019), s. 1-19; İnalçık, *a.g.e.*, s. 231-233.

¹⁷⁰ *Metin*, Ş, vr. 87a-88b; N, vr. 66b. II. Hacı Geray'ın tahta çıkışı hakkında ise bk. İnalçık, *a.g.e.*, s. 345, 346.

¹⁷¹ *Metin*, Ş, vr. 104b-107a; *Metin*, N, vr. 93a-94b.

¹⁷² *Metin*, Ş, vr. 124b-125a, 130a-130b; *Metin*, N, vr. 101a, 104b.

¹⁷³ *Metin*, Ş, vr. 78a. Lehlere esir düşen I. Selâmet Geray değil, onun oğlu İslâm Geray'dır (bk. İnalçık, “İslâm Geray III”, *TDVİA*, XXIII, s. 46).

¹⁷⁴ *Metin*, Ş, vr. 90b; *Metin*, N, vr. 73a.

¹⁷⁵ Serkan Acar, “Moskof Çarlarının Kırım Hanlarına Ödediği Bir Haraç Türü: Tiş-Tiyiş (Mors Dişi)”, *Karadeniz Araştırmaları*, XV/60 (Ankara 2018), s. 36.

hisse daha tıyış toplanması mutad olmuştur.¹⁷⁶ Eserde Kırım'da alındığı belirtilen vergilerden Kırım hanlarının savaş ganimetlerinin beşte birini aldığı “*Savga*” ve bir diğer vergi olan “*Tamga*”nın da adı geçer.¹⁷⁷

Eserde bazı önemli şahsiyet ve din adamlarının adları geçmektedir. Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara ve onun nişancısı, şair Ali Şîr Nevâî bunlardandır.¹⁷⁸ Bunların haricinde eserde adı geçen diğer hükümdar, padişah, veziriazam, yeniçeri ağası, devlet adamı vb. bazı önemli şahsiyetlerin isimleri şunlardır: Sultân Alaaddin Keykubad, Uzun Hasan, Şah İsmâîl, Fatih Sultân Mehmed, Gedik Ahmed Paşa, Sultân II. Bâyezid, Yavuz Sultân Selîm, Kanuni Sultân Süleyman, II. Bâyezid'in Şehzadesi Ahmed, Ekmekcizâde Defterdâr Ahmed Efendi, Kâsım Paşa, Lâlâ Mustafa Paşa, Osman Paşa, Cigalazade Sinân Paşa, Yemişçi Hasan Paşa, Lâlâ Mehmed Paşa, Satırcı Mehmed Paşa, III. Murâd, Celâlî Deli Hasan Paşa, Nasûh Paşa, II. Mustafa, Genç Osman, Sultân İbrâhim, Nakkaş Mustafa Paşa, Beğlerbeği Bıçakçı İbrâhim Paşa, IV. Murâd, Kara Mustafa Paşa, Vezir Mehmed Paşa, III. Mehmed, Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa, Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa, II. Ahmed, III. Mustafa, Vezir Elmas Paşa, Amuca Hüseyin Paşa, Baltacı Mehmed Paşa, Yeniçeri Ağası Yûsuf Ağa, Nüzul Emini Hasan Efendi, Şehid Ali Paşa, Köprülüzâde Abdullâh Paşa, Yeniçeri Zâbiti Recep Ağa, Veziriazam Seyyid Mehmed Paşa, Kayın Ahmed Ağa, Moralı Ali Paşa, İvâz Mehmed Paşa, Memiş Paşa, Mîralem Frenk Osman Ağa, Sakız Adası Muhafızı Hasan Paşa, Kapıcıbaşı Niğdeli Ali Ağa, Donanma Serâskeri Ahmed Paşa, Çakırcıbaşı Hasan Ağa, Kapıcıbaşı Hasan Ağa, Kerş Kalesi Serâskeri İzmirli Ali Paşa, Kefe Vâlisi Murtazâ Paşa, Kadı Sâid Akay Mehmed Efendi, Ebû Kavuk Mehmed Paşa, Haseki Abdullâh Ağa, Bender Muhâfızı İsmâîl Paşa, El-Hâcc Ali Paşa, Dizdâr Zekerıyyâ Ağa, Kâzi-i ‘asker Fethullah Efendi, Serâsker Silahdâr Mehmed Paşa, Mütferrikabaşı Çerkes Handân Ağa vb.

Eserde adı geçen alim, şeyh, şair ve musikişinâsların bazılarının isimleri ise şunlardır: Cengiz Han döneminin önemli din adamlarından Seyyîd Şerif Cürcanî, Câfer Hoca, Şeyh Necmeddin-i Kübra, Şeyh Mecdüddin-i Bağdadî, Şeyh Sadeddin Hemevî, Şeyh Rızaeddin Ali Lâlâ, Şeyh Kemâl, Eflatun (Platon), Hacı Bektaş, Nabî, Fuzûlî, Bakî, Şair Zihnî Efendi, Hoca Sâdeddin Efendi, Peçevi İbrâhim Efendi, Abdülvelî

¹⁷⁶ *Metin*, Ş, vr. 79b; *Metin*, N, vr. 65b.

¹⁷⁷ Kırım Hanlığı'nda toplanan vergiler hakkında bk. Bıyık, *a.g.e.*, s. 197.

¹⁷⁸ *Metin*, Ş, vr. 13a; *Metin*, N, vr. 11b. Müellif, Ali Şîr Nevâî için Hüseyin Baykara'nın veziri olduğunu söylese de Ali Şîr Nevâî sadece nişancılık yapmış, hatta devlet işlerinden hoşlanmaması nedeniyle bu görevi de bırakmıştır (Kut, “Ali Şîr Nevâî”, *TDVİA*, II, s. 449).

Efendi, Mevlânâ Eş-Şeyh Abdullâh Affeddin, Şeyh Nûreddînzâde, Cinci Hüseyin Efendi, Vahhâb Efendi, Ordu vâ'izi Vânî Efendi, Kefevî Abdüsselâm Efendizâde Abdülhalîm Efendi, Buhûrîzâde İtrî, Nâzım Çelebi, Hâfız Post, Şâmî Dervîş, Tanburî Mehmed, Santûrî Ali, Kemanî Hüseyin, Soyuncu Murtazâ Efendi, Mesûd Efendi, Kırım ulemâsından Hilmi Efendi, Kaysunizade Nidai Efendi, Kefe Müftüsü Mevlânâ Azakî vb.

Eserin muhtevası incelendiğinde dikkat çeken başka bir husus da eserin birinci ve ikinci telifleri arasındaki bazı farklılıklardır. Bunun yanında Abdurrahmân Efendi'nin ilk telifinde verdiği bazı tarih ve bilgiler de yine kendisi tarafından değiştirilmiş veya genişletilmiştir. Mesela eser üzerinde daha önce yapılmış bir çalışmada tespit edildiği üzere¹⁷⁹, eserin ilk telifi olan Ş nüshasında I. Selîm Giray'ın üçüncü kez tahta çıkmak (1692-1699) üzere Bahçesaray'a gitmek için Kadıköy'den 3 Safer 1104/14 Ekim 1692 tarihinde ayrıldığı belirtilir.¹⁸⁰ Eserin ikinci telifi olan N nüshasında ise aynı hadisenin tarihi 4 S 1104 (15 Ekim 1692) olarak yazılıdır.¹⁸¹ Ayrıca II. Selâmet Giray'ın (1740-1743) hanlıktan azledilip, yerine II. Selîm Giray'ın (1743-1748) han olarak tayin edilmesi hususunda da iki nüsha arasında tarih farklılığı mevcuttur. Ş nüshasında bu gelişmenin tarihi 17 Şevval 1156 (4 Aralık 1743) olarak belirtilmesine rağmen, N nüshasında Zilhicce 1157 (Ocak-Şubat 1745) olarak belirtilmiştir.¹⁸²

¹⁷⁹ Demir, "İhmal Edilen", s. 18.

¹⁸⁰ *Metin*, Ş, vr. 98b, Demir, aynı yer.

¹⁸¹ *Metin*, N, vr. 79b. Bu hususta doğru tarih Ş nüshasında belirtilen 3 Safer 1104/14 Ekim 1692'dir (bk. Demir, aynı yer)..

¹⁸² *Metin*, N, vr. 111a. Demir tarafından mühimme defterinde tespit edilen, II. Selamet Geray'ın azledilip yerine II. Selim Geray'ın tayin edildiğini bildiren fermân da Evâsıt-ı Şevvâl 1156/Aralık 1743 tarihlidir (bk. Demir, aynı yer).

2.5.2. Eserin Kıymeti

Çelebi Akay Tarihi'nin 1702 yılı hadiselerinden itibaren *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*'ı takip etmeyi bırakması, bu tarihten itibaren Abdulgaffar Kırımî'nin *Umdetü'l-Ahbâr* adlı eserinden istifade etmesi ve bununla beraber müellifin kendi müşahadelerinin mevcudiyeti dolayısıyla eser sıradan bir sadeleştirme olmayıp, Kırım tarihini müstakil şekilde anlatan nadir eserlerden biridir ve bu anlamda kıymetlidir.

Eseri kıymetlendiren bir diğer husus da Kırımî'nin *Umdetü'l-Ahbâr* adlı eserinin 1742-1747 arasındaki olayları anlatan ancak kayıp olan kısmını ihtiva eden tek kaynak olmasıdır. Müellif, 1747 yılından itibaren gerçekleşen hâdiseleri ise kendi müşahadelerine göre kaleme almıştır ve bu noktada da bu döneme dair tek kaynak olma özelliğine sahiptir.

Eserde Kırım hanlarının soyu Cengiz Han'a bağlanır. Bundan dolayı Cengiz Han'ın hayatı ve Moğol tarihine bir hayli yer verilmiştir. Eser, bu sebeple Cengiz Han ve Moğol tarihi üzerine yapılacak araştırmalarda da istifade edilebilecek niteliktedir.

Eser, Kırım Hanlığı üzerine yapılacak çalışmalar için Kırım Hanlığı'nın siyasi yapısı, Kırım hanlarının belirlenmesinde ve hanlığın yönetiminde son derece etkili olan Kırım kabileleri ve Kırım aristokrasisi hakkında verdiği bilgilerle kıymetlidir. Eserin muhtevası bölümünde değindiğimiz üzere Kırım'a münhasır birçok kelime, unvan ve terimin kökenini de eserde görebilmekteyiz. Bunlara ek olarak Kırım hanlarının hanlık yahut azledildilerse mazul günlerini nasıl ve nerede geçirdiklerine dair bilgiler de eserin verdiği kıymetli bilgilerdendir. Ayrıca eser, her bir Kırım hanının kaç sene yaşayıp, hanlığa kaç sene hükümet ettiğini söyledikten sonra ölüm sebep ve tarihlerini ve bu hanların nerelere defnedildiklerini anlattığı için Kırım hanları hakkında yapılacak biyografik araştırmalarda istifade edilmesi gereken bir kaynaktır. Aynı durum kalgaylar için de geçerli olup, eserde Kırım Hanlığı'nda kalgaylık ve nureddinlik yapmış olanların da ne zaman ölüp nerede medfun oldukları hakkında bilgiler mevcuttur. Ayrıca Kırım hanlığının sürekli ilişki içerisinde bulunduğu Rusya ve Lehistan ile siyasi ve askeri ilişkilerine dair de son derece önemli bilgileri havâdir.

Müellif, eserinde kendine ait iki dîvânında bulunmayan şiirlerine¹⁸³ ve çeşitli hikâye, darb-ı mesel ve kıssalara da yer vermiştir. Bunların yanında eserde şair hanların mahlasları ve bunların şiirlerine yer verilmiş olması bu eseri, 18. yüzyıl Kırım Türkçesi ve edebiyatı konusunda dil araştırmacıları için önemli bir kaynak haline getirir.

Eserde birçok şehir, bölge, kasaba, geçit, nehir, kale vb. tarihi yapı ve mekanların isim ve bölgesel özelliklerinin anlatılmasından dolayı Kırım coğrafyası hakkında yapılacak araştırmalarda da önemli bir kaynaktır. Bunun yanı sıra birçok bölge ve şehrin sınırları da belirtilmiştir. Ayrıca hadiseler anlatılırken doğa olaylarına ve olayların geçtiği bölgelerin iklim koşullarına da yer verilmiştir. Yine eserde adı verilen kaza, kasaba, mahalle, köy ve nahiye isimleri sayesinde Kırım'ın idâri taksimâtı hakkında da bilgi sahibi olunabilmektedir.

Eser, bölgenin etnik yapısı, bölgedeki sosyal hayat ve Kırım'ın kültürel ve mimari hafızasına dair verdiği bilgilerle Kırım üzerine yapılacak sosyo-kültürel tarih araştırmalarında da istifade edilmesi gereken önemli bir kaynaktır. Zira eserde Kırım'daki cami, medrese, türbe, kale, saray vb. önemli mimari yapıların nerelerde olduğu, kimler tarafından ve ne zaman bina yahut tamir ettirildiği anlatılmıştır.

Eser, Kırım tarihi üzerine yapılacak araştırmalar kadar Osmanlı tarihi araştırmalarında da göz ardı edilmemesi gereken önemli bir kaynaktır. Zira eserde birçok Osmanlı padişah, sadrazam ve diğer devlet adamlarının isimlerine, bunların birbirleri arasındaki ilişkilerine ve ayrıca siyasi ve askeri faaliyetlerine dair önemli bilgilere sıkça rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin özellikle 18. yüzyıl ve öncesi siyasi ve askeri tarihine ilişkin bilgiler eserde geniş yer tutar. Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok askerî seferinde Kırım ordusunun ve Kırım hanlarının da mevcudiyet durumu ve seferlere olan katkıları hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Buna göre Kırım ordusunun Osmanlı savaşlarındaki etkinlikleri bu eser sayesinde belli bir ölçüde anlaşılabilirdiği için eser askeri tarih araştırmacıları için de öneme sahiptir. Zira bu eser sayesinde Osmanlı İmparatorluğu ile Kırım arasındaki siyasi ve askeri ilişkiler de önemli ölçüde incelenebilmektedir.

Eser, müellifin hayatına dair diğer kaynaklarda bulunmayan teferruatlı bilgileri veren tek kaynak olduğu için bu anlamda da ayrı bir kıymete sahiptir.

¹⁸³ Müellifin kendi şiirlerinin bazıları için bk. *Metin*, Ş, vr. 6b, 89b, 121b, 139a, 141a-143a; *Metin*, N, vr. 19b, 69b, 73a, 99a, 139a.

2.6. Eserin Kaynakları

Çelebi Akay Tarihi'nin kaynakları bahsinde tabîi olarak bahsedilmesi gereken eser Seyyid Mehmed Rıza'nın *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar adlı* eseridir. Zira *Çelebi Akay Tarihi*, Seyyid Mehmed Rıza'nın eserinin, Abdurrahman Efendi tarafından farklı kaynaklar ve kendi müşahedeleri ile beslenmiş bir muhtasarıdır. Bundan başka, 1702 yılı hadiselerinden itibaren takip ettiği Abdulgaffar Kırımî'nin *Umdetü'l-Ahbâr* adlı eseri *Çelebi Akay Tarihi*'nin bir diğer kaynağıdır. Abdurrahmân Efendi bu eseri 1747 yılı hadiselerine kadar takip etmiştir. Eser, 1747 yılından itibaren de Abdurrahmân Efendi'nin kendi müşahadelerine göre devam etmiştir.

Aslında *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*'ın kaynakları olup, *Çelebi Akay Tarihi*'nde de adı geçen bazı eserler şunlardır: *Târih-i Ravzatü's-Safâ*¹⁸⁴, *İskender Bey Târihi*,¹⁸⁵ Kaysunîzâde Nidâî Efendi (Remmâl Hoca)'nin *Târih-i Sâhib Giray Han* adlı eseri, *Takvîm-i Büldân*,¹⁸⁶ *Abdülvelî Efendi Mecmuası*¹⁸⁷, *Hayrîzâde Tarihi*,¹⁸⁸ *Vakiat Mecmuası*,¹⁸⁹ *Ravzatu'l-Huseyn fî-Hulâsati Ahbârî'l-Hâfîkeyn*,¹⁹⁰ *Nişancı Târihi*,¹⁹¹ *Târih-i Vassâf*.¹⁹²

Abdurrahman Efendi, *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*'da kullanılmayan Gıyasüddin Muhammed'in *Ceybü's-Siyer* adlı eserini kullandığından

¹⁸⁴ İranlı tarihçi Mirhond'un yedi ciltlik bu eserinin birinci cildi Mürsel Öztürk tarafından yayınlanmıştır. Eser için bk. Mürsel Öztürk, *Tarih-i Ravzatü's-Safâ Fî Sireti'l-Enbiyâ Ve'l-Muluk Ve'l Hülefâ Cilt: I*, TTK Yayınları, Ankara 2019.

¹⁸⁵ Eserde Kızılbaş müverrihlerinden İskender isminde birinin mecmuası olarak adı geçmektedir. Söylemez, bunun "*Târih-i Alem-ara-yı Abbâsî*" olabileceğini söyler (bk. Söylemez, *a.g.e.*, s. XXX).

¹⁸⁶ Eser hakkında bilgi için bk. Casim Avcı, "Takvîmü'l-Büldân", *TDVİA*, XXXIX, s. 492-493.

¹⁸⁷ Kırım'ın Karasu şehrinin kadılarından Karakurtlu Abdülvelî Efendi'nin eseridir (bk. Söylemez, *a.g.e.*, s. XXXII). Hicri 1100-1120 (1689-1708) yılları arasındaki olayları ihtiva eder (bk. İnalçık, *a.g.e.*, s. 564).

¹⁸⁸ Söylemez'e göre XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyıla ait olup günümüze ulaşamayan bu eserin adı *Takvim*'dir. Müellifinin adı ise Hayrîzâde'dir (bk. Söylemez, *a.g.e.*, s. XXXI). İnalçık ise bu eserin adının "Hayrîzâde Târihi" olduğunu ve 1680 yılına kadar gelen veyâhud bu yıllara ait bir Kırım vekâyinâmesi olmasının muhtemel olduğunu söyler (İnalçık, aynı yer).

¹⁸⁹ Müellifi, Şahbâz Geray'ın kâtibi olan Mesud Efendi'dir (bk. Söylemez, *a.g.e.*, s. XXXII). Eser günümüzde mevcut değildir (İnalçık, *a.g.e.*, s. 564).

¹⁹⁰ *Târih-i Nâima* olarak da bilinen bu eser Mehmet İpşirli tarafından yayınlanmıştır. Eser için bk. Mehmet İpşirli, *Târih-i Na'imâ*, I-IV, TTK Yayınları, Ankara 2007.

¹⁹¹ Söylemez bu eserin Celalzâde Mustafa Çelebi'nin "*Selîmnâme*"si olabileceğini değerlendirilmiştir (bk. *a.g.e.*, s. XXIX). Ancak bu eser Ramazânzâde Mehmed Çelebi'nin *Târih-i Nişancı Paşa* adlı eseri olmalıdır. Eser için bk. Enver Yaşarbaş, *Hâdisât Nişancı M. Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli*, Kâmer Yayınları, İstanbul 1983. Müellifi hakkında bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Mehmed Efendi, Ramazânzâde", *TDVİA*, XXVIII, s. 449-450.

¹⁹² Asıl adı *Tecziyetü'l-emşâr ve tecziyetü'l-a'sâr* olan eser hakkında bilgi için bk. Osman Gazi Özgüdenli, "Vassaf", *TDVİA*, XLII, s. 558-559.

bahseder.¹⁹³ Bunun dışında ismini vermediği birçok tarih kitabından da yararlandığını “nice mu‘teber kitâblarda ... muharrer olduğu üzere” sözleriyle belirtmiştir.¹⁹⁴

Abdurrahmân Efendi’nin yararlandığı kaynakların yanısıra *Çelebi Akay Tarihi*’nin bizzat kendisi de başka eserlere kaynak olmuştur. Örneğin Hâlim Giray’ın *Gülbün-i Hânân* adlı eseri *Çelebi Akay Tarihi*’nden yararlanılarak kaleme alınmıştır.

¹⁹³ *Metin*, Ş, vr. 8a; *Metin*, N, vr. 7a. Bursalı Mehmed Tahir, *Türkler’in Hizmetleri*, s. 67.

¹⁹⁴ *Metin*, gös. yer.

3. Transkripsiyonda İzlenen Usul

Metnin Latin harflerine aktarılmasında basit transkripsiyon uygulanmıştır. Buna göre; kelime başlarında yer alanlar hariç olmak üzere ayn harfleri (‘), hemzeler (’) şeklinde; Arapça ve Farsça kelimelerde gayın (غ) ve kaf (ق) harflerinden sonra gelen uzun sesliler (ā, ū, ī) şeklinde; diğer uzun sesliler ise (â, î, û) şeklinde gösterilmiştir. Türkçe kelimelerin sonunda yer alan “b” harfleri “p” şeklinde yazılmıştır. Bunların dışında; “turmak (durmak), tuyurmak (duyurmak), ata (ada), tağ (dağ)” gibi bazı Türkçe kelimelerin başında yahut ortasında bulunan “t” harfleri de “d” harfi ile yazılmıştır. Şahıs ve yer adlarında tam transkripsiyon uygulanmamış, husûsen isimlerin imlâsında TDV İslâm Ansiklopedisi’nin imlâsı tercih edilmiştir. Anadolu (Anadolu), Edrene (Edirne), Rumili (Rumeli), Yanbolı (Yanbolu) vs. gibi yazılan bilindik yer adlarına ise müdâhale edilmemiştir.

Metinde yer alan âyet, hadis, darb-ı mesel vb.nin Latin harflerine transkripsiyonu metnin içerisinde yapılmamış, bunların transkripsiyonu ve Türkçeye tercümeleri dipnotta gösterilmiştir. Ayrıca Arapça ve Farsça unsurlarda sadece müellifin harekeli yazdığı kısımlar metin içerisinde harekeli gösterilmiş olup müellifin harekesiz yazdığı kısımlara tarafımızca hareke eklenmemiştir.

Varak numaraları köşeli parantez içerisinde [2^a], [2^b] şeklinde gösterilmiştir. Okunamayan yahut ciltlenme veya diğer sebeplerle okunaksız olan kelimeler (...) işaretiyle belirtilmiştir. Okunuşundan şüphe duyulan kelimelerin ardına (?) işareti koyulmuştur. Anlam bütünlüğü ve genel kullanım açısından metinde bulunması gereken ve tarafımızdan eklenen kısımlar köşeli parantez içerisinde [] şeklinde gösterilmiştir. Müellifin derkenar ve diğer eklemeleri ise parantez () içerisinde gösterilmiştir. Orijinal metinde kırmızı mürekkeple kaleme alınan başlıklar, transkripsiyonda kalın (bold) olarak yazılmıştır. Diyalog ve alıntılar tırnak işareti “ ” içerisinde yana yatık (italik) olacak şekilde yazılmıştır. Beyitler ise tırnak işareti “ ” içerisinde gösterilmiştir.

Metnin transkripsiyonunda, iki nüsha arasındaki farkların dipnotlarla gösterilemeyecek kadar fazla olduğu kısımlarında karnıyarık usulü tercih edilmiştir.

Metnin daha iyi anlaşılması için nokta, virgöl, soru işareti gibi noktalama işaretleri tarafımızdan ilave edilmiştir.

[1^b] Hudâ'ya hamd olsun bî-nihâye salat olsun Habîb-i Mustafa'ya, dahî ashâb u âline ki bunlar ziyâ-bahş etdiler necm-i Hudâ'ya. Ba'de-zin Âl-i Cengiz adını Âl-i Selîm add eyleyen, hacc-ı Beytullah edüp ukbâyçün zâd eyleyen, zübde-i hanân el-Hâcc Selîm Geray Han *aliyyü'l-mağfiret ve'r-rıdvân* hazretlerinin ekber evlâdı olan afv-ı Yûsuf'la kulûbu kalb-i vâhid eyleyüp asker-i İslâm ile küffârı berbâd eyleyen sâhib-kırân-ı zamân Devlet Geray Han *aleyhe rahmetü'r-rahmân* hazretlerinin hâliyâ Kırım hanı olan ferzend-i ercümendi bir eliyle eyleyüp sedd-i sugûr-ı memleket, bir eliyle dâ'imâ hayrâtı mu'tâd eyleyen makbûl-i ehl-i iz'ân Arslan Geray Han *ebedallahu devletehu bi'l-adl ve'l-ihsân* hazretleri bu bende-i hakîr ü fakîr ve du'â-gû-yı pür-taksîrlerine ki Çelebi Akay lakab, Hurremî mahlas ahkarü'l-verâ Abdurrahmân¹⁹⁵ ibn el-Müderriş eş-Şeyh Mehmed el-Halvetî *afî unhâ* şem'-i dersde rûz-ı şeb pervâne iken nazarında sanuben evc-i bâlâgatda hümâ *Ahbâr-ı mülûk-ı Tatar*'da olan *Seb'-i Seyyâr* nâm târîh ki lügât-ı Arabî ve ıstılâhât-ı Fârisî ve isti'ârât ve kinâyât ve envâ'-ı teşbîhât ve mecâzât birle müreşşah olup "Fehmi asîr olmağla fehmi yesîr olur" vech üzere tahrîr-i cedîd emr ü fermân eylediklerinde,

اطيعوا الرسول واولي الامر منكم¹⁹⁶

âyet-i kerîme mücebi üzere fermânlarına itâ'at ayn-ı farz ve farz-ı ayn olduğundan lâ-cerem imtisâl emr edüp elime aldım kalem. Ancak "*Hazer kalmak gerek düşmenden artuk şimdi dostundan ki / Zîra ayurur dostun seni dostunla postundan*" mazmûnı günden bâhir, "*Katî üstâd olup [2^a] ehl-i zamâna / Eder zum etmege medhin bahâne / Tavrımızdan seni baş üzere dikmek / Çıkarmakdan murâdı âsümâna*" mefhûmı cümleye zâhir. Bilürem sade Tatar eylesem anı kaba derler, dakik etsem bu evvelde fenâ zahmet hebâ derler. Bi-eyy-i hâl hussâdın elinden halâsa mecâl olmadığı mahall-i cidâl degildir. "*Gülşen-i husnün kenârın tutdu hat / Okudum* ¹⁹⁷ لا حير إلا في الوسط" fehvâsınca uslûb-ı usta sülûk edüp ve şöretim Çelebi Akay olmağın Çelebi Akay Târîhi deyu nâm etdim. Her okuyan, her gören adımı yâd edeler, Fâtîha ihsân edüp ruhûmu şâd edeler. Ve müsta'inen billah ve mütevekkilen alallah her umûrımda Hudâ tevfiği¹⁹⁸ ihsân ede. Umarım Allah'dan her müşkilim âsân ede deyu ağaz-ı kelâm etdim.

¹⁹⁵ el-Müderriş + N : - Ş

¹⁹⁶ Âyet: "Etîy'ullahe ve etîy'u'r-rasule ve üli'l-emri minküm", *Kur'an*, en-Nisâ 4/59. Meali: "Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve içinizden kendilerine yetki verdiğiniz yöneticilere de itaat edin."

¹⁹⁷ "Lâ hayre illâ fi'l-vasat". Tercümesi: "Hayır ancak ortadadır". Bu sözün hadis olup olmadığına istinaden yaptığımız araştırmada hadis olmadığı anlaşılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1992, s. 101).

¹⁹⁸ tevfiği Ş : tevfiğini N

اِنَّ زَلْكَ عَلَى الْاَلْهِ يَسِيرُ وَ هُوَ الْمَيْسَرُ لِكُلِّ عَسِيرٍ¹⁹⁹

“Yarattı nev‘-i insânı mükerrerem cümleden Allah / Atamızdır o Cennet‘den gelen Âdem-i safiyyullah / Ki andan doğdı²⁰⁰ andan Anuş-ı Kinan andandır / Doğup Mihayil ve Nerd sonra İdrîs Nebîyyullah / Doğup andan Manuşaleh dediler andan Lemek andan / Doğupdur Âdem-i Sâni olan Nûh Nebiyyullah”

Nûh aleyhisselâmın,

رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا²⁰¹

du‘a-yı müstecâblarıyla tûfan-ı kıyâmet-nişân zuhûr edüp ashâb-ı seffineden mâ‘adâsı cümle gark ve helâk olduklarından sonra seffine-i Nûh aleyhisselâm Cûdî Dağı‘nda karâr edüp ol mahallde ashâb-ı seffineye nisbet etdirüp Sukû‘s-semânin tesmiye olunan bir karye-i cedîde binâları esnâsında veba zuhûr edüp Nûh aleyhisselâm ve Sâm ve Yafes ve Hâm nâm evlâdı ve ezvâc-ı mutahharalarından mâ‘adâsı dâr-ı âhirete intikâl etdiler. Ba‘dehu Hakk te‘âlânın irâdeti nev‘-i insânın ilâ-yevmü‘l-kıyamet bekâsına ta‘alluk ettiği [2^b] ve nizâm-ı âlem ve intizâm-ı benî-Âdem elbet bir halîfeye muhtâc olduğu Nûh Nebî alâ nebiyyinâ ve aleyhi‘s-salat hazretlerinin ma‘lûmı olmağla hâl-i hayâtında velâhd-ı saltanatı ve ba‘d-ı vefât hilâfetini evlâdı meyânından Sâm’a ta‘yîn etmişler idi.

Tûfan‘dan beş yüz sene ve alâ-kavlin altmış sene mürûrında ve zât-ı nübüvvet-karîn hazretleri cennet-mekîn olup ta‘yînleri üzre Sâm-ı âl-i makâm hazretleri mesned-i hilâfetlerinde karâr etdiklerinden kırk sekiz sene tamâmında bi-emr-i Hudâ kesret-i nâsdan nâşi ol mahallde ârâm ü temekkün mümkün olmadığından tevsî‘-i mekân eylemek muktezâ-yı hâl olmağla evlâd-ı Sâm‘dan Şâleh bin Erfahşed bin Sâm ve Âd bin İrem bin Erfahşed bin Semûd ve Cedîs ve Câsim ve Tasm ve Sahâr ve Otar, bilâd-ı Hicâz ve Yemen ve Tihame ve Necd ve Arûz‘da ve Irâk bin Aylem bin Sâm bilâd-ı Isfahân ve Rey ve Kazvin ve Hemedân ve Lûristân ve Erdelân ve Deylem ve Gilân‘da ve Horasan bin Aylem bilâd-ı Sücistân ve Zâbulistân ve Taberistân ve Toharistân ve Belh ve Herat ve Nîşâbur ve Merv ve Mazendran‘da ve Heykel bin Aylem bilâd-ı Mâverâünnehr ve Hârezm‘de ve Ahvaz bin Bürûh bin Sâm bilâd-ı Hûzistân ve Fârs ve Kirmân‘da, Armen bin Nevzd bin Sâm, bilâd-ı Âzerbâycân ve Arân ve Şîrvân ve

¹⁹⁹ “İnne zalike alallahu yesîr ve hüve‘l-müeyssir li-küllî asîr”. Tercümesi: “Bu Allah için kolaydır. O zor olanı kolaylaştırandır”.

²⁰⁰ Şit + N : - Ş

²⁰¹ Âyet: “Ve kale Nuhun rabbiy lâ tezer ‘alel’ardı mine‘l-kafriyne deyyâren”, Kur‘an, Nûh 71/26. Hz. Nuh’un Kur‘an‘da geçen duasıdır. Meali: “Nûh ‘Yâ Rabbî’ dedi. “Yeryüzünde dolaşan tek bir kâfir bırakma”.

Gürcistân ve Ahlat ve Erciş ve Teblis ve Erzen-i Rum'da ve Amalık bin Lâved bin Sâm mukaddemâ Amalıka'da ikâmet etmişiken bi-hasbe'l-iktiza Anadolu ve Karaman ve Trabzon ve Sivas'da ve Kin'an bin Nefr bin Sâm bilâd-ı Irâk-ı Arab ve Cezîre ve Şâm'da vatan ittihâz etdiler. Ve evlâd-ı Yafes'den Türk ve Çin ve Kemâri ve Minsek ve Sücistân ve Hazez semt-i şark u şimâlde ve bilâd-ı Türkistân ve Hitay ve İbir ve Sibir ve Bulgar ve Deşt-i Kıpçak'da ve Saklab ve Rus bilâd-ı Rum [3^a] ve Engürüs ve Leh ve Ukranya ve Kırım ve Moskov'da karâr etdiler. Ve evlâd-ı Hâm'dan Kut ve Berber ve Kerş ve Zenc ve Habeş, cânib-i Arab ve cenûbda bilâd-ı Cîrid ve Fâs ve Cezâyir ve Tunus ve Trâblus ve Barka ve Mısır ve Sudan'da ve Bure Frenk bin Kut bilâd-ı Engürüs ve Ağalya ve İtalya ve Cermanya ve İskandiya'da ve ibnâ-yı Kerş'den Sinev, bilâd-ı Mekran'da ve Bedha(?) ve Turan ve Hind bilâd-ı Cüzerât ve Menibar ve Ma'ber'de makarr etdiler.

Mürûr-ı eyyâm ile evlâd-ı Sâm on tokuz ve evlâd-ı Yafes otuz altı ve evlâd-ı Hâm on yedi fırka oldılar²⁰². Zamân-ı Adem'den bu tebdîl-i mekân ve tefrikaya değin lisân-ı Süryânî tekellüm ederler idi. Ba'dehu tebdîl-i²⁰³ mekân sebebiyle tebelbül-i lisân hâsıl olup her birleri mürğ ü vahşî gibi dillerine her ne gelürse tekellüm eylediklerinden lügât-i muhtelif zâhir oldu. İşbu tefrika-yı nâs kesrete kıyas ile zamân-ı Sâm'da olmak görünür. Lâkin ba'zı müverrihîn hazret-i²⁰⁴ Nûh *aleyhisselâmın* asrındadır deyu tahrîr etmişdir.

العلم عند الله²⁰⁵

Ba'de-zin Sâm dahı ömrünü itmâm etdikden sonra âm-ı tefrikanın yetmiş ikinci senesinde ittifâk-ı nâs ile hil'at-ı hükûmet, Keyûmers'e ilbâs olundu. Müşârunileyh melik-i Fars'ın mukaddemidir. Ayin-i padişâhî andan olmuştur. Arâzi-i ma'mûre ki İran ve Turan ve Arabistan ve Magrîb-i Zemîn ve Hindistân ve Arz-ı Bâbil ve Yunan, yedi iklim i'tibâr olunup Keyûmers'in hükmü cümlesine cârî olup yedi iklim padişâhı olmuştur. Ve şahân-ı İran'dan mâ'adâ Türk padişâhlarına hakan ve Rum kayzer ve Hind rey ve Arab firavn ve Magrib tab' ve Acem kistrâ ve Bâbil nemrûd ta'bîr etmişlerdir. Ba'de-zin mülûk-ı muhtelif hâdis olup her birleri birer ismiyle tesmiyye olunmuşlardır. Lâkin nesl-i Keyûmers'den olanlar hânedân-ı kadîm [3^b] olmağla ta inkırâzına değin i'tibârda olup Pişdâdiyân ve Kinâniyân ve Eşkâniyân ve Sâsâniyân lakablarıyla telkîb

²⁰² oldılar Ş : olup tağıldılar N

²⁰³ tebdîl Ş : tebeddül N

²⁰⁴ Hazret-i + Ş : - N

²⁰⁵ Âyet: "el-İlmü indallah", *Kur'an*, el-Mülk 67/26'dan iktibas. Meali: "Onun bilgisi Allah katındadır".

olunup dört tabaka mülûk i'tibâr olunmuşlardır. Pişdâdiyân bin yedi yüz otuz sekiz ve Kinâniyân altı yüz toksan üç ve Eşkâniyân dört yüz toksan sekiz ve Sâsâniyân dört yüz elli üç sene saltanât edüp târîh-i hicret-i Nebî *aleyhi's-salat ve's-selâmın* otuz bir senesinde guzât-ı Müslîmîn'in darb-ı destiyle devletleri münhezim olmuştur.

Hevâkîn-i Etrâk'ın ibtidâsı Huşeng bin Siyâmek bin Keyûmers bin Sâm asrında Mencene bin Türk bin Yafes neslinden bin üç yüz sene ba'dehu Tûr bin Ferîdûn neslinden iki bin altı yüz yigirmi dört sene Zemîn-i Turan'da saltanat edüp hicretin elli üçünde Mâverâünnehr ve Türkistân'a guzât-ı İslâm hücum etmeyle saltanatlarına ihtilâl hâsıl olup bundan sonra beş yüz elli sene mikdârı gâh Türkistân gâh Mâverâünnehr'de hükûmet ederken hicretin altı yüz sekizinde Sultân Mehmed-i Harezmî Şâh zuhûr edüp cümlesine gâlib ve devletlerini sâlib olmuştur.

Kayasıra-yı Rum Tehmurs bin Huşeng zamânında olup Yunan-ı zemînde mesned-nişîn olan Rum bin Milti bin Bâric bin Yafes neslinden Rum-ı evvelî ta'bir olunur ki bilâd-ı Rum ve Frengistân'da bin altı yüz elli iki sene, ba'dehu bilâd-ı Anadolu'dan zuhûr eden Rum bin Asgar bin Ays bin İshak *aleyhisselâm* neslinden Rum-ı sâni ta'bir olunur ki tokuz yüz elli sene, ba'dehu Kayasıra-yı Rum beş yüz yigirmi sene hükûmet etdiler. Rum-ı evvelî ve Rum-ı sâninin mülûku mutasarrıf oldukları memâlik tamâm-ı bilâd-ı Rum ve tamâm-ı Frengistân olup dört yüz seksen beş sene [4^a] mürûrında Françe Devleti hâdis olmağla memâlik-i mezbûrın ekserine Frengistân istilâ etmegün kayasıra tasarrufunda hurûc edüp hükûmetleri ancak Anadolu ve Rumili ve ba'zı Rus ve Sakaliyye ve ba'zı Frengistân'a münhasır oldu. Ba'dehu inâyet-i Perverdigâr ile sekiz yüz elli yedi senesi Rebî'ü'l-evvel'in on beşinci günü²⁰⁶ Fâtih Sultân Mehmed Han tulû²⁰⁷ belde-i tayyîbe-i Kostantiniyye'yi feth eyleyüp tekfûr-ı bî-şu'ûrına varınca katl, bakîyyetü's-seyf olan melâ'ini belde-i mezkûreden ihrâc edüp guzât-ı Müslîmîn'e üç güne dek yağmaya²⁰⁸ sâdır olduğu esnâda Devlet-i Kayasıra bi'l-küllîyye münkariz oldu. *Elhamdülillah sümmelhamdülillah*. Ammâ Ra'yân-ı Hind ibtidâsı mülûk-ı Fûrs'den Cemşîd bin Tehmûrs asrında Memâlik-i Hind'de serîr-i saltanâta mâlik olan Bırahman bin Hind bin Kürş bin Hâm neslinden mülûk-ı Berâhimedir ki hükûmetlerinden iki bin iki yüz toksan sene mürûrında İskender istilâsı ile münkariz olup tavâ'if-i mülûk ve râyân-ı Hind, saltanâta mutasarrıf oldılar. Ba'dehu bin yigirmi üç sene mürûrında hicretin toksan tokuz senesi guzât-ı Müslîmîn ol cânîbe vardıklarında re'y-i Hind nîk-

²⁰⁶ 26 Mart 1453.

²⁰⁷ tulû' Ş : tulû' edüp N

²⁰⁸ (sahh: izin) + N : - Ş

re'y olmağın bâ'is-i halâs-ı dü-saray olan kelîmeteyn-i şehâdeteyn kâ'il olmağla hükûmetleri kendülerinde ibkâ olunup üç yüz on bir sene memâlik-i mezbûrede hükm-i râ'yan-ı revân olup hicretin dört yüz onunda bilâd-ı mezbûrenin ekseri Sultân Mahmûd Gaznevî-yi Sebüktegin hükûmetinde olmuştur. Ammâ ferâ'ine-i Mısır ibtidâsı Cemşîd asrında Mağrib-i Zemîn'de olan Mısır, Ayem bin Bansar bin Kıbt bin Kut²⁰⁹ bin Hâm neslinden ferâ'inedir ki bin sekiz yüz yetmiş beş sene ba'dehu Buhtunnasar istilâsıyla Kiyâniyân nâ'ibleri dört yüz yedi sene, ba'dehu İskender zuhûrıyla mülûk-ı Rum'dan Batalese iki yüz yetmiş dört sene, ba'dehu [4^b] kayasıra nâ'ibleri beş yüz altmış iki sene, ba'dehu ekâsire nâ'ibleri elli dört sene, ba'dehu yine kayasıra nâ'ibleri elli bir sene hükûmet edüp hicretin yigirmisinde ve âlâ-kavlin on yedisinde asâkir-i İslâm, Mısır'a revân olup ol mevzi'-yi bî-nezîr şemşîr-i mücâhîdîn ile küfürden tathîr olunup nasîb-i guzât-ı Müslîmîn oldu. Ammâ tebâbi'a-yı Yemen ibtidâsı yine Cemşîd asrında Arabistan'a sûret-i hükûmetde olan Sebâ bin Yeşhab bin Ya'rub bin Kahtan bin Abir bin Şâleh neslinden mülûk-ı Himyeriyân'dır ki iki bin tokuz yüz seksen bir sene, ba'dehu ashâb-ı filden mülûk-ı Habeş'e yetmiş iki sene, ba'dehu yine Himyeriyân'dan Seyf bin Zîbezen on altı sene, ba'dehu akâsire nâ'ibleri kırk beş sene hükûmet etdiler. Ba'dehu hicret-i Nebî *aleyh-i efdâlü's-salat* hazretlerinin onuncı senesinde teb'a-yı Yemen dîn-i İslâmı müşerref olup guzât-ı Müslîmînden emîn ve taht-ı hükûmetde saltanât-nişîn oldu. Ammâ Nemârıda-i Bâbil Dahhâk zamânında Irâk-ı Arab ve Cezîre'ye mutasarrıf olan Nemrûd bin Kin'ân bin Sencarib bin Kürş bin Hâm bin Kin'ân bin Nazr bin Sâm'dır ki bu sınıfa Sermâniyin derler. Hadd-i saltanâtları yüz elli tokuz sene olmuştur. Ba'dehu zamân-ı tefrîkâda Kin'âniyân'dan arz-ı Bâbil'de kalanlardan mülûk-ı Âsur, bin üç yüz elli beş sene ba'dehu mülûk-ı Bâbil'den ma'dud ve Nabat ta'bîri ile meşhûr olan Kiyâniyân nâ'ibleri hurûc-ı İskender'e dek dört yüz kırk üç sene ve yine ahd-i Dahhak'da arz-ı Amâlika'da zuhûr eden Amalık bin Lâved bin Sâm neslinden cebâbire-i Amâlikiyye'dir ki²¹⁰ arâzî-i Amâlika'dan bilâd-ı Rum ve Bâbil'den, Bilâd-ı Şam ve Hicâz'dan bilâd-ı Hacer'de tokuz yüz seksen yedi sene ba'dehu mülûk-ı Benî İsrâ'îl dahı bilâd-ı Şâm'da [5^a] beş yüz toksan sene hükûmet edüp ba'dehu Buhtunnasar istilâsıyla ifnâ vü i'dâm olundu ve yine zamân-ı Eşkâniyân ve Lahm saltanâta urûc etmişleriken şemşîr-i gâziyân-ı ehl-i imân ile cümlesi riyâsetden hurûc eylediler. İşbu mezkûr olanlardan mâ'adâ bilâd-ı Yemen'de olan saltanât, Âd-ı Evvelî ve Âd-ı Sâni ve Turan-ı Zemîn'den olan Memâlik-i Çin'de zuhûr eden Devlet-i

²⁰⁹ Kut + Ş : - N

²¹⁰ ve + N : - Ş

Fağfûr ve Şeddâd-ı zulm-bünyâd Âd-ı Sâni'den, bâni-i sedd olan Zü'l-karneyn zamân-ı Pişdâdiyân'da olmuşlardır. Ve hazret-i Süleymân *âlâ nebiyyinâ ve aleyhi's-salatu ve's-selâm* hazretlerinin,

رَبِّ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي²¹¹

du'ası müstecâb olup ins ü cin ve hûş u tuyûr ve²¹² cümle dünyaya hükmü nâfiz olduğu ahd-ı Kiyâniyân'da olmuştur. Ve meşâhir-i mülûkdan Efrâsiyâb bin Peşeng bin Zadşem bin Tûr bin Feridûn, Pişdâdiyân hükûmetinin evâhinde tagallüb ile on iki sene İran'a mutasarrıf olmuştur. Ve nesl-i Keyûmers'den Kayasıra-yı Rum'dan ma'dûd ve memâlik-i cihânın ekserine istilâ eden İskender bin Dârâb bin Behmen bin²¹³ İsfendiyâr bin Guştasf bin Lohrasf bin Arnedşâh bin Kenîşîn bin Keykubâddır ve Nemrud-ı merdûd Bâbil hâkimlerinden olan Dahhak'ın nâ'iblerindendir ve Buhtunnasar Lohrasf nâ'iblerinden olduğu meşhûrdur. Ba'zı erbâb-ı tevârih Zü'l-karneyn'i Hevâkin-i Etrâkden Oğuz Han demişlerdir. Ve ba'zılar mülûk-ı Rum-ı Evvelî'den Hermes bin Rum Akbatı bin Yunan demişlerdir. Ve ba'zılar mülûk-ı Himyeriyândan Rayeş bin Şeddâd ve ba'zılar Şimr bin Teb' ekber-i Himyerî-i Cihângîrdir demişler.

العلم عند الله²¹⁴

Ve Kostantiniyye ve Manavis(?) ve Kızıl Alma'yı evvelâ binâ eden Nikomadyan mülûk-ı Rum-ı [5^b] Evvelî'dendir ve Sivas'ı binâ eden Sâvis bin Batros bin Yunan bin Tarsus bin Rum bin Asgar'dır. Ve Filkos bin Hermez ki cedd-i mâderi İskender bin Dârâb'dır ve mülûk-ı Batalese'den ibtidâ Batlamyus bin Lagos olmuştur. Ve evvel-i kayasıra Ağtos bin Askalyus mülûk-ı Rum-ı Sâni'den olup mu'asır-ı ashâb-ı kehf olan Dikyanus'dur. Ve târih-i hicretde bilâd-ı Rum'un hâkimi bulunan bâni-i sâni-i Kostantiniyye Herkil, kayasiradandır. Mülûk-ı Benî İsrâ'il ahdinde Cebâbire'den, Dâvûd *aleyhisselâmın* katl ettiği Câlût, Amâlika'dandır deyu kütüb-i tevârihde mestûrdur. Lâkin zamân-ı saltanât ve makarr-ı hükûmetlerinde ihtilâfât olmağla tafsîl-i ahvâlinden inân-ı kalem çekilmek münâsib görüldü.

Mukaddemâ zikr olunan yedi iklimin hudûdı beyân olunur: Armen ve Irâk-ı Acem ve Fârs ve Sind ve Horasân arâzî-yi İrân'dır. Ve Heyâtla ve Türkistân ve İbir ve Sibir ve Bulgar ve Hazez Memâlik-i Turan'dır. Ve arâzî-i Sakalebe ve Rus ve

²¹¹ Âyet: “Rabbîğfir li-veheb li-mülken lâ yembağiy li-ehaddin min ba'di”, *Kur'an*, es-Sad 38/35'ten iktibas.

Hiz. Süleyman'ın Kur'an'da geçen duası. Meali: “‘Rabbim, beni bağışla’ dedi. ‘Ve bana öyle bir saltanat ver ki, benden başka hiç kimseye nasip olmasın’”. Âyet metinde ise “Rabbî heb li-mülken lâ yembağiy li-ehaddin min ba'di” şeklinde geçmektedir.

²¹² ve + Ş : - N

²¹³ bin + Ş : - N

²¹⁴ Âyet: “el-İlmu indallah”, *Kur'an*, el-Mülk 67/26'dan iktibas. Meali: “Onun bilgisi Allah katındadır”.

Frengistân ve Engürüs ve Rûm, Yunan-ı Zemîn demegle meşhûrdır. Ve arâzî-i Berberiyye ve Mısır ve Sudân ve Habeş, Mağrib-i Zemîn ülkesi demegle mestûrdur. Ve arâzî-i Hicâz ve Tihâme ve Yemen ve Arûz ve Necd, vilâyet-i Arabistandır. Ve arâzî-i Cüzerât ve Menibar mu‘abbir-i iklim-i Hindistan’dır. Ve Irâk-ı Arab ve Cezîre ve Şam, milket-i Bâbil’dir deyu muhaddidler böyle tahdîd etmişlerdir. Ve hûbût-ı ebû’l-beşer Adem ve hicret-i şefî’ü’l-mahşer resûl-i ekrem *es-salatu’s-selâm aleyhümâ ve ala cemi’ü’l-enbiyâ’ed-dîn beynhümâ* meyânında ola[n]²¹⁵ evkâtda ihtilâfât-ı kesire olmağla kütüb-i tevârîhin mu‘teberâtından ahz olunan kavî-i eşher bu minvâl üzere olduğundan tahrîr olundu ki hûbûtın iki bin iki yüz kırk ikisinde tûfan ve anın bin yüz yigirmi birinde **[6^a]** nâr-ı Nemrûd-ı dûzah-nişân ve anın dört yüz altmış beşinde mu‘cize-i hazret-i Mûsâ *aleyhisselam* olan gark-ı Firavun ve anın bin yüz otuz altı senesinde velâdet-i hazret-i Îsâ *aleyhisselam* ve anın dahî beş yüzünde “Nübüvvetden mukaddem sâdır oldu nice irhâsât / Ebâbil eyledi irsâl-i külliye halka nasrullah” üslûbı üzere fâhr-i âlem²¹⁶ server-i benî âdem nebî-yi mükerrer ü muhterem Muhammedü’l-Mustafa *salallahu te‘ala aleyhi vesellem* hazretlerinin irhâsâtından olan helâk-ı ashâb-ı fil ve ol sâl-i meymenet-iştîmâlin Rebî‘ü’l-evveli dûşenbih gîcesi, “Doğup iki cihânın güneşi sultân-ı güzîn kim / Cihânın²¹⁷ zulmeti ref‘ oldu zîra doğdı nûrullah / Kamu âlemlere rahmet olup ol meshi nesh etdi / Okur mü’minlere kur‘ân, çeker küffâra seyyullah / Geçüp bu şemsle mâhı ziyâsı tutdu dünyayı / Kamu âlemlerin şâhı Muhammed ibni Abdullâh / Yeter tâc-ı a‘merin hil‘at olan ana şâhid / Şefî‘ü’l-müznibîn ol efdâl-i mahlûk-ı ceybullah / Harem hizmetlerin şehirler ki tâc-ı iftihâr eyler / Kim anın ümmetine hayr-ı ümmettir hitâbullah / Mümkündür²¹⁸ anın medhi erişmek hadd-i pâyâna / Anı Kur‘ân’da nass-ı kâtî‘ ile medh eder Allah / Ki na‘lî tozunun bir zerresine cân fedâ kılsam / O gün kurban bayramdır o gündür bana fazlullah.”

Kırk birinci senesi Rebî‘ü’l-evvel evâ’ilinden altı ay tamâmına değin peyderpey mukaddemâ vahy olan münâmât-ı sâdikalarla kalb-i pâkları tabnâk olup:

شهر رمضان الذي أنزل فيه القرآن²¹⁹

âyet-i kerîme mefhûmı üzere şehir-i Ramazân-ı şerîfin on yedinci günü Gâr-ı Cebel-i Hira’da “Gelüp peyk-i celîl ana emînü’l-vahiy-i Cembrâ’il / Kırâ‘at eyleyüp ikrâ‘ getirdü ana vahiyullah / Ol âm-ı vahyin onuncu senesinde, **[6^b]**

²¹⁵ ola[n] Ş : olan N

²¹⁶ fâhr-i âlem + Ş : – N

²¹⁷ Kelime mükerrer yazılmıştır Ş

²¹⁸ ne mümkündür N: mümkündür Ş

²¹⁹ Âyet: “Şehrü Ramazâne’l-lezî ünzile fihi’l-kur‘an”, *Kur‘an*, el-Bakara 2/185’den iktibas. Meali: “Ramazan Kur‘anın indirildiği aydır”.

قل اوحى اليّ انه استمع نفر من الجن²²⁰

âyet-i kerîme fehvâsı üzere / İşidüben anı canlar ziyâret edegeldiler / Ana imân getürdiler o mahlûk u ibâdullah”.

Yine vahyin on ikinci senesinde rûhî vü cesedî-birle uyanıklığı hâlinde,

فكان قاب قوسين أو أدنى²²¹

mefhûmı üzere “Makam-ı kâbe kavseyini ev ednâya urûc etdi / Ne âlî kadr gör Hakk da ‘vet etdi, oldı hanîfullah / Ne âlî devlete erdi tecellî eyledi Allah / Hicâblar ref’ olunup ana göründü cemâlullah”.

Ve yine âm-ı vahyin on üçüncü senesinde,

اذ اخرجهم الذين كفروا ثاني اثنين اذ هما في الغار²²²

âyet-i kerîmenin mazmûn-ı şerîfî üzere “Medîne Şehri’ne hicret edüp ol yârgâriyla / Müşerrefeyledi tebliğ edüp ahkâm-ı dînullah”.

Ve hicretin on ikinci senesi Mâh-ı Safer’in yigirmi sekizinci günü²²³, “Bu fânî tahtı terk edüben ol sultân-ı güzîn kim / O âlâ tahtına gitdi çün oldur nûr-ı arşullah / Sonra hulefâ-yı râşidîn-i rıdvânullah te’âlâ aleyhim ecma ‘în bi’l-istihkak ve’l-tahkîk / Ebûbekir, Ömer, Osmân, Alî hem çehâryâr²²⁴ oldı / Yeter oldıkları anlara ashâb-ı resûlullah / Olayın Hurremî ayağının tozlarına kurban / Esâs-ı adlî kurdular edüp icrâ-yı şer’ullah”.

الخلافته من بعدى ثلاثون سنه ثم تصير ملوكاً عضواً²²⁵

hadîs-i şerif mûcibi üzere ale’t-tevâlî olan müddet-i çehâryâr-ı güzîn-i rıdvânullah Te’âla aleyhim ecma ‘în huzerâtının müddet-i hilâfetleriyle otuz sene re’sinden tamâm olup ricâl-i Benî Ümeyye’nin sâlih ü tâlihlerine intikâl etdi. Bunların müddet-i hükûmetleri yüz otuz iki seneye bâliğ oldıkda Abbâsiyân’a intikâl edüp Abbâsiyân’ın müddet-i saltanâtları iki yüz yigirmi sene mürûrında ricâl-i devletlerinde ihtilâl olup her cânibden isyân zuhûr edüp Hicâz’da [7^a] şürefâ-yı Benî Asifer ve Yemen’de Benî Ziyâd

²²⁰ Âyet: “Kul uhiyye ileyye ennehusteme’a neferun mine’l-cinni”, Kur’an, el-Cin, 72/1’den iktibas. Meali: “De ki: Bana, Cinlerden bir topluluğun Kur’an dinlediği vahyedilmiştir”.

²²¹ Âyet: “Fe kâne kabe kavseyini ev ednâ”, Kur’an, en-Necm 53/9. Meali: “İki yay kadar oldu, hatta daha da yakın”.

²²² Âyet: “İz ahrâcehü’l-lezîne keferû sâniseyneyni iz hûma fi’l-ğar”, Kur’an, et-Tevbe 9/40’tan iktibas. Meali: “Hani, kâfirler onu, yurdundan çıkardıklarında, iki kişiden biri olarak mağarada iken”.

²²³ 14 Mayıs 633.

²²⁴ çehâryâr Ş : N çâryâr

²²⁵ Hadis: “el-Hilâfetü min ba’di selâsüne seneten sümme tesîru mülken adûden”. Meali: “Benden sonra hilâfet otuz senedir. Bundan sonra meliklik olacaktır”. Hadisin kaynağı için bk. İbrahim Canan, Hadis Külliyyatı Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi, VI, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 411.

ve Mısır'da Fâtimiyyûn ve Mağrib'de Mültemisîn²²⁶ ve Endülüs'de Sufehaciyye ve Sücistân'da Saffariyân ve Mâverâünnehir'de Sâ mânîyân ve Taberistân'da Deylemiyân ve Zâbulistân'da Gaznevyân ve Türkistân'da Hevâkîn-i Etrâk her birleri da'vâ-yı saltanât ve istiklâl edüp birbiriyle muhârebe ve mukâtelede oldılar. Ol esnâda mülûk-ı Selçukyân zuhûr edüp mezbûr tâ'ifelerin ekserini mağlûb ve makhûr edüp ba'zı bilâd-ı Türkistân ve tamâm-ı Hârezm ve Mâverâünnehir ve İrân ve Rûm ve Şâm'ı zabt u teshîr edüp hulefâ-yı Abbâsiyân'a hüsn-i rızâsıyla ancak Irâk-ı Arab'ı teslîm ve tafvîz edüp hoşnûd eyledi. Der'akab mülûk-ı Selçukyân tarafından nasb olunan vâlîlerin ekseri itâ'atden hurûc edüp istiklâl-i saltanât da'vâları esnâsında kahr-i ilâhî olan Cengiz-i sâhib-kırân zuhûr edüp ekser-i memâlik-i dünyâya istilâ eyledi.

Zikr-i Türk²²⁷ Yafes bin Nûh *Aleyhisselâm*

İşbu evrâk-ı perişân tahrîrinden maksûd olan selâtîn-i şarkın meşhûrlarını beyân etmektir. Çünkü Cengiz Han ve sâ'ir mülûk-ı Etrâk, Türk bin Yafes bin Nûh *aleyhisselâma* müntemî olduğu vâz' olmağla Yafes neslinden olan selâtîn ahvâlî beyân olunmak tahsîse lâayık görüldi.

Mukaddemâ beyân olunduğı üzere Nûh nebîullah sefineden çıkup Suku's-semânîn nâm karye bünyâdını itmâmdan sonra vakt-i hâcetde bi-iznillah inzâl-i yağmûr hassesiyle meşhûr ki Arab'da hacet-i matarr, Türkî'de cada taş, Fârsî'de seng-i yada ta'bîr olunup üzerinde ism-i â'zam nakş olunan cevheri evlâdından Yafes'e verdüğü meşhûrdur. İksir-i â'zam gibi ol hacet berekâtıyla oldukları memleket envâ'-yı ni'met-birle ganîmetde olurlardı. Ve ol [7^b] zât-ı pâk Yafes'den Türk ve Çin ve Minsek ve Kemari ve Saklab ve Halac ve Hazez ve Rus ve Sedistan ve Guz nâm on nefer veled-i mes'ud vücûda gelüp cümlesinden Türk bin Yafes, sâhib-i tedbîr ve büyük olmağla pederi yerine cülûs etdi. İbn-i Yafes, Yafes oğlan ma'nâsına ve Ebû'l- Cârî²²⁸ Han ismiyle seksen sene mikdârı riyâset edüp Ahd-i Keyûmers'de dâr-ı bekâya intikâl etmişdir. Saman yapılmış ağaç evi ve kabîle ve kara ev ve hayvânât derisinden kalpak ve kürk, ol icâd eyledi. Yafes oğlan, selâtîn-i Türk'ün muktedâsı olmağla ibtidâ-yı mülûk-ı Fars olan Keyûmers'e nazîr olmuşdur. Cânib-i şark u şimâlde Selenkârî yâhûd Seylûk nâm mevzi'de kıyâm, ba'de-zin arâzi'-yi Çağatay ve İbir ve Sibir ve Bulgar ve

²²⁶ mültemisîn Ş: mültemitîn N

²²⁷ bin + N: - Ş

²²⁸ Cârî Ş : Cây N

Türkistân ve Deşt'de temekkün eyledi. Türk-i mezbûr, Tünek ve Mencene ve Çigil ve Bırşkan ve İlak nâm beş aded veled-i ercümend ile serbülend olup, Tünek'in bir şikârgâhda (av meydânı)²²⁹ hikmet-i Hudâ-birle bilâ-sebeb eli titreyüp elinden kebâbü'l-kaması yere düşüp ol yer milh ma'deni olmağla lokmaya tuz ta'mı te'sîr eyleyüp Tünek'in tabî'atına muvâfık gelüp her ta'âmına tuz katdırmagla cemî'-i halk dahı öyle etdiler. Türk, terk-i dünyâ edüp oğullarından kendüsiyle bir yerde oturan Mencene elli iki sene hükûmet edüp ba'de'l-vefât oğlunun oğlu Alınca bin Güyük bin Mencene, Huşeng asrının evâhirinde saltanâta geçüp lakabı Türkân olmağla, tahrif ederek taht-ı hükûmetinde olan bilâda Turan ta'bîr olundu. Yüz elli sene hükûmetden sonra,

يُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ²³⁰

mefhûmınca diriden ölü yerine Karahan nâm veledi yüz yetmiş sene fermân sürdü. Han-ı mezbûr dahı zîr-i hükûmetinde olan tâ'ife-i Moğol ol mertebe küfürde sâbit idiler ki eğer bir oğlanın [8^a] i'tikâd-ı bâtıllarından zerre mikdârı tahallüfü pederlerinin ma'lûmı olsa bilâ-tevakkuf katl ederdi. Bi-emr-i Hudâ²³¹,

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ²³²

fehvasınca ölüden diri doğar gibi nûr-ı imân cebhesinde lem'ân ve şevket-i İslâm cebhinde fûrûzân olup Oğuz Han dünyâyâ geldi. Târîh-i Ravzatü's-Safâ ve Ceybü's-siyer ve nice mu'teber kitâblarda ol veled-i pâk vâlidesini açmayup muharrer olduğu üzere vâlidesi ru'yâda müşâhede eder ki²³³ “*Ey şefkatlü vâlidem. Mâdem ki için ve dışın nûr-ı imân ile münevver ve müşâm cânın tevhîd kokusuyla mu'attar olmaya. Senin memen²³⁴ südünü ağzıma almam*” deyu vâlidesine hidâyet-i dîn-i İslâm edüp helâl süd içerek bir yaşına geldikde mezbûr pederi Moğol kavminin resm-i ma'hûdu üzere ta'yîn-i ism-i veled için halvetgâha duhul edüp beşiğinde ol mâh-ı sîmâyı temâşâ edicek, “*Yanağı hüsnüne eden nigâhı sanur kim pâresidir mihr ü mâhı*”. Gâyet mesrûr olup tamâm-ı sürûrundan sonra tesmiyye-i veledi için müşâvereye başladıkda, “*Ki bir yaşında kıldım nutk u efhâm / Gerek adım komak şimdi Oğuz nâm / Tifel-i Şirin-i zebân kendisi nâmım Oğuz Han olsun*” dedikde, hâzır-ı meclis olanlardan görenler dediler: “*Hiç görmedik işitmedik böyle / İşidenler dahı edüp ta'accüb dediler öyle*”.

Hâsılı ol tifel-i acîbe Oğuz Han deyu ad verdiler. Buluğa bâliğ olup yigit olıcak,

²²⁹ (av meydânı) + Ş : - N

²³⁰ Âyet: “Yuhricü'l-meyyite mine'l-hayy”, *Kur'an*, er-Rûm 30/19'dan iktibas. Meali: “Ölüden diriye (çıkarır)”.

²³¹ bi-emr-i Hudâ Ş : - N

²³² Âyet: “Yuhricü'l-hayyi mine'l-meyyit”, *Kur'an*, er-Rûm 30/19'dan iktibas. Meali: “Diriden de ölüye çıkarır”.

²³³ Kelime iki nüshada da mükerrer yazılmıştır

²³⁴ meme Ş : memen N

ana ammısı Günhan'ın kızın verdiler. Ancak yiğit-i müselleme kız-ı kâfire ünsiyyetleri olmayup âhir-kâr amm-ı diğeri Azer Han'ın kızın nikâh etdiler. Bu kız dahı ateşperest olduğından bundan dahı râhat edemeyüp, Oğuz Han def'-i gam içün sayd u şikâr içün²³⁵ gâh gâh sahrâlarda gezinürdü. Bir gün şikârdan avdetinde bir su kenârında er kisvesinde bir gürûh [8^b] kızlar görür ki içlerinde hurşîd-i rahşân gibi nûr-ı î mân, cebîninde lem'ân eden insan südü ile terbiye olunmuş geyik balasına benzer gözleri âhû, zülfü câdu, şeker leb, sîm-i gabgab, saçları sünbül, benleri fülful, yanağı gül, taze fidân, tatlu zebân, duhter-i Or Han. Oğuz Han anı görür. Bi'z-zarûre gönül kuşu ol duhterin zülfü tuzağına ilişür; “*Gehi sayyâdı sayd eder şikârı/ Gehi sayyâdı sayd eder şikârı*”.

Hülâsa ol kıza kamçı ucuyla işâretle tenhâya da'vet edüp söyler ki “ ‘*Seni tutdu güzeller içre gözüüm*’. Eğer pederin dinini terk edüp î mânı kabûl edersen sana sinem üstünde yer ve başını başıma beraber kıluram” dedikde ol duhter-i pâk dedi ki “*Senin fermânına sema'â ve tâ'a / Ne dedinse ana etdim itâ'a*”. Ol dem î mânâ gelüp pederi icâzetiyle Oğuz Han, ol duhter-i sa'âdet-ahterin serrâ-pürde refâkâtine dâhil olup iki taraftan muhabbet kat kat olıcak, Azer Han'ın kızı hased edüp Oğuz Han şikâra gitdikde bunların mü'min oldukların tâ'ife-i küffâra haber verdi. “*Bizim dinimizden çekerse o baş / Kesilür ki hançerle elbet o baş*” deyu Kara Han, Oğuz Han'ın katline asker tedârük etdiğın ol sâhibe-i î mân, Or Han'ın kızı olan avreti Oğuz Han'a ihbâr edecek, bi-hükmü'z-zarûre şikârda bulunan asker-i kalîl ile mütevekkilen Alallah sâbit-kadem olup iki saf birbiriyle mukâbele vaktinde “*İki asker karışdı birbirleriyle / Demir ateş dökülen hep seriyle*”,

الحقَّ يعلو ولا يُغلى²³⁶

(Doğru üst olur, ast olmaz)²³⁷ mefhûmınca Oğuz Han gâlib olup Kara Han ma'rekede katl olundu.

النَّاسُ عَلَى دِينِ مُلُوكِهِمْ²³⁸

²³⁵ içün Ş : tarikiyle N

²³⁶ Hadis: “El hakkı ya'lu velâ yu'la”. Meali: “Hakk üstün gelir ve ona galip gelinmez”. Hadisin kaynağı ve yapılmış bir tahkiki için bk. Mehmet Göktaş, “Bir hadis İki Muasır ve İki Mütalaa”, *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, sayı: 11 (Erzurum Haziran 2021), s. 255, 256.

²³⁷ (Doğru üst olur, ast olmaz) + Ş : - N

²³⁸ “Elinnâsu âlâ dîni mülûkihum”. Tercümesi: “İnsanlar meliklerinin dini üzeredirler”. Bu sözün hadis olup olmadığı ihtilâflıdır (bk. Veli Atmaca, “Hadisleri Bakımından Cevahirü'l-Ebrar min Emvaci'l-Bihar (Yesevi Menakıbnamesi) Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/2 (Elazığ 2001), dipnot 81, s. 341). İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinde de bu söz geçer (Ayrıntılı bilgi için bk. Şaban Öz, “Bir İslâm Tarih Felsefesi Tezi: “İnsanlar Zamanlarına Uyarlar””, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 12 (Kahramanmaraş 2008), s. 92).

üslûbı üzere cümle asker î mânâ gelüp Oğuz Han'a tâbi'oldılar. “*Ecdâdımız dînini iptâl etdi*” deyu ahz u intikâm kaydında olan akrabâ ve sâ'ir hasm-ı bî-îmânlar ile yetmiş sene tamâm ceng üzere olup,

والعاقبة للمتقين²³⁹

mazmûnınca âkıbet cümlelerine gâlib olup sonra yigirmi sene müstakilen [9^a] pâdişâh olduğu esnâda pençe-i kahrından firâr edüp pâdişâh-ı Çin'e ilticâ eden ammızâdelerinin iğvâsıyla “Pâdişâh-ı Tatar, fildir leşker bozar, arslandır cevşengîr” üslûbınca asker-i bî-şümâr ile revâne olduğu Oğuz Han-ı sâfi-derûnun ma'lûmı olup leşker-i zafer-encâm ile mukâbele etdikde kılıç kından çıkmadın ve bir kâtre kan dökülmedin te'yîd-i Hudâ-birle kalb-i a'dâya havf istilâ edüp,

من نجى برأسه فقد ربح²⁴⁰

ya'ni “Kendi başını kurtaran fâ'ide etdi” deyu firâr etdiklerinde ceng ü cidâl olmadın Memleket-i Çin dahı Oğuz Han'a müyesser oldu. Ba'dehu memâlik-i Hazez ve ba'z-ı Hindistân ve bilâd-ı Rus ve Sakalebe ve Yunan ve Frengistân dahı dest-i tasarrufunda olup ve Rum-ı Evvelî dahı ayağı altında oldu. Ve tokuz ay mikdârı Dahhak ile ceng edüp âhirü'l-emr anı dahı bozup Nehr-i Ceyhûn'u İran ile Turan arasında sınûr kesüp İran vilâyetlerinden Bilâd-ı Heyâtla'yı Turan'dan olmak şartıyla gâlibâna musâlaha etdiler. Ba'dehu kalan Hindistân'ı dahı zabt etmek kaskında iken âhirete sefer eyledi.

Ba'dehu Gün ve Ay Han ebnâ-yı Oğuz Han ve Yıldız Han bin Ay Han ve Mengli Han bin Yıldız Han ve İl Han nâmıyla mülakkab Tengiz Han bin Mengli Han câ-nişîn-i Oğuz Han olup mezbûrların asrında Turan-ı Zemîn a'dâdan emîn iken evlâdları zamânında ihtilâl ve fesâddan nâşî bilâd-ı Turan'a Ferîdûn istilâ ve zabt edüp püseri Tûr'a tefvîz edüp gitmişdi. Kavm-i Etrâk nesl-i İlhanî ve tâ'ife-i Moğol'dan sudûr eden ef'âl-i nâ-ma'kûlelerinden Tûr'a teşekkî etmeleriyle Tûr dahı evvelâ nesl-i İlhan'ı kat' ba'dehu tâ'ife-i Moğol'a katl-i âma mübâşeret etdikde nesl-i İlhan'dan Kıyat ve anın hala oğlu Tengiz nâm iki kimesne [9^b] avretleriyle berâber Haden Deryâsı'na gark²⁴¹ olan ölümler arasında gizlenüp gîce karannuluğunda Erketekon²⁴² dedikleri bir berk dağın eteğine yapışup ol dağın tepesinde karâr edüp, şikâr etiyle ve dağın meyvesiyle kanâ'at etdiler. Moğol lisânında Erketekon demek katı taşdan yapılmış kaviyy kemer demek olur. Eğerçe ol dağın eteğinde müfelles eteği gibi nakd-i

²³⁹ Âyet: “ve'l-âkıbetü lil-müttekîn”, *Kur'an*, el-Kassas 28/83'ten iktibas. Meali: “Hayırlı son ise takva sahiplerinindir”.

²⁴⁰ “Men necâ be-ra'sihi fekad rabeha”. Tercümesi: “Kim ki kellesini kurtarırsa kazanır”.

²⁴¹ gark Ş : garîk N

²⁴² Ergenekon.

sebz ve etden nesne görünmez ve etrâfı İskender Seddi gibi²⁴³ eflâka çıkmış kaya taş, lâkin içerüsü ve tepesi dürlü dürlü ağaçlar ve çiçekler ve çeşmeler ve çokraklar olup “*Bu dağ, sermâye-i izzet gibidir / Dışı böyle içi cennet gibidir / Nazar kıl himmetine işbu dağı / Demirden bağlamışdır*²⁴⁴ kuşağı”.

Hülâsa bu dört nefer, iki avret iki er, anâsır-ı erba‘ gibi sebep-i tevâllüd-i mevâlid olup eşher-i kavl üzere yedi yüz sene mikdârı kesret-i tenâsülden kavm ü kabîle²⁴⁵ hâsıl olup ol mahalle sığmadıklarından bi’z-zarûre ol tağdan çıkup âbâ vü ecdâdından işidekalmış vatan-ı asıllarına azîmet eylediler. Ammâ ol dağı ihâta eden taş ve toprak cümle demir ma‘deni olup çıkmak mümkün olmadığından ukalâsı geyik derilerinden dört yüz mikdârı körük icâd edüp ol tağın her cânibinden kömürler yakup öyle körükler urdılar ki “*Oldı ateş yer yüzü, hem gök yüzü dud-ı siyâh / Su gibi akdı o dağlar her taraftan oldı râh.*”

هَمَّتِ الرِّجَالُ تَقْلَعُ الْجِبَالَ²⁴⁶ “

/ Erenler himmeti dağlar koparır” mazmûnınca gürûh gürûh her taraftan hurûca başladılar. Ammâ ecdâdlarından işiden adâvetlerini şeytân iğvâsıyla tecdîdleyüp tağın civârında nesl-i Tatar ve Türkmândan nüfûs-ı kesîreyi telef etdiler. “*Her ki ben nesl-i Moğolum dedi ol oldı halâs / Baş eğer vakt-i zarûretde avâma her havas.*”

[10^a] Hülâsa Erketekon civârında olan ecnâs-ı muhtelif “*Neseb-i Moğoldanız*” demekden gayrı halâsa çare bulmadılar. Halâs olanları “*Moğoluz*” deyu kaldılar. İlâ el-ân ol dağdan hurûc, vatan-ı aslîlerine duhûl zamânı geldikde Acem’in nevrûzu gibi ol güne çeşm-i dem deyu zevk u ıyş dem ederler. Oğuz Han’ın rihletinden Moğol’un katl-i âmı mâbeyni bin sene ve Erketekon’da ikâmetleri yedi yüz sene olmak üzere ihbâr olunmuşdur. Kavm-i mezbûr musîbetli kavm olmağla musîbet ma‘nâsına Bon ve kavm ü kabîle ma‘nâsına Ol’dan tahrîf ve galat tarîkiyle Moğol tesmiyye olunup sâbıkâ olan ecdâd, ilâ-hazâ’l-ân evlâdları ol adıyla yâd olundılar.

Moğol’un Kadîm Mevzi’lerin ve Kaç Kısım Olduğın Beyân Eder

Kavm-i Moğol’un temekkün etdikleri arazi, maşrukda âbâdanlıktan²⁴⁷ altı yedi ay

²⁴³ gibi + Ş: - N

²⁴⁴ Kelimenin son harfi olan ُ (r) mükerrer yazılmıştır N

²⁴⁵ kabîle Ş : kabileler N

²⁴⁶ “Himmetü’r-ricâl takla‘ü’l-cibâl”. Tercümesi: “Adamların gayreti dağları yerinden oynatır”.

mikdârıdır. Şark cânibi serhadd-i Hıtay ve garb cânibi zemîn-i Uygur, şimâli arâzi-yi Kırkız ve Selengâ ve cenûbu hudûd-ı Tübet ile mahdûd bilâd-ı kesîredir ve dude-i suru sekiz sâ‘at olup kırk kapulu bir kal‘a-yı mu‘azzamayı müştemîl olduğu meşhûrdur.

Almalığ, Moğol vilâyetinin merkezi olup ol mahalle Pişbâlığ beldesi iki haftalık yoldur ve Pişbâlığ’dan Hanbâlığ, kırk konak sahra olup ve andan memâlik-i Hıtay serhaddi Kıpçak kırk günlük susuz ve azıksız yâbândır deyu Târih-i Vassaf’da beyân olunmuştur. Ammâ Etrâk kavmi üç kısım olmuştur ve her kısmı nice kavm ü kabîle olmuştur. İbtidâsı Tatar ve Moğol ve Kerayit ve Nayman ve Öngüt ve Tengüt ve Bekrin ve Kırkız ve Celâyir ve Sünit ve Ferkit ve Kiryut ve Turgut ve Uyrat ve Bargut ve Tamgalık ve Korı ve Tolas ve Numat ve Barlık ve Hermin ve Kermüçin ve Orşut ve Ketmin ve Kurman ve Safâ yit ve Bişe [10^b] kabîleleri cümlesi Türk bin Yafes’in Mencene ve Tünek ve Çigil ve Bıraşkan ve İlak nâm oğulları neslinden olmağla cümlesine Türk itlâk olundu. İkincisi Hıtay ve Cürca ve Siruk ve Kimyak ve Bakşak ve Bulgar ve Burtas ve As ve Alan kavmidir ki Yafes evlâdı Çin ve Minsek ve Sedistân ve Kemari ve Hazez, Türk’ün birâderleri bu beş neferden müteşâ‘ib olup, meskenleri Türk bilâdından olmağla bunlar dahı Türk add olundılar. Ye‘cûc ve Me‘cûc, Minsek neslinden hurûc edüp meskenleri uzak olmağla ahvâline itılâ‘ olunmadı. Üçüncüsü Uygur ve Guzze ve Macurkadır ki Türk ve sâ‘ir ecnâs-ı muhtelifeden cem‘ olunmuş kavm-i kesîrdir. Ba‘de-zin her kabîle birer isim ve birer lakab-birle birbirinden temyîz olundılar.

Oğuz Han Kendi Kavmine Lakab Koduğun Beyân Eder

Moğol tâ‘ifesi kâtında elkâb ve inşanın muhtasarı makbûl olup kelâm-ı tavîlden ihtirâz ederler. Cengiz Han, mülûkdan birisine mektûb yazdıkdâ kâtib mülûk şânına lâyük ba‘zı ıstılâhât yazup Cengiz’in huzûrında okudukda “*Dost ve düşmen olduğu ma‘lûmımız olmayan kimseye bu mikdâr ta‘zîm ihzâr-ı kibr ve celâdetine bâ‘isdir*” deyu siyah kalem gibi bî-günâh kâtibin siyâset kalem tıraşıyla başın kesdirdi. Hâlâ Kalmuk, kadîm törelerine ri‘âyet edüp iktizâ eden mahalle kâğıd tahrîr etdikce “*Kalmuk hanı filân filâna selâm eder. Anlar anda sağ olsun biz bunda selâmet. Bâkî kelâmımız elçiye sipâriş olunmuştur*” deyu mektûbların tamâm ederler.

Oğuz Han dahı lakab tarîkine sâlik olup ibtidâ-yı tulû‘unda kendisine uyan kavme Uygur ve kapu halkına hazîneviden galat Gazne ve cihângirliği vaktinde teshîr

²⁴⁷ âbâdanlıktan Ş: âbâdanlık (sahh: dan) N

etdiği memâlikden cem‘ ettiği askere **[11^a]** ol kavmin ıstılâhınca müctemi‘ ma‘nâsına Macurka ve nakl-i ahmâl için arabalara ta‘yîn olunan kavme Kanlı tesmiyye edüp avret, er ekser seferde beraber olmak ol kavmin âdeti olup nisâ zümresinden birisinin hocası cengde fevt olup kendisi hâmile olmağla vakti gelüp bir büyük ağacın kavisine girüp oğlan doğurduğun Oğuz Han işidüp, ol oğlanı ağaç kapağına nisbet edüp Kapçık tesmiyye eyledi. Ba‘dehu isti‘mâl ile Kıpçak meşhûr olup hâlâ Deşt ve Kırım ve umûmen Tatar arasında Kıpçak nâmıyla meşhûr karyeler ve kabîleleler hep oldur. “*İşbu Kıpçak kavmini başdan başa / Şol bir oğlandan bilin başdan başa.*”

Hâsılı, Oğuz Han, hükûmeti altında olan tâ’ife-yi bî-hesâbın hesâbını bilmek için her kabîleye bir lakab verdi. Sonra Kanlı ve Kıpçak ve Karlık ve Haliç ve Ağaçeri kavmin ifrâz edüp ve Guzze kabilesinden ön kol askeri Etrâk lisânında Pürangar(?) idi. Oğuz Han Bozok ıstılâh etdi. Ve sol kol askeri sâbıkâ civânkâr idi. Sonra Üçok tesmiyye etdi ve Bozok tâ’ifesi Bayat ve Yazır ve Döğer ve Avşar ve Kırk ve Karaevli ve Dodurga ve Baysarlı ve Bengerli ve Karmin ve Üçok tâ’ifesi dahı Bayındır ve Peçene ve Çavuldur ve Çibin ve Salur ve Ogur ve Alayundlı ve Üzegir ve Nigdir ve Bügrüz ve Benve ve Kanık, böyle ta‘bîrler ile taksîm ve her birini müstakil kabîle add etmeyle bu kabîleler Etrâk arasında otuz iki bağılu il demegle meşhûr ve sebeb-i iftihârlarıdır ve Oğuz Han’ın İrân’dan avdetinde Karlık ve Haliç ve Ağaçeri kabîlelerinden bilâd-ı Hıyâtla hudûdında ve iklim-i Türkistân’da kaldırdığı halka Türk’den kalmış ma‘nâsında Türkmanda, sonra galat tarîkiyle Türkman denilmiştir. Ba‘de-zin anlarla hem‘inân (dizgindeş)²⁴⁸ olan **[11^b]** sâ’ir tâ’ifelere dahı denildi ve mezkûr kabîlelerden Tatar ve Moğol kabîlelerin ittifâkı ve sâ’irlerine nisbet kuvvet ve unvânı olmağla ekser Etrâk’a Tatar ve Moğol ıtlâk eylediler. Sâbıkâ beyân kılındığı üzere Tûr bin Ferîdûn, Moğol kavmine istilâ ve katl-i âma ibtidâ edildin Cengiz Han zühûrına dek rüzgârların perîşân geçürdüler. Mukaddemâ Erketekon Dağı’na firâr eden Tengiz neslinden müteşâ‘ib (budaklanmış)²⁴⁹ Konrat ve İngiras ve Uluğnut ve Karabut ve Korlas ve İlçegin ve Konlayut ve Unavut ve Konkegtan ve Adlat ve Keylevut ve Kaviçin ve Uysün ve Silrus ve İldirgin ve Bayavut ve Kinget ve Oryangut ve Tengiz kabîleleri ki Dürlogin ismiyle meşhûrdır. Ve Kıryan neslinden müteferri‘ (budaklanmış)²⁵⁰ Konnan ve Salcut ve Balçut ve Salçyut ve Dengman ve Tubakin ve Arut ve Mangut ve Duryan ve Barın ve Parlas ve Tuğlat ve Hedürkin ve Caçıran ve

²⁴⁸ (dizgindeş) + Ş : - N

²⁴⁹ (budaklanmış) + Ş : - N

²⁵⁰ (budaklanmış) + Ş : - N

Buravut ve Buyut ve Haysi ve Kingnat ve Sükan ve Börçükün esnâfı ki Niruniyan nâmıyla ma'rûflardır. Bu iki ismin ma'nâsı inşallahu²⁵¹ neseb-i Cengiz beyânında zikr olunur.

Neseb-i Cengiz ve Evlâdı ve Ahfâdı (oğul oğulları)²⁵² Beyânındadır

Cengiz Han'ın unvân-ı saltanâtı hükûmet-i Abbâsiyân evâ'ilindedir. Erbâb-ı tevârih yazdıkları üzere nesl-i Cengiz, Buzencer bin Doyun Bayan ve zevcesi Alankoa Hatun'dan olup Doyun Bayan silsilesi Erketekon'dan hurûcunda Burgadun Dağı'ndan cereyân eden Uryan ve Kelüran ve Togan nâm üç nehrin kenârında sâkin olup ol zamân Moğol arasında mu'teber olan nesl-i Kıyat'dan olmak üzere i'timâd etdikleri Börteçin nâm ateşperest re'îsleri sülbünden sûzân edüp bu vechle add ederler. Buzencer bin Doyun Bayan bin Kalı Kaçu bin Sum, Savcı [12^a] bin Müge, Muden bin Kuçem, Bugrul bin Kayçu, Mergen bin Tamaç bin Börteçin. Ammâ ba'zılar Doyun Bayan'ın yukarı silsilesinde anası tarafından cedd-i fâside gidüp böyle yazarlar. Buzencer bin Alankoa Hatun binti Çupine Hatun binti Yıldız Han bin Timurtaş nesl-i Börteçin ve Kıyat'dan Yıldız Han, cümle Moğol'a serdâr olup ayşgârları sayd u şikâr ve fakîrlük karannuluğunda kalmışlar iken tâlih yıldızları Yıldız Han tulû' etdikden sonra devlet ve ikbâlleri yevmen-fe-yevmen terakkîde olup Cengiz Han zuhûrında tamâm-ı rahşân oldu. Cengiz'in ceddeleri Alankoa Hatun'u ol zamân Moğol'un hâkimi olan ammızâdesi Doyun Bayan tezevvüc edüp Yılgedin ve Yekçetin nâmında iki oğlan dünyâyâ geldi ki Dürliğin kabîleleri ol iki oğlana müntehidir. Zir[â] Dürliğin insan nutfesinden hâsıl demektir. Ba'dehu Doyun Bayan fevt olup kavmin ittifâkıyla Alankoa Hatun'u hükûmet yerine cülûs etdirdiklerinden iki sene mürûrında haml eseri zuhûr edüp Yedkun Kangı ve Yuskun Salçı ve Buzencer nâm üç oğlan bir vakitte dünyâyâ geldi²⁵³. Nirun kabîleleri bu üç oğlana müntesibdir. Zira Nirun pâk ve sâhib-i kuvvet demektir. Zu'm-ı bâtıllarında bu üç oğlan atasız nûrdan hâsıl olan pâklar olduğuçün Nirun tesmiyye olundu. Sebeb-i zu'mları oldur ki Doyun Bayan fevt olup Alankoa hâmile kalup zuhûrî iki sene mürûrında olmağla zamânesi halkı ta'n u ittihâm edüp su'âl ü teftiş etdiklerinde âkile hatun tâ'ife-i ahmakları iskât için i'tizâr edüp dedi ki *"Bir gîce tenhâ döseğimde yaturken oçak deliğinden otavım içine bir nûr dâhil olup ve ağızımdan derûnıma vâsıl olmağla [12^b] hâmile oldım. Hâlâ dahı ba'zı gîcelerde ol hâlet olucudur"* deyu cevâb etdiğinden kavm-i ahmak hüsn-i zanlarından nâşî ol nûru bizler

²⁵¹ te'ala + N : - Ş

²⁵² (derkenar: oğul oğulları) + Ş : - N

²⁵³ geldi Ş : gelüp do[ğ]du N

de görürüz tama'ıyla Alankoa hargâhına (kara ev)²⁵⁴ dâ'im nazarları olmağın kimisinin gözüne hayâl, kimisine şihâb "Peri derler kimi altun kimisi kadri gördüm der / Ziyâ-yı şebçerağı ben dedim Abdüsselâm etdi" mefhûmı üzere ba'zıların gözüne böyle böyle ziyâ eserleri hayâl olunmağla Alankoa kelâmını tasdîk-i tâm etdiler. Hazret-i İsa salâtullah âlâ nebiyyinâ ve aleyhden mâ'adâ atasız oğul, kız olmak âdet-i ilahiyyenin hilâfı iken Cengiz Han ve Timur-ı sâhib-kırân zamânlarında te'lîf olunan kitâblarda müdâhene tarîkiyle "Çünkü işitdikse Meryem kıssasın /Çekmesin Alankoa anın gussasın." bu makûle türrehâtlarla bu kizb-i mahzı tasdîk kaydında oldılar.

Husûsan Târih-i Mir'atü's-Safâ'da Mevlânâ Mirhandü'l-Akva, "Alankoa kıssası acâ'ib kıssasındandır" deyu nakl edüp demiştir ki "Eğer im'ân-ı nazar olunsa Hakk te'âlânın kazâ ve kaderine nisbet bu kazıyye vukû'ı ba'îd değildir.

انما امره اذا اراد شيئا ان يقول له كن فيكون²⁵⁵

Ba'zı zamânda eser-i kudretin izhâr edüp bunun gibi acib-i garîb emir icâd eder ki âkiller ahmaklardan temeyyüz olunmağa bâ'is ola. Hazret-i Âdem ve İsa âlâ nebiyyina ve aleyhüme's-selâm gibi ve bu iki peygamberden mâ'adâ dahı atasız ve anasız veyâhûd atasız halk etmeye kâdirdir. Zîra mümteni'degildir. Lizâtihi mümkündür ve ba'zı hükemâ dahı demişler ki mevâlid-i sülûse ya'ni hayvânât ve nebâtât ve mâ'den-i üstükusât ya'ni anâsır-ı erbi'anın i'tidâliyle hâsıl olur. Öyle olıcak, nev'-i insân dahı tevâlüd ve tenâsülüz âşikâr olmak ba'îd değildir. Zîra sâhib-i [13^a] nefsi nâtika kuvvet-i nazariyyesiyle dakîk alemler istihrâc ve nusret-i amelîyyesiyle dürlü dürlü san'atlar istinbât ederler.

ذلك تقدير العزيز العليم²⁵⁶

Mütûn-ı târih bu haber-i garîb ile meşhûndur ki 'Aksâ-yı imâret-i şarkîde bir cezîre vardır. Ehli sadece nisâdır ve ol cezîrede bir su vardır. Ol suya varup oturanların nefislerine kuvvet-i şehviyye ve kemâl-i zevk ü lezzet hâsıl olup nutfeleri rahimlerine nâzil olup hâmile olurlar. Lâkin erkek nutfesi koşulmadığından cümle kız toğururlar. Bu güne vakı'ât Alankoa kıssasını tasdîk eder'" deyu kitâbını nesl-i Nîrûnyân'dan olan Timur evlâdından Hüseyin Baykara asrında vezîri Ali Şîr nâmına te'lîf etmeğle pâdişâh dahı gâlibâ müdâhene için tasdîk ederek ihtimâl-i ba'îd bir mikdâr elfâz-ı bî-me'âl söyler. Fi'l-hakîka cenâb-ı rabb-i ibâdın ukûl-ı beşerden hâric

²⁵⁴ (kara ev) + Ş: - N

²⁵⁵ Âyet: "İnnemâ emruhu izâ erâde şey'en en yekûle lehu kun fe yekûn.", Kur'an, Yâsîn 36/82'den iktibas. Meali: "Bir şeyin olmasını dilediğinde, ona sadece 'Ol!' der; o da hemen olur."

²⁵⁶ Âyet: "Zalike takdiru'l-azîzi'l-âlim", Kur'an, Yâsîn 36/38'den iktibas. Meali: "Bütün bunlar karşı konulamaz kudret sahibi ve her şeyi gerçek mâhiyetiyle bilen Allah'ın takdiridir".

hikmet-i hafîyyesinde münderic nice asâr-ı kudreti olduğu ve hükemânın dahı i'tidâl mizâcın intâcından dedikleri Â'îşetü'z-Zehra radi Allahu anha,

الولد لا يبقى في البطن أكثر من سنتين²⁵⁷

kelâmına muvâfık olursa da “Bir maraz yâhûd bir dürlü illet sebebiyle dehân-ı rahmin insidâdından te'hîr-i haml olunması dahı ol kelâma menâfî değildir” deyu E'imme-i Hanefîyye dahı kütüb-i fikhiyyede tasrîh buyurmuşlardır. Husûsan Leys ibn Sa'd katında ekser müddet-i haml üç sene ve Şâfi' hazretleri katında dört senedir. Dahhak ve Abdülaziz el-Macişunî dörder senede doğmuşdur. “Macişun avretleri hep böyledir” deyu muhakkik Cürcânî-yi Seyyîd Şerîf hazretleri tasrîh etmişlerdir. Öyle olıcak, Moğol tâ'ifesinin zu'mlarınca mülûkuna ta'zimden nâşî olan kelâmına i'timâd etmek,

لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم , ولقد كرمنا [13^b] بني آدم²⁵⁸

ma'nâlarından gâfil kavm-i Fûrs'ün “Keyûmers iki ağaçdan hâsıl yâhûd nebâtât gibi yerden zâhir oldığıçün pâdişâh oldu” dedikleri gibi ve kavm-i Etrâk'ın kabâ'il-i Moğol'dan Korlas nâm şahs ve Nayman Kabîlesi'nden Aytac Böğü nâmında bir kimesne şecerden hâdis oldu dedikleri gibi akvâle i'timâd nâ-sezâdır.

Nitekim kavm-i Etrâk'ın mülûkuna ta'zîm mahallinde pâdişâh-ı âlempenâhın ziyâ-bahş-ı cihân olan mihr-i rûy-ı tâbnâkın temâşâyâ sür'at ve zehb ü cevherden mu'teber kelâm-ı dürrerbârın avîze-i gûş-ı itâ'at ve mânend-i şecere-i tûbâ sâye-i bahş-i ba'y ü gedâ olan zât-ı bî-hemtâlarına ilticâ ile râhat edelim demek makûlesi edâları mürûr-ı zamân sebebiyle pâdişâhları “Güneş ve şecer ve altundan tevellüd etmiştir” deyu ba'zı cühelânın i'tikâdlarına bâ'is olduğu gibidir. Bu hâdis Benî Ümeyye saltanâtının evâhîrinde sâhib-i hurûc Ebu Müslim Murruzî'nin tulû'u esnâsında zuhûr edüp Horasan ve sâ'ir bilâdda meşhûr olmuşdur. Esnâf-ı Nirûniyye'den Üreg Katgîn Kabîlesi nârdan tevellüd zann olunan Berkun Katgîn nâm püserden ve Salciyut Kabîlesi Peskun Salçı'den alup Cengiz Han ve kişver-i şark-i şimâlde olana sâ'ir Hevâkin-i Etrâk cümle Buzencer'den olmuşdur ve bunlardan mukaddem Doyun Bayan hayâtında tevellüd eden iki birâderleri saltanâtından hisse-mend olmuşlardır. Buzencer zâ-yı havvez ve zâl-i sehhas ile meşhûrdur. Asrına kıyas pâdişâh-ı kâmkâr ve ebnâ-yı cins arasında akıl ve rüşd ile şöhet-şi'âr²⁵⁹ olmağla Turan-ı zemîne nice müddet saltanât edüp ve han-ı hanân ma'nâsına Kaan nâmıyla müşâr-ı bi'l-beyân oldu. Ecel erişüp vefât

²⁵⁷ “el-Veledi lâ yabkâ fî'l-batn ekser min seneteyn”. Tercümesi: “Çocuk, karında iki yıldan fazla kalmaz”.

²⁵⁸ Âyet: “Lekad halakna'l-insâne fî ahseni takvim”, *Kur'an*, et-Tîn 95/4'ten iktibas. Meali: “Biz insanı en güzel biçimde yarattık”; “Ve lekad kerremnâ benî âdem”, *Kur'an*, el-İsrâ 17/70'ten iktibas. Meali: “Andolsun Biz Âdemoğullarını üstün bir şekilde yarattık”.

²⁵⁹ pâdişâh-ı kâmkâr ve ebnâ-yı cins arasında akıl ve rüşd ile şöhet-şi'âr : (pâdişâh-ı kâmkâr ve ebnâ-yı cins arasında akıl ve rüşd ile şöhet-şi'âr) N

etdikde yerine oğlu Buka Han cülûs edüp ol **[14^a]** dahı vefât etdikde yerine oğlu Tümne Han cülûs etdi. Tümne Han'dan tokuz oğul vücûda gelüp henüz kemâllerine bâliğ olmadın Tümne Han vefât edüp anaları Moğulun nâm hatun otu suyu çok olan Anuş Erkin dedikleri dağın havâlisinde akl-ı ma'âş sâhibesi olmağla çok mâl ü mevâşî cem' edüp oğullarına terbiye ederek gûşenişin-i kanâ'at olmuş idi. Ol esnâda Dürlogin kabâ'ilinin Celayirân esnâfından yetmiş Gûran (Gûran Moğol ıstılâhınca çadır ve kara evli düşmenden ihtiyâten dâ'ire olup müctemi' olan bin nefer cemâ'atden ibârettdir)²⁶⁰ Hıtay hudûdına karîb Nehr-i Kelûran kenârında olurlardı. Mezbûrların Hıtay kavmiyle adâvet-i kadîmelerinden nâşî beynlerinde ceng eksik olmazdı. Bir def'a dahı Hıtay kavmi bunların üzerine yine gâret kasdıyla geldiklerinden Nehr-i Kelûran tuğyânına (taşkınına)²⁶¹ müsâdefet edüp geçmek mümkün olmadığından avdete yüz tuttuklarında Celayirân kavmi bu hâli müşâhede edicek suya tayanup Hıtay kavmine sadâ-yı günâgünlerle istihzâlar etmeğle Hıtay kavmi gayrete gelüp ağaçdan ve kamışdan geçmek tedârûkin edüp nehr-i mezbûrdan ubûr edüp beşikde meme içen oğullarına varınca helâk eylediler. Etrâfda sâkin olan Celayiran tahlîs-i (yaka kotarmak)²⁶² girîbân içün Moğulun Hatun ve Tümne Han evlâdı olan Güvahî Anuş'a firâr etdiler. Ammâ köpek gibi aç olduklarından nebâtât ta'amlarıyla gıdalanup az günde ol dağda sebze ve etden nesne kaldırmayup ol dağ içinde olan hayvânâtların dahı akl u idrâkleri gibi târumâr etdiler. "Herkes öz başına lâzım kendüzünü ihtifâz" mefhûmınca mezbûre hatun mülk ü mâlını sıyânet kaydında oldıkda "Çün cebândan ne gelür kümmelin ni'am-körlük gelür" **[14^b]** mazmûnınca ol kavim firâr ve bî-âr mazlûme hatunu katl etdiler ve oğulları ahz-ı intikâm eder havfiyla anları dahı yok etmek kasdıyla anların gelür tarîklerinde derkemîn (pusuda)²⁶³ oldılar. Ol mazlûmlar dahı gâfilen ol mahalle vâsıl olduklarında bî-günâh sekizini birden katl etdiler. Ammâ Cengiz'in yedinci ceddi ve Moğol ümerâsından Kara Noyan dedikleri ulu kabîlenin müntehâsı olan Kaydu Han defter-i kazâda bu kazâda dâhil olmamağla ammızâdesi Maçin Han'ın kızın nikâh içün ol cânibe revâne olup mazlûm-ı maktûl birâderleri meyânında olmağla hayat u selâmet üzere kaldı. Kaydu Han'ın nikâh kaydında olan duhter²⁶⁴ pederi olan Maçin Han mu'âsırı ricâl-i izz ü şân sâhibleri olmağla Celayirândan ahz-ı intikâma dâ'ir ihtimâmını bildirüp nâme ile âdem irsâl etdi. Vükelâ-yı Neteran (Moğol ıstılâhınca kabîle hâkimi

²⁶⁰ (Gûran Moğol ıstılâhınca çadır ve kara evli düşmenden ihtiyâten dâ'ire olup müctemi' olan bin nefer cemâ'atden ibârettdir) Ş : (bin kimesne Karavil ma'nasına) N

²⁶¹ (taşkınına) + Ş : - N

²⁶² (yaka kotarmak) + Ş : - N

²⁶³ (pusuda) + Ş : - N

²⁶⁴ duhter Ş : duhterin N

demekdir)²⁶⁵ Celayir²⁶⁶ “*Bu günâhdan âgâhımız yokdur*” deyu i’tizâr-birle sadâkat izhâr edüp mazlûmları katle ikdâm edenlerden yetmiş aded zâlimi oğul, kız ve etba’ vü hüddâmlarıyla resm-i Moğol üzere esîr ve der-bend-i zincir edüp huzûr-ı Kaydu Han’a irsâl etdi. Ol dahı her birlerinin pişânî-yi nikbet-i nişânlarına kulluk tamgasıyla tamga basup batnen ba’d-ı batn kulluk zinciri la’net halkası gibi gerdanlarında kaldı. Kaydu Han dahı kâbiliyyet ve isti’dâd sâhibi olup hükûmet-i Moğol’a meşgûl oldıkda re’âyaya refâhiyyet ve zabt-ı bilâd ve memlekete sa’y u himmet edüp zıll râyesinde asker mütecemmi’ olmağla Nehr-i Kelûran’dan ubûr ve mâverâsında (ötesinde)²⁶⁷ köyler ve kasabalar ma’mûr eyledi. Ve kendi sülbünden Baysungur ve Harke Lenküm ve Harçin nâm üç oğul vücûda gelüp Harke Lenküm’ün Hamika nâm oğlu sayd u şikârında gezerken Hıtayyân’dan yaramazlara râst gelüp ol [15^a] yaramazların eline düşüp bi-hûkmü’t-takdîr zincir ve bukāv-birle mezkûr Hamika’yı Hıtay Hanı olan Altan dîvânına ihzâr etdiklerinde âbâ vü ecdâdından berü olan adâvete binâen vaz’-ı çarmıh etmege fermân etdi. “*Koparır ehlinin başına hergün bin kıyâmetler / Bekâsı yok cihândır bu, kalam dersin yalandır bu.*” (Alışdırmışdır Çengal dârına kamu halkı, anınçün dediler el-harâm-ı dâr-ı cihândır bu)²⁶⁸

Kaydu Han dahı eceli erişüp ahirete intikâl etdi. Ba’zı erbâb-ı târîh kavlince Cengiz Han ile Emîr Timurlenk-i Küregan’ın (Küregan, Moğol ıstılahınca dâmâd demekdir)²⁶⁹ müntehî oldukları Baysungur Han pederi yerine ayak basdı. Ol dahı vefât edicek, oğlu Tümne yerine geçüp Kabul ve Kaçulu nâm iki oğul sâhibi oldı ki erbâb-ı târîhin dedikleri üzere Cengiz üçünci mertebede Kabul’e vâsıl ve Emir Timur dahı sekizinci karında Kaçulu’ya mütevâsıldır.

Ru’yâ-yı Acîbe

Kaçulu Bahâdır ru’yâsında gördü ki Kabul Han’ın cebîninden birbirinin akîbinde üç yıldız hurûc edüp tâ göklere urûc etdi. Ve der’akab bir yıldız dahı gâyet pür-ziyâ yakasından tulû’ edüp nûr u lem’ası aktâr-ı âleme tağılup gurûbundan sonra eser-i ziyâsı bâkî kaldı. “*Vâkî’a ger hûb u şîrîn olsa anı sakla pek / İbn-i Sîrîn yâ hüsn lâzım anın ta’bîrine*”.

Hâbdan uyanup pederi Tümne Han’a nakl etdikde mesrûr olup “*Evlâd-ı*

²⁶⁵ (Moğol ıstılahınca kabîle hâkimi demekdir) Ş : (hâkim ma’nasına) N

²⁶⁶ Celayir Ş : Celayirân N

²⁶⁷ (ötesinde) + Ş : - N

²⁶⁸ (Alışdırmışdır Çengal dârına kamu halkı, anınçün dediler el-harâm-ı dâr-ı cihândır bu) + N: - Ş

²⁶⁹ (Küregan, Moğol ıstılahınca dâmâd demekdir) + Ş : - N

Kabul'den üç nefer han müte'âkıben Zemîn-i Turan'da saltanât ederler. Bi-emr-i Hudâ yine Kabul ocağından bir pâdişâh zuhûr edüp ateş misâl serir-i zarârından çok bilâd zahmetde olup eseri memâlik-i kesîreye erişüp hükûmet-i riyâset müddet-i medîde anın ensâbında bakî olıcaktır” deyu ta'bîr edüp ve hem ru'yâ-yı sâdık me'mûliyle saltanât-ı Kabul Han ve batnen ba'd-ı batn anın evlâdına olmak üzere ve serâsker [15^b] ve sipehsalârlık Kaçulu²⁷⁰ zürriyâtına olmak üzere vasiyyet ve kânûn edüp kalem-i Deynûrî ile ahidnâme tahrîr ve Moğol resmi üzere tamga-yı na'lîn ile nişân ve minba'd düstûrî'l-'amel olmak üzere hazînelerine vaz' eylediler. Tümnâ Han vefât edüp vasiyyeti hükmünce Kabul Han, han olup ve Kaçulu birâder serâsker oldu. Ve ebnâ-yı cinsi arasında sâhib-i adâlet olmağla ra'îyyet-perver ma'nâsına Yalıncağ ismi ile mülakkab oldu.

Sohbet ve Safâ İçün Pâdişâh-ı Hıtağ Kabul Han'ı Da'vet Etdigidir

Hıtağ hanı olan Altan Han ile Kabul Han'ın meyânında alâka-yı muhabbet hâsıl olup mücerred safâ ve işret içün Kabul Han Hıtağ'a da'vet olunup icâbet ve Hıtağ tarafına revâne olup hîn-i mülâkâtta i'zâz-ı tâm ve tevkîr ü ihtirâm-birle Altan Han konağı Kabul Han'a konakbaylık rûsûmunu icrâ ve bezm-i işret levâzımını müheyyâ kıldı. “*Gehi elin gehi ayağını uzadır feleğ / Hibâbın encüm ederse benim semâ-yı kadeh*” fehvâsınca bir gîce Kabul Han serhoşluğu ziyâde olup edebden hâric sözler söyleyüp ve Altan Han'ın uzun ak sakalına el uzatdı. Altan²⁷¹ uyanık bulunup tahammül ve afv ile mu'âmele eyledi “*Bu günki zevkine ey Hürremî ne söz kadehin / Yarıngı günü baş ağrısıdır belâ-yı kadeh*” üslûbınca sabâh olup Kabul Han'ın aklı başına gelüp nedâmet ve peşîmânlardan sonra gîce olan ef'âle i'tizâr ve avdet-i vatan etmeye izin recâ etdikde Altan Han konak hakkına ri'âyet ve konakbaylık rûsûmunu icrâ edüp atâ-yı mülûkânelerle ikrâm ve avdete dahı izin ihsân etdi. “*Âkıl isen fırsatı fevt eyleme / Akça etmez son peşîmân eylemek.*”

Kabul Han avdet etdikden sonra Hıtağ nüdemâsı Altan Han'a “*Âyâ, an-cedd-i hasmın [16^a] olan ele girmiş iken böyle diri göndermek âkıl işi değil*” deyu peşîmânlar verdiler. “*Söze söz²⁷² yok geçdi vakti neyleyim / Ana bir gayrı tedârük eyleyim*” diyerek Kabul Han'ı katl sevdâsına düşdü. Ammâ tedbîr-i takdîre muvâfık olmamağla Kabul Han, Hıtağ elinden halâs ve keyd-i â'dâdan mutma'in oldu. Hâzır şikârı elden

²⁷⁰ (ve karnen ba'de karnin anın) + N: - Ş

²⁷¹ (Han) + N: - Ş

²⁷² söz + Ş: - N

çıkarup tekrâren sayd kaydında ammâ tahsîli mümkün değil. Ancak han-ı hatânın²⁷³ bu hatâ tedbîri nice dürlü fitneden de bâ'is oldu.

Kabul Han vatanına vusûlinden bir iki sene mürûrında menkûhalarından Kongrat Kabîlesi hâkiminin duhteri Kara Karlık nâm hatundan tevellüd edüp cihât-ı sitte ma'mûr eden altı nefer oğulları arasında meşhûr-ı afâk olan Ekin(?) Burkak(?) sayd u şikârında gezerken Hıtay Tatarları'ndan bir nice eşrâr, mezbûr Burkak'ı şikâr edüp elini kafasına bağlayup Altan Han'a hediye eylediklerinde²⁷⁴ ol bî-insâf merhamet kapusını kapayup hemikâ misâl çarmih-ı cefâ-birle katl etdiği, Kabul Han'ın mesmû'ı oldıkda sâbıkâ biraderi Hemika ve hala ferzendi Burkak iki ateş-i iftirâk birbiri üstüne cism ü cânına ziyâde eşerr etmeyle ol merd-i gayûr leşker-i mevfûr cem' edüp²⁷⁵ "Gözlerim kanını dökdükse lebinden sorulur. Yânına kalmaz o gitmez heder inşallah" der gibi ahz-ı intikâma ihtimâm ve Altan'a²⁷⁶ mülakâtda ve hîn-i cengde Kabul du'âsı makbûl olup Altan'a gâlib ve devlet ü şevketini sâlib olarak avdetinden sonra çok zamâm mürûr etmedin âhirete intikâl edüp oğlu Bartan²⁷⁷ yerine hâkim ve ammızâdesi İrdemci Barlas serâsker oldu. Birkaç yıl mürûrından sonra Bartan ve Barlas dahı vefât etdiler.

Pisuge bin Bartan hanlık tahtına cülûs ve Barlas oğlu Sukaçel(?) [16^b] serâskerliğe vusûl etdiler. İki bahâdır birbirlerine kuvvet olup hilâflarında olan Tatar esnâfı ile nice def'a savaşılar edüp az zamânda çok memlekete mâlik oldılar ve yine bir nevbet dahı düşmenlerden ahz-ı intikâm ile avdet ve Dilun Bulduk nâm mahallde ikâmet etdikleri esnâda sipehsalârından bir merd-i adüvv-şikâr Tatar'ın rü'esâsından Temuçin ve Kara Buka nâm iki hanın memleketini teshîr ve kendülerini esîr edüp huzûr-ı Pisuge'ye getürdükde Devlet-i Tatar münkariz olmağla şâdmân oldukları esnâda Pisuge Han menkûhalarından Dilun Bulduk nâm hatundan Temuçin nâm bir oğlan ki beş yüz kırk tokuz senesinin Zi'l-ka'desi²⁷⁸ ki hûk yılında tevellüd edüp²⁷⁹ ayası hûn-âlûd idi ve anâsır-ı erbiâ'dan bâde nisbeti olan mîzân burcunda (göz faslının ibtidâsı)²⁸⁰ idi. Ve Seb'-i Seyyâre dahı ol sene bir burc-ı mîzânda müctemi' olmuşlar idi.

²⁷³ hatânın Ş: hatâ[n]ın N

²⁷⁴ eylediklerinde Ş: etdiklerinde N

²⁷⁵ (Hele bir bâd-ı muvafık eser inşallah / Arkanı âd-ı rakibin keser inşallah / Feleğin aksine devri bize mi her dâ'im / Bir gün ağyara da ol bir döner inşallah) + N: - Ş

²⁷⁶ Altan'a mülakâtda Ş: Altan (Han ile hîn-i) mülâkâtda N

²⁷⁷ Han + N: - Ş

²⁷⁸ Ocak 1155.

²⁷⁹ iki + N: - Ş

²⁸⁰ (göz faslının ibtidâsı)+ Ş: - N

“*Memâlik-i kesîreye mâlik bir seffâk (kan dökücü)*²⁸¹ *olmaga işâretidir*” deyu sipehsâlar (asker başı)²⁸² bulunan Sukaçel(?), “*Kaçulu bahâdırın rü’esâsı bu oğlandır*” deyu mesrûr u handân oldılar. Ol esnâda re’îs’ü’l-müneccimîn Evhadeddin-i Enverî “*Seb’-i Seyyâre mîzân burcunda ictimâ’ının hükmü Âd kavmine olan rîh-i sarsar gibi berbâd-ı şedîd hâsıl olmakdır*” deyu haber vermegle ehl-i Bağdad i’timâd edüp ba’zı kimesne yer altına kenedlendiler. Hikmetullah bâd-ı şedîd değil nebâtâtı ve ağaç yaprağını bile depirdecek kadar yel olmayup minâreleri kandiller ve şem’alar ile tezyîn ve şu’arâ-yı asr müneccimleri hicv ü tekzîbe başladılar. “*Dediler ehl-i nücûm sarsar-ı âdiyye âdil / Katı yeller oluser nice binâlar yıkılır / Meğer ol gün ki anın aksi zuhûr etdi yine / Ne bilürler yeli irsâl eden Allah bilir.*”

[17^a] Ba’de-zin Cengiz hurûc edüp velâdeti ol güne muvâfık olmağla “*Rîhden murâd Cengiz idi*” deyu te’vîl-i ba’de’l-vukû‘ eylediler. Pisuge Han’ın Cengiz’in anası olan hatunundan Çuci Kassar ve Kaçun ve Danced nâm üç oğlu daha olup Çuci şîr-i jiyân ve pîl-i demân ile nice kere muhârebesi müşâhede olunmağla arslan ma’nâsına Kassar lakabıyla meşhûr oldu. Beş yüz altmış iki²⁸³ târîhindeki âm-ı hûkdur (tonuz)²⁸⁴. Pederi Pisuge Han ve amması Su Kaçın? Bahâdır âhirete gitdiler. Temuçin on üç yaşında yetim-i bî-mecâl olmağla cem’-i askere kudreti olmadığından atasından kalan Nirunyân kavminden olan nökerleri “*Rumûz-ı aşıkâne şimdi muharrem kalmış gitmiş / Güzel teşhîs eder merd-i müselleme kalmış gitmiş*”²⁸⁵ fehvâsı üzere²⁸⁶ cümle Salcuit kavmine gidüp anlara ma’iyyet etdiler. Pisuge vefât ve Cengiz tulû’u esnâsında Moğol tâ’ifesi bir pâdişâha intisâb etmeyüp her kabîlenin hâkimleri da’vâ-yı saltanat²⁸⁷ edüp meyânlarında (aralarında)²⁸⁸ râhatlık olmamağla peder-i Cengiz’in düşmenleri husûsan kavm-i Camoka ve Tancuit ve Kongrat ve Celayirân ve sâ’irleri Temuçin’in ahlâkı husûsında yek-cihet ve yek-dîl olmuşlariken Hakk Te’âlanın hikmetiyle dürlü dürlü vartalardan emân ve az zamânda cihângîr-i sâhib-kıran oldu.

Cengiz, Temuçin’in lakabıdır. Sâhib-i re’y olmağla düşmen şerrinden emîn olmak, bir sâhib-i kuvvet pâdişâha intisâb ile olıcağın bilüp pederi Pisuge ile muhabbeti muhkem olan “*Ol ahd içre andan ulu yok idi*”.

²⁸¹ (kan dökücü) + Ş: - N

²⁸² (asker başı) + Ş: - N

²⁸³ 1167.

²⁸⁴ (tonuz) + Ş: - N

²⁸⁵ (Himâyetler sıyânetler olmuş bir zamân içre / Dedüğün harâmî esb bundan akdem kalmış gitmiş) + N : -

Ş

²⁸⁶ fehvâsı üzere Ş : fehvasınca N

²⁸⁷ saltanat Ş : (istiklâl) N

²⁸⁸ (aralarında) + Ş : - N

Hükkâm-ı Etrâkin eşbeh ve zî-kudreti olan Ong Han hizmetine Moğol ümerâsından Karaçar ve Noyan sınıfı ile vâsıl olduklarında makbûl olmağla sıyânetine meşgûl oldu. [17^b] Husûsan Ong Han birâderlerinden Bekrit hâkimi olan Budkin zuhûr edüp tarafeynden kîtâle şürû‘ olundıkda Temuçin ol ma‘reke de maslahat-bîn olup mansûren avdetlerinde kaderi âlî ve makbûl ü mu‘teber oldu. Hilâflarında olan mu‘ânid²⁸⁹ âdet-i mecûsîleri üzere at ve sığır ve köpek ve koyun öldürmeye vaz‘-ı yed edüp Temuçin ve Ong Han’ı yok kılmağa yemîn etdiklerinden sonra ceng ü gavgaya müheyyâ olduklarında nusret-i Hudâ, Temuçin ve Ong’un askerine olup a‘dâsını kahr²⁹⁰ ve nicelerin der-zincîr etdiler. Ol eyyâmda yine Ong Han’ın birâderlerinden Nayman hâkimi olan Bucak Han zuhûr edüp i‘tikâd-ı fâsidlerince akd-i lisân (dil bağı)²⁹¹ ve berf (yıldırım)²⁹² ü bârân (yağmur)²⁹³ makûlesi tedârük etdikleri sihr-i bâtılları serdâr-ı asker olan Cengiz’in kuvvet-i bahtıyla hâzır u âmâde kılan mekâ’idi (hîleleri)²⁹⁴ cümle öz başlarına nâzil olup ıztırâbları hâlinde Temuçin fırsat bulup anların hîle ve sihirleri bedeline üzerlerine ok yağmurun yağdırup düşmen cem‘iyyeti perîşân olmağla dost ve düşmen cümle Temuçin’e aferîn okudular. Cengiz, Ong Han’ın makbûl ve mergûbu olduğundan zamâne hâsidleri Ong Han’ın oğlu Saktüm²⁹⁵ ile yek-dîl olup “*Rağbet-i şâh-ı cihâna mazhar olsa zî-hüner / Yine kuttâ‘ tarîk-i hâsidân yolın keser / Şöyle üstâd oldılar şimdi zamâne halkı kim / Kendi özün inandırırklar kizb ü bühtân etseler*” mefhûmı üzere dürlü dürlü tezvîrâtla sabî aldar gibi Ong Han’ı aldayup Cengiz cânibinden kalbini tahvîl etdiler. Ong Han, Cengiz’in katli husûsını ümerâsıyla müşâhede edüp “*Filan gîce gafleten şebhûn (baskun)*”²⁹⁶ [18^a] edüp kendüsünü katl ve nökerlerini perîşân edelim” deyu karâr etdiler. Ammâ sırrı ketm ve lisânını zabtına kâdir olmayan ümerâdan biri bu müşâvereyi²⁹⁷ tamâmiyle avretine nakl etdi.

كل سر جاوز الأسنين شاع²⁹⁸

(Her sır ki ikiye geçdi, şâyi‘dir)²⁹⁹ mefhûmınca evin taşrasından Katlın ve Bavi nâm iki kimesne işidüp Cengiz’e işitdiklerini haber verdiler. Cengiz dahı çatır ve haymelerin olduğu menzilinde koyup ceng erleriyle sebük-bâr olarak bir dağın eteğine dayanup durdı. Ong Han, asker-i kesîr ile Cengiz ordusuna karîb oldukda ateşlerini görüp âdem

²⁸⁹ mu‘ânid Ş : mu‘ânidler N

²⁹⁰ kahr Ş : kahr u tedmîr N

²⁹¹ (dil bağı) + Ş : - N

²⁹² (yıldırım) + Ş : - N

²⁹³ (yağmur) + Ş : - N

²⁹⁴ (hîleleri) + Ş : - N

²⁹⁵ Seyyid Mehmed Rızâ’nın eserinde bu isim “Senküm” olarak geçmektedir (bk. Söylemez, a.g.e., s. 50).

²⁹⁶ (baskun) + Ş : - N

²⁹⁷ (bir gîce) + N : - Ş

²⁹⁸ “Küllü sırrın câveze’l-isneyni şâ’a”. Tercümesi: “İki kişiyi aşan her sır açığa çıkar”.

²⁹⁹ (her sır ki ikiye geçdi, şâyi‘dir) + Ş : - N

var zannıyla şebhûn etdikde Cengiz'in hîlesine vâkıf olup hacâletden nâşi izhâr-ı adâvet ederek Cengiz³⁰⁰ olduğu dağa ılgâr etdi. Cengiz dahı düşmen gâyet çok, mukâbele mümkün olmadığın cezm edüp halâs semtine azîmet³⁰¹. “*Yemez içmez ne uyhu var gözünde / Ki zîra düşmeni vardır izinde*”.

Hülâsa vâfir asker ile düşmen dühûlü mümkün olmayan suyu az³⁰² çeşme kenârında haymelerin kurup karâr etdikleri esnâda Cengiz ahvâlini perîşân görüp etbâ'ından ba'zı dûn himmetler hizmetinden müfârakât etmeyle askeri dağılıp az kaldıklarından ol mahallden dahı göçüp Hıtay hudûdında vâkî bir büyük dağ kenârında ikâmet eyleyüp ol hinde gurbet ihtiyâr eden kafadârların şümâr (saymak)³⁰³ eyledikde ancak bin altı yüz nefer olmağla “*Asker-i kalîl ile düşmen civârında olmak aynı-ı hatardır*” deyu ol mahallden dahı³⁰⁴ göçüp Nâdir nâm mahall-i meşhûrda vaz'-ı hıyâm edüp karâr etdi. Ol gurbetinde bulunan kafadârlarına vüs'î (gücü)³⁰⁵ yetdiği mikdâr kerem ve atâlar nisâr eyleyüp ba'dehu her birini müşâr-ı bi'l-benân etdi. Bâhusûs Ong Han'ın su'-i kasdin haber [18^b] veren ol iki kimesneye ziyâde i'tibâr edüp nökerleri arasında Tarhanlık ([Ta]rhan, Moğol ıstılâhında azâd ve murahhas demektir)³⁰⁶ rütbesin mukarrer eyledi. Murâd etdikleri zamânda han meclisine dâhil ve me'mûlin tebliğ ile maksûdını hâsıl etmek üzere hilâf-ı şer' ve hilâf-ı kanûnları olan âdem öldürmek ve fukarâ malını gasb etmek ve bunun emsâli yedi dürlü cürm-i azîm sudûruna değin itâb olunmak anlara mahsûs kılınup Tarhan unvânıyla sâhib-i şân eyledi. Hâlâ dahı Tatar kavmi mu'taklara Tarhan ıtlâk ederler.

Ru'yâ-yı Cengiz Han

Ru'yâsında görür ki iki kılıç iki elinde, birisinin ucu şarkın aksâsına ve birinin ucu garbın müntehâsına vâsıl olmuş. Uyanup vâlidesine söyledikde “*Maşruk u magrib memleketlerinin ekserine kılıcın eseri erişür*” deyu ta'bîr etmeyle ziyâde i'timâd edüp, ceng vaktinde aslâ havf etmezdi.

Kabâ'il-i Moğol'dan Kongrat Kabîlesi'ne va'd-i va'îd kendüye itâ'ati

³⁰⁰ Cengiz Ş : Cengiz'in N

³⁰¹ eder + N : - Ş

³⁰² bir + N : - Ş

³⁰³ (saymak) + Ş : - N

³⁰⁴ dahı + Ş : - N

³⁰⁵ (gücü) + Ş : - N

³⁰⁶ [Tarhan ... demektir] + Ş : - N

mutazammın elçilerle nâme irsâl eyledikde kabîle dahı itâ‘at ve inkîyâd etmeleriyle şâd u handân olup Ong Han ile cenge şürû‘ ve vakt-i mülakâtda gâlib ve Ong Han oğlu Segetüm? ile düşmen hânedânı olan Tabanak Han memleketine firâr ve Segetüm-i meş‘ûma (uğursuz)³⁰⁷ hitâben “*Ey ahmak! Beni sen lezzet-i cânımdan ayırdın, Cengiz’den ayırdın, emânımdan ayırdın*” deyu kalb-i hazînini tesliye ederek han korkusuyla giderken Tabanak Han ümerâsından bir şahs-ı bî-idrâk müsâdefet edüp Ong Han’ın başını kesüp Tabanak Han’ın önine irsâl eyledikde³⁰⁸ bir altûnlu taşın üzerine vaz‘ [edüp] “Köpeğin gönlü kemük pâresiyle şâd olur” fehvâsı üzere “*Nice zamân nazar etdikce ahz-ı intikâm etdim*” [19^a] deyu şâd olurdu. Bir gün yine ol başa hitâb edüp “*Niçün tekellüm etmezsin ve niçün ebkem ü sâmit olursun?*” dedikde bi-emr-i Hudâ müddet-i medîdeden berü, kesilmiş baş üç kere ağzın açup ve zebânın çıkardı. Gayret alanlar “*Tabanak Han’ın devletinin zevâline işâretidir*” dediler. Çün Ong Han mağlup ve hayatı ve devleti meslûb oldıkda Çin ümerâsının ekseri Temuçin’e itâ‘at edüp sene beş yüz toksan tokuz³⁰⁹ yaşı kırk tokuz, tonuz senesinde Şeman Güher nâm mevzi‘de istiklâlen taht-nişîn oldu. Ol zamân mülûk-ı cihândan Irâk-ı Arab‘da âl-i Abbâs ve Hicâz‘da Şürefâ-yı benî Kıtâde ve Yemen‘de İmâmân-ı Zeydiyye ve Mısır‘da ekrâd-ı Eyyûbiyye ve Magrib‘de benî Mervin ve Endülüs‘de Muvahhidûn ve Rum‘da Âl-i Selçuk ve Şam ve Cezîre‘de ve Ermeniyye ve İran ve Azerbâycan ve Gilân ve Deylem ve Irâk-ı Acem ve Luristan ve Huristan ve Huzistan ve Fars ve Kirman‘da Atabegân ta‘bîr olunan ümerâ mülûk-ı Selâçika ve Taberistan‘da mülûk-ı Bavendiyye ve Kuhistan‘da Melâhide ve Horasan ve Zabulistân ve Sücistân ve ba‘zı Sind ve Hind‘de selâtin-i Guryan ve Mâverâünnehr‘de Hevâkîn-i Etrâk ve ba‘zı Türkistân‘da Karahıtayyân‘dan her birleri müstakilen pâdişâhlar iken Muhammed Şâh-ı Harezmî tarafından vilâyet-i Otrar‘da vâlî bulunan İnalçuk, tüccâr-ı Cengiz’e bî-günâh câsusluk ithâm edüp kendülerini katl ve mallarını ahzı bâ‘is olup Mâverâünnehr ve sâ‘ir bilâd ve şehre Cengiz zulmü erişüp ekser ma‘mûre-i merzbûm (iklim ve nâhiye ve oturacak yer ma‘nâsınadır)³¹⁰ [19^b] lâne-i gurâb u bûm” (baykuş)³¹¹ olmuşdır (karga yuvasına dönmüşdür demektir)³¹².

Cengiz Han’ın şânı nümâyân olmağla kabîle-i Nayman hâkimi³¹³ Tabanak Han

³⁰⁷ (uğursuz) + Ş : - N

³⁰⁸ (ol başı bir altûn taşın üzerine vaz‘ edüp) + N : - Ş

³⁰⁹ 1203.

³¹⁰ (iklim ... ma‘nâsınadır) + Ş : - N

³¹¹ (baykuş) + Ş : - N

³¹² (karga ... demektir) + Ş : - N

³¹³ Hâkimi + Ş : - N

“Cengiz nâm bir mütegalib da‘va-yı saltanât eder.³¹⁴ Bir kında iki kılıç, bir cisme hem iki cân, bir mîşede (çayır)³¹⁵ iki şîr, bir mülkde iki sultân imkânı yokdur” deyu Tatar hâkimlerinden Angıt hâkimi Alatoş Tekene’dan³¹⁶ imdâd ve refâkat taleb edüp “Alatoş eğer bana yoldaş olur, Temuçin kaçan âleme baş olur” deyu tururken Alatoş, sâhib-i hoş olmağla Cengiz’in bahtı kevkebi (yıldız)³¹⁷ öcc-i izzetde (yüksek)³¹⁸ ve Tabanak ahteri (yıldız)³¹⁹ zilletde oldığın teferrüs edüp Cengiz’e itâ‘at ve Tabanak ahvâlini i‘lâm ve kendi dahı asker-i Cengiz’e revân olur. Cengiz dahı Tabanak tarafına azîmet murâd edüp ashâb-ı akl ve erbâb-ı tedbîr olan ümerâ ve evlâdı ve sâ‘ir rü’esâ-yı ecnâdı (asker başı)³²⁰ ile müşâvere etdikde ekser asker “Merkeblerimiz arık, biraz zamânistirâhat edelim” dediklerinde Cengiz Han’ın ammi Olgeçin Boyan “Zaman evvel kişinin elinden gider. Bugün olıcak işi yarın eder” deyu re‘ye razı olmayup sene altı yüz Cum‘ade‘l-âhiri nısfında³²¹ ki âm (yıl)³²²-ı muşdur (sıçan)³²³ asker-i Tatar ile Tabanak Han tarafına azîmet etdiler ve Tabanak Han dahı habîr olup Merkit hanı ve Kerayit hâkimi ve Oyrat, Camoka ve fermânda cirâna haberler irsâl edüp nefer-i âm etdi. Ammâ bi-hükm-i kazâ Cengiz ordusundan bir esb-i lagar-ı mâlîde-ligâm³²⁴ Tabanak’ın askerine dâhil oldı. Tabanak ümerâsından ba‘zıları “Nehâfet-i (arıklık)³²⁵ merâkib delîl-i perîşânîyi râkibdir” ([A]tlar arıklığı sâhiblerinin perîşânlığına delildir demektir)³²⁶ deyu harb ü kitâle fermân taleb etdiklerinde Tabanak

الحرب خدعته³²⁷

(“Harp hiledir.”)³²⁸ mefhûmınca “Biraz müddet muhârebe-i a‘dâdan mufârakât olundıkda düşmenin atları arık ve kendüleri mağlûp görünür” dedikde Kurus Maçı? nâm bir şahs-ı [20^a] ahmak han-ı mezbûra cebâneti (korkaklık)³²⁹ meş‘ar ba‘zı kelimât demegle Tabanak Han esb-i gayrete süvâr ve asker-i Cengiz ile hîn-i kâr-zârda (ceng)³³⁰ münhezim olup firâra meylinde ok pâresiyle âhirete gidüp ve Küşlük nâm

³¹⁴ eder Ş : edermiş N

³¹⁵ çayır + Ş : - N

³¹⁶ Tekene’dan Ş : Tekene (tarafından) N

³¹⁷ (yıldız) + Ş : - N

³¹⁸ (yüksek) + Ş : - N

³¹⁹ (yıldız) + Ş : - N

³²⁰ (asker başı) + Ş : - N

³²¹ Şubat 1204.

³²² (yıl) + Ş : - N

³²³ (sıçan) + Ş : - N

³²⁴ esb-i lagar-ı mâlîde-ligâm Ş : bir ak alaşa licâmını sürüp N

³²⁵ (arıklık) + Ş : - N

³²⁶ (atlar ... demektir) Ş : - N

³²⁷ Hadis: “El-harbü hud‘atun”. Meali: “Harp hiledir”. Hadisin kaynağı için bk. Canan, *a.g.e.*, V, s. 79-80.

³²⁸ (Harp hilerdir) + Ş : - N

³²⁹ (korkaklık) + Ş : - N

³³⁰ (ceng) + Ş : - N

püseri (oğlu)³³¹ ammisı Bayurdık Han'a girîzân (kaçmak)³³² oldu. Ol eyyâm, şitâ eyyâmı olmağla Temuçin Han Semangüher'de kışlayup fesâd ve gavga mukteza-yı tıyneti ve memleketleri tahrîb âdeti olmağla eyyâm-ı bahâr olduğu gibi Bekrit hâkimi Tokya memleketine azîmet edüp bi-hükm-i kazâ ana dahı gâlip olmağla pâdişâh-ı sâhib-i iştihâr oldu.³³³

Temuçin'in Cengiz Lakabıyla Mülakkab Olduğudur

“Cengiz cim, nun, kaf, iki nokta tahtîli ya ve âhirinde noktasız olmak üzere ra ile ricâl-i kitleden saht (katı)³³⁴ u sitîz (mu'anid)³³⁵ ma'nâsında olup ba'dehu kesret-i isti'mâl ile zâ-yı mu'ceme (noktalı)³³⁶ ile Cengiz olmuştur” deyu Târîh-i Vassâf sâhibi beyân etmiştir. Lâkin râst-ı (doğru)³³⁷ nüvîsân-ı (yazıcılar)³³⁸ tevârîh bu gûne beyân kılmişlardır ki Arab meşâyihî gibi (şeyhleri kârîleri ma'nâsına)³³⁹ Tatar hâkimlerinin hükümleri ancak kendi müte'allikâtına cârî olup saltanâtlarında istiklâl yok iken Temuçin etrâf-ı Çin'de Ong ve Tabanak ve Tokya ve sâ'ir re'îslere gâlip olup ve memleketlerini zabt etmeyle istiklâlen taht-nişin oldıkda ıstılâhlarınca Kurultay ta'bîr etdikleri müşâvereleri cem'iyetlerinde sovuksan üşümez, ıssıdan pişmez kâhin ve sehhârlık da'vâsında ve ervâh-ı habîse-i vesvâs gibi insânın damarlarına dâhil olup cühhâl u avâmın ekserini izlâl eden Petkeri(?) nâm câdû ve dahı ol meclisde olup Cengiz'in kevkeb-i ikbâlini müşâhede etmeyle mekr ü hîle semtine sülûk edüp gîcenin seher vakitlerinde cânib-i semâdan ak atlu bir görölmüş şahs zuhûr edüp: [20b] “Adını koduk senin Cengiz Han / Olmasun sana Temuçin okuyan” mazmûnını söyledi. “Han-ı hanân ma'nâsına Cengiz'i sana isim ta'yin etmek lâzımdır” deyu zu'm-ı fâsidlerince yemîn etdi. Şahs-ı mesfûr hayyîz-i imkândan hâric olan lâfı yalan olduğu Cengiz katında ayân iken vaktin iktizâsına göre ümerâ-yı Moğol'un zann-ı bâtıllarınca yürüyüp bi'z-zarûr lakab-ı ma'hûda kâ'il oldu. Ba'de-zin ol şahs-ı mesfûr Cengiz'in birâderi Cuci Kassar'a muhâlefeti müş'îr bir dürlü i'tirâzı oldıkda bir pençe ile ol habîsin cânını cehenneme gönderirdi. El-hâsıl Cengiz'in yarım gün ceng ü cidâl olmak meşrebi

³³¹ (oğlu) + Ş : - N

³³² (kaçmak) + Ş : - N

³³³ (Tokya firâr edüp Bayurdık Han semtine revân oldu. Temuçin dahı Bayurdık üzerine azîmet edüp memleketini zabt ve kendüsini islâk eyledi. Mukaddemâ Temuçin elinden firâr eden Göslek ve Tokya, Erdiş cânibinde karâr etdiler. Ol esnâda Cengiz, Kırkız memleketlerine azîmet etmekle Kırkız hâkimini def'-i fesâd için kable'd-duhûl âdet üzere elçi ve pîşkeş gönderüp inkîyâd etmeleriyle zencîr-i belâdan azâd oldılar.) + N : - Ş

³³⁴ (katı) + Ş : - N

³³⁵ (mu'anid) + Ş : - N

³³⁶ (noktalı) + Ş : - N

³³⁷ (doğru) + Ş : - N

³³⁸ (yazıcılar) + Ş : - N

³³⁹ (şeyhleri kârîleri ma'nâsına) + Ş : - N

olmadığından Tabanak Han'ı i'dâm (yok etmek)³⁴⁰ ile iktifâ etmeyüp birâderi Bayurduk Han üzerine azîmet edüp bî-cürm anı dahı tebâh (helâk)³⁴¹ etdi. Haber alup mukaddemâ Cengiz elinden firâr eden ammısı Küşlük, Tokya ile Erdiş cânibine firâr etdiklerinde Cengiz, Kırkız memleketine azîmet etmeyle ahâli-yi Kırkız hâkimleri def'-i fesâd için kable'd-duhûl mu'tâd üzere elçi ve pişkeş irsâl edüp izhâr-ı inkîyâd etmeleriyle makbûle geçüp zincîr-i belâdan azâd oldılar.

Cengiz'in Erdiş Cânibine Asker Çektiğidir

Mukaddemâ, elinden firâr eden Tokya ve Küşlük Han akîbinde Erdiş memleketine azîmet edüp bi'l-cümle püserân ve noyan³⁴² ve ümerâ-yı tüman ve Kiyun ve oğlan ve rü'esâ-yı hezârân ile tertîb-i asker ederek sahrâ-yı Erdiş'de iki saf tekabbül edicek Tokya zahm-i tîr (ok yaresiyle)³⁴³ ile ademe kadem (yokluğa ayak)³⁴⁴ basdı ve Küşlük Han tahlîs-i cân ve ahz-ı intikâm ümidiyle göz karardup Karahıtay Hanı Gürhan'ın âsitânına dahîl oldı. Cengiz'in askeri misâl-i mûr (karınca gibi)³⁴⁵ adedden dûr (sayılmakdan ırâk)³⁴⁶ ve siyâseti âleme meşhûr [21^a] olmağla hâkim-i bilâd-ı Uygur olan İdikut (Moğol ıstılâhınca sâhib-i kuvvet demektir)³⁴⁷ nâm şahs Hıtay hanından yüz çevirüp Cengiz cânibine revân olup “Kamu şehirler birer birer ururlar başı Cengiz'e” mefhûmınca Tatar hâkimlerinin bahâdırı olan, “*Söylemek ânı şecâ'at içre hiç hâcet değil / Nidüğün isminden anlar her müsemâyı fehîm*” mefhûmı üzere Arslan Han dahı tedbîr-i Cengiz ile teshîr olundıktan sonra Cengiz'in aksâ-yı merâmı Hıtay hanından ahz-ı intikâm olmağla kendi cânibine inkîyâd ve itâ'ati mutazammın elçi üslûbında hâlince merd-i (yiğit)³⁴⁸ muntazamü'l-kelem (sözü nizamlı)³⁴⁹ Ca'fer Hoca nâm şahsı mekâl-i zehr-âlûd (karışık)³⁵⁰ teblîğine irsâl etdi. Gürhan'ın basîret gözü gurûr ve gaflet-birle kör olmağla “*Ceng değil işitmiş avâz-ı rûbeh (tilki)*³⁵¹ *nidüğün / Belki görse ne'yi fark etmez tûfengden nidüğün*” unf u azâr ile ircâ' etdi (serdlik ve ta'zîr ile döndürdü)³⁵². Mezbûr Ca'fer Hoca sâhib-i akl u şu'ûr olmağla avdetinde yolları ve geçidleri teftîş

³⁴⁰ (yok etmek) + Ş : - N

³⁴¹ (helâk) + Ş : - N

³⁴² Noyan + Ş : - N

³⁴³ (ok yaresiyle) + Ş : - N

³⁴⁴ (yokluğa ayak) + Ş : - N

³⁴⁵ (karınca gibi) + Ş : - N

³⁴⁶ (sayılmakdan ırâk) + Ş : - N

³⁴⁷ (Moğol ... demektir) + Ş : - N

³⁴⁸ (yiğit) + Ş : - N

³⁴⁹ (sözü nizamlı) + Ş : - N

³⁵⁰ (karışık) + Ş : - N

³⁵¹ (tilki) + Ş : - N

³⁵² (serdlik ve ta'zîr ile döndürdü) + Ş : - N

ederek gelüp Gürhan'ın³⁵³ kelâm-ı bâridlerin Cengiz'e tafsîl etdi. Cengiz dahı tâ'ife-i Moğol ile ki Hıtaıyân ile adâvet-i kadîmeleri olmağın alt[ı]yüz beş târîhinde semt-i Hıtaıy'a azîmetini Gürhan haberdâr oldıkda kat'â i'tibâr etmeyüp asker-i bî-şûmâr ile güzergâh-ı (geçecek yer)³⁵⁴ düşmen olıcak bir dar derbendde muntazır durdu. Ammâ Cengiz, Ca'fer Hoca ta'lîmi ile ol derbenden gayrı tarîk ile Hıtaıy hudûdına dâhil olup bilâd-ı Uyğur'da nice ma'mûreleri harâb ve emvâl ü ıyâli yağma edüp ganîmetlerini kısmet ve kazanlar asup ta'âma mübâşeret esnâsında han-ı Hıtaıy tarafından me'mûr olan asker "*fırsatdır*" deyu³⁵⁵ hücûm etdiklerinde asker-i Cengiz, kazanların baş aşığı edüp hâzır elde bulunan atlarına süvâr olup [21^b] bilâ-tereddüd cenge başladılar. Hıtaıyân tarafına inhizâm sûreti görülmegle Gür Han bi'z-zarûre sulhe râgıb olup bedel-i sulh³⁵⁶ kızını Cengiz'e teıvîc edüp musâlaha etdiler. Lâkin kayın ata ve dâmâdlık yakınlığı adâvet-i kadîmeyi def' etmediğinden on gün mürûrından sonra hân-ı müşârunileyh mülkünden nevmîd olup dâr-ı mülk-i Hıtaıy olan Hanbalığ şehrin püserine tef'vîz ve kendüsi Tembenek Kal'asında kûşe-nişîn oldı. Etrâf-ı bilâdda Cengiz'den zuhûr eden fesâd, ümerâ-yı Hıtaıy derûnun ifsâd etmegle anlardan sâdır olan vaz'-ı nâ-sezâlarına püser-i han tâkat getürmediğinden mezbûrları istiskâl edüp pederi yânına gidüp za'f hâlleri olmağla Cengiz fırsat bulup belde-i mezbûre teshîrine Mamuka ve Müge nâm iki merd-i delîri (bahâdır)³⁵⁷ irsâl etdi. Ol esnâda "*Bir yanağım bir yana kahr u itâb-ı rüzgâr*" üslûbı üzere, tasallut-ı ümerâ ve galebe-i düşmen hân-ı hatânın³⁵⁸ hâtrın şikest edüp (sındırıp pareleyüp)^{359 360}

*"Ayağından bu bezmin el çeküp dūr olmamız yeğdir / Kaposında anun var olmadan al Hurremî şimdi"*³⁶¹ mazmûmınca bir kâse zehri nûş edüp âhar kadehi oldığı meşhûrdır.

Kal'a içinde olan ihtilâl-i ceng ü kîtâlden tekâsüle bâ'is olmağla belde-i bî-nazîr asân vechiyle teshîr olundığı Cengiz'e ihbâr olundıkda şehîr içinde cem' olunan hazîne-i bî-hesâbı zabt ve kendüye îsâl için ümerâsından Kartokunya? nâm âdemi iki mukarreb nöker ile irsâl etdi. Han-ı Hıtaıy tarafından hazîneıy teslîme me'mûr olan kimesne emîr-i mezbûra sermâıe-i ma'âş olıcak üç kumaş armağan getürüp arz-ı muhabbet eyledikde

³⁵³ Gürhan'ın Ş: hanın N

³⁵⁴ (geçecek yer) Ş: - N

³⁵⁵ "fırsatdır" deyu Ş: fırsat(dır deyu) N

³⁵⁶ yerine + N: - Ş

³⁵⁷ (bahâdır) + Ş: - N

³⁵⁸ hatânın Ş: Hıtaıy'ın N

³⁵⁹ (sındırıp pareleyüp) + Ş: - N

³⁶⁰ Bu hubûr rüzgârı görmeden kör olmamız yeğdir + N: - Ş

³⁶¹ (Yine anka gibi yoklukla meşhûr olmamız yeğdir) + N: - Ş

emîr-i mezbûr “Bu hisâr-ı Cengiz-i nâmdâr ki [22^a] sa’yla müsahhar olmuştur. İçinde ve taşrasında gizlû ve aşikâr olan eşyâ ve nukûd Cengiz Han emvâlinden ma’dûddur. Kabûlû hıyânet ve mûcib-i nedâmetdir” deyu armağanı kabûl etmeyüp ve yoldaşları

كل داخل ينفع³⁶²

mefhûmınca celb sevdâsında oldıkları Cengiz’in mesmû’ı oldıkda ol merd-i sâdık Cengiz’in nazarında mu’teber ü fâ’ik olup ve rûfekâsından hâ’in ve ni’am-kör deyu yüz çevürdi.

Hülâsa Cengiz Han, az zamânda ekser memâlik-i Hıtay ve Tatar’ı teshîr etmeyle mülûk-ı etrâf, hâh u nâ-hâh itâ’at ve inkîyâd etmeyle râhat oldılar. Tâ’ife-i Moğol bir pula muhtâc kavm-i mahzûl iken himmet-i Cengiz müsâ’adesiyle murâd kapuları açılıp bend-i iflâsdan³⁶³ âzâd³⁶⁴ oldılar.

Cengiz’in Memâlikini Evlâdına Taksîm Etdigin Ve Ba’zı Vekâyi’in Dahı Beyân Eder

Kavm-i Tatar bî-şerr’ ü kitâb olmağla menkûha nâmıyla çok hatun istishâb ederlerdi. Cengiz’in dahı hatunları çok idi. Ancak cümle hatunlarından Kogerat(?) Noyan Bahâdır’ın kızı Börte Kuçın mergûbe ve serfirâz idi. Mezbûreden Cuci Han ve Çağatay ve Ögetay ve Tuluy nâm püserleri tevellüd etmiştir. Her birlerine bir emir tafvîz etmiştir. Kendileri katında mu’teber olan sayd u şikâr tedârûki Cuci’ye ve yesâğ ve siyâset husûsı Çağatay’a ve nizâm-ı enâm Ögetay’a ve terkîb-i asker Tuluy Han’a müsellemler olmuşdu. Ve sâ’ir evlâd ü ahfâd ve benî â’mâmını dahı isti’dâdlarına göre asker ve emvâl ile hisse-mend eyleyüp hoşnûd kıldı.

Yukaruda zikr olunan dört oğlana ol kavmin ıstılâhınca ülgeçin ta’bîr olunur birer memleket ta’yîn etdikden sonra Ögetay Han’ı hân-ı hânân ma’nâsına Kaan lakabıyla mülakkab velîahdlık rütbesiyle mümtâz edüp ve kaan tarafından hükûmete [22^b] me’mûr olanlar Han ta’bîr olundılar ve sâ’ir evlâd ü ahfâd Kiyun ve Oğlan lakablarıyla yâd olundılar ve sâ’ir ümerâ-yı etrâk ve rü’esâ-yı Moğol Karaçuluğla mülakkab oldılar. Ve re’âya ve sipâhîden hâne ve hargâhların add edüp her on hânenin birin tokuz hâneye re’îs ve on nefer rü’esâdan biri re’îsü’l-mi’e ve bunlar dahı hezâra bâliğ oldıkda birisin hezârî (binbaşı)³⁶⁵ ve on bin nefere bir zâbit-i mahsûs ta’yîn edüp

³⁶² “Küllî dâhilun yenfa’”. Tercümesi: “Ne gelirse faydadır”.

³⁶³ iflâsdan Ş : iflâsından N

³⁶⁴ âzâd Ş : âzâde N

³⁶⁵ (binbaşı) + Ş : - N

de Hezârîlik (on bin başı)³⁶⁶ unvân etdi.

Tüman ki ıstılâh-ı Moğol³⁶⁷ üzere³⁶⁸ on bin hânedan ibâretidir. Bunlardan murâd etdiği mikdârın kiyun ve oğlan ve Karaçu'dan kendüye tâbi' olanlara nöker olmak üzere ta'yîn edüp ve biri âharın müte'allıkâtına el uzatmamak üzere mazbût etmişidi ve mutlak-ı kavmine Ulus ıtlâk edüp tevâ'if-i mezkûreyi birer birer add ve oğullarından birbirine rabt eyledi. İşbu tertîb nice zamân müsta'mel ve Cengiz töresidir deyu düstûrû'l-'amel oldı. dâ'imâ müte'allıkâtının derûnlarında muhabbetlerin muhkem edecek sözler ve darb-ı emsâl ederdi. Bir meclisde oğullarından birisinin eline bir ok verüp “Şikest (sındırmak)³⁶⁹ eyle” dedikde “Bilâ-ta'ab zahmetsiz³⁷⁰ şikest eyleyüp iki üç ziyâdelendikçe kesri (sındırması)³⁷¹ güç oldıkda oklar birer birer oldıkda kesri yesîr (kolay)³⁷² olup ve ictimâ'ında metânet-gîr (güç)³⁷³ olduğu gibi karındaşlar³⁷⁴ dahı ittifâk üzere olsalar düşmen şerrinden emîn olur” deyu yılan kıssasın beyân etdi ki “Bir başlı yedi kuyruklu bir yılan iki başlı birisiyle bir beriyyede (çölde)³⁷⁵ bir berde³⁷⁶ müsâdif olup (râst gelüp)³⁷⁷ bir başlısı sûrâha (deliğe)³⁷⁸ girüp halâs, iki başlısı taşra kalup helâk oldı. Sizin dahı biriniz re'îs ve mâ'adânız enîs olursa saltanâtınız metîn ve her biriniz baş olmak [23^a] murâd ederseniz cem'ıyyetiniz zir-i zemîn (yer altı)³⁷⁹ olur” deyu nizâm ve kânûn etdiği töresine ihtimâm ederdi. Cengiz'den sonra kavm ü tebâr Ulus-ı Kalmuk ve Ulus-ı Cuci ve Ulus-ı Çağatay ve Ulus-ı Hülagu nâmıyla dört kısım olup Cuci ve Çağatay ve Hülagu Ulusları bilâd-ı cânib-i garba me'nûs olup her biri bir mahallde müstakilen hükûmet edüp ve Ulus-ı Kalmuk, memâlik-i şarkiyye ve şimâliyyede makarr-ı kadîm-i Tatar ve darû'l-mülk-i Cengiz olan Uluğyurt'da ikâmet (yerine outran)³⁸⁰ edüp kavm-mânde (kalmış)³⁸¹ ma'nâsına Ulus-ı Kalmuk tesmiyye olunup câ-nişîn-i Cengiz olmağla hân-ı hânân unvânıyla sâ'ir uluslar dahı hükümrân

³⁶⁶ (on bin başı) + Ş : - N

³⁶⁷ Moğol Ş : Moğol'da N

³⁶⁸ Üzere + Ş : - N

³⁶⁹ (sındırmak) + Ş : - N

³⁷⁰ zahmetsiz + Ş : - N

³⁷¹ (sındırması) + Ş : - N

³⁷² (kolay) + Ş : - N

³⁷³ (güç) + Ş : - N

³⁷⁴ karındaşlar Ş : eşler N

³⁷⁵ (çölde) + Ş : - N

³⁷⁶ bir berde + Ş : - N

³⁷⁷ (râst gelüp) + Ş : - N

³⁷⁸ (deliğe) + Ş : - N

³⁷⁹ (yer altı) + Ş : - N

³⁸⁰ (yerine oturan) + Ş : - N

³⁸¹ (kalmış) + Ş : - N

(sürdü)³⁸² oldu.

Nice zamân ol memleketler bir memleket hükmünde ve uluslar bir ulus i'tibârında iken aralarında ihtilâl-i mûcib-i kıtâl zuhûr edüp bâ'is-i tefrîka olup rub'-ı meskûnın ekserine istilâ etmişleriken keff-i kifâyetlerinden birer birer hâric olurak ancak Cuci evlâdından ba'zı memâlik-i Mâverâünnehr ve Harezmi ve Kırım ve Çağatay evlâdından ba'zı memâlik-i Türkistân kalup taht-nişîn-i Cengiz olan Ulus-ı Kalmuk üzerine kendi ümerâsından Uyrat Kabîlesi'nin re'îsi Çusentu nâm nâmerd ve sâ'irleriyle isyâna ittifâk edüp hurûc etdikde han, kaan üzere gâlib ve sekiz yüz yigirmi tokuz târihinde Moğolistan'dan Cengizyân hükûmetini sâlib olup hâlâ Kalmuk-ı bed-mahlûkda ri'yâset edenler ol küfrân-ı ni'met-i nesl-i bî-asıldandır. Ammâ Ulus-ı Çağatay hanları altyüz otuz sekizden, sekiz yüz altı târîhine varınca otuz bir kimsenin saltanâtı olup müddet-i saltanâtları yüz altmış tokuz seneye bâliğ olup ba'zı bilâd-ı Türkistân'dan mâ'adâsı Timur-ı Küregan evlâdına müntakil oldu. Ve Ulus-ı Cuci'den altı yüz yigirmi [23^b] dört târihinden sekiz yüz otuz altıya değin Deşt-i İdil'de otuz kimse pâdişâh olup müddet-i saltanâtları iki yüz on iki seneye vâsıl oldu. Ba'dehu yine evlâd-ı Cuci'den hanzâdelerin her birleri İdil ve Bulgar ve Kazan ve Kırım ve Harezmi ve Mâverâünnehr'de müstakil olmağla memleketlerine Moskov keferesi istilâ edüp ancak hükûmetleri Mâverâünnehr ve Harezmi ve Kırım'a münhasır oldu.

Cengiz Han edyândan bir dîne tâbi' olmayup Müslim ve Tersâ (Nasarî)³⁸³ ve Yehûd ve Mecûs her kavimden erbâb-ı isti'dâdî istihdâm ve ehl-i İslâm'a ziyâde ikrâm ederdi. Meşâyih-i izâm ve ulemâ-yı kirâmdan iki merd getirüp³⁸⁴ şürût-ı İslâm'ı su'âl etdikde savm ü salat ü zükût aklına muvâfık gelüp hacc-ı şerîf akl-ı kâsırına mutâbık olmamağla ni'met-i îmândan mahrûm kaldı. Evlâdından ba'zısı pederi tarîkine sülûk edüp Cengiz'in töresiyle iktifâ eyledi ve ba'zıları Nasarî dînini ihtiyâr edüp Kaysan Han ol dîn-i mensuha kemâl-i i'tikâd etmeğle bir râhib hân-ı mesfûrî izlâl edüp dîn-i Muhammedî'yi ref' ve sülâle-i Müslimîn kat' etmeğle sevk edüp tahrîr ettirdiği fermânları alup dîvândan çıkıdığı sâ'at

اللهم سلط عليه كلباً من كلابك³⁸⁵

masdûkınca bir kelb-i akûr (keskin)³⁸⁶ gâ'ibden (yokluk mağârasında)³⁸⁷ zâhir olup

³⁸² (sürdü) + Ş : - N

³⁸³ (Nasarî) + Ş : - N

³⁸⁴ getirüp Ş : getirdüp N

³⁸⁵ "Allahümme sallat aleyhi kelben min kilâbik". Hz. Muhammed'in, Ebu Leheb'in oğlu Utbe'ye ettiği rivayet edilen beddua. Meali: "Allahım sen köpeklerinden birini ona musallat et". Ayrıntılı bilgi için bk. Yunus Ekin, "İrşâdî'l-Akli's-Selim'in Tefsir Geleneğindeki Konumu", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/1 (Ekim 2016 Adana), s. 98.

râhib-i mel'ûn³⁸⁸ kal' ve yarlıgları pâre pâre kılup kıtmir misâl kehf-i ademde gâ'ib olmağla hân-ı mesfûr³⁸⁹ fi'il-i kabîha tâ'ib oldu. Çok zamân geçmedin cümle Cengiz evlâdı tâc-ı İslâm ile dünyâ ve âhiret saltanatına nâ'il oldılar.

El-hâsıl Cengiz Han darb-ı destiyle tahsîl eden memleketlerinden rızâsıyla memleket-i Hıtây'ı birâderine ve Harezmi hudûdından Bulgar'a dek Cuci Han'a ve Semerkand ve Buhâra ve Uygur'ı Çağatay (Oğlunun oğlu Kutaytu(?) Kaan (...) (...)) edüp hân-ı Hıtay hanları bu nesildendir derler. Feynesân(?) bin (...) bin Çimkim³⁹⁰ bin Kubilay bin Tuluy deyu rivâyet ederler³⁹¹ [24^a] ve Ögetay Han erşed (ziyâde reşîd demektir)³⁹² evlâdı olmağla kendi tahtı olan Karakum Uluğyurt'da velîahd-ı saltanat edüp kaan eyledi ve Tuluy Han'a hazâ'in ve cevâhire müte'allik emvâli temlik ve umûmen İran'a vâlî eyleyüp zamân-ı hayâtında memâlikini her birine taksîm ve yarlıgların ellerine teslim edüp cânib-i şarkda olan gâ'ileleri def' etdikden sonra bilâdı ma'mûr ve abâdân etmek kasdıyla erbâb-ı ticârete ta'zîm ve e'azım-ı mülûk-ı İslâmiyye'den olan Harezmi pâdişâhı olan Muhammed Şah-ı Harezmî'ye Mahmûd Yalvaç-ı Harezmî'yi elçi irsâl edüp iki taraftan vürûd eden tâcirilere mûmâna'at olunmayup ve birbirinin tasarrufunda³⁹³ olan memleketlerine³⁹⁴ dahî sû-i kasd etmemek üzere müsâlaha³⁹⁵ eylediler. Muhammed Şâh tarafından Anzar'a hâkim nasb olunan Kecenk³⁹⁶ nâm bî-nengden (ârsız)³⁹⁷ sudûr eden şürûra değin Cengiz cânibinden nakz-ı ahd olur bir madde sâdır olmadı. Hatta hulefâ-yı âl-i Abbâs'dan Cengiz'e mu'âsır Halîfe Nâsır ile Muhammed Şâh beyninde adâvet olup Muhammed Şâh Bağdâd tarafına azîmet ve Hemedân Tağı'nda belâ-yı tûfâna müsâdefet ve bi'z-zarûre avdet etmişdi. Binâen âlâ-zalîk Nasır-ı kâsır kendi kâdir olmadığı ahz-ı intikâmı Cengiz'den ümîd edüp öyle bir bî-rahm ü kâhîri bilâd-ı İslâmiyye'den olan Harezmi'e sevk edüp dürlü dürlü tezvîrâtı bir câsusun başına nakş edüp Cengiz'e irsâl etdikde bilâ-sebeb nakz-ı ahdi revâ görmedi. Lâkin Nasır'ın nusret-i tahrîzi Cengiz'in dimağında nakş olunmağla âhirü'l-emr Cengiz-i hûn-rîzin (kan dökücü)³⁹⁸ tâ'ife-i Moğol-ı misâl-i gül ile Harezmî'i

³⁸⁶ (keskin) + Ş : - N

³⁸⁷ (yokluk mağârasında) + Ş : - N

³⁸⁸ râhib-i mel'ûnu Ş : râhibi N

³⁸⁹ hân-ı mesfûr + Ş : - N

³⁹⁰ Jingim Han.

³⁹¹ (Oğlunun ... ederler) + Ş : - N

³⁹² (ziyâde reşîd demektir) + Ş : - N

³⁹³ tasarrufunda Ş : tarafında N

³⁹⁴ memleketlerine Ş : memleketler N

³⁹⁵ müsâlaha Ş : akd-i müsâlaha N

³⁹⁶ Künçek.

³⁹⁷ (ârsız) + Ş : - N

³⁹⁸ (kan dökücü) + Ş : - N

istilâdan sonra bilâd-ı İslâmiyye'ye hücumı mu'tâd etmeyle Hülâgu-yı bed-hûy darü'l-hilâfe olan Bağdad'ı berbâd etdiği [24^b]

من حفر حفرة وقع فيها³⁹⁹

(“Herkes kazdığı çukuruna düşer”)⁴⁰⁰ mefhûmı üzere Nasır-ı kâsır'ın şe'âmetindendir deyu bir hikâye sebt ederler.

Hikâyet

Hakk Te'âla hazretlerinin mukarreb kullarından üç kimse (Ol üç kimsenin re'îslerinin adı Varun'dur deyu rivâyet ederler. “*Sa'yla ruh dahı icâd edersin meselâ / Baht-ı Varun olanın sa'yi da meşkûr olmaz*” beytiyle ba'zı şu'arâ ana telmîh etmiştir)⁴⁰¹ bir sahrâda gezerken görürler ki bir yerde bir kaç kemük yatur. Esrâr-ı hafîfeye (gizlû sırlara demektir)⁴⁰² vâkıf olmak sevdâsıyla,

يحييها الذي انشأها أول مرة⁴⁰³

âyet-i kerîmeyi yâd ederek cümleyi yokdan var eden hallâk ü alîmden ol kemüklerin hey'et-i aslîyyesi üzere ihyâ⁴⁰⁴ olunmasını niyâz etdiklerinde du'âları müstecâb olmağla ol kemüklerden bir arslan peydâ olup muktezâ-yı cibilliyeti üzere hayâtına⁴⁰⁵ sebep olan mezbûrları helâk eder.⁴⁰⁶

Cengiz'in Cânib-i İran'a Teveccühidir

Cengiz Hân memâlik ve büldânı erbâb-ı ticâret metâ'larıyla abâdân etmeğe şürû' edüp ol havâlîde sâkin olan her milletden bey' ü şîrâya kâdir olanlara avn ü himmet etmeğe sekiz yüz nefer dürlü dürlü tuhfeler almak niyyetiyle Harezm'e azîmet ve serhadd-i memleket olan Kal'a-yı Anzar'a vuslat edüp tâcirlerin re'îslerinden beş on Müslümân muvâfakat-ı dîn muktezâsınca hâkim-i kal'a olan Kencek-i bî-nengi ziyâret tarîkiyle dîvânına varup mu'âmele-yi kadîme üzere esnâ-yı sohbetde mezbûrlardan bir pîr-i sâfiy-zamîr (kalb)⁴⁰⁷ hâkim-i bî-tedbîr ile hemşehriliği (ikisi bir şehîrden olmak) olup⁴⁰⁸ mu'âmele-i kadîme üzere “*Bizim filânın oğlu Kencek*” dedüğünü tahkîr kasdı

³⁹⁹ “Min hafri hufrat vakı' fihâ”. Tercümesi: “Kim çukur kazarsa içine düşer”.

⁴⁰⁰ (Herkes kazdığı çukuruna düşer) + Ş : - N

⁴⁰¹ (Ol üç kimesne ... etmiştir) + Ş : - N

⁴⁰² (gizlû sırlara demektir) + Ş : - N

⁴⁰³ Âyet: “Yuhyihe'l-lezî enşâehâ evvele merre”, *Kur'an*, Yâsîn 36/79'dan iktibas. Meali: “İlk defasında onu kim yarattıysa O diriltecek”.

⁴⁰⁴ ihyâ + Ş : - N

⁴⁰⁵ hayâtına + Ş : ihyasına N

⁴⁰⁶ (sahh: mezbûrların ism-i re'îsleri Varun olmağla ba'zı şu'âra “*Sa'yla ruh dahı icâd edersin meselâ / Baht-ı Varun? olanın sa'yi da meşkûr olmaz*” deyu bu hikâyete telmîh ederler) + N: - Ş

⁴⁰⁷ (derkenar: kalb) Ş : - N

⁴⁰⁸ esnâ-yı sohbetde ... olup Ş : - N

zann edüp bu bîçareleri yok⁴⁰⁹ kılmağa azîmet etmişdi. Lâkin kendi cesâret edemeyüp Cengiz tarafından câsûs deyu Muhammed Şâh'a i'lâm etdi. Ol eyyâmda mülûk-ı mezbûr duhter-i rez dedikleri kahbe rûzgârı derkenâr edüp ikbâl-i devlet-i Baykara mağrûren leyl ü nehâr işretde olup kazâ-yı ilâhîyi [25^a] tasavvur ve belâ-yı nâgehânîyi aslâ tefekkür etmeyüp ıyş u nûşunda olurdu. Ol esnâda Şeyh Mecdüddin-i Bağdadî hazretleri Necmeddin-i Harezmî cânibinden me'zûnen Câmi'-i Harezm'de va'z ederdi. Muhammed Şâh'ın "Her mübtedâ-yı hüsni haber verdi müverrih /

” لَا أَغْزِيلُهُ مَالِبِلْرَى لَكِنْ نَوَاسِخُ

mefhûmı üzere hasenâ-yı rûzgârdan olan vâlidesi şeyhden bey'at ve her dâ'im meclis-i va'zına mübâderet ederlerimiş. Âyâ leys-i nâsın nikbetîlerinden (insan iblislerinin demektir)⁴¹⁰ bir iki müfsid,

إِذَا سَلَّمَ الْإِنْسَانُ مِنْ سُؤْفَافِهِ فَمِنْ سَوْ ظَنِّ الْمَدْعَى لَيْسَ سَلِيمٌ⁴¹¹

(Kendi sözünden insan sâlim olsa müdde'inin sû-i zannından sâlim olmaz demektir)⁴¹² şeyh-i bî-günâha isnâd mâlem-yekûn (olmamış nesne)⁴¹³ eylediklerinde, "*Hâlis olan nâkısı hâlis sanur / Nâkıs olan hâlisi nâkıs sanur*" fehvâsı üzere, "*Câmlar elde tulû bade gûlfâm (güle meyilli)*⁴¹⁴ olsa / *Kapular bağlu olup yâr gülendâm olsa / Korkaram sofî değil şeyh efendi de dahı tövbeyi bozmak olur zühdi kor ibrâm olsa*" mefhûmını hâtırına düşürüp mûmâileyhümâ (işâret olunmuş iki müfsid dimektir)⁴¹⁵ müfsidleri tasdik ve şeyh-i mezbûrî şehîd eyledi. İşbu ahvâl Necmeddin hazretlerinin ma'lûmı oldıkda gâyet müte'ellim olup başını secdeye kor ve ağlar ve Mecdüddin intikâmına mücidd olur ve Muhammed Şâh dahı ertesi günü uyanup humâr ve peşîmânî-birle perîşân-hâl eline bir tabak dolusu altûn, üzerine bir tiğ-i cevherdâr koyup Necmeddin huzûrına gelüp ve

ولكم في القصاص حيو⁴¹⁶

mûcibi üzere avuşta kılıç "*Kısâs eyle veyâhûd altûnu diyet yerine kabûl eyleyüp fukarâya tasadduk eyle*" dedikde ol şehîd-i mazlûmın kânı mukâbelesinde "*Olıcakdır*

⁴⁰⁹ yok Ş : (yok) N

⁴¹⁰ (derkenar: insan iblislerinin demektir) Ş : - N

⁴¹¹ "İz eslemü'l-insân min sû-i nefsihi fe-min sû-i zannü'l-müdde'î lays selîm". Tercümesi: "İnsan kendinden emin olsa da davacının kötü düşüncesinden emin olamaz"; ("Olmasa âlem ağıyârdan ahsâm olsa/Kapular bağlu olup yâr gül endâm olsa/Mû-miyân tâze fidân tatlu zebân gonca duhân/Lebi gûlnâr yüzi gûlzâr gözi bâdam olsa/Özü bûlbûl (sahh: sünbûl) yanağı gül, lebi mül, zülfî câdû gözi ahû ne desen râm olsa/Bu gönül kuşcağızı sayd ü şikâr etmekîçün/Bekler dâne iki zülfî ise dâm olsa/Hurremî hoş değil şeyh emânet hakka/Tevbeler kor mı keşide o perî-yi tām olsa fehvâsınca)" + N : - Ş

⁴¹² (kendi sözünden ... demektir) Ş : - N

⁴¹³ (olmamış nesne) + Ş : - N

⁴¹⁴ (güle meyilli) + Ş : - N

⁴¹⁵ (işâret ... demektir) + Ş : - N

⁴¹⁶ Âyet: "Ve lekum fî'l-kısâsî hayatun", *Kur'an*, el-Bakara, 2/179'dan iktibas. Meali: "Kısasta sizin için hayat vardır".

niceler kâni rizân / Ne Harezmi ve Buhârâ, İran virân” deyu şeyhden cevâb alup me‘yûsen (nevmîd)⁴¹⁷ ric‘atinden (avdet ma‘nâsına)⁴¹⁸ çok zamân mürûr etmedin hâkim-i [25^b] Anzar’ın i‘lâmı vâsıl olup Muhammed Şâh bî-intibâh bilâ-te‘emmül (fikirsiz)⁴¹⁹ tâcirlerin tertîb-i cezâzların hâkim-i mezbûrın kendüsine havâle etmeyle hâkim-i mezbûr, tâcir-i mesfûrların evvelen mâllarını ahz ve sâniyen kendülerini katl ettiği Cengiz Han’ın mesmû‘ı oldıkda eğerçi gam-gîn oldı lâkin nakz-ı ahd eylemekde acele etmeyüp hâkim-i Anzar’ı der-zincîr olduğu hâlde tüccârın emvâl-i mağsûbeleri ile tarafına îsâlini⁴²⁰ mutazammın mahsûs elçi ile nâme-i fitnengîz ve kelimât-ı zehrâmiz irsâl etdi.

Muhammed Şâh-ı gümrâh, iklim-i Sind’den Kirman ve Mikran’ı ve kişver-i Gazne ve Talkan’ı ve neçe memâlik ü büldânı müsahhar-ı şemşîr ve Zencan ve Kun⁴²¹ ve Kâşân ve Hemedan ve Isfâhân’ı dahı zîr-i fermânî⁴²² edüp eslâfından kalan memâlikden mâ‘adâ mülûk-ı etrâfından dört yüz şehîr feth ü teshîr etmiş ve asâkirinin adedi dört yüz binden mütecâviz olmuş. A‘zam-ı mülûk-ı Harezmî olduğından nâşî gâyet gurûr u tekebbür ve nihâyet saltanât ve tecebbür-birle ubûdiyyetden hurûc ve ucb u enâniyyete urûc etdikleri zamânı ve Necmeddin-i Kübrâ hazretlerinin nutk-ı sâdiklarının sıdkı nümâyânı (gerçekliği zâhir olur)⁴²³ evânı (vakti)⁴²⁴ olmağla Muhammed Şâh elçiye cevâbı sitem ve serdlik ile verdiği Cengiz’e vâsıl olıcak nakz-ı ahdi Muhammed Şâh’a nisbet ve şarkdan garba hareket ve taht-ı Harezm’e azîmet üç gün zu‘m-ı bâtılınca ibâdet add ettiği tarikat-ı mecûsiyyet üzere yemek ve içmek ve uyumakdan perhîz olup bir bayırsı yerde tenhâca yüzün yerlere sürüp tazarru‘lar ederek dördüncü gün amâde olan asâkir-i firâvân ile altı yüz on beş târihinde İran’a müteveccih olup evvelâ Anzar, ba‘dehu Buhar[a] ve ekser büldân-ı Türkistân’ı teshîr ve ahâlisini ihlâk etdi. Buhârâ’ya dâhil [26^a] oldıkda Câmi‘-i Kebîr’e atıyla girüp “*Sarây-ı sultân mıdır?*” deyu su‘âl etdikde “*Secdegâh-ı ibâd-ı Müslimîn olan hâne-i yezdândır*” deyu cevâb verdiklerinde atından inüp minberin üzerine çıkup tekebbürâne oturdu.

Kitâblar Tatarlar’ın ayakları altında kalup nice dürlü fisk u fesâd âşikâr olup ulemâ-yı kibârdan nice bî-hemtâlara (akransız)⁴²⁵ at gezdirdiler. Kibâr-ı ulemâdan bir

⁴¹⁷ (nevmîd) + Ş : - N

⁴¹⁸ (avdet ma‘nâsına) + Ş : - N

⁴¹⁹ (fikirsiz) + Ş : - N

⁴²⁰ îsâlini Ş : îsâli N

⁴²¹ Metinde كۇم şeklinde yazılmıştır ancak Kum şehri olmalıdır.

⁴²² fermânî Ş : fermân N

⁴²³ (gerçekliği zâhir olur) + Ş : - N

⁴²⁴ (vakti) + Ş : - N

⁴²⁵ (akransız) Ş : - N

muhterem kendi akrânından (diğerinin eşi)⁴²⁶ bir fâzıl-ı mükerre meşâdefet edüp “*Bu ne hâldir?*” dedikde “*Fi’îl-i Hudâ mahall-i çün ü çerâ değildir*” (niçün ve niyye demeye mahall değildir demektir)⁴²⁷ deyu cevâb verdüğü esnâda minber üzerinden câmi’de olanlara sükûtile işâret edicek herkes sükût edüp kelâmını itsimâ’a tevecüh etdiler. Kendi lisânınca Rabb-i ma’bûda senâ ve Muhammed Şâh’ın ayblarını ta’dâddan sonra ehl-i Buhârâ’ya hitâb edüp “*Sizden ne gûne cürm ü günâh eyledi sudûr / Kim oldınız bu denlû beliyâyâta mübtelâ?*” deyu,

أَنَّ اللَّهَ لَا يَغْيِرُ مَا بَقِيَتْ حَتَّى يَغْيِرُوا مَا بَانَفْسِهِمْ⁴²⁸

mazmûnı lisânından cârî olup ehl-i beldenin gizledikleri nükûd ve emvâlini ihrâc ve teslîm etseler katlden afvı ta’ahhüd etmişiken matlabı hâsıl oldıkda cibilliyeti muktezâsı üzere nisâ vü ricâl ve şâb u etfâl cümlelerini katl-i âm etdi ve ba’dehu mehâm-ı Horasan’ı dahı Buhâra gibi tamâm ve ol havâlîde kendi arâm edüp evlâdından Çuçi ve Çağatay ve Ögetay’ı kişver-i Harezmi’de olan bilâdı tahrîbe ta’yîn eyledi. Memâlik-i Harezmi’nin kürsisi olan Cürcan’ı istilâ eyledikde ahâlîsin şehîrden bir sahrâyâ çıkarup sanayi’-i dakîka ashâbından (ince san’atları olanlardan demektir)⁴²⁹ ecel ermemiş on beş yigirmi kimesneden mâ’adâsı katl-i âm etdiler. Ol ma’reke-i kıyâmet-nişânda elli binden [26^b] ziyâde Moğol her birleri yigirmi dörder Müselmân şehîd etdikleri meşhûrdır.

فَا الْحَكَمَ اللَّهُ الْغُفُورَ الشَّهِيدَ⁴³⁰

Harezmi şehîdlerinin serfirâzlarından biri Hakk Te’âlâyâ hitâb ve niyâz tarîkiyle “Bir nazar kıl server et ebnâ-yı cinsimden beni /Server oldı bir köpek manzûr-ı Necmeddin olup” diyerek şehâdet bâdesini nûş etdi.

Cengiz Han, Mecûs-ı bî-dîn⁴³¹ olmağın her dîne iltifât ederimiş.⁴³² Şeyh Necmeddin-i Kübrâ’nın kerâmeti şark ve garba meşhûr olmağla (uruş tutuş arasında demektir)⁴³³ esnâ-yı girüdârda sefele-i (alçaklardan)⁴³⁴ kavm-i Tatar’dan zarar isbâtı ihtimâldir. Cürcan’dan hicret ve muva’âza-yı âhârda ikâmet kerâmet buyurmaların

⁴²⁶ (diğerinin eşi) Ş : - N

⁴²⁷ (niçün ... demektir) Ş : - N

⁴²⁸ Âyet: “İnnallahe lâ yugayyiru mâ bi-kavmin hattâ yugayyirû mâ bi-enfusihîm”, *Kur’an*, er-Ra’d, 13/11’den iktibas. Meali: “Bir toplum, içinde bulunduğı durumu değıştirmedikçe Allah onun durumunu değıştirmez”.

⁴²⁹ (derkenar: ince ... demektir) Ş : - N

⁴³⁰ “Fe el-hüküm Allahu’l-gafûrû’s-şehîd”. Tercümesi: “Öyleyse hüküm, bağışlayan ve şehîd olan Allahındır”.

⁴³¹ Mecûs-ı bî-dîn Ş : Mecûsî-dîn N

⁴³² ederimiş Ş : ederimişdi N

⁴³³ (uruş tutuş arasında demektir) + Ş : - N

⁴³⁴ (alçaklardan) + Ş : - N

cânib-i şeyhden iltimâs eyledikde şeyh dahı “*Bunca zamândan berü emn ü emânları hâlde işbu diyârda nân ü ni‘met yeyüp ma‘bûduma ibâdet ederim. Şimdi renc (zahmet)⁴³⁵ ü anâ (meşakkat)⁴³⁶ nüzûl ve mihnet ü belâ hulûl etdikde: ‘Kırılıp cümle ibâd-ı Müslimîn bana olmaklık hayât içre mekîn / Lâyık ve insâf olmadığından mâ‘adâ / Tarîkatden değildir, hiç dahı belki şer‘iatden / Mürüvvetden değildir, hem sayılmazdır hakîkatden’*” deyu ol nâkislerin kelâmalarına rağbet buyurmadılar. Kavm-i mesfûr karyeleri ve memleketleri harâb ederek Cürcan’a yaklaştıkda Şeyh Sadeddin Hemevî ve Şeyh Rızaeddin Ali Lâlâ ve sâ‘irleri dahı def‘-i belâ içün du‘â niyâz etdiklerinde⁴³⁷ “*Kazâ-yı mübremdir, mu‘allak değildir*” deyüp⁴³⁸ ve mevzi‘-i âhara intikâl⁴³⁹ murâd edenlere icâzet verdiler. Ma‘iyyetlerin ihtiyâr eden ashâb, hulûs-ı nisâblarına “*Ey din karındaşlarım. Uçmağa uçalım. Çün câm-ı şehâdet içelim, hûr koçalım*” deyu zamân-ı kıyâmet-nişân oldıkda “*Kumu alâ ismillah ve kâtilu fî sebilillah atiyullah*” ([Ha]kk Te‘âlanın ismi üzere dâ‘im olup Allah [y]olunda ceng ediniz demektir)⁴⁴⁰ va‘zıyla⁴⁴¹ dâmen-i [27^a] pâkların dermeyân edüp koyunların ve ceyblerin taşlara doldurup⁴⁴² dest-i sa‘âdetlerinde olan asâ-yı hurmaya ittikâ (dayanurak)⁴⁴³ ederek cihâd u gazâyâ meşgûl oldılar. Nâgehân (ansızın)⁴⁴⁴ tîr-i ecel (ecel oku)⁴⁴⁵ sanduka-yı esrâr-ı Îlâhî (Hakk te‘alanın sözlerinin sanduku ve mâla-nihâye âlemlerin hazînesi kîne olmayan göğsüne dokundukda demektir)⁴⁴⁶ ve gencine-i ulûm-ı nâ-mütenâhî olan sîne-i bî-kînelerine isâbet etdikde⁴⁴⁷ oku çıkarmaya meşgûl oldukları esnâda ruh-ı revânı âlem-i ervâha revâne oldu. Allah *te‘ala* şefâ‘atlerinden mahrûm eylemeye.

Şeyh-i şehîd kendüsünü şehâdete cesâret eden mel‘ûnın perçem-i murdârın yedd-i mü‘eyyedleriyle (güçlü)⁴⁴⁸ bir mertebede tutmuşlar ki keff-i sa‘âdetlerin keşif mümkün olmamağla mesfûr mel‘ûnın perçemin kat‘ etdiklerinde bir mikdârı şeyh-i şehîdin elinde kaldı. Tâ rûz-ı cezâda kâtilini ibâdullaha gösterdikde şehâdetlerine şehâdet (şehidliğine şehâdetlik)⁴⁴⁹ ede. Hazret-i Mevlâna Monla⁴⁵⁰ Hüdâvendigâr bu

⁴³⁵ (zahmet) + Ş : - N

⁴³⁶ (meşakkat) + Ş : - N

⁴³⁷ (“Yere gökden nâzil olursa belâ, ne du‘â def‘ eder âni ne devâ” mefhûmınca) + N: - Ş

⁴³⁸ deyüp Ş : deyu (cevâb etdi) N

⁴³⁹ intikâl Ş : intikâli N

⁴⁴⁰ ([Ha]kk ... demektir) + Ş : - N

⁴⁴¹ (va‘zıyla) + Ş : - N

⁴⁴² (evvelâ hazret-i Hüdâ celle ve ala fî‘d-dünyâ) + N : - Ş

⁴⁴³ (dayanurak) + Ş : - N

⁴⁴⁴ (ansızın) + Ş : - N

⁴⁴⁵ (ecel oku) + Ş : - N

⁴⁴⁶ (Hakk te‘alanın ... demektir) + Ş : - N

⁴⁴⁷ (kafadârları) + N : - Ş

⁴⁴⁸ (güçlü) + Ş : - N

⁴⁴⁹ (şehidliğine şehâdetlik) + Ş : - N

vâkı‘aya telmîh ve⁴⁵¹ sülâle-i şeyhden olduğına işâret ederek buyurdıkları⁴⁵² nazm-ı garrâ-yı Farsîleri’nin mefhûm-ı Türkîsi’dir: “Neyyîriz⁴⁵³ ol elde sâgar tutucu ol muhteşemlerden / Değüliz arık olmuş müflis olmuş dün u kemlerden / Bir eliyle mey içer deste-i imân-ı kâminden / Öbür destiyile tutar kâfir-i mel‘ûnı perçemden”.

Hülâsa Muhammed Şâh, bî-hesâb asker ve sipâh sâhibi iken bir def‘a mukâbeleyle kudreti olmayup bî-ihtiyâr firâr ile evkât-güzâr olup âkıbet Mazenderan Deryâsı içinde bir cezîrede âhirete intikâl edüp kefen harcına mâlik olmadığından kefensiz gölmeği ile defn olundu. “Baş açık yalın ayak bir kefenle gitdiği vakti⁴⁵⁴, başından arta kalduğun bilürsün tâ neden sonra” mefhûmından dahı eşedd olup bî-nişân [27^b] oldu.

الحكم لله الكبير المتعال⁴⁵⁵

Cengizyân’dan Cebe Noyan ve Sovida⁴⁵⁶ Bahâdır nâm iki serâsker fakat otuz bin Tatar ile Devletabad dedikleri mahallde şâh kim güşte-i devlete müsâdefet edüp cenge şürû‘dan mukaddem⁴⁵⁷ firâr edüp ba‘zı mukarrebleri istifsâr eylediklerinde “Asker-i Cengiz’in öninde meş‘ale-i nârdan⁴⁵⁸ insân sûretinde ellerinde ateş harbeleriyle acîbü’l-etvâr kimesnelerden⁴⁵⁹ “ya eyyuhel keferu (yâ kâfirler)⁴⁶⁰ uktulu’l-fecere (öldürün)⁴⁶¹ (yaramazları)⁴⁶² sadâsını işitdim” deyu cevâb verdiği meşhûrdır. Cengiz, Muhammed Şâh’ın vefâtını işidüp etrâf-ı İran’da kendi ve evlâdı ve ümerâ-yı mel‘anet-nihâdı bilâ-ihtiyât⁴⁶³ sefk-i dimâ ve tahrîb-i bilâdda ifrât edüp husûsan memleket-i Merv ve tevâbi‘inden bî-kıyâs Müslimînden dört kimseden mâ‘adâsını katl-i âm ve Nişabur muhâsarasında Cengiz’in dâmâdına tîr-i (ok)⁴⁶⁴ kazâ isâbet etmeyle istilâdan sonra kırk aded ehl-i san‘atdan mâ‘adâsını i‘dâm etdi ve Herat’da dahı katl-i ibâda şürû‘ etdikde on altı kimse bir mescidin köşesinde gizlenüp ve sâ’ir mevzi‘lere firâr edenlerden yigirmi dört kimse dahı anlara mülhak olup kırk kimse oldılar. Nice ay ve yıl lühûm-ı meyte ile geçünüp kuşlar gibi anbarlardan dökülen buğdayı ve arpayı

⁴⁵⁰ Monla + Ş : - N

⁴⁵¹ (derkenar: kendülerinin) + N : - Ş

⁴⁵² Metinde sehven “buyurdukları” yazılmıştır.

⁴⁵³ Neyyîriz Ş : Biziz N

⁴⁵⁴ (vakti) + Ş : - N

⁴⁵⁵ “El-hükmü lillahi’l-Kebîrû’l-Müte‘âl”. Tercümesi: “Hüküm, büyük ve yüce Allahındır”.

⁴⁵⁶ Subitay.

⁴⁵⁷ (derkenar: şâh) + N : - Ş

⁴⁵⁸ nârdan Ş : nârda N

⁴⁵⁹ kimesnelerden + Ş : kimselerden N

⁴⁶⁰ (yâ kâfirler) + Ş : - N

⁴⁶¹ (öldürün) + Ş : - N

⁴⁶² (yaramazları) + Ş : - N

⁴⁶³ bilâ-ihtiyât Ş : bi’l-ihtiyât N

⁴⁶⁴ (ok) + Ş : - N

dâne dâne⁴⁶⁵ cem‘ ve Âdem *aleyhisselâm* sünnetini icrâ edüp zirâ‘at ve hîn-i hasâdda⁴⁶⁶ (urdukda)⁴⁶⁷ kabza kabza (avuç avuç)⁴⁶⁸ kısmet ederek gün geçirdiler. Ba‘de-zin iâdet-i îlâhî⁴⁶⁹ imâret-i büldâna ta‘alluk etmeyle Ögetay bin Cengiz fermâniyla Emîr İzzeddin tecdîd ve ta‘mîre me‘mûr olup itmâm-ı hizmetde bezl-i makdûr eyledi.

Cengiz’in İrân’dan Turan’a Avdetidir

Cengiz Han, memleket-i İran’ı hâkile yeksân eyleyüp bir vefk-i merâm (murâdı üzere)⁴⁷⁰ ahz-ı intikâm etdikden sonra evlâdından Çağatay, [28^a] asâkir-i Tatar ile memâlik-i Hind’den Mekran’ı ve Ögetay dahı Âb-ı Sind’den revân olup Gazne’ye varınca ibâdullahı mâl u cândan ihrâc etmege me‘mûr olmağla ayakları basdığı mevzi’leri harâb ve hizmetlerini itmâmdan sonra Ogaz nâm mevzi’de evlâdı⁴⁷¹ ve ümerâsiyla tecemü‘ edüp müşâverelerinde oğlu Cuci Han’ı Deşt-i Kıpçağ’a irsâl ve kendüsi alt[ı]yüz yigirmi bir senesi Zi’l-hiccesi’nde⁴⁷² ki tonuz yılıdır, memleketine avdet eylediği esnâda Tibet hâkimi Şidirku beş kere yüz bin asker ile azîmet edüp tekâbül-i safiyyûn⁴⁷³ (iki saf birbirleriyle karşı geliştikde)⁴⁷⁴ oldıkda Cengiz gâlip olup Şidirku, Takya’ya firâr eyledi. Yüz bin nefer katl etdiklerinde bir katli baş aşağı yere diküp iftihâr etmek şî‘âr-ı murdârları olmağla ol cengde üç katîli ser-nigûn-ı nişânde etdikleri (başından dikkikleri)⁴⁷⁵ meşhûrdır. Ba‘dehu Curca (Simah Seferi’dir)⁴⁷⁶ ve Şektaş memleketlerine azîmet etdikde Curca hâkimi bir tabak gögercin yumurtası kadar görülmemiş incüler ve nice dürlü tuhfeler ile arz-ı inkîyâd edüp elçi gönderdikde Cengiz Han “*Ol incüleri kulaklarında delik olanlara bahş ederim*” demegle Moğol kavminin ricâlinde küpe isti‘mâl edenler gâyet nâdir iken gırbâl missal (çeltik gibi)⁴⁷⁷ bîz-i sertîz ile (keskin bîz uçuyla)⁴⁷⁸ kulaklarına delikler eyleyüp ol cevherleri peylever (eşek boyuncağı)⁴⁷⁹ mesâbesinde telef eylediler.

Cengiz’in Mevtin Beyân Eder

⁴⁶⁵ dâne dâne Ş : buğday ve arpa dânesini N

⁴⁶⁶ hasâdda Ş : hasâdın N

⁴⁶⁷ (urdukda) + Ş : - N

⁴⁶⁸ (avuç avuç) + Ş : - N

⁴⁶⁹ iâdet-i îlâhî Ş : irâdetullah N

⁴⁷⁰ (murâdı üzere) + Ş : - N

⁴⁷¹ evlâdı Ş : Cengiz, cemi‘-i evlâdı N

⁴⁷² 1224.

⁴⁷³ safiyyûn Ş : sun‘ide N

⁴⁷⁴ (iki saf ... geliştikde) + Ş : - N

⁴⁷⁵ (başından dikkikleri) + Ş : - N

⁴⁷⁶ (Simah Seferi’dir) + Ş : - N

⁴⁷⁷ (çeltik gibi) + Ş : - N

⁴⁷⁸ (keskin bîz uçuyla) + Ş : - N

⁴⁷⁹ (eşek boyun bağı) + Ş : - N

Curca elçisi haberi tebliğ edüp avdetinde Cengiz'in vücûd-ı memleketin⁴⁸⁰ maraz-ı mevti olan harâret-i hummâ istilâ edicek, yanında bulunan Çağatay ve Ögetay ve Tuluy'dan su'âl edüp "*Benden sonra*⁴⁸¹ *yerime bedel-i mâ-yetehallel olmaga acabâ kangınız ensebdir*" dedikde "*Atamız pâdişâhdır, bendeyiz [28^b] biz / Senin fermânına teslîmdeyiz*⁴⁸² *biz*"deyu her birleri inân-ı (dizgin)⁴⁸³ re'yi Cengiz'e teslîm eylediklerinde kendi maksûdı olan üçüncü oğlu Ögetay mukaddemâ velîahdı ve cümlesinin erşedi olmağla "*Taht-nişîn olsun*" deyu vasiyyet edüp alt[ı]yüz yigirmi dört târîhi Ramazân'ın dördüncü günü ki tonuz yılıdır⁴⁸⁴, vücûdî âleminden nâ-bûd olup vasiyyeti üzere Ögetay serîr-i saltanâta cûlûs edüp cümle ekârib (kardaşlar)⁴⁸⁵ u ecânib (ecnebîler)⁴⁸⁶ mutî'-i fermânî oldılar. Cengiz'in velâdeti ve pederinin fevti ve müstakilen pâdişâh olduğu ve mevti dahı cümle⁴⁸⁷ tonuz yılında olduğu ittifâkât-ı nâdirü'l-vukû'dandır.⁴⁸⁸ Kavm-i Tatar'ın her ne vechle bir eyilik yâhûd bir kemlik vehm etdikleri gâliba bundan nâşî olan vehm-i fâsid olmak gerekdir.

Cengiz Han zamân-ı hayâtında olan kana kanâ'at etmeyüp hâlet-i nez'inde dahı elinden firâr eden Şidirku'nun katlin vasiyyet ederek cânı çıkdıkda⁴⁸⁹ kendüsünün ta'yîn ettiği mevzi'î hafr (kazmak)⁴⁹⁰ edüp gûyâ vahşet⁴⁹¹-i kabri def için kırkdan mütecâviz hüsnâ câriyelerle zîr-i hâk-ı mezilletde setr eylediler. Az zamânda ol mevzi'î ağaçlar ihâta ed[ü]p mezârı orman içinde pinhân kendüsi dahı gâlibâ vâsıl-ı darü'l-nîrân oldıktan sonra taht-ı Hıta[y] ve Çin'de alâ-kavlin essah evlâdından on tokuz kimesne taht-nişîn oldılar. Tertîbi bu vech üzeredir: Ögetay bin Cengiz, Güyük Han bin Ögetay, Mengü Kaan bin Tuluy, Kaplay bin Tuluy⁴⁹², Kaydu bin Kaşın bin Ögetay, Kuşıl原因 Toktay Bayarsen, Anûşîrvân bin Dârâ, Toktimur bin [29^a] Semur Kaan, Pisuritke bin Yisuryiltık Kaan, Kitmude Timur Ezaltay, Darday bin Melik Erektehur, Aday bin Erektehur.

Cengiz fevtinden yigirmi tokuz sene mürûrında Hülagu bin Tuluy bin Cengiz

⁴⁸⁰ memleketin Ş : memleketinde N

⁴⁸¹ (sahh: Bâkiyâ hûn-dil dîdede gittî görüm/Mey-i Nâbî bedel mâ-yetahhel çekdim mefhûmınca) + N : -

Ş

⁴⁸² teslîmdeyiz Ş : teslîmiz N

⁴⁸³ (dizgin) + Ş : - N

⁴⁸⁴ yılıdır Ş : yılında N

⁴⁸⁵ (kardaşlar) + Ş : - N

⁴⁸⁶ (ecnebîler) + Ş : - N

⁴⁸⁷ (Sahh: doğduğu Muçlen'de(?) olmağla) + N : - Ş

⁴⁸⁸ Tonuz yılında ... vukû'dandır + Ş : - N

⁴⁸⁹ çıkdıkda + Ş : çıkdı N

⁴⁹⁰ (kazmak) + Ş : - N

⁴⁹¹ vahşet Ş : dehşet N

⁴⁹² Kaplay bin Tuluy + Ş : - N

zuhûr edüp Kadı Şemseddin Ahmed Makî'nin iltimâsı ve Nasır-ı Tûsî'nin bâtil da'vâsı ve fi'l-hakîka Hakk'ın belâsıdır. Mengü Kaan fermânıyla sığır yılı altı yüz elli üç târîhinde esmâ-yı aliyye mülhidlerinin mezâlimini def' bahânesiyle Ceyhun'dan ubûr ve hudûd-ı İran'a mürûr edüp mesfûr mülhidlerin kal'alaların tahrîb ve nice ibâdullahı ateş-i kahriyle ta'zîb etdikden sonra Bağdâd-ı behîşt-âbâdı (cennet gibi)⁴⁹³ muhâsara edüp altyüz elli altı târîhinde Safer ayının dördüncü günü⁴⁹⁴ Bağdad'ı istilâ: *"Yerler üzere kanlar ağılarsa revâdır asumân / Zîra gitdi mülk-i Musta'sım-ı emîri'l-mü'mînîn"* fehvâsı üzere nice bin nüfûs-ı Müslimîni katl-i âm edüp i'dâm etdi. Kavm-i Moğol'dan bir cehûl kırktan ziyâde ma'sûm-ı bî-günâhı katl edüp *"Ata ve anaları firâkından halâsa sebep oldım"* deyu ecr-i cezîl ümîdiyle *"Sevâbî rütbesi ne kadardır?"* deyu ba'zı ulemâ-yı ahyârdan istifsâr etdikde mesfûrın menzil-i karârı derekât-ı cehîm olduğunu ihbâr etdikleri meşhûrdır.

Ru'yâ-yı Acîbe

Hülagu, bilâd-ı İslâm'a ayak basmazdan mukaddem Bağdad ummâlinden bir kimsenin kitâbet hizmeti ile ta'ayyüş eden Benî Umrân nâm şahs-ı bed-endîş bir gîce seyrine celb-i nevm için kıssahanlık ederken tavşan uyhusu galebe edüp ru'yâsında görür ki Musta'sım Halîfe'yi tahtından indirüp kendüsünü serîr-i saltanâta cülûs etdirürler. Ol sâ'at uyanup ta'bîr ümîdiyle ummâl-i mezbûra takrîr etdikde vâkî'a mutâbık-ı ru'yâyı [29^b] sâdik iken sadâ-yı kakhaha-birle azgâs-ı ahlâma haml⁴⁹⁵ edüp temeshur (mashara)⁴⁹⁶ etdikden sonra çok zamân mürûr etmedin Bağdâd muhâsara olunup tûl-ı meksden nâşî Hülagu askeri zahîreden müzâyakası olmağla Kal'a-yı Bağdâd'dan ümîdini kat' ederek avdete mübâşeretleri olmuş iken kâtib-i mesfûr Benî Umrân-ı müşevveşü'l-imân etrâfda medfûn olan zahîreler ma'lûmı olmağla birkaç oklara kendi adını dahı bile yazup Hülagu askeri cânibine re'y eder. Hülagu dahı ol oklarda yazılan ahvâle vâkîf olıcak sulh semtini gösterüp ehl-i kal'adan kâtib-i mesfûr adıyla tahsîs edüp taleb eyledikde ehl-i kal'a dahı bunların hîlelerine mağdûren kâtib-i mesfûr-ı ni'am-körü kal'a kapusından çıkarup Hülagu'ya irsâl etdiklerinden sonra mesfûrın ma'lûmı olan zahîreler tamâmiyle Hülagu zabtına dâhil olmağla asker-i Hülagu tâb u tüvân (güç kuvvet)⁴⁹⁷ hâsıl edicek divâr-ı kal'aya sarılıp hülâsa kal'ayı zabt ve Musta'sım Halîfe'yi katl ve ol kâtib-i mesfûr-ı ni'am-körü taht-ı hulefâ-yı

⁴⁹³ (cennet gibi) + Ş : - N

⁴⁹⁴ 10 Şubat 1258.

⁴⁹⁵ haml Ş : hamle N

⁴⁹⁶ (mashara) + Ş : - N

⁴⁹⁷ (güç kuvvet) + Ş : - N

Abbâsiyân'a serdâr edüp kendüsi Diyârbekr ve bilâd-ı Irâk-ı Arab ve Huzistân'ı tahrîb ederken Mengü Kaan'ın mevti haberin işidüp Hülâgu-yı bed-hûy tahrîb-i bilâddan fâriğ olup ve Darû'l-mülk ılah cânibine azîmet etdi.⁴⁹⁸

Hülâgu'nun fitne vü fesâdı tokuz sene olup alt[ı]yüz altmış üç târîhinde kırk sekiz yaşında dünyâdan yok olmağla bilâd-ı Şâm ve Rum ve ekser-i İran'da Ulus-ı Hülâgu hanları ve Belh ve Bedahşan ve Zabulistân ve Sücistân ve ba'zı Sind ve Hindistân ve Mâverâünnehr ve ekser-i Türkistân'da Ulus-ı Çağatay hanları mutasarrıf iken yedi yüz on altı târîhinde Ebu Sa'id Han vefât edüp Ulus-ı Hülâgu nâ'iblerinden her birleri bilâd-ı İran ve Rum'da [30^a] iddi'â-yı saltanât edüp Ebu Sa'id Han yerine su'ûd eden Arpa Han üzerine Ulus-ı Hülâgu ümerâsından ol asrda vâlî-yi Rum bulunan Ali nâm kimesne gâlib ve devletlerini sâlib olup ve Muhammed bin Bulkutluğ oğlanı han nasb etdiği esnâda Şeyh Hasan Küçük bin Timurtaş ibn Çoban zuhûr edüp mezkûrlara galebe edüp Âzerbâyçân'a dek istilâ ve Olcayto Han kızı Satı Bike'yi han etdi. Ammâ Şeyh Hasan-ı Büzürg dahı Alafrang lakab Cihântimur nâm oğlanı Âzerbâyçân'a han etmek kaydında olmağla Şeyh Hasan-ı Küçük dahı Süleyman bin Muhammed oğlanı han edüp ve mezkûre Satı Bike'yi ana⁴⁹⁹ tezvîc etdi.⁵⁰⁰ Şeyh Hasan-ı Büzürg Irâk-ı Arab'da⁵⁰¹ ve Şeyh Hasan-ı Küçük Âzerbâyçân'da nasb etdikleri hanlarının istiklâlî sevdâsında⁵⁰² def'aâtle⁵⁰³ mukâbele-i mukâteleler olup nice hanlar telef oldu gitdi. Ol eyyâmda ümerâdan Fâ[r]s'da⁵⁰⁴ Şeyh Ebû İshak bin Mahmûd ve Kirman ve Irâk-ı Acem'de Muhammed bin Muzaffer Yezdî ve Horasan ve Sebzvar'da Abdürrezzak Başîni⁵⁰⁵ ve Tûs ve Nişabur ve Merv'de Argun Şâh⁵⁰⁶ cüyûn-ı Gurebanî⁵⁰⁷ ve Herat ve Sücistân ve Nemur'da Mu'izüddîn Hüseyin, Kerd ve Mazenderan'da Fahrüddeve ve Bâvendiye ve Semendar'da Celâlüddevlei Gavbade⁵⁰⁸ ve Astarabad ve Cürcân'da Togaytimur Han, Kavine ve⁵⁰⁹ Lûristân'da Nûreddin Ahmed Atabegi ve Gilân'da Sâdât-ı Karkiyâ ve Şirvân'da Şeyh İbrâhîm⁵¹⁰ her biri⁵¹¹ iddi'â-ı hükûmet edüp Irâk-ı Arab ve Cezîre ve Huzistân'da Şeyh- Hasan-ı Büzürg, Celayirî ve

⁴⁹⁸ ve + N : - Ş

⁴⁹⁹ Ana + Ş : - N

⁵⁰⁰ edüp Azerbaycan'da + N : - Ş

⁵⁰¹ istiklâl iddi'âlarıyla + N : - Ş

⁵⁰² ve Şeyh Hasan Küçük ... sevdâsında + Ş : - N

⁵⁰³ mukâteleleri olduğu + N : - Ş

⁵⁰⁴ Fa[r]s'da + Ş : Fars'da N

⁵⁰⁵ Başîni + Ş : - N

⁵⁰⁶ Gurbanî + N : - Ş

⁵⁰⁷ cüyûn-ı gurebanî? Ş : - N

⁵⁰⁸ Bâvendiye ... Gavbade + Ş : - N

⁵⁰⁹ ve + Ş : - N

⁵¹⁰ İbrahim Ş : İbrahim-i Derbendî N

⁵¹¹ biri Ş : birleri N

Âzerbâyecân ve Ermenyâ ve İran'da Şeyh Hasan-ı Küçük⁵¹² seldüzi olup mukaddemâ Âl-i Selçukîlerden nâhiye-i Rum'da olan Sultân Alaaddin Keykubâd bin Ferâmerz yedi yüz iki târihinde Gazan Han [30^b] emriyle yok kılındıkda ümerâ-yı Selçukîler'den Rumili bilâdında hâkim bulunanları⁵¹³ mülûk-ı Moğol tarafından vâlî-yi Rum⁵¹⁴ olanın hükmünde iken her birleri itâ'atden çıkup istiklâl iddi'âsında oldılar. Vâlî-yi Rum olan Eretna dahi⁵¹⁵ merkezinde sâbit olmayup Kayseri'ye ve Erzurum ve Âzerbâyecân'a istilâ etdi.⁵¹⁶ Bilâd-ı Rum'dan Konya'da Karaman ve Elbistan'da Zulefkar⁵¹⁷ ve Adana'da Ramazân ve Kastamoni'de Kızıl Ahmed ve Engüri'de⁵¹⁸ Turgud ve Kütahya'da Germiyan ve Sığacık'da İzmir ve Maknisa'da Saruhan ve Balıkesir'de Karası⁵¹⁹ ve Güzelhisâr'da Aydın ve Muğla'da Menteşe ve Antakya'da Teke ve İsbarta'da Hamidoğulları ve Bursa'da⁵²⁰ selâtîn-i Âl-i Osman her birleri bervech-i istiklâl⁵²¹ fermânân (sürücü)⁵²² ve hâkim oldılar.⁵²³ Der'akab bu ihtilâl, Ulus-ı Çağatay'a dahi ârız olup⁵²⁴ yedi yüz kırk yedide kendi ümerâsından⁵²⁵ Kuzgun Noyat(?) hükûmet-i Mâverâünnehr'e müte'arız olup⁵²⁶ Semerkand'da Bayan Seldüz ve Kiş'de Hacı Barlas ve Huttelan'da Keyhüsrev ve Nayman⁵²⁷ ve Erheng'de yine Nayman⁵²⁸ ve Bedahşan'da Taygunşah ve Zabulistân'da Bağlan ve Kâbil'de Hüseyin bin Kaslad bin Kuzgun Noyat(?) her birleri iddi'â-yı saltanat ederken⁵²⁹ Hüseyin cümleden serfirâz olup⁵³⁰ müte'âkiben Kabul Şah ve Âdil Sultân'ı âlet-i mülâhaza han ve kendüsi vüzerât hizmetiyle⁵³¹ izhâr-ı saltanât⁵³² ederken⁵³³ dâmâd ma'nâsına Küregan lakabıyla meşhûr Timur yedi yüz yetmiş birde Barlas Kabîlesi'nden zuhûr edüp Mâverâünnehr ve Türkistân ve Hârezm ve İran ve Rum'ı teshîr⁵³⁴ ve⁵³⁵ tevâ'if-i mülûkun ekseri⁵³⁶

⁵¹² seldüzî oldılar. Ulus-ı Hülagu'ya işbu İran'da vaki' olan ihtilâl sebebiyle + N : - Ş

⁵¹³ Seldüzî olup ... hâkim bulunanları + Ş : - N

⁵¹⁴ bulunan Eretna hükûmet + N : - Ş

⁵¹⁵ olanın hükmünde ... Eretna dahi + Ş : - N

⁵¹⁶ etdi Ş : etmegle N

⁵¹⁷ Dulkadir.

⁵¹⁸ Karası + N : - Ş

⁵¹⁹ Engüri'de Turgud ... Balıkesir'de Karası + Ş : - N

⁵²⁰ mazhar-ı kerem-i yezdân olan + N : - Ş

⁵²¹ bervech-i istiklâl Ş : hükümân oldılar N

⁵²² (sürücü) + Ş : - N

⁵²³ fermânân (sürücü) ve hâkim oldılar + Ş : - N

⁵²⁴ ârız olup Ş : sirâyet edüp N

⁵²⁵ ümerâsından Ş : ümerâsı ve nâ'iblerinden N

⁵²⁶ Mâverâünnehr'e müte'arız olup Ş : Mâverâünnehr'e istilâ etmegle N

⁵²⁷ Nayman Ş : Nayman'da N

⁵²⁸ yine Nayman + Ş : - N

⁵²⁹ her birleri iddi'â-yı saltanat ederken Ş : her birleri istiklâl iddiâsında olup N

⁵³⁰ cümleden serfirâz olup Ş : cümlesine gâlip olmağın N

⁵³¹ vüzerât hizmetiyle Ş : vezîr sûretinde N

⁵³² izhâr-ı saltanât Ş : saltanât[t]da iken N

⁵³³ mukaddemâ kız karındaşının zevci olan + N : - Ş

⁵³⁴ edüp + N : - Ş

⁵³⁵ ve + Ş : - N

tarafından bey‘at edüp⁵³⁷ sekiz yüz yedi⁵³⁸ senesinde⁵³⁹ Hıta‘ya azîmet edüp⁵⁴⁰ Türkistân‘da Hızır Hoca‘ya ve Deşt-i Kıpçak‘da⁵⁴¹ evlâd-ı Cuci‘den Toktamış Han‘a [31^a] ve Hindistân‘da Mahmûd‘a ve Şam‘da Sultân Ferec-i Çerkesî‘ye ve⁵⁴² neçelerine gâlip olup Kuzgun Noyat(?) katl eylediği⁵⁴³ Danişmendce Han oğullarından Suyugatmış Oğlan‘ı ba‘dehu anın oğlu Sultân Mahmûd‘u hanlık nâmıyla maslahatlarına⁵⁴⁴ istihdâm ve kendüsi atabegi makâmında ikâmet ederken⁵⁴⁵ vefât etdikden sonra⁵⁴⁶ ba‘zı bilâd-ı Hind ve Türkistân ve Hârezm ve Rum ve Şâm ve tamâm-ı bilâd-ı Mâverâünnehr ve İrân⁵⁴⁷ yine evlâdı zabtında iken sekiz yüz onda Celâyir⁵⁴⁸ ümerâsından Musul ve Sincar havâlisinde mütemekkin olan⁵⁴⁹ Karakoyunlu Türkmanı‘ndan Kara Yûsuf⁵⁵⁰, Âzerbâyçân ve Irâk-ı Arab ve Huzistân ve Cerid‘e ve ba‘zı Irâk-ı Acem‘i evlâd-ı Timur‘dan⁵⁵¹ istirdâd etdi⁵⁵² ve yine evlâd-ı Timur⁵⁵³ tarafından Diyar-ı Bekr‘e hâkim⁵⁵⁴ olan Akkoyunlu Türkmanı‘ndan Uzun Hasan sekiz yüz yetmiş dördte⁵⁵⁵ baş kaldırup⁵⁵⁶ Cezîre ve Ermenyâ ve İrân ve Gürcistân ve ekser-i bilâd-ı Irâk-ı Arab⁵⁵⁷ ve Âzerbâyçân ve Irâk-ı Acem ve Lûristân ve Huzistân ve Fârs ve Kirmân‘a istilâ eyleyüp⁵⁵⁸ evlâd-ı Timur‘un yedinden ihrâc etdi. Ancak saltanatları Horasân ve Sücistân ve Zabulistân ve Bedahşân ve Mâverâünnehr ve ba‘zı Türkistân ve Hârezm‘e münhasır iken⁵⁵⁹ tokuz yüz altıda Şeyh-i Safî-i Erdebilî neslinden Şâh İsmâil asâkir-i Kızılbaş⁵⁶⁰ ile⁵⁶¹ Akkoyunlu‘nun tasarrufunda⁵⁶² (olan)⁵⁶³ bilâdı teshîr etdiği eyyâmda⁵⁶⁴ Han-ı Şeybek

⁵³⁶ ekseri Ş : ekserine N

⁵³⁷ edüp Ş : etdirdi N

⁵³⁸ yedi Ş : yedide N

⁵³⁹ senesinde + Ş : - N ; 1405.

⁵⁴⁰ vefâtına değin + N : - Ş

⁵⁴¹ Deşt-i Kıpçak‘da + Ş : - N

⁵⁴² Sultân Ferh? Çerkesi‘ye ve Ş : Ferec-i Çerkesiye ve bunların emsâli N

⁵⁴³ eylediği Ş : etdiği N

⁵⁴⁴ maslahatlarına Ş : - N

⁵⁴⁵ atabegi makâmında ikâmet ederken Ş : atabeglik makâmında kıyâm-birle tahrîb-i bilâd üzere iken N

⁵⁴⁶ vefât etdikden sonra Ş : vefât eyledi badehu N

⁵⁴⁷ İrân‘da ta‘yîn etdiği üzere evlâd u ümerâsı hükûmrân oldılar. Ol esnâda mülûk-ı Celâyir + N : - Ş

⁵⁴⁸ İrân yine evlâdı zabtında iken sekiz yüz onda Celâyir + Ş : - N

⁵⁴⁹ mütemekkin olan Ş : evkât-güzâr eden N

⁵⁵⁰ sekiz yüz onda hurûc edüp + N : - Ş

⁵⁵¹ Timur‘dan Ş : Timur evlâdından N

⁵⁵² etdi Ş : eyledi N

⁵⁵³ evlâd-ı Timur‘dan Ş : Timur evlâdı N

⁵⁵⁴ Diyar-ı Bekr‘e hâkim Ş : Diyârbekr Hâkimi N

⁵⁵⁵ Sekiz yüz yetmiş dört Ş : sekiz yüz dört N; zuhûr edüp Kara Yusuf‘un istirdâd etdiği bilâd-ı Irâk-ı Arab‘ın ekserine ve evlâd-ı Timur‘un tasarrufunda olan + N : - Ş

⁵⁵⁶ baş kaldırup + Ş : - N

⁵⁵⁷ ve ekser-i bilâd-ı Irâk-ı Arab + Ş : - N

⁵⁵⁸ istilâ eyleyüp Ş : eyledi ve yine N

⁵⁵⁹ eyleyüp evlâd-ı Timur‘un ... münhasır iken Ş : - N

⁵⁶⁰ asâkir-i Kızılbaş Ş : asker-i Kızılbaş-ı bed-ma‘âş N

⁵⁶¹ hurûc edüp + N : - Ş

⁵⁶² tasarrufunda Ş : zîr-i asâsında N

⁵⁶³ (olan) + Ş : - N

⁵⁶⁴ teshîr etdiği eyyâmda Ş : teshîr etdi N

asker-i Özbek ile aksâ-yı deşt-i Kıpçak'dan zuhûr edüp evlâd-ı Timur'un tasarrufunda⁵⁶⁵ olan bilâd-ı Türkistân ve İrân ve Turan ve Horasân'a istilâ⁵⁶⁶ ve evlâd-ı Timur'u saltanatdan mahcûr edüp⁵⁶⁷ tokuz yüz on yedide Bayır Mîrzâ bin Ömer Şeyh bin Ebu Sa'id bin Emîrânşah bin Timur-ı Küregan⁵⁶⁸ Zabulistân'dan Kâbil'e revân [31^b] ba'dehu tadrîcle⁵⁶⁹ ba'zı bilâd-ı Hindistân'a mâlik oldılar. Ekser-i bilâd-ı İrân'da şâhân-ı Safeviyân ve Horasân ve Belh ve Bedahşan ve Mâverâünnehr ve Hârezm ve ba'zı Türkistân'da hânân-ı Özbekiyân ve Zabulistân ve ba'zı Sind'de mülûk-ı Timuriyyân kalup bilâd-ı Rum'da sâhib-i fermân olan Selâtin-i⁵⁷⁰ Âl-i Osman *ebedullah-ı devletehum ilâ inkırâzü'd-devrân*⁵⁷¹ Anadolu ve Karaman ve Sivas vilâyetleri⁵⁷² ve küffâr elinde olan⁵⁷³ Karadeniz kenârında⁵⁷⁴ Trabzon ve sâ'ir kal'aları zabt etdiklerinden⁵⁷⁵ mâ'adâ⁵⁷⁶ Arazi-yi Yunan'a Akdeniz'den ubûr edüp bilâd-ı Kostantiniyye ve Sırf ve Bosna ve Hersek ve Hıradad ve Bocka ve Macar ve Erdel ve Eflak ve Boğdan ve Bucağ'ı tamâm-ı feth ü teshîr edüp ve⁵⁷⁷ ekserini ehl-i İslâm'a makarr eyledi ve bilâd-ı Kırım'dan Kefe ve Taman ve Azak ve tevâbi'i olan⁵⁷⁸ sâ'ir mevzi'leri küffâr elinden halâs⁵⁷⁹ ve husûsan⁵⁸⁰ Kırım hanlarını dahı kendülerine hâs edüp⁵⁸¹ ve memâlik-i Hicaz ve Yemen ve Habeş ve Bilâd-ı Berberiyeye ve Mağrib'den Cezayir ve Tunus ve Trablus ve Berka ve Mısır ve Şâm ve Irâk-ı Arab ve Cezîre ve Ermeniye ve İrân ve Âzerbâyçân ve ba'zı bilâd-ı Irâk-ı Acem'i yedd-i tasarruflarına idhâl eyleyüp⁵⁸² ve şâhân-ı Safeviyyân'a beher sene ma'lûmü'l-mikdâr⁵⁸³ nefîs ve bahâlu kumaşlardan⁵⁸⁴ bâc salup⁵⁸⁵ ve mülûk-ı Nasarâ'dan Nemçe çasarıyla⁵⁸⁶ ve Venedik dojunundan⁵⁸⁷ senevî ma'dûd-ü'l-mikdâr⁵⁸⁸ hâlisü'l-ı'yâr⁵⁸⁹ harâc alup⁵⁹⁰ Bahr-i

⁵⁶⁵ evlâd-ı Timur'un tasarrufunda Ş : Timur evlâdında N

⁵⁶⁶ eyledi + N : - Ş

⁵⁶⁷ ve evlâd-ı Timur'u saltanatdan mahcûr edüp + Ş : - N

⁵⁶⁸ Küregan + Ş : - N

⁵⁶⁹ revân ba'dehu tadrîcle Ş : revân olup tadrîc ile N

⁵⁷⁰ sâhib-i fermân olan Selâtin-i Ş : e'âzım-ı mülûkdan N

⁵⁷¹ inkırâzü'd-devrân Ş : ahîr'ü'd-devrân evvelâ bilâd-ı Rum tesmiyye olunan N

⁵⁷² vilâyetleri Ş : vilâyetlerin teshîr N

⁵⁷³ küffâr elinde olan + Ş : - N

⁵⁷⁴ olan + N : - Ş

⁵⁷⁵ zabt etdiklerinden Ş : dahı küffâr elinden istihlâs etdiklerinden N

⁵⁷⁶ hâlâ Rumili ta'bîr olunan + N : - Ş

⁵⁷⁷ tamâm-ı feth ü teshîr edüp ve Ş : müsahhar ve N

⁵⁷⁸ tevâbi'i olan + Ş : - N

⁵⁷⁹ sâ'ir mevzi'leri küffâr elinden halâs Ş : sâ'ir kal'aları dahı kâfir elinden tahlîs

⁵⁸⁰ husûsan + Ş : - N

⁵⁸¹ hâs edüp Ş : tahsîd etdi N

⁵⁸² yedd-i tasarruflarına idhâl eyleyüp Ş : dahı dest-i tasarrufunda kaldı N

⁵⁸³ eşek yükü ibrişimler ve + N : - Ş

⁵⁸⁴ bahâlu kumaşlardan Ş : bahâdâr kumaşlar N

⁵⁸⁵ salup + Ş : - N

⁵⁸⁶ çasarıyla Ş : çasarı ile N

⁵⁸⁷ dojunundan Ş : dojununa N

⁵⁸⁸ ma'dûd-ü'l-mikdâr + Ş : - N

Fârs ve Kulzüm ve Akdeniz ve Karadeniz’de sefâ’in-i gazâ eksik etmeyüp meşhûr⁵⁹¹ cezîrelerinden Girit ve Kıbrıs ve Rodos ve Sakız ve Mora ve Eğriboz ve bunun emsâli yüz mikdârı cezîre feth edüp⁵⁹² ve ekser evkâtda deşt-i Kıpçak’dan Kazan ve Hacı Tarhan hanları Kırım hanlarına tâbi’ olmağla anlar dahı Devlet-i Aliyye tevâbi’inden olup ve bilâd-ı [32^a] Arâbistân ve Bulgar ve İtalya ve Alaman ve ba’zı Frengistân ve İrân’da dahı hükümleri revân⁵⁹³ ve mülûk-ı Gücerat, Portakal keferesi hücumı sebebiyle⁵⁹⁴ istimdâd etdiklerinde Bahr-i Kulzüm’den sefineler ile bî-hesâb⁵⁹⁵ asker-i Osmanî⁵⁹⁶ irsâl ve⁵⁹⁷ ehl-i İslâm’a imdâd edüp ve yine⁵⁹⁸ Özbek hanlarından Burak Han temşiyet-i umûrî için⁵⁹⁹ isti’ânet etdikde Buhârâ’ya neçe toplar ve asker-i mansûr irsâl ile Burak Han’ın düşmenlerin makhûr etmiştir.⁶⁰⁰

Hülâsa yedi iklîmde hükümleri cârî ve rub’-ı meskûnda⁶⁰¹ emirleri sârî olmağla⁶⁰² pâdişâh-ı mülûk-ı İslâm ve⁶⁰³ fermân-rân-ı ber-hükkâm-ı ubde-i esnâm⁶⁰⁴ ve sultânü’l-berreyn ve hakanü’l-bahreyn oldılar.⁶⁰⁵ *Edamallahu saltanathum mâ dâme’l-leyâlî ve’l-eyyâm.*⁶⁰⁶

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Şevket Rado Nüshası (Ş)	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nüshası (N)
Zikr-i Ahvâl-i Cuci Han	Zikr-i Ahvâl-i Cuci Han
İşbu evrâk-ı perîşân-makâlin me’âli milket-i Kırım’da taht-nişîn olan hanân ahvâlini beyân olmağla Cuci Han ibn Cengiz tahsîs-i bi’z-zikr olunmak sezâ	İşbu makâl-i perîşânın mebnâsı Kırım’da hükûmet eden hanlara müte’allık kîl ü kâlden ibâret olmağla cedd-i büzürgvârları olan Cuci ahvâlî tahsîs-i

⁵⁸⁹ altûnlar + N : - Ş

⁵⁹⁰ alup Ş : iltizâm etdirdi N

⁵⁹¹ sefâ’in-i gazâ eksik etmeyüp meşhûr Ş : gaza sefineleri du bahr-i mezbûr N

⁵⁹² ümmet-i Muhammedî ile imlâ eyledi + N : - Ş

⁵⁹³ oldı + N : - Ş

⁵⁹⁴ hücumı sebebiyle Ş : hücumundan nâşî N

⁵⁹⁵ bî-hesâb + Ş : - N

⁵⁹⁶ Osmanî Ş : Osman N

⁵⁹⁷ irsâl ve Ş : irsâl edüp N

⁵⁹⁸ edüp ve yine Ş : eyledi ve N

⁵⁹⁹ temşiyet-i umûrî için + Ş : - N

⁶⁰⁰ Buhârâ’ya neçe ... makhûr etmiştir Ş : nice toplar ile asker-i Osman’ı irsâl edüp han-ı müşârunileyhin düşmenlerin makhûr etmiştir N

⁶⁰¹ rub’-ı meskûnda Ş : rub’-ı meskûn aksâmından Avrupa ve Asya ve Afrika’nın her birine N

⁶⁰² olmağla Ş : olup N

⁶⁰³ ve + Ş : - N

⁶⁰⁴ ber-hükkâm-ı ubde-i esnâm Ş : hükkâm-ı abd-i esnâm N

⁶⁰⁵ sultânü’l-berreyn ve hakanü’l-bahreyn oldılar Ş : sultânü’l-berreyn ve’l-bahreyn ve hâdimü’l-haremeynü’ş-şerifeyn oldılar N

⁶⁰⁶ Edamallahu ... eyyâm + Ş : - N

görüldi. Cuci Hân Cengiz'in ekber evlâdıdır. Cengiz'in ibtidâ hâllerinde hasmı olan Merkit hâkimi fırsat bulup Cengiz'in hân mânını yağma edüp ve menkûhalarından Börteçin dahı esîr olmuşiken hâkim-i Merkit âkıbet-i ahvâli fikr edüp Börteçin'i derhâl cânib-i Cengiz'e irsâl etdikde Börteçin dahı hâmile olup yolda vaz'-ı haml etmeyle ıstılâhlarınca yolcu ma'nâsına Cuci tesmiyye olundu. Ba'de-zin Cuci Han, Cengiz ile Hârezm maslahatın itmâm ve fermân-ı Cengiz ile Deşt-i Kıpçağ'a avdet etmişdi. Cengiz'in dahı İrân'dan avdetinde dâmen-i bûs edüp ta'yîn ettiği Memâlik-i Kıpçağ'a azîmet etdi. Cuci Han bilâd-ı Türkistân'dan Suğnak ve tamâm-ı Hârezm ve Çerkes ve Deşt-i Kıpçak ve Ukranya ve Bulgar ve Rus [32^b] ve Kırım ve Boğdan ve Eflak ve Erdel ve Purus ve Macar ve Leh ve ba'zı Rumili ve Alman memleketlerine mutasarrıf idi. Edyândan bir dîni ihtiyâr etmeyüp dâ'imâ zevk u safâ ve bahş ü atâ ve ifrât-ı sehâ ile ömür geçürüp Cengiz'den altı ay mukaddem ademe kadem basmışdır. Sonra evlâdının mu'teber ü meşhûrlarından Toktimur ve Herde ve Batu merhamet ümîdiyle Cengiz'e azîmet ve ordusuna vuslat zamânında Cengiz dahı Herde'yi bir beyâz çatıra ve Batu'yu gök çatıra indirdüp her birlerine kâ'idelerince	bi'z-zikr kılınmak münâsib görüldi. Cengiz'in düşmenlerinden Merkit hâkimi bir def'a fırsat bulup Cengiz'in hân mânını yağma eyledikde Cengiz'in menkûhası Börteçin dahı esîr olmağın hâkim-i mezbûr âkıbeti mülâhaza edüp Börteçin'i derhâl Cengiz'in cânibine irsâl eyledi. Börteçin hâmile olup vakti gelmeyle yolda bir oğlan doğurdu. Lisanlarınca yolcu ma'nâsına Cuci tesmiyye etdiler. Ba'de-zin Cengiz Han İrân'ı virân edüp avdetinde Cuci Han'ı Deşt-i Kıpçağ'a irsâl eyledi. Cuci dahı bilâd-ı Türkistân'da vilâyet-i Suğnak ve tamâm-ı Harezmi ve Çerkes ve deşt-i Kıpçak ve Ukranya ve Bulgar ve Rus ve Kırım ve Eflak ve Erdel ve Purus ve Macar ve Leh ve Boğdan ve ba'zı Rumili ve Alman memleketlerine mutasarrıf olup Cengiz'den altı ay mukaddem ademe kadem basdı. Evlâdının mu'teberlerinden Toktimur ve Herde ve Batu merhamet ümîdiyle Cengiz'e azîmet etdiler. Cengiz dahı nebîrelerine ikrâm edüp Herde'yi beyaz ve Toktimur ile Batu'yu gök ordaya nüzûl etdirüp kâ'ide-i Moğol üzere Ulus-ı [29^b] Cuci hanlığın küçük oğlu Batu'ya ta'yîn etdi ve Herde'yi içen ve Batu'yı sayın lakablarıyla mülakkab eyledi. Ba'de-zin Ulus-ı Cuci Akçatır ve Gökçatıra nisbet olunup Ön Kol ve Sol Kol lakablarıyla iki kısım oldılar. Sayın Han, Cuci Han gibi ni'met-i imândan hissemend olmadı.

ihtirâm ve Herde'ye İçen ve Batu'ya Sayın lakabın ta'yîn edüp ve Ulus-ı Cuci hanlığın Sayın Batu'ya ihsân eyledi. Ba'de-zin Ulus-ı Cuci Akçatır ve Gökçatıra nisbet olunarak Ön Kol ve Sol Kol lakablarıyla meşhûr oldılar. Sayın Han dahı imân ile şeref-yâb olmadı. Ancak zümre-i Müslimîn'e ziyâde ikrâm ederdi. Memâlik-i Efrenkiye'den Kerd ve Başkır memleketlerine azîmet etdikde ma'ıyyetinde olan ehl-i İslâm'a Dîn-i Ahmedî ve Millet-i Muhammedî üzere Hakk te'alâ hazretlerinin dergâhından nusret talebi için du'âya fermân edüp kendi dahı âdet-i câhiliyyesi üzere bir gün ve bir gîce yemek ve içmek ve uyumak ve tekellümden perhiz olup bir tepede yüzün yerlere sürüp niyâz ve tazarru'lardan sonra cenge şürû' edicek memâlik-i düşmenin sülûsânından ziyâdesini teshîr edüp ebnâ-yı cinsi arasında mu'teber oldu ve Deşt-i Kıpçak'da dârü's-saltanatı olan Saray Şehri'ni bünyâd edüp ve civârında olan memâlikin ekserine mâlik ve altı yüz elli dört târîhinde hâlık oldu. Yerine han olan mazhar-ı rahmet-i rahmân müşerref-i nûr-ı imân Han-ı Berke berekâtıyla Hülâgu-yı bed-hûyın mezâliminden ibâdullah halâs oldu. [33^a] İşbu Berke ve Togan ve Mengütimur ve Tuda Mengü nâm hanlar eyyâmında husûsan Gazan Han ve Ebû Sâid Han ve Özbek Han ve Canıbek Hanlar'ın zamânlarında ekser

Ammâ ehl-i İslâm'a ziyâde ikrâm ederdi ve civârında memleketlerin ekserine mâlik ve deşt-i Kıpçak'da darü's-saltanatları olan Saray Şehri'ni bünyâd edüp altı yüz elli dörtde hâlık oldu. Han-ı mezbûr memâlik-i Efrenkiye'den Kerd ve Başkır memleketlerine azîmet etdikde ma'ıyyetinde olan ehl-i İslâm'a Millet-i Muhammedî üzere dergâh-ı Hüdâdan du'âya fermân edüp kendi dahı âdet-i cengiz üzere bir gün bir gîce yemek ve içmek ve söylemekden perhîz olup bir oba tepesinde Hakk Te'alâya niyâzından sonra cenge sūvâr oldu. Hîn-i mülâkâtda kavm-i nisârı sayın askerinin iki katından ziyâde iken nusret-i Hüdâ, sayın askerine olmağla kavm-i nisârı üzerine gâlip oldılar. Ba'd-ı vefât câ-nişîni olan Berke Han nûr-ı imân ile münevver olmağın Hülâgu-yı bed-hûyın ef'âline i'tirâz-gû olup ehl-i İslâm'ı sıyânet üzere olmuştır. Ba'dehu Togan ve Tuda Mengü ve Mengütimur ve Toktağ nâm hanlar olup husûsen Özbek hanı zamân-ı sa'âtinde tevâ'îf-i Tatar bi'l-cümle dîn-i İslâm ile müşerref oldılar. Ba'dehu Canıbek Han ibn Özbek olup akl u kiyâset ve kemâl-i diyânet sâhibi pâdişâh-ı ser-firâz olmağın Han-ı Tebriz Eşref nâm enhas-ı kabâhat Cengiz'in vücûdını ref' için Deşt-i Kıpçak'dan cânib-i Tebriz'e ılgâr edüp enhas-ı mesfûrı tiğ-i telefe alef edüp nîk-nâmı sonunda ni'me'l-halef etdi. Ba'dehu oğlu

tevâ'if-i Tatar sa'âdet-i İslâm'a vâsıl oldılar. Canıbek Han'ın umûr-ı dînîyyede öyle takayyüdi vâir idi ki eşref tesmiyye olunan ahssü'n-nâs murdâr-ı bî-hayâ Tebriz hanı kendi kızını tezvîc ettiğini ulemâ-yı Tebriz cânib-i Canıbek Han'a arz etmeyle han dahı mescidde öyle namâzını cemâ'at ile kılup henüz mescidde iken elçi-yi mezbur mahzarı teblîğ etdikde mescidden çıkmadın tertîb-i asker edüp Deşt-i Kıpçak'dan cânib-i Tebriz'e revân olup ve ol Eşref nâm lathî-yi bî-ârı hâk-sâr etdi.

İşbu Canıbek oğlu Berdi Beg'den sonra Sayın Han nesli münkariz olup birâderi Şeybân neslinden Hızır ve Bazar ve Barun nâm hanlar ale't-ta'âkküb az günde han olurken beyhlerinde istiklâl iddi'âsından nâşi ihtilâl olmağla Akçatır'a mensûb Herde, İcan evlâdından Rus Han Ulus-ı Cuci'yi zabt ü teshîr etdi ve yine Gökçatır müte'allikâtından Toktimur ve birâderi Toktamış Han hükûmetleri münkazî oldıktan sonra Ulus-ı Cuci ümerâsından Mangut Kabîlesi mütegalibelerinden İdigü, kavm ü kabâ'ilinin çokluğundan hanlara gâlip olup selâtından Timur-ı Kutluğ ve Şadibek ve Timur'u müte'âkıben han etdi. Ba'dehu yine evlâd-ı Cengiz'den Celâleddin ve Kerîmberdi ve Güyük ve Cegen ve Cabbarberdi ve Seyyîd Ahmed ve Dervîş ve Hüdâberdi ve Küçük

Berdik, han oldu. Ba'dehu Sayın nesli münkariz olup Cuci evlâdında ihtilâl ârız olmağla sayın birâderi Şeybân neslinden Hazar ve Bazar ve Barun nâm hanlar müte'âkıben az zamânda sayın tahtınd[a] hükûmet etdiler.

Ba'dehu Akçatır kolundan Herde evlâdından Rus Han zuhûr edüp cümlelerine gâlip olup müstakilen han ve ol havâlîde sâhib-i fermân oldu. Ba'dehu Gök (sahh: çatır) kolundan Batu müte'allikâtı add olunup Kırım'da [30^a] olan hanları Cuci Han'a ittisâllerinde serr-i rîşterleri olan Toktimur'a müntesiblerinden Toktamış Han zamân-ı hükûmetleri münkazî oldıktan sonra Ulus-ı Cuci ümerâsından Mangut Kabîlesi mütegalibelerinden İdigü, kavm ü kabîlesi çok olmağın hanlara gâlip olup selâtından Timur-ı Kutluğ ve Şadibek ve Timur'u müte'âkıben han etmişdi. Ba'dehu Celaledin ve Kerîmberdi ve Güyük ve Cegere ve Cabbarberdi ve Seyyîd Ahmed ve Dervîş ve Hüdâberdi ve Küçük Muhammed ve Barak ve Uluğ Muhammed nâm hanlar kimi İdigü evlâdının sa'yla ve kimi kendülerinin kuvvetiyle müte'âkıben hanlık rütbesine nâ'il olup Tatar kabîlelerinin ekserini Deşt-i Kıpçak'dan nakl ve hudûd-ı Kırım'da iskân etdirdiler. Şeybân evlâdından Hızır ve Mahmûd Hoca ve Ebu'l-Hayr ve Şeyh Haydar ve Bayan

Muhammed ve Burak ve Uluğ Muhammed Han kimi İdigü himmetiyle ve kimi kendi kuvvetiyle müte‘âkıben han olup ekser kabâ‘il-i Tatar’ı Deşt-i Kıpçak’dan hudûd-ı Kırım’a nakl ve iskân etdiler. [33^b] Deşt ve Bulgar’da Şeybân evlâdından Hızır ve Mahmûd Hoca ve Ebu’l-Hayr ve Şeyh Haydar ve Bayan Hoca ve Yâdigâr ve Eminek nâm hanlar olup ba‘dehu havâlî-yi mezbûre Rus Han evlâdına intikâl etmeyle Ebu’l-Hayr evlâdından Şeybek, Mâverâünnehr’de ve Yâdigâr Han evlâdından İlbarak Harezm’de ve Hacı Muhammed Han Sibir’de müstakil oldılar ve Toktamış Han evlâdından Seyyîd Ahmed Küçük ve Muhammed Han Kırım’da sâhib-i fermân iken Kırım hanlığı Hacı Girây’da karâr eyledi. Ol zamânda Şeybânyân’dan Mâverâünnehr ve Hârezm ve Sibir’de müstakil üç han ve Rusyân’dan Bulgar’da bir han ve Toktamış neslinden Deşt-i İdil’de ve Kazan’da ve Kırım’da birer han müstakil olmağla Ulus-ı Cuci’den yedi nefer hân, asr-ı vâhidde istiklâlen hükûmet etmişlerdir. Cuci kabîlelerinden Nogay kavmi mesfûr İdigü’ye tâbi olmağla gerek kendüsi ve gerek evlâdı olsun Deşt-i İdil hanlarına tasallut ve isyândan hâlî olmaz idi. Uluğ Muhammed Han teşhîr ederek söyler ki: “<i>Her kim İdigü’nin kellesini kesüp huzûrına getirür: ‘Serîre-i berrâkıyla ol gerden-i</i>	Hoca, Yâdigâr ve Eminek nâm hanlar Deşt ve Bulgar’da hükümrân oldılar. Ba‘de-zîn havâlî-yi mezbûre hükûmeti Rus Han evlâdına intikâl etdi. Ba‘dehu Ebu’l-Hayr evlâdından Şeybek, Maveraünnehr’de ve Yâdigâr Han evlâdından İlbarak Harezm’de ve Hacı Muhammed Han evlâdı Sibir’de müstakil oldılar ve Toktamış Han evlâdından Seyyîd Ahmed Küçük ve Muhammed Han Kırım’da fermânân iken Kırım hanlığı Hacı Girây’da karâr eyledi. Ol eyyâmda Şeybânyân’dan Maveraünnehr ve Harezm ve Sibir’de üç han ve Rusyân’dan Bulgar’da bir han ve Toktamış neslinden Deşt-i İdil’de ve Kazan’da ve Kırım’da birer han olup Ulus-ı Cuci’den yedi nefer han hükûmetrân oldılar. Ammâ İdigü evlâdından deşt-i İdil hanları râhat değil idi. Re’îsü’l-mütegalibîn İdigü’nün tertîb-i cezâsı Uluğ Muhammed Han tarafından mukadder olmağın han-ı mezbûr: “<i>İdigü-yi mesfûrın kellesini huzûrına getüre, şahs-ı gayyûra ilbâs-ı semmûr ve dahı ‘Cehre-i berrâkıyla ol gerden-i kâfûr kim zâhir oldıkda girîbân-ı siyeh semmûrdan / Her gören kimse tulû’ etdi kıyâs eyler heman / Afitâb-ı âlem arâ-yı şeb-i deycûrdan’ mefhûmınca semmurkaş nâm duhter-i sîm-endâmı verüp devlet-i musâhere ile mesrûr ederim</i>” deyu va‘d eylediği meyân-ı Tatar’da meşhûr olmağla Tatar-ı şücâ’an iştihâr sû-be-sû mezbûr

*kâfûrî kim zâhir oldıkda girîbân-ı siyeh
semmûrdan / Her gören kimse tulû' etdi
kıyâs eyler heman / Afitâb-ı âlem arâ-yı
şeb-i deycûrdan' mefhûmınca Semmurkaş
nâm duhter-i sîm-endâmı tezvîc ile dâmâd
ve semmûr kürk dahı ilbâs ederim''* deyu
va'd etmegle meyân-ı Tatar'da meşhûr
olup İdigü firâr edicek herkesin ögdil⁶⁰⁷
almak hevâsıyla sû-be-sû (taraf taraf) cüst
ü cûda (araştırma) oldukları esnâda Barın
Kabîlesi'nden bir merd, bî-haber İdigü'ye
müsâdefet edüp sekiz yüz yigirmi
târîhinde şemşîr-i bürrânıyla İdigü'yi katl
eyleyüp tebşîr içün hân cânibine azîmet
edüp gelürken [34^a] bir şahsa râst gelüp
“İdigü'yi filân mevzi'de katl etdim” deyu
ihbâr edicek, şahs-ı mezbûr dahı derhâl
İdigü'nün meyyiti olan mevzi'e varup
başını kesüp kendi ameli olmak
iddi'âsıyla “Böyle olsun dâ'imâ
düşmenlerin” deyu ser-i maktû'ı huzûr-ı
hana galtân etdikde (han önine
yollatdıkdâ) Muhammed Han dahı,

نحن نحكم باظآهر⁶⁰⁸

deyu şahs-ı mezbûra Şirin lakabın ta'yîn
ve duhter-i pâkizeyi tezvîc ile dâmâd
eyledi deyu Seb'ü Seyyâr nâm târihde
mastûrdur. *El-uhdetu ale'r-râvî*.

Zikr-i Tafsîl-i Ahvâl-i Hacı Geray Han

Ol zamân Uluğ Muhammed Han

cüst ü cûda oldılar. Ol esnâda Barın
Kabîlesi'nden [30^b] bir merd ferdan-ferdâ
İdigü'ye rast gelüp sekiz yüz yigirmi
târîhinde İdigü'yi katl ve kendüsi ihbâr
içün han tarafına ılgâr eyledi. Ammâ
yolda bir şahs-ı hîle-kâra rast gelüp izhâr
etdiği hünerin ihbâr etmegle ol şahs-ı
hîle-kâr lâşenin mahallini su'âl edüp fi'l-
hâl ol mahalle varup İdigü'nün lâşesinden
başını kesüp avîze-i fitrâk ederek “Böyle
olsun dâ'imâ düşmenlerin” diyerek han
huzûrına ol başı galtân etdikde han, zâhir-
bîn-i istishâb-ı hâl ile amel edüp ol şahsa
Şirin lakabını ta'yîn ve duhter-i pâkizesini
izdivâcıyla kâm-bîn eyledi. Hâlâ ümerâ-yı
Şirin karâbet-i sıhriyye ile mümtâz ve
sâ'ir ümerâdan serfirâz oldukları andan
nâşîdir deyu Seb'ü's-seyyâr'da tahrîr
olunmuşdur. Ba'dehu Uluğ Muhammed
Han vefât edüp Kırım hanlığı Seyyîd
Ahmed Han'a intikâl etdi. Han-ı cedîd
benî a'mâmından Gıyaseddin ve birâderi
Ali Beg'i katl ve yine Melek Hacı Geray
ve birâderzâdesi Canayoğlan'ı i'dâm
kasdında olduğu bu iki nev-resîde haberdâr
olup bir nefer-i mu'temed nökeri ile firâr
etdiler. Han-ı gaddâr habîr olup akab-
gîrlar ta'yîn eyledi. Nehr-i Özi'ye
vusûllerinde akab-gîrlar erişmekle süvâr
oldıkları atlarıyla Nehr-i Özi'ye düşüp
şinâverlik ederlerken Özi kenârından

⁶⁰⁷ Ödül.

⁶⁰⁸ Hadis: “Nahnu nahkümü bi'z-zâhiri”. Meali: “Biz zahire göre hükmederiz”. Aclûnî'nin Keşfü'l-Hafâ adlı eserinde geçmektedir (bk. Süleyman Uludağ, “Amel”, *TDVİA*, III, s. 15).

vefât edüp Kırım hanlığı Seyyîd Ahmed Han'a intikâl eyledi. Benî a'mâmından Gıyaseddin ve Ali Beg'i ve Mengli Geray Han-ı sâbıkın vâlidî Hacı Geray Han ve birâderzâdesi Canayoğlan'ı katl etmek kasdında olduğın bu iki nevcivân haber alup bir nefer-i mu'temed nöker ile firâr etdiklerin han-ı gaddâr habîr olup akîblerinden âdem ta'yîn etmeyle Nehr-i Özi'ye vâsıl olduklarında akab-gîrler (koğuncu) dahı yetişmeyle üçü dahı cânlarını tahlîs için atları ile Nehr-i Özi'ye düşdiler. Ve nehrin kenârından koğuncular bunların üzerine yağmûr gibi ok yağdırmagla: *"Semâdan yağsa tîr-i kahr u mihnet / Ecelsiz kimseye etmez isâbet"* mefhûmı üzere Canayoğlan'ın atı tûvânâ (güçlü) bulunup kenâra selâmet geçdi ve Hacı Geray'ın atına ok isâbet edüp dört yânı deniz oldu meseline mürd (gayrı mahalle) oldu. Nâ-ümîd olmuşiken nöker-i hakîkatperver kendüsini fedâ ve rahş-ı hayât-bahşını efendisine ihdâ (hediyeye) edüp *"Eğer bu vartalardan halâs olup mâlik-i saltanat olursan evlâdına merhâmet ve müte'allıkâtıma şefkat eyle"* deyu vasiyyet ederek garîk-i bahr-i fenâ oldu. *Rahmetullah-ı aleyh [34^p] rahmete vasi'a.*

Bi-eyy-i hâl Özi kenârına selâmet çıkup Allah'a şükürler etdiler. Hasım-ı cânları olan hanın cânsları olmak ihtimâlinde nâşî bir kimesneye

akab-gîrler yağmûr gibi oklar yağdırmagla *"Semâdan yağsa tîr-i kahr u mihnet / Ecelsiz kimseye etmez isâbet"* mefhûmınca kendülerine isâbet etmeyüp ancak Canayoğlan'ın eti tûvânâ olmağın kenâr-ı selâmete vâsıl olup Hacı Geray nökeri ile deryâ ortasında girüdârda iken etine tîr-i takdîr isâbet edüp Hacı Geray'ın dört yânı deniz oldu. Ol vakit nöker-i hakîkatperveri etini efendisine i'tâ ve cânını efendisi yolında fedâ edüp *"Eğer devlete vâsıl olursanız evlâd u müte'allıkâtıma merhamet edesiz"* deyu vasiyyet ederek garîk-i bahr-i fenâ oldu. *Rahmetullah-ı aleyh.* Bu iki nev-resîde enîs ü celîsden hâlî sahrâ-yı bî-pâyana düşüp hasm-ı cânları olan hanın cânslarından ihtirâz ederek bir kimseye görünmeyüp ve bir kimsenin hânesine inmeyüp üç gün üç gîce yemek ve içmek ve uyumakdan hâlî dizgin ucuyla giderken yalnız bir yayan kimseye râst gelüp *"Sen kimsin?"* deyu su'âl etdiklerinde [31^a] *"Bir hocanın bendesi idim. Cevrine tahammül etmeyüp firâr etdim"* deyu ikrâr eder. Ol dahı bunların ahvâlinden su'âl etdikde *"Gayrıya ahvâl-i ikrâr güç, inkâr güç / Böyle müşkül der esîri hastaya timâr güç"* mefhûmınca yine ihtiyât ederek *"Kırım'da bir eyü kimsenin oğulları olup pederimiz vefâtında ba'zı gammâzlar Kırım hanına gamz etmeyle firâr edüp bu sahrâ-yı gurbete düşdik. Yol ahvâline*

görünmek ve bir ferдин hânesine inmekden sakınup üç gün üç gîce yemek ve içmek ve uyumak yok. Sahrâ-yı beyâbânda sür'at ederek giderken bir yayan kimesneye râst gelüp *"Nereden gelürsün?"* deyu su'âl etdiklerinde *"Bir hocanın bendesi idim. Cevrine tahammül etmeyüp firâr etdim"* deyu ikrâr edüp bunlardan dahı *"Ya siz kimlersiz?"* su'âl etdikde *"Söylemezsem ölürüm, ağyâr işidir söylesem / Şöyle derdim var benim ikrâr güç, inkâr güç"* mefhûmınca yine *"Kırım'da büyük kimsenin oğlu idik. Pederimiz vefât etdikde ba'zı düşmenlerimiz Kırım hanına gamz etmeyle bizleri katl etmek murâd etdiğin haber alup firâr etdik. Üç gündür bu sahrâ-yı gurbetde aç ve susuz ve uyhusuz gezeriz ve yol ahvâline dahı ittılâ'mız yok. Eğer bizi Hacı Tarhan vilâyetine îsâl edersen mükâfâtını ziyâdesiyle görürsün"* dediklerinde şahs-ı mesfûr *"ale'r-re'si"* (başüstüne demektir) deyu dağarçığından çıkarup iddihâr (sakladığı) etdiği etmeğinden bunlara it'âm edüp *"Sizler uyunuz. Uyhunuz vardır. Ben sizlerin atlarınızı ve alâtlarınızı gözedirem"* demegle ol iki nev-resîde-cüvân uyhuya gitdikleri gibi ol şahs-ı bî-rahm ikisinin dahı at ve alâtların bi'l-cümle ahz [alup] edüp nâ-bûd ve nâ-peydâ olur. Bunlar dahı uyhudan uyanup ol şahs-ı bî-rahmin firârından habîr olduklarında:

ittılâ'mız yokdur. Eğer bizi Hacı Tarhan'a delîl olursanız himmetin heder gitmez" dediler.

Şahs-ı mesfûr *"ale'r-re'si ve'l-ayn"* diyerek enbân-ı murdârında iddihâr eden nânâpâreleriyle hanzâdeleri it'âm edüp *"Sizleristirâhat idin. Atlarınız ben gözedirem"* demegle anlar dahı bu gaddârın sözüne mağrûr olup uyhuya gitdikleri gibi gaddâr-ı mesfûr, hanzâdelerin et ve alât ve cümle mevcûd atların alup nâbud ve nâpeydâ olur. Uyhudan uyanup ahvâle vâkıf olduklarında *"Uşa geldi dile derd ü gam u hicrân kat kat / Umarız lutf u kerem-i rahmet-i rahmân kat kat"* diyerek iki gün yine aç ve susuz, perîşân ve ne tarafa gideceklerinde hayrân gezerlerken Canayoğlan zerre kadar harekete iktidârı olmayup bir oba tepesinde kaldı. Ve Hacı Geray gayret kuşağın kuşanup bir gün daha gitdikden sonra sahrâ-nişîn Tatarlar'ın otağ-ı evleri görünüp ol tarafa teveccüh eyledi. Bir Müselmân'a rast gelüp Hacı Geray'dan ahvâlini istifsâr eyledikde: *"Bîçareler felekzedeler mübtelâlarız / Alemde bir muhabbete kalmış gedâlarız"* mefhûmınca *"Pederim tüccârdan olup, bu havâlîlere erişdiğimizde harâmîler yolımızı basup pederimi şehîd eylediler. Ben bir takrîb ile firâr eyledim."* deyicek şahs-ı mezbûr merhamet edüp kabîle re'îsi olan Devletgeldi Sufî hânesine delîl olur. Sufî

“Gözlerinden sarı sular kara sular akıdır / Fâ’ide yok tatalım işleri feryâd olsun”. Bunlar dahı yayan ve bî-âb u nân sahrâyı beyâbânda ne tarafa gideceklerinde hayrân-ı perîşân-hâl: “Sarı sula kara su inmededir gözlerime / [35^a] Ne olursa da tehî olmasın irâd olsun” deyu bir iki gün şöyle sergerdân gezerken Canayoğlan cânından bîzâr ve birâderim harekete iktidârı olmamağın bir tepe üzerine kalup Hacı Geray gayret kuşağın muhkem bağlayup etrâf-ı erba’sına nazar ederek uçar kuş gibi bir günlük mesâfe dahı tayy etdikden sonra sahrâ-nişîn olan Tatarlar cemâ’atinden bir Müslim’e râst gelüp selâm verüp ol dahı selâm aldıktan sonra Tatar-ı hakîkât-şî’âr bu nev-resîdenin ahvâlinden istifsâr etdikde: “Bîçareler felekzedeler mübtelâlarız / Alemde bir muhabbete kalmış gedâlarız’ Pederim zî-kudret tâcirlerden olup, ba’zı metâ’alar ile bu havâlîlere vâsıl olduğımızda kuttâ’ü’t-tarîk yolımız basup metâ’alarımız alup pederimiz şehîd etdi. Ben bir takrîble firâr etdim.” deyicek şahs-ı mezbûr bu nev-civânın hâline merhamet edüp re’îs-i kabîle olan Devletgeldi Sufî’nin hânesine götürür. Ol dahı su’âl edüp cevâb-ı sâbıkı ana dahı	dahı ba’de’l-istintâk boğaz tokluğına hıdmetin kabul edüp bir kaç gün mürûrında Canayoğlan’ı bulursa getürmek üzere bir takrîb ile Sufî’den icâzet alup deşt ü sahrâyı geşt eder. Meğer tüccârdan bir cemâ’at Canayoğlan’ı Hacı Tarhan’a alup gitmeğle Hacı Geray Canayoğlan’ı bulmayup me’yûsen yine Devletgeldi Sufî evine avdet edüp على رأس عبد تاج عزيزينه / فى رجل حر قيد ذل يشينه⁸⁷³ mefhûmınca Sufî’nin hıdmetin ederek gün geçirür. Hacı Geray [31^b] Han kendi nakl edermiş ki: “Boğaz tokluğına dürlü dürlü meşakkatlü hizmetler edâ etdikden sonra uyumak iktizâ etdikde döşek yerine bir mikdâr saman döşünüp ve yasdık bedeline taş pâresi yasdıanup yatdığım esnâsında sâhib-i hâne acûze avret hervâr râst geldiğinde ‘Bak bre oğlan, bir yanaşma ırgâd iken katı yerde yatmağa âr mı edersin? Yumuşak saman üzerinde râhat uyuyup emvâlimizi zâyî’ edeceksin’ deyu etdiği sitemlerini ahyân Sufî işitdikde, هر بیشه گمان مبر که خالیست / شاید که پلنگ خفته باشد⁸⁷⁴ mefhûmını icrâ ederek ‘İşbu yiğitin çehresinde devlet nişânı var. Şâyed ki bu yiğit bir gün sa’âdete nâ’il olursa

⁸⁷³ “Âlâ ra’si abdin tâcu azîzine / Fî ıcale hurrin kaydu zallî yeşîne”. Tercümesi: “Kölenin başındaki şeref tacı onu güzelleştirir, hür kişiye vurulan zillet kelepçesi ise onu çirkinleştirir.” Tercüme için bk. Söylemez, a.g.e, dipnot 1094, s. 96.

⁸⁷⁴ Her bîşe gomân meber ki hâlist / Şâyed ki peleng-i hofte bâşed”. Tercümesi: “Her ormanın boş olduğunu sanma / Belki uyuyan (bir) kaplan olabilir”.

takrîr etdikden sonra boğaz tokluğuna ırgâd tutup bir iki gün mürûrında cânib-i Sufî'den izn ile birâderzâdesi Canayoğlan'ı koyup gitdüğü tepeye gelür. Meğer tüccârdan bir cemâ'at Canayoğlan'a müsâdefet edüp Hacı Tarhan vilâyetine irsâl etmişimiş. Birâderzâdesin ol tepede bulmadığından nâ-ümîd olup: “*O kadar akçasını saymışiken dîdelerim n'ideyim / Yetmez elim servime azâd olsun*” diyerek yine Sufî-yi mezbûr hânesine avdet edüp hizmetinde kâ'im oldı.

عَلَى رَأْسِ عَبْدِ تَاجٍ عَزِيزِيْنَه / وَفَى رَجُلٍ حُرٍّ
قَبْدُ دَلِّ يَشِيْنَه⁶⁰⁹

(Verür tâc-ı izzet bir kulun başına ziynet, Ayağında bir çarık bu kavî verür zillet) mefhûmınca dilgarîb ve nevâle-i saltanatdan bî-nasîb olmuş Hacı Geray Sultân sonra kendi nakl edermiş ki: “*Yalnız boğaz tokluğuyla dürlü dürlü meşakkatlü hizmet-i kesîreleri edâdan [35^b] sonra zâruret-i insânîyyeden olan uyhu vaktinde baş yasdık yerine başım altına taş salup yatmaklık bedeline saman çipen döşenüp yatarsam sâhib-i hâne zevce-i acûze râst geldikde ‘Bak bre oğlan, başın altını yüksek edüp ve altına saman çipen döşenüp râhat uyursun ve emvâli zâyi’ edersin. Sâdece toprak nene*

peşîmân olurus’ deyu,

بنت الستين فاقتلواها بالسكين⁸⁷⁵

fehvasınca firtuna-yı ferhâd-öldiren câdu avretine nasihât ve tenbih ederdi. Ammâ aslâ te’sîr etmeyüp her dâ'im semm-âmîz ü zehr-âlûd ta‘zîr ve takri’lerinden vaz gelmezdi.”

Bi-eyy-i hâl altı sene mikdâr ol hâl ile evkât-güzâr olmuşdır. Ba‘dehu ol asr ümerâsının serfirâzı ve Seyyîd Ahmed Han’ın tarafı olan Konrat Haydar Mîrzâ fevt olup serfirâzluk Şirin Tekene Mîrzâ’ya intikâl etdi.

İşbu Tekene Mîrzâ’nın Seyyîd Ahmed Han’a adâveti olmağla mefkûd olan iki hanzâdenin birin bulup han etmek içün tefahhus u istifsâr ederken Hacı Geray’ın pederi Gıyaseddin etbâ’ından bir şahs-ı hakikat-bîn Hacı Geray’dan habîr olmağla Tekene Mîrzâ’ya haber verdi. Tekene Mîrzâ ol sâ‘at ulağ atıyla şahs-ı mezbûr Hacı Geray’a irsâl eyledi. Vusûlünde Hacı Geray dahı bilâ-te’hîr Tekene Mîrzâ cem‘iyyetine dâhil olup cümle ümerâ andan bey‘at edüp han eylediler. Ba‘dehu iki han birbiriyle kıtâle ikdâm etdiklerinde Hacı Geray Han gâlip olup ve Seyyîd Ahmed Han mağlûben İdil cânibine firâr eyledi. İşbu haber Canayoğlan’ın mesmû‘ı olıcak bilâ-te’hîr

⁶⁰⁹ “Âlâ ra’si abdin tâcu azîzine / Fî rıcale hurrin kaydu zallî yeşîne”. Tercümesi: “Kölenin başındaki şeref tacı onu güzelleştirir, hür kişiye vurulan zillet kelepçesi ise onu çirkinleştirir.” Tercüme için bk. Söylemez, *a.g.e.*, dipnot 1094, s. 96.

⁸⁷⁵ “Bintü’l-sittîn fe-katluha bi’l-sekîn”. Tercümesi: “Altmış yaşında kadını bıçakla öldür”.

yetmez? Katı yerde yatmağa âr mı edersin? Bir yanaşma ırgād iken kendüni böylece i'zâz etmege sen kimsin?' deyu sitem ve ta'zîrleri bî-hesâb idi. Ancak ol ferhâd öldüren acûze misalin bana etdikleri sitemlerin sufi işitdikde ehl-i tecrübe kimse olmağla: 'Her yeri sen sanma boş belki kaplan gizlüdür.' 'Bu şâb nesl-i âlicenâba benzer. Şâyed ki bir vaktiyle ikbâl-i devlet eder, sonra nâdim ü peşîmân olursun' deyu nasîhat ederdi ammâ firtuna hâtun kâbilelerden değil idi".

El-hâsıl altı sene ol hâliyle gün geçirdikten sonra Seyyîd Ahmed Han'ın arka verüp ve kuvvet tutduğu ve ol asrın ümerâsının ser-efrâzı Konrat Haydar Mîrzâ fevt olup imtiyâz ve galebe-i Şirin Tekene Mîrzâ'ya intikâl etmeyle Seyyîd Ahmed Han'a olan adâvet-i kadîmesin icrâya sarf-ı himmet edüp ve müte'allikâtını cem' ü müşâvere esnâsında "Ol firâr eden iki hanzâdenin birisin bulursak han ederdik. Ne yerde olduklarını gören veyâhûd işiden var mı ola?" deyu tefahhus ederken,

تُوتِي الْمَلِكُ مِنْ تَشَاءٍ⁶¹⁰

mazmûnı takdîr-i Hudâ'da Hacı Geray'a olmağla pederi Gıyâseddin etbâ'ından bir hakîkatlü kimesne Devletgeldi Sufî'nin hânesinde gördüğün haber vermeyle "Tekene Beg tarafına ale'l-'acele ve bilâ-

Hacı Geray'ın serîr-i saltanâtına vusûl-birle envâ'-i ni'mete mazhar oldu. İlâ el-ân Kışver-i Kırım'da fermânârân olan Cengizzâdeler ol Hacı Geray'ın evlâdındandır.

İşbu Hacı Geray'ın cediti Taştımur Han zamân-ı hükûmetinde âdetleri üzere oğlu Gıyaseddin Sultân emekdârlarından Geray Kabîlesi'nin re'îsi olan Devlet[32^a]geldi Sufî nâm kimseye besleme edüp mezbûr Sufî'yi atabeg ma'nâsına atalık etmişdi. Sufî-i sâfi hacca gidüp ba'de'l-edâ hânesine avdetinde Hacı Geray velâdetine müsâdefet etmeyle pederi Gıyaseddin atalığının hac ve kabîlesi yâd olunmak için Hacı Geray deyu tesmiyye eyledi. Ba'de-zin Hacı Geray milket-i Kırım hanı oldıkda Sufî-i pür-sâfi henüz sıhhatde olmağın Hacı Geray Han "Hukûk-ı rızâ'a ri'âyet edüp bizden ne kerem me'mûl edersin?" dedikde Sufî-i sâfi sâhib-i kanâ'at olmağla bâ'is-i zikr-i cemîl olur ümîdiyle kabîlesinin ismi olan Geray lafzını "Hân-ı müşârunileyhin neslinden olan selâtînin isimlerine ilhâk" eyle deyu recâ edicek, han hazretleri recâsını kabûl edüp ilâ haze'l-ân ol âdete ri'âyet üzere oldılar.

El-hâsıl Hacı Geray Han te'lîf-i kulûba mâhir olmağla eyyâm-ı hükûmetinde İdil cânîbinden Kırım'a

⁶¹⁰ Âyet: "Tutiyyi'l-mülke min teşâ'u", Kur'an, Âl-i İmrân, 3/26'dan iktibas. Meali: "Sen saltanatı dilediğine verirsin".

tevakkuf yetüşsün” deyu Hacı Geray’a mektûb tahrir, ulak atı ile ol kimse irsâl olunup ol dahı bilâ-tevakkuf Hacı Geray Sultân’ı alup geldikde [36^a] Tekene Beg ve cümle ümerâ dahı Hacı Geray’dan bey’at edüp ve han nasb etdiler. Ba’dehu Seyyîd Ahmed Han ile kîtâle şürû’ etdiklerinde Hacı Geray Han olup ve Seyyîd Ahmed Han mağlûben İdil cânîbine firâr etdi. “*Hâr u hâşâ ki Kırım’dan tard edüp / Ehl-i İslâm’a gülîstân eyleyen*” Hacı Geray Han ibn Gıyâseddin Han mülk-i mevrûs-ı Kırım’da karâr etdi. Ve ilâ haze’l-ân *hâfiz-ı bilâdillah nâsır-ı ibâdullah el-gâzî-yi fî-sebîlullah* olan Kırım hanları *edamallahu devletelum ilâ yevmü’l-kıyâm (Hakk te’ala devletlerini kıyâmete değin dâ’im eyleye. Amin) mişâr-ı bi’l-bennân* Hacı Geray Han evlâdındandır. Canayoğlan Hacı Geray Han’ın serîr-i saltanâtına nâ’il oldıgın işidüp serîr-i devletine dü-nihâde olup ni’em-i günâgün ile mesrûr u muğtenem olmuşdır.

**Evlâd-ı Cengiz’in İsimlerine Geray
Zamm Oldıgın Beyân Eder (Lafz-ı
Geray)**

(Selâtin) ve Hanân-ı Kırım’ın şâhî ve hanîleri tufûliyyetden kemâle erişince besleme nâmıyla atalık ma’nâsına atabegin hânesinde rûsûm-ı kadîmelerinden olup atalık ve emeldeşler

nüfûs-ı kesîre tecemmu’ etmegin askeri çok oldığından nâşi Leh ve Moskov cânîblerine sefer üzere olup ekserinde gâlip olmağla han-ı âlişân oldu. Sekiz yüz yetmiş bir târîhinde âhirete intikâl edüp ecdâdından Hüdâberdi (Hüdâverdi) Muhammed Han bünyâd edüp darû’s-saltanâta ittihâz etdikleri Bağçesaray’da Salacak nâm mahallde kendi için binâ olunan türbede defn olundu. Ba’dehu oğlu Mengli Geray âkıl, alâ muhabbet ve müstehakk-ı tâc u taht olmağla taht-ı hanîye cülûs eyledi. Üç ay mürûr etmedin mukaddemâ Seyyîd Ahmed Han’ın şemşirinden hâb[i]r olmak sebebiyle emân kalan benî a’mâmından Nûrdevlet, birâder ve birâderzâdeleriyle ittifâk ederek hurûc ve zuhûr edüp tegallübâne hanlık etdi. Ol esnâda Mengli Geray Han’a mu’in olan Şirin Tekene ahiret-mekîn olup oğlu Eminek kudek bulunmağın ekser ümerâ Nûrdevlet semtine gitdi. Ol zamân Kefe ve Mankub Kal’aları Ceneviz küffârının tasarrufunda idi. Mengli Geray Han’ın mukâbeleye iktidârı olmayup bi’z-zarûre firâr ve biraz zamân Mankub Kal’ası’nda karâr eyledi. Ol esnâda Nûrdevlet’in mu’ini olan birâder ve birâderzâdelerinin vefâtları nifâka tebdîl olunmağla Nûrdevlet kendüsine rakîb zann etdiği Baydevlet nâm birâderini ve ana mu’in olan birâderzâdelerini katl edüp düşmenden bî-pervâ Özi kenârında

beslemeleriyle iktisâb-ı alâka ve muhabbet edüp kendi evlâdların beslemeleri yolına fedâ etdikleri ve bunlar dahı anlara bî-nihâye kerem ü atâlar ile sâhib-i nâm etdikleri meşhûrdır.

Hülâsa Hacı Geray Han'ın ceddi Taştımur Han, zamân-ı hükûmetinde oğlu Gıyaseddin Sultân'ı emekdârlarından Geray Kabîlesi'nin re'îsi Devletgeldi Sufî nâm kimesneye besleme etmişidi. Gıyâseddin Sultân'ın kemâlinden sonra Sufî-i sâfî Hâcc-ı Şerîf'e gidüp farzını edâsından sonra avdet edüp hânesine geldiği zamân Hacı Geray'ın velâdeti olmağla Gıyâseddin li-ecelü't-teberrük atalığının haccını ve kabîlesini tezkîr için Hacı Geray deyu tesmiyye edüp pîr-i mezbûra hürmet ve tevkîr etdi. Ba'de-zin Hacı Geray Han dahı Kırım'a han [36^b] oldıkda pîr-i mezbûr Sufî-yi sâfî dahı ol gün sıhhatde olmağla Hacı Geray Han *"Hukûk-ı rızâ'a ri'âyeten bizden ne gûne kerem me'mûl edersin?"* deyu su'âl etdikde Sufî-yi kâni' *"Bâ'is-i zikr-i cemîldir"* deyu kabîlesinin ismi olan Geray lafzını *"Evlâdından olan selâtîn isimlerine zamm etsünler"* deyu recâ etdikde Hacı Geray Han'ın kabûlü olmağla ilâ haze'l-ân ol âdete ri'âyet ederler.

kışlayup envâ'-yı zevk [32^b] ü safâda iken kendi tarafı olan Geldibay sâ'ir birâderzâdeleriyle hem-re'y olup bir gîce ale'l-gafle şebhûn edüp

چوبد کردی مشوامین زافات / بدیر ابدیوداخر

مکافات⁸⁷⁶

mefhûmınca Nûrdevlet'i katl edüp Baydevlet, han oldu. Nûrdevlet'in ancak hanlığı iki sene olmuştur. Ba'dehu Tekeneoğlu Eminek, Mengli Geray tarafı olup ve Tatar'ın ekseri Nûrdevlet çerağı olmağın

پدر کیشی پادیشاهی را نشاید⁸⁷⁷

mefhûmınca *"Pederi yerine olan Nûrdevlet'i sevindiren işbu kâtil-i bâtıldan kimseye vefâ gelmez"* diyerek Baydevlet'e etbâ' etmeden cümle ümerâ ibâ edüp mukâteleye şurû' etdiklerinde Baygeldi firâr etmekle Mengli Geray Han, Mankub hisârından kendüyi dahı i'dâm etdi. Ba'dehu Özi kenârında olan orduyu dahı zabt edüp müstakil han olıcak oğullarından Mehmed Geray Sultân'ı veliahd ma'nâsına kalgay eyledi. Baygeldi'nin eyyâm-ı hükûmeti tavşan kanı gibi on beş günde zâ'il olmuştur. Mengli Geray, Mankub fethinde esîr düşüp ba'de-zîn Sultân Mehmed hazretleri tuğ u alem ile i'zâz etmiştir deyu eğerçe ba'zı tevârihde tahrîr olunmuştur lâkin işbu tahrîre göre aslı olmadığı zâhirdir.

⁸⁷⁶ "Çû bed kerdî meşev eymen zi-âfât / Bedî-râ bed bûved âhir mukâfât". Tercümesi: "Kötülük yaptığında belalardan emin olma / (Zira,) kötülüğün mükâfâtı sonunda kötülük olur".

⁸⁷⁷ "Peder-koşî pâdişâhî-râ neşâyed". Tercümesi: "Baba öldürmek padişahlığa yakışmaz".

Hacı Geray Han cezb-i kulûbe mâhir ü kâdir olmağla İdil cânibinden Kırım tarafına nüfûs-ı vâfire tecemmu‘ etmeğle askere kesret ve memlekete vüs‘at hâsıl olduğından Leh ve Moskov câniblerine sefer edüp ekserinde gâlip olmağla han-ı azîmü’ş-şân olmuşıdi. Sekiz yüz yetmiş bir târihinde âhirete intikâl edüp Hüdâberdi Muhammed Han bünyâd edüp darü’s-saltanât etdikleri Bağçesaray’da Salacak nâm mahalde kendüsi için binâ etdirdiği türbede defn olundıkda oğlu Mengli Geray âkıl ve müstehakk olmağla han olup (Mengli Geray Han bin Hacı Geray Han 871) üç ay mürûr etmedin Seyyîd Ahmed Han’ın şemşîr-i katlinden sabâvet sebebiyle halâs olan Nûrdevlet zuhûr edüp birâder ve birâderzâdeleriyle yek-dîl olup ol esnâda Mengli Geray Han’ın mu‘ini olan Tekene Beg vefât edüp oğlu Eminek nev-resîde (yaş) olmağla ümerâ-yı Tatar’ın ekseri Nûrdevlet cem‘iyyetine meyl etdiler. Mengli Geray Han mukâbeleye kâdir olmamağın ol zamân Kefe ve Mankub Kal‘aları Ceneviz keferesinin zabtında iken bi-hükmü’z-zarûre firâr ve biraz zamân Mankub Kal‘ası’nda karâr etdi. Az zamânda Nûrdevlet’e mu‘in olanların ittifâkları nifâka tebdîl olunmağla birâderi Baydevlet’i ve sâ’ir birâderzâdelerini	Ol zamân, Kırım sevâhilinde vakî Kefe ve Suğdak ve Taman ve sâ’ir kal‘aların hâkimleri olan küffâr-ı dalâlet-şi‘âr, Kırım hanlarına muti‘ ve harâcgüzâr iken Tatar’ın ihtilâlinden nâşî her birleri itâ’atden hâric olup gâh ceng ve gâh sulh üzere olurlardı. Mengli Geray Han zarîf ve mizâc-ı latîf sâhibi olmağın bunlarla imtizâc-ı hilâf-ı zeccâc-mizâc ve kal‘a fethinin top kal‘a kübe(?) ihtiyâcı olduğundan nâşî bir kaç aded top ile bir mikdâr asker-i Osmâni irsâlin mutazammın ricânâme-birle zübde-i selâtîn-i âl-i Osman sultânü’l-berreyn hakanü’l-bahreyn Fâtih Sultân Mehmed Han hazretleri tarafından iltimâs etdikde eğerçe bu husûs Hacı Geray Han’a dahı arz-ı hâl etmişdi. Lâkin, الامور مرهونته باوقاتها⁸⁷⁸ fehvasınca bu vakte kalup Mengli Geray Han’ın ricâsına müsâ‘ade olundu. Sekiz yüz seksen târihinde Gedik Ahmed Paşa vâfir sefînelerle me’mûr olup mesfûr kal‘aları rabb-i gafûrun inâyetiyle feth ü teshîr eylediler. “<i>Kefe halkına Hakk’dan oldu himmet / Ki oldu fethin târihi şefkat</i>”⁸⁷⁹ deyu târih dimişlerdir. Ba‘dehu Mengli Geray Han, Paşa ile berâber işbu fûtûhâtı tebrîk için cenâb-ı pâdişâha [33^a] revâne olup bey‘at ve selâtîn-i âl-i Osman’a tab‘iyyet etmekde

⁸⁷⁸ “El-umûru merhunte bâ-vukatiha”. Tercümesi: “Her iş vaktine rehindir”.

⁸⁷⁹ Bu târih, “Kefe halkına erdi himmet” şekliyle hesaplandığında ebced hesabı ile Hicrî 880 (1475/1476) yılına isabet etmektedir. Hesaplama için bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 1140, s. 102.

[37^a] dahı katl ü i'dâm sevdâsında iken kendüsinin tarafı ve hayırhâhı hayâl etdiği birâderi Baygeldi sâ'ir birâderzâdeleriyle yek-dıl olup Nûrdevlet, Özi kenârında bî-pervâ ıyş u safâ ederken: “<i>Yaman olsak emîn olma yamanlıktan mukarrerdir / Yamanın âhiri elbet yaman olur demişlerdir</i>” ale'l-gafle basup Nûrdevlet'i katl ve Baygeldi han oldu. Mezbûrın bunca meşakkat ile nâ'il olduğu saltanatı ancak iki sene zahmetden ibâret oldu. Tekeneoğlu Eminek'in meyli Mengli Geray Han'da ammâ ekser Tatar'ın rağbeti Nûrdevlet'de olmağla bir münâsib zamâna muntazır gezerken “Atasın öldüren lâıyk değildir pâdişâhlığa” üslûbı üzere “<i>Pederi makâmında olan kimesneyi katl eden kişide hayır olmaz</i>” deyu ekser-i nâs kâtil-i bâtil Baygeldi'ye mutâba'tdan ibâ ve kıtâle müheyâyâ olduklarında Baygeldi mağlûben firâr edicek Mengli Geray Han, Mankub Kal'ası'ndan kendüyi izhâr edüp Eminek Beg kafadâr olmağla Kırım'da mevcûd olan kavm-i Tatar ile han-ı ferrârı ve cümle kafadârlarını dahı dahı i'dâm edüp Özi kenârında olan orduyu dahı zabt etdikden sonra taht-ı hanîde müstakil han olup oğullarından Mehmed Geray Sultân'ı kalgalık mansıbı ile ya'ni velî'ahdı etmek-birle ihtirâm eyledi. Baygeldi'nin Nûrdevlet'i katl edüp	Kırım hanlarının ibtidâsı ve rehnümâsı olmuşdır. Mu'azzez ve mükerrerrem avdetinden sonra İdil cânîbinde vakî taht ile milketi teshîr etmek kasdıyla kalgay sultân ön kolu Karaçu'dan ma'dûd Argîn ve Barın ve Kıpçak sol kol ve kiyun ve oğlan ümerâsı kalb-i asker olmak tertîbi üzere asker-i Tatar ile İdil cânîbine azîmet eyledi. Bu seferde sür'at lâzım iken mukaddeme-i asker olan Şirin tâ'ifesinin betâet hareketinden nâşî Tahtili hanı Seyyîd Ahmed Han'ın birâderlerinden Murtazâ Sultân esnâ-yı râhda Mengli Geray Han'a müsâdefet edüp halâsa mecâli olduğından hîleye sülûk ederek, تلخي از زهر وحلاوت زشكر مطلوبست / دشمن ان به كه بجوبي نكند ياد مر⁸⁸⁰ üslûbınca gûyâ Seyyîd Ahmed Han'dan yüz çevirüp ve Mengli Geray Han hizmetinde bulunmak için Kırım tarafına (firâr) etdim makûlesi sözler ile hân-ı sâfi-yi cenânı tağrîr edüp en'âm u ikrâmına mazhar oldu. Bir gün safâ-yı câm esnâsında sultân-ı mezbûr “<i>Bâde her bir günâha bâdîdir / O makâsıd bu hod mebâdidir</i>” mefhûmınca gizlemek vâcib olan sırrın izhâr, كل اناء يترشح بما فيه⁸⁸¹ mazmûnınca câsus olduğını ikrâr idicek bilâ-fâ'ide habs etdiler. Ba'dehu isti'câl üzere oldılar. Ammâ mukaddemâ betâet

⁸⁸⁰ “Telhî ez-zehr ve halâvet zi-şeker matlûb-est / Doşmen, ân bih ki be-hûbî nekoned yâd merâ”. Tercümesi: “Zehrin acısı, şekerin tatlı olanı makbuldür / Düşmanın ise beni hayırla yâd etmemesi daha iyidir”.

⁸⁸¹ “Küllü inâ'in yetereşşehu bi-mâ fihî”. Tercümesi: “Her şey aslıyla benzerdir”.

nâ'il olduğu saltanatının müddeti tavşan kanı gibi on beş günde zâ'il olmuştur. Mankub Kal'ası fethinde Mengli Geray Han esîrler ile bile gitmiştir. Ba'dehu Sultân Mehmed hazretleri tuğ u alem ve haşem ile i'zâz etmiştir deyu ba'zı tevârihde yazılmışdır. Lâkin siyâk-ı kelâm ashâb-ı akl u iz'ândan zâhirdir ki [37^b] hâsılı Mengli Geray Han Eminek Beg i'ânetiyle taht-ı hanîde bilâ-münâzi' karâr edecek gayret-i dîniyyesi muktezâsı Kırım kenârlarında vâkî Kefe ve Suğdak ve Taman hâkimleri olan küffâr mukaddemâ, Kırım hanlarına muti' ve harâcgüzâr iken Tatar meyânında olan ihtilâl sebebiyle itâ'atden hurûc etmişler idi. Zümre-i Müslimîn gâh,

يا ايها الابطال الحرب تهيؤ⁶¹¹

("Ey bahâdîrlar, cenge hâzırlanınuz" demektir) nağmesiyle ve gâh,

الصلح خير⁶¹²

(Sulh eyüdü) avâzesiyle olurlardı. "Hilâf-ı cinsiyle ülfet, belâ değil de nedir?" mefhûmınca mukârenet-i muhâlifin kulûb-ı Müslimîn'e marazz-ı şedîd olmağla han-ı müşârunileyh ilâc arayup Fâtih-i Kostantiniyye ser-firâz-ı âl-i Osman Sultân Mehmed Han *eskene Allahu fî âlâ rıyâzü'l-cinnân* (Allah *te'ala* cennetlerin bağçelerinin a'lâsının sâkini eylesin demektir) hazretlerinin Âsitân-ı sa'âdetlerine bir mikdâr asker ve birkaç

üzere hareketinden nâşi Tahtili ahâlisi bunların teveccühünden habîr olmağla ehl ü ıyâl ve cemi'-i emvâlini Nehr-i İdil'in sa'bü'l-misâl mahallerine koyup ve Seyyîd Ahmed Han görüp rükûb ve nüzûle kâdir ceng erlerinden asker-i firâvânla süvâr ve İdigü evlâdından Mamay Beg, Nogay askeriyle kafadâr olup meydân-ı cengde intizâr üzere oldılar. Hîn-i mülâkâtda Mengli Geray Han ve kalgay sultân ve asker-i Kırım dahı ceng ü purhâşda kusûr etmediler. Ancak ibtidâdan olan betâ'et hareketlerin kazâ kaydıyla sonra gayy etdikleri sür'atlerinden nâşi ne kendülerinde ve ne atlarında tâkat kalmamagla asâr-ı inhizâm aşikâr ve Mengli Geray Han dahı o ma'rekede zahm-dâr olmağın mağlûben firâr etdiler. Ve Seyyîd Ahmed Han dahı akab-gîr olmağla Mengli Geray Han Kırım içinde vakî Kırkar nâm hisârda karâr eyledi. Mezbûr hisâr Bağçesaray kurbünde kaya tepesinde sagîrû'l-mikdâr bir hisârdır ki top ve tüfenk ve sâ'ir alât-ı cenglerle teshîr, emr-i asîrdır. Zamân-ı sâbıkda cinâs-ı Tatar'dan Âs dedikleri bir cemâ'at Kırım hanlarına isyân edüp nice zamân ol mahallde olurlar. Takvîm-i [33^b] Büldân sâhibi ol kal'ayı Kırkar deyu yazup ve ma'na-yı ismuhâ bi't-Türkî erba'in recülen ibâretiyle ta'yîn etmiştir. Cengizoğulları'nın meşhûrlarından

⁶¹¹ "Yâ eyyuhumâ'l-abdâlû'l-harbi tehayyû". Tercümesi: "Ey kahramanlar. Harbe hazır olun".

⁶¹² Âyet: "Es-sulhu hayr", *Kur'an*, en-Nisâ 4/128'den ıktibas. Meali: "Karşılıklı anlaşma en iyi yoldur."

aded top talebiyle ricânâme tahrîr ve mahsûs elçi irsâl eyledi. Meğer bu recâ pederi Hacı Geray Han asrında dahi olmuşidi. Lâkin,

الامور مرهونته باوقاتها⁶¹³

(Her umûr vakitlerine bağlıdır) mefhûmı üzere te'hîr olunup bu nevbet kabûle karîn oldu. Sekiz yüz seksen târîhinde Gedik Ahmed Paşa vâfir sefineler ile me'mûr olup sa'y u tedbîri takdîr-i Hudâ'ya muvâfık olmağla ol kal'aları feth ü teshîr etdi.

Târih-i Feth-i Kal'a-yı Kefe

*“Kefe halkına Hakk'dan erdi devlet / Ki oldı fethin târihi şefkat”*⁶¹⁴

Kefe fethinden sonra han ve pâşâ birbirleriyle gâyet muhabbetden nâşî Mengli Geray Han pâdişâh-ı cihân selâtîn-i âl-i Osman'a bey'at ü mutâba't etmekde zümre-i âl-i Cengiz'in pişvâsı (mukaddemi) oldu. Han-ı müşârûnileyh,

اصبر مطيته الطفر⁶¹⁵

(Bir murâda nâ'il olmaga binekdir demekdir) mefhûmından muktezâ-yı beşeriyyetle gaflet edüp İdil cânibinden vâkî Tahtili mülkünü teshîrinde acele etmeğle Karaçu ta'bîr olunan ümerâdan mirlivâ-yı Şirin'i kendi [38^a] kabîlesi

Şeybek Han, ol kal'anın fethine çok zamân meşgûl olup gâyet su'ûbetinden nâ-ümîd oldıkda Yaşlu Kabîlesi ümerâsından bir merd-i gayyûr,

الحرب خدعت⁸⁸²

mazmûnına tesebbüt edüp askerde bulunan tabl ü sürnâ ve cemi'-i alât hevâlar çaldırup ve tâbe ve tâs ve cümle evânî-i nuhâs ne mikdâr var ise birbirine kakdırup üç güne dek asker-i Tatar içinde sadâ-yı kıyâmet-nişân hâsıl eyledi. Kal'a ahâlisi yürümiş vardır deyu alet-i harbi ellerinde me'mûr oldukları mahalleri uyumamak üzere üç gün üç gîce mezâr taşı gibi ayak üzerinde bekleyüp takatleri kalmamagla bi'z-zarûre cümleleri meyyît gibi uyhuda oldılar. Mîrzâ-yı nüktedân *“Çün şeker-i hâb kıldı bîtâb gözleri mestâne mi / Vuslatın geldi zamânı vaktidir şimden girü”* diye,

انا فتحنا لك فتحا مبينا⁸⁸³

ile münakkaş alem-i nusret-nümâsı açup kendi kafadârları şecâ'at-şî'âr Tatar nâmdârlarıyla yürüş etdiklerinde küffâr-ı murdâr uyhuda bulunup Tatar'ın hücûmından gâfil olmağla ceng ü cidâl olmadın kal'a-yı mesfûreyi teshîr eylediler. Ba'de-zîn kal'a-yı mesfûre ehl-i İslâm'a iktizâsı olmamağla Bağçesaray'da

⁶¹³ “El-umûru merhunte bâ-vukatiha”. Tercümesi: “Her iş vaktine rehindir”.

⁶¹⁴ Ebced hesabı ile Hicrî 880 (1475/1476) yılına isabet etmektedir. Hesaplama için bk. Söylemez, *a.g.e.*, dipnot 1140, s. 102.

⁶¹⁵ “Es-sabru metiyyetü'z-zafer”. Tercümesi: “Sabır, zafere götüren binektir”.

⁸⁸² Hadis: “El-harbü hud'atun”. Meali: “Harp hiledir”. Hadisin kaynağı için bk. Canan, *a.g.e.*, V, s. 79-80.

⁸⁸³ Âyet: “İnnâ fethnâ leke fethen mübinâ”, *Kur'an*, el-Fetih, 48/1. Meali: “Biz sana apaçık bir fethin yolu açtık”.

halkıyla tali‘a asker olup handan bir gün evvel hareket etmek üzere ve kalgay sultân cemi‘-i etbâ‘ vü ensâriyla ön kolda ve yine Karaçu‘dan Arğın ve Barın ve Kıpçak sol kolda ve ümerâ-yı Kiyun ve oğlan Tuğulgay-ı(?) zernişân hana kafadâr olup kalb-i askerde karâr etmek üzere tertîb-i kadîme ri‘âyet etmişler idi. Bu seferde sür‘atle mahall-i maksûda erişmek gâyet lâzım iken tali‘a-yı asker olan Şirin tâ‘ifesinin batî (yâb) hareketlerinden nâşî Tahtili Seyyîd Ahmed Han birâderlerinden Murtazâ Sultân, Mengli Geray Han’a mülâkât edüp “*Seyyîd Ahmed Han’dan yüz çevirüp ancak sana hizmet ve kulluk için firâr etmişimdir*” deyu hanı aldayup nâ‘il-i en‘âm ve mazhar-ı ikrâm oldu. Bir gîce han, Murtazâ Sultân ile safâ-yı bâde ederken: “*Bâde her bir günâha bâdîdir / O makâsîd bu hod mebâdidir*” mefhûmınca sultân-ı mesfûr gizlemek vâcib olan sırrını aşıkâr,

كل اناء يترشح بما فيهه⁶¹⁶

mazmûnınca câsus olduğunu izhâr edicek habs olundu. Ammâ ne fâ‘ide zîra Seyyîd Ahmed Han’a haber göndermişti. Sonra sür‘atle yürüdiler. Ammâ Seyyîd Ahmed bunların teveccühünden haberdâr olmağla def‘i tedârûkine ihtimâm edüp ıyâl ve emvâlî asker varmayacak gibi Nehr-i İdil’in bir mahalline koyup kendüsi ceng erlerinden asker ferâvânıyla ve İdigü

sâkin Yehûd tâ‘ifesinden Kıravun? sınıfını iskân etdirdiler. İlâ el-ân anların cizyelerinden Yaşlu beglerinin hisseleri vardır.

Hâsılı‘l-keâm Seyyîd Ahmed Han asker-i Kırım’ın sonuna düşüp askerden kalmışları nehb ü gâret ederek Kırım içine dâhil oldu. Ol zamân Kırım’ın bilâd-ı meşhûresinden Salgat Hisârı’nın (sahh: kenârına inüp) anı muhâsara eyledi. Ol şehrin ahâlîsi gayret kuşağın bağlanup hisârın muhâfaza[sına] ziyâde ihtimâm etdiler. Âhir-kâr Seyyîd Ahmed Han me‘yûs olup hîle semtine düşerek ehl-i kal‘aya hitâben “*Eğer irâdenizle kal‘ayı teslîm ederseniz ehl ü ıyâl ve cemî‘-i emvâl u eskâliniz ile afv ü emânımda olursuz*” deyu yemîn-i facîrelerle tekîd ederek nâme ile elçi gönderdikde handân eyyâm-ı muhâsarada olan bîçareler yemînine i‘timâd edüp miftâh-ı emân ile kal‘a kapusını açdıklarında ahd ü yemîninde durmayup evvelâ şemşîr-i kahırla katl ü ta‘zîb sâniyen ol belde-i bî-nazîri tahrîb ve sâlisen emvâl ü ıyâllerini nehb ü gâret eyledi. Zamân-ı sâbıkda ol belde olduğu mevzi‘ Kefe İskeleyi’ne ta‘yîn olmağla tüccâr-ı Buhâra ve Acem ve sâ‘ir tâcirler [34^a] Efrenc metâ‘ları, Acem tuhfeleri getirüp bey‘ ü sırâ oluncaya dek, “*Hürremî ağlariken âh edisir gâh meğır / Meşûh tab‘ım edisir âb*

⁶¹⁶ “Küllü inâ‘in yeterişşehu bi-mâ fihî”. Tercümesi: “Her şey aslıyla benzerdir”.

neslinden Mamay Beg Nogay askeriyle kafadâr olup ceng meydânında hâzır u nâzır durdılar. Eğerçe asker-i Kırım hîn-i mülâkâtda ceng ü kîtâle mübâşeretlerinde kusûr etmediler. Lâkin atlarında tâkat olmamağla hezîmet vâkî‘ olup ve Mengli Geray Han dahı zahm-dâr olup mağlûben firâr ve tahlîs-i girîbân içün Kırım’da vâkî‘ Kırkar nâm hisârda karâr eyledi. Kal’a-yı mezbûre Bağçe[38^b]saray kurbünde bir yüksek tepededir. Kendüsi küçük olursa da metânet ve muhkemlikde top ve tûfeng misillü alâtla feth olunmak mümkün değildir.

Zamân-ı sâbıkda ecnâs-ı Tatar’dan As dedikleri kabîle Kırım hanlarına âsî olup nice zamân ol kal’ada ikâmet ederler. Kal’a-yı mezbûreyi Takvîm-i Büldân sâhibi Kırkar deyu ta’bîr eyledi ve ma’nâsını erba‘in recülen ibâretiyle ta’yîn etmişdir. Cengiz evlâdının meşhûrlarından Şeybek Han, ol kal’anın fethine nice zamân meşgûl olup gâyet su’ûbetinden nâ-ümîd oldıkda Yaşlu Kabîlesi ümerâsından bir merd-i gayûr (gayretli demektir) ve sâhib-i umûr fethi tarîkini düşünüp ehl-i kal’anın ahmak olduklarına binâen,

الحرب حدثه⁶¹⁷

üslûbı üzere üç gün üç gîce asker-i Tatar’da olan tabl ü sürnâ ve cemi‘-i alât

u hevâsına heves” üslûbınca ol mevzi’in âb u hevâsı hoş olmağla nice zamân çatır ve otağlar kurup ol mahalde ârâm ederlerdi. Hervâr ol mahalden tüccâr eksik olmayup makarr-ı tüccâr olmağla tâcirlerin ba‘zı zî-kudretleri hâneler yapıdırup bî-hadd ve bî-kıyâs binâlar ihdâs olundu. Ba’dehu ağıyardan emîn olmak içün bir yüksek hisâr ile ihâta ettikleri Kefe, dört sâ‘at mahalde Ağarmış nâm cebel-i azîm eteğinde uzunluk elli derece ve arz dahı elli derecede vakî Salgat ismiyle müsemma takrîben üç yüz târîhinde binâ olunmuş bir şehr-i azîm idi. Seyyîd Ahmed Han (sahh: harâb) etmezden mukaddem müftîleri fîrdevs-i aşîyân olup mütûn-ı erba‘ ve lugat-i kâmusu hıfzında olan bir fâzıl tecessüs ettiklerinde dedikleri minvâl üzere kırk fâzıl-ı mümtâz zâhir oldukları meşhûrdır ve yine ol asrda tüccârın zî-kudretlerinden biri bir mescid-i azîm binâsına mübâşeret edüp ibâdet mâliyesine ziyâde sevâb ümîdiyle hizmet-i berînesi dahı zamm ederek ırgâdlarıyla berâber siyâb bezlesiyle balçık nakl ederken yigirmi eşek yükü müşk-i Tatar ile bir bâzîrgân şahs-ı mezbûrın siyâb bezlesine nazar edüp “*Sana lâzım metâ‘ yokdur*” deyu tahkîrâne cevâb eder. Sâhib-i hayr, bâzîrgânın bu sözünden ârlanup müşkinin bahâsın edâ ettikten sonra mescid içün

⁶¹⁷ Hadis: “El-harbü hud’atun”. Meali: “Harp hiledir”. Hadisin kaynağı için bk. Canan, *a.g.e.*, V, s. 79-80.

lu‘b ve havâlar çaldırıp ve ne mikdâr tâbe ve tâs ve sâ‘ir busât-ı nuhâs (bakır sâvatlar) var ise birbirine urdurup hâsıl olan sadâ-yı kıyâmet-nişândan yürümiş vardır deyu ehl-i kal‘a her biri me‘mûr oldukları mahallde hıfz ve harâset için mezâr taşı gibi ayak üstüne uyumamak üzere olduklarında tâkatleri kalmayup,

النَّوْمُ اخِ الْمَوْتِ⁶¹⁸

masdûkınca her birleri ölü gibi uyhu deryâsına müstağrik oldukları zamânda: “Gîceler tenhâ kamu uyhuda ağyâr-ı cihân / Nâzeninim vuslatın vaktidir şimdengirü” deyu,

أَنَا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مَبِينًا⁶¹⁹

ile münakkaş livâ-yı nusretnümâsın açup ol mîrzâ-yı mezbû[r] hâzır u müheyyâ kılan ceng erleriyle derûn-ı kal‘aya duhûl edüp kal‘a-yı mesfûrî feth ü teshîr etdiler. Ba‘de-zin kal‘a-yı mesfûrda ehl-i İslâm’a iktizâsı olmamağla Bağçesaray’da sâkin Yehûd-ı [39^a] merdûd tâ‘ifesinden kıravun(?) sınıfına tahsîs etdiler. Hâsılı Mengli Geray Han’ın mağlûben firârı Seyyîd Ahmed Han’a bâ‘is-i tekebbür olmağla Kırım askerinden yolda kalmışları nehb ü gâret ederek Kırım’a dâhil olup Kırım’ın bilâd-ı meşhûresinden Salgat Hisârı kenârında nüzûl edüp muhâsaraya meşgûl oldukda hisâr-ı

karışılan çamura karışdırup ol mescidin divârlarına tılâ etdirdiğin nakl ederler. Yine Seyyîd Ahmed Han zuhûrından az mukaddem meşâyih-i azâmın mümtâz-ı ehl-i kemâli Kemâl Ata, fukarâsıyla bir erba‘in çıkarup def‘-i zarûret ve iftâr-ı sâimîn niyyetiyle bir dervîşine şey‘en lillah etmege icâzet buyururlar. Dervîş dahı sabâhdan ahşama dek şehri devr eder ancak bir baş sarımsak ve bir baş soğan bulur. Şeyh ve fukarâ ol gün anunla iktifâ ederler. Ertesi gün şeyh hazretleri mezbûr dervîşin eline bir süpürge verüp şehrin sokaklarını süpür deyu emr eder. Dervîş dahı me‘mûr olduğu hizmete meşgûl olup müşârunileyh şeyh hazretlerinin muhâsırı olan Çoban Ata olduğu mahalle geldikde Çoban Ata hücrelerinden çıkup dervîşin elinden süpürgesin [34^b] alup Kemâl Ata hazretinden bu hizmetden fâriğ olmağı niyâz eder. Ba‘dehu çok zamân mürûr etmedin Seyyîd Ahmed Han zuhûr edüp Çoban Ata mahallesinden mâ‘dâsını harâb eder. Hâlâ mevcûd olan elli altmış hâne mikdârı bir karyedir. Çoban Ata recâsıyla süpürge dokunmayup kalmışdır deyu nakl ederler. Ol harâb olan mahallerde hâlâ dahı binâ vaz‘ olunsa az zamânda yine harâb oluyor deyu zikr ederler. Ol karyede soğan ve sarmısak ifrât üzere olup karye

⁶¹⁸ Hadis: “En-nevmü uhhu’l-mevt”. Meali: “Uyku ölümün kardeşidir”. Beyhakî’nin Şuabü’l-İmân adlı eserinde geçer (bk. Beyhaki, *Şuabü’l-İmân*, V, çev. Hüseyin Yıldız-Hasan Yıldız-Zekeriya Yıldız, 1. bsk., Ocak Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 212).

⁶¹⁹ Âyet: “İnnâ fetešnâ leke fethen mübinâ”, *Kur’an*, el-Fetih, 48/1. Meali: “Biz sana apaçık bir fetih yolu açtık”.

mezkûrun ehli dahı kudretleri yetdiği mikdâr kal‘ayı muhâfazada metânet ve ceng ü kîtâle himmet eylediklerinden Seyyîd Ahmed Han ceng ü kîtâl ile kal‘aya merdâne duhûl mümkün olduğu cehm edüp hocasını aldayan avret gibi hîle semtine yürüyüp “*Eğer hisârı bilâ-kîtâl teslim ederseniz ehl ü ıyâl ve emvâlinizle afv ü emânımda olursuz*” deyu yemîn-i galîzelerle yemîn etmeyle muhâsarada olan bîçareler “*Yalnız ni‘mete râst gelse ki bir aç mülhid, Akıl yokdur ki anun ger Ramazân fikr etse*” mefhûmından gaflet etmeyle yemînine i‘timâd edüp kal‘a kapusını açdıkları gibi nakz-ı ahd edüp şemşîr-i kahırla nice cânları telef etdiklerinden mâ‘adâsını esîr edüp ve belde-i bî-nezîri hâkile yeksân eyledi.

Eyyâm-ı sâbıkda belde-i mezbûre Bûhâra ve Acem tâcirlerinin mecmu‘ı idi ve Kefe İskelesi takrîbiyle Efrenc metâ‘ları ve Acem tuhfeleri bey‘ ü şîrâ olunurdu. Âb u hevâsı hoş mevzi‘ olmağla tüccârın ba‘zı zî-kudretleri nice dürlü binâlar yapup duhûl-i ağıyardan emniyyet içün bir azîm hisâr ile mahsûr etmişlerdi. Kefe’ye dört sâ‘at yerde Ağarmış nâm bir cebel-i azîm eteğinde tûlen ve arzen ellişer derecede vakî Salgat ismi ile tesmiyye üç yüz târîhi hudûdında binâ olunmuş tâcirlerin karâr etdikleri bir mevzi‘-yi bî-

ahâlîsi anunla ta‘ayyüş etdikleri sâbitdir. Ol ikisinin merkadd-ı şerîfleri hâliyâ ziyâretgâh-ı enâmdır.

Hülâsa Seyyîd Ahmed Han Salgat’ı vîrân etmeyle kanâ‘at etmeyüp Kefe Kal‘ası’nı dahı tahrîbe niyyet ederek Kefe Hisârı’nın yakınına gelüp vâlî-yi Kefe olan Beğlerbeği Kâsım Paşa’ya kendüsine itâ‘ati mutazammın sözler ile elçi gönderür. Mîr-i sâhib-i tedbîr Kâsım Paşa hazretleri

لاخير في عزم بلا جزم⁸⁸⁴

ma‘nası⁸⁸⁵ ve dahı

التدبير قبل شجاعته⁸⁸⁶

mazmûnı fehî etmeyle itâ‘at sûretini gösterüp elçiyi ol gîce sarâyında misâfir eder. Ale’s-sabâh deryâyâ karşı köşküne çıkup gûyâ Seyyîd Ahmed Han’a irsâl edeceği tuhfeleri elçiye birer birer gösterir. Paşa-yı nîk-re’y mukaddemâ kendi fikr-i dakîki ile şâyed ki bir gün iktizâ eder deyu amâde kıldığı tertîb üzere gûyâ İstanbul cânîbinden bir geştî zâhir olup yelken ve kürek sür‘at ederek hisârın kenârına vâsıl olur. Der‘akab hüdhüd-i Süleymân misâli bir çavuş sefîneden çıkup bilâ-tevakkuf arak-feşân olarak pâşâ huzûrına dâhil olur. Ol merd-i musanna‘-kelâm söze başlayup “*Devlet-i Aliyye tarafından bu cânibe me‘mûr olduğumuz bugün üç gündür ki pâdişâh-ı vilâyet ve*

⁸⁸⁴ “La hayru fî azm bilâ cezm”. Tercümesi: “Kararlılık olmadan hareket etmekte hayır yoktur”.

⁸⁸⁵ Burada derkenar için işaret koyulmuşsa da herhangi bir derkenar mevcut değildir.

⁸⁸⁶ “Et-tedbiru kable şecâ‘ate”. Tercüme: “Tedbir, cesareten öndedir”.

hemtâ idi. Seyyîd Ahmed Han'ın tahrîbinden mukaddem müftî-yi belde âhirete intikâl [39^b] etmeyle mütûn-ı erba' ve lugat-i kâmusu hıfz etmiş bir fâzıl müfti etmek için tefahhus olundıkda mevzi'-yi mezbûrdan dedikleri gibi kırk fâzıl bulunduğu meşhûrdır. Yine ol asrda tâcirlerden bir zî-kudreti bir mescid-i azîm bünyâdına mübâşeret edüp ırgâdlar ile berâber siyâb bezle (köhne urba) tevâbi' için hizmet esnâsında iken yigirmi yük müşk-i Tatar ile bir bâzîrgân ol mevzi'den geçerken bânî-i mescid "Yüklerinizde acabâ ne gûne metâ' vardır?" deyu istifsâr etdikde şahs-ı mezkûr urbalarına nazar edüp "Sana müte'allık metâ' değildir" demegle müşkinin tamâm-ı bahâsını verdikden sonra mescid için karışılan çamıra dökdürüp mescidin tepesin ve dîvârların ol mümessek balçık ile tılâ etdirdi deyu rivâyet ederler.

Âlâ-küll-i hâl belde-i mezbûrede olan îzam-i şân binâsı eserlerinden zâhir ve nümâyândır. Hâlen elli altmış mikdârı hâne virânelerdir. Seyyîd Ahmed Han zuhûrından mukaddem meşâyih-i sâhib-i hâlden Kemâl Ata dedikleri zâhir-i kerâmet devletlü âdet-i meşâyih-i izâm üzere fukarâsıyla bir erba'in çıkarup sâimlere iftâr için dervîşlerinin birine "Şey'en lillah eyle" deyu icâzet buyurdular. Dervîş-i mezbûr şehir-i mezkûrî sabâhdan ahşâma dek Allah için

şehinşâh-ı meşhûr-ı kerâmet Sultân Bâyezîd Han ibn Fâtîh Sultân Mehmed Han hazretleri ol gaddârın ya'ni Seyyîd Ahmed Han nâm hilekârın Kırım Hanı'na etdiği adâvet ve Salgat Şehri'ne kıldığı hasâretin işidüp kahr-ı karhamânî ve gazab-ı nerîmânîsin zuhûra getürüp gûh-i Kaf-mânend? sefîne-i bî-hadd ve Haydar-ı kerrâr asker-i bî-şümâr ve kıyâsdan efzûn ejderhân top-ı ateş-feşân ile bir serâsker, asker-i pirdir ki akıl u kıyâsetde Filatun-ı zamân ve celâdet ü şecâ'atde rüstem-i dastândır ki han-ı zâlimin cezâsını tertîb etmege me'mûr olup mahall-i karîbe vâsıl olmağla müjde için cenâbınıza beni irsâl etdiler" deyu henüz kelâmını tamâm etmeden deryâ yüzinde sefineler zâhir olup toplara dahı birden ateş idicek "Bahr-i hicrânda kenâr [35^a] ümîd ederim tek değil / Kim demişlerdir tenhâ deryâya yatmak ihtimâl" mefhûmınca deryâ yüzün ateş kaplayup ve duhanı dahı gök yüzün ihâta edüp ve kal'ada olan toplara dahı ateş edilüp iki tarafın toplarının sadâsından hâsıl-ı velvele sadmesinden nâşî zelzelelerle kıyâmetden nişân olıcak elçi-yi mebhût bu makûle sadâ-yı savtı ömründe gûş etmemekle müş-ı zehr-nûş gibi medhûş oldığın pâşâ-yı hoş-re'y müşâhede edüp elçi-yi mesfûra itâb ile hitâb eder ki: "Geh bir vekili şâh-ı Acem'den harâc alur, geh bir vezîri asker-i Tatar'a verir. Öyle pâdişâhın bendesi

deyu devr-i ebvâb edüp tahsîl etdiği bir sarımsak ve bir soğan olmağla şeyh ve fukarâsı dahı anunla iktifâ ederler. “*Sandırır her ki gönlün ehl-i Allah’ın / Mazharı olur ol nekâl Allah’ın*”.

Erte gün şeyh hazretleri dervîş-i mezbûrın eline bir süpürge verüp “*Sokak ve pazârı tathîr eyle*” deyu emr eder. Dervîş dahı şeyhin emri üzere edâ-yı hizmet ederek mu’âsırı olan Çoban Ata *nef’enallahu bi’nefâsihi* (Hakk *Te’âla*anın nefisleriyle bize nef̣ eylesün demektir) sâkin oldukları hânelerine [40^a] karîb oldıkda hücrelerinden çıkup ve dervîşin elinden süpürgeyi alup bu hizmetden fârîğ olmağı Şeyh Kemâl’den niyâz ederler. Çok zamân mürûr etmedin Seyyîd Ahmed Han vâkı’ası zuhûrında dervîşin süpürdüğü mahallde hâne-i ma’mûre kalmayup hâlen imâretleri olan mahall Çoban Ata himâyesiyle süpürilmiş mevzi’den olduğu meşhûrdır. Şeyh Kemâl’in inkisârı te’sîrinden harâb olan mevzi’lerde binâ yapılsa az zamânda yine harâb olduğu ahâlî lisânlarında mezkûrdur. Hâlen ol karyede soğan ve sarımsak ifrât üzere olup ehl-i karye anınla ta’ayyüş etdikleri sâbitdir ve ol iki merd-i vâcibü’l-ihtirâmın merkadd-i mutahharaları hâlen ziyâretgâh-ı avâm u havâssdır. “Gelelim mâ nahnü fihe gelelim / Seyyîd Ahmed Han’dan bahsedelim”.

âhara kul olmak muhâldır. Hanın hemân vaktine hâzır olsun” deyu dilîrâne cevâb verüp elçiyi ircâ’ eder. Elçî dahı Seyyîd Ahmed Han’a gelüp müşâhede etdiği ahvâlî nakl esnâsında sâdâ-yı top hân-ı gaddârın dahı mesmû’ı olıcak ol mahallden süvâr ve yolda rast gelen emvâl-i Tatar’ı gâret ederek geldiği cânibe rağbet eder. Mengli Geray Han’ın mesmû’ı olıcak hisâr-ı Kırkar’dan kendüsünü izhâr edüp ümerâ-yı Şirin’den Mamaş Beg ve Barın oymağından Evliyâ Mîrzâ ve nice dilâverleri dahı anlara kafadâr eyleyüp Seyyîd Ahmed Han sonundan ılgâra fermân eder. Seyyîd Ahmed Han ise çendân ganîmetlerle muğtenem ve mesrûr olmağın kibr ü gurûrundan nâşî Kırım’dan asker tedârükine aslâ ihtimâl vermeyüp bir su kenârına inüp safâ ve huzûrında iken Kırım dilâverleri ale’l-gafle erişmeğle gâret etdikleri emvâl ü ehl-i ıyâli istirdâd ederler. Ve Seyyîd Ahmed Han mağlûben firâr edüp askeriyle Tahtili cânibine giderler. Mengli Geray Han ahz-ı intikâma mübâşeret ve tekrâren asker-i Tatar ile Taht İli’ne azîmet eder. Mukaddemâ, Şirin ümerâsının tekâsül ve ihmâli bâ’is-i inhizâm ve melâlî olmağla kalgay sultân cesûr ve sâhib-i şu’ûr olmağın kimseye ihbâr etmeyüp kendüyi müte’allık asker-i cân-sipârıyla düşmen tarafına ılgâr eder. Vusûlünde Seyyîd Ahmed Han’ın

Belde-i Salgat'ı bayguş yuvası gibi vîrân etdikden sonra ana dahı kanâ'at etmeyüp Kefe Kal'ası'nı dahı tahrîbe niyyet eyleyüp hisâra yakın gelicek vâlî-yi Kefe olan Beğlerbeği Kâsım Paşa'ya va'd-i va'idden ibâret ve kendüsine inkîyâd ve itâ'ati mutazammın kelimât ile elçi gönderirdi. Mîr-i sâhib-i tedbîr, لاخير في عزم بلا جزم⁶²⁰ ma'nâsına cezm ve: التدبير قبل شجاعته الشجعان⁶²¹ mazmûnına azm edüp elçiye itâ'at sûretin gösterüp ikrâm ve ol gîce sarâyında misâfir edüp ale's-seher deryâya karşı köşküne çıkup gûyâ Seyyîd Ahmed Han'a tedârük etdiği tuhfeler ve pîşkeşlerin arz edetururken mukaddemâ Kırım ahvâlini ve Seyyîd Ahmed Han'ın galebesini cânib-i devlete i'lâm etmişidi. Şâyed ki bugün yarın bir haber gelür deyu ümîdde iken ol esnâda cânib-i İstanbul'dan bir gemi aşikâr olup içinden hüdhüd-i Süleymân gibi çavuşlardan bir merd-i çapan? gemiden çıkup bilâ-tevakkuf kâşâne-i paşaya duhûl edüp [40^b] “<i>Bugün üç gündür Devlet-i Aliyye tarafından bu cânibe me'mûr olmuşuzdur. Meşhûr-ı kerâmet pâdişâh-ı vilâyet ibn Fâtih Sultân Bâyezid hazretleri Kırım taraflarında</i>	birâderlerine ihtilâli eyyâmına müsâdif olup fırsattır deyu cenge mübâşeretî esnâsında Mengli Geray Han dahı asker-i Kırım ile erişüp bu nevbet nusret-i Hüdâ, Mengli Geray Han'a olmağın ceng meydânında Seyyîd Ahmed Han'ı helâk edüp ve Tahtili ahâlisini Kırım'a nakl eder. مصائب قوم عند قوم مواید⁸⁸⁷ mefhûmınca Seyyîd Ahmed Han'ın fevti sebebiyle Mengli Geray Han'a kuvvet ve askerine kesret hâsıl olup hân-ı müstakîl oldu. Ümerâ-yı Şirin sâbiken olan cürmün yine, ذنوبى وان جلت فعفوك اعظم⁸⁸⁸ muktezâsınca [35^b] istiğfâr ve i'tizâr etmediklerinden mâ'adâ kibr ü gurûrlarından nâşi lâf u güzâf ederek “<i>Tatar'ın resm-i kadîmi üzere kabîlemiz mukaddeme-i asker olagelmiş iken kalgay sultân kimseye haber etmedin cenge şürû' etdi</i>” deyu handan yüz çevirüp ve sultân ile kıtâle ikdâm etmege kendi aralarında ittifâk etdiler. Ol zaman, دارهم مادامت⁸⁸⁹ mefûmunca müdârâdan gayrıya mecâl olmamağla hân-ı sâhib-i temkîn فولا له قولا لينا⁸⁹⁰ üslûbınca nice dürlü mülâyim sözler ile

⁶²⁰ “La hayru fî azm bilâ cezm”. Tercümesi: “Kararlılık olmadan hareket etmekte hayır yoktur”.

⁶²¹ “Et-tedbiru kable şecâ'atü's-şüc'ân”. Tercüme: “Tedbir, cesurların cesaretinden öndedir”.

⁸⁸⁷ “Mesâ'ib-i kavmin inde kavmin mevâ'id”. Tercümesi: “Bazı kavimlerin musibetleri bazı kavimler için faydalıdır” (Tercüme için bk. Söylemez, *a.g.e.*, dipnot 4057, s. 440).

⁸⁸⁸ “Zunûbâ ve in cellet fe'afuk e'azum”. Tercümesi: “Günahlarım belliyse, senin affın daha büyüktür”.

⁸⁸⁹ “Dâreham mâdâmet”. Tercümesi: “Yenmemiş para”.

⁸⁹⁰ Âyet: “Fe-kûlâ lehu kavlen leyynin”, *Kur'an*, Tâhâ 20/44'ten iktibas. Meali: “Ona yumuşak bir üslupla hitap edin”.

Seyyîd Ahmed Han, Kırım hanına ettiği adâvet ve Salgat Şehri'ne kıldığı hasâretinden habîr olmağla sefâ'in-i bî-hadd ve asker-i bî-'aded ve bî-hesâb top ile bir serâsker-i askerperver (askere terbiye verür ki) kiyâsetde (zekîlikde) Eflatun-ı zamân ve celâdetde (şecâ'atde) Rüstem-i Dâstânedir. Hân-ı zâlimin cezâsını tertîb için me'mûr olup yakın olmağla ihbâr için beni irsâl etti" deyu kelâmın tamâm etmedin deryâ yüzinde sefîneler nümâyân ve selâmet-nişân olan toplardan çıkan duhân evc-i asumân olup kal'ada olan top ejderhâları dahı ateş-efşân olıcak elçi-yi bîhuş bu makûle sadâları ömründe gûş etmemegle mûş-ı zehr-nûş (zehir içen sıçan) gibi medhûş (sersem) oldığın mirhûş-ı tedbîr fehmedicek elçiye hitâb edüp "Yedi iklim pâdişahı ki, geh bir vekili şâh-ı Acem'den harâc alur, geh bir vezîri asker-i Tatar'a han verür. Öyle pâdişâhın bendesi âhara kul olmak muhâldır. Seyyîd Ahmed Han'ın kıl u kâlini işbu gördüğün toplar kat' eder. Hemân vaktine hâzır olsun" deyu elçi-yi mezbûrı döndürür. Elçi dahı han-ı mesfûra gördüğü ve işitdiğini nakl ederken sâdâ-yı top hân-ı gaddârın kulağına vâsıl olıcak ol mevzi'den hareket ve yolda râst gelen emvâlî gâret ederek geldiği semtine avdet etti.

Mengli Geray Han haber alup olduğu mahallden kendüyi izhâr etdikde

"Saht dil dilberi gör âşıkına rahm etmez / Çok olur seng, velî böyle katı seng olmaz" fehvâsınca taşdan katı kalblerin bi-eyy-i hâl telyîn ve ateş-i gazabların teskîn eder. Ba'dehu hân-ı âlişân ibâdullahı sıyânet kaydında olup Or Geçidi'nde Ferahkirmân ve Nehr-i Özi kenârında Cânkirmân ve Karakirmân ve Devletkirmân palankaların bünyâd eyledi ve Sultân Bâyezîd Han hazretleri Mevlidoba ta'bîr olunan Boğdan'a sefer ve Kili ve Akkirmân Kal'aların müsahhar etdikde elli bin mikdâr asker-i Tatar ile pâdişâha mülakât edüp büyük hidmetlerinde bulunmağla Kefe ve Gözleve ve Balıklava İskelelerinden sâlyâneler ta'yîn olundu. Sâ'ir kerem-i pâdişâhîye dahı mazhar olup Boğdan voyvodası tarafından Nehr-i Turla kenârında vâkî vâfir karyeler temlîk olundu. Sâbıkâ Yalıköy ta'bîr olunup Kırım hanları cânibinden yalı ağası nasb olunurak zabt etdikleri karyeler anlardır. Mukaddemâ Leh ve Moskov ve Purus ve ol havâlîde hükûmet eden menhûslar Kırım hanlarının zîr-i fermânında iken meyân-ı Tatar'da olan ihtilâllerden nâşî kavm-i hîlekar yevmen-fe-yevmen kuvvet ve iştihâr bulup zümre-i Tatar'ı mülklerinden ihrâc ve ba'zıların dahı bend-i harâc etmişlerdi. Mengli Geray Han (Taht)ili gâ'ilesin def' etdikden sonra gâh kendi ve gâh oğulları ol câniblere seferden hâlî olmayup emvâl ve nüfûs-ı

ümerâ-yı Şirin'den Mamaş Beg ve Barın oymağından Evliyâ Mîrzâ ve ana mümâsil nice dilâverler kafadâr olup Seyyîd Ahmed Han'a gafleti hâlinde yetüşüp igâre etdikleri emvâl ü eşyâyı halâs edüp han hazretlerinin yakınlarından oldılar. Mengli Geray [41^a] Han ahz-ı intikâma mübâşeret ve yine bî-hesâb asker ile Tahtili'ne azîmet edüp sefer-i sâbıkda ümerâ-yı Şirin'in tekâsül ve ihmâlleri bunca belâlara bâ'is olmağla hanın kendi oğlu kalgay sultân cesûr ve sâhib-i şu'ûr olmağla ahz-ı intikâma bezl-i makdûr edüp bir kimseye haber etmedin ancak kendüye müte'allık asker-i cânsipârıyla Seyyîd Ahmed tarafına ılgâr eder. Vusûlünde Seyyîd Ahmed Han birâderleriyle beynlerinde ihtilâl olmağla fırsat-yâb olup cenge meşgûl olduğu esnâda Mengli Geray Han dahı asker-i firâvân ile erişüp bu nevbet bozgunluk Seyyîd Ahmed Han'a olup asker-i Kırım mesrûr u handân oldı.

مَصَابُ قَوْمٍ عِنْدَ قَوْمٍ مَوَادٌّ⁶²²

(Bir kavmin meziyyetleri bir kavmin ziyâfetleridir demektir) mazmûnı üzere ol ma'reke Seyyîd Ahmed Han helâk olmağla Tahtili ahâlîsi dahı Kırım'a nakl olunup hana kuvvet ve askere kesret gelmeyle ber-vech-i istiklâl sâhib-i mülk ü mâl oldı. Zikr olundığı üzere kalgay sultânın sa'y u ihtimâmı sebebiyle ahz-ı

kesîre iğtinâm etmekle fevke'l-hadd ahz-ı intikâm eyledi. Ve yine tab' u nihâdında inâdı mu'tâd eden Çerâkise kavmini hâh u nâ-hâh fermânına münkâd etdi. Ol zamân Sultân Selîm Han, Çorlu kurbünde Uğraşköy nâm mahallde pederi Sultân Bâyezîd Han ile uğraşup mukâbelelerinde münhezim olup Varna yâhûd Ahyolı'dan sefine-birle oğlu Şehzâde Sultân Süleyman'ın hükümrân olduğu Kefe cânibine azîmet edüp pederi ile bir kerre daha mukâtele etmek niyyetinde olmağla şehzâdeyi Kefe'de koyup kendüsi Bağçesarây'a azîmet eyledi.

Mengli Geray Han selâtîn ve [36^a] ümerâsıyla istikbâl edüp gâyet ikrâm ve nihâyet ihtirâm-birle konak etdiler. Ba'de-zîn murâdın hana ifâde edüp kendüsine kafadâr bir sultân ile asker-i Tatar imdâdın iltimâs eyledi. Han-ı âkıl akıbetini mülâhaza edüp “Devlet-i Aliyye ile Tatar'ın ünsiyyeti ve muhabbetleri henüz muhkem olmadın Devlet-i Aliyye üzerine külliyetlü asker göndermek Tatar'dan nefret olunup minba'd i'timâd olunmamağla bâ'isdir ve hem dahı meşhûr[dur]. Kerâmet-i Sultân-ı vilâyet Bâyezîd Han tarafından gelen nâmelerde cenâb-ı uhuvvet-meâb yazılırken bu husûs uhuvvete menâfidir” deyu Sultân Selîm'in re'yine teslîm etmedi. Ancak bi'l-külliyeye

⁶²² “Mesâ'ib kavmin inde kavmin mevâ'id”. Tercümesi: “Bazı kavimlerin musibetleri bazı kavimler için faydalıdır” (Tercüme için bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 4057, s. 440).

intikâm olunup avdetlerinde ümerâ-yı Şirin mukaddemâ etdikleri tekâsül ve inâdları memleketin harâbına bâ'is olmuşken,

ذُنُوبِي وَإِنْ جَلَّتْ فَعَفْوُكَ اعْظُمُ⁶²³

(Günâhları ne kadar büyük ise de senin afvın ândan büyükdür) muktezâsınca tertîb-i cezâlarında ihmâl olundıklarına kanâ'at ve cürm-i sâbıklarına taleb-i afv ü mağfiret etmediklerinden mâ'adâ ucb u hased ve tekebbür ü gurûr ile ittisâflarından nâşî lâf u güzâf edüp “Resm-i kadîm-i Tatar üzere kabîlemiz mukaddeme-i asker iken kalgay sultân kimseye haber etmedin azîmet etdi” deyu hana igbirâr ve sultân ile mukâteleye karâr vermişleriken zamân-ı fetret-i iktirânda müdârâdan gayrıya mecâl olmamağla han-ı sâhib-i temkîn⁶²⁴ mefhûmı üzere bunların ateşlerin tatlu ve mülâyim kelâmlarıyla teskîn eyler. Bu nusret-i celîleden sonra Mengli Geray Han dest-i hükûmetinde emânet olan [41^b] ibâdullahı siyânet ve a'dâdan harâset için mümkün olduğu vech üzere Or Geçidi'nde Ferahkirmân ve Nehr-i Özi kenârında Cânkirmân ve Karakirmân ve Devletkirmân Palankaların binâ eyledi. Sultân Bâyezîd Han aleyhi rahmete vel'l-gufrân hazretleri Mevlidoba ta'bîr olunan Boğdan'a sefer ve Kili ve Akkirmân

redd etmek dahı münâsib görmeyüp oğullarından Sa'âdet Geray Sultân'ı üç bin mikdâr Tatar ile ma'ıyyetine me'mûr etmişdi. Nişancı Paşa Târîhi'nde tahrîr olundığı minvâl üzere ol esnâda Sultân Ahmed'in hâtırına hutûr eder ki “Eğer Selîm ol cânibden Rumili'ne geçerse tahkîk-i saltanât umûrına mübâşeret eyler” deyu han hazretlerine bir muhabbetnâme yazup “Karındaşım Selîm size ilticâ eyledi. Murâdı Rumili câniblerine geçmek ise sizden mu'avenet olmayınca olmaz. [İ]şte cenâbınıza fakîrâne tuhfemiz olsun” deyu bir berât-ı âlişân yazar ki “Umûmen Kefe vilâyetinde olan memleketler tokuz bâb nâmdâr hisârlarıyla cümle sizin olsun. Tek karındaşımı ol cânibe geçürmen” deyu niyâzlar ederek mahsûs âdem irsâl eder. Vusûlünde han-ı âlişânın ma'lûmı olıcak “Hanedânımıza dâhil olan bir pâdişâhzâde murâdı Rumili'ne geçmek ise mâni' olmak şânımıza lâyük değildir.” deyu perîşân-hâl dururken oğullarından Mehmed Geray Sultân vech-i meşrûh üzere mülknâme berâtını görücek hana hitâb eder ki “Sultân Ahmed bize bunca memleketler ve hisârlar ihsân ve temlîk edüp mülknâmesin göndermiş. Mukâbelesinde bize lâzım olan karındaşını tutup tarafına irsâl etmektedir.”

⁶²³ “Zunûbâ ve in cellet fe'afuk e'azum”. Tercümesi: “Günahlarım belliyse, senin mağfiretin daha büyüktür”.

⁶²⁴ Âyet: “Fe-kûlâ lehu kavlen leyyinen”, Kur'an, Tâhâ 20/44'ten iktibas. Meali: “Ona yumuşak bir üslupla hitap edin”.

Kal'aların feth eyledikde elli bin mikdâr asker-i Tatar ile pâdişâha mülakât ve edâyı hıdemât etmeyle Kefe ve Gözleve ve Balıklava İskeleleri'nden sâlyâneler ta'yîn ve sâ'ir ni'metler ile dahı ikrâm olunup ve Boğdan voyvodası tarafından dahı Turla kenârında çok karyeler temlik olunmağla mükerrerem ü muğtenem oldu. Yakın zamânlarda Yalıköyleri ta'bîr olunup Kırım hanları cânibinden yalıağası nasbı ile zabt olunan mahaller ol karyelerdir. Mukaddemâ Leh ve Purus ve Moskov ve Rus ol havâlîde hükûmet iddi'â eden menhûslar hanân-ı Kırım'ın kulluğu makâmında olup ba'de-zin meyân-ı Tatar'da zuhûr eden ihtilâl sebebiyle küffâr-ı hîlekar yevmen-fe-yevmen kuvvet ve iştihâr bulup zümre-i Tatar'ı mülklerinden ihrâc ve ba'zısını bend-i harâc etmişleriken Mengli Geray Han Tahtili gâ'ilesin def'den sonra gâh kendi ve gâh oğulları ol câniblere sefer eksik etmeyüp emvâl ve nüfûs iğtinâm ile ahz-ı intikâm edüp ve kavm-i Çerâkise dahı emr ü fermânına münkâd eyledi. Ol zamân Sultân Selîm Han, Çorlu kurbünde Uğraşköyü nâm mahallde pederi Sultân Bâyezîd ile uğraşdikda bozulup Varna yâhûd Ahyolı'dan sefine ile geçüp Kefe'den çıkup oğlu Sultân Süleyman Şehzâde'yi Kefe'de koyup ve kendi Mengli Geray Han'a gelüp mülakât eylediklerinde Nişancı Paşa Târihi'nde

dedikde han-ı merhamet-nişân Mehmed Geray'ın bu mülâhazasın def' için "*Oğul! Maksûdın kal'a ve memleket ise Sultân Selîm dahı senden diriğ etmez*" demekle bir gîce han-ı merhamet-nişân âdet-i Tatar üzere Sultân Selîm ziyâfet eder. Ol meclisde Mehmed Geray elinde peymâne ayak üzere kalkup "*Atanın zamânı az kaldı. Taht-ı Rum'a pâdişâhlık senindir. Ol zamânda senden bir nesne otunurun*" dedikde Sultân Selîm dahı "*Hanzâde maksûdınız nedir söylen*" deyicek "*Kefe vilâyetinde olan hisârlar ve memleketleri bize temlik eyle. Eyyâm-ı [36b] devletinizde biz tasarruf edelim*" dedikde Sultân Selîm "*Hanzâde! Biz pâdişâhlarız. Pâdişâhlar kânûnlarında ve kadîm törelerinde memleket alırlar, vermezler. Cevâhir ü sîm ü zer ve sâ'ir tuhfelerden her ne istersen diriğ olunmaz*" demişler. Ol sâ'at hanın oğlu oturup ve Sultân Selîm kalkup ordusuna giderler. Ba'dehu müşârunileyh Mehmed Geray pederi hitâb-ı itâb eder ki: "*Sultân Ahmed iki aylık yoldan bize memleketler ve kal'alar ihsân edüp mülknâme gönderir. Bu kendi avcumuz içinde iken işitdik mi bu yamân bevâcığı? Neler söyledi, bize memleket vermek değil öyle zann ederim ki pâdişâh olursa bizim memleketlerimizi alur. Fırsatı fevt etmezem elbette bunu tutarım*" deyu kalkdı han men' edegördi. Çare olmayup asker cem'ine gitdi. Han melûl

tahrîr olunduğı üzere han hazretleri cemî'-i sultânlar ve a'yân ve asker-i Tatar ile istikbâl edüp envâ'-yî i'zâz ve ikrâm-birle [42^a] konağı hizmetinde kusûr etmediler. Vaktâki Sultân Bâyezîd'in velîahdı olan püseri Sultân Ahmed cânib-i hana bir mektûb yazup envâ'-yî tazarru'lar eyleyüp *"Karındaşım Selîm sizin cânibinize ilticâ eyledi. Maksûdı Rumili cânibine geçmekdir. Han hazretlerinin mu'âveneti olmayınca iktidârı yokdur. İşte han hazretlerine tuhfemiz olsun"* deyu bir berât-ı âlîşân ki *"Umûmen Kefe vilâyetinde vâkî memleketleri husûsan tokuz bâb meşhûr ve nâmdâr hisârlar ile cümle sizin olsun. Tek karındaşımı Rumili cânibine geçürmen"* deyu envâ'-yî taltifât ile niyâzlar etmişler. Bu husûs için dahı müstakîl âdem göndermişler.

Sultân Selîm Han ile buluşup bir sultân ile asâkir-i Tatar imdâdını murâd etdikde han, âkıl u âkıbet-endîş sahîh-i mezheb veliyy-i meşreb olmağla Bâyezîd Han'ın ni'em-i sâbıkâları hukûkına ri'âyet ve beynlerinde olan uhuvvet-i sâdıkalara hatta han tarafına yazılan nâmelerde cenâb-ı uhuvvet-me'âb yazılurdu. Hem dahı Devlet-i Aliyye ile meyân-ı Tatar'da olan ülfet ü ünsiyyet henüz kuvvet bulmadın *"Selâtin-i Âl-i Osman'ın sâye-i şevketinde olan memleketlere külliyetlî asker göndermek bâ'is-i nefret olur"* deyu Sultân Selîm'in re'yine teslîm etmeyüp

olup ol sâ'at oğullarından Sa'âdet Geray'ı getirüp *"Oğul, Ben seni Sultân Selîm'e bağışladım."* deyu Mehmed Geray'ın tedârükini söyledi. *"Bu gîce sabâha kalmayup Selîm Sultân ile berâber Özi'yi Akkirmân semtine ubûr eylesen"* deyu nasihâtler eyledi. Sa'âdet Geray ol sâ'at kalkup gîce yarısında Sultân Selîm ile berâber tokuz yüz on târîhinde süvâr olup cümle tevâbi' ve levâhıklarıyla Nehr-i Özi'yi öte yakaya ubûr ederler. Mehmed Geray ale's-sabâh gîce tedârük etdiği otuz bin mikdârı Tatar ile ordu olduğu mahalle gelüp kimse olmamağla yerlû yerine giderler. Ba'de-zîn Sultân Selîm pâdişâh olup karındaşı Sultân Ahmed ile mukâtelelerinde Sultân Ahmed mağlûben firâr edicek müşârunileyh Sa'âdet Geray Sultân Hersezkâde Ahmed Paşa ile berâber akab-gîrliğe ta'yîn olunup Sultân Ahmed'i i'dâm hizmetinde bulunmuşdur. Ve her vâr sefer ve hazerinde ma'iiyet etmişdir. Ba'dehu Sultân Süleyman pâdişâh oldıkda rehinlik unvânıyla evkât-güzâr olmuşdur. Ba'dehu han olduğu dahı tahrîr olursa gerekdir.

"Hurremî gitme yabâna / Sadede gel sadede". Ol esnâda eyyâm-ı şitâ hulûl etmeğle resm-i Tatar üzere Kalgay Mehmed Geray Sultân Rus-ı menhûs memleketlerine akın edüp bî-hesâb nevr-esîde gulâm ve kenîzek-i sîm-endâm ve dahı *"Kadre erer seni bir kerre kadırgada"*

lâkin şehzâde-i âlicenâbı bi'l-küllîyye redd etmegi dahı sevâb görmekten oğullarından Sa'âdet Geray Sultân'ı üç bin Tatar ile ma'ıyyetine me'mûr ettiği esnâda müşârunileyh Sultân Ahmed'in irsâl ettiği âdemisi mûmâileyh mülknâme olan berât-ı âlîşânı Mengli Geray Han'a teslim edüp ve mazmûnı dahı hanın ma'lûmı olıcak *"Karındaşım bir pâdişâh-ı azîmü'-ş-şânın ferzend-i ercümendleri şehzâde-i zî-şân hânedânımıza dahîl oldu. Rızâ-yı şerîfî Rumili'ne geçmek olursa mâni' olmak lâıyk değildir"* deyu perîşân-hâl oldu. Ammâ hanın oğlu Mehmed Geray Sultân mülknâmeyi görücek hurrem ü şâd olur [42^b] ve atasına hitâb eder ki *"Sultân Ahmed bize bunca inâyet edüp bu denlû memleketler ve hisârlar temlîk edüp mülknâmesin göndermiş. Bu ihsân mukâbelesinde lâzımdır ki karındaşını tutup anı mesrûr edevüz."* dedikde hân-ı sâhib-i merhamet *"Oğul, maksûdın memleket olsa Selîm Han dahı senden diriğ eylemez"* deyu cevâb verdi.

Bir gîce hân-ı âlîşân âdet-i Tatar üzere meclis-i azîm edüp Sultân Selîm'i da'vet etdi. Esnâ-yı meclisde Mehmed Geray Sultân ayak üzere kalkup Sultân Selîm'e hitâb edüp *"Atanın zamânı az kalmışdır. Taht-ı Rum'a pâdişâhlık karîbdır. Ol zamânda senden bir nesne*

gören mefhûmınca göğün bâbı ve kibârın derbân-ı ebvâbı olmaga lâıyk gök gözlü matruş Kazaklar ve bî-kıyâs emvâl ve mevâşî-birle muğtenem ve mesrûr avdet ederler. Hudûd-ı İslâmiyye'ye vürûdları eyyâmında pederi Mengli Geray Han lâ-ilâc olan ecl-i marazından hastalanup *"Yetiş ol hastaya [37^a] ey rûh-ı revân / Ola son demde refiki î mân"* mefhûmını teblîğ ederek Kalgay Mehmed Geray Sultân'a müte'âkıben âdemler irsâl eyledi. Ol esnâda sultânın dahı mizâcında i'tidâl olmağla sür'at-i harekete kudreti olmayup âheste âheste Karakirmân'a vusûlünde ki tokuz yüz yigirmi senesi Zi'l-hiccesi'dir⁸⁹¹,

ومال المال و الاهلون الا ودايع / فلا بد يوماً ان
تردالودايع⁸⁹²

mefhûmınca pederi Mengli Geray Han'ın merg-i rûhları kafes-i bedenden revân oldu. Müddet-i hükûmeti kırk yedi sene sekiz ay ve zamân-ı hayâtı yetmiş bir senedir. Han-ı müşârunileyhin Mehmed Geray ve Bahâdır Geray ve Mahmûd Geray ve Feth Geray ve Burtaş Geray ve Mübârek Geray ve Sa'âdet Geray ve Sâhib Geray nâm sekiz nefer oğlu olmuştır. Mübârek Geray pederinden altı ay mukaddem otuz yaşında ahirete intikâl edüp tifel-i nâ-resîde Devlet Geray nâm bir oğlu kalmışdır. Hâliyâ Kırım'da han

⁸⁹¹ Ocak 1515.

⁸⁹² "Ve mâ el-mâl ve'l-ehlun âlâ vedâyi' / Felâ bed yevmen en tardü'l-vedâyi". Tercümesi: "Mal ve aile sadece emanettir ve bir gün emanetler geri dönecektir".

otunurun?” dedikde Sultân Selîm dahı “Maksûdınız nedir?” deyicek “Kefe vilâyetinde olan hisârlar ve iskeleleri bize temlik eyle. Eyyâm-ı devletinizde biz tasarruf edelim” dedikde Sultân Selîm dahı “Hanzâde! Biz pâdişâhlarız. Pâdişâhların kânûnlarında ve ma‘mûl-bih törelerinde memleket bağışlamak yokdur. Memleket alurlar, vermezler. Cevâhir ü sîm ü zer ve sâ‘ir metâ‘lardan emvâl makûlesi her ne olursa iste. Dirîğ olunmaz” demişler. Hanın oğlu oturup Sultân Selîm otak-ı hümâyûnlarına teveccüh etdiklerinden sonra mezkûr Mehmed Geray Sultân, atası hana hitâb-ı itâb edüp eydür ki: “Sultân Ahmed iki aylık yoldan bize memleketler, kal‘alar ihsân edüp mülknâme gönderir. Bu kendi avçumuz içinde iken işitdin mi bu yamân bevâcığın sözlerin? Bize memleket vermek değil i‘tikâdım budur ki pâdişâh olursa bizim memleketlerimizi alur. Fırsatı fevt etmezem, elbette bunu tutarım” deyu kalkup han men‘ edegördü. Çare olmayup asker cem‘ine gitdi. Han melûl olup küçük oğulları Sa‘âdet Geray’ı getirüp “Oğul, ben seni Sultân Selîm’e bağışladım. Mülk-i Rum’un saltanatı ana lâyıkdır [43^a] babasının âhir vakti olmuştur. Pâdişâhlık anundur. İşte kalga ağacık meclisden kalkup gitdi. Ale’s-sabâh askeriyle üzerine varır. niyyeti yamandır. Hemân Sultân

olanlar ol Devlet Geray evlâdındandır. Müşârunileyh Mengli Geray Han, dürlü dürlü işgâl ile meşgûlü’l-hâl iken erbâb-ı ma‘ârif şu‘arâ-yı zürefâdan olmağın gâh gâh inşâd-ı şi‘ir ederlerdi. Bu ebyât-ı pür-nikât dahı anların eş‘âr-ı dürer-bârlarındandır: “Fırâkımdan benim hâlim sorar bulsan eğer câna / Gönülde nâr ve gözde âb ve dilde âh u vâveylâ / Senin merg-i hayâligni içinde azarmak için / Bulupdur kirpiğim-birle kafes bu dide-i bina / Menem ol hân-ı Mengliş kim muhabbet mülkü şâhımın / Cihânın mülk-i mâlîna gurûrum yokdur aslâ.”

Han-ı müşârunileyh dâr-ı bekâya intikâlinde velîahdı olan Kalgay-ı âli-cây, Sultân Mehmed Geray hazretlerinin avdetine dek fitne zuhûrından havfen hayırhâhları hanın fevtini kimseye bildirmeyüp kırk gün mikdârı gizlediler. Ba‘dehu Mehmed Geray Sultân mizâcını tashîh edüp Bağçesaray kurbüne vâsıl oldıkda Kırım ahâlîsi âdetleri üzere istikbâl ederek ta‘ziyelerinden sonra Salacak’da vakî pederi Hacı Geray Han’ın türbesinde defn etdiler. Ba‘dehu oğlu Mehmed Geray Sultân tokuz yüz yigirmi bir Muharremi’nde⁸⁹³ han olup birâderlerinden Bahâdır Geray’ı kalga eyledi. Gâh kendi ve gâh kalga sultân ve gâh dahı oğullarından Alp Geray ve Tanaş Geray nâm sultânlar Çerkes ve Leh ve

⁸⁹³ Şubat/Mart 1515.

Selîm'e yetiş. Bu gîce bizim toprağımızdan kalkup Özi dedikleri sudan ale'l-acele gîce ile öte Akkirman'a geçsünler" deyu nasîhatler edüp Sa'âdet Geray Sultân'ı Sultân Selîm'e gönderir. Nısfü'l-leylde Sultân Selîm huzûrına varup hanın cevâbların eydür. Ahvâl ma'lûm olıcak, Sultân Selîm dahı cümle tevâbi' vü levâhıkları ile sabâha değin ol sudan öte yakaya ubûr ederler. Ale's-sabâh Mehmed Geray Sultân otuz bin mikdâr Tatar ile ordu olduğu yere gelüp görürler ki kimse yok. Ta'accüb edüp yerlü yerine giderler. "*Ki istitrâdıyla gidilse tîhe / Dönüp gelmek gerek mâ nahnü fîhe*". Ol esnâda mevsim şitâ olup resm-i Tatar üzere Mehmed Geray Kalga asker-i sabbâr-ı fütâr ile Rus memleketine sefer edüp hânelerini ihrâk-ı bi'n-nâr ve nice tuhf (tuhfeler) ve yâdigârların tarumâr etdikden mâ'adâ nice gulâm ve duhter-i sîm-endâm ve dahı: "Kadre erer seni bir kerre kadırgada gören" mefhûmı üzere gök gözlü matruş gören harcı Kazaklar iğtinâm ederek ahz-ı intikâm ile hudûd-ı İslâm'a duhûlû eyyâmında Mengli Geray Han hastalanup cânından nâ-ümîd olmağla "*Nûr-ı dîdemi dünyâ gözüyle bir görmek müyesser olur mı?*" deyu: "*Yetiş ol hastaya ey rûh-ı revân / Ola son demde refîki îmân*" mazmûnını teblîğ ederek müte'âkıben âdemler irsâl

Rus memleketlerine seferler edüp ekserinde muğtenem ve mesrûr olurlardı. Ba'dehu teksîr-i sevâd sevdâsıyla İdil cânibinde olan umûmen Tatar'ı taht-ı tasarrufunda kılmağa niyyet ve azîmet edüp Hacı Tarhan'ı teshîr eyledi. Nogay tâ'ifesini inkîyâdlarında karâr ettirmek gareziyle ümerâ-yı Kırım'dan tercîh suretin gösterdi. Ümerâ-yı mezbûrın ucb u gurûr[37^b]uyla mecbûl olanları hased edüp hanı tekdîr ve Nogay tâ'ifesiyle hanın meyânında bürûdet hâsıl etmek için dürlü dürlü deck ve tezvîr etmede oldılar. Ol esnâda bi-hükm-i Hudâ, hanın oğulları Gâzi Geray ve Baba Geray nâm nev-resîde saltanâtların etbâ'ından ba'zı haşerât Hacı Tarhan re'âyâsına rencîde etdikleri Mehmed Geray Han'a arz olundıkda hân-ı âlişân sultânlara tenbîh ve etbâ'ından sâhib-i cürm olanlara cürümleri muktezâsınca ta'zîr eyledi.

شیوه هامیکنده خرنکند⁸⁹⁴

mefhûmınca ümerâ-yı mezbûrın işbu husûsı fırsat bilüp ol nev-resîde sultânları dahı kendi hevâlarına uydurup bir gîce umûmen Tatar ile cânib-i Kırım'a firâr ederler. Mehmed Geray ve Kalgay Bahâdır Geray Sultân içgi ta'bîr etdikleri etbâ'ı ile giden askeri döndürmek husûsında ne edeceklerini bilmeyüp hayrân dururken ikâmet etdikleri mahallden tâziyâne-i kahr ile göçürüp

⁸⁹⁴ "Şîvehâ mikoned ki har ne-koned". Tercümesi: "(Öyle) nazlar yapar ki eşek (bile) yapmaz".

eyledi. Kalgay sultân dahı ol günlerde mizâcı hoş olmamağla aceleye kudreti olmayup Karakirman'a vusûlünde tokuz yüz yigirmi senesi Zi'l-hiccesi'nde⁶²⁵,

وما المال و الاهلون الا ودائع / فلا بديوما ان
تردالودائع⁶²⁶

(Kamu mâl ve ehlin hep elinde emânetdir / Gerekdir anı eline redd eylemek bir gün)" fehvâsı üzere han hazretleri âhirete intikâl etdiler.⁶²⁷ [43^b] Müddet-i hükûmeti kırk yedi sene sekiz ay ve zamân-ı hayâtı yetmiş bir senedir. Han-ı merhûmın ol günde saltanatına lâıyk sekiz oğlu var idi. Bunlardır: Mehmed Geray ve Bahâdır Geray ve Mahmûd Geray ve Feth Geray ve Burtaş Geray ve Mübârek Geray ve Sa'âdet Geray ve Sâhib Geray.

Han-ı merhûmın eşgâli çok iken ma'rifet semtine mâ'il olmağla sâhib-i şu'ur idi. Bu ebyât anların eş'âr-ı dürer-bârlarındandır: "Fırâkıdan benim hâlim sorar bulsan eğer câna / Gönülde nârdır ve gözde âb ve dilde âh u vâveylâ / Senin merg-i hayâlıgni içinde azarmak için / Bulupdur kirpiğim-birle kafes bu dide-i bina / Menem ol hân-ı Mengliş kim muhabbet mülkü şâhımın / Cihânın mülk-i mâlına gurûrum yokdur aslâ."

getürdükleri Nogay tâ'ifesi fırsat bulup "Bâtılimiş bâtil ve beyhûdedir velî / Müşkûl odur ki sûret-i Hakk'dan zuhûr ede" mefhûmınca han hazretlerini "Sana muhâlefet ve isyânda olanların hakkından gelmek lâzımdır. Bu husûsda sana mu'în ve kafadâr oluruz" deyu aldayup tokuz yüz yigirmi sekiz Zi'l-hiccesi⁸⁹⁵ gîcelerinden bir karannu gîcede re'îsü'l-müteğallibîn Mamay Beg ve Şaygam Mîrzâ ve sâ'irleri bi'l-ittifâk şebhûn edüp han ve kalgay ve bi'l-cümle müte'âllıkâtıyla şehîd etdiler. Ve orduda mevcûd olan emvâl ve nükûdu yağma edüp İdil cânibine gitdiler. Han-ı mazlûmun müddet-i hükûmeti sekiz sene ve müddet-i hayâtı elli sekiz senedir. Kal'a ahâlisi hân-ı şehîdin cism-i latîfini sahrâdan getürüp mezâr içinde nihân etdiler. İşbu ahvâl, Kırım mîrzâlarının mesmû'ı oldıkda "Halkın emvâlin alup sonra teselli etmek / Fels-i mahîyi soyup yağda pişirmek gibidir / Gusfendânın edüp kat'-ı tarîk-i nefis / Bacağından üfürüp sonra şişirmek gibidir." mefhûmınca cürm-i kabâhatlerine nâdim olup sultânlara âdet-i Tatar üzere ta'zîye etdiklerinden sonra kendi itikâdları[y]la tokuz yüz yigirmi tokuz Muharrem'inde⁸⁹⁶

⁶²⁵ Ocak 1515.

⁶²⁶ "Ve mâ el-mâl ve'l-ehlun âlâ vedâyi' / Felâ bed yevmen en tardü'l-vedâyi". Tercümesi: "Mal ve aile sadece emanettir ve bir gün emanetler geri dönecektir".

⁶²⁷ Metinde bir şekil içerisinde 321 ve 432 sayıları yazılıdır.

⁸⁹⁵ Ekim/Kasım 1522.

⁸⁹⁶ Kasım/Aralık 1522. I. Gazi Giray'ın hanlığa tayin edildiği tarihin doğrusu Kasım 1523'tür (bk. İnalçık, "Gazi Giray II, TDVİA, XIII, s. 451). Seyyid Mehmed Rızâ'nın eserinde de bu tarih 930 Muharrem'i (Kasım/Aralık 1523) olarak kaydedilmiştir (bk. Söylemez, a.g.e., s. 117).

Han-ı merkûm merhûm oldıktan sonra velîahdî Kalgay Sultân Mehmed Geray avdetine değin zuhûr-ı fitneden havfen hayırhâhları hân-ı merhûmın mevtini kırk gün mikdârı ağyârdan gizlediler. Mehmed Geray Sultân dahı mizâcını tashîh edüp Bağçesaray kurbüne vâsıl oldıkda ahâlî-yi Kırım âdetleri üzere istikbâl edüp edâ-yı ta'ziyeden sonra Salacak'da vakî pederi Hacı Geray Han türbesinde defn etdiler. Yerine Mehmed Geray Sultân (Mehmed Geray Han bin Mengli Geray Han) han olup ve Bahâdır Geray Sultân kalga oldı. Evâ'il-i hükûmetinde gâh kendi ve gâh kalga ve gâh oğullarından Alp Geray ve Tanaş Geray nâm sultânlar Çerkes ve Leh ve Rus memleketlerine sefer edüp ekserinde mansûr u muzaffer avdet ederlerdi. Memleket askerini çok etmek sevdâsıyla İdil cânibinde olan umûmen Tatar'ı tasarrufuna almak üzere Hacı Tarhan'ı varup zabt ü teshîr etdikde Nogay tâ'ifelerine inkîyâdlarında muhkem olsun deyu ziyâde rağbet edüp Kırım a'yânından tercîh sûretin gösterirdi. Ümerâ-yı Kırım hased edüp [44^a] dürlü dürlü tezvîrât esnâsında iken oğullarından Gâzi Geray ve Baba Geray nâm nevresîde sultânların etbâ'ından ba'zı haşerât makûlesinin tâ'ife-i Nogay'a ba'zı şekâvetleri olmağla (han-ı mezbûr) selâtin şânına lâıyk vech üzere sultânlara tenbîhe	Gâzi Geray-ı gecrâ'yı han ve Baba Geray'ı kalga etdiler. Ammâ pederinin helâkına bâ'is olduklarından “<i>Şâyed ki bir vaktiyle ahz-ı intikâm kaydında olur</i>” deyu Gâzi Geray'ın dahı ref'ine azîmet edüp “<i>Pâdişâh tarafından nasb olunmadıkça hanlık muhkem olmaz</i>” deyu Kırım hanı vefât edüp bir han nasb olunmak recâsını mutazammın arz u i'lâmların o hinde mîrlivâ-yı Şirin olan Mamaş Beg pederine teslîm edüp Âsitâne'ye irsâl etdiler. Vusûlünde [38^a] rehinlik unvânıyla Sultân Süleyman'ın hâne-i hassında evkâtgüzâr olan Mengli Geray Hanzâde Sa'âdet Geray Sultân mezbûr Mamaş Beg ahvâli i'lâm ve hanlık talebine tahrîz ve ikdâm etmeğle müşârunileyh sultân cenâb-ı pâdişâhîden Tatar hanlığın recâ eyledikde tokuz yüz yigirmi tokuz Recebi'nde⁸⁹⁷ Sa'âdet Geray han olup hazîne-i âmireden tabl u alem ve sâ'ir teşfrîfât-ı mülûkâne ile mükerrerrem oldı. Ba'dehu sefîne ile Kırım'a vusûlünde Gâzi Geray bir nice düşmen hânedâna uyup pederin helâkına bâ'is ve nice fesâdât hâdis olmuşiken yine ümerâ-yı Kırım'ın ba'zılarının sözüne aldanup Saa[d]jet Geray Han ile cenge ikdâmında ahâlî-yi Kırım'ın ba'zısı Sa'âdet Geray'a zâhib ve ba'zısı Gâzi Geray hizmetinde muvâzıb olmağla iki taraftan ateş-i kıtâl zâhir olıcak ümerâ-yı Kırım'dan Mamaş Beg ve ana mûmâsil birkaçı beynhümâ

⁸⁹⁷ Mayıs/Haziran 1523.

ve ol şekâvet edenlere cürmü muktezâsınca te'dîb etdikde ümerâ-yı Kırım'a fırsat olup ol iki nev-resîde sultânları aldatup, شیوه هامیکندکه خرنکند⁶²⁸ (Naz eder ki ânı eşşek etmez) mefhûmınca babalarına naz eder yollu bir gîce umûmen Tatar ile cânib-i Kırım'a firâr ederler. Han ve kalga içgi ta'bîr olunur etbâ'ıyla vâdi-yi hayretde kaldıkları esnâda: “<i>Bâtıl hemîşe bâtil ve beyhûdedir velî / Müşkûl odur ki sûret-i Hakk'dan zuhûr ede</i>” fehvâsı üzere Nogay tâ'ifeleri ale'l-husûs fenn-i mel'ânetde cümlelerin üstâdı Mamay Beg ve Şıgım Mîrzâ ve sâ'irleri bi'l-ittifâk han ve kalgayı tokuz yüz yigirmi sekiz Zi'lhiccesi'nin⁶²⁹ bir karannu gîcesinde bi'l-cümle müte'âllıkâtıyla şehîd edüp ve orduda mevcûd olan emvâl ve nûkûdî zapt edüp İdil cânibine gitdiler. Han-ı mazlûmun müddet-i hükûmeti sekiz sene ve müddet-i hayâtı elli sekiz senedir ve ahâlî-yi kal'a şehîd-i merhûmı sahrâ-yı beyâbândan götürüp defn etdiler. İşbu ahvâli Kırım mîrzâları işitdiklerinde: “<i>Halkın emvâlin alup sonra teselli etmek / Fels-i mahîyi soyup yağda pişirmek gibidir / Gusfendânın edüp kat'-ı tarîk-i nefis / Bacağından üfürüp sonra şişirmek gibidir</i>”. Nâdim ü peşîmân olup han-ı şehîdin kendüleriyle firâr eden	tavassut edüp eski hanın yeni handan yaşı küçük olmağla Sa'âdet Geray Han, Gâzi Geray'ı kalga etmek üzere musâlaha olundu. Vukûi olmamış bu gûne tenezzül, pederine etdiği hıyânetinin şe'âmetinden olduğu ulû'l-ebşâra ayândır. Ba'dehu kalgaylığından üç ay mürûrında ıydiyye Bağçesarayı'na gelüp kânûn u kâ'ideleri üzere baş urarak ve diz çökerek hanın eteğin öperek mukaddemâ sipâriş olunmağla hanın hâdimlerinden cellâd-sıfat bir hûn-rîz mûmâileyhin üzerine külenk havâle edüp kafâsından darb-ı şedîd ile dünyâdan nâ-bedîd ve der-akab Baba Geray'ı dahı tiğ-i kahr ile şehîd eylediler. Mukaddemâ Mübârek Geray Sultân fevt oldıkda zevcesini Hacı Tarhan'da şehîd olan Mehmed Geray Han nikâh edüp oğlu Devlet Geray dahı yed-i terbiyesinde idi. Ba'dehu mezbûreyi Sa'âdet Geray Han nikâh edüp Devlet Geray kendi terbiyesinde ögey oğlu ve hem birâderzâdesi olmağla mûmâileyhi Gâzi Geray'ın yerine kalga eyledi. Gâzi Geray'ın hanlık müddeti altı ay ve zamân-ı hayâtı yigirmi senedir. Ba'dehu Sa'âdet Geray Han müstakilen üç dört sene hükûmeti esnâsında maktûl Gâzi Geray'ın birâderlerinden İslâm Geray zuhûr edüp zâhirde Gâzi Geray'ın kanı da'vâsı ve fî'l-hakîka hanlık gavgası ile def'aâtle

⁶²⁸ “Şîvehâ mikoned ki har ne-koned”. Tercümesi: “(Öyle) nazlar yapar ki eşek (bile) yapmaz”.

⁶²⁹ Ekim/Kasım 1522.

oğullarından Gāzi Geray'ı tokuz yüz yigirmi tokuz Muharremi'nde⁶³⁰ han ve Baba Geray'ı kalga etdiler. Ol günde Şirin begi olan Mamaş Beg “*Selâtin-i âl-i Osman'dan emr olmadın kendülüğimize han nasb etmek ma'kul değildir*” deyüp ve Kırım ümerâsı dahı “*Gāzi Geray'ı han etsek dahı [44^b] babasının helâkına sebep oldık. Şâyed ki bir gün ahz-ı intikâm etmek ihtimâli vardır*” demeleriyle umûmen ümerâdan arz-ı mahzar ile Mamaş Beg devlet tarafına revâne oldu.

Tokuz yüz on târihinde⁶³¹ Mengli Geray Hanzâde Sa'âdet Geray Sultân, Şehzâde Sultân Selîm ma'yyetinde bile gidüp Sultân Ahmed ile mukâteleleri oldıkda Sultân Ahmed firâr edüp Sa'âdet Geray Sultân ve Hersekzâde Ahmed Paşa koğuncu ta'yîn olunmağla Sultân Ahmed'i ahz (tutmak) ve i'dâmına (yok etmek) dâ'ir hizmetlerinde bulunmağla makbûl-i Sultân Selîm idi. Ba'dehu Sultân Süleyman'ın dahı nazarında olup hâne-i şehriyârde rehinlik⁶³² mansıbında olmuşidi. Mamaş Beg arz-ı mahzarı îsâli esnâsında Sa'âdet Geray Sultân Mamaş Beg'e âdem gönderüp “*Uhûd u şürûtuyla sana ve cemî'-i ahâlî-yi Kırım'a*

beynlerinde mukâtele oldu.

Ehl-i İslâm'ın kulûbu İslâm tarafına mâ'il olmağla Sa'âdet Geray Han mukâbeleden ümîdin kat' edüp “*Bize nâsır olup bir kere mensûr olmadık aslâ / Varup berdâr olup zülfünde mensûr olmamız [38^b] yeğdir*” üslûbınca bi'z-zarûre hanlığı İslâm Geray'a teslim ederek tokuz yüz otuz sekiz Şevvâli'nde⁸⁹⁸ seffine ile Âsitâne-i sa'âdete nâ'il oldıkda ke'l-evvel pâdişâhın nazârında olup sâlyâne ve ze'âmetlerle iltifât olundu. Tokuz yüz kırk dört Zi'l-ka'desi'nde⁸⁹⁹ dâr-ı bekâya rihlet edüp Hazret-i Ebî Eyyûb Ensâri *radiallahu anha* hazretlerinin civârında defn olunup hayât-ı câvidânîye vâsıl oldu. Müddet-i hükûmeti tokuz sene üç ay ve zamân-ı hayâtı kırk altı senedir. Ba'dehu İslâm Geray tegallüb ile müstakilen han olup birâderlerinden Özbek Geray'ı kalga eyledi. Bir kaç ay mürûrında etdiği işlerine peşîmân olup pâdişâh tarafından her kimi murâd ederlerse Kırım'a bir han nasb olunmak iltimâsını mutazammın arz-ı hâl irsâl eyledi. Mukaddemâ Mehmed Geray Han “*Baka mı zann edersin bu fenâ içiresin ey baykuş / Hümâlar nice ankalar uçurmuş aşiyândır bu*” mefhûmını

⁶³⁰ Kasım/Aralık 1522. I. Gazi Giray'ın tahta oturduğu tarih Kasım 1523'tür (bk. İnalcık, “Gazi Giray I”, *TDVİA*, XIII, s. 451). Seyyid Mehmed Rızâ'nın eserinde de bu tarih 930 Muharrem'i (Kasım/Aralık 1523) olarak kaydedilmiştir (bk. Söylemez, *a.g.e.*, s. 117).

⁶³¹ 1504/1505.

⁶³² Rehinlik usulü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Söylemez, “Kırım Hanlığı-Osmanlı Devleti Siyasi İlişkilerinde Rehin Usulü”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IV/2 (Ordu 2019), s. 84-109.

⁸⁹⁸ Mayıs/Haziran 1532.

⁸⁹⁹ Nisan 1538.

muhabbetden gayrı fikrim yokdur. Sizler dahı bana itâ'at ve hizmet ederiz deyu beni recâ eyle" demesiyle Mamaş Beg dahı Tatar hanlığın Sa'âdet Geray Sultân içün recâ etmeyle tokuz yüz yigirmi tokuz Recebi'nde⁶³³ Sa'âdet Geray'ı han ve tabl u alem ve sâ'ir teşfrîfât-ı mülûkâneyi i'tâ etdiler. **(Sa'âdet Geray Han bin Mengli Geray Han sene 929)**

Sefîne ile Kırım'a vâsıl olduklarında Gâzi Geray cürm-i sâbıkına kanâ'at etmeyüp Sa'âdet Geray Han ile mukâtele sevdâsında oldıkda ahâlî-yi Kırım'ın ba'zısı Gâzi Geray'a ve ba'zısı Sa'âdet Geray'a tâbi' olup fesâda yüz tutucak, ümerâ-yı Kırım'dan Mamaş Beg ve ana mûmâsil rubeh-sıfatlar aralarına tavassut edüp Gâzi Geray'ın yaşı küçük olmağla kalga olup ve Sa'âdet Geray han olup musâlaha etdiler. Üç ay mürûrında ıydiyye Bağçesaray'a gelüp âdet-i ma'hûde üzere diz çöküp hanın eteğın öpmege şürû' etdikde mukaddemâ sipâriş olunmağla hüddâmlardan biri külenk-birle Gâzi Geray'ın kafâsından **[45^a]** darb-ı şedîd ile dünyâdan nâ-bedîd ve der-akab birâderi Baba Geray'ı dahı tiğ-i kahriyle şehîd eylediler.

Gâzi Geray'ın hanlık müddeti altı ay ve müddet-i ömrü yigirmi senedir. *"Babasına hâ'in olmağla nesebinde*

mülâhaza etmeyüp hanlığı kendisinde ibkâ etmek fikriyle ağyârı ref' sevdâsına düşdikde birâderlerinden Sâhib Geray nevcivân bulunmağla katl etmeyüp lâkin habs etmişdi. Ol asrda Uluğ Muhammed Han neslinden Kazan memleketinin hanı olan İçem Han dâr-ı âhirete revân olup vârisi dahı bulunmamağla Kazan ümerâsı Mehmed Geray Han'dan bir sultân recâ etdiklerinde mûmâileyh Sâhib Geray'ı Kazan memleketine han edüp ve ma'ıyyetinde birâderi Mahmûd Geray Sultân'ın oğlu Safâ Geray'ı dahı irsâl etmişdi. Sâhib Geray Han ol memleketde beş sene mikdârı hanlık edüp ba'dehu ahâlî-yi memleketin ihtilâlinden nâşî irâdetiyle Kazan hanlığını Safâ Geray'a teslîm edüp ve kendüsi hâcc etmek bahânesiyle Sultân Süleyman âsitânına dâhil olup ale'd-devâm pâdişâhın hizmetlerinde bulunup envâ'-yı ikrâma mazhar olmuşdı. Mûmâileyh İslâm Geray Han'ın arz-ı hâli pâdişâha vâsıl olıcak tokuz yüz otuz tokuz Rebî'ü'l-evveli'nde⁹⁰⁰ Sâhib Geray Han, Kırım'a han nasb olunup sene be sene ulûfe ve mühimmâtları pâdişâhın hazînesinden irsâl olunmak üzere ve altmış aded top ve bin nefer yeniçeri ve üç yüz nefer topçı ve cebeci ile berâber Bağçesaray'ına vusûlünde mûmâileyh İslâm Geray Han'ı

⁶³³ Mayıs/Haziran 1523.

⁹⁰⁰ Ekim 1532.

olmuş hanlıktan kalga olmak rüsvâyılığı ile böyle musîbetlere mazhar olup ömrü dahi kısa oldu” dediler. Sa‘âdet Geray Han birâderzâdelerinden Devlet Geray Sultân’ı kalga edüp bilâ-mu‘âriz üç dört sene han oldıktan sonra maktûl Gâzi Geray birâderlerinden İslâm Geray Sultân zuhûr edüp Gâzi Geray’ın kanın taleb bahânesiyle mansıb sevdâsında tuğyân etmeyle beyenlerinde birkaç kerre mukâtele oldu. Lâkin kulûb-ı enâm mâ’il-i İslâm olmağın Sa‘âdet Geray kat’-ı ümîd bi’z-zarûre hanlığın ana teslim edüp ve kendüsi tokuz yüz otuz sekiz Şevvâli’nde⁶³⁴ sefîneye binüp Asitân-ı Sa‘âdet’e revân oldu. Ke’l-evvel nazar-ı pâdişâhîde olup sâlyâne ve ze‘âmetler ile iltifât olundu. Tokuz yüz kırk dört Zi’l-ka‘desi’nde⁶³⁵ dâr-ı âhirete rihlet edüp Hazret-i Eyyûb Ensârî *radiallahu anhada* defn olundu. Müddet-i hükûmeti tokuz sene ve üç ay ve müddet-i ömrü kırk altı senedir. İslâm Geray zor be zoruyla bilâ-izn kendülüğine müstakilen han olup birâderlerinden Özbek Geray Sultân’ı kalga etmişidi. Ba‘de-zin kendüden sâdır olan ef‘âline nâdim ü peşîmân ve Sultân Süleyman’ın tiğ-i kahrından hirasyân (korkmak) olup kendüsünün cürm ü isyânından i‘tizâr ve Kırım memleketlerine murâd-ı şerîfleri olan bir han irsâline arz-ı hâl eyledi. Sultân

kalga eyledi.

İşbu Kalgay İslâm Geray Sultân, muktezâ-yı cibilliyeti üzere yine fesâd semtine sâlik olmağın Sâhib Geray Han-ı azîmet-nişân mezbûrın vücûdını ref‘ tedârükünde olduğundan haberdâr olup etbâ‘ u a‘vânıyla firâr [39^a] edüp Ferahkirmân taşrasında çatır ve otağların kurup kargadan ziyâde şahin, ecelden ihtirâz üzere oldılar. Han-ı âlişân hazretleri müsâmaha sûretin gösterüp “*İşitmedin mi ki meydânda / Nice baş yatur / Yatakda ölelim ol gazalı taş yatur*” üslûbınca mezbûr İslâm Geray’ın katl ü i‘dâmını hîle fenninde mâhir ve san‘at-ı saydda kâdir Bâkî Beg nâm kimesnenin boynuna tahmîl eyledi. Ol dahi mukaddemât-ı hîleye şürû‘ edüp kâ‘ide-i Tatar üzere bir dîvân-ı âlî olup cem‘i[yy]et-i kübrâları esnâsında bir madde için gûyâ hân-ı âlişâna muğberr-i hâtır olarak dîvândan çıkup fi’l-hâl atına sîvâr ve İslâm Geray semtine firâr eder ve kendüsine kemâl-i i‘timâd ettirmek için yolda hanın atlarından bir mikdâr yarar atların sürüp doğru Ferahkirmân taşrasına ılgâr eder. Mesfûr Bâkî Beg gadr ü nifâk ile meşhûr-afâk olmağın mûmâileyh İslâm Geray “*İşbu san‘at şâyed ki bir hîle olmak gerekdir*” deyu mesfûra i‘timâd etmeyüp def‘ edüp aralarına almazlar. Mesfûr dahi

⁶³⁴ Mayıs/Haziran 1532.

⁶³⁵ Nisan 1538.

Süleyman Han mesfûrın bağı u isyânından ahz-ı intikâmı,

لَا يَسْتَقْدِمُونَ سَاعَةً⁶³⁶

mâni‘ olmağla vakt-i âhara terk edüp bu merre azliyle iktifâ eyledi. Sâhib Geray Han bin Mengli Geray Han (**Sâhib Geray Han bin Mengli Geray Han**) [45^b] pederi vefâtında han nasb olunan Mehmed Geray cümle birâderlerini katl etmege azîmet eyledikde ol vakit Sâhib Geray nev-civân olup her ne takrîb ile olsa da birâderlerinin katline mâni‘ olmağın han-ı mezkûr anı habs-ı medîd etmişidi. Ol eyyâmda Uluğ Mehmed Han neslinden İçem han, hâkim-i memleket-i Kazan iken vefât edüp vârisi olmamağla ümerâ-yı Kazan, nesl-i Cengiz’den bir sultân recâ etdiklerinde han-ı mezbûr emriyle Sâhib Geray Sultân memleket-i Kazan’a hâkim nasb olundu. Beş sene mürûrında ol memleketde vâkı olan ihtilâlden istiskâl edüp ma‘iyyetinde olan birâderi Mahmûd Gerayzâde Safâ Geray’ı tav‘ân ol memlekete hâkim nasb edüp kendüsi hâcc etmek bahânesiyle Asitân-ı Sultân Süleyman’a azîmet etdi. Vusûl bulduklarında hizmetlerinde ale’d-devâm bulunup mazhar-ı ikrâm olmuşidi.

Ol günlerde mesfûr İslâm Geray Han tagallübüne nâdim olup hükûmetden el çekmek üzere han arz etdikde tokuz yüz kırk tokuz Rebî‘ü’l-evveli’nde⁶³⁷

hîlesinde musırr olup İdil ve Özbek câniblerine gidüp bir sene mürûrından sonra tokuz yüz kırk beş senesi⁹⁰¹ yine İslâm Geray cânibine ikdâm ve bir karannu gîcede zuhûr edüp tiğ-i gadr ile i‘dâm eyledi. Tegallübâne hânlığı müddeti beş ay ve müddet-i hayâtı otuz bir senedir. Ba‘dehu Sa‘âdet Geray Han’ın oğlu Ahmed Geray’ı kalga eyledi.

İşbu Ahmed Geray Sultân dahı isyân semtine sâlik olmağın anı dahı i‘dâm edüp kendi oğullarından Emîn Geray’ı kalga eyledi. Ba‘dehu istiklâl-i tâm hâsıl edüp Tatar halkına nizâm vermegle meşhûr-ı enâm oldu. Ol zamâna dek ahâlî-yi Kırım bir mahallde ikâmet etmeyüp yaz ve kış göçer. Evi gâh anda gâh bunda olup ekserya Cem ve Cayık ve İdil ve Terek ve Kuban ve Özi nâm altı su yolu ta‘bîr etdikleri suların kenârlarında olurlardı ve gâh dahı Karakirmân’ın taşrasında ve içerüsünde olup dâ’imâ çatır ve otağlarıyla hâne-berdûş gibi ehl ü iyâl ve emvâl ü eskâlleriyle gurbet ve seyâhat ihtiyâr etmişler idi.

Han-ı sâhib-i tedbîr Sâhib Geray Han, ol kavmin nakl-i eskâl etdikleri arabaların herkesin sükenâsını birer mahalle ta‘yîn eyledi. Hâlâ Kırım nâmıyla ekser etrâfını Karadeniz ihâta edüp şimâli

⁶³⁶ Âyet: “Lâ yestakdimûne sâ‘aten”, *Kur’an*, el-A‘raf, 7/34’ten iktibas. Meali: “Ne de öne alabilirler”. Metinde cümleinin en sonunda bulunan “sâ‘aten” ifadesi âyetin aslında bu kısımda yer almamaktadır.

⁶³⁷ Ekim 1532.

müşârunileyh Sâhib Geray cânib-i pâdişâhîden Kırım'a han nasb olunup sâl-be-sâl ulûfe ve mühimmâtları hazîne-i pâdişâhîden irsâl olunmak üzere altmış aded top ve bin nefer yeniçeri ve üç yüz nefer topçı ve cebeci ta'yîn olunup han oldıkda mesfûr İslâm Geray'ı kalga etmişti. Muktezâ-yı cibilliyyeti üzere fitne vü fesâda yürüdiği hanın ma'lûmı olup vücûdın ref'ine azîmet etdi. Sultân haberdâr olup Kırım'dan etbâ' u levâhıkıyla atlanup Ferahkirman sahrâsında hayme ve hargâh vaz' edüp beyne'l-karâr ve'l-firâr ol mahalde olduklarında Sâhib Geray Han dahı: *"Yatakda avlayalım, ol gazâlı(?) taş yatur"* mefhûmı üzere mekr ü hîlede [46^a] mâhir Bâkî Beg nâm kimesneyi mesfûr İslâm Geray'ı be-tarîkü'l-hîle katl etmek için irsâl etdi. Bâkî Beg hileyi bu cânibden ibtidâ binâ edüp bir gün dîvân-ı âlî ve cem'iyet-i uzmâda kerem ü atâya dâ'ir bir mâddeden hana muğber hâtır olup ba'zı kelimât-ı bâride söyler. Hanın mesmû'ı olıcak gûyâ gazap edüp ve Bâkî Beg dahı gûyâ firâr eder ve ziyâde i'timâda ve tasdîk ettirmek için hanın⁶³⁸ yılıksından birkaç at dahı kovup alup hanın aksi olan İslâm Geray Sultân ordusuna vardıkda mesfûr beg, gadr ve hîle-birle meşhûr olmağla: *"Çıcarsın halka bir kez adını gadr ü nifâkıyla*

Ferahkirman, cenûbu Balıklava, şarkı Kefe, garbı Gözleve. İşbu hudûd-ı erba' ile mahdûd olan mahalde herkese kifâyet mikdârı arâzi'yi taksîm etmeyle hâneler ve karyeler inşâd eyledi ve Ferahkirmân Kal'ası'nı [39^b] tevsî' eyleyüp ve iki tarafını dahı deryâya isâl için Or ta'bîr olunan handakı hafr etdirmegi icâd eyledi. Hâlâ kızıl ve yeşil tamgalı Tatar lisânınca yazılan eski mülknâmeler müşârunileyhin yarlığlarındanır.

İşbu hân-ı âlişâna gazi unvân olmağla Rus ve Leh memleketlerini hâk ile yeksân etdi. Hacı Tarhan Yağmurcu hana gâlip olup cem'iyetlerin perîşân edüp bakîyyetü's-seyf olan nisâ vü ricâl ve eşyâ vü eskâli ve cemî'-i emvâli ile Kırım'a getürüp nâ'il-i merâm oldu. Ve yine Sultân Süleyman'ın Bağdad'a seferlerinde bulunup mazhar-ı en'âm oldu. Ve yine pâdişâhın Engürüs memleketine azîmetinde Kalgay Emîn Geray Sultân hizmetine ta'yîn edüp ol dahı pesendîde hizmetlerde bulunmağla manzûr-ı pâdişâh olup sâhib-i nâm oldu. Ol eyyâmda Nogay re'îslerinden İdigüoğlu'ndan Ali Mîrzâ nâm bir mütegalib, memleket-i Kırım'ı gâret etmek sevdâsıyla süvâr olduğın *"Şâyed kimesne işide, yerin kulağı var"* mefhûmınca hân-ı âlişân işitdikde mukaddemâ han hazretlerinin Rum'dan

⁹⁰¹ 1539.

⁶³⁸ Kelime metinde sehven "hanının" şeklinde yazılmıştır.

/İnanmazlar tutalım sofî olsan ittifâkıyla” mefhûmınca han ile ittifâkdan nâşî nifâkıdır deyu: “Bilürler kalbini ehl-i zamâne / Tutalım hoş götürmedin lisâna” mazmûnınca “*Bizim aramızda âhardan kişi gerekmez*” demegle mesfûr Bâkî Beg havâlîsinde bir sene mikdârı Kazak çıkmış sûretinde anlanup kendüsünü İslâm Geray Sultân’a unutturduktan sonra bir karannu gîcede gafleten gelüp⁶³⁹ tokuz yüz kırk beş senesinde⁶⁴⁰ sultân-ı mezbûrî katl etdi. Kuvvet-i bâzuyla eden hükûmeti müddeti beş ay ve müddet-i ömri otuz bir senedir. Sultân-ı mezbûrî Bâkî Beg katl etdikden sonra anın yerine kalga olan Sa’âdet Geray Han’ın oğlu Ahmed Geray, sultân-ı mesfûrın katl olunduğundan haberi olmayup zihn-i kâsırı bağı ü tuğyâna meyl ettiği hanın ma’lûmı olmağla anı dahı katl etdirüp ber-vech-i istiklâl Tatar halkına nizâm vermegle meşhûr-ı enâm oldu.

Ol zamâna gelince ahâlî-yi Kırım bir yerde karâr etmeyüp yaz ve kış hayme ve hargâh ile ekseriya Cem ve Cayık ve İdil ve Terek ve Özi ve Kuban nâm altı **[46^b]** su ta’bîr olunduğı suların kenârında ehl ü ıyâl ve mevâşîleriyle dâ’im-i gurbetde ve seyâhatde idiler. Müşârûnileyh Sâhib Geray Han anların nakl-i eskâl etdikleri kanglıların kesdirüp

Kırım’a azîmetlerinde ma’iyyetlerinde gelen Kaysûnîzâde Nidâî Efendi fenn-i nücûm ve ilm-i remle ziyâde mâhir olmağla hân-ı âlişân mûmâileyh efendiden Nogay ahvâlini istifsâr eder.

“*Kur’a fikrinde dil eyler hayâl ve hatt / Hurremî satıh üzere gûyâ hatt çizer döner nokat*” üslûbınca mûmâileyh efendi hân-ı âlî-bahtın kevkebî sa’âdetde ve tâ’ife-i mezbûrın necmî hakâretde olduğın haber verüp “*Filân gün filân sâ’atde Kırım’a dâhil olup zîr ü zeber olurlar*” demegle hân-ı âlişân dahı efendinin ta’yîn ettiği vakte hâzır u müheyyâ dururken ol sâ’atde mesfûrlar zuhûr etmegle herkes hâzır-baş-ı ceng ü pür-hâş etmegle mesfûrların küştelerinden püşteler ihdâs eylediler. Ve mûmâileyh efendi dahı Remmâl Hoca demegle meşhûr oldu. Ol zamâna dek Şirin ve Barın ve Argın ve Kıpçak ümerâsı dört Karaçu demegle ta’bîr olunup cümleden serfirâz iken hân-ı müşârûnileyh Sicuit Kabîlesi’ne i’tibâr ve hürmet ve Mansûr ümerâsından İslâm Geray’ı katl eden Bâkî Beg hizmeti mukâbelesinde Ata Hoca Kabîlesin i’tâ edüp sâ’irlerden mümtâz eyledi. İşbu Sâhib Geray Han, âkıl ve sâhib-i umûr olmağla iştiyhârı vardır. Ancak meşrebi gazûb olmağla kesr-i kulûb etmegle ma’yûb idi. Hatta kendi etbâ’ına varınca

⁶³⁹ Kelime mükerrer yazılmıştır.

⁶⁴⁰ 1539.

ve herkesin süknâsını birer mahalle ta'yîn edüp hâlen ekser etrâfını Karadeniz ihâta eylemiş, şimâli Ferahkirman, cenûbu Balıklava, şarkı Kefe, garbı Gözleve. İşbu hudûd-ı erba' ile mahdûd Kırım nâm vilâyetde herkesin hâline göre tevzî'-i arâzi (yerler oluşturup demektir) edüp hâneler ve karyeler bünyâd etdirüp ve Ferahkirman Kal'ası'nı tevsî' ve iki tarafını deryâya koşmak için Or ta'bır olunan handakı hafr etmegi icâd eyledi. Hâlen kızıl ve yeşil tamga-yı Cengiz ile ve lisân-ı Tatar üzere olan mülknâmeler ol hanın yarlıglarıdır.

Han-ı müşârûnileyh Rus ve Leh memleketlerine cihâd ü gazâsını eksik etmeyüp yağma-yı Tatar ile ayak altında kaldırmışdı. Ve Hacı Tarhan hanı Yağmurcı'ya dahı gâlip olup cem'iyetlerini perîşân ve kılıçdan kalan nisâ vü ricâli eşya ve emvâli ile Kırım içine doldırmagla merâmına nâ'il oldı ve Sultân Süleyman'ın Bağdad Seferleri'nde bulunup himâyeti sâyesinde oldı. Mezbûr pâdişâhın Engürüs memleketine azîmetlerinde oğlu Kalgay Emîn Geray Sultân'ı hizmetlerine ta'yîn etmeyle nazar-ı pâdişâhiye mazhar oldı. Ol esnâda rû'esâ-yı Nogay'dan İdigüoğlu neslinden Ali Mîrzâ bağı ü tuğyân semtine sâlik olup Barlas ve As ve Türk ve Tatar makûlesi gürûh-ı eşkıyâ ile ale'l-gafle

kahrından emîn olmayup lâ-ilâc hizmetinde bulunsalar dahı kalbleriyle muhabbet etmezlerdi. Bir husûs için kendi dâ'î-i hassı Nidâi Efendi'yi Âsitâne'ye gönderüp ol dahı edâ-yı hizmet edüp avdetinde gareze [40^a] binâen ba'zı ehl-i nifâk, huzûr-ı pâdişâhîde “Efendi sizi *zemm makûlesi sözler söylemiş*” deyu hana ifsâd etmeleriyle iftirâlarına i'timâd edüp bîcare efendiyi yedi sene zindânda habs ve nice kerre siyâset meydânına götürüp envâ'-yı tahvîf ile eziyyet etdiklerin mûmâileyh efendi ol zindânda lutf-ı Hüdâya mazhar olup tahrîr etdikleri te'lîflerinde nakl etmişlerdir. Han-ı müşârûnileyhin Çerkes tarafına azîmeti iktizâ edüp Kefe kurbünden mürûr ederken etbâ'-ı hanîden bir şahs, hanı da'vet edüp Kefe kurbüne nâzır bağçesine indirir. Ol esnâda bir mikdâr re'âya gelüp sipâhları olan kimesneden hana şikâyet ederler. Han dahı mesfûr sipâhîyi getürdüp cümleye ölçü [ş]etmin ana dahı eder. Sipâhî dahı tahammül etmeyüp “*Bize bu etmek paresi pâdişâh ihsânıdır. Sizin tarafınızdan müdâhale iktizâ etmez*” dedikde han dahı,

الغضب جمرۃ الشيطان⁹⁰²

mevhûmınca “*Kefe fethinde kal'anın top menzilinden taşrası hizmet mukâbelesinde i'tâ ve temlik olunup bizim olmuşdır*” demegle mukaddemâ han hazretleri

⁹⁰² “El-gazabü cemretü's-şeytân”. Tercümesi: “Öfke şeytanın korudur”.

memleket-i Kırım'ı yağma ve nehb ü igâre etmege azîmet etdiklerini “Şâyed kimesne işide, yerin kulağı var” mefhûmı üzere han-ı sâhib-i fitnat işitmegle Kaysûnîzâde [47^a] Nidâî Efendi hocalık zamânında han-ı Rum'dan Kırım'a azîmet etdikde han ile ma'îyyet etmişler idi. Fazl ile mevsûf ve ilm-i remle dahı vukûf idi. Han-ı müşârunileyh efendi-yi mûmâileyhden bağyların ahvâlinden su'âl etdikde “*Senin kevkebin sa'âdetde ve anların necm-i bedbahtı zilletde. Fülân günü Kırım'a duhûl edüp matrûd ve mahzûl olmaga benzer*” deyu hana haber vermegle han dahı ceng erleriyle bir mahall-i hafâda hâzır u müheyyâ durdular. Nidâî Efendi dedikleri vakit, asker-i mesfûr zuhûr eder. Hâzır u müheyyâ olan asker-i Kırım ile han-ı müşârunileyh mesfûrların üzerine savle edüp öyle bir kırdılar ki leşlerinin başlarını obalar eylediklerinde mûmâileyh efendiye Remmâl Hoca deyu lakab verdiler.

Ol zamâna gelince Tatar kabîlelerinde Şirin ve Barın ve Argın ve Kıpçak ümerâsı dört Karaçu ta'bîr olunup cümleden serfirâz iken hân-ı müşârunileyh Sicuit Kabîlesi'ne i'tibâr ve hürmet ve ümerâ-yı Mansûr'dan İslâm Geray'ı kâtil Bâkî Beg'in hizmeti mukâbelesinde Ata Hoca Kabîlesi'ni Mansûrlara tahsîs etmegle nusret edüp sâ'irlerden mümtâz eyledi. Eğerçe han-ı

Sultân Süleyman Han ile bilâ-vâsîta tekellümlerinden nâşî vüzerâ dil-gîr olup bir kaç def'a pâdişâha nifâk etdiklerinde ısgâ olunmayup âhirü'l-emr Vezîr-i âzam Dâmâd-ı Muhterem-i Pâdişâhî Rüstem, Kefe Hanlığı a'yânına hafîyyeten mektûb gönderüp “*Tatar hanını bir takrîb ile pâdişâha hâin deyu ifâde edin. İkrâmıma mazhar olursuz*” demişler. Mesfûr sipâhî ile olan husûsı Kefe a'yânı bir gayr-ı şekil üzere tertîb edüp gûyâ “*Kefe Kal'ası'nı zabt etmek kasdıyla duhûl mümkün olıcak yerlerin tettebbu' eyledi*” deyu pâdişâha i'lâm etdiler. Ol esnâda Kazan memleketinde han olan birâderinin oğlu Safâ Geray Han âhirete intikâl edüp mansıbı mahlûl kalmagla mersûmun oğulları Bölek Geray ile Mübârek Geray, Kırım'da bulunmağın Kazan ümerâsı Bölek Geray'ı kendülerine han etmek husûsını hana i'lâm eylediler. Ol eyyâmda hanın bir husûs için mûmâileyhümâ sultânlara gazabı olmağın İnkirmân Kal'ası'nda anları habs etmegle sâbıkâ Sa'âdet Geray Han ile kalgası Devlet Geray ibn Mengli Geray Han berâber Âsitâneye revân olup Sultân Süleyman'nın sefer ve hazerde edâ-yı hizmetinde bulunup pâdişâhın mukarrebî olmuşdı.

Han-ı Sâhib Geray mûmâileyh sultânı ol taraftan teb'îd belki bir takrîb ile şehîd etmek fikrine düşüp Kazan hanlığını

mezkûr sâhib-i akl ve gayyûr olmağla meşhûrdır. Ancak meşrebi dar ve gazûb olup kesr-i kulûb ile ma'yûb idi. Serfirâz-ı hünerbâz meşhûr-ı afâk ve kendüsünün dâ'î-yi hassı olan mûmâileyh Kaysûnîzâde Nidâî Efendi-yi merhûmı bir maslahat için devlet tarafına irsâl etmişidi. Hizmeti edâ edüp avdetinde ba'zı nemmâm ve erbâb-ı garezin “*Size pâdişâh huzûrında hıyâneti olmuştur*” deyu bî-vech ifsâd etmeleriyle yedi sene zindâna koyup habs etmişdir. Ve nice kerre katl meydânına götürüp eziyyet eylemişdir. Mûmâileyh efendi ol habsinde envâ'-yı te'lîfât [47^b] ve tasnifâta mazhar oldukları te'lîfâtında tahrîr olunmuştur.

Beyt

“*Gelüp geçdi nice lokman bu derde bulmadı derman/ Eğer peyk-i ecel fermân getirse çare yoklaya (yok demege demektir) / Kazâ-yı asumânı câm sunsa çare yokdur hiç / Ki her dil dânesi mikdârı te'hîr müsemmâya*” fehvâsı üzere han-ı müşârunileyh tokuz yüz elli târihinde pâdişâh gazabına mazhar olup nice dürlü musîbetlere mübtelâ olmağla âhirkâr katl olundığı mahallinde beyân olursa gerekdir.

Devlet Geray Han bin Mübârek Geray
Sultân Bin Mengli Geray Han

Devlet Geray için Âsitâne'ye arz eyledi. Kefe halkının i'lâmı vâsıl [40^b] (**Devlet Geray Han ibn Mengli Geray Han**) olduğının akîbinde hanın arzı dahı vâsıl olıcak mûmâileyh Devlet Geray'ı Kırım hanı edüp menşûrını teslîm eylediler. Ve Sâhib Geray'ın izâlesi husûsını dahı ana tahmîl etdiler. Ve mûmâileyh Sâhib Geray Han'ı gâfil kılmak için evvelên maksûdına müsâ'ade sûretini gösterüp ve sâniyen Çerkes kabîlelerinden Jane Çerkesi'ne ılgâr-ı sefer etmek için fermân irsâl etdiler. Vusûlünde kalgası Emîn Geray'ı yigirmi bin Tatar ile Ferahkirmân taşrasında muhâfazaya koyup kendüsi Kırım askeriyle Jane üzerine azîmet eyledi. Han-ı cedîd Devlet Geray dahı Kazan Hanlığı unvânıyla Akkirmân'a vusûlünde tecessüs-i ahvâl için Kanberdi nâm âdemisin mektûb ile Sâhib Geray Han'a irsâl eyledi. Taman Geçidi'nde hana vâsıl olup mektûbu teslîm ve sipâriş olundığı minvâl üzere “*Birâder-i cân-berâberiniz fermânınıza itâ'at-birle Hacı Tarhan'a han olup Akkirman'a vâsıl olmağla etbâ'ı için dört yüz binek bârgir recâ eder*” demek makûlesi bir mikdâr yalanlar söyler ve Sâhib Geray Han dahı “*Birâderin her husûsı Emîn Geray'a havâle olunmuştur*” deyu cevâb eyler. Kanberdi, vâkîf-ı esrâr bu taraftan avdet edüp Devlet Geray'a Sâhib Geray Han'ın kelâmını tebliğ eyledikde “*Bu bizim*

Mübârek Geray Sultân, pederi Mengli Geray Han'dan mukaddem otuz yaşında vefât edüp Devlet Geray tifel-i yetim kalmagla vâlikesini ammısı Mehmed Geray Han ba'dehu yine ammısı Sa'âdet Geray Han tezvîc edüp anların hizmetlerinde bulunup Gâzi Geray katl olundıkda yerine kalga olup Sa'âdet Geray Han, hanlığın terk edüp Sultân Süleyman cânibine revâne oldıkda anınla bile gidüp pâdişâhın seferde ve hazerde hizmetinde bulunup mukarrebî olmuşdı. Bi-hükm-i kazâ Sâhib Geray Han'ın Çerkes tarafına hareketi olup Kefe kurbünden mürûr ederken hanın etbâ'ından mudhik makûlesi bir şahsın Kefe Kal'ası kurbünde bağçesi olmağla hanı da'vet eder. Han-ı müşârunileyh be-tarîkü't-tenezzül ol bağçeye nüzûl etdikde bir sipâhîden re'âyaları gelüp hana şikâyet etmeğle ol sipâhîyi getürdüp ta'zîr ve tenbîh eylediğinde sipâhî dahı tahammül etmeyüp <i>"Bu hizmet bize devlet tarafından verilmiştir. Sizin müdâhaleniz iktizâ etmez"</i> deyicek, الْعَصَبُ جَمْرَةُ الشَّيْطَانِ⁶⁴¹ (kor) fehvâsınca han dahı gazaba gelüp <i>"Kefe fethinde kal'anın top menzilinden hâric mevzi'ler ecdâdımızın hizmetleri mukâbelesinde bizlere temlik</i>	<i>gālîba Emîn Geray'a katl ü i'dâmımızı havâle etdiğine işâretidir"</i> deyu iki sefîne tutup birisine Devlet Geray Han süvâr olup Ramazân bayramı ahşâmında Gözleve İskeleyi'nde bayram ayı gibi tulû' edüp şehîrde bulunan bârgirlere süvâr olup tokuz yüz elli sekiz senesi⁹⁰³ Bağçesaray'a dâhil oldı ve sefinenin birisine Kanberdi süvâr olup bayramın ikinci günü⁹⁰⁴ Balıklava'dan zuhûr edüp memleket ahvâlinden istifâd[e] etdikde kıl ü kâlden emniyyetlerini bilicek ol tarafda mevcûd olan bârgirlere süvâr olarak ve İnkirmân'da mahpûs olan Bölek Geray ve Mübârek Geray sultânları dahı ihrâc ederek Bağçesaray'na vâsıl oldı. Kırım'da bulunan ümerâ vü a'yân, لكل جديد لذة غير انها / وجدت جديد الموت غير لزي⁹⁰⁵ mevhûmına binâen cümleleri hân-ı cedîde tâbî' oldılar. Sâhib Geray'ın kalgası Emîn Geray işidüp bunlar ile kıtâle azîmet etdikde bunlar dahı Alma nâm mahallde istikbâl edicek olan askeri bi'l-cümle hân-ı cedîde meyl edüp kendüsi makarr-ı kalgay olan Sultânbazarı'na firâr eder. Bu haber Sâhib Geray'ın mesmû'ı oldıkda yânında mevcûd olan [41^a] askeriyle Kadimet nâm mahallde bî-pervâ belki hân-ı cedîd ile

⁶⁴¹ "El-gazabü cemretü's-şeytân". Tercümesi: "Öfke şeytanın korudur".

⁹⁰³ 1551.

⁹⁰⁴ 3 Ekim 1551.

⁹⁰⁵ "Li-küllü cedîd lezze gayr-ı anha ve ceddeti cedidü'l-mevt gayr-ı lezîz". Tercümesi: "Her yeni şey lezzetlidir ama taze ölüm lezzetli değil".

*olunmuştur” demegle hadd-i zâtında sagîrû’l-cürm (cürmü küçük) ammâ devlete [48^a] göre kebîrû’l-cürm (büyük günâh) olup ve düşmenler dahı dürlü dürlü tezvîrât koşup pâdişâh tarafına i’lâm etdikleri esnâda Kazan hanı olan birâderzâdesi Safâ Geray vefât edüp mezbûrın oğlu Bölek Geray Sultân Kırım’da bulunmağla ümerâ-yı Kazan anın han olmasını recâ edüp hana arz-ı mahzar irsâl etdiklerinde Sâhib Geray Han sultân-ı mezkûra bir husûsdan gazap edüp kal’a-bend etmişti. Anı göndermeden imtinâ’ edüp Devlet Geray Sultân pâdişâhın hizmetinde mukarreb olduğın istiskâl edüp bu takrîble pâdişâhdan ayırup ba’dehu katl etmek hayâliyle, “Katl-i abd olsa muvâfık Tanrı’nın takdîrine / Kendüsi sa’y edisirdir katlinin tedbîrine” masdûkınca Devlet Geray Sultân Kazan hanı olmak ricâsıyla mahzar-ı mezbûrî Âsitâne-i Devlet’e irsâl eder. Pâdişâh dahı “*Bu kendüsünün rakîb add ettiği sultânı hizmetimizden aldığından murâdı itâ’atden hurûc ve da’va-yı istiklâl olmak gerek*” dediği esnâda sipâhî-yi mesfûrın i’lâmları dahı vusûl bulıcak hanın murâdı da’vâyı istiklâl olduğına şübheleri kalmayup “*Sâhib Geray Han’ı katl etmek şartıyla Devlet Geray’a (Devlet Geray Han bin Mübârek Geray Sultân) Kırım hanlığın teslim edüp Sâhib Geray Han’ı gâfil**

girüdâr sevdâsında olmağın hân-ı cedîd halkı andan teb’îd belki tarîk-i afvı tesdîd etmek içün Emîn Geray oğullarından Kutlu Geray ve Ca’fer Geray ve dahı Hacı Geray bin Sâhib Geray Han işbu etfâl-i nev-resîdeleri ve bu bî-günâh ma’sûmları bir nice kâtil-i bâtılların eline verüp anlar dahı kuzu kassabı gibi mûmâileyhim sabîleri ağladarak kuzu gibi boğazladılar. Ve Bölek Geray’ı dahı beş yüz nefer ile Sâhib Geray Han’ın (sahh: katline) gönderüp kendüsi bayrama şehr-i Salgat’da hem Emîn Geray ol tarafa geçmesün deyu muhâfazada ve hem Bölek Geray’a kafadâr ve muntazır-ı ahbâr olup durdu.

İşbu ahvâl Sâhib Geray Han’ın yânında olan askerin mesmû’ı olıcak bi’l-cümle dağılup hân-ı cedîde ilhak oldılar. Sâhib Geray Han Âsitâne’ye gitmek fikriyle kendi hizmetinde bulunan Hacı (sahh: Bektaş) köçekleriyle Temrük Kal’ası’na dâhil oldıkda hisârın zirdârı pâdişâh askerine teslim edüp kendüsi kal’a-yı mezbûrede ikâmet etsün deyu han hazretlerine fermân-ı pâdişâhî izhâr idicek “Çekilüp bizim kesretten şehîd-i aşık olup câna / Visâl-i hûrla nûr-âla-nûr olmamız yeğdir” mefhûmınca kal’a-yı mezbûrede kararı esnâsında cellâd-ı bî-amân misâlinde Bölek Geray-ı mezbûr ol mahalle yetişüp hân-ı mazlûmu kendi eliyle şehîd edüp na’sını tuhfe-i nâdire

kılmak için Devlet Geray'ı Kazan'a han edüp irsâl etdik ve cenâbınızı dahı Jane Çerkesi'ne sefere ta'yîn etdik" deyu nâme-i hümayûn gelmeyle bilâ-te'hîr kendüsi Jane Çerkesi'nden ahz-ı intikâma azîmet edüp kalgası Emîn Geray Sultân'ı yigirmi bin asker ile Ferahkirman taşrasında muhâfazaya ta'yîn etdi. Ol esnâda Devlet Geray dahı Kazan hanlığı tarîkiyle karadan revân olup Akkirman'a vusûlünde ahvâli tefîş için Kanberdi nâm âdemisin mektûb-ı ubûdiyyet-üslûb ile [48^b] hana irsâl etdi. Şahs-ı mesfûr mektûb-ı mezbûrî Taman'da teslîm edüp sipâriş olundığı üzere "Birâderiniz emrinize itâ'at-birle Hacı Tarhan'a han olup Akkirman'a vâsıl oldılar. Etbâ'ına binmek için cenâbınızdan dört yüz mikdârı bargir niyâz etmişdir" dedikde han dahı gülerek "Malzemesi Emîn Geray'a sipâriş olunmuşdur" dedikde Kanberdi-yi nâmdâr vâkıf-ı esrâr olup gelüp Devlet Geray'ı haberdâr edicek, etbâ'-yı müte'allıkâtıyla iki sefîneye süvâr olup kendüsi olan sefîne tokuz yüz elli senesi⁶⁴² leyle-i ıyd-i fitrında bayram ayı gibi Gözleve'den aşikâr olup Bağçesaray'a dâhil olıcak hanlık menşûrını ahâlî-yi Kırım'a şâyi' eyledi. Ertesi günü Kanberdi olan sefîne dahı Balıklava'dan çıkup Bağçesaray'a azîmet ederken⁶⁴³ İnkirman Kal'ası'nda Sâhib

gibi Kırım'a geçürdüğü han-ı cedîdin mesmû'ı oldıkda âdet-i Tatar üzere han ve sâ'ir ümerâ vü a'yân cümle siyâhlar giyüp yâs u mâtem kâ'idesini icrâ etdiler. Ba'dehu Bağçesaray kurbünde Salacak nâm mahallde vâkî Hacı Geray Han binâ etdiği türbede defn eylediler. Kaysûnîzâde Nidâi ma'hûd han-ı cedîdin emriyle han-ı şehîdin defni hizmetinde mevcûd olmağla on yedi yerinde yâresi oldığın risâlesinde nakl etmişdir. *Aleyhe rahmetü'l-gaffâr.*

Devlet Geray Han işbu dökülen kanlara kanâ'at etmeyüp mansıb-ı fânî için hân-ı şehîdin sâbıkâ katl olunmayup kalan on dört yaşında Gâzi Geray nâm ma'sûm-ı bî-günâh mehpâre-i şîrîn mîrzâlarından Ceyş-i Sukur nâm akûrun eliyle helâk etdirdi. Ba'dehu Kalgay Sultân Emîn Geray sahrâ-yı Ferahkirmân'da yalnız kendi etbâ'ından İt Hoca nâmında bir köpek ile üç beş gün firâr üzere gezerken refîki olan kelb-i mesfûr, sultân-ı mezbûra fırsat bulup katl eyledi. [41^b] Ve ihsân ümîdiyle na'sını hanın huzûrına getirüp arz-ı ma'rifet eyledi. Han gayrete gelüp kâtil-i bâtil kelb-i mesfûrî dört pâre etdirüp köpek lâşesi gibi bıraktırdı. Ba'dehu mezbûr Bölek Geray'ı kalga eyledi. Çok zamân mürûr etmedin Bölek Geray kâtilin boğazında hân-ı şehîdin kanı kaynayup,

⁶⁴² Mart 1544.

⁶⁴³ Kelime mükerrer yazılmıştır.

Geray Han'ın mahbûslarından Bölek Geray ve Mübârek Geray nâm sultânları habisten ihrâc ve Bağçesaray'a bile îsâlinde ümerâ vü a'yân, لكل جديد لزة غير انها / و جدت جديد الموت غير لزيز⁶⁴⁴ (Bize ölçek olur lezzeti her nesnenin ancak ölüm tâze, lezzeti yokdur anın) mazmûnınca cümleleri Devlet Geray Han ile yek-dîl oldılar. Han-ı sâbıkın kalgası Emîn Geray haberdâr olıcak han-ı cedîd ile mukâteleye azîmet edüp han-ı cedîd dahı Alma nâm mahallde yânında mevcûd olan ricâl-i kıtâl ile karşulukda Emîn Geray havfdan emîn olmayup makarr-ı kalgay (kalga durağı) olan Sultân bâzârı'na firâr etmeyle anun dahı yânında olanlar bi'l-cümle han-ı cedîde geldiler. Bu haber Sâhib Geray Han'a vâsıl oldıkda gâh sevdâ-yı firâr ve gâh ceng etmege karârda mütehayyir iken, han-ı cedîd ahâlî-yi Kırım'ı selefinden bi'l-küllîyye tefrîk ve teb'îd içün Sâhib Geray'ın oğlu Hacı Geray ve Emîn Gerayzâde Kutlu Geray ve Câfer Geray nâm [49^a]⁶⁴⁵ etfâli kuzu kassâbına benzer bir nice kattâlin eline verüp bî-günâh	درین فیروزه ایوان پرافات / دیراهم بدی باشد⁹⁰⁶ موکافات mefhûmınca hân, Devlet Geray adını bahâne ile kendi eline hançer alup, بشّر القاتل بالقتل⁹⁰⁷ mefhûmınca Sultân Bölek Geray'ı koyun gibi boğazlayup yerine ekber evlâdı Ahmed Geray'ı kalga eyledi. Ba'dehu hân-ı şehîdin cem' etdiği cemî'-i emvâlini husûsen yüz yigirmiden ziyâde koyun ve sığır ve dört bin mikdârı kız ve oğlanları zabt edüp "Özünden nîk-nâm ve ömr-i sâni-yi yâdigâr" ile: ولاتجمّع من المال ولا تدرى لمن تجمّع⁹⁰⁸ fehvasınca sâhib-i gınâ oldu. Hâlâ kapukulı nâmıyla han ve sultânların menâsıbında olan benâm ağaların ekseri anlardandır derler. Ol eyyâmda Moskov melâ'îni (sahh: Hacı Tarhan'ı) istila etmeyle hân-ı Kırım, asker-i Tatar-ı add u şikâriyla sefer edüp Rus-ı menhûsdan Hacı Tarhan memleketin halâs etmeyle bî-hesâb ganîmetlere nâ'il ve ahz-ı intikâm hâsıl ederek avdetlerinde an-aslen Acem Ermenileri'nden Rus memleketlerinde

⁶⁴⁴ "Li-küllî cedîd lezze gayr-ı anha, ve ceddeti cedîdül-mevt gayr-ı lezîz". Tercümesi: "Her yeni şey lezzetlidir ama taze ölüm lezzetli değil".

⁶⁴⁵ Bu varakda bir çizim vardır.

⁹⁰⁶ "Der-în firûze eyvân-i por âfât / Bedî-râ hem bedî bâşed mukâfât". Tercümesi: "Belalarla dolu bu gök kubbenin altında / Kötülüğün mükâfatı yine kötülük olur".

⁹⁰⁷ "Beşşiri'l-kâtil-i bi'l-kâtil". Tercümesi: "Katili ölümle müjdelendir". Bu cümlelerin bir hadis olup olmadığı sorusu akla gelmiş ve buna istinaden yaptığımız araştırmada hadis kaynaklarında böyle bir hadise rastlanılmamıştır.

⁹⁰⁸ "Ve lâ tecemmu' mine'l-mâl ve lâ tedri limen tecemmu'". Tercümesi: "Mal biriktirmeyin; kim için biriktirdiğinizi bilemezsiniz". Bu cümlelerin bir hadis olup olmadığı sorusu akla gelmiş ve buna istinaden yaptığımız araştırmada hadis kaynaklarında böyle bir hadise rastlanılmamıştır.

ma'sûmları ağladarak zebh etdirdi. Sâbık[â] zikr olunan Bölek Geray'ı beş yüz nefer ile Taman'a ta'yîn ve Sâhib Geray Han'ı katl ü i'dâm için irsâl etdi ve kendüsi Tatar askeriyle Emîn Geray'ın gidecek yolın alup Salgat Şehri etrâfında müterakkıb-ı ahbâr (habere muntazır) oldu. Öte cânibde Sâhib Geray Han, Kadimet nâm mahallde iken Devlet Geray Han'ın haberi şâyi' olıcak: "Gâlibindir şimdi dünyâ hâl-i âlem böyledir / Var mı âdem gerçi çokdur ibn-i âdem böyledir" mefhûmı üzere cânsipârı zann eden asker-i dîn-himmeti bilâ-tevakkuf han-ı cedîde azîmet etmeleriyle hasmı ile mukâbeleden kat'-ı ümîd olup devlete arz-ı hâl etmek ricâsıyla kendi hizmetinde olan Hacı Bektaş köçeklerinin sâyesinde muztaribü'l-kalp olarak Temrük Kal'ası'na ayak basdıkda hisâr dizdârı fermân-ı hüdâvendigârı takbîl ederek Han-ı Sâhib Geray'a izhârı olduğu zamân Bölek Geray Sultân cellâd-ı bî-amân gibi yetişüp kendi eliyle şehîd eyleyüp ve cesedini tuhfe yerine bir merkebe yükleyüp Kırım'a geçdiğinde Devlet Geray Han işidüp "*Emr-i acîb ü garîb kâtiline ta'ziye*" mü'eddâsınca âdet-i Tatar üzere han ve sâ'ir ümerâ vü a'yân siyâhlar giyüp ba'dehu Salacık'da Hacı Geray Han binâ ettiği türbede defn etdiler. Nidâî Efendi

tavattun eden bi-eyy-i'l-küffâr cesâret ile iştiâhârı olan şîr-i merdden galat Şeremed nâm mel'ûn toksan bin küffâr-ı mel'anet-şi'âr ile bahr-i zakkum misâli asker-i Tatar-ı Haydar-ı kerrâra yetişmeyle firâra mecâl olmamağın bi'z-zarûre [c]enge mübâşeret eylediler.

Ganîmetlerini tahmîlden nâşî bârgirleri bîtâb olmağın askere dahı za'f ve ıztırâb hâsıl olup hanın oğullarından Kalgay Ahmed Geray ve Hacı Geray ve sâ'ir beş nefer sultân ve ümerâ vü a'yân ve sâ'ir askeryândan bî-hesâb ehl-i îmân şehîd olup ma'âzallah bi'l-küllîyye muzmahil olmağla karîb olmuşiken,

وما النصر الا من عند الله⁹⁰⁹

fehvâsınca yine hanın oğullarından Kırım muhâfazasına me'mûr olan Mehmed Geray Sultân pederi ve birâderleri seferde kendüsi hâne-i rahat ve câme-i hâb istirâhatda olduğına ârlanup, pederi hanın izni olmadın mümkün olduğu mikdâr Kırım'da (sahh: bulunan) asker-i Tatar-ı gayret-şi'âr ile nusret ve imdâd için ılgâr-ı cihâd etmişdi. Asker-i Müslimîn inhizâma karîn olduğu hâlde vâsıl olıcak bilâ-tevakkuf,

الجنة تحت ظلال السيوف⁹¹⁰

mefhûmı üzere sadâ-yı Allah Allah ile deryâ-yı zakkum misâli olan tabur-ı

⁹⁰⁹ Âyet: "Ve mâ'n-nasru illâ min indillâh", *Kur'an*, Âl-i İmran, 3/126'dan iktibas. Meali: "Elbette yardım ve zafer ancak (karşı konulmaz bir kudrete sahip olan ve her şeyi yerli yerince yapan) Allah'tandır".

⁹¹⁰ Hadis: "El-cenne tahte zülâlü'l-süyûf". Meali: "Cennet kılıçların gölgesi altındadır". Hadisin kaynağı için bk. Canan, a.g.e., V, s. 71.

han-ı cedîd emriyle han-ı şehîdin defni hizmetinde olmağın cesed-i mecrûhı on yedi yerden zahm-dâr oldığının risâlesinde nakl etmiştir. *Rahmetullah.*

Devlet Geray Han mansıb-ı sebât için cesâret ettiği katle kanâ'at etmeyüp han-ı şehîdin on dört yaşında Gâzi Geray nâm mehpâre-i bî-günâhı [49^b] bilâ-mûcib Şirin mîrzâlarından Sukurceyş nâm cellâd-misâlin eliyle boğazlatdı. Kezâlik Kalgay Emîn Geray Sultân firâren sahrâ-yı Ferahkirman'da ser-gerdân gezerken Yalınızit Hoca nâmında bir kelb-i rubeh-sıfat ile kalup üç beş gün arz-ı cülûs ile muhabbet ve refakât eder yollu yürirken bir gün fırsat bulup bîçare civânı katl edüp ve atâ ümîdiyle tenini hanın huzûrına getirüp arz-ı ma'rifet eyledikde arz-ı nefsanîyyet ile velîni'metine ettiği hıyâneti mukâbelesinde kâtil-i bâtili dört pâre etdirüp Sovukbazar'a burakdırdı. Çün Bölek Geray "*Kalgaylık mansıbı ile ser-firâz ve takarrüb-i hanî-birle mümtâz oldım*" deyu ve,

وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا متعمداً افجراؤه جهنم خالداً فيها⁶⁴⁶

(Bir kimse bir mü'mîni müte'ammiden katl etse ânın cezâsı cehennemdir) nass-ı katı' âyet-i kerîmeyi istimâ' etmeyüp irtikâb ettiği kanlılığından çok zamân mürûr etmedin, "*Bu dünyânın eğer bey ü gedâsı / Yaman olsa yaman olur cezâsı*"

makhûr [42^a] üzerine hücûm etmeyle hanın askerine dahı kuvvet hâsıl olup müceddeden ağaz-ı kâr-zâr eyleyüp ekser küffârı darü'l-bevârda karar etdirdiler. Asker-i İslâm-ı nusret-encâm muğtenem ü şâd-kâm avdetlerinde Mehmed Geray Sultân'a hil'at-i fâhire giydirüp kalgay eyledi. Han-ı müşârûnileyh mansıb-ı fânî için ibtidâî hânlığında Hakk Te'âlanın yedd-i kudretiyle olan nice binâullahı harâb etmişdi. Sonra düşmen-dîde olan tâ'ife-i müşrîkîn ile gazâyâ iltimâs edüp fütûhât-ı kesîre etmiştir. Hatta Rus kralının dâr-ı lendûhası olan Moskov Şehri'ni kırk gün muhâsara edüp asker-i Tatar-ı gâret-iştihâr etrâfını igârede oldılar. Âkıbet, melâ'in-i bî-imân sene-be-sene han cânibine nukûd ve tuhfeler irsâl etmek üzere harâc-güzâr olup asker-i İslâm mâlânihâye ganîmetlerle avdet eylediler. İlâ yevminâ hazâ Taht Algan Devlet Geray demegle meşhûrdır.

Sultân Süleyman'ın ol eyyâmda Engürüs cânibine seferi olup Kalgay Mehmed Geray Sultân asker-i Tatar ile hizmet-i pâdişâhîde ihtimâm edüp pesendîde çok işler vücûda getürmeyle pâdişâhın makbûlü oldu. Ol eyyâmda Devlet-i Aliyye'nin Kızılbaş ile purhâşları olup Tanais dedikleri ırmağın zuhûr ettiği mahallinde cereyânı şark cânibine olup

⁶⁴⁶ Âyet: "Ve men katlu mu'minen mute'ammiden fe-cezâ'uhu cehennemu hâlden fihâ", *Kur'an, en-Nisâ* 4/93'ten iktibas. Meali: "Bir mü'mini kasten öldürmenin cezası, içinde ebedî kalmak üzere Cehennem'dir". Metinde "katlu" olarak geçen ifade âyetin aslında "yaktûl" şeklindedir.

mefhûmınca bir meclis-i safâlarında Sâhib Geray Han'ın kanı sultân-ı mesfûrın boğazından çıkacak vakti gelmeyle Devlet Geray Han eliyle koyun gibi boğazlayup yerine ekber evlâdı Ahmed Geray Sultân'ı kalgay etdi. Han-ı mesfûr seleflerinden kalan emvâl-i kesîrenin cümlesini zabt edüp yüz binden mütecâviz koyun ve davar ve yılık makûlesi ve dört bin mikdârı câriye ve gulâm-ı sîm-endâma mâlik olup sâhib-i kuvvet oldu. Hâlen kapıkulu nâmıyla menâsıb-ı hân ve sultânlarda istihdâm olunan benâm ağaların ekseri anlardandır.

Ol eyyâmda Moskov keferesi Hacı Tarhan'ı istilâ eyleyüp han-ı mezbûr asâkir-i Kırım ile sefer edüp Rus-ı menhûsdan Hacı Tarhan'ı halâs edüp bî-hesâb ganîmetlerle avdetlerinde an-asl Acem Ermenisi neslinden memleket-i Rus'da tavattun edüp [50^a] beyne'l-kefere şecâ'at ile meşhûr şîr-i merdden galat Şeremed nâm mel'ûn toksan bin mikdâr küffârıyla asker-i İslâm'a erişüp firâr emri muhâl olmağla cenge meşgûl olduklarında asker-i İslâm'ın atlarında tâkat olmamağın za'af ve ıztırâb hâsıl olup ganîmetlerini burakdıklarından mâ'adâ hanın oğullarından Kalgay Ahmed Geray Sultân ve Hacı Geray Sultân ve sâ'ir beş nefer sultân ve ümerâ vü a'yân ve sâ'ir askeryândan bî-hesâb cân şehîd oldılar. Ma'âzallah asker-i İslâm

İdil Nehri'ne üç fersah olduğu mahallden cânib-i cenûba istidâre ederek doğru garb semtine akup Bahr-i Azağ'a mansıb olur ve İdil Nehri zuhûr ettiği mahallden cânib-i cenûba gidüp Ejderhân Kal'ası'na ta'yîn olıcak Bahr-i Hazar'a vâsıl olur. Zikr olunan üç fersah mahall hafr olursa iki nehir bir olup ehl-i İslâm sefineleri Akdeniz'den Karadeniz'e ve andan Bahr-i Azağ'a ve andan Nehr-i Ten ve İdil ve Bahr-i Hazar'a duhûl-birle ve arasında vakî mukaddemâ memâlik-i Osmanî olan Şîrvân ve andan Gürcistân ve Daryân ve bi'l-cümle İran memleketlerine asker irsâli âsân olmağla mezbûr memleketleri teshîr belki İskender gibi diyâr-ı zulmâta dek diyâr-ı küffârı şemşîr-i ehl-i İslâm ile tenvîr olunmak hûlyâsıyla Kefe beğlerbeğisi olan Kâsım Paşa, Sultân Süleyman'a arz etmeyle pâdişâh dahî ol hizmetin itmâmına pâşâ-yı mezbûrî me'mûr eyledi. İşbu husûsda âlât-ı hafr ile birkaç bin kapukulu irsâl ve pâşâ-yı mezbûra ma'îyyet etmek için Kırım hanına hil'at-ı fâhire ile nâme-i hümayûn gönderildi. Mahall-i mezbûra vâsıl olup hizmetine mübâşeret [42^b] ve asker iskânı için Ejderhân Kal'ası'nı ta'mîre azîmet olunup hafr-ı mezbûr nisfina karîb oldukda “Güzin ibtidâsı olıcak sovuqlar olup hatta süngü boyu karlar yağmağla bu mevsimlerde şiddet-i şitâdan insân ve hayvân helâk olurmuş” deyu haşerât-ı

münhezim olmaga karîb olduğu esnâda meger han-ı mezbûr mukaddemâ sefere azîmet ettiğinde Kırım muhâfazası için oğlu Mehmed Geray Sultân'ı Kırım'da bırakup gitmişler idi. Ol sultân dahı kendüleri dîn-i mübîn hizmetiyle cihâd ü gazâda ve “*Beni avretler gibi hâne-i râhat içre safâda koyup girdiler*” deyu âr u nâmûs gayreti hareket edüp “*Han babasından izinsiz ne yapsa yapar*” deyürek Kırım içinden cem‘ ettiği leşkeriyle Hacı Tarhan deyu azîmet etmişidi. İztırâbları hâlinde asker-i İslâm’a vâsıl olıcak,

اعلمو ان الجنة تحت ظلال السيوف⁶⁴⁷

(Tahkîk: “Bilin, cennet kılıçların gölgelerinin altındadır” demektir) sadâsıyla gayret vererek küffâr-ı sakarmakar (durağı cehennem) üzerine ılgâr (teveccüh-i hücum) edicek asker-i İslâm’a metânet ve kalblerine kuvvet ve şecâ‘at hâsıl olup küffâr-ı hâk-sârın ekserinin cânlarını cehenneme irsâl edüp ganimet-i bî-hesâb ile avdetlerinde müşârunileyh Mehmed Geray Sultân’a hil‘at-ı fâhire giydirüp kalgay eyledi.

Han-ı mesfûr Devlet Geray Han eğerce ibtidâ hükûmetinde nice binâullahı mansıb-ı bî-sebât için harâb etmişdi. Sonra düşmen-ı dîn-i mübîn olan müşrikîn ile cihâd u gazâlar edüp çok fütuhât

Osmanî meyânında şâyî‘ olmağın herkes tahlîs-i cân kaydına düşüp dağılmaya başladılar. Zâbitler zabtına kâdir olmayup âlât ve eskâlin naklinde dahı üsret olmağla cümle mühimmâtı zîr-i zemîne defn edüp ric‘at eylediler. Ammâ asker-i İslâm sahrâ-yı tih gibi bir berd-i yâbâna düşüp nice eyyâm su bulmadıklarından çimen üstünde bulunan jâle katreleriyle tertîb-i lisân ederek nısfından ziyâde asker telef olur. Ricâl-i devlet ukâlasının ba‘zı dünyâyı bilenleri “*Eğer bu hûsûs vücûd-pezîr olursa hanın tasarrufunda olan ba‘zı mahaller dahı tedric ile hükûmet-i Osmanîyân’da dâhil olur havfiyla tertîb ettiği mukaddemâtdır*” deyu haşerâtın muktezâ-yı cibilliyyetleri olan serkeşliklerin hân-ı sâfi-i cinâna nisbet ederler. Ammâ vâkî-i hâle vâkıf olan ehl-i hakları bu husûsı terk olunmak sevâb olduğu birkaç vechle tahkîk ederler. Evvelen ol iki nehir koşulup bir deniz olduğu takdîrde ehl-i İslâm sefineleri maksûd olan mahallere vâsıl ola(cağı) dahı nâ-ma‘lûm olduğundan mâ‘adâ ol etrâfda Ağustos duhûlünden sonra olan şiddet-i bürûdete asker-i Osmanî tâkat getürmeyeceği dahı bedîhîdir ve sâniyen bahr-i Azağ’ın ekser mahalleri sık ve furtınaları şedîd olup büyük sefinelerin Bahr-i Hazar’a vusûli muhâll ve firkate ve

⁶⁴⁷ Hadis: “A‘lemû ân'el-cenne tahte zülâlû'l-süyûf”. Meali: “Biliniz ki cennet kılıçların gölgesi altındadır”. Hadisin kaynağı için bk. Canan, a.g.e., V, s. 71.

etmiştir. Cümleden bir Rus kralı olan bed-fi'âlin dârü'n-nedvesi olan [50^b] Moskov Şehri'ni kırk gün muhâsara edüp sâl-be-sâl cânib-i hana adedi ma'lûm nukûd ve tuhfeler irsâl etmek üzere emân verüp bî-hesâb ganîmetler ile mansûren avdet etmişlerdir. Ve Sultân Süleyman *hazretleri* cânib-i Engürüs'e sefer etdiklerinde oğlu Mehmed Geray Sultân'ı asker-i Tatar-ı bî-şumâr ile irsâl edüp pesendîde hizmetlerinde bulunmağla nazar-ı pâdişâhîye dahı mazhar olmuşlardı. Ol eyyâmda Devlet-i Aliyye'nin Kızılbaş-ı bed-ma'âş ile savaşları olup Tanais dedikleri çay (su) ki zuhûr ettiği mevzi'den şark tarafına cereyân edüp İdil Nehri'ne üç fersah mikdârı mahallden cenûb semtine istidâre ile garb cânibine akup Azak Denizi'ne koşulur ve İdil Nehri'ne zuhûr ettiği yerden Ejderhan nâm kal'a kurbünde Hazar Denizi'ne dâhil olur. Zikr olunan üç fersah mahall hark olunursa iki nehir bir koşulup bahr-i vâhid olur. Sonra asâkir-i İslâm sefineleri Akdeniz'den Karadeniz'e, andan Bahr-i Azağ'a, andan Bahr-i Ten ve İdil ve Bahr-i Hazar'a dâhil olup ötesinde vâkî sâbıkâ memâlik-i Osmanîyân'dan olan Şirvân ve andan Gürcistân ve Daryân ve bi'l-cümle İran memleketine asker göndermek asân olup ol memleketleri teshîr belki İskender gibi zulûmâta dek

çekdirme makûlesi ince donanmaların Karadeniz ve Bahr-i Azak furtınalarına tahammül etmeyeceği dahı bî-cidâldır ve sâlisen Devlet-i Aliyye'nin âhar düşmen ile ceng esnâsında Moskov keferesi fırsat bulup Karadeniz sevâhiline ihtilâl vermesi bî-iştibâhdır. Binâen alâ-zâlik Bahr-i Ahmer ki Süveyş Denizi ta'bîr olunan Cevn(?) Bahr-i Muhit ile Deryâ-yı Şam'ın arasında hâciz olan mahalli hafr olunup Deryâ-yı Cevn'in(?) Akdeniz'e ittisâli âsân olmağla mübâşeret olunmamış iken Kefe'nin sefineleri Bahr-i Muhit'den körfeze duhûl ve Şam yalılarına vusûli ihtimâldir deyu terk olunmuştur ve erbâ'en mahall-i mezbûrî muhâfaza için Karadeniz'de dâ'im külliyyetlü donanma kıslamak dahı cidden müşküldür deyu asker-i Osmanî re'îsleri hâne-i hıyânet isnâd edüp gazezleri kendi cürümlerin setr etmektedir dediler.

El-hâsıl bu avdetden sonra çok zamân mürûr etmedin Han-ı Devlet Geray [43^a] tokuz yüz seksen beş Saferi'nde⁹¹¹ tâ'ûn-ı eccl-makrûn hastalığından âhirete intikâl edüp Bağçesaray'da Han Câmi'inin kible semtinde defn olunup müceddeden türbe-i âliyye binâ olundu. Müddet-i hükûmeti yigirmi yedi sene dört ay ve müddet-i hayâtı altmış yedi senedir. Ba'dehu yerine ekber evlâdı olan Semîn Mehmed Geray han olup birâderlerinden

⁹¹¹ Mayıs 1577.

diyâr-ı küffârı zabt ü rabt etmek hulyâsıyla Kefe Beğlerbeğisi Kâsım Paşa'nın arzı olmağla Sultân Süleyman dahı ol hıdmete paşa-yı mezbûrı me'mûr edüp kazma ve kürek makûlesi alâtıyla birkaç bin kapukulı irsâl ve bu husûsda paşa-yı mezbûr ile yek-cihet olmak için Kırım Hanı Devlet Geray'a dahı hil'at-ı hünervânî ve nâme-i hümâyûn-ı sultânî îsâl olunup fermân-ı pâdişâhî üzere [51^a] ol mahalle varılup hizmet-i lâzıme ye mübâşeret ve Ejderhan Kal'ası'nı ta'mîre niyyet olunup hafr-ı mezbûr nisfina karîb oldıkda “*Bu mevzi'lerde güzün ibtidâsı olıcak şiddet-i bürûdetler olup süngü boyunca karlar yağup soğukdan insan ve hayvân helâk olmak çok olur imiş*” deyu bu makûle soğuk sözler asker arasında şâyi' olmağla asker-i Osmanî'ye ihtilâl hâsıl olup Temmuz ayından herkes nefsi kaydına düşüp cem'iyetleri perâkende olıcak, serdâr ve zâbit olanlara dahı hayret gelüp nakl-i eskâl mümkün olmamağla bi'z-zarûr cümle âlât u mühimmâtı zîr-i zemîne defn edüp ric'at eylediklerinde bir susuz sahrâda su bulmadıklarından askerin nisfından ziyâde telef olmuşdır. Bu husûsda aklı kâsırlar “*Ol mahall serhadd-i Osmanî olıcak hanın yedd-i tasarrufunda olan mevzi'ler vilâyet-i Osmanî'ye ilhâk olunur havfıyla hanın san'atıdır*” dediler. Ammâ erbâb-ı akl olanlar “*Evvelâ iki nehir birbirine*

Âdil Geray Sultân'ı kalga edüp der-akab Acem Seferi'ne irsâl eyledi. Ba'de-zîn Mehmed Geray Han dahı Sultân Murâd-ı Sâlis asrında İran Seferi'ne me'mûr olup Timurkapu'dan ubûr ile memleket-i Şîrvân'a duhûlünde zamân mürûr etmeğle Serdâr-ı a'zâm Lâlâ Mustafa Paşa, hanın vusûline tevakkuf etmeyüp oğlu Osman Paşa'yı serdâr edüp kendi Âsitâne'ye avdet eyledi. Han dahı muğberr-i hâtır olup Osman Paşa'ya çendân i'tibâr etmedi. Kızılbaş askeri Gence câniblerinde olmağla Tatar çapulıya ta'yîn olundıkda düşmenden ziyâde Şîrvân re'âyâsını gâret etdiler ve mahall-i mezbûrda kışlamak üzere me'mûr iken bir mikdâr asker ile Kalgay Âdil Geray ve oğlu Sa'âdet Geray'ı biragup kendi Kırım'a avdet eyledi. Der-akab Sa'âdet Geray dahı pâşâ ile aralarında adem-i ülfet bahânesiyle yânında olan askeriyle avdet edüp Timurkapu'ya vusûlünde asker-i Osmanî, leşker-i Kızılbaşın galebesinden nâşî tahassün için Timurkapu'ya azîmet ve Şamâhı'dan hareket edüp meydâna çıkdıkları gibi leşker-i Kızılbaş-ı Safevî, asker-i ehl-i İslâm-ı Mustafevî üzerine hücum etmeğle iki saf cenge ağaz etdikleri vakte müsâdif olmağla sultân-ı mezbûr gayret-i Tatariyyesin zuhûra getirüp girüdâra şürû' etmegin asker-i Osmanî'ye dahı kuvvet hâsıl olup leşker-i Acem makhûr ve asker-i İslâm mansûr oldu.

koşuldukda asâkir-i İslâm sefîneleri maksûd olan mahallere vâsıl olacağı ma'lûm olmadığından mâ'adâ ol cânibin muktezâsı Ağustos duhûlünden sonra şiddet[li] soğuklar olup tâ'ife-i Osmanî tâkat getirmez ve Bahr-i Azağ'ın ekser mahalli sığ ve fırtınaları şedîd olup büyük sefînelerin ol nehirden Bahr-i Hazar'a vusûli muhâl ve firkate ve çekdirme makûlesi ince tonanmaların Karadeniz ve Bahr-i Azak fırtınalarına tahammülü müşkül ve dahı Devlet-i Aliyye'nin bir âhar düşmen ile cenge iştigâli vaktinde Moskov keferesi fırsat bulup Karadeniz kenârında olan memleketlere ihtilâl vermesi bî-iştibâhdır" derler. Binâen alâ-zâlik Bahr-i Ahmer ki [51^b] Süveys⁶⁴⁸ Denizi ta'bîr olunur, Bahr-i Muhît ile ve Şam Denizi'nin arası hafr olunmak ile Akdeniz'e koşulmak kolay olmağla mübâşeret olunmuş iken kefer sefînelerinin Bahr-i Muhît'den Körfez'e duhûl ve Şam yalılarına vusûli ihtimâliyle terk olunmuştur. Bunlardan mâ'adâ mahall-i mezbûrı muhâfaza için Karadeniz'e her zamân külliyetli donanma eksik olmamak gerekdir. Bu dahı emr-i asîrdir. Haşerât makûlesinin noksanlarını hana nisbet edüp kendülerinden cürmü selb ederler.

Hâsıl-ı kelâm bu avdetden sonra

Ba'dehu Osmanlı askeri yine Şamâhî'ya avdet edüp Sa'âdet Geray Kırım'a gıtdı.

Ba'dehu Kalgay Âdil Geray Sultân ma'ıyyetinde olan asker-i Tatar ile Gence memleketine gârete me'mûr olup sultân-ı müşârûnileyh kendi etbâ'ıyla Mahmûdabad nâm mahallde iken Kızılbaş serdârı olan Koçkapan lakab Hamza Şehzâde, Kızılbaş askeriyle ale'l-gafle üzerine geldikde Âdil Geray Sultân'ı bir mikdâr girüdârdan sonra esîr düşürüp kayd-ı bend ile Şâh-ı Acem Hüdâbende cânibine irsâl eder. Birâderlerinden Şakay lakab Mübârek Geray Sultân, kılıçdan kalan asker-i Tatar ile Şîrvân tarafından Kırım'a gider. Hüdâbende Şâh, insân kadrini [43^b] bilür olmağla Âdil Geray Sultân'ı min-kesrû'l-hâldir deyu gâyet ta'zîm ve ikrâm ederdi. Lâkin pederi Tahmasb, bî-edeb bir sebeb ile gözlerine mil çekdirmegle

دولت اکر دولت جمشیدییست / موی سفیدایت

نومیدیست⁹¹²

üslûbınca gözleri za'îf olmağın istiklâl ve kuvveti çendân değil idi. Husûsân velîahd-ı saltanâtı olan veled-i sâhib-kırânı Hamza'nın vücûdı Cudi nâm bir Acem oğlanının hançeriyle nâ-bûd olduğundan şâh-ı mezbûr mütegallibin elinde muztarib kalmışdı. Ol esnâda lâübâlî-meşreb sultân-ı pâk-ı mezhebe ta'zîmden nâşî tenhâca

⁶⁴⁸ Süveys.

çok zamân mürûr etmedin tokuz yüz seksen beş Saferi'nde⁶⁴⁹ mesfûr Devlet Geray Han tâ'ûn hastalığından vefât edüp Bağçesaray'da Han Câmi'i'nin kible semtinde defn olunup müceddeden türbe-i âliyye binâ olundu. Müddet-i hükûmeti yigirmi yedi sene dört ay ve müddet-i hayâtı altmış yedi senedir. Ba'd-ı vefât ekber evlâdı olan velîahdı Kalgay Sultân Semîn Mehmed Geray Han oldu.

(Semîn Mehmed Geray Han bin Devlet Geray Han)

Ve birâderlerinden Âdil Geray Sultân kalgay olup ve Acem Seferi'ne irsal olundu. Ba'dehu Sultân Murâd-ı Sâlis cânibinden Mehmed Geray Han dahı İran Seferi'ne me'mûr olup Timurkapu'dan ubûr ve Şîrvân'a duhûlüne dek zamân mürûr etmeyle Serdâr-ı A'zam Lâlâ Mustafa Paşa hana tevakkuf etmeyüp oğlu Osman Paşa'yı yerine serdâr edüp ve kendi Âsitâne'ye avdet etmeyle han muğberr-i hâtır olup Osman Paşa'ya çendân (o kadar) i'tibâr etmedi. Ve Kızılbaş askeri Gence câniblerinde olmağla Tatar akın ve çapula ta'yîn olundıkda düşmenden ziyâde Şîrvân re'âyâsını yağma edüp bir mikdâr asker ile birâderi Kalgay Âdil Geray Sultân'ı ve oğlu [52^a] Sa'âdet Geray Sultân'ı biragup

olan meclis safâsında mahrem ve hemser ve hemşîresin dahı hemdem etmeyle dâhil-i harem etmişdir. Tâ'ife-i Kızılbaş, şâhın sultâna bu gûne ta'zîmine hased edüp “Yok oyunu penbe ile ateşin” mefhûmınca “Sultân-ı müşârûnileyh şâhın avret-i şâh-pesendden ve gül yanak hemşîresinden nâ'il-i merâm olmuşdır” deyu ittihâm ederek gürûh-ı mekrûh bir gîce hurûc eyleyüp evvelen sultân-ı bî-günâhı ve sâniyen hemşîre-i şâhı katl etdiler. Ba'dehu şâh-pesende hücûm etdiklerinde şâhın döşeğine firâr ve kucağına ilticâm etmeyle Hüdâbende Şâh, çendân niyâz ve recâ eder. Isfâ olunmayup anı dahı pâreleyüp şâhın döşeğinde kan eylediler. Ba'de-zîn Hüdâbende Şâh'ın oğlu Şâh Abbâs, taht-nişîn-i İran oldıkda mezbûr mütegalibleri katl-i âm edüp ahz-ı intikâm etmişdir.

Kalgay Âdil Geray Sultân'ın bu takrîb ile âhirete intikâli Han-ı Kırım Mehmed Geray'ın mesmû'ı oldıkda erşed evlâdı olan Sa'âdet Geray'ı kalga etmek murâd eyledi. Ancak hanın birâderi Alp Geray, sinnen ekber olmağla Alp Geray'ı kalga eyledi ve Sa'âdet Geray'ı tatyîb içün velîahd-ı sâni edüp atalığının ismi Nûreddîn Mîrzâ olmağla Nûreddîn-i Sultânî denilüp Kefe gümrüğü ve memlehâlarından irâd etmeyle mansıb-ı

⁹¹² “Devlet eger devlet-i Cemşîd-îst / Mûy-i sefid âyet-i novmîd-îst”. Tercümesi: “Devlet eğer Cemşîd'in devleti ise, beyaz saç ümitsizliğin işaretidir”.

⁶⁴⁹ Mayıs 1577.

kendüsi bilâ-izn Kırım'a avdet eyledi. Der-akab Sa'âdet Geray dahı paşa ile uyuşmamak bahânesiyle yânında olan askeriyle geldiği cânibe ric'at edüp Timurkapu'ya vusûlünde asker-i Osmanî, Kızılbaş'ın galebesiyle Şamâhı'dan hareket ve Timurkapu'da tahassun edüp leşker-i Kızılbaş-ı Safevî, asker-i İslâm-ı Mustafavî-birle saf bağalyup cenge mübâşeretleri vaktine müsâdefet etmeyle asker-i Tatar'ın bilâ-me'mûl gelmesi kuvvet olup leşker-i Acem makhûr ve asker-i İslâm mansûr olup asker-i Osmanî Şamâhı'ya ve Sa'âdet Geray, Kırım'a gitdiler. Kalgay Âdil Geray, ma'ıyyetinde olan asker-i Tatar ile Gence igâresine me'mûr olup kendi askeriyle Mahmûdabad nâm mahallde iken Kızılbaş serdârı olan Koçkapan lakab Şehzâde Hamza Kılıtaban askeriyle gâfilen sultânın üzerine gelicek bi-hasbe'l-imbân uruş tutuşdan sonra esîr olup der-zincîr şah-ı Acem olan Hüdâbende kadir bilür kimse olmağla “*Sultân-ı min-kesrû'l-kalbdır*” deyu gâyet ta'zîm ve ikrâm edüp hatta harem-i hassında hemser ve hemşîresin dahı mahrem edüp oğullarının biri yerine dâhil-i harem eyledi. A'yân ve etbâ' bulunan melâ'în-i Kızılbaş, şahın sultâna o kadar rağbet etdiğine “*Yok oyunu penbe ile ateşin*” mazmûnını göstererek hased etdiler. Ol esnâda şahın veled-i sâhib-kıranı olan Koçkapan Hamza Şehzâde

cedîd îcâd eyledi. Kânûn-ı mezbûr ilâ yevminâ düstûrû'l-'amel olup ol irâda nâ'il olan sultân, nûreddîn sultân dimekle şöhret-yâb oldu.

Han-ı müşârunileyh def'a-yı sâniye Acem Seferi'ne me'mûr olundıkda oğullarından Murâd Geray'ı irsâl eyledi ve kendüsi ertesi sene Moskov memleketlerin nehb ü gâret edüp muğtenem ve mesrûr avdet eyledi. Han-ı müşârunileyh def'a-yı sâlise fermân-ı şedîd ile yine sefer-i mezbûra me'mûr olup bi'z-zarûre azîmet eyledi. Yalancu nâm mahalle vusûlünde yalan özrler tertîb [44^a] edüp avdetinde serâsker pâşâ, hanı geçürmemek için Timurkapu Kal'ası'na metânet-birle Şîrvân'a serdâr ta'yîn eyledi. “*Senin zûlfünle rûyun fikri verdinde dil ezberde / Gehi ceng arslânına ne dağ ve ne sahrâ berâberdir*” üslûbınca bir gayrı yol ile Kırım'a dâhil ve Kefe kurbünde eski Kırım beldesine vâsıl oldu. Ve Âsitâne'ye gitmek niyyetiyle ol mahallde bir iki gün istirâhat edüp tertîb-i ziyâfet ederek Kefe pâşâsını da'vet eyledi.

Han ile pâşâ aralarında bürûdet olmağın pâşâ dürlü dürlü hayâller edüp da'vete icâbet etmemegle hân, izhâr-ı adâvet ederek asker-i Tatar ile Kefe Kal'ası'nı muhâsara eyledi. Kalgay Alp Geray Sultân bir sebep ile handan yüz çevirüp kal'aya firâr ve pâşâ ma'ıyyetini

kendüsünün mergûbı olan Cûdî nâm bir Acem oğlanı katl etmeyle perîşân ve hem şah-ı mezbûr, pederi Tahmasb-ı bî-edeb zamânında bir sebep ile gözlerine mil çekmeyle za‘îf ve nâ-tüvân olup şah-ı mezbûrda kuvvet ve istiklâl çendân olmamağla mûmâileyhim [52^b] gürûh-ı melâ‘în-i Kızılbaş, şahın haberi olmadın hasedden nâşî ittihâm bahânesiyle sultân-ı bî-günâhı ve hemşîre-i şahı katl edüp Şahpesend nâm menkûhasını dahı katle ikdâmlarında Şahpesend haberdâr olup zevci olan Hüdâbend Şah’ın döşeğine ilticâ edicek, gürûh-ı mekrûh hücûm ederek şâh olduğu hücreye dâhil olup alâka-i zevciyyet hasebiyle şah-ı mezbûr o kadar niyâz ederken ısgâ etmeyüp mezbûreyi dahı katl edüp firâş-ı şahı kızıl kan etdiler. Ba‘de-zin Hüdâbende Şah’ın oğlu Abbâs, şâh oldıkda işbu ef‘âle mübâşeret edenlere katl-i âm edüp ahz-ı intikâm etdiği meşhûrdır.

Hâsılı Âdil Geray Sultân bu takrîb ile âhirete intikâl etdiği Mehmed Geray Han’ın mesmû‘ı oldıkda erşed evlâdı Sa‘âdet Geray’ı kalgay etmek murâd etdikde birâderi Alp Geray Sultân ihtiyâr olmağla kanûn-ı Tatar üzere Alp Geray’ı kalga edüp Sa‘âdet Geray’ı dahı tatyîb içün velî‘ahd-ı sâni ve atalığı olan Nûreddîn Mîrzâ’yı nisbet edüp nûreddîn

ihtiyâr eyledi. Paşa-yı mezbûr, sultân-ı müşârûnileyh han olup ve Mehmed Geray Han’ın azlini şâyî‘ edüp gûyâ asker-i Tatar’ın tefrikasına bâ‘is olur deyu izhâr-ı san‘at eyledi. Ammâ ferd-i vâhid i‘tibâr etmediler. İki taraftan cenge şürû‘ olunup kal‘a taşrasında cenge âhenk etdiklerinin on beşinci ve muhâsaranın kırkinci günü ki tokuz yüz toksan iki senesi⁹¹³ sâbıkâ pederi Devlet Geray Han asrında Sultân Süleyman’ın ba‘dehu oğlu Sultân Selîm’in rehinlik unvânıyla keremlerine mazhar olup ba‘dehu anlara kıyâs Selîmzâde Sultân Murâd sâyesinde bir murâd olmamağla,

ام كيف ينفع ما تعطي العلوق به رثمان انفا اذا ما ضن باللين⁹¹⁴

mevhûmınca kendi tâleb olunmağın Konya Kasabası’nda mütemekkin olan İslâm Geray han olup Kefe’ye dâhil olıcak ümerâ-yı Şirin’den Mehmed Geray Han’ın dâmâdı Ali Beg velîni‘metin terk edüp hân-ı cedîde gitmeyle kulûb-ı enâm bi’l-cümle mâ‘il-i İslâm oldu.

Mehmed Geray Han, Ferahkirmân taşrasında dolaşup İdil Nogayı’na dâhil olmağa niyyet eyledi. Ancak gâyet semîn olup rükûb ve nüzûle kâdir olmamağla altı bârgir koşulmuş koçı arabasıyla Kanlıcak nâm mahalle vâsıl oldıkda kendi kalgası olan Alp Geray, hân-ı cedîd tarafından

⁹¹³ 1584.

⁹¹⁴ “Em keyfe yanfa‘e mâ tu‘tiü’l-‘uluk bih-ra‘man anif azâ mâ dan bi-el-ban”. Tercümesi: “Burnu düzeltmek için sülük sülte içilirse, verilen sülük ne işe yarar?”

sultân unvânıyla şân verüp ve Kefe gümrüğü ve memlehalardan ta'yîn irâd etmeyle mansıb-ı cedîd icâd eyledi. İşbu kanûn halefleri katında dahı mu'teber olup ol mansıba nâ'il olan sultâna nûreddîn denildi.

Han-ı müşârunileyh ikinci def'a pâdişâh tarafından Acem Seferi'ne emr olundıkda kendisi ihmâl edüp oğullarından Murâd Geray'ı ırsâl etmişidi. Ertesi sene ba'd-ı eda'ü'l-hizmet Moskov'u yağma ederek avdet eyledi. Han-ı müşârunileyh üçüncü def'a fermân-ı ekîd ile sefer-i mezbûra emr olunup hâh-ı nâ-hâh azîmet etmişiken Yalancu nâm mahallden yalan özrleriyle avdet etdikde serâsker-i Osmanî dahı Timurkapu'ya metânet verüp memleket-i [53^a] Şîrvân'a zâbit ve serdâr ta'yîn edicek: "Berâberdir ki arslanın katında tağıla sahra" mefhûmınca bir gayr-i ma'hûd tarîk-i âharıyla Kefe'ye vürûd edüp Âsitân-ı pâdişâha azîmet murâd etdikde paşa ile esnâ-yı sohbette kendüsünün pâdişâha itâ'at etmeyüp avdet etdiğiçün ahz-ı intikâm belki katlini müş'ar ba'zı kelâm sâdır olmağla paşa sağ dursa han kendüsünün katl olunacağını cezm edüp paşa-yı mesfûrı ziyâfet bahânesiyle şerbet-i ecel nûş ettirmek sevdâsına düşüp Kefe

erişüp Mehmed Geray Han'ı ve oğullarından Safâ Geray Sultân'ı dahı şehîd edüp cesedlerin Eski yurt'da mukaddemâ oğullarından Şîrvân Geray mezârına hemcivâr etdiler. Müddet-i hükûmeti yedi sene üç ay ve müddet-i hayâtı elli iki senedir.

Han-ı cedîd hizmeti mukâbelesinde birâderi Alp Geray'ı yine kalga ve Mübârek Geray'ı nûreddîn eyledi. Üç ay mürûr etmedin sâbıkâ Alp Geray Kefe Kal'a[44^b]sı'na firâr etdikde kalgay olan hân-ı maktûlün oğlu Sa'âdet Geray, asker-i Nogay ile zuhûr edüp üç sene peyderpey Han-ı İslâm Geray ile ceng eder. Âhir-kâr, Bağçesaray'ı zabt edüp tegallübâne han oldu. Ve İslâm Geray Han, Kefe Kal'ası'na dâhil olup Âsitâne'ye i'lâm eyledi. Sadr-ı a'zam Osman Paşa, asker-i Osmanî ile bâgîleri ref' için me'mûr olduğu meşhûr olmağla Kefe beğlerbeğisi ikdâm ve Kırım ahâlîsi dahı ihtimâm ederek Kefe kurbünde İndal nâm mahallde kıtâle mübâşeret etdiler. Bu nevbet nusret-i Hüdâ cânib-i İslâm'a olup Nogay re'îslerinden Eseni Beg ve ana mümâsil bir nicesin ademe kadem basdı. Sa'âdet Geray dahı bi'z-zarûre firâr etmeyle İslâm Geray Han yine hânlığında karâr etdi. "Kıldı İslâm'ı bi-avnullah kavî Sultân-ı

kurbünde vâkî Eski Kırım'da tertîb-i ziyâfet edüp paşayı da'vet etdikde paşa dahı icâbet etmiyecek, han-ı müşârunileyh etdiği cezminin muktezâsına azm edüp asker-i Tatar ile Kefe Kal'ası'nı muhâsara etdi. Ol esnâda kalga bulunan Alp Geray Sultân bir sebep ile handan firâr ve paşa askerini ihtiyâr etdi. Paşa-yı mesfûr *"Tatar'ın cem'iyeti perâkende olмага bâ'is olur"* deyu *"Mehmed Geray Han azl ve Alp Geray Sultân han olmuştur"* deyu yalan haberi şâyî' etdikde kimse rağbet etmeyüp kal'a taşrasında ceng etdiklerinin on beşinci ve muhâsaranın kırkinci günü ki tokuz yüz toksan iki senesidir⁶⁵⁰ devlet tarafından İslâm Geray han olup **(İslâm Geray Han bin Devlet Geray Han)** Kefe'ye dâhil olıcak Tatar askerine işidildiği sâ'atde Şirin mîrzâlarından Mehmed Geray Han'ın kendi kızın alan dâmâdı Ali Beg askeri bozup Kefe Kal'ası'nda olan cedîde nöker olmağla kulûb-ı enâm dahı mâ'il-i İslâm olmağın Mehmed Geray Han bi'z-zarûre Ferahkirman taşrasında dolaşup İdil Nogayı'na dahîl olmağı ihtiyâr etmişidi. Lâkin gâyet semüzliğinden altı at koşdurup koçı arabasıyla giderken Kanlıcak nâm [53^b] mahallde birâderi kalgası olan mesfûr Alp Geray Sultân

Rum" mısra'ı Nogay inhizâmına târîh düşmüşdür.⁹¹⁵

Sa'âdet Geray bu inhizâmına kanâ'at etmeyüp def'a-yı sâniye Nogay eşkiyâsı ve Ten Kazağı dedikleri melâ'ini kafadâr edüp yine azîmet etdikde hanın mesmû'ı olıcak Kalgay Alp Geray ve Nûreddîn Şakay lakab Mübârek Geray'ı gönderüp kıtâle mübâşeretlerinde Sa'âdet Geray'ın birâderi Mübârek Geray ve Nogay bahâdırlarının ekseri,

يرون الموت قداماً وخلفاً / فيختارون بالموت
اضطراً⁹¹⁶

mefhûmınca ol cengde zîr ü zîr olmağla Sa'âdet Geray yine bilâ-ihtiyâr firâr edüp sekiz sene sahrâ-yı beyâbân olan Nogay arasında tazyî'-i zamân ederek tokuz yüz toksan tokuz senesi⁹¹⁷ dünya gavgasından el çeküp dâr-ı âhirete gitmeğle na'sı Kırım'a getirölüp pederi merkaddi civârında defn olundu. Tegallübâne olan zamân-ı hükûmeti iki sene ve hayâtı kırk senedir.

Sa'âdet Geray'a kafadâr olan Tatar, İdigü evlâdına mahsûs olup Nogay nâmıyla yâd olunur. Mansûr, Orak, Mamay, Kasay, Or Mebet, Tokuz, Yedicek, Yedisân, Camboyluk

⁶⁵⁰ 1584.

⁹¹⁵ Ebcad hesabı ile Hicrî 992/1584-85 yılına isabet etmektedir (bk. Söylemez, *a.g.e.*, dipnot 1402, s. 137).

⁹¹⁶ "Yarûnu'l-mevt kuddâmen ve halfen fihtârûn bi'l-mevtu ıztırâren". Tercümesi: "İnsanlar ölümü önce ya da sonra diye hesap ederler ama ölümü mecburen tercih ederler".

⁹¹⁷ 1590.

akabinden erişüp Mehmed Geray Han'ı ve oğlu Safâ Geray'ı katl ve cesedlerini mukaddemâ âhirete intikâl eden oğlu Şirvân Geray Sultân'ın mezârı katında Eski yurt nâm mahallde defn etdiler. Müddet-i hükûmeti yedi sene üç ay ve hayâtı elli iki senedir.

Han-ı cedîd İslâm Geray Han, pederi Devlet Geray asrında zamân-ı medîd rehinlik mansıbı ile Sultân Selîm ve Sultân Süleyman hizmetlerinde bulunup atâlarına mazhar olmuş idi. Sonra Sultân Murâd'ın asrında o kadar olmağla kendi ihtiyârıyla Konya'da olurdu. El-hâsıl Mehmed Geray Han'ın büyük ve küçük isyânının cezası İslâm Geray ile tertîb olunup Alp Geray kâtil hizmeti mukâbelesinde yine kalga olup oğullarından Mübârek Geray Sultân nûreddîn oldu. Üç sene mürûr etmedin han-ı maktûlün Sa'âdet Geray nâm oğlu Nogay Tatarı kafadârlığı ile hurûc edüp İslâm Geray Han ile mukâtele ve muhârebeden sonra gâlip olup tahtgâh-ı Kırım olan Bağçesaray'ı zabt edüp kuvvet-i bâzuyla tegallübâne han oldu. Ve İslâm Geray mağlûben firâr edüp dâr-ı emân Kefe'ye duhûl-birle ahvâli pâdişâha i'lâm etmeyle Sadr-ı a'zam Osman Paşa Tatar bağîlerini def' için asker-i bî-şumâr ile ta'yîn olunduğı iştihâr bulmagla Kefe

kabileleridir. Bunların zamân-ı evâ'ilde

درویش هر کجا که شب آمد سرای اوست⁹¹⁸

mefhûmı üzere İdil kenârlarında olurlardı. Ba'de-zîn birer birer ol cânibden infisâl edüp bi'l-cümle Kırım hanlarına tâbi' oldılar.

Hülâsa, İslâm Geray Han mevânî'i def' edüp müstakil oldıktan sonra Çerkes cânibinde sefer edüp muğtenem ve mesrûr avdetinde Boğdan Voyvodası'nın [45^a] edebden hâriç sözlerin işitmegle pâdişâh tarafından icâzetsiz mesfûrları gâret edicek Sultân Murâd'ın mesmû'ı olmağla igâre olunan emvâlin istirdâdı husûsında fermân-ı şedîd sâdır olup han dahı fermâna itâ'at ederek emr-i pâdişâha iştigâli esnâsında tokuz yüz toksan altı Cum'ade'l-evveli'de⁹¹⁹ âhirete intikâl edüp Akkirmân Palankası'nda vâkî Câmi'-i Kebîr haremindedn defn olundu.

Han-ı mezbûr, Boğdan igâresi vak'asından sonra pâdişâhın igbirârın def' için kendülere mahsûs kasabalar ve karyelerde vâkî câmi'lerin minberlerinde pâdişâh-ı Osmanî ismini tezkîr ve kendi ismini te'hîr etdirüp halkları dahı el-ân ol re'y-i hüsne ittibâ' üzere oldılar. Hanın vefâtı pâdişâhın mesmû'ı olacak mukaddemâ Semîn Mehmed Geray Han Acem Seferi'ne me'mûr oldıkda birâderi Bora lakab Gâzi Geray Sultân dahı

⁹¹⁸ “Dervîş her kocâ ki şeb âmed serây-i üst”. Tercümesi: “Gecenin geldiğı her yer dervîşin evidir”.

⁹¹⁹ Mart/Nisan 1588.

beğlerbeğisi ve Kırım ahâlîsi ihtimâmlarıyla Kefe kurbünde İndal nâm sahrâda zorba han ile Han-ı İslâm ceng ü kıtâle ikdâm etdiklerinde cânib-i İslâm mansûr ve tâ'ife-i Nogay makhûr olup mîrzâlarından Eseni Beg ve anun emsâli nicesin ademe kadem basup ve Sa'âdet Geray bilâ-ihtiyâr firâr edüp İslâm Geray Han [54^a] yine Bağçesaray'a revân oldu.

Târih

“Kıldı İslâm'ı bi-avnullah kavî sultân-ı Rum”⁶⁵¹

Sa'âdet Geray “Güleşmekden usanmazdır yenilen” meseli üzere merre-i uhra Nogay ve Ten Kazağı dedikleri melâ'in ittifâkıyla azm-i meydân-ı kıtal eylediği hanın mesmû'ı olıcak Kalgay Alp Geray ve Nûreddîn Mübârek Geray ve ekser Nogay helâk olup,

يَرُونَ الْمَوْتَ قُدَامًا وَخَلْفًا / فيختارون بالموت
اضطرا⁶⁵²

(Görürler mevti öninde sonunda / Ederler mevti tercîh ıztırârî) mefhûmınca asker-i Nogay târumâr olup ve Sa'âdet Geray dahı mağlûben firâr edüp tâ'ife-i Nogay ile sekiz yıl sahrâ-yı beyâbanda tazyî'-i zamân edüp tokuz yüz toksan ikide⁶⁵³ ademe kadem basup ve cesedini pederinin

ma'yyetinde olup han ve Sa'âdet Geray avdet etdiklerinde müşârûnileyh sultân serdâr pâşâ yânında kalup bir nevbet yânında olan üç yüz mikdâr Tatarı'yla dil ahzına me'mûr olmağla Kızılbaş cem'iyetine müsâdefet edüp esîr ve Kahkaha Kal'ası zindânında yedi sene mahbûs oldıktan sonra “Dedim o sahd-dîli nermdir hayâl-i gönül / Dedi Hurremyâ sende dahı taş yatur” mefhûmınca zindâncının seng-i hâradan katı kalbin tatlu diller ile nerm ederek kendüsine rıfk idicek Erzen-i Rum'da Serâsker Osman Paşa'ya hezâr meşakkatle vâsıl ve andan dahı Âsitâne'ye gidüp Sultân Murâd'ın hâne-i hâssına dâhil olan Gâzi Geray han olup birâderi Feth Geray'ı kalga ve Âdil Gerayzâde Baht Geray'ı nûreddîn eyledi. Han-ı sâbıkın kalgası Alp Geray ve Nûreddîn'i Şakay lakab Mübârek Geray dahı Gâzi Geray Han'dan sinnen ekber olmağla kânûnları üzere Kırım'da olmak mümkün olmayup Alp Geray seffine ile İstanbul'a gidüp bin on senesi⁹²⁰ Edrene'de vefât etdi ve Şakay Sultân bilâd-ı Çerâkise'de evkât-güzâr olup nâ-bûd oldu. Han-ı müşârûnileyh, Sultân Mehmed asrında Eğri Seferi'ne da'vet olundıkda kendi izhâr-ı özr edüp Kalgay Feth Geray'ı irsâl etmişdi. Ol sefer

⁶⁵¹ Ebced hesabı ile 992/1584-85 yılına isabet etmektedir (bk. Söylemez, *a.g.e.*, dipnot 1402, s. 137).

⁶⁵² “Yarûnu'l-mevt kuddâmen ve halfen fihtârûn bil'l-mevtu ıztırâren”. Tercümesi: “İnsanlar ölümü önce ya da sonra diye hesap ederler ama ölümü mecburen tercih ederler”.

⁶⁵³ 1584.

⁹²⁰ 1601.

katında defn etdiler. Zorbalıĝla han olduĝı müddeti iki sene ve müddet-i ömrü kırk senedir.

Sa‘âdet Geray’ın isyânında kafadâr olan Tatar sâbıkü’z-zıkr müteğallibe tâ’ifesinden İdigü ve evlâdına mahsûs olan kabîlelerdir. Cümlesi Nogay ismiyle yâd ve tokuz kısım üzere ta‘dâd olunur. Mansûr, Orak, Mamay, Kasay, Or Mebet (ba‘zılar mekâtibde tahrîf-i galat edüp Or Mehmed yazarlar), Tokuz, Yedicek, Yedisân, Camboylukdur. İşbu esnâf zamân-ı evâ’ilde etrâf-ı İdil’de “*Seyyâhların hânesi olmaz bu cihânda / Ne yerde gece olsa anın hânesi oldır*” mefhûmı üzere kaplubaĝa gibi göçer, ev ile bir yerde vatan ittihâz etmeyen mahlûk idiler. Ba‘de-zin Orak ve Kasay ve Or Mebet ve Tokuz esnâfı Bucak’da karâr edüp âlâ-kadrü’t-tâkat hâneler ve mescidler bünyâd etdiler. Ve Mansûrlar Bucak havâlîsinde ke’l-evvel gezerler iken Sâhib Geray Han fermânıyla Kırım’da iskân etdiler ve Yedicek kavmi İdil’i ferâgat edüp [54^b] Kuban’da oldılar. Ve tâ’ife-i Yedisân ve Camboyluk dahı İdil’i burakmışlar idi. Hâliyâ Yedisân, Sarısu’da ve Camboyluk Ferahkirman taşrasında kâ’imlerdir.

El-hâsıl İslâm Geray Han,

Feth Geray-ı nâmdâr şecâ‘atinden nâşi pesendîde çok hizmetlerde bulunup fetih müyesser oldıktan sonra Serâsker Cigalazâde Sinân Paşa mühr-i vezârete nâ’il olup Feth Geray’a hanlık teklîf etdikde [45^b] Sultân Feth Geray “*Bu hizmet,*

بنی الامير القلعة⁹²¹

kabilinden yine Gâzi Geray Han’ındır ve hem han hazretleri benim velini’metim ve pederim yerine büyük müdür?’” deyu çok imtinâ‘ eder. Ancak ziyâde ibrâm olunmaĝla bi’z-zarûre kabûl eder.

Ve Gâzi Geray Han azlı haberin işidicek bilâ-tereddûd Balıklava’dan sefîneye süvâr olup İslâmbol’a teveccüh etdikde,

ماكل مايتمني المريركه / تجرى الرياح بما لا تشتهي السفن⁹²²

mefhûmınca bâd-ı muhâlif ile Sinob’a dâhil olur. Feth Geray Han nûreddîn-i sâbık Baht Geray kalga ve birâderlerinden Selâmet Geray’ı nûreddîn edüp Kırım’a vusûli esnâsında yine İbrâhim Paşa vezîr olup mücerred-i selefi vezîr ki re’yine muhâlefet için Gâzi Geray tekrâren han olmazsa isyân eder deyu pâdişâh-ı kafas-nişîni taĝrîr etmeĝle iki hana iki mukarrernâme tahrîr etdirüp ve Müteferrikabaşı Çerkes Handân Aĝa’ya

⁹²¹ “Bene’l -emîrû’l-kal’a”. Tercümesi “Emir kale yapmıştı”. Tercüme için bk. Söylemez, *a.g.e.*, dipnot 1424, s. 140.

⁹²² “Mâkil me’ytimâni’l-muridir ke / Tucrâ el-riyâh bimâ lâ teşethâ el-süfun”. Tercümesi: “İnsanın her istediĝi olmaz / Rüzgarlar gemilerin istemediĝi şeyleri getirir”.

istiklâline mâni‘ olan eşgâli def‘ etdikden sonra Çerkes câniblerine sefer edüp mansûr u muzaffer olduğu esnâda Boğdan voyvodasının edebden hâric ba‘zı sitemlerini istimâ‘ edecek gazaba gelüp taraf-ı pâdişâhîden izinsiz mesfûrları yağma ettiği pâdişâhın mesmû‘ı olacak yağma olunan eşyâyı bi‘l-küllîyye istirdâd olunmak üzere fermân-ı ekîd sâdir olmağın fermân-ı pâdişâha itâ‘at ve imtisâli esnâsında Allahu zü‘l-celâlin,

كل نفس ذائقة الموت⁶⁵⁴

fermânı sudûr etmeyle tokuz yüz toksan altı Cum‘ade‘l-evveli’nde⁶⁵⁵ âhirete intikâl edüp Akkirmân Palankası’nda vâkî Câmi‘-i Kebîr haremide defn olunmuşdur. Zamân-ı hükûmeti üç sene, on ay ve müddet-i hayâtı elli dört senedir.

Han-ı mezbûr ebnâ-yı cinsi arasında istikâmet ile meşhûr idi. Hattâ Boğdan igâresinden sonra pâdişâhın igbarını def‘ine sa‘y ve velîni‘meti hakkına ri‘âyet edüp arz-ı ubûdiyyet ve izhâr-ı hulûs için kendülerine mahsûs olan kasabalarda ve karyelerde minberler üzere evvelâ selâtîn-i Osmaniyye adlarını yâd ve sâniyen kendi ismini zikr etdirdi. Sonra gelen haleflerinde dahı öyle kaldı. İşbu İslâm Geray Han’ın vefâtı pâdişâhın mesmû‘ı oldıkda birâderlerinden Bora

teslîm eder. “Eğer asker-i Tatar’ın meyli Gâzi Geray’a olursa mukarrernâmesin veresin ve eğer Feth Geray’a ziyâde meyli ederlerse anın mukarrernâmesin verüp Gâzi Geray’ı devlete avdet edesin” deyu sipâriş eder.

Handân Ağa sefineye süvâr olup Kefe’ye azîmetinde,

تجرى الرياح بما لاتشهى السفن / في اضيق الوقت
يأتى آله بالفرج⁹²³

mazmûnınca bir muhâlif yel zâhir olup sefinesi Sinob’a vâsıl Handan-ı bî-iz‘ânın Gâzi Geray Han ile hukûk-ı sâbıkâsı olduğından eltâf-ı lâhika ümîdiyle mukarrernâmesin teslîm ve nice dürlü hîleler ta‘lîm etmekle Gâzi Geray Han Kefe’ye avdet edüp izhâr-ı fermân ve hanlık da‘vâsın i‘lân eder. Feth Geray Han dahı mesnedinde karâr etmek üzere bir kıt‘a hatt-ı hümayûn ibrâz eder. Hanlık nizâ‘anda Tatar iki fırka olup kıtâle mübâşeretlerinde şer‘e mürâca‘at iktizâ etmekle mansıb-ı kazâda olan Abdurrahmân Efendi, Feth Geray’ın temessükü olan hatt-ı şerîf müte‘âhhar olmağın mukarrernâme oldur deyu hüküm ve imzâ etmişken Kefe müftîsi olan Mevlâna Azakî Efendi’nin Gâzi Geray Han ile ülfet-i kadîmesi olup “Zuhûr-ı âl-i Osman’dan bu âna gelince her

⁶⁵⁴ Âyet: “Küllî nefsun zâ‘iketü’l-mevt”, *Kur’an*, Âl-i İmran 3/185, el-Enbiyâ 21/35 ve el-Ankebût 29/57’den iktibas. Meali: “Her nefis ölümü tadacaktır”.

⁶⁵⁵ Mart/Nisan 1588.

⁹²³ “Tucrâ el-riyâh bimâ lâ teşethâ el-süfun / Fî adikü’l-vakt yâtâllah bi‘l-farac”. Tercümesi: Rüzgarlar gemilerin istemediği şeyleri getirir, en kısa zamanda Allah kurtuluşa erdirir”.

lakab Gāzi Geray'ı han etdi. (**Gāzi Geray Han bin Devlet Geray Han**) ([Ebu'l]-Feth Gāzi geray dedikleri oldur. Hattâ Feth Geray Han'ı [(...)] etdikde) Sâbıkâ zikr olunan Semîn Mehmed Geray Han Acem Seferi'ne vardıkda işbu Gāzi Geray dahı bile idi. Han ve Sa'âdet Geray Sultân [55^a] avdet etdi. Mezbûr Gāzi Geray üç yüz mikdâr Tatar askeriyle handan ayrılıp kalup Serdâr Osman Paşa ile dîn ü devlet hizmetinde sa'y ü ihtimâm ederken bir gün dil almak hizmeti için me'mûr olup gitdikde bi-hükm-i kazâ Hüdâbendezâde Hamza Şehzâde'nin askerine müsâdefet edüp bi-hükm-i Hudâ esîr düşüp Kahkaha Kal'ası'nda olan zindânda mübtelâ-yı habs oldu. "Demişlerdir çıkarır acı söz insânı dinden / Meseldir hem çıkarır tatlı söz yılanı ininden".

Sultân-ı mahbûs tatlu dillerle zindâncıyı teshîr edüp bir gîce zindâncı ile berâber dervîşler heyetinde firâr edüp hezâr meşakkatlerle Serâsker Osman Paşa'ya vâsıl oldu. Ol dahı Sultân Murâd âsitânına irsâl etmeyle harem-i hassa dâhil olmuşdı. Aksâ-yı merâmı olan hanlık rütbesine nâ'il oldıkda birâderi Feth Geray'ı kalga ve Âdil Gerayzâde Baht Geray'ı nûreddîn etdi. Han-ı sâbıkın Kalgası Alp Geray ve Nûreddîn Mübârek Geray, Gāzi Geray Han'dan büyük olmağla kanûnları üzere Kırım'da olmak mümkün olmayup Alp Geray Sultân

memleketde olan mansıblar tuğrâ-yı emr-i hümayûn ile zabt olunagelmışdir. Feth Geray'ın elindeki hatt-ı şerîf mûcibince bir emr-i münîf olsa amel olunur. Yalnız hatt ile amel olmaz. İ'tibâr tuğrâyadır, böyle olıcak Gāzi Geray hândır , ana itâ'at etmemek bağy ü işyândır" deyu fetvâ etmeyle kâdı dahı bi'z-zarûre fetvâya râzı olup hanlık [46^a] tekrâren Gāzi Geray Han'da karar etmeyle bi'l-cümle Tatar dahı ana inkîyâd ederler.

Feth Geray Han'a ba'zı ahmaklar "Han'a var, bey'at eyle" deyu ibrâm etdiklerinde kabûl etmeyüp ancak Kefe'den sefîneye süvâr olup Âsitâne'ye azîmet üzere kal'a-yı mezbûre kurbünde Nakşelvan nâm mahallde hana vedâ' için gelüp âdetleri üzere kalpağın başından alup hanın eteğin öperek mukaddemâ sipâriş olunan ümerâ-yı Mansûr'dan bir menhûs küleng ile darb edicek ve sâ'irleri dahı üzerine kılıç üşürüp bilâ-amân şehîd eylediler. Kalgası olan Baht Geray Sultân bu hâli müşâhede edüp çatıra girmedin atına süvâr olup firâr tedârükünde iken hanın etbâ'ı'l-câmından olup anı dahı şehîd etdiler. Gāzi Geray âdet-i Cengiz'i icrâ edüp Feth Geray evlâdından tokuz nefer-i bî-günâh sabî-i ma'sûmların rûhlarını âlem-i ervâha pervâz etdirdi. Han-ı şehîdin müddet-i hükûmeti üç ay ve hayâtı otuz tokuz senedir.

sefîne ile İstanbul'a revâne olup bin on târîhinde⁶⁵⁶ Edrene'de vefât etdi ve Mübârek Geray Sultân ömrünü bilâd-ı Çerâkis'de tamâm etdi.

Han-ı müşârunileyh Sultân Mehmed asrında Eğri Seferi'ne da'vet olundıkda kendisi ba'zı özür izhâr edüp Feth Geray Kalgay'ı irsâl etmişidi. Ba'de'l-fetih Cigalazâde Sinân Paşa vezîr olup kalgay sultânın şecâ'atini müşâhade etdikden nâşî "*Hizmetde bulunmuşdur*" deyu han etmek murâd etdi. Feth Geray Sultân "*Bu hizmet,*

بني الامير القلعة⁶⁵⁷

mefhûmınca yine Gâzi Geray Han'ındır ve hem anlar birâder-i ekrem ve kâ'im-makâm-ı [55^b] pederim velîni'memdir" deyu imtinâ' edegördi. Ziyâde ibrâm olunmağla bi'z-zarûr kabûl etdi.

Ve Gâzi Geray Han azlini işitdikde bilâ-tereddüd Balıklava'dan bir gemiye binüp ve cânib-i İstanbul'a teveccüh etdikde bi-hükm-i kazâ sefinesi Sinob'a çıkıdı. Ol esnâda Feth Geray Han dahı Nûreddîn-i sâbık Baht Geray'ı kalga ve birâderlerinden Selâmet Geray'ı nûreddîn edüp Kırım'a azîmetinde vezîr yine İbrâhim Paşa olıcak "*Gâzi Geray tekrâr han olmazsa isyân eder*" deyu musırr

Hak budur ki Sinân Paşa'nın bilâ-mûcib Gâzi Geray'ı azli eğerçi hatâ ise de İbrâhim Paşa'nın bu tedbîri hata-yı ifhâş olmuştur. Gâzi Geray Han, bu def'a hânlığında Feth Geray Han'ın nûreddîni Selâmet Geray Sultân bu ma'rekede Çerkes'de bulunup hanlık gavgasında kıl ü kâli olmamağla anı kalga ve sâbıkü'z-zıkr Sa'âdet Geray oğullarından Devlet Geray'ı nûreddîn ve emekdârlarından Ahmed Ağa'yı vekîl ve vezîr ma'nasına Başağa eyledi. Ba'de-zîn ba'zı husûsda Nûreddîn Devlet Geray Sultân'ın muhâlefeti zuhûr etmeğle katl edüp oğlu Toktamış Geray'ı nûreddîn eyledi. Sultân-ı şehîdin birâderlerinden Şahin Geray, Çerkes cânibine firâr ve Mehmed Geray Anadolu'ya güzâr eyledi. Çok zamân mürûr etmedin Kalgay Selâmet Geray Sultân dahı bir husûs için katl havfından firâr edüp Anadolu'ya ubûr ve Karayazıcı birâderi Celâlî Deli Hasan Paşa'nın zıll-i himâyesine duhûl eyledi. Ba'dehu hân-ı mûmâileyh oğlu Nûreddîn Toktamış Geray'ı kalga ve yine oğlu Sefer Geray'ı nûreddîn eyledi. İşbu Gâzi Geray Han mansıb-ı bî-sebât için çok cân telef etdiğinden mâ'ada misli sebkât etmemiş, sene be sene matbahı için iki bin aded koyun ve beş yüz nefer tüfenkçi mevâcibi nâmıyla fukarâ-yı Kırım'a cerîme icâd

⁶⁵⁶ 1601.

⁶⁵⁷ "Bene'l -emîrû'l-kal'a". Tercümesi "Emir kale yapmıştı". Tercüme için bk. Söylemez, *a.g.e.*, dipnot 1424, s. 140.

olmağla iki hana iki mukarrernâme tahrîr ve Mütferrikabaşı Çerkes Handân Ağa'ya teslîm olunup “Eğer asker-i Tatar’ın Gâzi Geray’a rağbetleri aşikâr olursa mukarrernâmesin veresin. Eğer Feth Geray Han’a inkîyâd etmiş bulunursa anun menşûrun verüp Gâzi Geray’ı der-i devlete avdet edesin” deyu sipâriş olundu.

Hak budur ki Sinân Paşa’nın Gâzi Geray’ı bilâ-mûcib azli hatâ-yı fâhiş idi. İbrâhim Paşa’nın ibkâ-yı mâkân etmeyüp kenze’-i’l-huff-ı kable’l-vusûl-i ile’n-nehre kable’l-vukû isyân mülâhazasıyla bu emre şürû’ı hatâ-yı efhaş olmuştur. Zîra İbrâhim Paşa’nın etdiği te’vîli mücerred vezîr-i sâbıkın re’yine muhâlefet içün arz-ı nefsanîyyet idi. “Niyyetin Allah olursa her işin hâsıl olur / Olsa bir nefs-i arz ol zahmetin bâtıl olur” mefhûmınca Handân Ağa bu iki menşûru alup sefîne ile Kefe’ye azîmetinde bi-hükm-i kazâ,

تجرى الرياح بما لا تشتهي السفن / في

اضيق الوقت يأتي آله بالفرج⁶⁵⁸

mazmûnı üzere bâd-ı muhâlif olup sefînesi Sinob’a dâhil olıcak Gâzi Geray Han ile hukûk-ı sâbıkâsı olmağın lutf ümîdiyle mukarrernâmesin teslîm ve nice dürlü hîleler ta’lîm eder. [56^a] Gâzi Geray han dahı Kefe’ye avdet edüp izhâr-ı fermân ve hanlık da’vasını i’lân eyledikde

edüp sâhib-i ‘ayb olmuştur.

Lâkin eşkıyânın dahı vücûdın ref’ edüp gazâ-yı mansûs yolında bünyân-ı mersûs gibi sâbit olup [46^b] husûsen Sumbur’da yedi sene kışlayup peyderpey cihâd ü gazâsından mâ’ada Boğdan’ı itâ’at ve Papa Kal’ası fethinde dahı bezl-i tâkat etmiştir. Bir nevbet pâdişâh tarafından sefere me’mûr iken izhâr-ı özr edüp imtinâ’ eyledi. Ammâ Selâmet Geray ol eyyâmda bağı ü isyân üzere olan müşârûnileyh Deli Hasan sâyesinde olmağın “Şâyed ki deli uslanup itâ’at ederse Selâmet Geray’ı hânlığa recâ eder ve hem müsâ’ade olunmak ihtimâli vardır” deyu kendüsünde olan seferden imtinâ’ töhmetini def’ içün Sadr-ı a’zam Serdâr Yemişci Hasan Paşa Varadin Köprüsü’nden ubûr ve Zemun sahrâsına mürûr edüp seferden avdeti esnâsında asker-i Tatar ile hân, bilâ-da’vet zuhûr edicek vezîr-i a’zam askerin her birlerine birer münâsib mahall ve han hazretlerine Peçuy Kal’ası’nı meştâ ta’yîn etdi. Ol kış ol mahallde ıyş u işretde olup Fuzûlî-yi Bağdadî’nin dîvânına nazîre eyledi. Lâkin birâderi Selâmet Geray’dan emin olmayup ekser zamân meclisinde anın zikrini tekrâr ederdi. Bir def’a ağası Ahmed Ağa “Siz benim re’yime râzı olmadınız, ben anı sizin huzûrınızda katl edüp bu gâ’ileden

⁶⁵⁸ “Tucrâ el-riyâh bimâ lâ teşethâ el-süfun / Fî adikü’l-vakt yâtâllah bi’l-farac”. Tercümesi: Rüzgarlar gemilerin istemediği şeyleri getirir / En kısa zamanda Allah kurtuluşa erdirir”.

Feth Geray Han dahı andan sonra olan hatt-ı hümayûn ibrâz edicek Tatar iki fırka olup mukâteleye şürû' olundıkda şer'-i şerîfe mürâca'at iktizâ etmeyle mansıb-ı kazâda olan Abdurrahmân Efendi, Feth Geray'ın sonra tedârük etdiği hatt-ı şerîf müteahhir olmağla *"Mukarrernâme oldur"* deyu hüküm ve imzâ etmişken Kefe müftisi olan Mevlânâ Azakî'nin Gâzi Geray Han ile ülfet-i kadîmesi olmağın *"İbtidâ zuhûr-ı Osmaniyye'den bu âna gelince memâlik-i mahrûsede olan mansıblar tuğrâ-yı emr-i hümayûn ile zabt olunagelmışdir. Hatt-ı şerîf mazmûnı üzere bir emir olursa amel olunurdu. Yalnız hatt ile olmaz, i'tibâr tuğrayadır. Gâzi Geray Han'a itâ'at etmemek bağı ü isyândır"* deyu fetvâ vermegle kâdı dahı bi'z-zarûr fetvâya râzı olup hanlık tekrâr Gâzi Geray Han'da karâr edüp cemi'-i Tatar dahı ana inkîyâd etdiler. Feth Geray Han mütehayyır kaldıkda ba'zılar *"Hana var bey'at ve ma'zeret eyle"* dediklerinde imtinâ' edüp Kefe'den sefîneye binüp Âsitâne'ye gitmek kasdıyla azîmetinde kal'a-yı mezbûre kurbünde Nakşelvan nâm mahallde hana vedâ' için gelüp başından kalpağın alup dâmen-i bûs ederken me'mûr olan Mansûr ümerâsından bir menhûs külenk ile darb edüp ve sâ'irleri dahı kılıç ile mezbûra

sizi emîn ederdim" dedikde takdîre havâle ederek cevâb-ı bâ-sevâb etdi.

Sadr-ı a'zam Hasan Paşa, Âsitâne'ye gidüp Budin Muhâfız Lâlâ Mehmed Paşa'yı yerine serdâr eyledi. Ancak han hazretlerine *"Mezbûrın ordusuna varma"* deyu gazez-i fâsidin izhâr etmişdi. İşbu hîleden Lâlâ Mehmed Paşa'nın haberi olmamağla, hanın müntesiblerinden olan Müverrih Peçevî İbrâhim Efendi'yi gönderüp, hanı avdet eyledi. Han dahı *"An-karîb varuruz"* deyu sadr-ı a'zamın tenbîhini ketm eyledi. Ol esnâda Anadolu'dan orduya gelen Karakaş bölükbaşı ahvâlinde su'âl etdikde İbrâhim (Efendi) dahı edebden hâric ba'zı ahvâlini nakl etmeyle *"Ol makûle mütegalib ve bî-âr ile bir mahallde ictimâ'mız muhill- vakârdır"* deyu icâbet etmiyeceğini izhâr eyledi. İbrâhim Efendi avdet edüp hanın cevâbını serdâra nakl eyledikde Defterdâr Etmekcizâde Ahmed Efendi *"Han hazretleri Devlet-i Aliyye ricâlinden bir mu'teber âdem varmadığından infî'âl etmişdir"* demegle tekrâren Ahmed Efendi'yi ve yine İbrâhim Efendi'yi dahı irsâl eder. Vusûlünde Ahmed Efendi han ile halvet ve biraz musâhebet edüp *"Mesfûr Celâlî Dırava Suyu'n ubûr etdikden sonra Defterdâr Efendi ile berâber azîmet ederiz"* [47^a]

taklîd edüp bilâ-amân şehîd etdiler. (Kalgası)⁶⁵⁹ olan Baht Geray bu hâl-i kıyâmet-nişânı görücek çatıra girmediñ firâr tedârükünde iken anı dahı şehîd eylediler. Gâzi Geray Han, Cengiz âdetini icrâ edüp Feth Geray Han evlâdından tokuz nefer-i bî-günâh sabîlerin cân-ı kuşçağızlarını kafes-i bedenciklerinden [56^b] uçurdu. Merhûm han-ı şehîd vecih ü cemîl ve mahbûbü'l-likâ idi. İki vezîr-i bî-tedbîrlerin gazez-i nefsâniyyetleriyle ihlâk u tedmîr olundu. Müddet-i hükûmeti üç ay ve hayâtı otuz tokuz senedir.

Gâzi Geray Han, han-ı şehîdin nûreddîni olan Selâmet Geray Sultân “*Muhâsama vaktinde Çerkes’de bulunmağla hanlık gavgasında yokdur*” deyu kalga eyledi. Ve sâbıkü’z-zikr Sa’âdet Geray oğullarından Devlet Geray Sultân’ı nûreddîn edüp emekdârlarından Ahmed Ağa’yı vekîl-i vezîr ma’nâsına başağa ve kapu ağası ta’bîr olunur nasb ile serfirâz eyledi. Ba’de-zin ba’zı husûslarda izhâr-ı muhâlefet etmeğle Nûreddîn Devlet Geray Sultân’ı dahı i’dâm (yok) edüp birâderleri Şahin Geray ve Mehmed Geray Anadolu’ya firâr etmeğle oğlu Toktamış Geray’ı nûreddîn eyledi. Çok zamân mürûr etmediñ Selâmet Geray Kalga’yla dahı meyânlarında bürûdet olup katl havfından sultân-ı mezbûr firâr

deyu adem-i icâbetin ketm edüp İbrâhim Efendi’yi döndürür. Mezbûr Etmekcizâde Efendi müşârunileyh Yemişci Paşa ile münâsebeti iktizâsı sözleri bir olmağla “*Han hazretleri Kırım’a giderlerse mâni’ yokdur, pâdişâhdan itâb olmaz. Zîra serdâra i’ânet edüp küffâr memleketlerin berbâd ederlerse şâyed ki fütûhât olup serdâr nâ’il-i merâm olmak ihtimâli vardır*” deyu “*Vezîr-i a’zam sipâriş etmişdir*” demegle han ol sâ’at bi’l-cümle asker-i Tatar ile Kırım’a avdet edüp vusûlünde Yemişci’nin hana gösterdiği yemişi acar hurma ve Etmekcizâde’nin arz ettiği etmek zehr-i kâtil sümme helâhil olup ahir-kâr bâd-ı sarsar gibi kahr-ı pâdişâha mazhar olacağın teyakkun eyledi. Pâdişâh tarafından muâheze ve katında kendüsine makarr etmek üzere Çerkes cânibinde Gâzikirmân nâm bir palanka binâ etdirüp itmâmından sonra ol mahalle azîmet edüp Temruk Kal’ası’na vusûlünde bin on altı Şa’bân’ı⁹²⁴ tâ’ûn marazından âhirete intikâl edicek, cesedi Bağçesaray’da binâ olunan pederi türbesinde defn olundu. Müddet-i hükûmeti def’a-yı evvelîde sekiz sene on ay ve def’a-yı sâlide on bir sene üç ay ve müddet-i hayâtı elli beş senedir.

Han-ı mezbûrın sâhibü’s-seyf ashâb-ı gazâdan gazi olduğu gibi sâhibü’l-

⁶⁵⁹ Metinde sehven “kal’a” şeklinde yazılmıştır.

⁹²⁴ Kasım/Aralık 1607.

etmeyle Toktamış Geray'ı kalga ve Sefer Geray nâm bir oğlunu nûreddîn eyledi.

Müşârunileyh Ga[z]i Geray Han seffâk olduğundan mâ'adâ esnâf-ı Tatar'da savga ve tamgadan gayrı tekâlîf olmamışiken matbah-ı hanî için sene-be-sene iki bin aded koyun ve beş yüz nefer tûfengci mevâcibi nâmıyla cerîme icâd edüp ilâ-yevmü'l-kıymet ayûbundan ve nakâyısından ta'dâd etdirdi. Lâkin,

الفتنة حصار المنافقين⁶⁶⁰

fehvâsınca ehl-i şekâvet olanların cem'iyetlerini perâkende edüp nice kere düşmen-ı dîne sefer edüp cihâd ü gazâlarda sâbit-kadem olmuşdır ve ale'l-husûs Boğdan'ın itâ'atı ve Papa Kal'ası'nın fethi husûsında ziyâde bezl-i kudret etmişdir. Bu nevbet taraf-ı [57^a] pâdişâhîden sefere me'mûr oldıkda ba'zı i'zârıyla imtinâ' etmişdi. Sâbıkü'z-zikr Anadolu'ya firâr eden Selâmet Geray Sultân ol esnâda ref'-i livâ-yı isyân Celalî Deli Hasan Paşa'ya ilticâ etmişdi. Şâyed Deli itâ'at edüp Selâmet Geray'ı hanlığa recâ ederse müsâ'ade olunmak ihtimâlî vardır deyu sâbık olan imtinâ'ına nâdim olup Sadr-ı a'zam Yemişçi Hasan Paşa Varadîn Köprüsü'nden ubûr edüp avdeti esnâsında han-ı mezbûr bilâ-da'vet Zemun sahrâsında asker-i Osmanî'ye

kalem erbâb-ı ma'rifetden âlim olup şi'ir inşâdına kâdir ve latîfeleri vâfir olmağın

انما يعرف ذا الفضل من الناس ذوه⁹²⁵

mefhûmınca ehl-i ma'rifete rağbet ederdi. Serdâr Saturcı Mehmed Paşa ile ülfet-i kadîmesi olup husûsen hizmeti mukâbelesinde Silistre Sancağı'nı ber-vech-i hass tevcih etmeyle beynlerinde muhabbet kat kat olmuşıdı. Bir gîce pâşâ sâyebânında tenhâca sohbet ederlerken ricâl-i devlet-i Osmanî bi'l-külliyeye sâhib-i tabi'at-ı zürefâdan olmağla pâşâ-yı mezbûr mizâc-ı zarâfet imtizâcından şikâyet edüp “*Vakt-iistirâhatde gâh ihtikân ve gâh şerbet ile talyîn-i tabi'at etmek mu'tâd iken şimdi seferlerde imkânı olmamağın dürlü dürlü hastalık ârız oldu*” dedikde han-ı Tatar “*İhtikân dediğiniz hukne ta'bir olunup, zürefâ-yı ricâlin isti'mâl etdikleri âlet değil midir?*” deyicek, pâşâ dahı “*Belî. Öyledir.*” demegle han-ı Tatar âlet-i ma'hûdeden çeşnedâr olmadığı Tatar'a izâfetinden ma'lûm olmağın “*Ol makûle nâ-ma'kûl amelden ölmek evlâdır ve zehr-i kâtil içmek [47^b] sükker dübüri-zedden aslîdir*” dediğin çatır taşrasından işidenler hanın şecâ'at ve cesâretine pesend etdiler.

Bir def'a ceng erlerinden bir yigıt küffârdan dil getirüp “*Şöyle vardım böyle tutdum*” deyu âdet-i avâm üzere lâf u

⁶⁶⁰ “El-fitnetü hisârü'l-münâfıkîn”. Tercümesi: “Fitne münafıkların kalesidir”. Tercüme için bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 1443, s. 142.

⁹²⁵ “İnnema ya'rifu zel fazli minen nasi zevuhu”. Tercümesi: “İnsanlar icinde fazilet sahibini ancak ona (fazilet) sahip olan tanır”.

müsâdefet eder. Paşa-yı mezbûr asker-i Tatar'a münâsib birer mahall ve han hazretlerine Peçuy Kal'ası'nı kışlak ta'yîn edüp yerine Lâlâ Mehmed Paşa'yı serdâr ve garaz-ı fâside mebni serdâr ile görüşme semtini hana izhâr ederek kendüsi Âsitâne'ye revân olur. Han-ı mezbûr ol kış ol mahallde kışlayup Fuzûlî-yi Bağdâdî'nin "Eyü kim?" manzûmesine nazîre tahrîr eylemiştir. Lâkin birâderi Selâmet Geray'dan emîn olmayup ekser zamân meclisde anı yâd ederdi. Bir gün ağası Ahmed Ağa "Siz benim re'yime râzı olursanız. Ben anı bi-eyyihâl huzûrınıza getirüp vücûdını ref' ve bu gâ'ileden sizi emîn ederdim" dedikde takdîr-i Hudâ'ya havâle edüp cevâb-ı sevâb vermiştir.

Mezbûr Lâlâ Mehmed Paşa vezîrin hîlesinden habîr olmağla Peçuylu Müverrih İbrâhim Efendi hana intisâbı olmağın da'vet-i ziyâfet için hana irsâl eyleyüp mûmâileyh efendi, paşanın da'vetini hana teblîğ etdikde "Vakt-i âharda varuruz" deyu vezîrin sipârîşini ketm eyledi. Ol esnâda han-ı mezbûr Anadolu'dan Rumili'ne ve andan ordu-yı paşaya gelen Karakaş bölükbaşı ahvâlinden su'âl etdikde [57^b] İbrâhim Efendi dahı ba'zı evzâ'ını ihbâr edicek han hazretleri "Ol mukûle mütegalib ve bî-â'r bir mahallde ictimâ'ımız mümkün değildir" deyu mâfi'z-zamîrî izhâr eyledi. İbrâhim Efendi, hanın cevâbını gelüp

güzâfında tatvîl-i kelâm edicek, dîvân kâtibi Zihnî Efendi şahs-ı mezbûra hitâb ederek, Bâkî-yi meşhûrın: "Dil getürdüm deyu dildâra gurûr etme sakın / Pâdişâh eşîğidir, bunda dilâver çok olur" beytini okuyıcak "Böyle güzel beyiti mahalline düşürüp okumak kendi inşâd etmeden dahı ahsendir" deyu üzerindeki semmur kürkünü Zihnî Efendi'ye giydirdiği meşhûrdır.

Han-ı mezbûr ümerâ-yı Şirin'den dâmâdı Mustafa Mîrzâ'yı bir husûs için katl edüp mîrzâ-yı maktûlün dört beş yaşında bir kızı kalmışdı. Ba'de-zîn ol yetîme hanım şâ'ire-i bî-nazîre ve hanzâde-i bîm demegle şöhet olmuşdır. Bir gün hân-ı mezbûr hazînesinde gırbâl ile incü intihâbında iken han cedd-i mâderîsi olmağın sabiyye-i mezbûre han olduğu mahalle dâhil olmağla "Gel bu incülerden sana da hisse verin" dedikde "Vallah efendim ben incüyi babamı katl edenler kadar sevmem" deyu âh ettiği hana dahı bâ'is-i girye vü infî'âl olduğın nakl ederler. Talebe-i ulûmdan birini el-ıyâz-ı billah han etdi deyu eli bağılu dîvâna getürdüklerinde "Suç öldürenin değil ölenindir. Ben her vechle ulemâdan iken beni tahkîr edüp şetm ederek üzerime hücum etdikde, ben dahı" deyu ikrâr üzere iken hân-ı ma'ârif-şinâs bir tâlib-i ilm sâhib-i hünerin telefîni revâ görmeyüp gûyâ imtihan tarîkiyle "Eğer ilm-i

paşaya söyledikde “<i>Ricâl Devlet-i Aliyye’den bir mu‘teber âdem varmadığından münfa‘il olmuşlardır</i>” deyu Etmecizâde Defterdâr Ahmed Efendi’yi mezbûr İbrâhim Efendi ile tekrâr irsâl etdi. Vusûlünde ikisi tenhâ biraz musâhabet edüp hanın imtinâ‘ını setr ederek “<i>Celâlî-yi mesfûr Dırava Suyu’n ubûr etdikten sonra Defterdâr Efendi ile varuruz dedi</i>” deyu İbrâhim Efendi paşaya gidüp “<i>Ahmed Efendi han yânında kalur. Mesfûr Ahmed Efendi saltanat-ı aliyye hüddâmından iken Yemişçi ile Etmecizâde beynlerinde olan münâsebet iktizâsı üzere han hazretlerine vezîr-i a‘zam cenâbınız için bütün dünyâyı feth-i küşâd ve atları ile bilâd-ı küffârı berbâd ederler. Anların etdikleri dahı şâyed ki a‘dâmız olan serdâra zamm olunup azlimize bâ‘is olmak ihtimâli vardır. Han hazretleri Kırım’a giderlerse hiç mâni‘ yokdur ve pâdişâh cânibinden dahı itâb olunmaz demişlerdir</i>” dedikde han dahı bilâ-izn asker-i Tatar ile yine Kırım’a avdet etdi. Ammâ Yemişçi Paşa’nın bu iğvâsıyla avdetinin me’âli kahr-ı pâdişâhî olıcağın cezm edüp mu‘âheze vaktinde mefer ü makarr olmak hayâliyle Çerkes cânibinde Gâzikirman nâm bir palanka bünyâd ve itmâm edüp ve Kırım’a avdetinde Temruk Kal‘ası’na dâhil olıcak,	<i>mantıktan haberin olursa el-inkâr-ı ceyb kangı kaziyyedendir</i>” deyicek dânişmend-i mezbûr fi’l-hâl hanın murâdın anlayup “<i>Pâdişâhım, himmetinle kaziyye-i mûcebe-i necâtiyyedendir. Hâşâ ve kellâ ol katıl olan kimseyi ben görmedim ve urmadım</i>” deyu bi-eyy-i hâl kıssâsdan halâs olur. Han-ı âlişân Gazâi mahlas ile inşâd etdiği eş‘âr-ı dürerbârından kelâmü’l-mülûk mülûkü’l-keâm olmağla bu müsveddeye bir mikdâr idrâc olunmak münâsib görüldi: “<i>Telh-kâm olsak aceb mi hâlimizni bir görün / Burnumuzdan geldi billah acı suyu Sunbur’un / Ehl-i İslâm illerin kâfir hasâret eyledi / Ey Hudâ nâ-teresler siz rüşvet alın oturun / Arsa-i rezm içre biz kanlar döküp kan ağlarız / [48^a] Vâdi-yi işretde siz câm-ı safâ zevkin sürün / Hayli bî-ahengdir kânûn-ı devlet nağmesi / Ey müdebbirler anın bâri kulağını bürün / Sanmanız dârü’l-emân olan mekân kalur size / Böyle kalsa bir iki güne dahı sabr edin görek / Bir tedârük olmazise gitdi elden memleket / İ‘timâd etmezseniz etrâf-ı âlemden sorun / Ey vatandan ayru her dem ceng eden bîçareler / Rastı eylen tîr-i mihnetde belâ yayın kurun / İrtişâ-birle mevâlî cem‘-i dinâr etmede / Ellezine yeknizûne âyetini tigörün / Han-ı Gâzi sıdk edüp bu nazmı kılmışdır revân / Ger yamân söz söylerse</i>

أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ

مَشِيدَةٍ⁶⁶¹

âyet-i kerîme mûcibi üzere maraz-ı tâ'ûn isâbet ve bin on altı senesi Şa'bânı'nda⁶⁶² vefât edüp Bağcesaray'da binâ olunan pederi türbesinde [58^a] defn olundu. Müddet-i hükûmeti def'a-yı evvelîde sekiz sene ve on ay ve def'a-yı sâniyede on bir sene üç ay ve müddet-i hayâtı elli beş senedir.

Han-ı mezbûr câmi'ü's-seyf ve'l-kalem olup inşâda kâdir ve ebyât u eş'ârı vâfir, mâ'il-i letâ'if ve muhabbet-i erbâb-ı mu'ârif idi. Serdâr Saturcı Mehmed Paşa ile ülfet-i kadîmesi olup husûsan mukâbele-i hizmetde Silistre Sancağı ber-vech hass tevcîh olunmağla bir gîce serdâr sâye-bânında sohbet-i hâs ederlerken paşa-yı mezbûr mizâcından şikâyet edüp “İstirâhatımızda gâh ihtikân ve gâh şerbet ile telyîn-i tabi'at ederdik. Şimdi seferlerde mümkün olmadığından envâ'-yı emrâz hâsıl oluyor” dedikde han-ı ârif tecâhüliden gelüp “İhtikân dediğiniz hukne ta'bîr olunup, havass-ı zürefânın isti'mâl etdikleri âlet-i mahsûsa mıdır?” dedikde “Belî. Öyledir.” deyicek han dahi “Ol makûle na-ma'kûl şey isti'mâl eylemekden ölmek evlâdır” dedüğün çatırın taşrasından işiden ricâl, hanın cesâretine ve paşanın hamâkatine ta'accüb

ânı Sunbur'dan sürün/

Velehu

Bir mücâhid kulunuz bezl ederiz cân u serî / Pâdişâhım ne diyem sonra duyarsın haberi / Kaçmazız tîr ü teberden çalışup dîn yolına / Ol benim boynuma ger var ise anun zararı / Biz de ikdâm ederiz varmağa bir gün ilerü / Girü kalmaz anı bil her kim ola ceng eri / Mâcerâ-yı seferin derdini ben şerh etsem / İstimâ' edene te'sîr ede ol gam haberi / Azm eder oldu Gazâi sefere sultânım / Kıl ana hayır du'â ol da kulundur iş eri/

Velehu

Rahm kıl hicrân gamıydın göz yaşı kan olmuşa / Çeşmi giryân bağı pür-yân gönlü virân olmuşa / Sanma kim hâr-ı ta'alluk dâmenine el ura / Deşt-i hayret içre Mecnûn gibi hayrân olmuşa / Pes [k]i haclet çekdi gül gülşende görgeç ârızın / Hâr u has bahs eylesün mi mâh-ı taban olmuşa / Ey gönül netsün sana cevır ü cefâ-yı rûzgâr / Nâvek-i gamdan derînu dolu peykân olmuşa / Va'de kıldı yâr el-hakk dün Gazâi katline / Bu tegâfûl kılmadan benzer peşimân olmuşa/

Velehu

Sakî bir mey sunsa bize akli hayrân eylese

⁶⁶¹ Âyet: “Eynemâ tekûnû yudrikkümü'l-mevtu ve lev kuntum fî burûcin muşeyyede”, Kur'an, en-Nisâ 4/78'den ıktibas. Meali: “Nerede olsanız ölüm sizi gelip bulur. İsterseniz sarp ve sağlam kalelerin içinde olun”.

⁶⁶² Kasım 1607.

etdiler.

Guzât-ı Tatar'dan bir merd-i şecâ'at-şî'âr tabur-ı makhûrdan dil alup hanın huzûrına getürdükde “Şöyle vardım ve böyle tutdum” deyu lâf u güzâf edüp çokdan çok temeddüh eyledikde dîvân efendisi Şâ'ir Zihnî Efendi şahs-ı mezbûra hitâb edüp sultânü'ş-şu'arâ' Bakî Efendi'nin: “Dil getürdüm deyu dildâra gurûr etme sakın / Pâdişâh eşîğidir, bunda dilâver çok olur” beytini okuyucak “Bu gûne nazm-ı ahseni böyle mahallinde okumak kendi inşâdından ahsendir” deyu üzerinde olan semmur kürkünü Zihnî Efendi'ye giydirmiştir. Ancak nizâm-ı memlekete dâ'ir husûsda Allah'ın binâsı olan [58^b] ibâdullahı hedm ü katl etmekde ifrât üzere olup Şirin ümerâsından kendi dâmâdı Mustafa Mîrzâ'yı bir mâdde için katl edüp dört beş yaşında duhterin yetîm etmişidi. Ba'de-zin ol yetîme şâ'ire-i bî-nazîr ve hanzâde-i bîm nâmıyla şehîr olmuşidi. Bir gün han hazînesinde incü intihâbında iken mûmâileyhâ Hanzâde dahı han oldığı mahalle varmağla “Gel bu incüden sana da vereyin” dedikde “Vallah efendim ben incüyü pederim katl edenler kadar sevmem” dedikde hana infî'âl geldiği meşhûrdır. Talebe-i ulûmdan biri ma'âzallah katl töhmetle eli bağlu dîvân-ı âlîye getürdüklerinde suhte dahı “Suç benim değil ölenindir. Ben ulemâdan iken beni şu gûne şetm edüp ve

/ Def' (sahh: edüp) dilden riyâyı küfrü imân eylese / Hâke salsan cür'ayı her dem ene'l-hakk söylese / Dâr-ı dünyâdan halâs olmagı âsân eylese / Zinde kalsa kalbimizni ehl-i diller kalbi tek / Mâsivâyı bizden alsa hâke pinhân eylese / Neşe seyrin kalbimiz tatapsa kasâvetden halâs / Bizi hemhâl ehli gibi şâd u handân eylese / Cennet-i ukbâyı tahrîm etdirüp mi tek bize / Ya'ni kalb-i pâk-i sâf ve ehl-i irfân eylese / Her ne kim râh-ı tarîke yâr bilür fehm etdirüp / Anı fânî dehr-i dîn tek cümle virân eylese / Ey Gazâi her nice meyhâne bulsan ayb imâs / Afv olur avn-ı Hüda yâr olsa ihsân eylese/

Velehu

Yine ra'nâ bahârıyla hevâ-yı dilkeş geldi / Mey- i gülğün [48^b] ile sâkî bu bezme hoş safâ geldi / Tekellüf bertaraf billah ne hoşdur muğbeçe gör kim / Seher gül gibi câmıyla bize karşı çıkageldi / Mey gülğün ile bağa gelin işret zamânıdır / Seher bülbül figânından bize böyle du'â geldi / Devâsız derdimiş aşkın etibbâdan ilâc olmaz / Aceb bu kim senin derdin bize her dem devâ geldi / Deme avf olmaz ey zâhid bizim isyânımız âhir / Kulun işi hatâ geldi anın işi atâ geldi / Vefâsız dehre aldanma bekâ mülkün görüp ey dil / Hakîkatle nazar kılın kime andan vefâ geldi / Gazâi kuluna bilsem neden hışmın benim şâhım / Anın gibi bu dergâh[a] nice yüz bin gidâ

katl kasd etdikde” deyu ikrâra yaklaştıkda han muhibb-i ulemâ olmağın tâlib-i ilmin telef oldığın istemeyüp gûyâ be-tarîkü’l-imtihân “Sen ulemâdanım diyorsın. Eğer sâhib-i ilm isen ‘El-inkâr-ı ceyb’ kangı kaziyyedir?” deyu su’âl edicek suhte dahı derhâl hanın maksûdını fehm edüp “Kaziyye-i mûcibe-i necâtîyyedendir. Hâşâ maktûl olan kimesneyi ben urmadım ve görmedim” deyu inkâr edicek kıssâsdan halâs olur.

Han-ı mezbûr Gazâî mahlas ile sergüzeşti ve ahvâl-i âleme ıttılâ’ını ve ba’zı gazâlarını ve kendi mikdârını idrâc edüp,

كلام الملوك ملوك الكلام⁶⁶³

fehvâsı üzere inşâd etdikleri eş’âr-ı dürrerbârlarıdır ki: “Telh-kâm olsak aceb mi hâlimizni bir görün / Burnumuzdan geldi billah acı suyu Sunbur’un / Ehl-i İslâm illerin kâfir hasâret eyledi / Ey Hudâ nâ-teresler siz rüşvet alın oturun / Arsa-i rezm içre biz kanlar döküp kan ağlarsız / [59a]⁶⁶⁴

Velehu eyzân

Mâh-ı neve engeşt ü kefen benzedi aya / Gün yüzünile döndü şehâ arz u semâya / Ra’y-i kamere nice müşâbihdir ol ebrû / İm’ân ile bak safha-i rûyında oraya / Zehr-i gam hicriyle dilâ oldı dehen telh / Kandı ki o şîrîn lebe sorma durma araya /

geldi/

Velehu

Gayra dil bağlayamam Yûsuf-ı Ken’ân ise de / Bakmazam gayrı yüze mihr-i dirahşân ise de / Bana bir yâr gerek gayrı gerekmez ey dil / Gayrı kalbim açamaz gonca-i handân ise de / Sakiyâ la’l-i lebin aşkına sunsun bir câm / Çekerem bir dem anı başın için kân ise de / Cân dimâğını mu’attar eder ol giysüler / İstemez bâğ-ı cihân sünbül ü reyhân ise de / Dil sana mâ’il ü cân hem nigerân ey mühri / Muntazırdır yolına dîde-i giryân ise de / Çekdi mey çekdi mi gam pîr-i mûgân ey zâhid / Bir iki gün bu fenâ mülküne mihmân ise de / Gönlümüz al berü gel kaçma Gazâî’den kim / Ehl-i diller kuludur Hüsrev-i devrân ise de/

Velehu

Mâh-ı neve engeşt ü kefen benzedi aya / Gün yüzünile döndü şehâ arz u semâya / Ra’y-i kamere nice müşâbihdir ol ebrû / İm’ân ile bak safha-i rûyında oraya / Zehr-i gam hicriyle dilâ oldı dehen telh / Kandı ki o şîrîn lebe sorma durma araya / Bezm-i gam derdinden alup zevk u safâ dil / Dil vermez anı câm-ı ceme derdin araya / Ahvâl-i Gazâî’yi firâkında sorarsan / Nâleyle ten-i zerdî şehâ benzedi aya /

⁶⁶³ “Kelâmü’l-mülûk mülûkü’l-kelem”. Tercümesi: “Padişahların sözleri sözlerin padişahıdır”.

⁶⁶⁴ Bu varak eserde sehven 60a olarak numaralandırılmıştır.

Bezm-i gam derdinden alup zevk u safâ dil
/ Dil vermez anı câm-ı ceme derdin araya
/ Ahvâl-i Gazâî'yi firâkında sorarsan /
Nâleyle ten-i zerdî şehâ benzedi aya /

Velehu eyzân

Sakiyâ mey suna gör kim deme sohbet
bâkî / Bu cihânda ola mı kimseye devlet
bâkî / Meclis ehli gözedir gelmiş eğerse
ağyâr / Söke döke kuvve kim sonra siyâset
bâkî / Çeşmimi tiğ-i belâ kılssa dahı
sadbâre / Sînemizde yine ol mihr ü
muhabbet bâkî / Dün gîce hâba varup
içmişidim câm u sâl / Can damağında
bugün dahı oldu lezzet bâkî / Gerçi biz
mülk-i ademden nice yıldır çıkdık / Bilirüz
mülk-i bekâya yine avdet bâkî / Ey Gazâî
içelim mey diyelim yarâna / Hâb-ı râhat
edelim ki yine sohbet bâkî /

Velehu eyzân

Ra 'yete meyl ederiz kâmet-i dil-cû yerine /
Tuğa dil bağlamışız kâkül-i hoş-bu yerine
/ Heves-i tîr ü kemân hiç gönülden çıkmaz
/ Nâvek-i gamze-i dildûz ile ebru yerine /
Süreriz tiğimizin zevk u sefâsın her dem /
Sîm-tenlerle olan lezzet-i pehlû yerine /
Gerden-i tûsun zibâda kotas-ı dülbend /
Bağladı gönlümüzü zülûfle giysü yerine /
Süreriz esb-i hünermend-i saba-refîârî /
Bir peri-yi şekl-i sanem bir gözi âhû
yerine / Seferin cevri çok ümîd-i vefâyile
velî / Oldık aşuftesi bir şûh-ı cefâ-cû

Velehu

Sakiyâ mey suna gör kim deme sohbet
bâkî / Bu cihânda ola mı kimseye devlet
bâkî / Meclis ehli gözedir gelmiş eğerse
ağyâr / Söke döke kuvve kim sonra siyâset
bâkî / Çeşmimi tiğ-i belâ kılssa dahı
sadbâre / Sînemizde yine ol mihr ü
muhabbet bâkî / Dün gîce hâba varup
içmişidim câm u sâl / Can damağında
bugün dahı oldu lezzet bâkî / Gerçi biz
mülk-i ademden nice yıldır çıkdık / Bilirüz
mülk-i bekâya yine avdet bâkî / Ey Gazâî
içelim mey diyelim yarâna / Hâb-ı râhat
edelim ki yine sohbet bâkî /

Velehu

Ra 'yete meyl ederiz kâmet-i dil-cû yerine /
Tuğa dil bağlamışız kâkül-i hoş-bu yerine
/ Heves-i tîr ü kemân hiç gönülden çıkmaz
/ Nâvek-i gamze-i dildûz ile ebru (mey-i
gülün) [49^a] yerine / Süreriz tiğimizin
zevk u sefâsın her dem / Sîm-tenlerle olan
lezzet-i pehlû yerine / Gerden-i tûsun
zibâda kotas-ı dülbend / Bağladı
gönlümüzü zülûfle giysü yerine / Süreriz
esb-i hünermend-i saba-refîârî / Bir peri-
yi şekl-sanem bir gözü âhû yerine / Seferin
cevri çok ümîd-i vefâyile velî / Oldık
aşuftesi bir şûh-ı cefâ-cû yerine /
Gönlümüz şahid-i zibâ-yı cihâda verdik /
Dilber-i mâh-ruh u yâr-ı peri-rû yerine /
Olmuşuz cânla dervîş gazâyâ teşne /

yerine / Gönümüz şâhid-i zibâ-yı cihâda
verdik / Dilber-i mâh-ruh u yâr-ı peri-rû
yerine / Olmuşuz cânla dervîş gazâyâ
teşne / Kânını düşmen-i dînin içeriz su
yerine /

(Velehu)

Getür sâkî yine lutf et pîyâle / Yine dünyâ
gamın kıldı havâle / Havâle eyle câm-ı
pür-safâyı / Gam vur zamâne ersün
zevâle / Dil ele erse ömri anın kim /
Hasedün ta'n ede ehl-i kemâle / Kemâle
ermedin hüsni o mâhın / Mukaddes
kaşları döndü hilâle / Hilâle döndi cism-i
nâ-tüvânım / Velî herke[s] erişmedi visâle
/ Visâle sarf ederdim nakd-i cânı /
Erebilsem ben ol karnasâle / Nihâl kâmeti
bârik Gazâî / Nihâyet verdi hadd
ihtidâsına) / [59^b]

Velehu eyzân

Gâfîl olman dostlar erdi yine ahir zamân /
Döndü aksine her işler kalmadı emn ü
emân / Milket-i İslâm içinde şâh-ı âdil
denilen / Bir nice zâlimlerin eline
vermişdir inân / Mesele güçdür deyu
vermez murâdınca cevâb / Müftî
müsteftiden almadıkça tâ kim armağân /
Kâzaskerler verirler mansıbın â'lâların /
Şunlara kim cehl-i zâhir ola vakt-i imtihan
/ Redd ederler kâdılar yüz vermeyüp bu
sözlere / İki yüzlü gelse yanlarında
eylerler mekân / Hücre akçesi değil

Kânını düşmen-i dînin içeriz su yerine /

Velehu

Gâfîl olman dostlar erdi yine ahir zamân /
Döndü aksine her işler kalmadı emn ü
emân / Milket-i İslâm içinde şâh-ı âdil
denilen / Bir nice zâlimlerin eline
vermişdir inân / Mesele güçdür deyu
vermez murâdınca cevâb / Müftî
müsteftiden almadıkça tâ kim armağân /
Kâzaskerler verirler mansıbın â'lâların /
Şunlara kim cehl-i zâhir ola vakt-i imtihan
/ Redd ederler kâdılar yüz vermeyüp bu
sözlere / İki yüzlü gelse yanlarında
eylerler mekân / Hücre akçesi değil
vermez imâret çorbasın / Müstefidinden
(sahh: müderris) almayınca hakk-ı nân /
Kendüiyi allâme-i asrım deyu düzer bozar
/ İki yüzlü cübbe almış egnine her çift
bozan / Şeyh Efendi da'vete varmadığı
gün incinür / Halvetinde görünür gözüne
karannu cihân / Sofiler nefis atına binüp
sipâhîler gibi / Sarkıdır sorguç yerine
ensesine taylesan / Yıl başına hep hesâb
edüp zekâtuna tutar / Her kaçan kim
hocalar etse tasavvurdan ziyân / Hûblar
bir bûse vermez âşika cân nakdine /
Koçılar her birisi ağıyâra ammâ râyegân /
Şimdi abdallar dahı ârif olubdur şöyle
kim / Bin kez eksiklik eder bir kerre
kaynatmaz kazan / Bir gelendir sucıya
nısfından artuk su koyar / Âdemi kâfir
eder meyhâne her Müslümân / Ey Gazâî

vermez imâret çorbasın / Müstefîdinden
müderris almayınca hakk-ı nân / Kendüyi
allâme-i asrım deyu düzer bozar / İki
yüzlü cübbe almış engine her çift bozar /
Şeyh Efendi da‘vete varmadığı gün
incinür / Halvetinde görünür karannu
gözüne cihân / Sofiler nefis atına binüp
sipâhîler gibi / Sarkıdır sorguç yerine
ensesine taylesan / Yıl başına hep hesâb
edüp zükûtuna tutar / Her kaçan kim
hocalar etse tasavvurdan ziyân / Hûblar
bir bûse vermez âşika cân nakdine /
Koçılar her birisi ağyâra ammâ râyegân /
Şimdi abdallar dahı ârif olubdur şöyle
kim / Bin kez eksiklik eder bir kerre
kaynatmaz kazan / Bir gelendir sucıya
nisfindan artuk su koyar / Âdemi kâfir
eder meyhâneci her Müslümân / Ey Gazâî
hâl-i âlemden şikâyet eyleme / Ârifisen
yüri var sen kendi hâlin gör hemân /

Velehu eyzân

Yol üstünde yolukdum bir dolaba / Dedim
niçün sürersin yüz bu âba / Delinmiş
bağrın ve kaddin bükülmüş / Gözün yaşı
ayağına dökülmüş / Nedir âşık mısın var
mı firâkın / Bu gurbetde kimedir iştîyâkın /
Geçer böyle senin leyl ü nehârın / Ki yok
mudur elinde ihtiyârın / Nedir bâ‘is hele
böyle figâna / Bükülmüş kâmetin dönmüş
kemâna / Hem ağlarsın hem inlersin
demâdem / Bu gizlü derdini bilmez her
âdem [60^a] / Dolab işitdi benden bu hitâbı

hâl-i âlemden şikâyet eyleme / Ârifisen
yüri var sen kendi hâlin gör hemân /

Velehu

Bezm-i gamda zevk u işret biz de bir dem
eyledik / Erişüp gam şâhı ile ahdi muhkem
eyledik / Eyledik biz ahdi muhkem şâh-ı
gamla ey refik / Gönlümüzün mihnet ü
endûhı munzam eyledik / Mihnet ü endûhu
munzam eylemek din özge hem /
Kaddimizni derd-i valânin içre müdgam
eyledik / Derd-vâlâ içre çu müdgam buldu
gerçi kaddimiz / Ol perîşân zülfü anduk
dahı derhem eyledik / Dilini derhem
eyledik biz kim gam-ı zülfün ile / Pîr-i
dehre kendimiz varup müselleme eyledik /
Kandimiz varup müselleme olmak ile bilmiş
ol / Ey Gazâî şâh-ı aşka aklı mahrem
eyledik /

Velehu

[49^b] Yol üstünde yolukdum bir dolaba /
Dedim niçün sürersin yüz bu âba /
Delinmiş bağrın ve kaddin bükülmüş /
Gözün yaşı ayağına dökülmüş / Nedir âşık
mısın var mı firâkın / Bu gurbetde kimedir
iştîyâkın / Geçer böyle senin leyl ü
nehârın / Ki yok mudur elinde ihtiyârın /
Nedir bâ‘is hele böyle figâna / Bükülmüş
kâmetin dönmüş kemâna / Hem ağlarsın
hem inlersin demâdem / Bu gizlü derdini
bilmez hiç âdem / Dolab işitdi benden bu
hitâbı / Zebân-ı hâliyle verdi cevâbı /

<i>/ Zebân-ı hâliyle verdi cevâbı / Habersiz âdem oğlu mâcerâdan / Kazâdan bil deme çün ü çirâdan / Yüce dağlar idi ol mekânım / Benim de var idi tâb u tüvânım / Akardı her zamânlar dest-i sârı / Revân olup ayağım çeşmesârı / Tutup her yânımı kolum budağım / Çimen üzere turup her dem ayağım / Başımda kumru vü turâç öterdi / Zemînimde nice güller biterdi / Libâsım geh yeşil geh âl olurdu / Hazân vakti zerrem pââmâl olurdu / Benefşe baş ururdu sola sağa / Nihâl nevresim turup ayağa / Safâ ile tutup câmını lâle / Saçardı cür'asını hâke jâle / Olup nergis gözü her gîce bî-hâb / Olurdu nakl-i meclis anda unnâb / Esüp bâd-ı ecel tâ ki yıkıldım / Kesildi bîh-i ömrüm anda bildim / Büke gelmez idi hergiz kemânım / Yıkıldım kalmadı tâb u tüvânım / Hemândem kesdiler kolum budâğım / [Sürtmekçün biri] deldi ayağım / Takup boynuma anda rismânı / Ki bildim ka[lmadı işret nişânı] / Kani ol mergzârım lâlezârım / Diriğa gitdi elden ihtiyârım / Meni kıldılar anda hâke yeksân / Ki efgân eyleridim gâh nâlan / Nice yıl geçdi ve cismim kurudu / Yeşil donum karardı ve çürüdü / Zekeryâ tek beni andan biçerler / İşit imdi bana ne iş geçerler / Kılup tahta meni hem mih ururlar / Ki cem' olup dahi suya sürerler / Döner men ol zamândır bu zamândır / Bilürsen kim felek işi yamândır / Yedi Eyyûb tek bağrımni kirmân /</i>	<i>Habersiz âdem oğlu mâcerâdan / Kazâdan bil deme çün ü çirâdan / Yüce dağlar idi ol mekânım / Benim de var idi tâb u tüvânım / Akardı her zamânlar dest-i sârı / Revân olup ayağım çeşmesârı / Tutup her yânımı kolum budağım / Çimen üzere durup her dem ayağım / Başımda kumru vü turâç öterdi / Zemînimde nice güller biterdi / Libâsım geh yeşil geh âl olurdu / Hazân vakti zerrem pââmâl olurdu / Benefşe baş ururdu sola sağa / Nihâl nevresim durup ayağa / Safâ ile tutup câmını lâle / Saçardı cür'asını hâke jâle / Olup nergis gözü her gîce bî-hâb / Olurdu nakl-i meclis anda unnâb / Esüp bâd-ı ecel tâ ki yıkıldım / Kesildi bîh-i ömrüm anda bildim / Bükegelmez idi hergiz kemânım / Yıkıldım kalmadı tâb u tüvânım / Hemândem kesdiler kolum budâğım / Sürtmekçün biri deldi ayağım / Takup boynuma anda rismânı / Ki bildim kalmadı işret nişânı / Kani ol mergzârım lâlezârım / Diriğa gitdi elden ihtiyârım / Meni kıldılar anda hâke yeksân / Ki efgân eyleridim gâh nâlan / Nice yıl geçdi ve cismim kurudu / Yeşil donum karardı ve çürüdü / Zekeryâ tek beni andan biçerler / İşit imdi bana ne iş geçerler / Kılup tahta meni hem mih ururlar / Ki cem' olup dahi suya sürerler / Döner men ol zamândır bu zamândır / Bilürsen kim felek işi yamândır / Yedi Eyyûb tek bağrımni kirmân / Kazâya çare ne söyle ne dermân /</i>

Kazâya çare ne söyle ne dermân /
 Sözümünden ibret algıl sen de ey hân / Fenâ
 mülkünde varsız cümle mihmân / Gurûr
 etme sakın sen de cihâna / Gülerdim ben
 de nice nâ-tüvâna / Felek bir yedi başlı
 ejderhâdır [60^b] / Ki nakd-i ömr-i âdem-i hûd
 gıdâdır / Nice mürsellere zehrin
 içürdü / Nice yüz bin velî andan geçürdü /
 Nice şehirler gelür anda olur mat / Murâd
 üzere sürülmez bunda hiç at / Ne hoş
 eymiş bu beytini bir üstâd / Ki her demde
 anın ruhu ola şâd / Dilâverler cihâna
 toymadılar / Zamânın cümlesine
 doymadılar / Ki aldanma arûs-ı dehre
 zinhâr / Nice arslân helâk eyler o murdâr /
 / Ne hâl olsa ana dil verme bâri / Vefâlu
 dib bu kahpe rûzgârı / Geçürme gaflet ile
 rûzgârın / Ki var iken elinde ihtiyârın /
 Dilersin kim erişesin kemâle / Tevekkül kıl
 her işde zü'l-celâle / İki âlemde istersen
 ferâgat / Akıt gözden yaşını eyle tâ'at /
 Sözü'n hetm et yeter dedik Gazâî / Ki tâ'at
 kıl dile hakdan rızâyı / Rızâ ver her ne kim
 gelse kazâdan / Hudâdan bil Hudâdan bil
 Hudâdan".

Yine han-ı Gazâî'nin lisân-ı Çağatay
 üzere olan kıt'asıdır: "Esb tek gerçi meni
 kıldı gam çünkü câr o / Şükür tengriğe ki
 gamnı bize bergen odır o / Sanma ey şuh-ı
 cefâ pîşe bizi kartaydı / Sovuk ahım celdin
 düşdi sakal üzere kırav"

Yine han-ı mezbûr yol üzerinden

Sözümünden ibret algıl sen de ey han / Fenâ
 mülkünde varsız cümle mihmân / Gurûr
 etme sakın sen de cihâna / Gülerdim ben
 de nice nâ-tüvâna / Felek bir yedi başlı
 ejderhâdır / Ki nakd-i ömr-i âdem-i hûd
 gıdâdır / Nice mürsellere zehrin içürdü /
 Nice yüz bin velî andan geçürdü / Nice
 şehirler gelür anda olur mat / Murâd üzere
 sürülmez bunda hiç at / Ne hoş demiş bu
 beytini bir üstâd / Ki her demde anın ruhu
 ola şâd / Dilâverler cihâna doymadılar /
 Zamânın cümlesine doymadılar / Ki
 aldanma arûs-ı dehre zinhâr / Nice arslân
 helâk eyler o murdâr / [50^a] Ne hâl olsa
 ana dil verme bâri / Vefâlu dib bu kahpe
 rûzgârı / Geçürme gaflet ile rûzgârın / Ki
 var iken elinde ihtiyârın / Dilersin kim
 erişesin kemâle / Tevekkül kıl her işde
 zü'l-celâle / İki âlemde istersen ferâgat /
 Akıt gözden yaşını eyle tâ'at / Sözü'n hetm
 et yeter dedik Gazâî / Ki tâ'at kıl dile
 hakdan rızâyı / Rızâ ver her ne kim gelse
 kazâdan / Hudâdan bil Hudâdan bil
 Hudâdan".

Lisân-ı kadîmleri Çağatay'ı edâ ile bu
 kıt'a dahı hân-ı mezbûrındur deyu nakl
 ederler: "Esb tek gerçi meni kıldı gam
 çünkü câr o / Şükür tengriğe ki gamnı bize
 bergen odır o / Sanma ey şuh-ı cefâ pîşe
 bizi kartaydı / Sovuk ahım celdin düşdi
 sakal üzere kırav"

Han-ı mezbûrın bir def'a yoldan ubûr

mürûr ederken boyu şimşâd, gamzesi cellâd, zülfi câdû, kemân ebrûlarının üzerine mâ'î yağlık bağlamış bir kız ki bir evin kenârından han-ı müşârunileyhin gözüne zâhir olıcak söylediği beytidir: “*Mâvî cavlak bağlan elniğe ol al kılıcı / Gök bulutdan çıktı sandım cânğı anın bir ucu*”.

Ve bu beyit dahı ol hanındır: “*Camânlık câhaşlık keyfiyyetin fehm eylegân ârif / Camânlık cerigâ hâ haşlık etmezsa camân eyla*”.

Han-ı mezbûr, bir seferde Devlet-Aliyye tarafından da‘vet olunup [61^a] ba‘zı mevânî‘ olmağla dedikleri vaktinden biraz sonra vardığında pâdişâh tarafından bir sitemli nâme ve Hoca Sâdeddin Efendi’den nâme üslûbında bir manzûme tahrîr ve cânib-i hana irsâl olundıkda name-i cevâbında Hoca Sâdeddin Efendi’ye tahrîr ettiği mektûbda yazdığı kıt‘asıdır: “*Hayr ve şerr cümle Hakk’a râci’dır / Kimsenin ihtiyârı elde değil / Eldeki ihtiyâr cüzîdir / Lik ol dahı her amelde değil*”.

Pâdişâhın irsâl ettiği nâme ve Hoca Sâdeddin Efendi tahrîr eylediği manzûme ve hanın name-i cevâbında tahrîr etdikleri mektûb cümlesinin dahı mefhûmı Hoca Efendi’nin manzûmesinin cevâbında han hazretlerinin tahrîr etdikleri manzûmesinden ma‘lûm olur. Öyle olıcak

ederken mâi yağlığın kaşı üstüne bağlamış bir Rum kızı ki boyu şimşâd, gamzesi cellâd, gözleri sâhir, kâfire binti kâfir, kapusından taşraya zâhir olıcak müşârunileyh hân-ı mâhirden bu beyit-i garrâ sâdir olmuşdır “*Mâvî cavlak bağlan elniğe ol al kılıcı / Gök bulutdan çıktı sandım cânğı anın bir ucu*”.

Ve bu beyit-i pür-ma‘ni dahı ol hân-ı nüktedânındır: “*Camânlık câhaşlık keyfiyyetin fehm eylegân ârif / Camânlık cerigâ hâ haşlık etmezsa camân eyla*”

Han-ı mezbûr, pâdişâh tarafından bir nevbet sefere da‘vet olunup ba‘zı özlü ile te’hîr olunmağın pâdişâh tarafından sitemâmîz nâme Hoca Sâdeddin Efendi’den dahı i‘tirâz meş‘ar manzûme gönderildikde name-i cevâbında Hoca Efendi’ye bir mektûb yazup ba‘dehu manzûmesine dahı i‘tirâz def‘ ederek bir nazîre edüp göndermiştir. Nâme-i mazmûnı mektûbun mâlinden mefhûm ve manzûme mefhûmı nazîreden olur. Me’âl-i mektûb-ı hanî oldur ki “*Evvelen askerın ubûrı Özi buzu muhkem olmasına mevkûfdur dediğiniz mahâlle ta‘lik ve mücerred bahânedir dimişler. Eğer öyle olsa umûmen asker-i Tatar ile nehr-i mezbûra varılup ubûrun imkânı olmadığından on günlük mesâfedir ki Cebelay nâm mahalle değin sa‘y olunup bir sefer denlü zahmet olmuşdır. Bu ne*

itâle-i kelâmdan inân-ı kalemi çeküp
hanın menzûmesiyle iktifâ etdim:

Manzûme-i Han

“Umulurken bu cânib-i ihbârı / Ki
aceb var mı anın asârı / Nâgehân bir
sefine deryâdan / Erişüp cânib-i
ehibbâdan / Haber etdi deyu buyurulmuş /
Haberi cânlara eser kılmış / Demiş etmez
sefer Tatar ile hân / Hazzı yokdur n’ola
adüvv-i nâlân / İstese dahı men’ eder anı /
Fazz demişler bu azmi men’ edeni / Hem
demişler işi musâf değil / Âl-i Osman’a
kalbi sâf değil / Böyle ahabârı eyleyen
ihbâr / Ki işidir anı sığâr u kibâr /
Vermeyüp ihtimâl-i kizb ana / Diye akl
ehli cümle saddaknâ / Bilmedin kim
nedendir nâşî / Şukka olsa gemici obası /
Diye her söz ki ebleh ü gâfil / İ’timâd
eyleyen değil âkıl / Bunda iken alî ile
handân / Nice sözdür ki dinlene nâdân /
Bunu dahı demiş ki ol nâdân / K’eyledikce
atâ ile ihsân [61^b] / Gelmeyüp yâdına o
lutf u atâ / Andan eyler sudûr-ı cürm ü
hatâ / Kizb-i mahz iftirâ-yı hâlisdir /
Deme kâmil ana ki nâkısdır / Siyyemâ
cûdu kim eder bâzil / Sonradan etse mi
eder bâtul / Bize olan atâ-yı sultânî / Sayd
içündür dil-i dilirânı / Her biri bir
neheng-i bahr-i vegâ / Her biri saf-der-i
advi vegâ / Her ne denlü ki olsa bezl-i
direm / Müstehakkdır ola ziyâdeye hem /

lâzım idi? Sebeb-i te’hîri Rabb-i kadîr
bilür. Zümâm-ı ihtiyâr kâdir ve muhtâr
elindedir. ‘Hayr ve şerr cümle Hakk’a
râci’dir / Kimsenin ihtiyârı elde değil /
Eldeki ihtiyâr cüzîdir / Lîk ol dahı her
amelde değil’. Ve sâniyen taraf-ı
Âsitâne’den kimileri taleb olunup kimi
geldikde şimdi ubûrun mahalli değil
dediğiniz özr değildir demişler. Bu tarafa
gönderilen kadirga olup geçid gemileri
[50^b] olmamağın mücerred kadirgalarla
ubûra vakit dar olmağla Taman ve Kerş
câniblerinden yüz pâre gemi getirülüp
kadirga serdârı Murâd Beg’e teslim
olunmak üzere muntazır iken eyyâm-ı
kâsımdan sonraya kalup azîm furtınalar
olıcak, bi’z-zarûre avdet lâzım geldi. Ve
sâlisen Rüstem Ağa gönderilmek üzere
iken gönderilmediği ba’zı tevehhümler
irâs etmişdir demişler. Erdel, pâdişâha
itâ’at da’vâsın edüp inkîyâd üzeredir.
Cenâbınızdan bir âdem gönderüp gerçek
midir veyâhûd yalan mıdır tefahhus edesiz
deyu serdâr cânibinden bu izzethâhlarına
mektûb vârid olmağla Rüstem Ağa’yı İdil
tarafına irsâl etmişdik. Ba’dehu Rüstem
Ağa ile gelen elçiye Âsitâne’ye göndermek
murâd etdiğimizde ‘Devlete mahsûs
elçiler gitmiştir. Biz anda varmağa
me’mûr değiliz’ deyu ibâ etmekle
mufasssal arz edüp Handân Ağa
bendelerinin âdemiyle irsâl olundu. Ve
râbi’ân şimdiden sonra emre imtisâl

Bize ihsân deyu gelen dinar / Kısmet etdi anı Nogay ve Tatar / Add-i dinar otuz bin olsa eğer / N'etsün anı yüz elli bin asker / Özi'den havfımız eden iş'âr / Eylemiş kizb-i mahz özüne şi'âr / Biz Özi Suyu'nu mürûr ederiz / Berk-i hâtîf gibi ubûr ederiz / Sudan eyler mi ihtirâz neheng / Ne otdan eder semender neng / Like bî-vakt eden olur mağbûn / Her iş olur zamânına merhûn / Bizler ol sudan eyledikde güzâr / Hâbına varmışdı düşmen-i gaddâr / Şimdi nice geçûlsün ol sudan / Fitne peydâ olur ki her sudan / Mâni' olmagiçün ubûrumuza / Gelür a'dâ-yı dîn uğurumuza / Suda çün haylimiz şinâver olur / anlar ateş-feşân bir ejder olur / Olmasaydı eğer ki Özi Suyu / Düşmenin kalmazidi yüzi suyu / Geçmege asker-i zafer-peymân / Me'men idi hisâr-ı Cankirmân / Mülk-i düşmen tek oldu cümle harâb / Âbı nâ-yâb oldu kaldı serâb / Gemiler kıssâsın beyân etdik / Hem buz ahvâlini ayân etdik / Bir daha etmedik anı izhâr / Bir sovk sözdür etmedik tekrâr / Beş baş ahvâli gerçi kim hakkadır / Hem ganîmetleri muhakkaktır / Ana beş yüz nefer ki kıldı sefer / Birisi bize vermemişdi haber / Gerçi bî-pâk geçdiler buzdan / Yüzü oldu helâk o beş yüzden / Ol [62^a] ganîmet dedikleri üsrâ / Seksen idi bi-leyletû'l-üsrâ / Zikr olunmuş ki han edüp hîle / Gitmez üç günde cümle bir mile / Hîle içün değil bu meks ü karâr

oldığı takdirce ba'de harâbe'l-Basra ne fâ'ide demişler. Bu kelâm-ı melâm irâsından mâ'adâ maksada teveccühden mâni'dir ve bu i'tirâz dahı vârid olur ki bu imtisâlin fâ'idesi olmazsa bu mikdâr zahmet irtikâbı ne lâzım? Bundan sonra bu izzethâhları sefere tergîb-i mücerred hayvânâta ta'zîb olur. 'Ne sa'yım beğendin ne özrüm kabûl / Melûlüm melûlüm melûl'".

Hülâsa-i kelâm nâme-i hitâbın zımında bin dürlü itâb her birine ferden ferden variken tatvîl ve tasdi'den ihtirâz olunup manzûmeleri tettebbu' olunmak evlâ görüldi. Hoca Efendi manzûmesinin matla'ı budur ki: "Bir gemi geldi semt-i Gözleve'den / Bir haber verdi çarh-ı geç-revden / Dedi kim han seferden etmez hazz / Komaz anı yânında bir iki fazz".

Îlâ-ahire ve hân-ı zîşân hazretlerinin nazîre tarîkiyle cevâbı budur ki: "Umulurken bu cânib-i ihbârı / Ki aceb var mı anın asârı / Nâgehân bir sefîne deryâdan / Erişüp cânib-i ehîbbâdan / Bir haber verdi deyu buyurulmuş / Haberi cânlara eser kılmış / Demiş etmez sefer Tatar ile han / Hazzı yokdur n'ola adüvv-i nâlân / İstese dahı men' eder anı / Fazz demişler bu azmi men' edeni / Hem demişler işi musâf değil / Âl-i Osman'a kalbi sâf değil / Böyle ahbârı eyleyen ihbâr / Ki işidir anı sığâr u kibâr /

/ Garez oldur ki cem' ola Tatar /
Pâdişâhlarda hilekâr olmaz / Hile ehline
i'tibâr olunmaz / Dileriz ehl-i dîne yâr
olavuz / Hâşa lillah ki hilekâr olavuz /
Buyurursuz nefîr-i âm oldu / İstirâhat bize
harâm oldu / Bu umûm üzere bir hatâ
mıdır / Ya mücerred bize itâb mıdır / Âm
ise ger bu emirle fermân / Yine gitmez
ekâbir ü â'yân / Hamdüllah ziyâde mâl ü
menâl / Mâl ile artar iktidâr-ı ricâl /
Demesünler bize bahâne eder / Halkı
uzlet-güzîn-i hâne eder / Uzlet etmez
cihânda gâziler / Râhat ehline i'tizâl
düşer / Kanda biz kanda râhat u uzlet /
Ehl-i İslâm için çeküp mihnet / Nice yıldır
ki ictihâd ederiz / Düşmen-ı dîne biz cihâd
ederiz / Ederiz her seferde biz nice karz /
Karz olmuş bize gazâ gibi farz / Kalmadı
satmadık silâh u idâd / Nicesi edelim gazâ
vü cihâd / Yine böyle kalursa hâl alçak /
Ne içkeri kalur ne igirçak / Komayup yine
gayreti elden / Salmayup zeyl-i himmeti
belden / Cân u baş ile eyledik hizmet /
Hayf hizmet ki oldu bî-minnet / Ger bu
da'vâyı etsek istiftâ / Müftî-yi akl vere mi
fetvâ / Zararı yok mu ola î mânâ / İftirâ
eylemek Müselmân'a / Kâfir olmaz mı
küfre verse rızâ / Ol ki İslâm u dîn eder
da'vâ / Şimdi bu zulmü biz kime diyevüz /
Kâdı-yı hakk olduğında söyleşevüz / Biz
sanurduk mu'în-i dîn olduk / Âkabet
müstehakk-ı kin olduk."

Ve yine Eflak vilâyetini nehb ü

Vermeyüp ihtimâl-i kizb ana / Diye akl
ehli cümle saddaknâ / Bilmedin kim
nedendir nâşî / Şukka olsa gemici obası /
Diye her söz ki ebleh ü gâfil / İ'timâd
eyleyen değil âkıl / [51^a] Bunda iken âlî
ile handân / Nice sözdür ki dinlene nâdân
/ Bunu dahı demiş ki ol nâdân /
K'eyledikce atâ ile ihsân / Gelmeyüp
yâdına o lutf u atâ / Andan eyler sudûr-ı
cürm ü hatâ / Kizb-i mahz iftirâ-yı hâlisdir
/ Deme kâmil ana ki nâkısdır / Siyyemâ
cûdu kim eder bâzil / Sonradan etse mi
eder bâtil / Bize eden atâ-yı Sultânî / Sayd
içündür dil-i dilirânı / Her biri bir
neheng-i bahr-i vegâ / Her biri saf-der-i
aduvv-i vegâ / Her ne denlü ki olsa bezl-i
direm / Müstehakkdır ola ziyâdeye hem /
Bize ihsân deyu gelen dinar / Kısmet etdi
anı Nogay ve Tatar / Add-i dinar otuz bin
olsa eğer / N'etsün anı yüz elli bin asker /
[Ö]zü'den hayfımız eden iş'âr / Eylemiş
kizb-i mahz özüne şi'âr / Biz Özi Suyu'nu
ubûr ederiz / Berk-i hâtîf gibi ubûr ederiz
/ Ne sudan eyler ihtirâz neheng / Ne hod
eyler semender otdan neng/ Lîke bî-vakt
eden olur mağbûn / Her iş olur zamânına
merhûn / Bizler ol sudan eyledikde güzâr /
Hâbına varmışdı düşmen-i gaddâr / Şimdi
nice geçölsün ol sudan / Fitne peydâ olur
ki her sudan / Mâni' olmagiçün
ubûrumuza / Gelür a'dâ-yı dîn uğurumuza
/ Suda çün haylimiz şinâver olur / Anlar
ateş-feşân bir ejder olur / Olmasaydı eğer

gâret ve muğtenem ü mansûr avdetlerinde
Hoca Sâdeddin Efendi'ye [62^b] irsâl
etdikleri manzûmesidir: “Fazîlet kânının
cevher-i nisârı / Dakâ'ık fazlının ebr-i
bahârı / Ki ya'ni hoca-i han-ı zamâne / Bu
nâmem kim sana olmuş revâne / Mu'ârif-i
bahridin cûy-ı revândır / Muhabbet
rahdın bu bir nişândır / Beyân-ı vâkî
i'lâm eder ol / Haber iklîmine her satırı
bir yol / Geçüp nehri ki Bender ki erişdik /
Ferâgat kılmağa anda dürüşdük / Gelüp
nâme o gün şâh-ı cihândan / Haber
vermiş yine devr-i zamândan / Demiş kim
Şehr-i Papa'yı çü küffâr / Kılurlar
cümleten ihrâk-ı bi'n-nâr / Geçüp suda
alup anlar karayı / Varup tâlân eder
bunca kurâyı / Semend-i himmete olun
süvâre / Bir iş edin Mihâl-i hâksâre / Ala
ibret ki andan cümle küffâr / Salîb ehli ola
derde giriftâr / Urun ol kavm-i nâra tîr-i
şemşîr / Takın bâkî kalana bend ü zincîr /
Kılup biz dahı ol emre itâ'at / Göçüp azm
eyledik ol dem ferâgat / Süvâr oldık kılup
hakka tevekkül / Resûl-i ekreme kıldık
tevessül / Nice gün eyledik kat'-i menâzil /
Görüp anda nice dürlü merâhil / İki gün
konduk kıldık safâyı / Unutduk mihnet-i
râh-ı cefâyı / Gelüp anda Mihâl'in bir
resûlü / Ki Eflak'ın zulûm ü cuhûlü / O
hem elçi ve hem kavmin Papası / Hele fi'l-
cümle hayli nâ-sipâsı / Demiş kim
nâmesinde ol siyeh-kâr / Ne asker kim
bize geldiyse her bâr / Firâr eyler karâr

ki Özi Suyu / Düşmenin kalmazidi yüzü
suyu / Geçmege asker-i zafer-peymân /
Me'men idi hisâr-ı Cankirmân / Mülk-i
düşmen tek oldu cümle harâb / Âbı nâ-yâb
oldı kaldı serâb / Gemiler kıssâsın beyân
etdik / Hem buz ahvâlini ayân etdik / Bir
daha etmedik anı izhâr / Bir sovk sözdür
etmedik tekrâr / Beş baş ahvâli gerçi kim
hakkdır / Hem ganîmetleri muhakkaktır /
Ana beş yüz nefer ki kıldı sefer / Birisi
bize vermemişdi haber / Gerçi bî-pâk
geçdiler buzdan / Yüzü oldu helâk o beş
yüzden / Ol ganîmet dedikleri üsrâ /
Seksan idi bi-leyletü'l-üsrâ / Zikr olunmuş
ki han edüp hîle / Gitmez üç günde cümle
bir mile / Hîle içün değil bu meks ü karâr
/ Garez oldur ki cem' ola Tatar /
Pâdişâhlarda hilekâr olmaz / Hile ehline
i'tibâr olmaz / Dileriz ehl-i dîne yâr
olavuz / Hâşa lillah ki hilekâr olavuz /
Buyurursuz nefîr-i âm oldu / İstirâhat bize
harâm oldu / Bu umûm üzere bir hatâ
mıdır / Ya mücerred bize itâb mıdır / Âm
ise ger bu emirle fermân / Yine gitmez
ekâbir ü â'yân / Hamdullah ziyâde mâl ü
menâl / Mâl ile artar iktidâr-ı ricâl /
Demesünler [51^b] bize bahâne eder /
Halkı uzlet-güzîn-i hâne eder / Kanda biz
kanda râhat u uzlet / Ehl-i İslâm içün
çeküp mihnet / Nice yıldır ki ictihâd ederiz
/ Düşmen-i dîne biz cihâd ederiz / Uzlet
etmez cihânda gâziler / Râhat ehline
i'tizâl düşer / Ederiz her seferde biz nice

etmez beher hâl / Geçen yıl hâliniz oldu bu
minvâl / İki serdârı Rum'un gelmişidi /
Sezâsın cümle anlar bulmuşidi / Hasan
nâmı idi anın birinin / Güzîn-i serdârı idi
Rumili'nin / Biri serdâr-ı âlâ nâm Yûsuf /
Kim ol dahı gelüp çekdi te'essüf /
Gelürsüz siz de görürsüz bu hâli / Demen
Eflak içini böyle hâli / Çü biz dahı yazup
name-i cevâbın / Ana takrîr edüp bir bir
hitâbın [63^a] / Dedik öyle ola hâşâ ceş-i
Tatar / Nice yüz bin olursa kavm-i küffâr /
Yüzin döndürmez andan ceng eridir / Ki
anın her biri bir derd eridir / Ne yerde
kim dilersin biz varalım / Er ol baş yar
seni anda görelim / Dedi bir nehrimiz var
adı Buza / Geçerler dâ'im anı yüze yüze /
Gelün ol nehre ve görün nedir hâl / Sözü
hatm eyledi ahir bu minvâl / Görürsüz
anda topile tûfengi / Nice olur bilürsüz
anda cengi / Çü Buza nâmını Tatar işitdi /
Hum-ı mey tek taşup gör ne iş etdi /
Dediler diz çöküp cümle dilirân /
Yürivermek hakkındır durma ey han / Bu
yolda baş verüp biz baş alalım / Bu küffâr
içine odlar salalım / Yüridi ol zamân bi'l-
cümle asker / Giyüp cevşen libâsın cümle
yekser / Yetişdik Buza'ya yok bir alâmet /
Mihâl anda gelüp çekmiş melâmet /
Tecessüs eyledik anda eser yok / (...)
çünkü düşmenden hazer yok / Buza'yı
içmeden kaçmış yerinden / Biri de
kalmamış ol ceng erinden / Başa çıkmış
gibi Buza humârı / Mukarrer eylemiş ol

karz / Karz olmuş bize gazâ gibi farz /
Kalmadı satmadık silâh u idâd / Nicesi
edelim gazâ vü cihâd / Yine böyle kalursa
hâl alçak / Ne içerki kalur ne igerçak /
Komayup yine gayreti elden / Salmayup
zeyl-i himmeti belden / Cân u baş ile
eyledik hizmet / Hayf hizmet ki oldu bî-
minnet / Ger bu da'vâyı etsek istiftâ /
Müftî-yi akl vere mi fetvâ / Zararı yok mu
ola îmana / İftirâ eylemek Müselmân'a /
Kâfir olmaz mı küfre verse rızâ / Ol ki
İslâm u dîn eder da'vâ / Şimdi bu zulmü
biz kime diyevüz / Kâdı-yı hakk olduğında
söyleşevüz / Biz sanurduk mu'în-i dîn
oldık / Âkıbet müstehakk-ı kin olduk".

Ve yine Eflak vilâyetlerini nehb ü
gâret edüp muğtenem ve mansûr
avdetlerinde Hoca Sâdeddin Efendi'ye
irsâl etdikleri manzûmeleridir: "Fazîlet
kânının cevher-i nisârı / Dakâ'ık fazlının
ebr-i bahârı / Ki ya'ni hoca-i han-ı
zamâne / Bu nâmem kim sana olmuş
revâne / Mu'ârif-i bahridin cûy-ı revândır
/ Muhabbet rahdın bu bir nişândır /
Beyân-ı vâkî i'lâm eder ol / Haber
iklîmine her satırı bir yol / Geçüp nehri ki
Bender ki erişdik / Ferâgat kılmağa anda
dürüşdük / Gelüp nâme o gün şâh-ı
cihândan / Haber vermiş yine devr-i
zamândan / Demiş kim Şehr-i Papa'yı çü
küffâr / Kılurlar cümleten ihrâk-ı bi'n-nâr
/ Geçüp suda alup anlar karayı / Varup
tâlân eder bunca kurâyı / Semend-i

dem firârı / Kim anda askere ruhsat
verildi/ Beş on günlük yolu ol gün uruldu /
Bi-hamdillah hezîmet tâpdı küffâr /
Ganîmet bahrine gark oldu Tatar / Elinde
her Tatar'ın bir perî-zâd / Eder mi evde
dîv sûretlüsün yâd / Ele girdi perî-veş-i
dilrubâlar / Eder gâziler her dem safâlar /
Ele girdi hele bî-hadd behâ'im /
Dilerlerdi Hudâdan anı dâ'im / Size
nazmîle yazdım çün serencâm / Kılın siz
de anı yârâna i'lâm / Gel ey nâme bu dem
hatm et kelâmı / Yetişdir var du'â ile
selâmı.”

Han-ı müşârunileyhin kendi ve
evlâdına Kırım Hanlığı mü'ebbed olmak
üzere Sultân Murâd asrında hatt-ı
hümâyûn sâdır olmuşıdi. Binâen âlâ-zalîk
han dâr-ı âhirete intikâl edicek erşed
evlâdı olan [63^b] Toktamış Geray'ı bin on
altı Şevvâli'nde⁶⁶⁵ ahâlî-yi Kırım cem'
olunup eski Tatar âdeti üzere bir halıceye
koyup Dört Karaçu i'tibâr olunan Şirin ve
Barın ve Sicuit ve Mansûr re'îsleri birer
köşesinden yapışup tahta iclâs edüp han
eylediler. Ba'dehu mezkûr hatt-ı hümâyûn
mûcibi üzere hanlık Toktamış Geray'da
ibkâ olunmak recâsını mutazammın arz-ı
mazhar ile Âsitâne'ye âdem irsâl etdiler.
“Sen rûy-ı dili va'de sanursun miskîn”
fehvâsınca ahidnâme-i mezkûr ve arz-ı
mazhar dahı kabûle geçmeyüp Selâmet
Geray Han bin Devlet Geray Han bin

himmete olun süvâre / Bir iş edin Mihâl-i
hâksâre / Ala ibret ki andan kavm-i küffâr
/ Salîb ehli ola derde giriftâr / Urun ol
kavm-i nâra tîr-i şemşîr / Takın bâkî
kalana bend-i zincîr / Kılup biz dahı ol
emre itâ'at / Göçüp azm eyledik ol dem
ferâgat / Süvâr oldık kılup hakka tevekkül
/ Resûl-i ekreme kıldık tevessül / Nice gün
eyledik kat'-i menâzil / Görüp anda nice
dürlü merâhil / İki gün konduk kıldık
safâyı / Unutduk mihnet-i râh-ı cefâyı /
Gelüp anda Mihâl'in bir resûlü / Ki
Eflak'ın zulûm ü cuhûlü / O hem elçi ve
hem kavmin Papası / Hele fî'l-cümle hayli
nâ-sipâsı / Demiş kim nâmesinde ol siyeh-
kâr / Ne asker kim bize geldiye her bâr /
Firâr eyler karâr etmez beher hâl / Geçen
yıl [52^a] hâliniz oldu bu minvâl / İki
serdârı Rum'un gelmişıdi / Sezâsın cümle
anlar bulmuşıdi / Hasan nâmı idi anın
birinin / Güzîn-i serdârı idi Rumili'nin /
Biri serdâr-ı âlâ nâm Yûsuf / Kim ol dahı
gelüp çekdi te'essüf / Gelürsüz siz de
görürsüz bu hâli / Demen Eflak içini böyle
hâli / Çü biz dahı yazup name-i cevâbın /
Ana takrîr edüp bir bir hitâbın / Dedik
öyle ola hâşâ ceyş-i Tatar / Nice yüz bin
olursa kavm-i küffâr / Yüzün döndürmez
andan ceng eridir / Ki anın her biri bir
derd eridir / Ne yerde kim dilersin biz
varalım / Er ol baş yar seni anda görelim
/ Dedi bir nehrimiz var adı Buza /

⁶⁶⁵ Şubat 1608.

Mübârek Geray Sultân bin Mengli Geray Han pederi Devlet Geray Han'ın Ahmed Geray ve Mehmed Geray ve Âdil Geray ve İslâm Geray ve Hacı Geray ve İvâz Geray ve Sâhib Geray ve Kırım Geray ve Alp Geray ve Şakay Mübârek Geray ve Cihân Geray ve Gâzi Geray ve Feth Geray ve Selâmet Geray'la on dört oğlu olup Selâmet Geray cümlesinden sinnen küçük olmağla Mehmed Geray ve İslâm Geray, Gâzi Geray hanların hizmetlerinde gezdi. Ba'dehu Feth Geray'a nûreddîn ba'dehu Gâzi Geray Han'a kalga olmuşiken beynlerinde olan bürûdete binâen firâr edüp Karayazıcı birâderi Celâlî Hasan Paşa'ya ilticâ ettiği sâbıkâ zikr olunmuş idi.

Sultân Ahmed bin Mehmed Han paşa-yı mezbûrın hatâsını afv edüp ve bin on altı senesinin Zi'l-hiccesi'nde⁶⁶⁶ Selâmet Geray'ı Kırım'a han eyledi. **(Selâmet Geray Han Bin Devlet Geray Han)** Ve Selâmet Geray'ın eyyâm-ı firârında ayakdâşı olan Mehmed Geray Yedikulle'de mahbûs iken ihrâc olunup kalgay kılındı. Ve Mehmed Geray'ın birâderi Şahin Geray nûreddîn. İşbu ahvâl Toktamış Geray'ın mesmû'ı [64^a]⁶⁶⁷ oldıkda bilâ-tereddüd Âsitâne'ye azîmet edüp Aksu nâm mahalle vusûlünde katline me'mûr olan Kalga Mehmed Geray Sultân

Geçerler dâ'im anı yüze yüze / Gelün ol nehre ve görün nedir hâl / Sözüñ hatm eyledi ahir bu minvâl / Görürsüz anda top ile tûfengi / Nice olur bilürsüz anda cengi / Çü Buza nâmını Tatar işitdi / Hum-ı mey tek taşup gör ne iş etdi / Dediler diz çöküp cümle dilirân / Yürivermek hakkındır durma ey han / Bu yolda baş verüp biz baş alalım / Bu küffâr içine odlar salalım / Yüridi ol zamân bi'l-cümle asker / Giyüp cevşen libâsın cümle yekser / Yetişdik Buza'ya yok bir alâmet / Mihâl anda gelüp çekmiş melâmet / Tecessüs eyledik anda eser yok / Pes anda çün ki düşmenden hazer yok / Buza'yı içmeden kaçmış yerinden / Biri de kalmamış ol ceng erinden / Başa çıkmış gibi Buza humârı / Mukarrer eylemiş ol dem firârı / Kim anda askere ruhsat verildi / Beş on günlük yolu ol gün uruldu / Bi-hamdillah hezîmet tâpdı küffâr / Ganîmet bahrine gark oldu Tatar / Elinde her Tatar'ın bir perî-zâd / Eder mi evde dîv sûretlüsün yâd / Ele girdi perî-veş-i dilrubâlar / Eder gâziler her dem safâlar / Ele girdi hele bî-hadd behâ'im / Dilerlerdi Hudâdan anı dâ'im / Size nazmile yazdım çün serencâm / Kılın siz de anı yârâna i'lâm / Gel ey nâme bu dem hatm et kelâmı / Yetişdir var du'â ile selâmı."

Hâsıl-ı kelâm müşârûnileyh Gâzi

⁶⁶⁶ Mart 1608.

⁶⁶⁷ Bu varak eserde sehven 65a olarak numaralandırılmıştır.

karşusuna zuhûr edüp bir mikdâr ceng oldıkda Toktamış Geray'ın hizmetinde olan bî-vefâlar kalgay-ı cedîde lâhikk olmağla Toktamış Geray'ı ve birâderi Sefer Geray'ı dahı katl ü i'dâm etdiler. Selâmet Geray Han sefîne ile Kırım'a vusûl ve Bağçesaray'a duhûlünden bir sene mürûrında Kalgay Mehmed Geray birâderi Şahin Geray ile yek-dîl olup Selâmet Geray Han'a isyân etdiler. Birkaç kerre mukâtele ve muhârebeden sonra han gâlib olup sultânlar Çerkes tarafına firâr etdiklerinde Şakay Mübârek Geray'ın evlâdından Canıbek Geray kalga, Devlet Geray nûreddîn oldu. Ve han-ı müşârunileyh bin on tokuz senesinin Rebî'ü'l-evveli'nde⁶⁶⁸ âhirete intikâl etdi. Müddet-i hükûmeti iki sene dört ay müddet-i hayâtı elli iki senedir. Han-ı müşârunileyh umûr-ı dînîyye ve umûr-ı hâriciyyede mümtâz idi. Yüz elli seneden beri Kırım'da han olanlar müşârunileyhin sülâlesindendir. *Edemallahu devletehum ilâ yevmü'l-kıyam!*

Ba'dehu Kalgası Canıbek Geray hanlık recâsıyla Devlet Geray'ı Âsitâne'ye irsâl eyledi. Mehmed Geray, Şahin Geray dahı bağı u tuğyânla firârda iken tama'-ı hâma düşüp hanlık talebinde sa'y ü ihtimâm etdiler. Müfid olmayup bin on tokuzun Rebî'ü'l-âhiri'nde⁶⁶⁹ Cambek

Geray Han, ma'rif-şi'âr ve gazâ-iştihâ ve âyin-i safâ ve sâhib-i atâ, kâdir-şinâs-ı mergûb-nâs olmağın Kırım Hanlığı kendi ve evlâdına mü'ebbed olmak üzere Sultân Murâd'dan hatt-ı hümayûn sâdır olmuşıdi. Binâen âlâ-zalik, hân-ı müşârunileyh âhirete intikâl etdikde ümerâ-yı Kırım bin on altı Şevvâli'nin evâhirinde⁹²⁶ hanın erşed evlâdından Toktamış Geray'ı han [52^b] edüp resm-i kadîm-i Tatar üzere bir kâliceye koyup dört Karaçu ta'bîr olunan Şirin ve Barın ve Sicuit ve Mansûr Kabîleleri'nin re'îsleri birer köşesinden yapışup tahta iclâs etdirdiler. Ba'dehu hatt-ı hümayûn-ı sâbıkı tezkîr ve hanlık Toktamış Geray'da takrîr olunmak recâsını mutazammın arz-ı hâl ile Âsitâne'ye mahsûs âdem irsâl eylediler. Ancak "*Nelerden arta kalmışdır nice mîrâsa girmişdir / Ammâ bu hâne-i vîrâneye bir sen vâris*" mefhûmınca Sultân Murâd Han ve anın asrında olan a'yân dâr-ı âhirete revân olup anların mansıblarına gayrılar vâris, devlet-i sâbıkâ yerine devlet-i cedîde hâdis olmağın hatt-ı hümayûn-ı sâbık mezbele-i nisyânda kılınmışdı. Binâenaleyh arz-ı hâl-i mezkûr makbûl olunmayup Toktamış Geray'ın mesmû'ı oldıkda bilâ-tereddüd Âsitâne'ye azîmet eyledi. Sâbiken zikrolunan Celâlî Deli Hasan Paşa'nın cürm ü isyânı Sultân

⁶⁶⁸ Haziran/Temmuz 1610.

⁶⁶⁹ Haziran/Temmuz 1610.

⁹²⁶ Şubat 1608.

Geray han (Canibek Geray Han bin Mübârek Geray Han) ve birâderi Devlet Geray kalga ve ebnâ-yı Selâmet Geray Han'dan Azamet Geray Sultân nûreddîn oldu. Ve Mehmed Geray Sultân ve birâderi Şahin Geray ile ittifâk edüp Canibek Geray Han'ı bir kerre Kefe'de ve bir kerre [64^b] Bağçasaray'da muhâsara edüp gâlip olur rütbesine vardıklarında ahâlî-yi Kırım Canibek Geray Han'a i'ânet etmeyle sultânlar münhezim olup Şahin Geray Acem'e firâr eyledi ve Mehmed Geray Sultân Âsitâne'ye azîmet edüp ittifâkı Gelibolı kurbünde pâdişâha mülâkât edüp dâmen-i bûs olıcak cürmi afv olunup kadar-i kifâye sâliyyâne ihsânıyla kasaba-i mezbûrede mesken ta'yîn olundu. Ba'de-zin Sultân Ahmed vüzerâsından Nasûh Paşa'nın Mehmed Geray ile nev'ân ünsiyyeti olmağla pâdişâhdan ruhsat olmadın Kırım'a han etmek üzere Edrene'ye da'vet etdikde sultân dahı hanlık ümîdiyle Edrene'ye gelürken pâdişâh dahı ol gün sayd ü şikârda bulunup bir kartala şahin ihâle etmişidi. Mehmed Geray dahı pâdişâhdan haberi olmayup bir oba ardından kartala mezbûr şahin îsâle edicek Mehmed Geray'ın şahini çabuk olmağın kartal-ı mezbûr pençesiyle serçe mesâbesinde görmeyüp zîr ü zeber eder. Ammâ Sultân Ahmed ise	Mehmed-zâde Sultân Ahmed Han'ın afvıyla mahv olunmağın mezbûr Deli Hasan'ın sâye-i şekâvetine ilticâ eden Selâmet Geray'ın dahı cürmü afv olunup eyyâm-ı firârında menûs ve Yedikulle'de mahbûs olan Mehmed Geray Sultân'ın ma'îyyetinde olmuşidi. “<i>Yakup yıkan bütûn a'yân hep ehl-i menâsıbdır / Ki zîre hâh u nâ-hâh pâdişâh anlara zehebdir</i>” mefhûmınca ricâl-i devlet ü a'yân-ı bî-şefkatlerden Selâmet Geray'ın tarafgiri olanlar “<i>Bu âlem şehlere lâzım, benim tek gündüzüm olsun / Bana göre cihân vîrân olsun, tek sözüm olsun</i>” fehvâsınca “<i>Toktamış Geray kendülüğüne han olmuş</i>” deyu mukaddemât-ı vâhîlerle tezyîn ve muhasenât-ı bedî'yyelerle tahsîn ederek kelâm-ı bilâ-ma'na ve lafz-ı bilâ-mazmûn ile bi'z-zarûre (Toktamış) Geray-ı mezbûra, pâdişâhı iğzâb etdirdiler. مواعيد قوم عند قوم عواد⁹²⁷ mefhûmınca bin on altı Zi'l-hiccesi'nde⁹²⁸ habs-i mezbûrdan ihrâc olunup Selâmet Geray han olup refiki Mehmed Geray'ı kalga ve Çerkes cânibine ubûr eden Şahin Geray'ı nûreddîn eyledi. Selâmet Geray Han, kendi sefîne ile Kırım'a azîmet edüp Kalgay Mehmed Geray'ı mûmâileyh Toktamış Geray'ın katl ü i'dâmına ta'yîn eyledi. Toktamış Geray'ın Aksu nâm

⁹²⁷ “Mevâidi kavme inde kavmi avâ'id”. Tercümesi: “Bazı kavimlerin vaadleri bazı kavimler için faydalıdır”.

⁹²⁸ Mart 1608.

“Benim saydım almak kaydında olan ne gûne küstâhdır?” deyu gazaba gelüp oba üzerine ılgâr etdikde Mehmed Geray kırk elli pür-silâh nökerleriyle zâhir olacak *“Bunlar kimlerdir?”* deyu su’âl eder. Nasûh Paşa hakikat-i hâli ihbâr eder. *“Ammâ eğri söz şimdi cihânda doğrudan makbûl geçer / Zîra hâsidler ana ziynet verür yapar koşar”* mazmûnı üzere *“Böyle bî-vakit ve cenâb-ı sa’âdetinizden bilâ-izn Nasûh Paşa’nın da’veti ve sultânın dahı pür-silâh böyle mühiş hey’et ile gelişi size su’-i kasd olmakdan gayrı ne olur?”* deyu hâsidlerin iğvâsıyla Sultân Ahmed gazabı üzere gazab hâsıl olup mûmâileyh sultânı Yedikulle’de habs olunmak üzere fermân [65^a] eder. Çok zamân ol mahalde mahbûs olup halâsı çaresin ararken Nogay ümerâsından Halef nâm cân-sipârı on bârgîr tedârük edüp çoban şeklinde zindâna gelüp efendisi sultâna haber verüp halâs sa’yında iken Sultân Mustafa kal’ olunup ve Sultân Osman cülûsı zuhûr etmeyle zindâncılar perîşân olmağın hâzır u âmâde bâgırlere süvâr olup cânib-i Rumili’ne şitâb (firâr) ederler. Ol eyyâmda Sadr-ı a’zam Halîl Paşa Canıbek Geray Han ile ma’ân Diyarbekir’de kışlayup kâ’ım-makâmı Mehmed Paşa idi. Sultânın firârından haberdâr olmağla gûyâ işgüzârlık ile şöhrat vermek hulyâsıyla ziyâde ihtimâm ederek mübâşirler ta’yîn edüp Pirevardi

mahalle vusûlünde Kalgay (Mehmed Geray) vâsıl olup iki taraftan bir mikdâr ceng olundıktan sonra hân-ı sâbıkın hizmetinde olan bî-vefâlar kalgay-ı cedîde tâbi’ olmağla Toktamış Geray’ı ve birâderi Sefer Geray’ı dahı şehîd eylediler. Bir sene mürûr etmedin Kalgay Mehmed Geray’dan ba’zı muhâlefet sâdır olmağla Han-ı Selâmet Geray anın dahı vücûdın ref’ etmege azîmet etmişidi. Ammâ Mehmed Geray haberdâr olup birâderi Şahin Geray ile ittifâk ederek hanın üzerine hurûc eylediler. İki tarafın def’aâtle velvele-i mukâtele ve gulgule-i mukâbeleleri olup ahir-kâr nusret ve [53^a] Selâmet Geray’da olmağla Mehmed Geray ve Şahin Geray Çerkes tarafına firâr eylediler. Ba’dehu Şakay Sultân oğullarından Canıbek Geray’ı kalga, Devlet Geray’ı nûreddîn eyledi.

İşbu Şakay Sultân, Gâzi Geray Han asrında Çerkes semtine (firâr) edüp ol tarafta vefât etmişidi. Oğullarından Canıbek Geray, Devlet Geray’ın vâlideleri Çerkes kabîlelerinden Bestenî Begi’nin kızı olmağla ol kabîlede râhat-güzîn olmuşlar idi. Ba’dehu vâlidelerini Feth Geray Han nikâh edüp anın terbiyesinde oldılar. Ba’dehu hân-ı müşârûnileyh şehîd oldıkda yine kabîle-i mezbûreye revân olup hoş-nişîn olmuşlar idi. Ba’dehu Selâmet Geray han olup Kırım’a geldikde Şahin Geray vâsıtasıyla mezbûre hatunu

Deresi'nde sultân-ı mezbûra yetişüp bir mikdâr ceng etdiklerinden sonra ol garîbü'd-diyâr sultânı bulunan etbâ'ı ile Sultân Osman'ın huzûrına getürdüklerinde yeni olmuş tâze pâdişâh olmağın afv kapusını sedd edüp evvelâ bîçare Halef'i (Halef Mîrzâ'y[1]) telef ve otuz nefer-i bî-günâh âdemisin dahı katl ve Mehmed Geray'ı Rodos'a nefy eyledi ve Şahin Geray şah-ı Acem'in mûnisi ve hem-demi olup ba'zı muhârebelerde izhâr-ı celâdet-birle sadâkat etdiğinden şahın ziyâde i'tibâr ve ikrâmına mazhar olmuşdı. Ba'de-zin kalga oldıkda hukûk-ı kadîmeye ri'âyeten izhâr-ı muhabbet ve arz-ı meveddet ederek irsâl etdiğî nâmesinin mühri "*Bende-i Şah Abbâs Şahin Geray*" olmağla Kızılbaş müverrihlerinden İskender nâm bir şahs mecmû'asına tahrîr etmiştir.

El-hâsıl Canıbek Geray Han, rakîblerini def' etdikden sonra pâdişâh tarafından Acem Seferi'ne me'mûr olmağla asker-i Tatar ile Kefe'den Anadolu'ya ubûr ve Kızılbaş ile [65^b] olan savaşlarda sa'y-ı mevfûr edüp gâh münhezim ü mükedder ve gâh mansûr u muzaffer olup hıdemât-ı kesîrede bulundu. Ve Sultân Osman ile Hotin Muhârebesi'nde bile olup hasbe'l-kader dîn ü devlete hizmet-i vâfire etmeğle

nikâh edüp mezbûr sultânlar dahı hanın yedd-i terbiyesinde oldılar. Ba'dehu Mehmed Geray ve Şahin Geray firâr etdiklerinde Canıbek Geray kalga ve Devlet Geray nûreddîn oldu. Selâmet Geray Han, Mübârek Geray Sultânzâde Devlet Geray Han'ın Ahmed Geray ve Mehmed Geray ve Âdil Geray ve İslâm Geray ve Hacı Geray ve Ivaz Geray ve Sâhib Geray ve Kırım Geray ve Alp Geray ve Şakay Mübârek Geray ve Cihân Geray ve Gâzi Geray ve Feth Geray ve Selâmet Geray nâm on dört nefer oğullarının cümlesinden yaşı küçük olmağla Mehmed Geray ve İslâm Geray ve Gâzi Geray Hanların hizmetlerinden olup ba'dehu Feth Geray Han'a nûreddîn ve ba'dehu Gâzi Geray tekrâren han oldıkda kalga olmuşıdi. Ba'dehu han olup müddet-i hükûmetinden iki sene dört ay mürûrında bin on tokuz Rebî'ü'l-evvelî⁹²⁹ dâr-ı âhirete intikâl etmiştir. Ve müddet-i hayâtı elli iki senedir. Hâliyâ Kırım hanları olanlar ânın evlâd-ı kirâmlarındandır.

Selâmet Geray Han'ın vefâtından sonra Kalgay Canıbek Geray Sultân hanlık recâsıyla birâderi Nûreddîn Devlet Geray Sultân'ı Âsitâne'ye irsâl eyledi. Ve Çerkes cânibinde firâr eden Şahin Geray birâderi Mehmed Geray dahı dest-i

müşârü'l-bi'l-benân olmuşdı. Bilâ-mûcib bin otuz iki Cum'ade'l-evveli'nde⁶⁷⁰ azl ve Çirmen Sancağı hâss ta'yîn olunup mahall-i mezbûra nefy olundu.

Sultân Ahmed asrında Yedikulle'de habs olunup Sultân Osman⁶⁷¹ asrında Rodos'a nefy olunmağla mahall-i mezbûrda olan Hüseyin Paşa ile ülfet ü ünsiyyetleri olmağın ol esnâda Hüseyin Paşa vezîr-i a'zam olıcak bin otuz iki Cum'ade'l-evveli'nde⁶⁷² Mehmed Geray han olup **(Mehmed Geray Han Şahin Gerayzâde)** birâderi Şahin Geray'ı kalga edüp Acem'e mektûb ve âdem gönderüp da'vet eyledi. Şah Abbâs dahı şâhâne keremlerden mâ'adâ esed amelî iki kılıç verir ve mutâyebe tarîkiyle “*Eğer pâdişâh seni bu cânibe me'mûr ederse bizimle mukâtele eder misin?*” dedikde, sultân dahı “*Kurd eğer koyun kuzusun görse kalmaz tâkati / Nice sabr eder görüp şahin gögercin yavrusun?*” mefhûmını icrâ edicek, Şah Abbâs dahı sultânın işbu merdâne cevâbından mahzûz olup: “*Sanmasın bu görünen her ay başında mâh-ı nev / Ehl-i dünyâyâ felek mâh deyu parmak gösterir*” mazmûnıyla amel ederek “*Alma mısın?*” deyu latîfe etdiği meşhûrdır.

tuğyânda pûyân iken hanlık talebinde sa'y-ı ihtimâm etdiler. Bunların sa'yı fâ'ide etmeyüp sene-i mezbûre Rebî'ü'l-âhiri'nde⁹³⁰ Canıbek Geray han olup birâderi Nûreddîn Devlet Geray'ı kalga ve Selâmet Geray Han oğullarından Azamet Geray'ı nûreddîn eyledi. Mehmed Geray ve Şahin Geray hanlık kendülerine olmadığından münfa'ıl olup ateş-i hasedleri müşta'il olmağla cem' etdikleri eşrâr-ı Tatar ile Canıbek Geray Han'ı bir def'a Kefe'de ve bir kerre Bağçesaray'da muhâsara edüp gâlip olmaga karîb oldıkda ahâlî-yi Kırım cânib-i Canıbek Geray'a i'ânet etmeyle sultân münhezim olup Şahin Geray [53^b] şâh-ı Acem'e firâr eyledi. Ve Mehmed Geray Âsitâne'ye azîmet eyleyüp Gelibolı kurbünde pâdişâha müsâdefet edüp dâmen-i bûsiyle müşerref olmağın afv-ı isyân ve kifâyet mikdârı sâliyâne ihsân olunup kasaba-i mezbûrede iskân olundu. Sultân Ahmed'in vezîri Nasûh Paşa ile Mehmed Geray'ın nev'ân ünsiyyetleri olmağla pâdişâh tarafından ruhsat olmadı. Sultân, mezbûrı han etmek üzere Edrene'ye da'vet eyledi. Sultân dahı bilâ-tevakkuf yânında (bulunan) nökerleriyle süvâr olup Edrene tarafına azîmet eyledi. Sultân Ahmed şikârda bulunup bir kartala şahin ihâle

⁹²⁹ Mayıs/Haziran 1610.

⁶⁷⁰ Mart/Nisan 1623.

⁶⁷¹ Metinde sehven “Osman'da” yazılmıştır.

⁶⁷² Mart/Nisan 1623.

⁹³⁰ Haziran/Temmuz 1610.

Hülâsa sultân-ı mezbûr izhâr-ı şevket ve celâdet ederek Isfâhân'dan hareket edüp Kırım'a vusûlinden bir hafta mürûr etmedin Vezîr Hüseyin Paşa azl olunmağla cânib-i Canibek Geray olan ricâl-i devlet, pâdişâha Mehmed Geray'ı zemm ve Canibek Geray'ı medh ederek bi-eyyihâl bin otuz üç Şa'bânı'nda⁶⁷³ Kırım hanlığı yine Canibek Geray'a tevcîh olunup [66^a] birâd[er]i Devlet Geray'ı kalga edüp donanma-yı hümâyûn ile bî-pervâ Kefe'den zuhûr etdi. Mehmed Geray Han ve Şahin Geray Sultân dahı bilâ-cürm azl olundıklarından bî-huzûr olmağla mevcûd olan asker-i Tatar ile azîmet edüp Kefe taşrasında Canibek Geray'a müsâdefet ve mukâteleye şürû' olundıkda tîr-i Tatar'a asker-i Osmanî tâkat getürmediğinden münhezim olup paşa ve Canibek Geray Han tahlîs-i cân içün Kefe Kal'ası'na girizân oldılar. Bi'z-zarûr hanlık tekrâr Mehmed Geray'a ibkâ ve Canibek Geray ke'l-evvel Çirmen Sancağı'nı mutasarrıf olmak üzere fesâd ü fitne def' olundu. Ammâ Mehmed Geray ve Şahin Geray'ın nâ-sezâ işleri pâdişâhın nişânde-i hâtırı olmuşdı ve hem ol asrda mevcûd olan selâtinden Selâmet Geray Hanzâde Bahâdır Geray (1) ve Azamet Geray (2) ve Mübârek Geray (3) ve İslâm Geray (4) ve Safâ Geray (5) ve Gâzi Geray Hanzâde İnâyet Geray (1) ve

etdirdikde beynlerinde bir püşte-i hâl olmağın Mehmed Geray-ı bî-haber dahı ol kartala şahin ihâle eyledi. Bi-hükm-i kazâ Mehmed Geray'ın şahini çabuk bulunup pâdişâhın şahininden mukaddem ol kartalı sayd edicek Sultân Ahmed gazaba gelüp "*Benüm şikârımı sayd etmek kaydında olan ne gûne küstahdır?*" diyerek ol püştenin üzerine ılgâr ederek görür ki Mehmed Geray Sultân kırk elli mikdâr pür-silâh Tatar ile bilâ-me'mûlin ve lâ-ihbâr aşikâr olup "*Bu ne ahvâldir?*" deyu su'âl etdikde Nasûh Paşa hakîkatı söyler. "*Ammâ âdî ricâl ü nisâ ahvâl olan ba'zı ukalâ-yı muvâzin sikalâ, kitâb-ı hüsnînin iki sahîfe metnini okurdum, kelâmum şimdi şerhinde bedî' ile beyân oldu*" üslûbınca işbu da'vete nice dürlü bedî' şerhler yapup "*Ale'l-husûs cenâbınızdan ruhsat olmadın, böyle bî-vakit da'vetden murâd size su-i kasd olup sultân-ı mezbûrî tahta cülûs ettirmekden gayrı nedir?*" deyu pâdişâh[1] iğzâb etmeleriyle Mehmed Geray-ı bî-günâh, sâbiken mahbûs olduğu Yedikulle'de habs olunmak üzere fermân eyledi.

Sultân-ı mezbûr ol mahall-i menhûsda nice zamân mahbûs olup dâ'imâ halâsı çaresini arayup "*Edeli sineni gehvâre bu tıfl gönül / Bebeklerim tulû yaşında iki kaş yatur*" mefhûmınca dîdesi giryân ve ciğeri püryân idi. Nogay mîrzâlarından

⁶⁷³ Mayıs/Haziran 1624.

Hüsâm Geray (2) ve Sa'âdet Geray (3) ve İvâz Geray (4) ve Alp Geray Sultân'ın oğlu Mengli Geray bi'l-cümle cânib-i Canibek Geray olup Mehmed Geray ve Şahin Geray'a adâvet üzere olduklarından müşârunileyhümânın hizmetlerinde nesl-i Cengiz'den kendülerinden mâ'adâ bir ferd yok idi. Hatta Mehmed Geray'ın kaçmak ve göçmek olmadın öndin Boğdan câriyesinden Boğdan lakab Ahmed Geray nâm bir oğlu var idi. Ol dahı rehinlik unvânıyla Devlet-i Aliyye hıfzında idi. Ve Şahin Geray'ın kuvve-i tevlîdi bile yok derler idi. Gâzi Geray'ın birâderi maktûl Feth Geray asrında Leh boyarlarından bir nâ-bekârın kızı Tatar eline esîr olup biraz müddet Feth Geray'ın sarâyında hizmet edüp ne dîn-i İslâm'dan ve ne vuslat-ı sultândan hisse-mend olmayup altûna tebdîl olunmak münâsib görülmegle Hacı Ahmed nâm şahs ile ol kızı Leh memleketine irsâl etmişdi. Esnâ-yı tarîkde [66^b] ol kızın hâmile olduğu zâhir olup Feth Geray hareminin mesmû'ı olıcak ehl-i haremin bir cesûresi "*Filân câriyenizden olan oğlunuzun yaşı uzun olsun*" deyu latîfe yollu tebrîk etdikde Feth Geray dahı "*Bu ne sözdür?*" deyu bir tepme urup ba'dehu tefahhus eyledikde ahvâle vâkıf olmağın câriyeyi ve Hacı Ahmed'i dahı katl için âdemler irsâl eyledi. Ol eyyâmda boyarın kızı mürd olup ve Hacı Ahmed veled-i mezbûra Mustafa tesmiyye edüp

Halef nâm cânsipârı, efendisinin yolına tîr-i kazâya cânını hedef ederek on bargir tedârük edüp Sultân Mustafa nüzûl ve Sultân Osman cülûsı esnâsında fırsattır diyerek bir takrîb ile zindândan halâs ve mezbûr bargirlere süvâr olup firâr ederler. Rumili cânibine mürûrlarında rikâb-ı kalem-kâm işgüzârlık icrâ ederek mübâşirler ta'yîn edüp ziyâde ihtimâm eyledi.

Sultân-ı müşârûnileyh Prevadi Vâdisi'ne erişdikde akab-gîrlere dahı erişüp bir mikdâr girüdârdan sonra [54^a] ol garîbü'd-diyâr sultân ve sâ'ir Tatar'ı dahı düşürüp Sultân[n] Osman huzûrına ihzâr etdiler. Pâ[di]şâh hazretleri şâbb olmağla ricâl-i seng-dillerin iğvâsıyla merhamet kapusını sedd edüp evvelâ bîçare halef-i telef ve ba'dehu otuz nefer-i bî-günâh binaullah tebâh etdirüp ve Mehmed Geray'ı Rodos'a nefy ile tertîb-i cezâ eyledi. Ve Şahin Geray şâh-ı Acem ile mûnis ve hemdem olup ba'zı muhârebelerde izhâr-ı şecâ'at-birle şâhın iltifâtına mazhar olmuşdi. Ba'de-zîn kalgay oldıkda izhâr-ı muhabbet ve hukûk-ı kadîmeye ri'âyet edüp mahsûs elçi-birle irsâl ettiği meveddetnâmesinin imzâsı Bende-i Şâh Abbâs Şahin Geray olmağla Kızılbaş müverrihlerinden İskender nâm bir bed-ma'âş mecmû'asında tahrîr etmiştir.

bilâd-ı ba‘ide firâr üzere olur. Ba‘de-zin Feth Geray dâr-ı âhirete intikâlinden sonra Hacı Ahmed dahı vatani olan kasaba-yı Akmesicid’e gelüp koyun sâhibi olmağla mezbûr Mustafa’yı çobanlık hizmetinde istihdâm etmişdi. Şahin Geray ol oğlanı ararken Akmesicid’de bulup Mehmed Geray Han huzûrına getürüp nûreddîn etmişlerdir. Ve bir rivâyetde Feth Geray katl olundıkda ba‘zı müte‘allıkâtı gizlemiş idi. Ba‘de-zin kendüsünü izhâr etdi derler. Bi-eyyihâl Çoban Geray dedikleri oldur.

لِّلنَّاسِ فِيمَا يَعْرِشُونَ مَذَاهِبٌ⁶⁷⁴

Bir bayramda mezkûr olan sultânlar cümleleri dîvân-ı pâdişâhîde bulunup Cengiz töresi üzere yaşı büyük olmağla cümlesini Boğdan Ahmed Geray takaddüm etdikde Pehlîvân Hüsâm Geray ki cünûn rütbesinde hiddet ü gazab ile meşhûr olmağın a‘dâsında olan Ahmed Geray’ın tasaddurundan münfa‘il olup gavga başlamak sevdâsıyla Ahmed Geray’a Boğdan lisânınca birkaç söz söyler. Ahmed Geray dahı lisân-ı mesfûr üzere bir su‘âline beş on cevâb vericek eline hançerin alup katl etmek niyetiyle “Ümmet-i Muhammed, bir câriye-i müsebbiyeden doğmuş Türkçe bilmez mechûlü’n-neseb selâtin gürûhını takaddüm etmek ne demekdir?” deyu

El-hâsıl Canıbek Geray Han ağıârı def‘ etdikden sonra pâdişâh tarafından me‘mûr olmağla asker-i Tatar ile Kefe’den Anadolu’ya ubûr, Kızılbaş ile purhâşda sa‘y-ı mevîfûr edüp gâh mansûr u muzaffer ve gâh münhezim ü mükedder olup hizmetde bulundu. Ve Sultân Osman ile Hotin cenginde berâber olup dîn ü devletde pesendide hizmetlerde bulunup ve ganâ’im-i firâvân iğtinâm edüp müşâr-ı bi’l-benân olmuşdı. Bilâ-mûcib bin otuz iki Cumade’l-evveli’de⁹³¹ azl ve Çirmen Sancağı havâss ta‘yîn olunup mahall-i mezbûra nefy olundığı meyân-ı a‘yânda bile istiğrâb olunmuşdur.

Ol esnâda Sultân Ahmed asrında Yedikulle’de mahbûs olup sonra Rodos’a nefy olan Mehmed Geray’ın aşinâlık tahsîl etdiği pâşâ-yı sadâret-uzmâ olan mühr-i vezârete nâ’il olmağla sultân-ı mezbûr, Rodos’dan da‘vet olunup bin otuz iki Cumade’l-evveli’de⁹³² müşârûnileyh Mehmed Geray han olup, Şâh Abbâs’ın zayf-ı muhteremi olan birâderi Şahin Geray’ı kalga eyleyüp mahsûs âdem ile mektûb gönderüp da‘vet eyledi.

Şâh Abbâs ebnâ-yı cinsi arasında hâtırşinâs olmağla ata-yı şâhânelerinden mâ‘dâ vedâ‘ ve katında Şahin Geray Sultân’ın rikâbına elini koyup latîfe

⁶⁷⁴ “Linnâs fimâ ya‘şukûn mezâhib”. Tercümesi: “İnsanların benimsedikleri(aşık oldukları) yollar vardır.

⁹³¹ Mart/Nisan 1623.

⁹³² Mart/Nisan 1623.

feryâd ederek yürüyüş etdikde “*Dîvân-ı pâdişâhîde bu makûle iş sû-i edebdir*” [67^a] diyerek ehl-i dîvân zahmetlerle güçile def‘ etdiler. El-hâsıl Mehmed Geray ve Şahin Geray’ın bahtları yevmenfe-yevmen tenezzülde olmağla ol eyyâmda ümerâ-yı Mansûr’un meşhûrî olan Kantimur Mîrzâ kibr ü gurûrından nâşî Kırım hanlarına itâ‘at etmeyüp Akkirman havâlîsinde evkât-güzâr olurdu. Mehmed Geray Han mîrzâ-yı mezbûrî katl ü i‘dâm için asker-i Kırım ile Şahin Geray’ı irsâl eyledi. Kantimur dahı cemî‘-i müte‘allikâtla Nehr-i Tuna’dan ubûr ve hanın hükmü cârî olmayan Dobruca hudûdına mürûr eder. Şahin Geray dahı,

إذا جاء لقضاً عمى البصر⁶⁷⁵

mefhûmınca mahall-i mezbûra vâsıl olıcak, memleket ahâlîsi Kantimur’a i‘ânet etmeğle Şahin Geray münhezim olup ümerâ-yı Şirin ve nice Müslimîn zîr-i zemîn oldılar. Kartal pençesinden halâs olan kanatı kırılmış şahin gibi kılıçdan kalan askeriyle geldiği cânibe avdet etdiler. Kantimur fırsat bulmagla sonuna düşüp Bağçesaray’a değin gelüp bin otuz altı Ramazânı’nın evâ’ilinde⁶⁷⁶ han ve sultânı muhâsara eyledi. Ramazân’ın yigirminci günü⁶⁷⁷ han cânibi gâlip olmağla Kantimur, Kefe Kal‘ası’na kaçup beş on gün askerine nizâm verdikden

yüzinden “*Eğer pâdişâh seni bu tarafa irsâl ederse bizimle ceng eder misin?*” dedikde “*Yahyâ burada hâtır-ı yârâna bakılmaz*” mefhûmınca “*Kurdun kuzu yavrusu gördükde sabra mecâli kalmadığı gibi şahinin dahı görgercin yavrusu gördükde karara ihtimâli yokdur*” dediğinden şâh, gâyet mahzûz olup “*Cem‘-i mâl edüp bu dünyâda hulûd zann edene / Gösterir çarh ayda bir barmak ana mâh deyu*” üslûbınca “*Mâh alma mısın?*” deyu elin gösterdiği meşhûrdır.

Hülâsa, Şahin Geray Sultân izhâr-ı celâdet ile Isfâhân’dan hareket edüp Kırım’a vusûlünde [54^b] bir hafta mikdârıistirâhat etmedin mezbûr Hüseyin Paşa vezâretten azl olunmağla Canıbek Geray’ın cânibleri olan ricâl dürlü dürlü hîle semtine sülûk edüp Sultân Murâd’ın derûn-ı celâdet-makrûnunu Mehmed Geray Han’a tekdîr etmeleriyle bin otuz üç Şa‘bânı’nda⁹³³ def‘a-i sâniye Canıbek Geray han olup birâderi Devlet Geray’ı kalga eyledi. Ve donanma-yı hümâyûn ile Kefe’ye duhûlünde Mehmed Geray ve Şahin Geray bilâ-sebeb azl olundıklarından ziyâde bî-huzûr olup Kal‘a-yı Kefe taşrasında ceng ü kîtâle mübâşeret etdiklerinde asker-i Osmanî münhezim olmağın pâşâ-yı kapûdân ve

⁶⁷⁵ “İzâ câe’l-kazâ umîye’l-basar”. Tercümesi: “Kaza geldiğinde gözler kör olur”.

⁶⁷⁶ Mayıs 1627.

⁶⁷⁷ 4 Haziran 1627.

⁹³³ Mayıs/Haziran 1624.

sonra tekrâr muhâsara ve mukâteleye ikdâmında Kantimur'un askerinden bir iki bin âdem helâk olduğu esnâda, ki mâh-ı Şevvâl'in yedinci günüdür⁶⁷⁸, cânib-i pâdişâhîden Canıbek Geray üçüncü def'a han (**Canıbek Geray Han**) ve birâderi Devlet Geray kalga ve Selâmet Gerayzâde Azamet Geray nûreddîn olup donanma-yı hümayûn ile Kefe'ye duhûl etdiklerinde “Ölmez hanın kızıyız” diyerek asker-i Tatar, han-ı cedîde meyl edüp husûsan ol eyyâmda kapu halkının sözü nâfiz olanlardan hanın tûfengcibaşısı can atup [67^b] etbâ'-yı vâfire ile han-ı cedîde lâhikk olmağla Mehmed Geray Han kendüye mahsûs beş on nökeriyle sahrâ-yı Özi'ye firâr etdi. “Kırım askeri bizim ile ceng etmez. Hemen siz mâl yağmasında olup bize kafadâr olun” deyu Özi kenârında olan Kazak keferesini aldayup ertesi sene Or taşrasına gelüp mukâtele etdiklerinde Kazak melâ'ininin ekseri mürd olıcak kılıçdan kalanları “Sen bizi aldatup tilkilikle bu belâyâ uğratdın” deyu Mehmed Geray Han'ı katl etdiler. Bin otuz sekiz Şevvâli'nde⁶⁷⁹ Eski yurt'da binâ olunan ceddî türbesinde defn olundu. Müddet-i hükûmeti def'a-yı evvelîde bir sene iki ay ve def'a-yı sâniyede üç sene tokuz ay ve tegallûble dört ay dahı zabt etmeyle mecmû'ı dört sene on bir ay olmuştur.

Canıbek Geray Han tahlîs-i cân için Kefe'ye girizân olıcak hanlık tekrâren Mehmed Geray Han'da ibkâ olunmak üzere musâlaha olunup Canıbek Geray Han ke'l-evvel Çirmen Sancağı'nı mutasarrıf oldu. Ol asrda mevcûd olan sultânlar Selâmet Geray Han evlâdından Bahâdır Geray ve Azamet Geray ve Mübârek Geray ve İslâm Geray ve Safâ Geray cümle cânib Canıbek Geray Han'da ve Gâzi Geray Han oğullarından İnâyet Geray ve Hüsâm Geray ve Sa'âdet Geray ve İvâz Geray ve dahı Alp Geray Sultân'ın oğlu Mengli Geray sâye-i pâdişâh-ı cihânda olup bi'l-cümle Mehmed Geray ve Şahin Geray'a adâvet üzere idiler. Ve Mehmed Geray Han'ın nesebi Boğdan câriyesinden tevellüd eden Boğdan lakab Ahmed Geray'a münhasır ve Şahin Geray[ın] kuvve-i müvellidesi bi'l-küllîyye tevlîdden kâsır idi. Ve mezkûr Ahmed Geray dahı resm-i kadîm üzere rehinlik unvânıyla Âsitâne'de mahfûz olmağla nûreddîn olmaga nesl-i Cengiz'den bir sultân bulmadılar.

Gazâi mahlas Gâzi Geray Han asrında Leh boyarlarından bir kız, Tatar eline giriftâr olup biraz müddet Kalgay Feth Geray sarâyında hizmet etmişidi. Cârîye-i mezbûre nûr-ı îmandan hissemend olmadığı gibi hüsn-i çehreden bî-behre

⁶⁷⁸ 21 Haziran 1627.

⁶⁷⁹ Mayıs/Haziran 1629.

Ve Şahin Geray yine bir takrîble düşmen elinden halâs olup yine Kızılbaş firâr eyledi. Ol eyyâm şah safî olup Şah Abbâs’dan gördüğü iltifât olmamağla Çerkes ve Kumuk câniblerinde tazyî’-i ömr ederken Sultân Murâd Gâzi Revân fethine azîmet eyleyüp sahrâ-yı Üsküdar’da haymelerini kurup istirahatde iken,

الاقدام تحصيل المرام⁶⁸⁰

mefhûmı üzere ordu-yı hümayûna dâhil ve silahdâr paşa dâ’iresine vâsıl olup “*Katl ederseler vücûhla sezâyım. Afv ederseler Hakk Te’âla hazretleri “sebkât-i rahmeti âlâ gazabihi” buyurmuşlardır. Zillullah olan pâdişâhların merhameti gazabından gâlibdir deyu gelmiştir*” dedikde silahdâr paşa dahı pâdişâha ifâde eyledikde ıslâh-ı nefis için bin kırk üç senesinde⁶⁸¹ Cezîre-i Rodos’a habs etdiler.

Canıbek Geray Han hasm-ı cânlarından halâs olmağla nev’ân iktidârı olup kalgası Devlet Geray’ı Leh küffârına [68^a] çapulı için irsâl etmişdi. Ol seferde Devlet Geray Sultân münhezim olup ma’iyyetinde olan İslâm Geray Sultân kâfir eline esîr oldu. Kalgay-ı mezbûr avdetinden çok zamân mürûr etmedin âhirete intikâl edip Nûreddîn Azamet Geray kalga olup hanın oğlu Akça Sultân lakab Mübârek Geray nûreddîn oldu.

olmağın hemser-i sultânî olmaga lâ’ık olmadığından altûna tebdîl münâsib görölüp Hacı Mustafa nâm bir şahs ile ol duhteri pederine irsâl etmişdi. Ol kızın yolda hamlı zâhir olup sultânın harem tarafları erişmekle ehl-i haremden bir cesûresi sultân bir şikârgâhdan gelüp cizmesin çıkarırken “*Boyar kızı câriyenizden tevellüd eden oğlunuzun yaşı uzun olsun*” deyu hezl tarîkiyle tebrîk edecek sultân-ı gayret-şi’âr amel-i hamldan haberdâr olmamak iddi’âsıyla cesûre-i mezbûrın göğsüne bir muşt urup “*Bu ne gûne sözdür?*” deyu tefahhus edüp ahvâle vâkıf olıcak câriyeyi ve hacıyı dahı katl u i’dâm için âdemler irsâl eyledi. Ol eyyâmda duhter-i Boyar mürd [55^a] olmağla darü’l-bevârda karar ve Hacı dahı sultânın gazabından habîr olmağın oğlanı alup Azak semtine firâr etmişdi. Ba’dehu Feth Geray han olup şehîd dahı oldıktan sonra mûmâileyh Hacı müvelledi ve vatanı olan (Kasaba-yı) Akmescid’e avdet edüp mezbûr oğlanı dahı Mustafa nâm ile çobanlık hizmetinde istihdâm etmişdi. Hacı-yı mezbûr mûmâileyh Çoban Mustafa’ya bir kız alıvermekle iki oğlu olup birine Kulbuldı ve birisine Çulbuldı deyu nâm etmişdi. Kalgay Şahin Geray Sultân işbu ahvâle muttali’ olıcak Mehmed Geray Han’a ifâde edüp mûmâileyh Çoban Mustafa’yı Devlet

⁶⁸⁰ “El-ikdâmu tahsîlü’l-merâm”. Tercümesi: “Gayret eden meramına ulaşır”.

⁶⁸¹ 1633.

Azamet Geray'ın gurûr u tekebbürü belki tegallübü zuhûr etmeyle bin kırk senesi Zi'l-hiccesi'nde⁶⁸² katl olunup Mübârek Geray kalga ve maktûlün birâderi Mehmed Geray nûreddîn, bir sene mürûrında Akça Sultân vefât edüp hanın Hacı Geray nâm yedi yaşında oğlu nûreddîn oldu.

Sultân Murâd, Canıbek Geray Han'ı ba'zı seferlerde tekâsülünden “*Ceng eri değil*” deyu bin kırk dört Ramazânı'nda⁶⁸³ azl ve İnâyet Geray'ı nasb edüp (**İnâyet Geray Han Maktûl bin Gâzi Geray Han**) Canıbek Geray'ı Şahin Geray'ın mahbûs olduğu Cezîre-i Rodos'a nefy etmeyle iki sâkitü'l-kevkeb ve mugâyirü'l-meşrebi bir mahall-i menhûsda cem' ve mahbûs eyledi. Gönüllerinde Azak ve Kazağ'a belki Deşt-i Kıpçağ'a kâni' olmayan âdemler bir virâne hem-nişîn oldılar.

Ba'zı vakitlerde döşek ve yasdık ve halı makûlesi uruşmalarını ve sahndan tathîr içün taşra çıkardıklarında birbirinden fark etmeyüp iki tarafın hâdimleri gavgayı kabardup mudârebelerinde ekseryâ Şahin Geray tarafı gâlip olup Canıbek Geray Han “*Gurbetde dahı şu şahsın kederinden emîn olmadım*” deyu şikâyet ederdi.

Geray nâm ile nûreddîn eylediler. Ve oğulları Kulbuldı'ya Feth Geray ve Çulbuldı'ya Âdil Geray tesmiyye edüp nesl-i Cengiz'de idhâl etdiler. Ve dahı (...) mezkûr pederi Feth Geray Han şehîd oldıkda ba'zı müte'allıkâtı hânesinde mestûr idi. Ba'de-zîn kendüsini izhâr etmişdir deyu nakl ederler.

وَالنَّاسُ فِيمَا يَعِشُونَ مَذَاهِبٌ⁹³⁴

Âsitâne'de olan sultânlar bir bayram, bayram mu'tâdları üzere dîvân-ı pâdişâhîde cem' olunmuşlardı. Cengiz töresi üzere yaşı büyük yukarı otururken lâkin kânûn-ı Osmanî üzere rehîn olanlara cümle cümle selâtinin yukarısında mahall ta'yîn olunmağın Boğdan Ahmed Geray cümlesinden yukarı oturmuşdu. Kazâra ol meclisde bulunan sultânlardan hiddet ü gazabı cünûn rütbesinde olan Pehlivân Hüsâm Geray Sultân, Ahmed Geray'dan yaşı büyük ve hem beynlerinde adâvet olmağla mûmâileyh Ahmed Geray'ın tasaddurunu tahammül etmeyüp gavgaya bahâne içün bir mikdâr Boğdan lisânından haberdâr olmağın, lisân-ı mesfûr ile mûmâileyhe hitâb etdikde “Bu köhne şalıma bakma mekâl-i hâlîme bak / Metâ'-ı hücre-i dilde nice kumaş yatur” mefhûmınca Ahmed Geray-ı sâfi-i dil, vâlidesinden tahsîl etdiği elfâz-ı garîbe ile Hüsâm Geray'ın bir su'âline on cevâb

⁶⁸² Temmuz 1631.

⁶⁸³ Mart 1635.

Han-ı mezbûr, olduğu mahallde bin kırk altı Cum‘ade’l-âhiri’nde⁶⁸⁴ âhirete intikâl edüp kal‘a-yı mezbûre yânında defn ve üzerine kubbe binâ olundu. Müddet-i hükûmeti def‘a-yı evvelide on iki sene, def‘a-yı sâniyede iki sene üç ay ve def‘a-yı sâlisede yedi sene, müddet-i hayâtı yetmiş seneye [68^b] karîbdır. Eğerçe Şahin Geray Sultân hasm-ı cânı Canıbek Geray’ın mevtini müşâhade ile mesrûr u handân oldu. Ammâ Kırım hanı olan İnâyet Geray Han, “<i>Şahin Geray’ın meyân-ı Tatar’da âdemisi ve mektûbı eksik olmayup umûrımıza halel vermektedir</i>” deyu i‘lâmı vâsıl olduğu esnâsında ulûm-ı felekiyyeden haberim var iddi‘âsında olan bir câhilin dahı “<i>Kuş isminde bir şahs Devlet-i Aliyye’ye zarar etmesi mukarrerdir</i>” demegle Sultân İbrâhim, Şahin Geray’ın katlini Mısır’a vâlî edüp gönderdiği Nakkaş Mustafa Paşa’ya tahmîl eyledi. Mesfûr paşa dahı Rodos’a vusûlünde şahin avlamak için av kurup yem gösterir gibi kal‘anın taşrasında sâyebânını kurup tertîb-i ziyâfet ederek Şahin Geray’ı da‘vet eder. Şahin Geray bî-haber olmağın ol esnâda dervîşlerden bir seyyâh bu sırra vâkîf olmağla bir mektûba tahrîr edüp arz-ı hâl sûretinde sultâna verür. Ammâ sultânın yazı okumak husûsında noktadan haberi	vericek, pehlevân-ı mezbûr “<i>Ümmet-i Muhammed, câriye-i müsebbiyyeden tevellüd eden Türkçe bilmez bir mechûlü’n-neseb gürûh, selâtine takaddüm etmek ne demektir?</i>” deyu feryâd ederek hançer çeküp mûmâileyh Ahmed Geray’ın üzerine yürüyüş eder. Ammâ “<i>Pâdişâh dîvânında bu makûle iş edesizlikdir, etmen</i>” diyerek ehl-i dîvân azîm meşakkatle beher-hâl def ederler. Ol esnâda taraf-ı pâdişâhîden sâhib-i tuğ u alem pâşâ-yı mükerrrem olan Nogay Kabîlesi’nden Mansûr mîrzâlarının eşbeh ü meşhûrı Kantimur Mîrzâ, Akkirmân havâlisinde olup Kırım hanlarına itâ‘at etmemeyle Mehmed [55^b] Geray mîrzâ-yı mezbûrî i‘dâm için Şahin Geray Sultân’ı asker-i Tatar ile ol tarafa irsâl eyledi. Kantimur-ı mezbûr haberdâr olup Nehr-i Tuna’dan ubûr ve hanın hükmü cârî olmayan Dobruca hudûdına mürûr eyledi. Şahin Geray Sultân dahı celâdetinden nâşî nehr-i mezbûrî ubûr ve mahall-i mezkûra vürûdunda vilâyet ahâlîsi dahı mansûrlara nâsır olmağla Şahin Geray Sultân askeri münhezim olup ümerâ-yı Şirin ve nice Müslimân dahı zîr-i zemîn oldu. Kartal pençesinden halâs olan kanatı kırılmış şahin gibi Sultân Şahin

⁹³⁴ “Ve’l-li’n-nâs fî-mâ ya‘şukûn mezâhib”. Tercümesi: “İnsanların benimsedikleri(aşık oldukları) yollar vardır.

⁶⁸⁴ Kasım 1636.

olmadığından “Beş on pâre verin” diyerek hâtırına bir vehm hutûr etmeyüp unvân izhâr ederek meclis-i paşaya dâhil oldu.

چو شاهین باز منداز پریدن ز کنجشکش لکدباید
جشیدن⁶⁸⁵

mefhûmı üzere hâzır etdikleri kemendiyle bend eyleyüp i‘dâm etdiler. “Memlekete sığmayan ejder dehân / Eyledi Sûrâh-ı ademde mekân”. Bin elli senesinde⁶⁸⁶ adüvv-i cânı olan Canıbek Geray’ın kabri civârında defn olundu. Müddet-i hayâtı elli iki senedir.

Nakş-ı mesfûr bu nakşı işledikten sonra “Nakş-ı âlem pâyîdar olmaz misâl-i destmâl / Var mezâristana yazılmış hacerden evreng al” mazmûnından gâfil olduğu hâlde Mısır-ı Kahir’e azîmet [69^a] eyledi. “Söz tamâm oldu, işin kalmadı şimdi burada / Sözü merbût ederek gel sadede gel sadede”

Han-ı cedîd İnâyet Geray, pederi vefât edüp ve karındaşları Toktamış Geray ve Sefer Geray katl olundıklarında kendüsinden küçük Hüsâm Geray ve Sa‘âdet Geray ve Ivaz Geray nâm birâderleriyle cânlarını tahlîs için Âsitâne’ye dâhil olduklarında hâllerine merhamet olunup alâ-kadrü’l-kifâye

Geray kılıçdan kalan asker ile Kırım’a avdet eyledi. Bu def’a mansûrlar mansûr olmağın Bağçesaray’a gelince Şahin Geray’ın sonuna düşüp bin otuz altı Ramzânı’nın evâ’ilinde⁹³⁵ han ve sultânı muhâsara ederler.

Mâh-ı mezbûrın yigirminci günü⁹³⁶ han cânibi gâlip olup Kantimur-ı mezbûr Kefe Kal‘ası’na firâr eder. Beş on gün askerine nizâm verüp yine Bağçesaray’a azîmet edüp muhâsara ve mukâteleye ikdâmında Kantimur-ı bî-şu‘ûr tarafından bir iki bin âdem-i seyf hayf ile ademe kadem basup münhezim olduklarında, ki sene-i mezbûre Şevvâli’nin yedinci günü⁹³⁷ def’a-yı sâlise Canıbek Geray han olup birâderi Devlet Geray’ı kalga ve Selâmet Geray Hanzâde Azamet Geray’ı nûreddîn eyleyüp donanma-yı hümâyûn ile Kefe’ye duhûlü ahâlî-yi Kırım’ın mesmû’ı olıcak “Ölmez hanın kulıyız” diyerek cümle asker cânib-i Canıbek Geray’a meyl edüp husûsen ol eyyâmda kapu halkının nâfizü’l-keâm ve pişvâsı hanın tûfengcibaşısı dâne-i tûfeng gibi Canıbek Geray cânibine cân atup vâfir etbâ’ ile hân-ı cedîde ilhak olmağın Mehmed Geray Han beş on nökeriyle Özi sahrâsında firâr eder. Ve “Kırım halkı

⁶⁸⁵ “Çû şâhîn bâz mâned ez-perîden, zi-gonceşkeş leged bâyed çeşîden”. Tercümesi: “Şahin uçma kabiliyetini yitirince serçenin tekmesini tadar”.

⁶⁸⁶ 1641.

⁹³⁵ Mayıs 1627.

⁹³⁶ 4 Haziran 1627.

⁹³⁷ 21 Haziran 1627.

ta'yinât ile Yanbolı havâlisinde ikâmet etdirilmişdi.

Canıbek Geray azl olundıkda mezbûr İnâyet Geray Âsitâne'ye da'vet olunup sâbıkâ zikr olunan Kantimur ile ma'ân asker-i Tatar'ı alup Timurkapu'dan ubûr ile Acem Seferi'ne me'mûr olmak üzere han nasb olunup Kırım'a vusûlünde Pehlivân Hüsâm Geray'ı kalga ve Sa'âdet Geray'ı nûreddîn edüp me'mûr olduğu Acem Seferi'ne azîmeti esnâsında mesfûr Kantimur bir husûsda handan yüz çevirüp Sutud(?) nâm mahallde han askerinden dûr ve bi'l-cümle kabîlesi ve müte'âllıkâtı ile Akkirman'a ubûr edicek han-zâde gazaba gelüp Acem Seferi'nden avdet ve mezbûrların hakkından gelmek için Akkirman'a azîmetinde Nehr-i Ten kenârında sâkin olan Orak Kabîlesi'ni emvâl ü eskâliyle Kırım'a nakl edüp askerın çokluğuna i'timâden bir husûs için Kefe Kādısı Hamid Efendi'yi kendünün da'vâ-yı bâtılına şâhid tutup Kefe ahâlîsi ile muhâsamet ve kal'a muhâfız olan Beğlerbeği Bıçakçı İbrâhim Paşa'yı katline cesâret edüp der-akab Akkirman'a vusûlünde mesfûr Kantimur ve sâ'ir mansûrlarıyla Âsitâne'ye firâr edüp ne kadar kendülerinden sâdır olan hıyânet ve kabâhat var ise hana yükleyüp

bizimle ceng etmez, hemân siz mâl yağma edüp bize kafadâr olun" deyu Özi sâhilinde sâkin olan Kazak keferesiyle ertesi sene Ferahkirmân taşrasına geldikde Han-ı Canıbek Geray, Kırım askeriyle karşı varup mukâtele etdiklerinde melâ'in-i küffârın ekseri,

يدير بأطراف السهام عليهم كؤوس المنايا حيث لا

تشتهي الخمر⁹³⁸

mefhûmınca dârü'l-bevârda karar eyledi. Bakîyyetü's-seyf olan Kazak, Han-ı Mehmed Geray ile olan ve vifâkın nifâka tebdil edüp "*Sen bizimle Kırım halkı ceng etmez deyu aldayup bu belâlara giriftâr eyledin*" diyerek hân-ı mezbûrın üzerine bir mel'ûn tüfenk sıkup şehîd etmeyle bin otuz sekiz Şevvâli'nde⁹³⁹ na'sı Eski yurt'da binâ olunan ceddi türbesinde defn olundu. Müddet-i hükûmeti def'a-yı evvelide bir sene [56^a] iki ay ve def'a-yı sâniyede üç sene tokuz ay ve bi'l-tegalüb dört ay ve zamân-ı hayâtı kırk beş senedir.

Ol zamân-ı kıyâmet-nişânda belâ meyhânesinin derd-nûşu, keder peymânesinin serhoşu olan Şahin Geray Sultân iki kılıç arasından bir takrîb ile halâs olup bir mikdâr Kırım içinde oldıktan sonra ba'de'l-leyyinâ ve'l-letî memâlik-i pür-mehâlik olan Kızılbaş-ı bed-ma'âş tarafına firâr eyledi. Ol zamân

⁹³⁸ "Yudir-i be-etrafü's-sihâm aleyhim küuvstü'l-menâyâ hayse lâ taştehâ'l-hamr". Tercümesi: "Okların etrafıyla kadehler ölümler dolduruluyor ki artık canları içkiyi çekmez". Tercüme için bk., Söylemez, *a.g.e.*, dipnot 1642, s. 179.

⁹³⁹ Mayıs/Haziran 1629.

kendülerini pâk ve tâze kılup izhâr-ı hulûs ederler. Han dahı âkıbetini düşünmeyüp mezbûrların mâllarını yağma ve Kili Kasabası havâlisinde olan nice Müslimîn'e [69^b] hasâret eyledi.

Mesfûr Kantimur pâdişâh sâyesine ilticâ etmişken kendi tarafına îsâlini mutazammın tam'-ı hâm ile ba'zı mahallere mektûblar irsâl etdiği esnâda kable'l-vukû' ricâl-i gaybdan azli haberi asker arasında şâyi' olmağla hanın dahı mesmû'ı olıcak Kantimur'a mûte'allık olan Mansûr Kabîleleri'nin ricâl ü nisâsın eşyâ vü emvâliyle Kırım'a idhâl hizmetine kalga ve nûreddîni ta'yîn edüp kendüsi memleketi muhâfaza ve han-ı cedîd ile mukâtele içün Kırım'a ilgâr eyledi.

Hüsâm Geray ve Sa'âdet Geray me'mûr oldukları üzere ibâdullahı hânelerinden ihrâc ve dürlü dürlü eziyetler ve hakâretler ederek bir iki konak yer gitdikden sonra bir gîce iki sultân meclis-i fisk edüp serhoş olduklarında hüddâm dahı bi'l-cümle bîhoş olıcak hâneleri harâb ve nehb ü gâret olunanlardan Devlet Şah ve Süleyman Şah ve Orak Mîrzâ ve sâ'irleri ittifâk edüp bin kırk altı Zi'l-hiccesi'nde⁶⁸⁷ mezbûr sultânları ale'l-gafle gelüp katl etdiler.

Sene-i âtiyye Muharremi'nde⁶⁸⁸

Şâh-ı İran safî-i bî-insâf,

اكل امرء تحسبين امرأ⁹⁴⁰

mefhûmınca Şâh Abbâs gibi kâdir-şinâs olmamağla andan dahı avdet edüp Çerkes ve Kumuk câniblerinde beş sene mikdârı tazyî'-i ömür eyledi. Ba'dehu Gâzi Sultân Murâd Revân fethine revân olup Üskûdar sahrâsını ordu-yı hümâyûn ile sahn-ı gülîstân etdiği zamânda Şâhin-i zeyrek kendi irâdetiyle sayd olmaga âheng ederek evvelâ Silahdâr Paşa dâ'iresine dâhil olur. Ol ahvâli pâdişâha recâ sûretiyle ifâde etdikde pâdişâh bi'z-zât sultânın kendüsinü huzûrına getürüp ahvâlini istihbâr eder. Sultân dahı "*Tedbîrim yayına bâzu-yı bahtım muvâfık olmayup sa'yım oku nişân-ı maksûda isâbet etmemegle erbâb-ı hâcâtın meclei olan derr-i devletine ilticâ edegeldim*" deyu cevâb edicek, bir mikdâr dâne-i rızkı Cezîre-i Rodos'da⁹⁴¹ olmağla ıslâh-ı nefis içün bin kırk üç senesinde⁹⁴² ol Şâhin-i bâlâ-pervâzı cezîre-i mezbûrede habs-i kafes eylediler. "*Cümle ağyâra zebûn etdin sen ağyârı zebûn / Aferin ey Hurremî sen merdsin tâlihe merd*" üslûbınca Canibek Geray Han dahı ağyâr etdikden sonra Kalgay Devlet Geray'ı asker-i Tatar ile Leh keferesine çabul içün irsâl etmişdi. Ol seferde asker-i İslâm münhezim olup Kalgay Devlet Geray'ın

⁶⁸⁷ Nisan/Mayıs 1637.

⁶⁸⁸ Mayıs/Haziran 1637.

⁹⁴⁰ "Ekl emira tehasbin emra". Tercümesi: "Sanki bir insanı bir insan yer".

han-ı mezbûrın azlı vâkî olup Âsitâne'ye revân oldu. Vusûlünde mesfûr Kantimur ile meclis-i pâdişâhîde kabâhat-i sâbıkâları birbirlerine isnâd ile muhâvere esnâsında pâdişâh dahı hanın kabâhatlerini birer birer add edüp hana hitâb-i itâb edicek han dahı i'tizâr edüp afv taleb etdikde,

عذر ظالم را نمیشاید شنید⁶⁸⁹

mefhûmınca hanın tevbe-yi ye'si makbûl olmayup gazab-birle huzûrından ihrâc ve bostancı tâ'ifesine bilâ-amân katliyle fermân edüp bin kırk yedi Saferi'nde⁶⁹⁰ şehîd etdiler.

ام كيف ينفخ مايعطى العلوق به / ريمان نف اذا
ماضن بالبن⁶⁹¹

üslûbınca bağçe-i hassada gusl ü tekfîn ve âme-i ulemâ ve vüzerâ teşyî'ederek hazret-i Ebû Eyyûb [70^a] el-Ensârî civârında defn etdiler. Müddet-i hükûmeti iki sene üç ay ve müddet-i ömrü kırk dört senedir. “*Dünyâda zevk ü safâya ermek / Düşmeni hâk-ı mezârda görmek*” mefhûmı üzere eğerce mesfûr Kantimur, han-ı mezbûrın katliyle mesrûr olmuşiken mesfûrın oğlu ahâlî-yi İstanbul'u dahı Kırım fukarâsına kıyâs edüp bir Müslim'i katl etmeyle pâdişâh dahı mesfûr Kantimur'un gözü önünde oğlunu kısâs ettirdikten sonra yılan kuyruğu ile pîrin

ma'yyetinde olan İslâm Geray Sultân esnâ-yı kâr-zârda dest-i küffâra giriftâr olmağla nice zamân hasret-diyâr oldu. Kalgay Devlet Geray seferden avdet edüp çok zamân mürûr etmedin âhirete intikâl etmeyle Nûreddîn Azamet Geray (kalga) ve hanın kendi oğlu Akça Sultân lakab Mübârek Geray'ı nûreddîn eyledi. Ve Kalgay Azamet Geray'ın tegallübâna ba'zı ahvâli zuhûr etmeyle bin kırk senesi Zi'l-hiccesi'nde⁹⁴³ i'dâm edüp Nûreddîn Mübârek Geray'ı kalga ve sultân-ı maktûlün birâderlerinden Mehmed Geray'ı gûyâ diyet mukâbelesine nûreddîn eyledi. Bir sene mürûrında Akça Sultân dahı vefât edüp nûreddîn sultânı kalga ve yedi yaşında kendi oğlu Hacı Geray'ı nûreddîn eyledi. Ol esnâda Sultân Murâd hazretleri Canıbek Geray Han'ın ba'zı seferlerde tekâsül [56^b] olmağla “*Ceng eri ve sefer hanı değildir*” deyu bin kırk dört Ramazânı'nda⁹⁴⁴ azl edüp Şahin Geray nefy olduğu Rodos'a nefy eyledi. İki sâkitü'l-kevkeb mugâyyirü'l-meşreb memleket-i Azağ'a ve bilâd-ı Kazağ'a belki deşt-i bî-pâyân Kıpçağ'a dahı sığmazlar iken bir mahall-i menhûsda cem' olunup mahbûs oldılar.

⁹⁴¹ Kelime metinde sehven زجير (zecîre) şeklinde yazmıştır.

⁹⁴² 1633.

⁶⁸⁹ “Ozr-i zâlim-râ ne-mîşâyed şenîd”. Tercümesi: “Zalimin özrü dinlemeye layık değildir”.

⁶⁹⁰ Haziran/Temmuz 1637.

⁶⁹¹ “Em keyfe yanfa'e mâ tu'tiü'l-'uluk bih-ra'man anif azâ mâ dan bi-el-ban”. Tercümesi: “Burnu düzeltmek için sülük sülle içilirse, verilen sülük ne işe yarar?”

⁹⁴³ Temmuz 1631.

⁹⁴⁴ Mart 1635.

oğlu kıssası ve hem mesfûr sebebiyle envâ'-yı ihtilâl hâdis ve ale'l-husûs bir han-ı azîmü's-şânın katline bâ'is olduğu pâdişâhın hâtırına düşüp: “<i>Yaramaz yaramazlıktan sûy bir işe yaramaz / Yanılmak âdeti olan yanılmakdan yanılmaz hiç</i>” mefhûmı mülâhaza ederek, قتله ابقى الخير و انفى الشر⁶⁹² deyu: “<i>Kıyâs etme sana bâkî bu mülki, ne arslan kala bunda ne tilki</i>” mazmûnınca bostancıbaşı mübâşeretiyle mesfûr Kantimur'un başın kesdirüp mezbeleye burakdırdı. Mesfûrın istiğfâr ve kelime-i şehâdet yerine hîn-i katlinde “<i>Kaltak su yemsim ölüm geldi boğay kayıtma</i>” dediği meşhûrdır. نعوذ بالله مين شرور انفوسنا و مين سيأت اعمالنا⁶⁹³ Zâhiren İnâyet Geray Han'ın bâ'is-i zevâli Kantimur'un mel'ânetidir ve fî'l-hakîka Pehlivân Hüsâm Geray'ın gazab ve tekebbürü ve ibâdullahı tahkîridir. ولا تصحب الاردى فتردى مع الردى⁶⁹⁴ mazmûnı üzere mezbûrın gazab u tehevvrü gurur u tekebbürü-birle icrâ ettiği zulm ü fesâdı hana dahı sirâyet	Gâh-ı zamân mâlik oldukları zî-kıymet kâlicelerin ve döşek ve yasdık makûlesi eşyâların tathîr içün taşra çıkarup yaydıklarında biri birine müşâbeheti olan ba'zı eşyâda hâdimlerin kîl u kâli olup “Rakîb ile tutuşup âşıkı hoşda meğer / Ki baş urup birbirine iki kaş yatur” üslûbınca birbirleriyle tutuşup muşt u sille ile döşek ve yasdık gibi gavga kabardıkda ekseryâ Şahin Geray hâdimleri gâlip olmağla Canıbek Geray Han “<i>Devletde ve gurbetde işbu şahsın zahmet ve kederinden râhat olmadım</i>” deyu ettiği şikâyetin hikâyet eylediler. İşbu Canıbek Geray bin kırk altı Cum'ade'l-âhiri'nde⁹⁴⁵ hatf-ı enfîhi âhirete intikâl edüp kal'a-yı mezbûrenin taşrasında defn olunup ba'dehu üzerine kubbe binâ olundu. Müddet-i hükûmeti def'a-yı evvelîde on iki sene ve def'a-yı sâniyede iki sene üç ay ve def'a-yı sâlisede yedi sene ve zamân-ı hayâtı yetmiş seneye karîb olmuştur. دل نهدين برجفای شمان خون خوردنست / خمر ا ديدن بذاك افتاده جان پروردنست⁹⁴⁶ mefhûmınca Şahin Geray Sultân, hasm-ı

⁶⁹² “Katle ibkâ'l-hayr ve infâe's-şerr”. Tercümesi: “Onu öldür, iyiliği koru ve kötülüğü kov”.

⁶⁹³ Hadis: “Ne'uzü billah min şürûru enfûsinâ min seyyi'âti â'mâlinâ”. Meali: “Kendi nefislerimizin şerlerinden ve amellerimizin kötü sonuçlarından O'na sığınırız”. Hz. Muhammed'in Veda Hutbesi'nde ettiği duadır (bk. Sedat Tuna, *Hadis, Tarih Ve Edebiyat Kaynaklarına Göre Veda Hutbesinin Yeniden İnşâsı*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2016 s. 118, 144). Hadisin kaynağı için bk. Canan, a.g.e., XV, s. 522-523.

⁶⁹⁴ “Ve lâ tasahhubu'l-ardi fe-teraddi ma'el-reddi”. “Ve irtidata eşlik etmeyin (çünkü) ona irtidat eşlik eder).

⁹⁴⁵ Kasım 1636.

⁹⁴⁶ “Dil nihâden ber-cefâ-yi doşmenân, hûn horden-est / Hasm-râ diden be-hâk oftâde, cân perverden-est”. Tercümesi: “Düşmanın zulmüne boyun eğmek eziyet çekmektir / Düşmanı toprağa düşmüş görmek ise ruhu şâd eder”.

edüp ahirkâr bâ'is-i helâk olmuşdır. Eyyâm-ı azlinde dîvân-ı pâdişâhîde hâric-i edeb ve cünûnî hareketleri sâbıkâ zikir olunmuşdur. Ve İnâyet Geray Han Kırım'a vâsıl oldıktan sonra kudümiyye ma'nâsına pîşkeş ta'bîr olunan Çerkes tarafında olan kız ve oğlan esîr avâ'idini [70^b] cem' için asker-i Tatar ile mezbûr Hüsâm Geray'ı irsâl eyledi. Taman'dan ubûr ve Jane'ye vusûlinden bir şeb-i deycûrda askerden beş on aded bargir sırkât olunmağla mezbûr sultân bilâ-mürûr-ı zamân (zamân geçmedin) fî-eyy-i mekânin (ne yerde olursa da) ahz u ityân (tutulup götürülmesi) için kabîle re'îsi olan bege fermân eyledi. Beg dahî teftîş ü tefahhusda kusûr etmeyüp bulunduklarını def' ü teslîm ve bulunmadıklarının iki kat bahâsına iltizâm edüp cüst-i cûda iken bir gîce dahî on aded bârgîr sırkât olunmağla mezbûr begi getirüp,

ولا تزر وزارة وزير اخرى⁶⁹⁵

nass-ı kerîme muhâlif olmak üzere boynuna ip takdırup bir direğin budağına salb etdiricek ol havâlîde olan bende vü emir ve sagîr ü kebîr bir ferd kalmayup dağlara çıkdı gitdi. Sultân-ı mezbûr asker-i mevfûr ile hâ'ib ü hâsir ric'at eylediler.

Âdet-i Tatar han ve selâtin esnâ-yı seferde bir mahalle nüzûl etdiklerinde

cânı Canıbek Geray Han'ı zîr-i hâk olduğın gördü. Lâkin ol eyyâmda Kırım'da hükümrân olan Bahâdır Geray Han, Şahin Geray'ın “*Tatar arasında fesâd ve iğvâsı eksik olmayup dâ'imâ umûrımıza halel vermektedir*” deyu Âsitâne'ye arz u i'lâm etmişidi. Ol esnâda bir nâ-ehl-i ebter ulûm-ı felekiyyede pür-hünerlik iddi'âsıyla “*Kuş isminde bir merd-i mu'teber Devlet-i Aliyye'ye zarar etmek emr-i mukarrerdir*” deyu haber vermegle Sultân İbrâhim'i mükedder etmişdi. Binâen-âlâ-zalîk Nakkaş Mustafa Paşa'yı Mısır'a vâlî edüp ol tarafa revân olmak takrîbiyle Şahin Geray'ın katlini dahî ana tahmîl eyledi. Paşa-yı mezbûr Rodos'a vusûlünde kal'a taşrasında zâhir-i tertîb-i ziyâfet ve fi'lhakîka sayd-ı şahin için ağ kurup Şahin Geray'ı da'vet etdikde bir takrîb ile işbu sırâ vâkıf olan bir dervîş işbu kaziyyeyi bir kâğıda yazup arz-ı hâl sûretinde sultâna teslîm eder. Sultân ümmî olmağın kâğıda iltifât etmeyüp beş on pâre verin deyu pâşâ meclisine azîmet eder. Şâhin-i bilâ-pervâz ol kadar çabuk ve tülek geçinürken “*Gelüp geçdi nice Lokman bu derde bulmadı [57^a] derman / Eğer peyk-i ecel fermân getirse çare yoklaya*” üslûbınca bilâ-havf unvân izhâr ederek meclis-i pâşâyı duhûlünde

⁶⁹⁵ Âyet: “Ve lâ teziru vâziretun vizra uhrâ”, *Kur'an*, ez-Zümer 39/7. Meali: “Hiçbir günahkar başkasının günahını yüklenmez”.

kavmin re'îsleri gelüp anların çevre-i etrâfına dervîşler halkası gibi dizilüp ba'zılarına söyîş(?) ve ba'zılarına kahve ve duhân makûlesi herkesin haddince iltifât ve ikrâm ve düşen hizmetlerine istihdâm ederlerdi. Sultân-ı mezbûrın huzûrına vardıklarında söyîş yerine kahve, duhân bedeline acı sözler eylediğinden kavm-i Tatar kavs-i kuzah gibi uzakdan dolaşup beyne'l-havf uzakdan uzağa merhabâ ile iktifâ ederler. Selâmet Geray Kırım'a han oldıkda (Bahâdır Geray Han bin Selâmet Geray Han) oğlu Bahâdır Geray rehinlik unvânıyla Yanbolı havâss ta'yîn olunmağın ol havâlîde olup ricâl-i devlet ile ülfet ü ünsiyyeti olmuşdı. Binâen âlâ-zalık İnâyet Geray azl olundıkda mezbûr Bahâdır Geray'ı pâdişâh huzûrına getirüp İnâyet Geray'ın (...) olup memleket mazlûmlarına avn eden (...) zulmüyle meşhûr olan Mansûr'ı berbâd eyleyen) [71^a] “<i>Bizim tuğyânımıza Murâd Çelebi vâkıf olursa ufak ufak gezinür</i>” demeleri gibi bî-edeb sözlerini ve ba'zı nâ-makûl olan işlerini nakl edüp “<i>Sen de ancılayın olma</i>” deyu tenbîh ederek bin kırk yedi Muharremi'nde⁶⁹⁶ Kırım'a han etdi. Ol esnâda birâderi Mübârek Geray Sultân dâr-ı âhirete intikâl etmeğle Canıbek	جو شاهین باز منداز پریدن زکنجشکش لکدباید جشیدن⁹⁴⁷ mefhûmınca hâzır u âmâde olundığı kemend ile bend olunup ba'dehu şehîdler defterine kayd olundu. “<i>Memlekete sığmayan ejderhân / Eyledi surâh-ı ademde mekân</i>”. Asrında kahramân-ı cihân iken bin elli senesinde⁹⁴⁸ adüvv-i cânı olan Canıbek Geray'ın mezârı civârında defn olundu. Müddet-i hayâtı elli iki senedir. Nakkaş-ı mezbûr bu nakşı işledikden sonra “<i>Nakş-ı âlem pâyidâr olmaz misâl-i destmâl / Var mezâristana yazılmış hacerden evreng al</i>” mazmûnından gâfil olup işgüzârlık iddi'âsıyla Mısır-ı Kahire'ye gitdi. Sâbiken zikr olunan Gazâî mahlas Gâzi Geray Han vefât etdikde oğullarından Toktamış Geray ve Sefer Geray katl olunup ve İnâyet Geray ve Hüsâm Geray ve Sa'âdet Geray ve İvâz Geray nâm oğulları tahlîs-i cân için Âsitâne'ye revân olmuşlardı. Her birlerinin hâllerine merhamet olunup husûsen İnâyet Geray'a nazar-ı inâyet kılınup kifâyet mikdârı ta'yînât ile Yanbolı havâlîsinde ikâmet etdirilmişdi. Canıbek Geray Han azl olundıkda ebnâ-yı Mansûr'dan mezkûr Arslanayoğlu Kantimur pâşâ ma'ıyyetiyle

⁶⁹⁶ Mayıs/Haziran 1637.

⁹⁴⁷ “Çû şâhîn bâz mâned ez-perîden, zi-gonceşkeş leged bâyed çeşîden”. Tercümesi: “Şahin uçma kabiliyetini yitirince serçenin tekmesini tadar”.

⁹⁴⁸ 1641.

Geray Han asrında Leh keferesine esîr ba‘de-zin Sultân Murâd murâdıyla azâd olan yine birâderi İslâm Geray Sultân’ı kalga ve yine birâderi Safâ Geray’ı nûreddîn etdi. Han kendüsi donanma-yı hümâyûn ile Kırım’a azîmet edüp kalga sultânı muktezâ-yı hâle göre mesfûr Kantimur müte‘allıkâtının mâllarını ve ehl-i ıyâllerini yedd-i emîne teslîm ve Kırım’a îsâl için irsâl eyledi. Kalga sultân dahı Kırım’dan gidüp me‘mûr olduğu gibi hizmeti edâ eyledi.

Hüsâm Geray Sultân’ı ümerâ-yı Mansûr katl etdikleri vâkı‘a sâbıkâ zikr olunmuşdu. Sultân-ı mezbûrın mîrâhûr ma‘nâsına aktac begi olan a‘yân-ı Kırım’dan Sefer Gâzi Ağa ol zamânda diyâr-ı âharda bulunup bu haberleri işidicek,

صبت علي مصائب لو أنها صُبت على الأيام
صرن لياليها⁶⁹⁷

mefhûmı üzere ceza‘ vü feza‘dan sonra: “Sanmanız kim diyâr-ı gurbetde / Kişi mesrûr olup safâ sürmez / Gerçe kim devr olup ehibbâdan / Hele a‘dâ yüzün dahı görmez” mazmûnıyla amel edüp “Mansûr ümerâsından ahz-ı intikâma kâdir bir han buluncaya değin Kırım’a varmazım” deyu yemîn edüp ol arzûyla Rumili’ne gidüp tefahhusda olurken İslâm Geray Sultân’ın cebhe-i gurrâsında şecâ‘at asârını

Timurkapu’dan ubûr ve ordu-yı pâdişâha mürûr etmek şartıyla devlete avdet olunup mûmâileyh İnâyet Geray han olup birâderlerinden Pehlivân Hüsâm Geray’ı kalga ve Sa‘âdet Geray’ı nûreddîn eyledi. Kırım’a vusûlinde me‘mûr olduğu üzere İran’a teveccühü esnâsında Kantimur-ı mezbûr Sutud(?) nâm mahallde bir husûs için handan yüz çevirüp sahte hastalık peydâ ederek bi’l-cümle etbâ‘ u müte‘allıkâtıyla avdet edüp Akkirmân’a ubûr eyledi. Han dahı gazaba gelüp İran Seferi’nden ric‘at ve mezbûrların i‘dâmına azîmet eyledi. Ol esnâda Nehr-i Ten sevâhlinide sâkin olan Orakoğlu Kabîlesi’ni cemi‘-i emvâl ü eskâliyle Kırım’a nakl edüp askeri çok olmağın Kefe ahâlîsi ile ba‘zı husûs için nizâ‘aları olmağla muhâfaza-i kal‘a olan Beğlerbeği Bıçakçı İbrâhim Paşa’yı kâdı-yı belde Hâmid Efendi’yi şehîd eyledi. Ba‘dehu Akkirmân’a vusûlinde Kantimur-ı mezbûr ve sâ‘ir ebnâ-yı Mansûr Âsitâne’ye firâr edüp kendülerin pâk ederek cümle kabâhati hanın boynuna yükleyüp zîr-i hâk olmasına sa‘y eylediler. Han em‘ân etmeyüp mezbûrların mâllarını gâret ve Kili Kasabası havâlîsinde [57^b] sâkin nice Müslimîn’e hasâretinden mâ‘adâ pâdişâha ilticâ eden Kantimur’u kendi tarafına îsâl için ba‘zı mahallere mektûblar irsâl eyledi. Ricâl-i devletden ashâb-ı re‘y-i

⁶⁹⁷ “Sebbet âlâ mesâ‘ib lev enhâ / Sebbet âle’l-eyyâm sırrın leyaleyyâ”. Tercümesi: “Üzerime musibetler döküldü, gündüzlere dökülse geceye dönerlerdi”.

müşâhade edicek ana intisâb edüp ba‘dehu sultân-ı müşârunileyhe kalga oldıkda kethüdâ ma‘nâsına kalga ağası oldı. Bahâdır Geray Han taht-nişîn oldığı sâ‘at Nûreddîn [71^b] Safâ Geray Sultân’ı Rus Seferi’ne ta‘yîn etdi. Mansûr ümerâsının tegallübü sebebiyle olan fesâd ü ihtilâlden ahâlî-yi Kırım’ın kulûbü perâkende olmağla ol sefer bilâ-ganîmet avdet olundu. Mezbûr Mansûrîler hayli seneden berü bağı ü tuğyân üzere olup gurûr u tekebbürlerinden nâşî,

منم دیگر نیست خان و سلطان چیست⁶⁹⁸

diyerek da‘vâ-yı enâniyyetde burunlarını asumâna kaldırıp âdem öldürmek ve fukarâ emvâlini gasb etmek gibi zulm-i sarîhleriyle ekâbirin dahı ahvâli fukarâ gibi perîşân olmuşıdi. Kavm-i mesfûrdan kendüyi Behrâm-ı Gûr ve Rüstem-i Pûr zann eden Toksan Ok lakabıyla meşhûr Kutlu Şah dedikleri mağrûr Uyşen nâm bir karyede lisân ile ta‘bîr ve kalem ile tahrîr mümkün olmayan âhûr-ı murdâr içre âdet-i Tatar üzere ayak ta‘bîr etdikleri âlet-i mülevvese ile boza-i mûrisü’l-imrâz batman batman içerek serhoş olduğu esnâda kendünün ayakdaşı Kongrat Kabîlesi’nin tokuz nefer mîrzâsı dâhil-i meclis olmağla ehl-i meclisden bir serhoş mezbûrların birine mîrzâ deyu çağırıkda ol fir‘avn missal huzûr-ı pür-şürûrında

müstakîm olanlar hân-ı mezbûra va‘d u va‘îdi mutazammın mektûblar irsâl edüp tenbihleri esnâsında meyan-ı Tatar’da kable’l-vukû‘ricâlî’l-gaybdan hanın azli haberi şâyi‘ olmağla kendi işidicek Kantimur’a müte‘allık Mansûr kabîlelerinin nisâ vü ricâl ve eşyâ vü emvâllerin Kırım’a idhâl için kalga ve nûreddîn ta‘yîn edüp kendüsi muhâfaza-i memleket ve hân-ı cedîd ile kîtâle mübâseret için Kırım’a azîmet eyledi.

Hüsâm Geray ve Sa‘âdet Geray me’mûr oldukları üzere mezbûr ibâdullahı meskenlerinden çıkarup dürlü dürlü eziyyetlerle bir iki konak göçürdüklerinden bir şeb iki sultân-ı hem-meşreb meclis-i safâ müretteb edüp bâde-nûşlukda ifrât etmegin medhûş ve hâdimler dahı kendülerinden ziyâde bîhûş oldılar. İşbu hâli müşâhede idicek bağı yanan Mansûrîlerden Devlet Şah ve Süleyman Şah ve Orak nâm mîrzâlar ve sâ’irleri ittifâk edüp ale’l-gafle mûmâileyhümâ iki sultânı ve sâ’ir etbâ‘ vü a‘vânı bin kırk altı Zi’l-hiccesi’nde⁹⁴⁹ koyun kellesi gibi her birlerinin kellelerin kesüp âlem-i şuhûddan nâbûd eylediler.

Bin kırk yedi Muharremi’nde⁹⁵⁰ han fi’l-vâkî azl olunup bi’z-zarûre Âsitâne’ye revân oldı. Lede’l-vusûl Kantimur-ı

⁶⁹⁸ “Menem diger nîst, hân û sultân çîst”. Tercümesi: “(Sadece) ben varım, başkası yoktur, hân ve sultân da nedir?”

⁹⁴⁹ Nisan/Mayıs 1637.

⁹⁵⁰ Mayıs/Haziran 1637.

gayrıya mîrzâ hitâbını şânına düşürmeyüp dö “<i>Bu bizim uluvv ve unvânımıza muhalldir</i>” deyu tokuz nefer-i bî-cürm şahsı katl eyledi. Bahâdır Geray Han dahı evvelâ vâcibü’l-etbâ’ olan şerî’ate tatbîk etmek murâd edüp ol zaman, كالتأريالاثّر لكن ليس مشتعلا / كالماء في الجرى لكن ليس سنيكب⁶⁹⁹ beyitinin teşbihi anâ cârî olan belde-i Kefe’de müftî-yi iffet-karîn Mevlânâ Eş-Şeyh Abdullâh Afîfeddin متعنا الله ببركته انفاسه⁷⁰⁰ hazretlerinden istiftâ etdikde “<i>Zulm ü fesâdı mu’tâd eden ashâb-ı bağy u inâdın vücûd-ı bî-sûdunu sahife-i rûzgârdan ref’ ü mekâ’id ve mazarratların ibâdullahdan def’ etmek imâm-ı zamâna lâzımdır</i>” [72^a] deyu fetvâ-yı şerîf sâdır olıcak ve: و شاورهم في الامر⁷⁰¹ fehvası üzere re’y ü ferâset sâhibleriyle meşveret edüp, چورای خردهداندن کاربستی / يك تدبير صد لشكر شكستی⁷⁰² mefhûmınca mesfûrların cem’iyyetini iki bulup katl-i âmı bir günde iki mahallde kurulmak üzere ittifâk olunup ol gürûh-ı mekrûhun bir bölüğünü sefer bahânesiyle Or taşrasında kalga sultân ma’iyyetine sürüp ve bir bölüğünü müşâvere için	mezbûr ile berâber meclis-i pâdişâha ihzâr olunup kabâhat-i sâbıkâları birbirlerine isnâd ederek muhasamaları esnâsında pâdişâh-ı âlicenâb, hana hitâb-ı itâb etdikde han i’tizâr idicek, عذر ظالم را نمیشاید شنید⁹⁵¹ mefhûmınca hanın özrü kabûl olmayup hışm u gazab-birle pâdişâh huzûrından çıkarılıp ba’dehu fermân-ı pâdişâhîyle Bostancı tâ’ifeleri kemend atup bilâ-amân bin kırk yedi sınırunda katl eylediler. Ba’dehu bağçe-i hassda gasl ü tekfîn ve âmme-i ulemâ ve vüzerâ bile gidüp civâr-ı Hazret-i Ebî Eyyûb el-Ensârî’de mesken ta’yîn eylediler. Müddet-i hükûmeti iki sene üç ay ve müddet-i hayâtı kırk dört senedir. Eğerçe Kantimur-ı mezbûr hasmının i’dâmıyla mesrûr oldu. Lâkin çok zamân mürûr etmedin “<i>Suyu şerle verilme bir şemşîr / Anun için şarâb adıdır</i>”(?) mefhûmınca Kantimur-ı mezbûrın oğlu nûş-ı meyle bîhûş olmağla bir Müslim’i katl eyledi. Pâdişâh dahı kısâs e[t]dirüp cesedin pederi Kantimur’un huzûrına gönderdi. Bir hanın katline bâ’is ve ol şeyden [58^a] envâ’-i ihtilâl hâdis olduğundan mâ’adâ hâtır-ı pâdişâha yılan kıssasını hutûr edüp, اصل بد در خطا خطا نکند⁹⁵²

⁶⁹⁹ “Kele’n-nâr bi’l-eser leken leys müştâ’elan / ke’l-mâe fi’l-cera leken leys nikîb”. Tercümesi: “Ateşin yanıp tutuşmadığı gibi, suyun akıp dökülmediği gibi”. Tercüme için bk. Söylemez, *a.g.e.*, dipnot 1795, s. 193.

⁷⁰⁰ “Mette’nâ’llahu bi-berekâtihi enfâsihi”, Tercümesi: “Allah onun nefesinin bereketini bize versin”.

⁷⁰¹ Âyet: “Ve şâvirhum fi’l-emr”, *Kur’an*, Âl-i İmran, 3/159’dan iktibas. Meali: “Karara bağlanacak işlerde onlara danış”.

⁷⁰² “Çûn rey-i hurdedân kâr bestî / [Be]-yek tedbîr sad leşker şikestî”. Tercümesi: “Akıl sahiplerinin görüşünü yerine getirdiğinde / Bir tedbir ile yüz orduyu yendin”.

Bağçasarayı'na da'vet etdiler. 703 الناس في غفلة عماير ادبهم كانهم غنم في دار جزار mazmûnı üzere kavm-i mesfûr bilâ-tereddûd Bağçasaray'a duhûl ve her birleri han tarikinden ta'yîn olunan mahallere nüzûl etdiklerinde, 704 فاقتلوهم حيث وجد تموهم üslûbı üzere her birlerine mihmândârlık tarîkiyle ta'yîn olunan hüddâm-ı cellâd-ı bî-ârâmlar fermân-ı hanî üzere katl-i âmı, 705 قتل عامی ارزودرم هلاکو خان کجاست mazmûnı icrâ edüp ancak kavm-i mezbûrın ma'lûmlarından yalnız Timur Beg, 706 وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ امنا mefhûmı üzere Mekke-i Mükerrreme'ye gidüp bir daha gelmemek şartıyla ve dört beş bilinmeyen ma'sûmlar gizlenmek tarîkiyle halâs oldu. Bu fırkaya olan ahvâl hanın istiklâline ve dîn ü devlet hizmetinde ihtimâmına bâ'is olmağla birâderlerinden Küçük Sultân dedikleri Kırım Geray, Sultân Murâd Gâzi'nin Bağdad Seferi'nde hizmetine ta'yîn edüp Kırım Geray dahı pesendîde hizmetlerde	mefhûmınca minba'd "<i>Kantimur'dan sudûr edecek mel'anet ve şîrûrdur</i>" deyu, چنین است سم سراى دور / نه روبه مماند نه شیر هنر⁹⁵³ mefhûmınca Bostancıbaşı mübâşeretiyle mezbûrın başını kesdirüp mezbele-i fenâya ilkâ etdirdi. Kantimur-ı mezbûr katl için cellâd-ı bî-amân yânına geldikde kendi lisânınca "<i>Kaltak su yemisem(?) ölüml geldi buğay yânıma</i>" dediği meşhûrdır. Zâhirde İnâyet Geray Han'ın zevâl-i devletine bâ'is Kantimur'ın hıyânet ve kabâhatidir. Ve fi'l-hakîka Pehlivân Hüsâm Geray'ın kibr ü gurûr ve gazab u tehevvrüdür. زنها ازقرین زنها / فتن ربنا عذاب النار⁹⁵⁴ mefhûmınca mezbûrın tabi'atlerinden hana dahı sirâyet edüp ahir-kâr bu vartalara giriftâr oldu. Mezbûrın dîvân-ı pâdişâhîde sudûr eden ahvâli yukarıda zıkr olunmuşdur. Ba'dehu kalgay olup Kırım'a vusûlünde kudûmiyye cem'i için asker-i mevfûr ile Çerkes câniblerine me'mûr olmuşidi. Taman Geçidi'nden

⁹⁵¹ "Ozr-i zâlim-râ ne-mîşâyed şenîd". Tercümesi: "Zalimin özrü dinlemeye layık değildir".

⁹⁵² "Asl-i bed der-hatâ, hatâ nekoned". Tercümesi: "Aslı kötü (olan) hatada hata yapmaz. (Mutlaka hata yapar)".

⁷⁰³ "En-nâs fî gaflete emâyer adihim kânahem gânem fî dâr-ı cezzâr". Tercümesi: "İnsanlar gafelete dalmışlar, sanki bir kasabın evindeki koyun gibi". Tercüme için bk. Söylemez, *a.g.e.*, dipnot 1814, s. 194.

⁷⁰⁴ Âyet: "Fe-katluhum haysu ve ced tumuhûm", *Kur'an*, en-Nisâ 4/89'dan iktibas. Meali "Ve onları yakalayıp bulduğunuz yerde öldürün".

⁷⁰⁵ "Katl-i 'âmî ârzû dârem, Hulâgû Hân kocâst?". Tercümesi: "Bir katliam istiyorum, Hulâgû Hân nerededir?".

⁷⁰⁶ Âyet: "Ve men dahlehu kâne amina", *Kur'an*, Ali İmran 3/97'den iktibas. Meali: "Oraya giren güven içinde olur".

⁹⁵³ "Çonîn-est resm-i sarây-i do der / Ne rubeh be-mâned ne şîr-i hizebr". Tercümesi: "İki kapılı dünyanın âdeti böyledir / (Burada) ne tilki kalıcıdır ne de cesur aslan".

⁹⁵⁴ "Zinhâr ez-karîn zinhâr / Fe-kanna rabbenâ azabü'n-nâr". "Sakin! Yakınlarından pek sakın / Rabbimiz bizi ateşin azabından korur".

bulunup sa'y-ı meşkûr ve nazar-ı pâdişâha manzûr oldu.

Yine bir def'a sultân-ı mezkûr asker-i mevfûr ile Leh Seferi'ne me'mûr olup muğtenem ve mesrûr avdet ve Özi'den ubûr esnâsında kible yeli esüp Özi buzu sökûlmeyle kuşları suya gidüp guzât-ı Tatar bu gâ'ilede iken Kazak tâ'ifesinin evbâşı fırsattır deyu askerin bir mikdâr ganîmetini gâret eylediler. Sultân-ı mezkûr [72^b] kudümiyye ve pîşkeş cem'î içün Çerkes cânibine ta'yîn olundıkda âdet-i kadîme üzere avâ'id olan esîrleri bilâ-tereddüd cem' ü tetmîm eyledi. Moskov çarı ihtilâl-i memleket-i Tatar'ı fırsat bilüp ber-vech-i mu'tâd vergeldikleri hazîneyi teslîmde muhâlefet ve inâd etmeyle Turtimur Mîrzâ irsâl olunup ve va'id-i şedîd ile yarlıg-ı hanı teblîğ eyledikde bilâ-te'hîr hazîneyi teslîm ve Turtimur Mîrzâ'yı irzâ vü hoşnûd eylemiştir.

Kalga sultân Çerkes kabîlelerinden Jane Begi Akçomak nâm mu'ânnid-birle adâveti olmağın üzerine sefer edüp murâdî üzere zafer bulmamagla,

الامور مرهونته باوقاتها⁷⁰⁷

deyu ric'at eyledi. Sâbıkâ zikr olunan Boğdan Ahmed Geray pederi Mehmed Geray Han ma'reke-i Kazak'da katl

ubûr ve Jane Kabîlesi'ne mürûr etdiği şeb-i deycûrda gökdeki yıldızla kemend atmağa ve ömr ü ayyârın gözünden sürmeyi kapmağa kâdir ve san'at-ı serikada mâhirlerden ba'zı sârikler askerden beş on bargir sirkat etmekle fi-eyy-i mekân bilâ-mürûr-ı zamân ol sârikler ahz u ityân olunması içün kabîle begine fermân eyledi. Beg dahı ittihâm olunan mevzu'ları teftîşde kusûr etmeyüp sû-be-sû cüst-i vücûde iken beş on aded bargir def'a-yı sâniye daha sirkat olunmağla sultân-ı mezbûrın gûyâ halkı kendüsinden çenkirmek içün mîr-i mezkûrın boynuna ip takdırup bir yüksek ağacın budağına salb etdirüp

ولا تزر وازرة وزر اخرى⁹⁵⁵

âyet-i kerîmesine muhâlefet eyledi. Ba'dehu ol havâlîde bende ve emîr sagîr ü kebîr bir ferd etekde kalmayup dağlara tağıldılar. Belki kavm-i mesfûrdan bir kimse görmek bile müyesser olmayup sultânın murâdından dahı ziyâde çekinmeyle asker-i vâfir ile hâ'ib ü hâsir ric'at eylediler.

A'yân-ı Kırım Tatar-ı kadîm resmi üzere sultân-ı mezbûr bir mahalle nüzûl etdikde meclisine bir iki def'a dâhil olduklarında sâ'irlerinde olan kahve yerine çehre-i bî-behre gösterüp ve seviş bedeline söğüş ve duhân mukâbiline

⁷⁰⁷ “El-umûr merhunte bâ-vukatiha”. Tercümesi: “Her iş vaktine rehindir”.

⁹⁵⁵ Âyet: “Ve lâ teziru vâziretun vizra uhrâ”, *Kur'an*, ez-Zümer 39/7. Meali: “Hiçbir günahkar başkasının günahını yüklenmez”.

olundıkda Çerkes cânibine firâr edüp ihtilâl-i umûra dâ'ir bir iş zâhir belki murâd ederse dahı kâdir değıl iken,

عاقبت كرك زآده كرك شود⁷⁰⁸

mefhûmınca Aktaçbegi Seyyîd Mehmed'i gönderüp cürmünü afv tarîkiyle da'vet eyledikde mezbûr bîçare dahı icâbet edüp Taman'a vusûlünde katl eylediler. Kalmuk-ı bed-mahlûk ümerâsından Bürgüt Hürlük nâm mel'ûn kendi re'îsine isyân edüp otuz bin evlâ-yı Kalmuk ile gelüp İdil yalısında sâkin olup ol havâlîde olan Nogay tâ'ifesini dahı “*Müslim ve kâfir olsun mâllarını yağma ederiz*” deyu dürlü dürlü vesveseler ile kendülerine tâbi' ve mü'ellifetü'l-kulûb kılup nice kerre Kırım câniblerine kasd-ı hasâret etdiklerinde gâh âgâh bulunup mağlûben ric'at ve gâh kelb-i akûr gibi ale'l-gafle basup mazarrat ederlerdi.

Ba'de-zin cem'iyetleri perîşân olduklarına ve cümle oldığı beyân olursa gerekdir. Ol eyyâmda Safâ Geray dâr-ı âhirete intikâl edüp Kırım Geray Sultân [73^a] nûreddîn oldı. Ümerâ-yı Kırım'da Alişoğlu Ahmed Mîrzâ ve Divân Oğlan ve Âdil Mîrzâ nâm bahâdırlar pişvâ-yı asker olup Leh bilâdına sefer, envâ'-yı ganîmetlerle avdet edüp Nehr-i Özi'yi ubûrları esnâsında akab-gîrlerinden ta'yîn olunan kefere-i melâ'in erişüp sadâ-yı

zebân-ı ateş-feşân etmeyle yakın varmağa tâkib ve terk edüp gitmege dahı kudretleri olmadığından dâ'ire-i kavs-i kuzah gibi uzacıkdan merhabâ ile iktifâ edilir.

Selâmet Geray Hanzâde Bahâdır Geray Sultân [58^b] pederi han oldıkda rehinlik unvânıyla sâye-i pâdişâhîde olup Yanbolı havâss ta'yîn olunmağla ol havâlîde perverde olmağın devlet-i müte'allıkâtı ile ülfet tahsîl etmişdi. İnâyet Geray Han sâlik-i isyân oldıkda Bahâdır Geray Sultân tarafgîrleri olan a'yân, Sultân Murâd Han hazretlerine Bahâdır Geray'ın evsâf-ı cemîlelerin ta'dâd ile tergîb ve İnâyet Geray'ın isyân ve kıbâhinden mâ'adâ meyân-ı Tatar'da “*Bizim işbu cem'iyetimize Murâd Çelebi vâkıf olursa ufak ufak gezinür*” demek makûlesi sözleri yâd etmeleriyle terhîb ederek bin kırk yedi Muharremi'nde⁹⁵⁶ devlete da'vet olunup İnâyet Geray'ın hıyânetinden nâşî cezâsı tertîb olunmuşdur. “*Sen dahı zinhâr pergâr-vâr dâ'ire-i itâ'atden nokta mikdâr taşra hareket etmeyesin*” deyu lisân-ı pâdişâhdan tenbîhler sâdır oldıktan sonra mûmâileyh Bahâdır Geray han olup birâderlerinden Mübârek Geray vefât etmeyle Canıbek Geray Han asrında Leh vilâyetinde esîr olup ba'de-zîn Sultân Murâd Han himmetiyle âzâd olan yine

⁷⁰⁸ “Âkıbet, gorg-zâde gorg şevet”. Tercümesi: “Kurttan doğan sonunda kurt olur”.

⁹⁵⁶ Mayıs/Haziran 1637.

tevfikin ıztırâb vericek asker-i İslâm emvâlini muhâfaza sevdâsında olup cengde tekâsülleri olmağın Orakoğlu Kabîlesi'nden çok kimesne şehîd oldu. Nehr-i Ten derelerinde olan Kazak tecemmu' ve ittifâk edüp Azak Kal'ası'nı istilâ eyledikleri pâdişâhın mesmû'ı olıcak kal'a-yı mezbûra tahlîs için tertîb olunan asker-i Osmanî ile han dahı ta'yîn olundu. Hayrizâde Târîhi'nde han-ı müşârunileyhi medh edüp akîbinde *"Sefer bahânesiyle fukarâdan tûfeng ve tamga akçası ve ana benzer tekâlif icâd ve envâ'-yı zehâyir mübâya'a etdirdi"* deyu ol cânibde mu'tâd olmamağla ayûbından add etmişdir.

El-hâsıl tertîb etdikleri asker ile katırgalara süvâr olup Taman'dan ubûrlarında otuz aded sefîneleriyle Ten Kazağı zuhûr edicek çekdirmeler ile ihâta edüp melâ'in-i hâsirînin ba'zısını deryâya batırıp ve ba'zısını kaliçeden geçürüp ve ba'zısını dahı,

اكر خواهی سلامت در کنارست⁷⁰⁹

mefhûmı üzere firâren yalı arzû edüp kenâra çıkdıklarında ümerâ-yı Kırım'dan Velîşah Mîrzâ ve Turtimur Mîrzâ ma'ıyyetlerinde olan guzât-ı Tatar bahâdırlarıyla cümlelerini esîr eylediler. Eğerçe bu güzel sûret feth ü zafere işâret add olundu. Ammâ ol sefer-i zafer-

birâderi İslâm Geray'ı kalga ve yine birâder-i diğeri Safâ Geray'ı nûreddîn eyledi. Bahâdır Geray Han kendi donanma-yı hümayûn ile Kırım'a azîmet edüp kalgay sultânı ber-muktezâ-yı hâl Kantimur müte'allıkâtı olan Mansûrîleri mâl ü menâl ve ehl ü ıyâlleri hıfz ü emânda olmak makâliyle Kırım'a îsâl etmege me'mûr eyledi. Kalgay-ı mezbûr hizmet-i me'mûra me'mûr olduğu üzere itmâm eyledi. Ümerâ-yı Mansûr, Hüsâm Geray Sultân'ı katl etdiklerinde sultân-ı mezbûrın mîrahûr ma'nâsına aktac begi olan a'yân-ı Kırım'ın meşhûrlarından Sefer Gâzi Ağa ol zamân-ı kıyâmet-nişânda diyâr-ı aharda bulunup ahvâl-i sultân mesmû'ı oldıkda,

صبت علي مصائب لو انها / صبت على الايام صرن
ليالي⁹⁵⁷

mazmûnı üzere icrâ-yı yâs u mâtem etdikden sonra *"Sanmanız kim diyâr-ı gurbetde / Kişi mesrûr olup safâ sürmez / Gerçe kim devr olup ehîbbâdan / Hele a'dâ yüzün dahı görmez"* diyerek gurbet ihtiyâr edüp Mansûrîler'den ahz-ı intikâma kâdir bir han bulmayınca Kırım'a gitmemek üzere derûnundan ta'ahhüd ü yemîn etmekle Rumili câniblerinde olan sultânları tefahhus eder ki İslâm Geray Sultân'ın cebhesinde celâdet ü hamıyyet müşâhede idicek, anun

⁷⁰⁹ "Eger hâhî selâmet der kenâr-est". Tercümesi: "Eğer selamette olmak istiyorsan kenarda kal".

⁹⁵⁷ "Sebbet âlâ mesâ'ib lev enhâ / Sebbet âle'l-eyyâm sırrın leyaleyyâ". Tercümesi: "Üzerime musibetler döküldü, gündüzlere dökülse geceye dönerlerdi".

müyesser ikinci seneye te'hîr ile avdet olundıkda Bahâdır Geray Han sefîneye binmeyüp sahrâ yoluyla azîmet edüp ve Bağçesaray'a dâhil oldu. Ol sene bin elli senesi⁷¹⁰ idi ki bilâd-ı Kırım'da tâ'ûn-ı azîm zuhûr etmeğe [73^b] mu'azzama çok nüfûs mat'ûnen helâk olup ve sâbıkü'z-zikr olan Gâzi Velîşah Mîrzâ dahî şehîd-i ma'nevî oldu. Hanın dahî seferden avdeti esnâsında mizâcına illet ârız olup yevmen-fe-yevmen ziyâdelenüp âkıbetü'l-emr,

كل نفس ذائقة الموت⁷¹¹

mazmûnı üzere bin elli Recebi'nde⁷¹² âhirete intikâl edüp pederi türbesinde defn olundu. Müddet-i hükûmeti dört sene altı ay ve müddet-i hayâtı kırk senedir.

Müşârunileyh Bahâdır Geray Han Rezmî mahlas ile tertîb-i dîvân iş'âr edüp ol meydânda dahî bahâdırılık izhâr etmiştir.

العارف يكفى الإشارة⁷¹³

mefhûmınca bir gazeliyle iktifâ olundu: “Bu çarh-ı sifle perver ehl-i tab'a cûd göstermez / Metâ'-ı ma'rifet gûyâ ziyândır sûd göstermez / Çeker bir perde dâ'im dide-i hasret nigâh üzere / Ruh-ı cânâna baksam eşk-i hûn-alûd göstermez / Olup seng havâdisden şikest ayîne-i tab'ım / Murâdım üzere rûy-ı şâhid maksûd

eteğine yapışup dâ'ire-i intisâbına dâhil olmuşdı. Ba'de-zîn kalgay oldıkda vekîl-i mutlak ve kethüdâ ma'nâsına kalga ağası oldu. Bahâdır Geray Han Kırım'a vusûlünde Safâ Geray Sultân'ı [59^a] Rus Seferi'ne ta'yîn eyledi. Ol zamân Mansûrîler'in tegallübâne hareketlerinden nâşî bilâ-ganîmet avdet eyledi. Kavm-i mezbûrın kibr ü gurûrları ifrât üzere olup

منم دیگر نیست خان و سلطان جیست⁹⁵⁸

diyerek da'vâ-yı enâniyyet ile enfi-yi bersemâ edüp sefk-i dimâ ve gasb-ı emvâl-i fukarâ makûlesi zulm ü ta'addileri hadden ziyâde olmağla a'yân-ı memleketin dahî cem'iyet-i zâhirleri ahvâl-i fukarâ gibi perîşân olmuşdı. Hatta kendüyi Behrâm-ı Gûr ve Rüstem-i Pur zann eden Toksan Ok lakabıyla meşhûr Kutlu Şah dedikleri mağrûr, Uyşen nâm bir karyede âdetleri üzere kûşe-i ahûr ve kenâr-ı ateş revs-i menkûrda boza-i menfûrî çamçak-ı murdâr ve meskûr ile batman batman nûş edüp bîhûş ve serhoş olduğu esnâda ümerâdan yine kendinin ayakdaşı Kongrat Kabîlesi'nin tokuz nefer mîrzâsı ol meclisde bulunup dâhil-i meclisden bir mest-i lâ-ya'kıl mezbûrlardan birine mîrzâ lafzıyla nidâ edicek mezbûr Kutluşah'ın gayret-i câliyye ve tekebbür-i şeytâniyyesi

⁷¹⁰ 1640.

⁷¹¹ Âyet: “Küllî nefsun zâ'iketü'l-mevt”, Kur'an, Âl-i İmran 3/185, el-Enbiyâ 21/35 ve el-Ankebût 29/57'den iktibas. Meali: “Her nefis ölümü tadacaktır”.

⁷¹² Ekim/Kasım 1640.

⁷¹³ “El-ârifü yekfî'l-işâre”. Tercümesi: “Ârife işaret yeter”.

⁹⁵⁸ “Menem diğer nîst, hân ü sultân çîst”. Tercümesi: “(Sadece) ben varım, başkası yoktur, hân ve sultân da nedir?”

göstermez / <i>Tabâbet gösterüp her zahmıma elmas bend eyler / Mürüvetsiz felek bir merhem-i bihbûd göstermez / N'ola ateş-eser olsa sevâd-ı şî'ri Rezmî'nin / Derûnu hâne-i ateşdir ammâ dud göstermez.</i>" Ve bu matla'-ı garrâ dahı anlarındır: "<i>Her kanlu yaş ki dide-i terden zuhûr eder / Bir çeşmedir ki dağ-ı ciğerden zuhûr eder</i>". Şu'arâ-yı zamân gazel-i mezbûr ve bu matla'-ı mezkûra dikkat ve em'ân etdiler. Ammâ elfâz-ı yesîrede me'âni-i kesîre câmi' olmağın tahrîr-i nazîreden el çekdiler: "<i>Sezâ güftâr-ı şiriniyle şirine avunursa / Rû-yı ashenin görüp Ferhad mevtine öğünürse</i>" mazmûnı üzere hüsn içre yegâneliğinden mâ'adâ lezzet-i güftâr ve ahlâk ve etvârda, والله الغلبنا هن⁷¹⁴ mefhûmınca hod kızlarına gâlibe olan Hanzâde Hanım⁷¹⁵ ki merhûm Gazâi mahlas Gâzi Geray Han'ın duhter-i pâkîzesi olup, [74^a] الطيبات للطيبين⁷¹⁶ mefhûmı üzere müşârunileyh Rezmî mahlas Bahâdır Geray Han'ın menkûhası olmuştır.	hareket edüp "<i>Bizim huzûumuzda bizden gayrıya mîrzâ demek bizim unvânımız ve ulüvv-i şânımıza münhaldır</i>" deyu tokuz nefer-i bî-günâhı ân-ı vâhidde katl ü tebâh eyledi. Ol mütegaliblerin her birlerinin ahvâli Firavun ve Şeddâd'a mûmâsil ve be-tarîkü'l-istidrâc zirve-i kemâle vâsıl ve fi'l-hakîka "<i>Kanadı bitse bir murun, sanur hayra alâmetdir / Anı fehmi eylemez anlar zevâline işâretidir</i>" mefhûmınca ikbâlleri zevâle mâ'il olmağla hân-ı gayret-şî'âr evvelâ şer'-i vâcibü'l-ittibâ'ıla olmak murâd edüp ol asrıda, كالتار بالاثّر لكن ليس مشتعلا / كالماء في الجرى لكن ليس نيكب⁹⁵⁹ mefhûmı ana cârî olan Kefe Müftisi Eş-Şeyh Afîfüddin Abdullâh Efendi'den mezbûr tâ'ife-i Mansûr husûsı içün istiftâ eyledi. Ol dahı, الفتنة اشد من القتل⁹⁶⁰ âyet-i kerîme mefhûmı üzere fitne vü fesâdı mu'tâd eden ashâb-ı bağy ve inâdın vucûd-ı bî-sudların âlem-i şuhûddan ref' ve zulm ü zararların ibâdullah üzerinden def' etmek imâm-ı zamâna lâzımdır" deyu fetvâ eyledi. Ba'dehu şeyh-i müşârunileyhden du'â-yı imdâdın iltimâs ederek hân-ı dakayık-şinâs,

⁷¹⁴ "Vallahü'l-galibnâ hun". Tercümesi: "Vallahi burada bizi yendi".

⁷¹⁵ Hanzâde Hanım için bk. Kurnaz vd., "Hanlık Dönemi Kırım Şairleri Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı: 51 (Ankara 2009), s. 278

⁷¹⁶ "Et-tayyibât lil-tayyibîn". Tercümesi: "İyilikler iyiler içindir". Tercüme için bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 1861, s. 200.

⁹⁵⁹ "Kele'n-nâr bi'l-eser leken leys müştâ'elan / ke'l-mâe fi'l-cera leken leys nîkib". Tercümesi: "Ateşin yanıp tutuşmadığı gibi, suyun akıp dökülmediği gibi". Tercüme için bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 1795, s. 193.

⁹⁶⁰ Âyet: "El-fitnetu eşşedu mine'l-katl", *Kur'an*, el-Bakara 2/191'den iktibas. Meali: "Fitne adam öldürmekten daha beterdir".

Müşârunileyhâ Hanzâde Hanım şâ‘ire-i şirin-ma‘nî olmağla: “<i>Hâr sanman görünen şâh gül üzere bülbülün / Tırnağı kalınca çalışmış visâline gülün</i>”. İşbu beyit-i bî-nazîr nazm edüp ol asrın şu‘arâsından nazîre kaydında olanların şi‘irleri letâfetden hâlî olmağla “<i>Bizim ebyâtımızın lafzı kasîr olmağın çokluk müzâyayı kâbil olmayup hanımın beyiti bahr-i remelden olup tavîl olmağla dürlü dürlü letâfet nakşını işlemek mümkündür</i>” deyu i‘tirâz etdiklerinde “<i>Bizüm giysü ve mergûlarımız dahı tul üzere mahlûkdur</i>” deyu şâ‘irâne cevâb etdikleri meşhûrdır. Han-ı müşârunileyh sînesi gehvâre-i rûh-ı ma‘sum ve gerdenin surma-yı râhatü’l-hulkum olan Nerîmân nâm câriyesinin zülfü kemendine giriftâr olmağın fırsat âdd edüp gezerken bir gün mûmâileyhâ Nerîmân’ı bir hücrede tenhâ düşürüp gâh zor ve gâh mülâyim sözleriyle Nerîmân’ı nerm edüp ol pîrehen alude-i hûn-ı la‘l-gûn etdikde dâye ve dâdı makûlesi câdûlar muttali‘ olup Hanzâde Hanım’a i‘lâm ederler. Han hazretleri hanımın habîr olduğundan habîr olmamağla “<i>Şahbâz-ı deşt-i himmetim aldım şikârımı</i>” deyu sürûr ve inbisât üzere menkûhası hanımın yânına dâhil oldıkda hanımın çehresinde keder eseri müşâhede etmeğle hana telâş	و شاورهم في الامر⁹⁶¹ âyet-i kerîme mûcibiyle amel edüp ahâlî-yi memleketden erbâb-ı umûr ve ashâb-ı şu‘ûrlarıyla müşâvere eyledi. “<i>İşi âkilleriyle meşveret kıl / Ki bir tedbîr bozar bin leşkeri bil</i>” mazmûnınca evvelâ ol tâ‘ife-i nifâkın cem‘iyyetleri perîşân olunup bâzar-ı kâr-zâr iki mahallde kurulmak üzere infâk olundu. Ba‘dehu ol tâ‘ifenin bir bölüğün sefer bahânesiyle Ferahkirmân taşrasında kalga sultân ma‘iyyetine sürdüler. [59^b] Ve bir bölüğünü müşâvere içün deyu Bağçesarayı’na da‘vet eylediler. Geldiklerinde her birlerini birer konağa indirüp hanın sipârîşi üzere gûyâ hizmet-i mihmândârîye me‘mûr olan hâdimler her birleri cellâd-ı bî-amân olup kavm-i mezbûrî konaklı konağında katl eylediler. Kalgay sultân dahı han ile yek-dîl olmağın vakt-i ma‘hûdda kendi yânında bulunan Mansûrîler’e Cengiz yasağını icrâ ve Timur kânûnu ihyâ eyledi. Kavm-i mezbûrın ba‘zı müte‘allıkâtı gizlenüp adı belürsüz üç beş ma‘sum-ı nâ-resîdelerinden mâ‘adâ, عاقبت كرك زاد كرك شود⁹⁶² mefhûmınca tîfel-i gehvârelerine, قتل عامی ارزودرم هلاکو خان كجاست⁹⁶³ üslûbınca katl-i âm eylediler. Ancak ol

⁹⁶¹ Âyet: “Ve şâvirhum fi’l-emr”, *Kur’an*, Âl-i İmran, 3/159’dan iktibas. Meali: “Karara bağlanacak işlerde onlara danış”.

⁹⁶² “Âkıbet, gorg-zâde gorg şevad”. Tercümesi: “Kurttan doğan sonunda kurt olur”.

⁹⁶³ “Katl-i ‘âmî ârzû dârem, Hulâgû Hân kocâst?”. Tercümesi: “Bir katliam istiyorum, Hülâgû Hân nerededir?”.

âriz olup bir âyine alup kendüsüne nizâm vererek “<i>Hanzâde Hanım, işbu hey’et ve şeklim ile kahramân değil miyim?</i>” dedikde Hanzâde Hanım dahı ale’l-fevr “<i>Belî pâdişâhım. Sen şöyle kahramânsın ki Nerîmân’a kan kâşandırırısın</i>” deyicek hanın nutka mecâli kalmayup hicâbından dürler gibi derler döküp “<i>Gâlibâ dîvânın izdihâmı var gibi</i>” deyu taşraya şitâb ederler. [74^b] Ve yine bir gün han hazretleri sure-i Nisâ’dan, فَانْكُحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِثْلَى ثَلَاثٍ وَرَبَاعٍ⁷¹⁷ âyet-i kerîmeyi tilâvet ederken mûmâileyhâ Hanzâde’ye “<i>Ayet-i kerîmenin ma’nâ-yı latîfini fehm eylediniz mi?</i>” dedikde ale’l-fevr “<i>Belî pâdişâhım, akîbinde olan,</i> وَانْخَفْتُمْ اِنْ لَا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً⁷¹⁸ âyet-i kerîmenin ma’nâ-yı şerîfini dahı fehm etmişimdir” deyu cevâb etmişlerdir. Bir def’a dahı han hazretleri latîfe tarîkiyle oldukları hânenin divârına gûyâ izhâr-ı celâdet eder yollu bir musanna‘ kamçı asdıkda hanım dahı hanın murâdını fehm edüp ale’l-fevr bir güzel gümüş mâşe ol kamçının yânına asup şâ‘irâne karşuluk cevâb etmişdir. Şeyh Afîfeddin Abdullâh Efendi hân-ı müşârunileyhin asrında dâr-ı bekâya	kavmin re’îsi olan Timur Beg, وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا⁹⁶⁴ fehvasınca Mekke-i Mükerreme’ye gidüp gelmek şartıyla afv olundu. Ba‘dehu hana kuvvet ve istiklâl hâsıl olup Küçük Sultân demegle meşhûr Kırım Geray Sultân’ı Bağdad Seferi’ne ta’yîn edüp Ebu’l-mugâzi Sultân Murâd Gâzi hazretlerinin hizmetine mülâzım eyledi. Sultân-ı müşârûnileyh gayret-i süvâriyye ve hamîyyet-i Tatariyyesin icrâ edüp pesendide hizmetlerde bulunmağla pâdişâhın katında sa’y-yı meşkûr oldu. Yine bir def’a sultân-ı menkûr asker-i mevfûr ile Leh Seferi’ne me’mûr olup muğtenem ü mesrûr avdetinde Nehr-i Özi’yi Buza üzerinden ubûr ederken pâdişâhın bürûdet-i iştîmâlin elinden zimâmını rih-i cenûb-ı harâret-mashûb çeküp almagla buz çözülüp guzât-ı Tatar’ın süvâr oldukları ve tahmîl-i eskâl etdikleri hayli feresleri suya gitdiği esnâda der-kemîn olan bir mikdâr bî-baş Kazak zuhûr edüp bir mikdâr ganîmetlerini gâret eylediler. Sultân-ı müşârunileyh kudûmiyye ve pîşkeş cem‘i için Çerkes cânibine ta’yîn olunup resm-i kadîm üzere olan avâ’idi bilâ-tereddüd cem‘-i tetmîm eyledi. Moskov çarı ihtilâl-i milket-i

⁷¹⁷ Âyet: “Fe-enkihi mâ tâbe lekum mine’n-nisâi mesnâ ve sulâse ve rubâ’”, *Kur’an*, en-Nisâ 4/3’den iktibas. Meali: “Hoşunuza giden diğer kadınlardan birini, hatta bunlardan iki, üç veya dördünü birden nikâhlayabilirsiniz”.

⁷¹⁸ Âyet: “Ve in hıftum illâ ta’dilû fe-vâhideten”, *Kur’an*, en-Nisâ 4/3’den iktibas. Meali: “Şâyet bunlar arasında adaleti sağlayamayacağınızdan korkarsanız, o zamân sadece bir hanımla evlenin”.

⁹⁶⁴ Âyet: “Ve men dahlehu kâne amina”, *Kur’an*, Ali İmran 3/97’den iktibas. Meali: “Oraya giren güven içinde olur”.

rihlet etmişlerdir. Şeyhin pederi Tatar Şeyh İbrâhim'dir ve anların pederi Ak Mehmed Efendi'dir ki Deşt-i Kıpçak'dan gelüp Kırım'da ikâmet etdiklerinde bir gîce ru'yâsında bir pîr-i sâfî bir kît'a Kuran-ı azimü's-şânı eline verür. Anlar dahı alup ta'zîm üzere başı üzerine koyar. Karâr etmez ve dizi üzerine koyar. Karâr etmez ve beline koyar, karâr eder. Bu ru'yâsını ru'yâ ta'bîrine kâdir bir hâl sâhibine söyledikde biraz te'âmmül edüp sonra *“Senin sülbünden bir fâzıl-ı ma'mûr zuhûr eder”* deyu ta'bîr etdikden çok zamân mürûr etmedin Şeyh İbrâhim Efendi dünyâya gelüp ilm-i zâhiri tekmiîl etdikden sonra takvâ semtine meyl edüp bir mürşid ararken bir gîce ru'yâsında *“Senin matlûbın Kostantiniyye'de hâlâ seccâde-nişîn irşâddır”* deyu mürğ-i hâtifden bir avâz işidicek bilâ-tevakkuf Kostantiniyye'ye azîmet edüp ve vâsıl oldıktan sonra *“Kimden su'âl ederim?”* deyu pazarı seyr ederek Nûreddînzâde Tekyesi önine geldikde: [75^a] *“ ‘Aşk odu evvel düşer ma'sûka andan âşika / Şem'i gör kim yanmadı yandırmadı pervâneyi”* mefhûmı üzere müşârunileyh Şeyh Nûreddînzâde dervîşlerine tenbîh edüp *“İbrâhim nâmında bir derd-mend, Kırım cânibinden bizi arzû eyleyüp geliyor. Karşusuna varup alup getirün”* dedikde dervîşler dahı me'mûr oldukları üzere

Tatar'ı fırsat add edüp mu'tâd üzere edâ edegeldikleri hazîneyi teslîm etmeyüp inâd etdikde hân-ı şecâ'at-unvân yarlıg-ı beliğ ile va'îd-i şedîd ederek Turtimur Mîrzâ'yı irsâl edicek çasar-ı mesfûr hazîne-yi mezkûru mîrzâ-yı mezbûra bilâ-te'hîr teslîm edüp mîrzâyı dahı hoşnûd eyledi.

Kalgay İslâm Geray'ın Çerkes kabîlelerinden Jane Begi Akçomak ile adâveti olmağın sefer edüp murâdı üzere zafer müyesser olmayup,

الامور مرهونته باوقاتها⁹⁶⁵

diyerek avdet eyledi. Mukaddemâ zikr olunan Mehmed Geray Hanzâde Boğdan Ahmed Geray Sultân pederi Kazak ma'rekesinde şehîd oldıktan sonra [60^a] Çerkes memleketine firâr edüp beyne'l-hayât ve'l-memât evkât-güzâr olup umûr-ı Kırım'ın ihtilâline dâ'ir bir işi zâhir belki murâd ederse dahı icrâsına kâdir değil iken han hazretleri bir gazaba binâen yâhûd taraf-ı pâdişâhîden me'mûren Aktaş Beg Seyyîd Mehmed'i gönderüp Kırım'a da'vet eyledi. Keskin Aktaş Beg miskin sultâna vusûlünde *“Bu bâkîye ol âfet ve hâlin va'deler etmiş / Yalanlar söylenmiş miskin gerçekten inandırmış”* üslûbı üzere ol garîbü'd-diyârı envâ'-yı tezvîrât ile aldayup berâber Taman Geçidi'ne geldiklerinde sultân-ı müşârunileyh işâret-i seyf olunup şehîd

⁹⁶⁵ “El-umûr merhunte bâ-vukatiha”. Tercüme: Her iş vaktine rehindir.

İbrâhim Efendi'yi şeyhin halvethânesine getürdüklerinden sonra ba'd-ı ri'âyet-i şerâyî't bey'at edüp ateş-i riyâzet-birle ibâdet pûtesinde altûn gibi hâlisü'l-a'yâr oldıktan sonra şeyhinden icâzet alup hırka ve tâc-ı tarîkat ile Kırım'a avdet eyledi. Bir sene mürûrından sonra fesâd ü ihtilâl zuhûr etmeyle Kırım'dan hicret ve İstanbul'da Küçük Ayasofya zâvîyesinde post sâhibi olup mürîdlerine adâb-ı tarîkati beyân ederlerdi. Husûsan fenn-i tasavvufda tahrîr etdikleri *Medâric*'inden sâhib-i mî'e olduklarını istidlâl etmişlerdir. Ve ahkâm-ı şer'îyyede sa'yile meşhûr olmağın Babadağı havâlîsinde izhârü'l-hâdd eden zındık-ı bî-mezhepleri zâhiren ve bâtinen ilzâm edüp vücûdlarının yer yüzinden ref' olunmasına bâ'is olup tiğ-i ma'nevîsin arş-ı â'lâya asmışdır. Bin bir senesinin Cum'ade'l-âhiri'nde⁷¹⁹ dâr-ı âhirete intikâl edüp Edrene Kapısı'nın taşrasında defn olunmuşdur.

بِه كَنُوز مَفَاتِحِهَا السَّنْتَةُ الشَّعْر⁷²⁰

mazmûnınca vefâtının târîhinde oğlu Afîfi Abdullâh Efendi bu beyiti demişlerdir: “*Ey Afîfî fevtine târîh için ehl-i kemâl / Şeyh-i kâmil dediler hem şeyh-i ekmel dediler*”. Mezârına vaz' olunan mermere

kılındı. Ol eyyâmda Kalmuk-ı bed-mahlûk ümerâsından Burgut Hürlük nâm mel'ûn kendi re'îslerine âsi olup idlâline kâdir olduğu otuz bin hâne mikdârı bed-nâs ile bahr-i zakkum gibi Nehr-i İdil sâhillerine seyelân edüp ol etrâfda sâkin olan Nogay tâ'ifesinin emvâlini gâret etmek va'îdiyle bi'z-zarûre kendüsine tâbi' etdirdiği def'âatle Kırım câniblerine sû-i kasd etdiklerinde ahâlî-yi vilâyet gâh agâh bulunmağla mağlûben ric'at ederlerdi ve gâh ale'l-gafle gelüp kelb-i akur gibi kemük kapup giderlerdi.

Ba'de-zîn cem'îyyetleri perîşân olduğu tahrîr olunsa gerekdir. Ol eyyâmda Nûreddîn Safâ Geray âhirete itnikâl edüp Kırım Geray Sultân nûreddîn oldu. Ümerâ-yı Kırım'dan Üleşoğlu Ahmed Mîrzâ Deyun? oğlan ve Âdil Mîrzâ nâm şüc'ân ecnâs-ı Tatar-ı adüvv-şikâra serâsker olup Leh bilâdına sefer etdiklerinde envâ'-yı ganîmetlerle avdet edüp Nehr-i Özi'yi ubûrları esnâsında akab-gîr ta'yîn olunan küffâr-ı melâ'în sadâ-yı tûfeng-i bî-aheng ile derûn-ı askere dâhil olıcak asker-i İslâm emvâl ü eskâli muhâfaza sevdâsıyla cengde kusûrları olmağın Orakoğlu Kabîlesi'nden çok cân şehîd olup azîmet-i

⁷¹⁹ Mart 1593. Ölüm tarihi 12 Cemâziyelahir 1001/16 Mart 1593'tür (bk. Kurnaz vd., “Afîfî”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Kırım Türk-Tatar Edebiyatı)*, XIII, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 256).

⁷²⁰ “Li'llahî künûz mifâtihihâ es-sinetü's-şu'âra”. Tercümesi: “Allah'ın hazineleri vardır ki, anahtarları şairlerin dilleridir”.

bir nebbâş u kallâş tamah edüp kal‘ etmeyle bin yüz elli iki Saferi’nde⁷²¹ yine ta‘mîr olunup Tatar Şeyh İbrâhim El-Halvetî ve zeylinde [75^b] târîh-i mezkûr tahrîr olundu.

Vefâtından sonra halefleri olan Afifeddin Abdullâh Efendi şeyhlik için teklîf olundıkda tâzelik muktezâsınca müderrislik semtini ihtiyâr etmeyle Sultân Murâd-ı Sâlis’in Şeyh İbrâhim Efendi’ye hüsn-i i’tikâdı olmağın hatt-ı hümayûnla ibtidâ dâhil-i medreseye vâsıl, ba‘dehu resm-i Osmanî üzere derece derece matlûblarını hâsıl edüp Selâmet Geray Han Kırım’a han oldıkda vâcibü’l-ittibâ‘ olan şer‘iati kavlen ve fi‘ilen icrâya kâdir bir fâzıl lâzım olmağla Afifeddin Efendi’ye Haleb rütbesiyle Kırım’da vâkî‘ Mankub ve Suğdak memleketlerinin Kefe’ye ilhâk ve ber-vech-i te‘bîd Kefe tevcîh olunup ve kendüye kâzi-i ‘asker edüp Kırım’a getürdükde asrın ulemâsı imtihân vechi üzere müşkül mes‘eleler arz eylediklerinde cümlesine cevâb vericek bi’l-cümle teslim etmişlerdir.

Selâmet Geray Han’ın vefâtına değin kâzi-i ‘askerlik hizmetiyle Bağçesaray’da ikâmet edüp sonra kendülerine te‘bîd olan Kefe’ye vardıklarında nâ’ibi olan şahsın ba‘zı telvîsâtını müşâhade edicek,

cenân etmiştir. Nehr-i Ten derelerinde olan Kazak be-tarîkü’l-ittifâk teshîr-i Kal‘a-yı Azak etdikleri mesmû‘-ı pâdişâh-afâk olıcak asker-i Osmanî tertîb olunup ve han dahı ta‘yîn olundu. Hayrizâde Târihi’nde hân-ı müşârunileyhi medh edüp akîbinde “*Sefer bahânesiyle fukarâdan cem‘-i zehâyir ve envâ‘-yı tekâlîf icâd eyledi*” deyu zemm ü ta‘yîb etmiştir.

Hülâsa-yı kelâm hân-ı müşârunileyh asker-i Tatar ile katırgalara süvâr olup Taman Geçidi’nden ubûrlarında otuz aded sefine ile Ten Kazağı zuhûr edicek, süvâr oldukları çekdirmeleriyle ihâtâ eyleyüp melâ‘în-i küffâr üzerine yağmur gibi okların ve dolu misâl bundıka-i tufenglerin yağdırıklarında küffâr-ı hâsirin tâkat getürmeyüp [60^b] ba‘zısı deryâya garîk ve ba‘zıları dahı ateş-i şemşir ile harîk olup bir mikdârı,

اكر خواهی سلامت در کنارست⁹⁶⁶

mevhûmı üzere bi-eyy-i hâl deryâ kenârına geldiklerinde ümerâ-yı Kırım’dan Velişah Mîrzâ ve Turtimur Mîrzâ ma‘iyyetlerinde olan Tatar-ı esed-asâr balık şikâr eder gibi ol timsah-vâr küffâr-ı murdârları bi’l-külliyeye sayd edüp esîr-i der-zincîr etdiklerinde erbâb-ı tevârîh mecmû‘alarına kayd eylediler. Eğerce bu sûret fethe işâretidir denildi. Ancak ol sefer

⁷²¹ Mayıs/Haziran 1739.

⁹⁶⁶ “Eger hâhî selâmet der kenâr-est”. Tercümesi: “Eğer selamette olmak istiyorsan kenarda kal”.

الى متى انت بالذات مشغول / و انت ان كل ما قدمت مسؤل / في كل يوم ترجى ان تتوب غدا / و انت عذمتك بالتسوية محلول⁷²² mantûkasınca kazâdan ibâ edüp istiğfâr-ı hatâyçün mahall-i kabûl-i du‘â olan Medîne-i Münevvere’ye varup hâtemü’l- enbiyâ Muhammedü’l-Mustafa <i>sallallahu</i> <i>te‘âlâ aleyhi ve sellem</i> hazretlerinin Ravza-yı Mutahharaları’nın türâb-ı anber- i şemîmlerine yüzün sürüp nice dürlü medh ü senâlar ve niyâz u ricâlarla tazarru‘ ve du‘âlar etdikde gâliba ol mahalle matlablarına vâsıl olup tavâf-ı Beytullah edüp avdetlerinde: “<i>Rasihâ</i> <i>kadrin bileydin hırka vü peşmîyenin / Kıl</i> <i>kadar gelmez bana semmûlar sincâblar</i>” mefhûmınca Kefe kurbünde Seyyîdili nâm karyede inşâd etdikleri [76^a] tekyede mürîdleri irşâda meşgûl oldılar. Ve kabri dahı karye-i mezbûredir. Ve sâhibü’ş-şi‘ir olmağın ba‘zı eş‘âr-ı dürer-bârı tahrîr olundu: “<i>Nevcivânım gibi yârı kişiye yâr</i> <i>olıcak / Gam çeker mi kamu âlem ana</i> <i>ağyâr olıcak / N’ola zâr eylerisem gül</i> <i>yüzine karşı şehâ / Bülbül etmez mi figânı</i> <i>gül-i gülzâr olıcak / Müftî-yi aşka</i> <i>muhabbetden olundıkda su’âl / Dedi câ’iz</i>	Kal‘a-yı Azak dest-i İslâm’a dâhil olmayup sene-i atıyyeye ta‘lîk olunmağla avdet olundu. Han-ı Kırım sefîneye binmeyüp fûrsân-ı Tatar-ı sabâ-reftârıyla, الخیل معقود في نواصيها الخير⁹⁶⁷ mefhûmınca huyûl-mânend kabûllerine süvâr olup sahrâdan tayy-i mekân ederek Bağçesaray’a vâsıl oldu. Ol sene bilâd-ı Kırım’da tâ‘ûn-ı müştedd olup sâbıkü’z- zıkr Gâzi Velişâh mîrzâ bin elli senesi⁹⁶⁸ maraz-ı mezbûrdan şehîd-i ma‘nevî oldu. Hanın dahı seferden avdeti esnâsında mizâcına inhirâf-ı ârız olup gün günden ziyâdelenüp âhir-kâr, دریغا که پشمردن شد ناگهانی / گل باغ دولت بروز جوانی⁹⁶⁹ masdûkınca bin elli bir Recebi’nde⁹⁷⁰ dâr- ı âhirete intikâl edüp cedd ü pederi türbesinde defn olundu. Müddet-i hükûmeti dört sene altı ay ve müddet-i hayâtı kırk senedir. İşbu Bahâdır Geray Han gazâ ve cihâddanistirâhatleri eyyâmında Rezmî mahlas ile tertîb-i dîvân iş‘âr edüp ol meydânda dahı merdânelik izhâr etmiştir. العارف يكفى الإشارة⁹⁷¹

⁷²² “İlâ matâ ente bi’z-zât meşgûl / Ve ente küll mâ kaddemet mesûl / Fî küll yevm- turcâ an tatûb gadâ / Ve ente azmuk bi’t-tasvîf mahlûl”. Tercümesi: “Ne zamana kadar lezzetlerle meşgul olacaksın ve sen her yaptığın şeyden sorumlusun. Her gün yarın tövbe edeceğim diye umuyorsun ve senin azmin geciktirmeyle dağılmıştır”. Tercüme için bk. Söylemez, *a.g.e.*, dipnot 1916, s. 207.

⁹⁶⁷ Hadis: “El-hıylu ma’kudun fî nevâsihe’l-hayr”. Meali: “Atların alnına hayır düğümlenmiştir”. Hadisin kaynağı için bk. Canan, *a.g.e.*, VIII, s. 71.

⁹⁶⁸ 1641.

⁹⁶⁹ “Derîgâ ki pejmorde şod nâgehânî / Gol-i bağ-i devlet be-rûz-i cevânî”. Tercümesi: “Yazık ki devlet bahçesinin çiçeği, genç yaşta birden soluverdi”.

⁹⁷⁰ Ekim/Kasım 1641.

⁹⁷¹ “El-ârifu yekfî l-işâre”. Tercümesi: “Ârife işaret yeter”.

*durur ol âşık-ı dîdâr olıcak / Sen gül-i
gülşen-i hüsne nice öykünse gerek / Bağ-ı
âlem gülünün dâmeni pür-hâr olıcak / Ey
Afîfî gören ol yâr-ı vefâdârı dedi / Böyle
olmak gerek işte kişiye yâr olıcak”.*

Velehu eyzân

*“Yârdan cevri ger hakikat olur / İkisi dahi
câna minnet olur / Gün olur yüz tutar
sa‘âdete devr / Sanma her dem dilâ
nuhûset olur / Ustrun çün son ucu yüsre
çıkâr / Şeb-i hicrâna subh-ı vuslat olur /
Cümle etdikleri rakîbe gelüp / Umarım
an-karîb nekbet olur / Devlet el verse erse
hizmetine / Âşık kulluğun siyâdet olur /
Râh-ı dilberde hâk-sâr olmak / İzzet
ammâ gönül ne izzet olur / Çekme gam
ger tezâhüm ede gumûm / Her işe çün
Afîfî gâyet olur”.*

Velehu eyzân

*“Bağlayup ebrûların şeklin göründü çün
hilâl / Halk yimez içmez oldu âşık-ı şeydâ
missal / Gâh râ oldu gehi dâl oldu mâh-ı
nev-dilâ / Remz eder sân rûzeye kim
olmak ister gayra dâl / Savm-ı hicrin mâh
u sâl olsa nigâra gam değil / Âşık-ı sâdik
olıcak âhiri ıyd-ı visâl / Hâb-ı râhatda
yatan bî-derd bilmez kadrini / Derd ile
bîdâr olan uşşâka kıl arz-ı cemâl / Hâlin
efyûnî gıdâsın bulmayaldan hasta-dil /*

*mü‘eddâsınca bir gazel-i bî-bedelleri
tahrîr ile iktifâ olunmak münâsib görüldi:
“Bu çarh-ı sifle perver ehl-i tab‘a cûd
göstermez / Metâ‘-ı ma‘rifet gûyâ ziyândır
sûd göstermez / Çeker bir perde dâ‘im
dide-i hasret nigâh üzere / Ruh-ı cânâna
baksam eşk-i hûn-alûd göstermez / Olup
seng havâdisden şikest ayîne-i tab‘ım /
Murâdım üzere rûy-ı şâhid maksûd
göstermez / Tabâbet gösterüp her
zahmıma elmas bend eyler / Mürüvvetsiz
felek bir merhem-i bihbûd göstermez /
N’ola ateş-eser olsa sevâd-ı şî‘ri
Rezmî’nin / Derûnu hâne-i ateşdir ammâ
dud göstermez”.*

Ve bu matla‘-ı gazâ dahi anların tab‘-ı
nüktedânlarından sudûr etmiştir: “Her
kanlu yaş ki dide-i terden zuhûr eder / Bir
çeşmedir ki dağ-ı ciğerden zuhûr eder”.

Şu‘arâ-yı zamân gazel-i mezbûr ile bu
matla‘-ı mezkûru tetebbu‘ ve tanzîr etmek
sevdâsıyla dikkat ü em‘ân eylediler.
Lâkin,

كلام الملوك ملوك الكلام⁹⁷²

olmağın yakınına varmak mümkün
olmamağla cümle teslîm edüp inân-ı
kalemi çekdiler. Gazâî mahlas Gâzi Geray
Han’ın kızının kızı Han[61^a]zâde hanımı,

الطيبات للطيبين⁹⁷³

üslûbı üzere işbu Rezmî mahlas Bahâdır

⁹⁷² “Kelâmü’l-mülûk mülûkü’l-keâm”. Tercümesi: “Padişahların sözleri sözlerin padişahıdır”.

⁹⁷³ “Et-tayyibât lil-tayyibîn”. Tercümesi: “İyilikler iyiler içindir”. Tercüme için bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 1861, s. 200.

Bende-i kemter Afifî'ye demezsin keyf-i hâl".

Velehu eyzân

"Ol ki zât-ı pâk-i bî-hemtâsına hû koymuş âd / Yârda göstermiş adın ana ahû koymuş âd / Rûh-ı mahza âd için üstâd [76^b] yazmış elif dâl / Elife kadd ve dâla câna ca'du giysü koymuş âd / Eyleyüp bir zerreyi vâsi' felekden dil demiş / Ana bir med-i ziyâ göster kılup o koymuş âd / Tab'-ı pâkinden çıkan âb-ı zülâl-i şî'irine / Ey Afifî ehl-i diller cûy-ı dil-cû koymuş âd".

Velehu eyzân

"Görünmüyor bâ'is nedir ortada ol nâzik-meyân / Var ey sabâ gör kandadır ol gonca-i şîrîn-i zamân / San ıyd-ı adhadır şehâ bölük bölük âşıkların / Başladılar gezdürmege kurban için köyünde cân / Furkat dahı kim ıyd ola bu bir aded çeşmin hele / Bir sürh câme giydirir bana bu çeşm-i hûn-feşân / İyd olur eylersen abâ gelmez elinden merhabâ / Dil-i derûnu ey dilrübâ bilmez gider misin hemân / Pâ-bus-ı dildâra nice ola Afifî dest-res / Sen bir gedâ-yı nâ-tüvân ol pâdişâh-ı kâmrân".

Bahâdır Geray Han vefât edicek kalgası olan İslâm Geray Sultân hanlık recâsıyla Nûreddîn Kırım Geray'ı Âsitâne'ye irsâl etmişti. Ol sene hanlık

Girây nikâh itmiştir.

Müşârunileyhâ Hanzâde Hanım güzellik ile nice zelîhâ-yı cihân ve belkıs-ı mekân olup yegâne-i zamân olduğu gibi ma'rifet ve hünerde "Zeyneb (...) ziynet dünyâyı zen gibi / Merdâne var sâde dil (...) et" üslûbınca meydân-ı belâgatde dahı merdâne-i cihân idi.

"Hâr sanman şâhı gül üzere görünen bülbülün / Tırnağı kalınca çalışmış visâline gülün". İşbu beyit-i bî-nazîr nazm edüp ol asrın şu'arâsına arz eyledikde nazîre kaydında olanların iş'ârı gevher yânında billûr gibi olmağın "Bizim ebyânımızın vezni kasîr olup çok mazmûn idrâc mümkün değil. Hanımın beyiti bahr-ı remel tavîl olmağla nakş-ı gün a gün ile işlemiştir" deyu i'tizâr edenlere "Bizüm giysü ve mergûlarımız dahı tul üzere halk olunmuştur" deyu şâ'irâne cevâb etmişlerdir. Bahâdır Geray Han câriyelerinden "La 'l-ı nâbî akîde-i müşkîn / Gerdenin sorma râhatü'l-hulkum" mefhûmınca Nerîmân nâm bir câriye-i şîrînün zülf-i kemendine giriftâr olup fırsat-ı vuslat arayup gezerdi. Bir gün câriye-i mezbûreyi tenhâ bulup gâh zor ve gâh mülâyim sözlerle bi-eyy-i hâl ol âhen-dil Nerîmân'ı nerm ü tenevvür muhabbeti kerem eder ammâ dâye ve dâdı makûlesi câdular işbu ahvâle vâkıf olup hanıma dahı ihbâr ederler. Han hazretleri

müeyesser olmayup birâderi Mehmed Geray han olup (**Ârif Mehmed Geray Han bin Selâmet Geray**) İslâm Geray Kal'a-yı Sultâniyye'de ikâmet etmeyle me'mûr oldu. Han-ı cedîd pederi Selâmet Geray Han'ın vefâtından üç ay sonra mütevellid olmağla birâderlerinin küçüğü idi. Ve Canıbek Geray Han'ın li-ümm birâderi olup han-ı mezbûr Azamet Geray'ı katl etdikde Mübârek Geray ve Safâ Geray birer cânibe firâr edüp Mehmed Geray, Canıbek Geray'ın ibtidâ nûreddîni sonra kalgası olmuş idi. Canıbek Geray'ın azlinden sonra birâderlerinden mufârakat edüp Yanbolı havâlisinde ikâmet etmeyle ricâl-i devlet ile âşinâlık kesb etdiğinden her birlerinden sa'y u himmet olup han oldıkda resm-i Cengiz üzere istihdâm için kendisinden küçük Çoban Geray lakab Devlet Geray'ın oğlu Feth Geray'ı kalga ve kendi birâderi [77^a] Mübârek Gerayzâde on beş yaşında Gâzi Geray'ı nûreddîn etdi. Sabıkâ zikr olunan Azak Kal'ası'nı feth için ta'yîn olunan asker-i Osmanî ma'iyetine me'mûr olup varup kal'ayı feth edüp avdet etdiler.

Hanın hükûmetinde olan Ten Mehmedoğlu Kabîlesi Nehr-i Ten'i ubûr edüp Azağ'a tâbi' olmağla kendüleri emsâli Or Mehmedoğlu ve Orakoğlu kabîleleri "*Ten Mehmedoğlu bize muhâlefet etdi*" deyu han-ı mezbûr

kimsenin haberi yok iddi'âsıyla "Şahbâz-ı deşt-i himmetim aldım şikârımı" diyerek Hanzâde Hanım'ın yânına dâhil olur. Hanın çehresinde eser-i keder müşâhede eder gibi olup "*Şâyed ki benim çehremden bir karîne almayaydı*" deyu eline ayîne alup sakalın tarayup kendüsine nizâm vererek "*Hanzâde Hanım işbu hey'et ve şeklim ile kahramân değil miyim?*" deyu Hanzâde Hanım'a latîfe-i iltifât edicek, ol bülbül-i gülistân ve tûti-i şekeristân "*Belî pâdişâhum. Sen şol kahramânsın ki nerimana kan kaşandırırısın*" deyu bilâ-ıztırâb cevâb etdikde hanın nutka mecâli kalmayup dürler gibi derler dökerek "*Gâliba divân vakti olmuşdur*" deyu kapudan taşraya şitâb ederler.

Ve yine bir gün han cehr ile kurân okurken sûre-i Nisâ'dan,

مَتَّى وَثَلَاثَ وَرَبَاعٍ⁹⁷⁴

âyet-i kerîmesini tilâvet etdikde "*Hanzâde Hanım işbu âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı latîfîni fehm etdiniz mi?*" dedikde "*Belî pâdişâhum, âhirindeki 'fe in hıftum ellâ ta'dilû fe vâhideten' kelâm-ı mu'ciz-beyân ile mesrûr u handânım*" deyu cevâb etmişdir. Bir def'a latîfe kasdiyle oldukları hânenin divârına Hanzâde Hanım'ın karşısına bir murassa' kamçı asdıklarında hanım dahı hanın murâdın anlayup kamçıya nazîre bir müsenna gümüş mâşe

⁹⁷⁴ Âyet: "Mesna ve sulâse ve rubâ'", *Kur'an*, en-Nisa 4/3'den iktibas. Meali: "İkişer, üçer, dörder".

Kırım'a avdet ettikten sonra kabîle-i mezbûreyi gâret etdiler. İslâm iddi'â ederler iken kendüleri gibi Müselmân'ın ricâl ü nisâsını la'bî ü bey' edüp hasâret eylediler. Mezbûr Ten Mehmed Kabîlesi'nden Tokuzoğlu mîrzâları Kasayoğlu sınıfına dahîl olmağla emvâl-i mağsûbe istirdâd ve Nevruz Mîrzâ yedine teslim olunup avdetlerinde Cercü nâm mahalle gâfil yaturlariken Orakoğlu mîrzâları şebhûn edüp ma'îyyetlerinde olan Kan Mîrzâ'yı katl ve cem'îyyetlerini perîşân ve mevcûdâtını yağma etmeyle münhezimen han tarafına ilticâ ve nökerliğe kabûl etmesini recâ eylediklerinde ricâları kabûl olundu.

Azak Muhâfız İslâm Paşa kapu halkı ve Or Mehmedoğlu Kabîlesi ittifâk edüp Çerkeskirman ve Münâcidkirman nâm Kazak palankalarına hücum edüp Azak istilâsında esîr olan ümmet-i Muhammed'i halâs ve çok emvâl ganîmet ettikten sonra Or Mehmed Kabîlesi ehl ü ıyâl ve emvâliyle Kırım tarafına ubûr eylediler.

Tatar bahâdîrlarından beş on yarar ve nâmdârlar bir mikdâr ceng erleriyle Gürel dedikleri mahalle ılgâr edüp ganîmetlerle avdetlerinde *"Sulhe mugâyeretde bulundu"* deyu sekbân dedikleri köpek makûlesi cellâd-sıfat-ı bî-şefkat olan gürûh-ı mekrûhu irsâl edüp cümle emvâl ü

asup [61^b] şâ'irâne cevâb etmişlerdir.

Sabıkâ [z]ikr olunan Eş-Şeyh Affeddin Abdullâh Efendi hân-ı müşârunileyhin asrında âlem-i vücûddan rihlet etmişler. Şeyhin vâlid-i mecidleri Tatar Şeyh İbrâhim ve anların pederleri Ak Mehmed Efendi'dir ki Deşt-i Kıpçak'dan gelüp Kırım'da ikâmet etmiştir. Mûmâileyh Ak Mehmed bir gîce ru'yâsında görür ki bir pîr-i nûrânî eline bir Kuran-ı azimü'ş-şân verüp alup başına kodukda karar etmez ve dizine kor. Yine karar etmez ve beline koduklarında karar eder. Uyanup şeyh-i muhteremine varup söyledikde *"Sûlb-i tâhirinden bir vücûd-ı sâhib-i cûd âlem-i şühûda zâhir olur"* deyu ta'bîr eder. Çok zamân mürûr etmedin Şeyh İbrâhim Efendi tulû' edüp ulûm-ı akliyye ve nakliyye tekâmîl ettikten sonra tasfiye-i bâtın için bir mürşid-i kâmil taleb eder. İstanbul'a dâhil olup bazâr ve çarşuyu seyr edüp gezerken Bosnevî Nûreddînzâde Tekyesi önine geldikde *"Aşk odu evvel düşer ma'sûka andan âşık / Şem'i gör kim yanmadı yandırmadı pervâneyi"* mefhûmınca Şeyh Bosnevî dahı İbrâhim Efendi'nin vürûdundan mukaddem fukarâsına haber verüp ism ü resmi ile ta'yîn ve zayf-ı mükerrermin tekrim-birle dervîşlerine sipâs etmeyle dervîşler dahı İbrâhim Efendi'yi görücek rûy-ı zerde ve ah-ı serden ol âşık-ı sâhib-i derd oldığn fehm

mevâşîlerini ıgâre ve nice dürlü hakâretten sonra hânelerini [77^b] dahi berbâd etdirüp sefere değil, evinden bir adım taşra çıkmamış bir merd-i bî-günâhı ba‘zı nümmâmıların ıgvâsına i‘timâd edüp bilâ-tefahhus salb etdirdiğin Hayrizâde Târîhi’nde nakl edüp “*Bu makûle nâme’kûl işleri memleket zabtına kudreti olmadığına dâldir*” deyu bin elli dört Rebî‘ü’l-âhirin âhirinde⁷²³ azl olunup ve sefîne ile Cezîre-i Rodos’a nefy olundığını yazdıktan sonra akîbinde “*Han-ı müşârunileyh sâhib-i gayret ü himmet ve icrâ-yı şeri’atde müceddid ve sâ’î idi. Hatta bir merrede devlet tarafından kânun-ı kadîm üzere nâme-i hümâyûn ve hazîne-i tırkeş bahânesi gelüp askere kifâyet etmemegle hazînesinde olan hançer-i cevherdâr ve nice dürlü tuhfeler ve yâdigârların ucuz bahânelerle bey’ etdirüp guzât-ı Tatar’a taksîm ve her birinin haddine göre tatyib etmiştir*” deyu medh eder. “*Nîk-nâmın devlet-bakî idiğini bilin / Her tekâlifden vilâyet halkın azâd eyleyin.*”

**İslâm Geray Han bin Selâmet Geray
Han⁷²⁴**

Na‘imâ Çelebi *Ravzatü’l-Hüseyn* nâm târîhinde tahrîr ettiği üzere İslâm Geray, Selâmet Geray Han evlâdının

edüp derhâl gubâr-ı tarîkden tathîr ve bir mikdâr celse-iistirâhat etdirdüler. Ba‘dehu şeyhin halvethânesine dâhil olup emr-i bey‘at tamâm oldıktan sonra etvâr-ı seb‘a tekmîline alâmet olan hırka ve tâc ile serfirâz olunmağın şeyhinden icâzet alup vatan-ı aslîleri olan Kırım’a avdet eyledi. Bir seneden sonra vâkî olan ihtilâlden nâşî Kırım’dan hicret edüp ve İstanbul’da Küçük Ayasofya zâviyesinde post-nişîn oldı. Husûsen alem-i rabbânî ve magaz-ı Kur’anî olan alem-i tasavvufda yedd-i dolusu olmağın Medâric nâm bir kitâb-ı müstetâb te‘lîf etmiştir. Ve ahkâm-ı şer‘iyyede dahi cidd ü ihtimâmı olmağla Babadağ havâlîsinde dâğ-ı bî-mezhepleri ilzâm ve te’dîb için zâhiren ve bâtinen me’mûr olmağın ol erbâb-ı zendekanın her birlerine cevâb⁹⁷⁵ ile ilzâm etdikden sonra şer‘iat kılıcı ile yeryüzünden vücûdların kat’ etmege himmet edüp seyf-i zû’l-vechnin arş-ı âlâya asdı. Ba‘dehu dâr-ı âhirete itnikâl edüp Edrene Kapısı taşrasında Sırt Tekke civârında tarîk-i âmin şimâlinde pir-i tarîkleri olan Sofyevî Şeyh Bâlî Efendi’nin halîfesi Nûreddînzâde’nin merkaddi olup ve tarîk-i mezbûrın cânib-i cenûbunda mûmâileyh şeyh [62^a] efendi defn olundu. Merkaddlerinin mermerin bir nebbâş sırkat etmege teşhîs etmek emr-i asîr

⁷²³ Haziran 1644.

⁷²⁴ Bu başlık metinde, muadillerinin aksine koyu, renkli vb. ayırt edici bir şekilde yazılmamıştır.

⁹⁷⁵ Kelime mükerrer yazılmıştır.

mu'teberi olmağın Canıbek Geray Han
asrında guzât-ı Tatar-ı şecâ'at-şî'ârın
serâskeri olup Leh Seferi'ne vardıkda
ceng meydânında her gün kahramân gibi
savle ve nerîmân misli hamle ederek
cevelânı esnâsında bi-hükm-i takdîr-i
Yezdân bir gün küffâr-ı mesfûra esîr
düşüp yedi sene mikdâr gurbetde ser-
gerdân iken Sultân Murâd-ı Râbi'
cânibinden elçiliğe me'mûr olan Kara
Mustafa Paşa'ya tahlîs sipâriş olunmağla
Tersâne'de mevcûd olan esîrlerden beş on
mu'teber boyar ile istibdâl olunup nice
müddet Yanbolı havâlîsinde ikâmet edüp
Bahâdır Geray han oldıkda kalga olup
Mansûrîler husûsında pesendîde
hizmetlerde bulunmağla cümleden [78^a]
ser-firâz oldu. Hanın vefâtından sonra
Sultâniyye Kal'ası'nda sâkin olup vezîri
olan sâbıkü'z-zıkr Sefer Gâzi Ağa
ma'iiyyetinde olmağla hanlık sevdâsıyla
Âsitâne'ye irsâl etmişdi. Ağa-yı mezbûr
sâhib-i umûr olmağın ricâl-i devleti dûr
ederek devlet maslahatlarında iş yapmağa
kâdir ve sözünü devlete kesdirmekde
mâhir baltacılar kethüdâsının himâyetiyle
me'mûli hâsıl olmağa karîb olduğu esnâda
han-ı Kırım'ın İslâm Geray'dan iştikâ ve
Rodos'a nefyini recâ ederek arz u i'lâmı
vâsıl olıcak Vezîr Mehmed Paşa dahı
İslâm Geray'ın hilâfı olmağla hanın arzını
tenfizine ihtimâm edüp sultânı ve ağa-yı

olmuşdı. Bin yüz elli iki sınırında ta'mîr
olunup *Tatar Şeyh İbrâhim el-Halvetî*
deyu kitâbet ve zeyline oğlu Afifeddin
Efendi'nin inşâd etdikleri târih tahrîr
olundu. Dîver-i zâî⁹⁷⁶ efendi Târih-i
Seb'û's-Seyyârda tahrîr etmiştir. Ol târih
budur: "*Ey Afîfî fevtine târih için ehl-i
kemâl / Şeyh-i kâmil dediler hem şeyh-i
ekmel dediler*".⁹⁷⁷

Ba'dehu ol hankâhın meşîhati, oğlu
Afifeddin Abdullâh Efendi'ye teklîf
olundıkda henüz tâze ve nevcivân bulunup
tarîk-i tadrîsi ihtiyâr etmeyle peder-i
tâhirü'l-kirâmelerine Sultân Murâd-ı Sâlis
hazretlerinin hüsn-i i'tikâdı olduğından
nâşî hatt-ı hümayûn ile ibtidâen dâhil-i
medresesine vâsıl eyledi. Ba'dehu ulemâ-
yı Osmanî resmi üzere gide gide sahna
dâhil olduğu esnâda Selâmet Geray han
olup meyân-ı Tatar'da ihtilâl olduğundan
şer'-i vâcibü'l-ittibâ'ı kemâ-yenbaği
icrâya kâdir bir âlim-i fâzıl lâzım olmağla
mûmâileyh Afifeddin Abdullâh Efendi'ye
Haleb rütbesiyle Mankub ve Suğdak
kazaları dahı Kefe'ye ilhâk olunup ber-
vech-i te'bîd tevcîh olunmak üzere
kendüsine kâzi-i 'asker edüp Kırım'a isâl
eyledi.

Selâmet Geray Han vefâtına dek
Bağçasaray'da kâzi-i 'askerlik hizmetinde
olup ba'dehu te'bîdleri olan Kefe'de

⁹⁷⁶ "Herkeşçe bilinen ev sahibi" anlamına gelmektedir.

⁹⁷⁷ Ebced hesabına göre 1001 (1592/1593), bk. Söylemez, *a.g.e.*, dipnot 1905, s. 205.

mezbûrî dahî çekdirme ile Rodos'a nefy etdiler. Ağa-yı mezbûra nâ-ümîdlik gelmeyüp ve yorulmak hâsıl olmayup seffineden çıktığı gibi bir kayığa binüp cumhûr-ı enâmın maslahatlarında Buluncı(?) Cinci Hüseyin Efendi'ye mürâca'at ve neçe dürlü va'deler ile efendiyi teshîr ve ba'dehu maksûdını takrîr etdikde kabûl olunup bi-eyyihâl kalb-i pâdişâhî İslâm Geray cânibine meyl etdirüp Rodos'a nefy olduklarının altmış dördüncü günü ki bin elli dört senesinin Rebî'ü'l-âhiri'nde⁷²⁵ mîrâhûr-ı pâdişâhî mübâşeretiyile kadirga ta'yîn, Âsitân-ı Aliyye'ye da'vet olunup nâ'il-i saltanat oldu. **(İslâm Geray Han)** Ve yine mezbûr Hayrizâde Târîhi'nde Selâmet Geray Han'ın dahî Lehlü'ye esîr olduğunu tahrîr eder. Ancak işidilmiş değildir.

El-hâsıl İslâm Geray, han oldıkda birâderi Kırım Geray'ı kalga ve nûreddîn-i sâbık Gâzi Geray'ı nûreddînlikde ibkâ ve Sefer Gâzi Ağa'yı vezîr ma'nâsına ağa ve fâzıl-ı zamân Sinân Efendi'yi kâzi-i 'asker eyledi. Çok zamân mürûr etmedin Kırım Geray Sultân dâr-ı âhirete intikâl edüp Gâzi Geray kalga ve birâderi Âdil Geray nûreddîn, ol esnâda Azak ve Kefe [78^b]

ikâmet eyledi. Bir gün tâ'ib-i pür-me'âyibinin sekiz akça da'vâdan resm nâmıyla on akça aldığına vâkıf olıcak bilâ-tevakkuf kâmusu sâhib-i nâmus kavlince muvâzin-i gâ'it olan ol tâ'ib-i hâ'ibi niyâbetden sâkıt etdikden sonra kendüsi dahî,

الى متى انت بالذات مشغول / وانت عن كل ما قدمت
مسؤل / فى كل يوم ترجى ان تتوب غدا وانت عذمت
بالتسوية مسؤل⁹⁷⁸

mantukunca kazâdan ibâ edüp mahall-i kabûl-i du'â olan Mekke-i Mükerreme'ye âzim olup,

يا مجمع المحاسن منبع الكرم / لو لأك كيف يخلق شئ
من العدم / قد كان منك منك رجاء شفاعته / يا خاتم
الرسالة يا سيّد الكرم⁹⁷⁹

medîhasıyla ol hâtimü'l-enbiya aleyhi efdâlü's-salat hazretlerinin Ravza-i Mutahharasına yüzün sürüp gâlibâ ol mahallde maksûda vâsıl ve dâ'ire-i şefâ'ate dâhil olmağla avdetlerinde “*Rasihâ kadrin bileydin hırka vü peşmîyenin / Kıl kadar gelmez bana semmûrlar sincâblar*” meşhûmınca Kefe kurbünde Seyyîdili nâm karyede bünyâd etdikleri zâviyede şeyh olup irşâd-ı enâm ederek âhirete intikâl etdiklerinde karye-i mezbûrede defn olunmuşdur. “*Dâm-ı gam*

⁷²⁵ Haziran 1644.

⁹⁷⁸ “İlâ matâ ente bi'z-zât meşgûl / Ve ente küll mâ kaddemet mesûl / Fî küll yevm- turcâ an tatûb gadâ / Ve ente azmuk bi't-tasvîf mesûl” Tercümesi: “Ne zamana kadar lezzetlerle meşgul olacaksın ve sen her yaptığım şeyden sorumlusun. Her gün yarın tövbe edeceğim diye umuyorsun ve senin azmin geciktirmeyele dağılmıştır”. Tercüme için bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 1916, s. 207. Ayrıca Ş nüshasında aynı beyitin son kelimesi “mesûl” olmayıp “mahlûl” olarak yazılmıştır.

⁹⁷⁹ “Yâ mecmû'ul hasen menba'ü'l-kerem / Levlâke keyfe yahlek şey'e mine'l-adem / Kad kâne meneke meneke recâe şefâ'at / Yâ hâtemü'r-risâlet yâ seyyide'l-kerem”. Tercümesi: “Ey güzelliklerin, cömertliğin kaynağı / Sen olmasan yoktan varlık olmazdı / Şefâatini senden umdum / Ey peygamberliğin mührü, ey cömertliğin efendisi”.

vâflilerine ilticâ ile “*Tuğ sâhibi oldım*” deyu Kırım hanlarından bî-pervâ olan Jane Begi Akçomak nâm âsî vü âkın tertîb-i cezâsına kalgalığında muvaffak olmayup bu nevbet bir âhar cânibe sefer etmek üzere şöhret verüp Taman’dan ubûr edecek asker-i mevfûr ile kavm-i mesfûra ale’l-gafle hücum edüp müte’allıkâtını ve kendüsünü dûd-ı barût-ı tûfeng ve tiğ ü tîriyle ceng edüp perîşân ve nâ-bûd etdikden sonra şeker-leb kızlar ve sîm-ten oğlanlar ve envâ’-yı ganîmetlerle mesrûren avdetlerinde Karaçu mîrzâları ile hanlara mahsûs kapukulu aralarında şikâk zuhûr edüp Sefer Gâzi Ağa Karaçu mîrzâlarıyla ittihâd olmağın kapukulu halkı kalga sultân ile yek-cihet olup Sefer Gâzi Ağa’nın azli husûsında recâ sûretiyle hana haber etdiklerinde ağa-yı mezbûrı hizmetinden dûr etmek han-ı gayyûrın hilâf-ı marzîsi iken,

چون شود دشمن ملايم احتيات از كف منه /
مكر هادر پرده بشداب زير كاهر⁷²⁶

mefhûmınca Karaçu mîrzâlarına ilticâ ve kapu halkından ahz-ı intikâm ricâsını tertîb edüp mûmâileyh ağayı irsâl edüp ve kendi uzacıkdan tecâhülâne durdı. Ümerâ-yı Şirin Karaçu mîrzâları dahı “*Bizim dahilimiz oldıktan sonra: ‘Âb-ı rûy-ı âlemiz biz, bizsiniz? âlem mi var? / İbn-i âdem içre bizden gayrı bir âdem mi vâ?’*”

içre bîkes kalmış garîb idü kim / Görüp müderrisinde bir dânedir sanurlar” üslûbı üzere pederlerinden bir dâne kalup [62^b] inâyetbâdî-birle menkûhaları ve câriyelerinden yüzer aded semere-i fevâ’idi olmuştur deyu Seb’ü’s-Seyyâr’da tahrîr olunmuştur. Müşârunileyh Afîfî mahlas ile sâhibi eş’âr olmağın bir mikdâr gazel-i ma’nidârları bu mecmû’aya tahrîr olunmak münâsib görüldi: “*Nevcivânım gibi yârı kişiye yâr olıcak / Gam çeker mi kamu âlem ana ağyâr olıcak / N’ola zâr eylerisem gül yüzine karşı şehâ / Bülbul etmez mi figânı gül-i gülzâr olıcak / Müftî-yi aşka muhabbetden olundıkda su’âl / Dedi câ’iz durur ol âşık-ı dîdâr olıcak / Sen gül-i gülşen-i hüsne nice öykünse gerek / Bağ-ı âlem gülünün dâmeni pür-hâr olıcak / Ey Afîfî gören ol yâr-ı vefâdârı dedi / Böyle olmak gerek işte kişiye yâr olıcak*”.

Velehu

“*Yârdan cevri ger hakikat olur / İkişi dahı câna minnet olur / Gün olur yüz tutar sa’âdete devr / Sanma her dem dilâ nuhûset olur / Ustrun çün son ucu yüsre çıkar / Şeb-i hicrâna subh-ı vuslat olur / Cümle etdikleri rakîbe gelüp / Umarım an-karîb nekbet olur / Devlet el verse erse hizmetine / Âşıka kulluğun siyâdet olur / Râh-ı dilberde hâk-sâr olmak / İzzet*”

⁷²⁶ “Çün şevd doşmen mulâyim, ihtiyât ez kef me-neh / Mekk-hâ der-perde bâşed, âb zîr-i kâh-râ”. Tercümesi: “Düşman mülayim olsa da ihtiyatı elden bırakma / Perdenin arkasında hileler, samanın altında su olabilir”.

iddi'âsıyla kapukulu makûlesi jaj-hâyların sözine ne amel?" diyerek mukâteleye süvâr olup Nehr-i Beşterk'de(?) vâkî Kulatay nâm mahalle birbirlerine müsâdefet edüp cenge başladıklarında bihasbe'l-iktizâ han dahı kapu halkı ma'yyetinde bulunup iki taraftan dahı ba'zı şahbâzlar ademe kadem basmakla Sefer Gâzi Ağa'ya ıztırâb gelüp Kefe Kal'ası'na karâr edicek Karaçular dahı "Han ve sultânın birine zarar erişmek ihtimâli var" deyu [79^a] mukâteleden el çekdiler. Kapu halkı ağa-yı mezbûrın kal'adan dahı çıkup firâr etmek için kal'a taşrasında bir mikdâr bekçi ta'yîn ve kal'a muhafızına dahı tenbîh ve pâdişâh tarafına katli fermânı için i'lâm husûsında hana ibrâm eylediklerinde ağa-yı mezbûr ile alâka-i sıhriyyesi olan ümerâ-yı Çerkes'den yek mîrzâ yek aklı başında Dûrî nâmında bir gulâmını mektûb ile gögercin gibi Kefe Hisârı'na uçurdu. Gulâm-ı mezbûr, ağaya vâsıl olup ahvâl ma'lûmı olıcak "Düşmen eline giriftâr olmakdan merdâne ölmek yeğdir" deyu atına süvâr olup depinerek bir mahmûz edicek şahin kuş gibi bir kılına hatâ olmayup kal'a handakının öte tarafına pervâz etmeyle ta'yîn olunanlar dahı nâ-ümîd olup ric'at eylediler.

Ağa-yı mezbûr yine karaçulara varup bir def'a daha mukâtele etmek üzere müşâverelerinde sanâdîd-i kavmin re'yları

ammâ gönül ne izzet olur / Çekme gam ger tezâhüm ede gumûm / Her işe çün Afîfî gâyet olur".

Velehu

"Bağlayup ebrûların şeklin göründü çün hilâl / Halk yimez içmez oldu âşık-ı şeydâ missal / Gâh râ oldu gehi dâl oldu mâh-ı nev-dilâ / Remz eder sân rûzeyeye kim olmak ister gayra dâl / Savm-ı hicrin mâh u sâl olsa nigâra gam değil / Âşık-ı sâdık olıcak âhiri ıyd-ı visâl / Hâb-ı râhatda yatan bî-derd bilmez kadrini / Derd ile bîdâr olan uşşâka kıl arz-ı cemâl / Hâlin efyûnî gıdâsın bulmayaldan hasta-dil / Bende-i kemter Afîfî'ye demezsin keyf-i hâl".

Velehu

"Ol ki zât-ı pâk-i bî-hemtâsına hû koymuş âd / Yârda göstermiş adın ana ahû koymuş âd / Rûh-ı mahza âd için üstâd yazmış elif dâl / Elife kadd ve dâla câna ca'du giysü koymuş âd / Eyleyüp bir zerreyi vâsi' felekden dil demiş / Ana bir med-i ziyâ göster kılup o koymuş âd / Tab'-ı pâkinden çıkan âb-ı zülâl-i şî'irine / Ey Afîfî ehl-i diller cûy-ı dil-cû koymuş ad".

Velehu

"Görünmüyor bâ'is nedir ortada ol nâzik-meyân / Var ey sabâ gör kandadır ol gonca-i şîrîn-i zamân / San ıyd-ı adhadır

üzere Ferahkirman taşra çıkup ol mahalle sâkin Or Mebetoğlu Kabîlesi ile yek-dîl olup tekrâr mukâteleye ittifâk etdikleri esnâda ulemâ-yı ümmet ve sulehâ-yı vilâyet aralarına düşüp yine ağa-yı mezbûrî ağa etmek üzere sulh etdiler. Ol esnâda ümerâ-yı Şirin'den Kutlu Şah nâm nâmîdâr, bir mikdâr benâm-ı Tatar-ı adüvv-şikâr ile memleket-i küffâra çapul için han hazretleri tarafından me'mûr olmuşidi. Bî-hesâb ganîmetlerle avdetlerinde han cânibine â'id olan savga ta'bîr etdikleri humsu edâ etmekde Karaçu ve kapu halkı muhâlefet ve tahsîline ta'yîn olunan mübâşirler huşûnet (katılık) edüp evvelâ müşâteme (söğüşmek) sonra mukâtele (öldürüşmek) olup çok nüfûs telef olmuşdır. Han-ı müşârunileyhin Kırım'a teşrîfi eyyâmında gazâ kapuları kapanmış, ahâlî-yi memleket ekseri müflis ve fakîr ve köhne abâda kalmışlar iken hükûmetinde bir iki sene mürûrında ebvâb-ı cihâdî feth edüp bilâd-ı küffâra pey-der-pey [79^b] seferler edüp ehl-i İslâm'ın ganî vü fakîri ve kebîr ü sagîri kumaşlar giymeye benzemez olup her biri hâce-i Bedahşan'a ve vilâyet-i Kırım nigâr-hane-çîne döndü.

Han-ı müşârunileyhin Leh'e esîr olduğu eyyâmında Leh keferesiyle Purus dedikleri kavm-i mel'ûnın kelben kelben mukâteleleri olmağla bir müşâverelerinde İslâm Geray'dan ba'zı husûs su'âl

*şehâ bölük bölük âşıkların / Başladılar
gezdürmege kurban için köyünde cân /
Furkat dahı kim ıyd ola bu bir aded
çeşmin hele / Bir sürh câme giydirir bana
bu çeşm-i hûn-feşân / İyd olur eylersen
abâ gelmez elinden merhabâ / [63^a] Dil-i
derûnu ey dilrübâ bilmez gider misin
hemân / Pâ-bus-ı dildâra nice ola Afîfi
dest-res / Sen bir gedâ-yı nâ-tüvân ol
pâdişâh-ı kâmrân*".

Bahâdır Geray Han dâr-ı âhirete revân oldıkda Kalgay İslâm Geray hanlık arzusıyla Nûreddîn Kırım Geray'ı Âsitâne'ye irsâl etmişdi. Ancak ol nevbet tîr-i ihtimâmları nişân-ı maksûda isâbet etmeyüp Kal'a-yı Sultâniyye'de ikâmet etmek üzere me'mûr oldu. Küçük birâderleri Mehmed Geray Sultân pederleri Selâmet Geray Han'ın vefâtından üç ay sonra doğup ve Canıbek Geray Han'ın li-ümm birâderi olmağla anın yedd-i terbiyesinde olmuşdı. Canıbek Geray Han, Azamet Geray Sultân'ı katl etdikde Mübârek Geray ve Safâ Geray birer cânibe firâr etmeğle mûmâileyh Mehmed Geray'ı ibtidâen nûreddîn ve ba'dehu kalga etmişdi. Ol sebebden cümle birâderleri adâvet edüp Canıbek Geray'ın azlinden sonra münferîden Yanbolı havâlisinde ikâmet etmişdi.

Bahâdır Geray Han vefâtı mesmû'ları oldıkda vükelâ-yı devletden kesb ettiği

etdiklerinde hâtırına hutûr etdiği re'yi güzel vech üzere takrîr eyledikde boyarlardan ba'zı nâdânlar beğenmeyüp istihzâ yollu kahkaha etdiklerinde sükût edüp ahz-ı intikâmı cenâb-ı Hakk *te'alâya* havâle etmişdi. Seferlerinden bir seferde Tatar-ı şecâ'at-şi'âr mesfûr boyarlardan bir nice murdârları esîr edüp der-zincîr ederek hanın huzûrına getürdüklerinde,

هل ثوب الكفار ما كانوا يفعلون⁷²⁷

üslûbı üzere kahkahalarının mukâbelesine,

اش حالك ليوم⁷²⁸

deyu ahz-ı intikâmı meşhûrdır.

Rus keferesinin ol eyyâmda Kırım ricâli için tıyış nâmıyla iltizâm etdikleri harâcları ki vakti geldikde Rus tarafından bir küttâb gelüp tıyışda tıyışları olan ricâlin ferden ferden isimlerin tahrîr, sonra defter mûcibince tıyışlarını tahsîl edüp getürüp her birlerinin tıyışlarını elli eline teslim ederler imiş. Bir def'a dahı küttâb gelüp ricâlin isimlerini tamâm-ı tahrîr etdikden sonra "*Dahı var mı?*" deyu su'âl etdikde "*şolavek*" deyu cevâb verildikde küttâb-ı mesfûr şolavek nâmında şahsa dahı bir hisse yazup getürdükleri dahı meşhûrdır. İltizâm etdikleri tıyışdan mâ'adâ guzât-ı Tatar'ın re'îslerine altûn maşrabalar ve gümüş ibrikler makûlesi tuhfeler armağan getürüp arz-ı hulûslar ederlerdi. Bir def'a dahı ol müsir akıllu

aşınâlarının sa'y ü himmetleriyle büyük karındaşların sebkât ederek sene-i mezbûrda mûmâileyh Mehmed Geray han olup Çoban Geray lakab Devlet Geray'ın oğlu Feth Geray kalga ve kendi birâderi Mübârek Geray'ın on beş yaşında olan oğlu Gâzi Geray'ı nûreddîn eyledi. Ol sene Azak Kal'ası'nı dest-i Kazak'dan tahlîs için ta'yîn olunan asker-i Osmanî ma'ıyyetine me'mûr olup Kal'a-yı Azak feth olunmağla mesrûren avdet etdiler.

Kırım hanlarının zîr-i hükûmetinde olan tâ'ife-i Nogay'dan Ten Mehmedoğlu Kabîlesi Ten Nehri'ni ubûr edüp Azağ'a tâbi' olmağla iddi'â-yı İslâm eden kendi hemcinslerinden Or Mehmedoğlu ve Orakoğlu Kabîleleri mezbûrın "*Mehmedoğlu bize muhâlefet etdi*" deyu hân-ı müşârunileyh Kırım'a avdetinden sonra bi'l-ittifâk kabîle-i mezbûreyi gâret eyleyüp ricâl ü nisâsını (...) uzak memleketlere bey' etmeğle küll-i hasâret eylediler. Mezbûr Ten Mehmedoğlu re'îslerinden Tokuz Kabîlesi'nin mîrzâları Kasayoğlu sınıfına dâhil olup istimdâd etmeğle Orakoğlu halkına ibrâm olunup gasb olunan emvâli istirdâd olundu. Ba'dehu Nevruz Mîrzâ tahsîl olunan eşyâ ile avdetinde Kasayoğlu mîrzâları bir mikdârını gasb edüp Cercu nâm mahallde gâfil yaturlariken Orakoğlu mîrzâları

⁷²⁷ Âyet: "Hel suvibe'l-küffârü mâ kânu yefa'lûn". *Kur'an*, el-Mutaffîfîn 83/36. Meali: "Nasıl, buldu mu o kâfirler ettiklerini?"

⁷²⁸ "Eşşe hâlıkü'l-yevm". Tercümesi: "Bugün nasılsın?"

mel'ûnlar “Eğer bizi râhatımızda ibkâ ederseniz size hâlis altûndan [80^a] müsir yumurtaları getirürüz” demeleriyle teklîf-i mâlâ-yutak edüp yalnız Sefer Gâzi Ağa'ya varıl ta'bîr olunan kap tolusu ma'hûd yumurtaları talep ederek cihâd u gazâ arzû etmişlerdir.

إذا النَّاسُ ناسٌ وَالذَّمَّانُ / اتي الزمان بنوه في
شبيبته / فسرهم و اتيناه على الهرم

Han-ı müşârunileyhin ekser evkâtı gazâ ve cihâdile geçüp umûmen küffâra serfûrû etdirüp ehl-i İslâm'ı ganîmetlerle müstağrik etdikden sonra,

الصُّلْحُ خَيْرٌ 729

mûcibi üzere sulh edüp hâne-nişîn-i râhat olduklarında guzât-ı Müslimîn fukarâsından tamga akçası makûlesi tekâlîfî ref' edüp ve a'yân-ı vilâyet ile etdikleri zevk ü safâ ve muhabbet-i vefâlarını bezm-i Cemşîd belki meclis-i Baykara'da dahı olmuş değildir. “Şükür sunar ol velî sonra sümme /

توقع زوالاً اذا قيل تم محالست اميد بقادرنا 730

/ Ki bunda ne eyü kalur ne kem” mefhûmı üzere bin altmış dört Şa'bânı'nda 731 ma'âzallah şîrpençe dedikleri marazdan ruh-ı revânı dâr-ı âhirete revân olup ceddi türbesinin kible cânibinde defn olunup müceddeden türbe bina olundu. Müddet-i hükûmeti on sene beş ay, müddet-i hayâtı

şebhûn edüp müte'ayyinlerinden Kan Mîrzâ'yı katl ve mevcûdâtların gâret etmeyle mezbûrlar münhezimen han tarafına ilticâ ve cürm-i sâbıkların afv edüp nökerliğe [63^b] kabûl etmesini recâ eylediklerinde recâları makbûl oldu.

Azak muhâfızı İslâm Paşa kapu halkı ve Or Mehmedoğlu Kabîlesi'yle ittîfâk edüp Çerkeskirmân ve Münacidinkirmân nâm Kazak palankalarına hücum ederek Azak istilâsında esîr olan ehl-i İslâm'ı tahlîs ve emvâl-i kesîre iğtinâm etdiler. Ba'dehu Or Mehmedoğlu Kabîlesi ehl ü iyâl ve emvâl ü eskâliyle Kırım'a ubûr eylediler.

Hayrizâde Târihi'nde “Han-ı müşârunileyhe bir def'a nâme-i hümayûn ile kânûn-ı kadîm üzere teşrifâthâneye ve hazîne-i tîrkeş-bahâ gelüp askere kifâyet etmemegle kendi hazînesinde mahfûz olan hançer-i mahcûr ve sâ'ir tuhfelerin dahı bey' edüp askerın masârîfına sarf etmişdir” deyu medh eder ve yine târîh-i mezbûrda şüc'ân-ı Tatar'dan bir mikdâr merd-i kâr-zâr memleket-i Küril küffârdan Gürel nâm mahalle ılgâr edüp bir mikdâr ganîmet ile avdetlerinde sulha mugâyeretde bulundu deyu kilâb makûlesinden sekbân tâ'ifesini ta'yîn edüp nizâm-ı âlemdir deyu mezbûrların

729 Âyet: “Es-sulhu hayr”, *Kur'an*, en-Nisâ 3/128'den iktibas. Meali: “Karşılıklı anlaşma en iyi yoldur.”

730 “Tevakki-i zuâla izâ kıl-i temme mehâleset be-kâder- fenâ”. Tercümesi: “Eğer akıl tamama erdiyse ölümü bekleyin”.

731 Haziran 1654.

elli senedir.

Ol esnâda kalga sultân Or muhâfazasına me'mûr olmağla hanın vefâtı haberin i'lâm için esrâra vâkîf Kırım küttâbından pür-ma'ârif Vahhâb Efendi irsâl olunup bir gün bir gîcede kırk sekiz sâ'at tayy etmiştir. Giderken Karay Tatarları'ndan bir pîrin hânesine nüzûl etdikde hanın vefâtını belki Bağçesaray ahâlîsinin dahı cümlesi işitdiği yok iken pîr-i mezbûr "*Hâliyâ memleket emn ü râhatdadır. Gâlibâ sizin bu gûne aceleniz hanın vefâtını kalga sultâna ihbâr için olmak gerekdir*" deyu Tatar'ın ferâset izhâr ettiğini mûmâileyh efendi nakl edermiş. Han-ı merhûmın [80^b] vefâtı haberi pâdişâhın mesmû'ı olıcak yine Mehmed Geray han olup (**Mehmed Ârif Geray Han-ı mükedder bin Selâmet Geray Han**) selefi İslâm Geray Han'ın kalgası Gâzi Geray ve nûreddîni Âdil Geray ve ağası Sefer Ga[z]i Ağa mansıplarında ibkâ olundu.

Han, cenâb-ı Âsitâne'den Kırım'a vâsıl olunca Bahâdır Geray Hanzâdelerle Mübârek Geray Sultân evlâdı aralarında şikâk zuhûr edüp Sefer Gâzi Ağa ve anun müte'allıkâtı Bahâdır Geray Hanzâdeler'e mu'în olup ve Mansûroğulları, Mübârek Geray evlâdına nusret edüp kîl ü kâl olduğu esnâda Bahâdır Geray Han evlâdından

mâllarını gâret ve hânumânların berbâd etdirdi. Ve hânesinden hatve-i vâhîde çıkmamış bir merd-i bî-günâh zabt-ı vilâyet selb ü siyâset ile olur deyu selb etdirdi deyu zemm eder. Hülâsa-i kelâm bu makûle ef'âlinden nâşî menfûr-ı enâm olmağın ihtilâl-i nizâm hâsıl olup zabt-ı vilâyetine kudreti yok deyu iştiâhı olmağla bin elli dört Rebî'ü'l-âhir evâhîrinde⁹⁸⁰ azl olunup ve Cezîre-i Rodos'a nefy olundu.

Ol asrda mevcûd olan evlâd-ı Selâmet Geray Han'dan ekber ve mu'teberi olan İslâm Geray Sultân, Canıbek Han asrında Leh keferesiyle kahramânvâr bi'z-zât meydân alup ve küffâra salup ceng ü cevelânı esnâsında bi-hükm-i kazâ dest-i küffâra giriftâr olup yedi sene mikdârı garîbü'd-diyâr iken Sultân Murâd-ı Rabi' cânibinden elçi olan Kara Mustafa Paşa'ya sultân-ı müşârunileyhin tahlîsi dahı sipâriş olunmağla Tersâne'de mevcûd olan esîrlerden beş on mu'teber boyar ile istibdâl olunup nice yıl Yanbolı havâlisinde evkâtgüzâr olmuşdı. Ba'de-zîn Bahâdır Geray Han'a kalgay olup Mansûr Oymağı'nı tedbîr ve şecâ'at iğnesiyle delik delik edüp cümleden serfirâz olmağla müşâr-ı bi'l-beyân oldu. Ba'dehu Bahâdır Geray Han vefât etdikde Sultâniyye Kal'ası'nda iskân olunup vezîr-i müşîri sâbıkü'z-zikr Sefer Gâzi

⁹⁸⁰ Haziran/Temmuz 1644.

Selîm Geray Sultân neşv ü nemâ bulduğı Ablân nâm karyede atabeg ma'nâsına atalığın hânesinde iken Mübârek Gerayzâde Âdil Geray Sultân bin nefer erâzil-i seng-dil ile nakl ü i'dâm kâsd edüp müşârunileyh Selîm Geray Sultân'ın üzerine ale'l-gafle hücum etdikde sultân-ı gayûr, cân-sipâr nökerlerinden üç yüz mikdârı pür-silâh ceng erleriyle mukâbele ve mukâtele edicek,

طبل برکشتن بزن من مرد میدان نیستم⁷³²
diyerek me'yûsen ric'at eylediklerinde Selîm Geray Sultân, Şirin Kabîlesi'ne duhûl edüp bi'l-küllîye a'dâdan emîn oldu.

Han-ı müşârunileyh Kılburun'a vusûlünde tebrîk için istikbâl edenler dâmen-i bûs edüp birbirlerine gazab üzere olarak hanın iki cânibinde oturdular. Han ve ahâlî-yi Kırım'ın iki tarafı dahı birbirleriyle tekellüm etmeyüp sükût üzere iken ol eyyâmda ulemâ-yı Kırım'dan cümlelerin muktedâsı nâfizü'l-keâm Güleç şeyhi olan efendi,

الكلام الى محبير الكلام⁷³³
mefhûmı üzere han hazretlerine du'âlar ve senâlar tarîki üzere bed-i kelâm edicek han-ı nüktedân dahı “*On seneden berü çekdiğim nefy ve envâ'-yı meşakkatlerle tâkatim tâk olmuşiken bilâ-mûcib aralarınızda bu merrede zuhûr eden şikâk mesmû'im oldıkda kaddim dâl oldu*” deyu

Ağa ma'yyetinde olmağla hanlık talebiyle Âsitâne'ye irsâl etmişdi. Ağa-yı mezkûr sâhib-i umûr [64^a] olmağın hediye nâmıyla zer-i mahbûb⁹⁸¹ ricâli dermeyân edüp ricâl-i devleti dûr ederek sözün gösdermekde mâhir baltacılar vâsıtasıyla me'mûli vusûl-i husûle karîb olmuşdı. Han-ı Kırım Mehmed Geray Han mûmâileyh İslâm Geray Sultân'dan şikâyet ederek Âsitâne'ye arz u i'lâm edüp Sadr-ı a'zam Cîvân Mehmed Paşa, han tarafına mâ'il olmağla çekdirmeler ta'yîn olup sultân-ı mezkûr ve ağa-yı mezbûrı dahı Rodos Cezîresi'ne nefy eylediler. Cezîre-i mezbûreye vusûllerinde ağa-yı mezbûr istirahat etmedin bir sefîneye süvâr olup yine cânib-i matlûba azîmet eyledi. Bu nevbet yine arz-ı rüşvet ederek Cinci Hüseyin Efendi'ye mürâca'at edüp ol dahı pâdişâhı teshîr ve cânib-i İslâm'a meyl etdirdikden sonra ağa-yı mezkûr Rodos'a avdetinin altmış dördüncü (günü) bin elli dört Rebî'ü'l-âhiri'nde⁹⁸² kadirğa ta'yîn ve Âsitâne'ye da'vet olup müşârunileyh İslâm Geray han olup birâderlerinden Kırım Geray kalga ve selefinin nûreddîni olan Gâzi Geray'ı nûreddîn ve Sefer Gâzi Ağa'yı vezîr ma'nâsına ağa ve fâzıl-ı zamâne Sinân Efendi'yi kâzi-i 'asker eyledi. Çok zamân mürûr etmedin Kalgay Kırım Geray

⁷³² “Tabl-i bergeşten be-zen, men merd-i meydân nistem”. Tercümesi: “Geri dönüş davulunu çal, ben meydan eri değilim”.

⁷³³ “El kelâmu ilâ mahiberü'l-keâm”. Tercümesi: “Dilsizlere konuşma”.

âh [81^a] etdiği şeyh efendiye te'sîr edüp, وان طائفتان من المؤمنين اقتتلوا فاصلحوا بينهما⁷³⁴ âyet-i kerîme mûcibi üzere va'az ü nasîhatler etdikde şeyhin va'azı iki cânibe dahı te'sîr edüp birbirleriyle musâlaha ve musâfaha-birle cümle bir olup mesrûr u handân Kırım'a vâsıl oldılar. Çok zamân mürûr etmedin Nûreddîn Âdil Geray âhirete intikâl edicek birâder-i diğeri nûreddîn olup murâd-nâ'il oldı. Han-ı müşârunileyh bu def'a hanlığında çok fütûhlar müyesser olup ve bî-hesâb ganîmetlere nâ'il oldı. Ve mümsik olmağın mâl-i mâlâ-nihâye sâhibi oldı derler. Sultân Mehmed-i Sâlis⁷³⁵ tarafından Uyvar nâm sefere me'mûr oldıkda kendisi i'tizâr edüp oğlu Ahmed Geray'ı Sefer Gâzi Ağazâde İslâm Ağa'yı ağalıkla ma'iyetine koşup irsâl etdikden sonra Sefer Gâzi Ağa'yı şehîd etmek murâd edüp evvelâ ba'zı te'vîlleriyle hizmet-i vezâretten azl ü ib'âd ve katl-i nâ-meşrû'unu nûreddîni olan Murâd Geray Sultân'a ihâle eyledi. Ağa-yı bî- günâh nev'ân agâh olmağla kırk kadar hizmetkârıyla kendüsünü muhâfaza etdirüp ihtiyât üzere iken ,	Sultân dâr-ı âhirete intikâl etmeğle Nûreddîn Gâzi Geray'ı kalga ve birâder-i diğeri Âdil Geray'ı nûreddîn eyledi. Ol esnâda Azak ve Kefe vâlîlerine ilticâ ile “<i>Tuğ u alem sâhibi oldım</i>” deyu Kırım hanlarına izhâr-ı huşûnet eden esnâf-ı Çerâkise'den Jane Kabîlesi Begi Akçomak nâm âfik tertîb-i cezâsına kalgaylığında muvaffak olmamağla bu nevbet cânib-i âhire sefer etmek bahâne ederek Taman'ı ubûrundan sonra asker-i mevfûr ile kabîle-i mesfûreye ale'l-gafle hücûm edüp mesfûrın kendüsin ve müte'allıkâtın dûd-ı barut-ı tüfenk ile misâl-i zenbûr hânelerinden dûr etdikden sonra duhter-i sîm-endâm ve kibâr hizmetine layık dört kaş gulâmların iğtinâm-birle avdet eyledi. Ol esnâda Karaçu mîrzâları ile hanlara mahsûs kapukulı halkı kalgay sultân ile yek-dîl olup mûmâileyh Sefer Gâzi (Ağa'yı) ağalıktan azl etmek üzere recâ sûretinde hana mu'âmele-i cebr eylediler. Han-ı gayyûr ağa-yı mezkûru hizmetinden dûr etmek hilâf-ı marzîsi olmamağla “<i>İhtiyât etmemek gerek, düşmen mülâyim olıcak / Perde içre hîlesi suyu saman altındadır</i>” fehvâsınca ümerâ-yı Şirin ve sâ'ir mîrzâlara ilticâ ve muhâliflerinden ahz-ı

⁹⁸¹ Sultân II. Mustafa zamanında çıkarılan yirmi beş kuruş değerinde para.

⁹⁸² Haziran/Temmuz 1644.

⁷³⁴ Âyet: “Ve in tâ'îfetâni mine'l-mu'minînektetelû fe-aslihu beyne humâ”, *Kur'an*, el-Hucurât 49/9'dan ictibas. “Müminlerden iki topluluk birbiriyle çarpışacak olursa hemen aralarını bulun.”

⁷³⁵ Metinde sehven Mehmed-i Sâlis yazılmıştır. Uyvar Seferi Dördüncü Mehmed zamanında gerçekleşmiştir.

اینما تكونوا يدرككم الموت ولو كنتم في بروج

مشيدة⁷³⁶

âyet-i kerîme mazmûnı üzere müddet-i hayâtı tamâm olmağın Murâd Geray-ı mezbûr dürlü dürlü va‘adlerle cellâd-misâl iki hûn-rîz irsâl etmişdi. Ahşam üstünde konak olmak bahânesiyle ağa-yı bî-cürmün huzûrına dâhil olup birisi eğilüp eteğin öperken birisi bidâ dedikleri âlet-i bidâd ile şikeminden darb u cerh edicek atlarına süvâr olup firâr eylediler. Ol esnâda hüddâm u etbâ‘ ta‘âma iştigâl üzere olmağla habîr oldukları gibi kâtil-i bâtılların akîbine düşdiklerinde mesfûr bâtılların [81^b] ba‘zı kafâdarları râst gelüp ağa-yı müşârunileyhin şehîd olması hanın emriyle oldığn ihbâr edicek bi‘z-zarûre ric‘at eylediler. Ağa-yı mezkûr cesûr ve gayûr olmağla yâresini bir dest-i mâliyle bağlayup ehl ü ıyâline vedâ‘ içün âheste âheste haremine dâhil olup,

انَّ الله عزيز ذو انتقام⁷³⁷

mefhûmı üzere cenâb-ı Rabb-i muntakim dergâhına niyâz ederek rûh-ı revânı cinâna revân oldı.

Han, mezbûr ağa-yı merhûmı şehîd etmeyle iktifâ etmeyüp bunca zamândan berü cem‘ etdiği emvâlini dahı nâ-bedîd eyleyüp ana dahı kanâ‘ât etmeyüp Ahmed Geray hizmetinde olan İslâm Ağa’yı dahı

intikâm recâsıyla ağa-yı mûmâileyhe irsâl edüp (Dâ’ir Kabîlesi’nden Dâ’ir Karaş Ağa, mûmâileyh Kırım Geray’ın ağası olmuştur. Ve Argın Oymağı’ndan Togay Beg hân-ı müşârunileyhin asrında olup Or begi olmuştur.

Şecâ‘at ile meşhûr olmağın otuz yaşında vefât edüp dillerde dâstânı kalmıştır deyu nakl ederler) [64^b] “Kendüsi tecâhûlden gelüp uzacıkdan nigâh ederek durdu. Ümerâ-yı Şirin ve sâ’irler dahı kapukulı jaj-hâyları kimlerdir ki han ağasını azl etmek makûlesi emr-i azîme cesâret ede ve ale’l-husûs bizim sâye-i himâyemize dahîl ola? Bu husûsa aslâ rızâmız yokdur. Mezbûrların haddin bildirmek lâzımdır. ‘Ab-ı rûy-ı âlemiz biz seyrine âlem mi var / İbn-i adem çokdur ammâ biz gibi adem mi var?’ ”diyerek esb-i gayrete süvâr ve kapukulı halkı ile mukâteleye ılgâr eylediler.

Han-ı nüktedân muktezâ-yı hâl üzere kapukulı halkı ma‘iyyetinde bulunup Kulatay nâm mahallde iki sınıf kıtâle mübâşeret eylediler. İki taraftan dahı gurûr u enâniyyet ile bîhûş olan ba‘zı şahbâzları ademe kadem basmagla bâ‘is-i cem‘iyyet olan Sefer Gâzi Ağa’ya ıztırâb gelüp kendüsi cem‘iyyet-i gavgadan taşra

⁷³⁶ Âyet: “Eynemâ tekûnû yudrikkumü’l-mevtu ve lev kuntum fi burûcin muşeyyedeh”, Kur’an, en-Nisâ 4/78’den iktibas. Meali: “Nerede olsanız ölüm sizi gelip bulur. İsterseniz sarp ve sağlam kalelerin içinde olun”.

⁷³⁷ Âyet: “İnnallahe azizun zu’ntikam”, Kur’an, İbrâhîm 14/47’den iktibas. Meali: “Şüphesiz ki Allah, karşı konulamaz kudret sahibidir ve inkârcılardan intikam alandır.”

sultân-ı mezbûra katlini sipârîş eylediğinden mûmâileyh İslâm Ağa habîr olmağla Vezîr-i a‘zam Köprilizâde Fâzıl Ahmed Paşa sâyesine dahîl olmağla keyd-i a‘dâdan sâlim ü emîn oldı.

Müşârunileyh merhûm Sefer Gâzi Ağa Kırım ümerâsının kapukulı ta‘bîr olunur sınıfından Can Mîrzâ Ağa dedikleri bir merd-i şecî‘in oğludur. Şecâ‘at ü sadâkat ve sehâ vü atâ ile meşhûr ve Pehlivân Hüsâm Geray Kalga‘ya aktaç beg ta‘bîr olunan mîrâhûr olup efendisi tîğ-i gadrile mağdûr oldıkda mahall-i âharda bulunup mesmû‘ı olıcak efendisi gayretiyle terk-i diyâr ve ba‘dehu İslâm Geray hizmetini ihtiyâr edüp kalga oldıkda, ağası olup azl olunup Kal‘a-yı Sultâniyye’de olduklarında Mehmed Geray’ın azli İslâm Geray’ın han olmasına bâ‘is olduğu sâbıkâ zikr olunmuşdu. Mehmed Geray Han dahı bu merrede bu üslûb üzere intikâm etdi.

Ağa-yı müşârunileyh umûr-ı harîciyyede mâhir ve te‘lîf-i kulûbe kâdir olmağla a‘yân-ı memleketin ba‘zısını tatlu dil ile ve ba‘zısını,

بالبر سيتعبد الحر⁷³⁸

mazmûnınca ihsân ü kerem-birle kendi cânibine râm etmişidi. İlâ el-ân adı dillerde [82^a] dâstân olup etdiği işlerin ve söylediği sözlerin “*Sefer Gâzi Ağa şöyle*

bulunmak münâsib görmegin ol meclis-i gavgadan gidüp Kefe Kal‘ası’na dâhil oldı. Muhâlifleri haberdâr olıcak kal‘a-yı mezbûreden çıkmamak üzere gözcesinde? olup ve Âsitâne’ye dahı i‘lâm olunup katline fermân sâdır kılınmak husûsında hana ibrâm-ı tâm eylediler. Han dahı,

ارضهم مادمت في ارضهم⁹⁸³

mefhûmınca Kefe zâbitlerine yarlığ tebliğ edüp ve i‘lâm husûsın “*va‘d-i ekâbir*” üslûbı üzere leyte ve le‘alleye ta‘lîk ederek mezbûrları ta‘vîk eyledi. Ağa-yı mûmâileyhin mu‘inleri olan mîrzâlar, “*Han veyâhud selâtinden birine bir hatâ olmak ihtimâldir*” deyu cem‘iyyeti def kaydında oldılar. Ammâ Sefer Gâzi Ağa kendi irâdetiyle habs-ı ma‘nevîye dâhil olduğından gâyet infi‘âl üzere idi. Ol esnâda ağa-yı bâ‘is-i veganın ümerâ-yı Çerkesden dâmâdı olan Mîrzâ Beg, Kanatlı Turu demegle ma‘rûf rahş-ı safâ-bahşını nâme-resân gögercin gibi derûn-ı hisâra bir takrîb ile uçurmuşdu. Ammâ kal‘a zâbitleri ağa-yı bâ‘is-i gavga-yı yek-fîrâra azîmetinden habîr olup kal‘a kapusunda handak çeküp bir cîsr-i dıykdan ubûr ederleri ağa-yı müşârunileyh halâs ümîdinden kalbi açık ve hâlî ve hümûm u gumûm ve lefîf ü muzâ‘af ve mütetâlî olup ancak “*Böyle nâkıs olmakdan murdâr olmak â‘lâdır*” deyu Kanatlı Turu’ya süvâr olarak kal‘a kapusına gelüp

⁷³⁸ “Bî’l-birri seyeteabbedu’l-hurru”. Tercümesi: “İyilikle özgür insanı bile köleleştirirsin”.

⁹⁸³ “Arzuhum mâdemet fi arzuhum”. Tercümesi: “Onların topraklarında olduğun sürece onların toprakları”.

etmiştir ve böyle demiştir” deyu düstûrî’l-amel olmak üzere nakl ederler. İslâm Geray Han asrında kendi emsâli ağalar bir meclisde sâhib-i hisset deyu zemm etdiklerin işitdiği sâ’at her birinin hâl ü şânına lâyük tuhfeler ve herkesin mikdârına göre surrelerle meclislerine dâhil oldıkda dâhil-i meclis olanların cümleleri,

بالاحسان تقطع اللسان⁷³⁹

mefhûmınca söyledikleri sözlerine ikrâr ve cenâbından envâ’-yı i’tizâr-birle istiğfâr edüp medh ü senâlar ve hayır du’âlar etdikleri meşhûrdır. Mehmed Geray Han ağa-yı mezbûrî azl murâd etdikde mezbûrın dostı ve müte’âllıkâtı çok olduğından şâyed ki bir ihtilâle bâ’is olur deyu havfından *“Sizi biraz müddet kendi âleminizde râhat etmek içündür. Haşâ ki sizden istiskâl değildir”* deyu i’timâd etdirerek *“Cenâbınıza halef olmaga münâsib kimdir?”* deyu su’âl etdikde ol asrda mansıb-ı mezbûra lâyük Kıtas ve Sübhân Gâzi nâm iki şahs mevcûd olup Sübhân Gâzi min-küllî’l-vücûh lâyük u müstehak ancak ağa-yı müşârunileyhin hasm-ı cânı ve düşmen-i handânı iken *“Eğer pâdişâhım her umûrında müstakil ve sâhib-i umûr ve işgüzâr murâd ederseniz Sübhân Gâzi müstehakdır ve eğer har-ı lâ-yefhem makûlesi âdem isterseniz Kıtas*

mehmûz-ı ihtimâm edicek, inâyet-i Hüdâ-yı müte’âl ile alâ-cenâhü’l-isti’câl handakın verâsına şahin misâl sahîhü’l-hâl vâsıl olduğın müşâhede eden akab-gîrler dahı me’yûsen ric’at eylediler. Ba’dehu yine kafadârları cânibine azîmet edüp esnâ-yı râhda aşikâr olıcak mu’inleri olan mîrzâlar mesrûr [65^a] u handân oldılar. Ba’dehu mûmâileyh mîrzâların delikanlıları tekrâren ceng ü kîtâl münâsib gördüklerinde ancak sanâdîd-i kavm olan ihtiyârları Ferahkirmân⁹⁸⁴ taşrasına revân olup ol mahallde sâkin olan Rumbetoğlu Oymağı’yla yek-dîl oldıktan sonra cenge mübâşeret olunmak ma’kûl görüldi.

Ol esnâda aralarına muslihîn tavassut edüp yine Sefer Gâzi Ağa mansıbında ibkâ olunmak üzere sulh eylediler. Ba’dehu hân-ı şecâ’at-şân cihâd u gazâyâ başlayup ümerâ-yı Şirin’den Kutlu Şah Mîrzâ’yı bir mikdâr Tatar-ı sebük-bâra sipehsalâr edüp bilâd-ı küffâra hasâret îsâr etmege me’mûr eyledi. Bî-şûmâr ganîmetlerle avdetlerinde hana â’id savga ta’bîr olan humsı edâ etmekden Karaçu ve kapukulı ibâ etmekle tahsîline me’mûr olan mübâşirlerle müşâteme ve mukâtele olmağın çok nüfûs telef olmuşdır.

İşbu Han-ı İslâm Geray’ın Kırım’a kudûmü eyyâmında cihâd kapuları sadâ

⁷³⁹ “Bî’l-ihsânı takti’ü’l-lisân”. Tercümesi: “İyilikle dil kesilir”.

⁹⁸⁴ Metinde “kirmân” mükerrer yazılmıştır.

hâzırınızda” deyu cevâb verdikde ba’zı müte’allikâtı “Düşmeninize mu’în oldınız” dediklerinde “Eğer han, akıl ve sâhib-i istiklâl murâd ederse beni istiskâl etmezdi. Maksûdı Kıtas olduğunu bildiğimden şâyed ki anı desem inâda binâen hasm-ı cânım olan Sübhân Gâzi’yi eder havfiyla Sübhân Gâzi medhini gösterüp nefret [82^b] etdirmişimdir” dedüğünün üçüncü günü Kıtas-ı nâ-şinâs, ağa olmuştır.

Mehmed Geray Han’ın mukarreb etbâ’ından Ramazân Ağa nâm kimesne Sefer Gâzi Ağa’ya muhâlefet belki dâ’imâ buğz u adâvet üzere olup kendüsi fakr u fâka ile bî-tâka olmağın bir seferde hanın hazînesine â’id savga ta’bîr olunan humsu tahsiline me’mûr olmuştı. Ol hizmetde altmış kîse akça cem’ edüp avdetinde vekîl-i hanî olan ağaya mülâkât etmedin bilâ-tereddüd dîvân-ı hana duhûl etdikde han-ı Kırım resm-i kadîm üzere Sefer Gâzi Ağa’ya hitâb edüp “*Ramazân ne zamân gelmiş*” deyu su’âl edicek Sefer Gâzi Ağa dahı “*Ramazân kuliniz her vechle kerem ü ihsânınıza lââyık ve mahall-i merhamet ve müstehak-ı inâyet bir merd-i gayyûrdur. Me’mûr olduğu hizmeti dahı güzel vech üzere edâ ve altmış kîse akça tahsîl edüp evvelâ bendenize geldikde kendi avâ’idim olan on iki kîseyi*

olunup ahâlî-yi Kırım fakr u fâka ile bî-takat olmağın çuka ve kabaların dellâla verüp köhne abâ ile kanâ’at etmişleriken müşârunileyh Han-ı İslâm,

اذلته على المؤمنين اعزة على الكافرين⁹⁸⁵

âyet-i kerîme mûcibi üzere ehl-i İslâm’a halîm olup tab’-ı şerîfleri küffâr-ı hâksâr ile kîtâl-i ceng ü cidâle mâ’il olmağla hükûmetlerinden iki sene mürûr etmedin ganî, fakir, sagîr ü kebîr cümleleri dürlü dürlü kumaşlar ile tezyîn olunup İslâm memleketlerine nigâr hâne-i Çin reşk ederdi. Han-ı müşârunileyhin esîr oldukları eyyâmında Leh keferesiyle Purus dedikleri kavm-i menhûsun it uruşları? olup cumhûr ta’bîr etdikleri müşâverelerinde sultân-ı müşârunileyh dahı bulunmağın esnâ-yı kîl ü kâlde hâtırına hutûr eden re’y-i tedbîri güzel vech üzere takrîr etdiklerinde boyarlardan ba’zı nâdânlar pesend etmeyüp kahkaha ile istihzâ edicek ahz u intikâmı ile azîmü’ş-şân’a havâle etmişdi. Ba’de-zîn esnâ-yı seferlerinde ol boyarlardan bir mikdâr murdârlar dest-i Tatar-ı adüvv-şikâra giriftâr olup esîr-i der-zincîr hanın huzûrına ihzâr olundıklarında,

اش حالك اليوم⁹⁸⁶

diyerek ahz-ı intikâm etmişdir.

Han-ı müşârunileyhin eyyâmında

⁹⁸⁵ Âyet: “Ezilletin âla’l-mu’minîne e’izzetin âla’l-kâfirîn”, *Kur’an*, el-Mâide 5/54’ten iktibas. Meali: “Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı güçlü ve onurludur”.

⁹⁸⁶ “Eşşe hâlikü’l-yevm”. Tercümesi: “Bugün nasılsın?”

mûmâileyh Ramazân kulinızın kendüsine hibe etmişimdir ve bakîyye kırk sekiz kîseyi dahı cenâb-ı mülûkânenizden yine mûmâileyh kulunuz için niyâz ederim” deyu alâ-malâ’ü’n-nâs dâmen-i bûs edecek hanın hissetine göre ol mikdâr atâ ayn-ı hatâ olsa dahı cümle halk arasında olmağla redde mecâl olmayup “Çünkü sen vermişsin. Biz dahı veririz” dedikde “Efendimiz verdik” dedi. “Gel dâmenlerini bûs eyle” deyu dâmen-i bûs etdirüp Ramazân’ın her gününü bayram etmiştir. Mûmâileyh Ramazân Ağa dahı Nehr-i Salgır’da vâkî karye-i Hurrem’de olmuştur. Ve bâni-yi Medrese-i Hurrem, ağanın rebîbi olmağın ol karyede olan medreseye evkâf-ı kesîre etmiş derler. Müşârunileyh Sefer Gâzi Ağa bir def’a asker-i Tatar seferden avdet edüp Ferahkirman’a ([Ha]kirin peder-i merhûmu Mehmed Efendi, Karakaş Efendi demegle meşhûr birinin fâzıl ve zekî mütevakkıdi olup mûmâileyhumâ medresede yigirmi (...) sene tedrîs hizmetiyle üstâd-ı küll olmuştur. Ba’dehu bu bende-i (...) ve cümleden ahkar yirmi üç yaşında medrese-i mezbûrede [müde]rris olup ba’dehu karye-i mezbûreye bir sâ’at mikdârı mahalldeki medrese-i Veyrat’da târîh-i kitâba degin on üç sene mikdârı [evkât]-güzâr olmuştumdur. Karye-i mûmâileyhumâ

Rus-ı menhûs ricâl-i (Kırım’a) tıyış nâmıyla iltizâm-ı harâc etmişlerdi. Semmûr ve kakum makûlesi kürkler ve envâ’-yı tuhfelerden ibârettdir. Zamân-ı edâ vakt-i teslîm hulûlünde Moskov tarafından bir kâtib gelüp tıyış sâhiblerini isimleriyle tahrîr edüp ba’dehu her birlerinin hisselerini defter mûcibi üzere teslîm ederlerdi. Bir def’a [65^b] dahı (me’mûr olan) kâtib-i mesfûr gelüp ricâlin isimlerini tahrîrinde kâtib-i mesfûra ricâl-i Kırım’ın isimlerini ihbâr etmege me’mûr olan şahs, kendi lisânlarınca tamâm oldu ma’nâsına şolavek deyu hatm-i kelâm edecek kâtib-i mesfûr deftere şolavek ismini dahı kayd edüp vakt-i teslîmlerinde şolavek hissesini dahı teslîm etmişlerdir. İltizâm etdikleri harac-ı mukata‘alarından mâ’adâ te’kîd-i sulh için a’yân-ı Kırım’ın re’îslerine altûn ve gümüş evânî makûlesi mahsûs tuhfeler irsâl edüp arz-ı hulûs ederlerdi. Bir def’a dahı ol kuş yürekli ve müsir akıllu olan kavm-i mesfûr “Eğer bizi râhat ederseniz size böyle kırmızı altûndan yumurtalar irsâl ederiz” deyu Sefer Gâzi Ağâ’ya varil ta’bir etdikleri zarf ile,

بيفئ سُرُخ مَرَسْمِي⁹⁸⁷

irsâl etmege sâ’ir rû’esâ-yı Tatar dahı “Ol masnu‘ yumurtalardan bizlere dahı irsâl olunmalıdır” deyu gavgâ ve kîtâle tâlib oldılar. “Meğer böyle ahvâlde olupdur

⁹⁸⁷ “Bîfî suruhu meresmî”. Tercümesi: “Resmî elbise”.

<i>Hurrem mevlüdüm olmağın Hurremî mahlası [al]mışımdır. Hâlâ hâne-i vîrânegim ol karyededir. Ve peder-i merhûmum Mangut'dan şeyh olup karyelerde irşâd ve ma'bûda ibâdet (...) ol karyede dâr-ı âhirete intikâl edüp câmi'-i şerîfin kıble tarafına defn olunmuştur. 'Geçüp dâr-ı fânîden göçüp ola rahmetullâhialeh' târîh olmuştur)</i> [83^a] vâsıl olduklarında herkes hânelerine gitmeye me'zûn olmağla ümerâ vü a'yân Sefer Gâzi Ağa'ya vedâ'a geldiklerinde latîfeye mâ'il olmağın havlısı önine varup atından nüzûl etdiği sâ'at evine dâhil olup tiğ ü tırkeşi belinden çözmedin: "Rûz-ı şeb kaşları yayın çekerin merdâne / Ne aceb çıkar sîm-i rüstemiyle meydâne" üslûbı üzere "<i>Kal'a-yı muhabbeti silâh-ı gayret ile her kim feth ederse ögdil yerine bir semmur kürk giydiririm</i>" deyu va'd eder. Ba'de-zin herkes evlerine geldikten sonra ağa-yı müşârunileyhin duhter-i pâkize-i ahteri hanım, babası ağayı ziyâretine azîmet etdikde zevci olan beg mîrzâ "<i>Ağa baban Ferahkirman'da bir husûs için bir semmur kürk va'd etmiştir. Söyle.</i>" deyu sipâriş etmeyle hanım dahı bilâ-tereddüd sipâriş olundığı minvâl üzere ağaya teblîğ eyledikde "<i>Ol vaz'-ı kahramânî, damâdınızdan zuhûr edüp</i>	cihân, اذا الناس ناس والذمان زمان⁹⁸⁸ Müşârunileyh İslâm Geray Han, كانو على الاعداً نار امحرقا⁹⁸⁹ mazmûnı üzere olan ecnâd-ı Tatar-ı gazâ-mu'tâd ile düşmen-i dîn olan küffâr-ı melâ'in üzerlerine seferden hâlî olmayup, الاسلام يعطو ولا يعلى⁹⁹⁰ mefhûmunca cümle a'dâ-yı dîne gâlib olup serfûrû etdirdikten sonra hazâ'in-i bî-şümâr iltizâm etdirüp kılıçların kında ve okların sadakda kılup, كهى صلح باشد كهى جنك⁹⁹¹ fehvâsınca, الصلح خير⁹⁹² mazmûnıyla âmil olup râhat-nişîn-i âfiyet oldılar. Ba'dehu ahvâl-i re'âyaya ayn-ı inâyet ve nazar-ı merhamet ile nazar edüp tamga akçesi ve bunun emsâli tekâlifden mu'âf edüp du'â-yı hayra mazhar olmağla nîk nâm sâhibi oldu. "<i>Erişdi çün ol bahâdır yüzi oldu sebzezâr / Etmek gerek def'-i humâr havle'l-hıyâz-ı tahte'l-rıyâz</i>" üslûbınca bin altmış dört Şa'bânı evâ'ilinde⁹⁹³ küçük oğullarının hitân düğününe mübâşeret edüp kânûn-ı Tatar üzere meclis-i müheyyâ olup sahn-ı Bağçesaray'a "<i>Netîce eyledi intâc-ı kaziyye şekl oldın / Görürse reşk ederdi haml ola vaz'-ı uhrâya</i>" fehvâsınca bezm-

⁹⁸⁸ "İzâe'n-nâs nâs ve'z-zamân zaman". Tercümesi: "İnsan insandır ve zaman da zamandır".

⁹⁸⁹ "Kânû ale'l-adâe nâr-ı emahrakâ". Tercümesi: "Düşmanların üzerinde yanan bir ateş vardı".

⁹⁹⁰ "El-İslâm ya'lû velâ yu'lâ". Tercümesi: "İslâm yücedir ve ondan yüce yoktur".

⁹⁹¹ "Gehî sulh bâşed gehî ceng." Tercümesi: "Bazen barış olur bazen savaş olur".

⁹⁹² Âyet: "Es-sulhu hayr", *Kur'an*, en-Nisâ 4/128'den iktibas. Meali: "Karşılıklı anlaşma en iyi yoldur."

⁹⁹³ Haziran 1654.

cenâbınızda mı vâkî olmuş?” deyu tebessüm ederek bir semmur kürk verüp gönderdiği ba‘dehu hanım ahvâle vâkîf oldıktan sonra pederi ziyâretine gelmede neçe müddet hacâlet üzere olduğu meşhûrdır. Ağa-yı mezbûr eğerçe umûr-ı hâriciyye ve umûr-ı cengde bî-hemtâ idi. Ancak ilm ü ma‘rifetde hisse-mend olmayup kendi meclislerde ıstılâh sürmeğe mâ‘il idi. Bir def‘a Mehmed Geray Han’a ziyâfet edüp hoşâb geldikde *“Pâdişâhum buyurun. Frenk incâsıdır”* dedikde han-ı nüktedân dahı *“Eğer bir mu‘teber şey ise siz buyurun”* demişlerdir ve ekser mecâlisde muktezâ-yı cehâlet ile böyle galatâtı zuhûr edici imiş derler: *“Kıss-ı ibrettir (...) yâbâna”*.

Bin yetmiş senesi evâhirinde⁷⁴⁰ Bucak havâlîsinde sâkin Nogay tâ‘ifeleri cibilliyyet ve mu‘tâdları [83^b] üzere bağı ü isyân izhâr etmeyle Mehmed Han dahı ol asrda hanlara itâ‘at üzere olan Kazak tâ‘ifesi ile memâlik-i Osmanî muzâfâtından olan Bucak arâzisinde vatan ittihâz eden ashâb-ı bağı u şikâkların mevcûdâtını igâre etdirüp ancak,

فاعدت و اعليه بمثل ما اعتدى عليكم⁷⁴¹

mazmûnından hâric ve dâ‘ire-i insâfdan taşra envâ‘-yı hasâret eylediği ve Sefer Gâzi Ağazâde İslâm Ağa’nın şikâyeti ve

i Cemşîd belki meclis-i Baykara dahı reşk ü hased ederdi. Ol esnâda *“Bu dünyâda kalmaz ne iyü ne kem / Tevkî-i zevâlû iza kıyl-i temm”* mazmûnınca sâhib-i ziyâfet olan hanın ketfî üzerinde mercimek mikdârı bir şey zuhûr edüp mizâcından şikâyet ve hadîdin çıkarmak içün [66^a] asr etdirüp sud-mend olmadığın hikâyet edicek ol meclisde bulunan bî-şu‘ûrların ba‘zısı hadîdin çıkarmak içün ziyâdece sıkamak tedbîrin etmeyle aklı gözünde bir delikanlu var kuvvetiyle sıkup han bîhûş olmağın vazgeldi. Hâzır-ı bi‘l-meclis olan Kâzi-i ‘asker Sinân Efendi çıban-ı dunbel-i mah‘hûda nazar edicek şîrpençe olduğın teşhîs edüp haber verdi. El-hâsıl hân-ı mezkûr şîrpençe-i mezbûrdan âhirete intikâl edüp meclis-i sûr u sūrûr *“Tev‘emândur zevki dehrin mihnet-i pür-şûr ile / Bir dükkanda yapılır tâbut-ı nahl sûr ile”* mefhûmınca yâs u mâtem meclisine tebdîl olunup yine bin yüz altmış dört Şa‘bânı’nda⁹⁹⁴ ceddi türbesinin cânib-i kıblesinde defn olunup müceddeden kubbe-i kârgir bünyâd olundu. Müddet-i hükûmeti on sene beş ay ve müddet-i hayâtı elli senedir. İşbu haberi Or muhâfazasına me‘mûr olan Kalgay Gâzi Geray Sultân’a ihbâr etmek içün küttâb-ı vâkîf-ı esrârdan Vahhâb Efendi intihâb olunup irsâl olunmuşdu.

⁷⁴⁰ 1660.

⁷⁴¹ Âyet: “Fâ‘detu aleyhi bimisli mâ‘adetâ aleykum”, *Kur‘an*, el-Bakara 2/194’ten iktibas. Meali: “Şu halde kim size saldırırsa, siz de ona aynı şekilde cevap verin”.

⁹⁹⁴ Metinde tarih sehven 1164 yazılmıştır. Doğru tarih Şaban 1064/Haziran 1654’tür.

Uyvar Seferi'ne da'vet olundıkda icâbet etmediği pâdişâhın hâtırı muğber olmasına bâ'is olmağla bin yetmiş altı sene Zi'l-hiccesi'nde⁷⁴² hanlıktan azl olunup Çoban Geray lakab Devlet Geray'ın oğlu Âdil Geray han oldu.

(Âdil Geray Han bin Çoban Geray)

(Mehmed Geray Han) kendisinden sâdır olan cürm ü kusûrını bilmegle Âsitâne'ye gitmekden hazer edüp ahâlî-yi Kırım ile meşveret eyledikde ba'zı erbâb-ı müdâhine *"Han-ı cedîdin evvelâ nesl-i Cengiz olduğu bile sâbit değil. Nehr-i Özi'yi ubûr ederse mukâtele ederek men' ederiz. Bu tarîk ile mündefi' olmazsa cümlemiz celâ-yı vatan edüp âhar diyâra gideriz"* deyu lâf u güzâf ile hanın huzûrundan çıkdıklarında bir pîr-i safî *"Bunların bu tedbîrleri mahz-ı hatâdır. Ancak netîcesi seni belâyâ giriftâr etmektedir. Zira pâdişâhın kumruşkası (yeniçeri makûlesi) ile kırkayağı (çekdirme emsâlinde ibâret) erişdiği yerde itâ'atden taşra hareket tasavvur-ı bâtil'dir. Evvelâ bunların cümlesi bu sözi dedikleri han-ı cedîd bunda olmadığı için yüzini gördüğü gibi bi'l-cümle ana tâbî' olup sen yalnız kalup sonra Âsitâ[n]e'ye gitmek dahı muhâl olur"* dediği fi'l-vâkî han-ı cedîd geldiği gibi cümle ana lâhikk olup Mehmed Geray bi'z-zarûre Kumuk cânibine firâr ve ol havâlîde evkât-güzâr

Bir gîce ve bir günde kırk sekiz sâ'at mahalli tayy edüp sahrâ-nişîn Tatarlar'dan bir pîrin otağ-ı evine nüzûl etdikde pîr-i mezkûr *"Hâlâ Kırım'da hitân düğini (meşhûr) ve düşmen hareketi yok, sizin bu sür'atiniz gâlibâ han hazretleri dâr-ı âhirete intikâl edüp cenâbınızın kalgay sultâna ihbâra gidersiz olmak gerekdir"* deyu âh u enîn ederek ferâset izhâr etdiğin mûmâileyh efendi nakl edermiş.

Han-ı müşârunileyhin rihlet haberi pâdişâhın mesmû'ı olmağla selefî Mehmed Geray Han def'a-yı sâniye han olup selefî İslâm Geray Han'ın kalgası Gâzi Geray kalga ve Nûreddîn Âdil Geray'ı nûreddîn ve ağası Sefer Gâzi Ağa'yı yine ağa eyledi. Ol esnâda Kırım'da mevcûd olan Mübârek Geray Sultânzâdelerle Bahâdır Geray (Han) evlâdı meyânında muhâlefet ve inâd zuhûr edüp Sefer Gâzi Ağa ve anun mu'înleri Bahâdır Geray Han evlâdına i'ânet ve Mansûr Kabîlesi Mübârek Geray Sultânzâdelere nusret edüp Bahâdır Geray Han evlâdının serfirâzı olan Selîm Geray Sultân, Ablan nâm karyede atabeg ma'nâsına atalığının hânesinde iken bin nefer erâzil-i seng-dil ile Mübârek Gerayzâde Nûreddîn Âdil Geray karye-i mezbûreye ale'l-gafle hücum etdikde sultân-ı gayûr Selîm Geray habîr olıcak üç yüz mikdâr nöker-i cansipârlarıyla esb-i

⁷⁴² Haziran 1666.

edüp âhirü'l-emr bin seksen beş Cum'ade'l-âhiri'nde⁷⁴³ vefât edüp sandûka-i tâbûtı [84^a] tahtü't-türâb emânet kılınup bin seksen altı Cum'ade'l-âhiri'nde⁷⁴⁴ oğlu Canibek Geray Kırım'a nakl ve ceddi türbesi civârında defn eyledi. Müddet-i hükûmeti iki def'ada on beş sene altı aydır. Bağçesaray'da Büyük Hammâm'ı binâ edüp gallesinden Câmi'-i Hanî cüzhanlarına vazîfeler ta'yîn ve bundan gayrı neçe sadakât-ı câriyeler edüp nâ'il-i hayır-du'â olmuşdır. Altûnî olan sanduku açup karşusunda oturup kahve-i Yemen içerek ömür bağışlar deyu iddi'â ederlermiş. Hazret-i Mevlânâ tarikat-ı aliyyesine intisâb da'vâsıyla ıyş u nûş vaktinde “<i>Aşk u muhabbetim deryâsı cûş etdi</i>” deyu başına külâh, üzerine hırka giyüp muganniye câriyeler def ve tanbûrların, من این وان ندانم سرمت عشق جامم / مطرب بزن نواي ساقی بده پیاله⁷⁴⁵ nağmesine âheng edüp felek-devvâr gibi zevk ü şevk ile cevelân etdiğin istimâ' edenler nakl ederler. Kumuğ'a azîmeti zamânında altûn ve gümüş evânîlerini kantarıyla çeküp evlâd u etbâ'ına âlâ-merâtibihim taksîm eyleyüp Kers'den bir sefineye süvâr	himmete süvâr olup girüdâra şürû' etmeyle husemâsı طبل برکشتن بزن من [66^b] مرد میدان نیستم⁹⁹⁵ diyerek me'yûsen ric'at eylediler. Ba'dehu Selîm Geray Sultân Şirin Kabîlesi'ne duhûl edüp a'dâdan bi'l-küllîyye mutma'in oldı. Mehmed Geray Han, Kırım'a azîmet edüp Kılburun'a vusûlünde ahâlî-yi Kırım, iki taraf dahı istikbâl (edüp) birbirlerine adâvet üzere hanın iki cânibinde sükût ederek oturdular. Ol eyyâmda nâfizü'l-kelâm bulunan Güleç şeyhi, الكلام يجر الى الكلام⁹⁹⁶ mazmûnını mülâhaza eder ki “<i>Pâdişâhim mübârek sakallarınızda câ-be-câ beyaz zâhir olmuş</i>” deyu bedâi kelâm edicek hân-ı dakîka-dan iki tarafa dahı ale's-seviyye i'tirâz ve nasîhat gareziyle “<i>On seneden berü nefy olunup envâ'-yı meşakkate mübtelâ iken el-yevm han oldığında meyânınızda zuhûr eden hıkd u hased ateş-i harın ağartdı bu sakalım mevlerin / Yaşı başımdan бүkdү kaddimi, beni pîr eyledi</i>” mefhûmınca “<i>sakalım ağardup belim бүkdү</i>” deyu âh eyledi.

⁷⁴³ Eylül 1674.

⁷⁴⁴ Ağustos/Eylül 1675.

⁷⁴⁵ “Men in û ân ne-dânem, sermest-i aşk-i câmem / Mutrib be-zen nevâi, sâkî be-deh pîyâle”. Tercümesi: “Ben onu bunu bilmem, şarabın aşkıyla sarhoşum. Çalgıcı bir nağme çal, sâkî bir kadeh ver”.

⁹⁹⁵ “Tabl-i bergeşten be-zen, men merd-i meydân nîstem”. Tercümesi: “Geri dönüş davulunu çal, ben meydandan eri değilim”.

⁹⁹⁶ “El-kelâmu yucî ile'l-kelâm”. Tercümesi: “Laf lafı açar”.

oldıkda akall-i kalîl âdem ma'iyet etmiştir. Etbâ'ından birisi “Eyyâm-ı devletinizde bî-hesâb kereminize mazhar olup çok mâl cem' etmişimdir. Cenâbınızla gidersem emvâlim telef olmak ihtimâl” deyu dâmen-i bûs ve akîbinde biri dahı “Devletinizde bana kereminiz ol kadar olmamıştır. Şimdi sizinle gurbet ihtiyâr edersem ehl ü iyâlim hor olur” deyu dâmen-i bûs etdikde han-ı mûmâileyh hâzır-ı meclis olanlara hitâb edüp “Kerem ü ihsânımızı gören mâlının çokluğun öZR ediyor ve kerememizden husse-mend olmayanlar [84^b] müzâyakaların sebeb ediyorlar” deyu infî'âl ettiği meşhûrdır.

Vefâtından mukaddem bir sene mikdârı,

زبان بریده به کنجی نشستہ صمُّ بکمّ به از کسی کہ
نباشد زبانش اندر حکم⁷⁴⁶

mazmûnı üzere halkıyla tekellümden keff-i lisân edüp ahres gibi her maksûdına eliyle işâret ederdi. Görenler “El-‘iyâz-ı billah felc ü cünûn yâhûd bir âhar illet ârız olmuştır” deyu zann ederlerdi. Bir gün bende-i kadîmlerinden ayak üstünde olan iki âdemisine üç kerre otur deyu⁷⁴⁷ işâret eyleyüp mezbûrlar imtinâ' eylediklerinde han-ı müşârunileyh ke'l-

Hanın âhından şeyh rıkkat gelüp buğz u adâveti terk etmege dâ'ir nasihâtler etmegele iki tarafa dahı te'sîr eyleyüp birbirleriyle mu'ânaka edişüp musâlahalarına du'â olundu. Ba'dehu sürûr vücûd ile Kırım'a vusûllerinden çok zamân mürûr itmedin Nûreddîn Âdil Geray hatf-i enfîhi âhirete intikâl edüp birâder-i diğeri Murâd Geray nûreddîn olup ber-murâd oldu. Han-ı müşârunileyh bu def'a hanlığında envâ'-yı fütûhâta nâ'il ve ganâ'im-i bî-şümâra vâsıl oldu. Muktezâ-yı imsâkından nâşî akıl idrâkından hâric bî-hesâb mâl hâsıl edüp baylık ile ebnâ-yı cinsine fâ'ik oldu.

Köprilizâde Fâzıl Ahmed Paşa Uyvar Seferi'ne azîmet etdikde han-ı Kırım dahı asker-i Tatar ile ma'iyet itmek üzere Sultân Mehmed-i Sâlis⁹⁹⁷ tarafından hatt-ı hümâyûn vârid oldu. Han-ı müşârunileyh kendi i'tizâr ederek oğlu Ahmed Geray'ı ta'yîn eyledi. Ve Sefer Gâzi Ağazâde İslâm Ağa'yı serâsker ağası edüp mûmâileyh Ahmed Geray'ın ma'iyetine me'mûr eyledi. Ba'dehu Sefer Gâzi Ağa'yı ba'zı hussâdın ifsâdıyla şehîd etmek murâd edüp evvelâ mansıb-ı vezâretten teb'îd ederek katli husûsını Nûreddîn Murâd Geray'a tahmîl eyledi. Ağa-yı bî-günâh bu husûsdan nev'an agâh

⁷⁴⁶ “Zebân boride be-koncî neşeste summ û bukm / Bih ez-kesî ki nebâşed zebâneş ender hukm”. Tercümesi: “Sessizliğe bürünmüş, bir kenarda oturan sağır ve dilsizler, diline hâkim olamayan birinden daha iyidir”.

⁷⁴⁷ Kelimenin sonuna metinde sehven bir “r” harfi eklenmiştir.

⁹⁹⁷ Metinde sehven Mehmed-i Sâlis yazılmıştır. Uyvar Seferi Dördüncü Mehmed zamanında gerçekleşmiştir.

evvel hitâb edüp “Biz şimdi sahrâ-yı gamda bir dervîş-i bî-mecâliz. Oturun bârî sizlerle sohbet ederin. Birkaç gün küzerân-ı vakt edelim” deyu: “Semen-i la‘lî şümârını geçürür gözden / İki cânibdeki tüccâr-ı bedahşân saf saf” mefhûmı üzere gözlerinden hasret yaşları seyelân etdikde lisânında illet ve futûr olmayup ancak kendi ihtiyârıyla,

من لبران تكف لسان⁷⁴⁸

masdûkını ihtiyâr etdüğünü nakl ederler. Zaman-ı gurbetinde hasb-i hâli olmak üzere inşâd eylediği kelâm-ı ateş-engizidir: “Bu dehrin hâline eyledim nazar / Her biri bir derde giriftâr ancak / Kemâle erince hâr ile gülzâr / Bülbülün âdeti âh u zâr ancak / Eğer pâdişâh ol eğer kim gedâ / Edegör borcunu vaktinde edâ / Kimini safâya düşürmüş Hudâ / Kiminin kısmeti zehr-i mâr ancak / Kimi mâlik olmuş tâc u kabâyâ / Kimi dervîş olmuş girmiş abâyâ / Kimisinin meyli mâl-ı dünyâyâ / Kiminin başında tâc var ancak / Karâr olmadı mı ey dil-i âkıl / Nice bir gezersin âlemde gâfil / Bârî çalındı sûr-ı İsrâfil / Bizden gidenlerde intizâr ancak / Aşk-ı ilahîden alunur sebak / Ârif ol her işe ibret ile bak / İşiden âşıklar desünler el-Hakk / Kâmilin bu sözü yâdigâr ancak.”

Han-ı cedîd Âdil Geray’ın pederi

olmağın kırk kadar hizmetkâr ile kendüyü muhâfaza olmuşdı.

القدر لا يرد⁹⁹⁸

fehvâsınca ömrü tamâm olmağın Murâd Geray-ı mezbûr tarafından ağa-yı mezkûrun katline me’mûr olan iki şahs-ı menkûr cellâd-ı menfûrlar ahşam üstünde misâfir hey’etinde atlarından nüzûl ve ağa olduğu mahalle duhûl edüp birisi elin öperken birisi Çerkes lisânı üzere bidâ dedikleri [67^a] âlet-i bidâd ile şikeminden darb edüp der-akab bârgirlerine süvâr olarak geldikleri cânibe firâr eylediler. Ol esnâda ağa-yı mûmâileyhin etbâ‘ı ta‘âma meşgûl olup gâfil olmağla habîr olduklarında ba‘de harabü’l-basra⁹⁹⁹ akab-gîrlük sevdâsıyla süvâr olarak kâtil-i bâtılların sonundan ılgâr eylediler. Esnâ-yı râhda mesfûrın kafadârlarına mülâkât edüp ağa-yı şehîdin katl[i] hanın emriyle olduğu ihbâr edicek bi’z-zarûre ric‘at eylediler.

Ağa-yı mezkûr cesûr ve gayûr olmağla cerâhatin bir dest-i mâl ile bağlayup âheste ve dilhaste ehl ü ıyâline vedâ‘ içün haremine dâhil olup ahz-ı intikâmı Allahû zü’l-celâle havâle ederek rûh-ı revânı âlem-i ervâha revân oldu.

Han-ı şedîd mûmâileyhi şehîd etdikden mâ‘adâ zamân-ı mediddin berü

⁷⁴⁸ “Men lebera en tekuffe lisane”. Tercümesi: “Kim özgür olmak isterse diline sahip çıksın”.

⁹⁹⁸ “El-hadru lâ yardu’l-kadr”. Tercümesi: “Uyuşukluk kaderden değildir”.

⁹⁹⁹ “Basra harab olduktan sonra”.

Çoban Devlet Geray [85^a] Leh Boyarı kızından doğdukda peder-i ma'nevîsi Hacı Mustafa kendi ismini tesmiyye edüp ba'de-zin çobanlık hizmetinde istihdâm ederken bir kız alıverüp evlendirdikde iki oğlu vücûda gelüp birinin adını Kulbuldı ve birisinin adını Çulbuldı tesmiyye eyleyüp Mehmed Geray ve Şahin Geray asrında mezbûr Çoban Mustafa, Cengiz silsilesine ilhâk olunup nûreddîn oldıkda kendüsünün adını Devlet Geray ve oğlu Kulbuldı'nun adını Feth Geray ve Çulbudu'nun adını Âdil Geray tesmiyye etmişidi. Mehmed Geray ve Şahin Geray'ın ma'rekelerinde Kefe kurbünde vâkî olan cengde Devlet Geray ademe kadem basup Feth Geray ve Âdil Geray Rumili cânibine gelüp biraz müddet Yanbolı havâlîsinde ikâmet etmişlerdi. Sâ'ir selâtin anları “*Nesl-i Cengiz değildir*” deyu ittihâmlarından civârlarında oldukların istemeyüp Devlet-i Aliyye'ye arz etmeyle Vize Sarayı nâm mahalle iskân olundılar.

Kumuk'da vefât eden Mehmed Geray def'a-yı evvelî han oldıkda Feth Geray'ı kalga etmişidi. Sonra han-ı mûmâileyh azl olunup Rodos'a me'mûr oldıkda Feth Geray bile ma'yyetinde idi ve def'a-yı sâniye han olıcak sâ'ir selâtinin ta'n etdiklerinden han-ı mütelevvine infî'âl gelmeyle Feth Geray

cem' eylediği emvâlini dahı nâ-bedîd eyledi. Ana dahı kanâ'at etmeyüp Ahmed Geray'ın ma'yyetinde olan İslâm Ağa'nın katli için sultân-ı mezbûra yarlıg tebliğ eyledi. İslâm Ağa agâh olmağla Sadrazam Ahmed Paşa hazretlerinin sâyesine ilticâ edüp düşmen şerrinden emîn oldı.

Müşârunileyh Sefer Gâzi Ağa ümerâ-yı Kırım'ın kapukulı sınıfından Can Mîrzâ Ağa nâm bir merd-i şecî'in oğludur. Evvelâ Pehlivân Hüsâm Geray'ın aktac begi olup ba'dehu İslâm Geray'ın hizmetinde bulunmağla ahir-kâr İslâm Geray'ı han edüp Mehmed Geray Han'ın azline bâ'is olmuşdı. Bu def'a han oldıkda hussâdın ifsâdın bahâne ederek adâvet-i kadîmesini izhâr eyledi. Ağa-yı müşârunileyh umûr-ı hâriciyyede mâhir ve te'lîf-i kulûbe kâdir olup a'yân-ı memleketin ba'zısı tatlu lisân ile ve ba'zısını,

الانسان عبيد الاحسان¹⁰⁰⁰

mefhûmıyla âmil olarak kendi cânibine muhabbet etdirmişdi. İlâ hâze'l-ân ef'âl ü akvâli düstûr-ü'l-'amel olmak üzere “*Sefer Gâzi Ağa şöyle itmiş ve böyle dimiş*” deyu yâd ederler. Cümleden bir İslâm Geray Han asrında kendi emsâli ağalar bir meclisde mûmâileyh ağayı hasîs deyu zemm etdiklerin işitdiği sâ'at her birlerinin hâl ü şânlarına münâsib surreler ve envâ'-yı tuhfelerle meclis-i mezbûra

¹⁰⁰⁰ “El-insânu âbidu'l-ıhsân”. Tercümesi: “İnsan iyiliğin kölesidir”.

Cezîre-i Rodos'da ibkâ olunup ahir-kâr cezîre-i mezkûrede hastalanup vefât etdi. Han-ı mûmâileyh Kırım'da bulunan Çulbuldı, nesl-i Çoban Geray'ı katl ü i'dâma azîmet etmişidi. Çoban Gerayzâdeler haberdâr olmağla Abaza ve Çerâkise memleketlerine firâr etdiler. Ve Rumili tarafında bulunanlarının katl ü i'dâmı içün Devlet-i Aliyye'ye arz olundıkda “*Bu emr-i nâ-meşrû'a şûrû' olmaz*” deyu katlleri yerine [85^b] cümlelerini Rodos Cezîre'sine nefy etmeğle iktifâ olundı. Ba'zı âkıl sâhibleri “*Bunlar evlâd-ı Cengiz'in güzîdeleri nefy olundığı mahalle nefy olundılar. İsbât-ı neseb ve tahsîl-i isti'dâd eylediler*” dediklerinde çok zamân mürûr etmedin Sefer Gâzi Ağazâde İslâm Ağa'nın sa'y u tedbîriyle bin yetmiş altı Zi'l-hiccesi'nde⁷⁴⁹ Âdil Geray içün Kırım hanlığına Çulbuldı birâderzâdelerinden kalga ve nûreddîn nasb edüp ve mûmâileyh İslâm Ağa'yı başağla ederek Kırım'a vusûlünde Mansûr mîrzâları ile yek-dîl olup ümerâ-yı Şirin'e izhâr-ı adâvet eyledi. Ümerâ-yı Şirin mukâbeleden âciz olmağla her birleri tahlîs-i cân içün birer tarafa perîşân oldılar. Han-ı mesfûr anların mâl u mevâşîlerin yağmada olurken pâdişâhın mesmû'ı olıcak “*Gasb olunan mâllarını red ve kendülerinden keff-i yedd edesin*”

duhûl edicek,

الاحسان يقطع اللسان¹⁰⁰¹

mefhûmınca her birleri söylediklerine ikrâr ve envâ'-yı i'tizâr ederek medh ü senâ ve hezâr du'âlar eylediler. Mehmed Geray Han ağa-yı müşârunileyhi azl etmek murâd etdikde “*Dostu çok, yedd-i tûlâya mâlik kimsedir, şâyed ki def'-i zarar kaydında (olup) bir keder izhâr eder deyu sizi azlden gazezim ancak cenâbınızı [67^b] biraz müddet râhat etmekdir. Yohsa işgâl itmek ma'nâsına değildir*” demek sözler söyleyüp gûyâ i'timâd ettirmek içün “*Cenâbınıza halef olmaga kim münâsibdir?*” deyu su'âl eyledi. Ol zamân mansıb-ı mezbûra yolu gelmişlerden Kıtas ve Sübhân Gâzi nâm iki şahs mevcûd idi. Ammâ Sübhân Gâzi her vechle akrânının mümtâzı olup ancak Sefer Gâzi Ağa'nın hasm-ı cânı ve düşmen-i hândânı idi. “*Öyle iken eğer pâdişâhım her umûuında müstakîl ve işgüzâr âdem murâd ederseniz Sübhân Gâzi min-küllî'l-vech asrın serfirâzıdır. Vâlâ Kıtas hâzır*” deyu cevâb eyledi. Ağa-yı müşârunileyhin müte'allıkâtından ba'zı nâdânlar bu cevâbı münâsib görmeyüp “*Düşmeninize nusret etdiniz*” dediklerinde “*Eğer han, âkıl ve sâhib-i istiklâl murâd ederlerse beni istiskâl etmezlerdi. Murâdı Kıtas olduğu ma'lûm. Öyle olıcak hakkı kâ'il ve Sübhân Gâzi cânibine nâ'il olmak evlâdır*” deyu

⁷⁴⁹ Haziran 1666.

¹⁰⁰¹ “El-ihsân yaktı'u'l-lisân”. Tercümesi: “İyilik dil keser”.

deyu fermân-ı pâdişâhî vâsıl olmağla hâh u nâ-hâh mezbûrları hânelerine ric‘at etdirdiler,

اتَّقِ شَرَّ مَنْ احْسَنْتَ إِلَيْهِ⁷⁵⁰

fehvâsınca hanlığına sebep-i müstakil olan İslâm Ağa’yı ba‘zı düşmenlerinin hîlesine aldanup katl ve bi’l-cümle mevcûdâtını gasb etdüğinde mezbûr İslâm Ağa’nın ehl ü ıyâli Âsitâne’ye çıkup bes ü şekvâ etmegle bin seksen bir Zi’l-hiccesi’nde⁷⁵¹ azl olunup ve sene-i âtiye Ramazânı’nda⁷⁵² me’mûr olduğu Karinabad nâm kasabada ademe kadem basdı. Müddet-i hükûmeti beş sene ve müddet-i hayâtı elli beş senedir. İlâ haze’l-ân evlâd u ahfâdından bir ferd menâsıb-ı Cengiz’den bir mansıba nâ’il olmayup âhirü’l-emr,

اليأس إحدى الراحةين⁷⁵³

mü‘eddâsınca kat‘-ı ümîd edüp râhat-ı ferâgatda oldılar.

Han-ı mezbûr ahmak u ma‘tûh olmak meşhûrdır. Bir def‘a asker-i vâfir ile Ferahkirman [86^a] muhâfazasında iken a‘yân-ı Kırım at otlatmak için “*Hâzır düşmen yok pâdişâhım, kuru uru bekleyüp yatmakdan ne hâsıl? Kanlıcak Seferi edelim*” deyu beş altı sâ‘at mikdârı mahalle beş ay gezinüp avdetlerinde beş günde Bağçesaray’a dâhil olup “*Meşâyih-*

cevâb etdi. Üç beş gün mürûr itmedin Kıtas, ağa olıcak, mezbûrlar Sefer Gâzi Ağa’nın rüşdine tahsîn etdiler.

Mehmed Geray Han’ın mukarreb ve mu‘teber etbâ’ından Ramazân Ağa nâm kimesne müşârunileyh ağa ile dâ’imâ muhâlefet, belki buğz u adâvet üzere gezerdi. Bir def‘a hana â’id savga ta‘bir etdikleri humsu tahsîl için şahs-ı mezbûr irsâl olunmuşdu. Altmış kîse akçe cem‘ edüp avdetinde kemâl-i gurûrundan nâşî vekîl-i hanî olan ağa-yı müşârunileyhe varmayup bilâ-tereddüd doğru han dîvânına duhûl eyledi. Han-ı Kırım, kânûn-ı kadîm üzere Sefer Gâzi Ağa’ya hitâb edüp “*Acabâ Ramazân ne zamân gelmiş?*” deyu su‘âl eyledi. Ağa-yı zîşân cevâba şürû‘ edüp “*Pâdişâhım, işbu Ramazân kulunuz şecâ‘at-i mevfûr sâhibi bir merd-i gayyûrdur. Ve her hizmetinde sâdık, her vechle merhametinize lâayık kulunuzdur. Me’mûr olduğu hizmeti kemâyenbaği edâ ve altmış kîse akça tahsîl (edüp) evvelâ bendenize geldikde fakr ü fâka ile bî-tâka olduğu ma‘lûmum olmağla bana â’id olan on iki kîseyi kendisine hibe eyledim. Ve bakîye kırk sekiz kîse dahı cenâb-ı mülûkânenizden itâ olunup işbu Ramazân kulunuz çerâğ-ı efrûhteniz olmağı niyâz ederdim*” deyu

⁷⁵⁰ “İtteki şerre min ahsente ileyh”. Tercümesi: “Kendisine iyilikte bulunduğun kişinin şerrinden sakın”. Tercüme için bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 2192, s. 238.

⁷⁵¹ Nisan/Mayıs 1671.

⁷⁵² Ocak 1672.

⁷⁵³ “El-ye’s ihdâe’r-râhateyn”. Tercümesi: “Umutsuzluk iki rahatlıktan biridir”.

i azâmın tayy-ı mekân dedikleri kendimize vâk'î oldu. Hezâr meşakkatle beş ayda vâsıl olduğumuz mahalli himmet-i ricâl ile beş günde tayy eyledik" deyu cidd olmak üzere meclislerde bahs etdiğini nakl ederler. Ve yine bir gün sayd u şikâr esnâsında selefî Mehmed Geray Han'ın Bağçesaray kurbünde Tula nâm mahallde binâ eylediği sarâyını görücek *"Bu kimindir?"* deyu su'âl eyleyüp *"Selefiniz Mehmed Geray Han'ın binâsıdır"* deyu cevâb verdiklerinde *"Böyle sarâyı var iken terk edüp Kumuk diyârında zahmet ü meşakkat irtikâb eylemek"* deyu istiğrâb etdüğü dahı rivâyet ederler. Ve yine kadîm emekdârlarından ve ehl-i menâsıbından bir ağa bir altûncu kıbtîye nev'ân benzer imiş. Ağa-yı mezbûr, hanın huzûrına ba'zı husûs için geldikde *"Hey kapucıbaşı! Gâlibâ bir nev-zuhûr icâd edüp göstermeğe⁷⁵⁴ gelmişsin"* dedikde *"Pâdişâhım, kulınız filânım ve filân mansıbınızda ve hizmetinizdeyim"* deyu bir günde üç beş def'a su'âl ve cevâb oldukları meşhûrdır. *"Asiyâb-ı devleti bir har da olsa döndürür"* mefhûmınca han-ı mezbûr öyle olsa da beş sene mikdârı Kırım hanı olup asrında Moskov ve Leh ve sâ'ir dîn düşmenlerinden ahâlî-yi Kırım emîn olup akl u zekâda Eflatun'a teslîmi olmayanların eyyâmında ne dürlü

cümle halk arasında recâ eyledi. Han'ın hisseti muktezâsınca bir def'ada ol mikdâr itâ ayn-ı hatâ ise de ancak cümle halkın yüzine karşı selb-i küllî etmekden hicâb edüp *"Çünkü sen vermişsin, biz de verürüz"* deyu cevâb eyledi. [68^a] Ağa-yı nîk-re'y hanın verürüz dediğin gûyâ verdük anlayup evvelen kendi kalkup hanın eteğin öpüp ve sâniyen Ramazân'a *"Efendimiz ol kırk sekiz kîseyi sana hîbe eyledi, gel dâmen-i bûs eyle"* deyu ana dahı hanın eteğin öpdürüp savm-ı fakr ile câyi' olan Ramazân'ın her gîcesini Kadr ve her gündüzünü bayram eyleyüp iftâr-ı gînâ ile toyladı.

Müşârunileyh Sefer Gâzi Ağa bir seferden avdetlerinde Ferahkirmân'a dâhil olup herkes ehl ü ıyâl ile bir sâ'at evvel görüşmege isti'câl ederek Sefer Gâzi Ağa'ya vedâ'ya geldiklerinde ağa-yı müşârunileyh latifeye mâ'il olmağın şimdi askerin avdetin işidüp,

ان هرون اذا ما قلبا / يروث الزينته في ما طلبا¹⁰⁰²
mefhûmınca kendülerine envâ'-yı ziynet ve dürlü dürlü nizâm verüp *"Ol âhû gözleri halka gibi dâim kapularda / Kulağı çün nişân fi'l-i esb gibi yollarda"* intizâr üzere olan gül-i pîrehen gonca-dehen tûtî-yi suhan mülâyim-beden hemser-i ser beraberlerinin yânına dâhil oldukları gibi her kim tiğ ü tirkeş çıkarmadın, *"Usûl*

⁷⁵⁴ Kelime metinde sehven "göresetermeğe" şeklinde yazılmıştır.

¹⁰⁰² "An harun izâ mâ kalbâ / Yerûse'z-ziynete fimâ talebâ". Tercümesi: "Harun eğer yüz çevirirse ziynetini dilediği gibi vasiyet eder".

vâkı'ât olduğu tahrîr olundıkda ma'lûm olur.

ذلك تقدير العزيز العليم⁷⁵⁵

nakd-i ömrin sarf edüp mu'tâd eden dâ'im-i [86^b] cihâd, devlet ü dîne sadâkat üzere imdâd eyleyen, Selîm Geray Han bin Bahâdır Geray Han pederi merhûm oldıkda atalığının kucağında dürr-i yetîm kalup ba'de-zin amm-ı muhteremleri İslâm Geray Han ve Mehmed Geray Han hizmetlerinde bulunup müsemma-yı bi'n-nakîz Âdil Geray'a dek Kırım'da evkât-güzâr olup ba'dehu Yanbolı civârında ikâmet etmişidi. Ol esnâda Âdil Geray'ın zulmünden firâr ve merhamet ümîdiyle Âsitâne'ye ilticâ eden a'yân-ı Kırım'dan fâ'ikü'l-akrân Sübhân Gâzi Ağa ve anın emsâli mîr-i kelâmlar gerek dîvân-ı pâdişâhî ve gerek sâ'ir ricâl-i devlet kapularında Âdil Geray'ı zemm etmek bahânesiyle Selîm Geray Sultân'ı: "Çıkarırlar anı medh-i bülendiyle süreyyâya / Şecâ'at içre şemşirin asarlar arş-ı a'lâya" bi- eyyihâl pâdişâhın kalb-i selîmin cânib-i Selîm'e kalb edüp bin seksen bir Zi'l-hiccesi'nde⁷⁵⁶ Selîm Geray han olup (Merhûm ve mağfûr cennet-mekân es-Sultân ibnû's-Sultân el-gâzi el-mücâhîd el-hâcc Selîm Geray Han aleyhi rahmet ve'l-gufrân) birâderi Selâmet Geray'ı kalga ve ammızâdesi Safâ

üzere seninle edelim icmâ'-ı terkîb / Feme fem sine-bir-sine olam lâ-kavl-i bi'l-sâlis" mefhûmınca "Silâh-ı gayret ile kulle-i muhabbeti feth ederse kahramâne indi yerine bir semmur kürk verürem" deyu va'd ederler.

Herkes hânelerine vâsıl olıcak ağa-yı müşârunileyhin Hâşimîü'l-kader Türkû'l-kafa / Deylemîü'l-sudğ Rûmîü'l-zekan / Mûmiyân-ı tâze fidân, gonca-i dehân, şîrîn-i zamân duhter-i pâkize-i ahterleri üzerine dâmâd-ı nevcivân-ı kahramânları olan beg mîrzâ zeyl-i himmeti belde ve silâh gayreti elde olarak yürümiş edüp kulle-i muhabbete duhûl ve ağa hazretlerinin dedikleri minvâl üzere feth ü zafer müyesser olup çok zamân mürûr etmedin ağa-yı müşârunileyh dahı Bağçesaray'a dâhil olmağın müşârunileyhin duhter-i pâkize-i ahteri hanım ziyâret-i kudümiyye pederi hânesine azîmet etmeyle zevci olan beg mîrzâ "Pederiniz ağa Ferahkirmân'da bana bir semmûr kürk va'd etmiştir. Avdetinizde alup gelesiz." deyu sipâriş etmegin hanıma ol iş vâkî (olmuş) ancak vechi nedir ma'lûmı olmadığından pederi evine varup avdeti vaktinde "Bir semmûr kürk va'diniz var imiş" deyicek "Ol vaz-ı kahramânî, damâdınızdan sâdır olup cenâbınızda mı vâkî oldu?" deyu tebessüm

⁷⁵⁵ Âyet: "Zâlike'l-takdîrû'l-azîzi'l-âlîm", Kur'an, Yâsîn 36/38'den iktibas. Meali: "Bütün bunlar karşı konulmaz kudret sahibi olan ve her şeyi gerçek mahiyetiyle bilen Allah'ın takdiridir."

⁷⁵⁶ Mayıs 1671.

Geray'ı nûreddîn eyledi. Leh keferesi bilâdında harac-güzâr olan ehl-i İslâm'dan Libka Tatarı sâkin oldukları mahall-i hudûd-ı İslâmiyye civârında olmağla kendülerini zilletten tahlîs ve Bucak havâlîsinde iskân ricâsıyla arz-ı hâlleri Kırım'a teveccühleri esnâsında hana vâsıl oldıkda han-ı nüktedân kendülüğine cevâb vermeyüp Silistre Sancağı mutasarrıfı Halîl Paşa ile müşâvereden sonra ikisi müttefik olup pâdişâha arz u i'lâm eylediler. Ammâ ol husûs paşa-yı mesfûrın hilâf-ı marazîsi olmağla “*Bu husûsın husûlünde usret vardır*” deyu hafıyyeten kâ'ime irsâl etdüğinden nâşî vezîr-i a'zamdan olmaz mektûbu sâdır olmağla gelen elçiler me'yûsen ric'at eylediler. Han-ı müşârunileyh Kırım'a dâhil oldıkda kendi hükûmetinde olan [87^a] Çerkes memleketinin nizâmı için sefer edüp Kabartay kışladığında Sultân Mehmed, Kamaniçe Kal'ası'n küffâr elinden tahlîse azîmet etmegle hanı da'vet için Kapu Kethüdâsı Ahmed Ağa ile iki kıt'a hatt-ı hümayûn ve hil'at-ı fâhire vâsıl olacak bilâ-tevakkuf Kırım'a avdet ve sefere mübâşeret edüp bin seksen üç Muharremi'nde⁷⁵⁷ asker-i Tatar-ı meymenet-şi'âr ile ordu-yı hümayûna azîmet eyledi. Kamaniçe'ye karîb olduğu zamân serâsker-i küffâr olan Hantu nâm

ederek kürkü teslîm eyledi. Ba'dehu kerîme-i mezbûre kıssa-i mezkûreden habîr olup hacâletinden nâşî nice zamân pederi ziyâretine gelmedi deyu nakl ederler. Müşârunileyh Sefer Gâzi Ağa eğerçi umûr-ı ma'âş ve tedbîr-i perhâşda Filâtun-ı zamân ise de [68^b] lâkin ilm ü ma'rifetinden hissemend olmayup meclislerde ıstılâh sürmeğe mâ'il olmağla bir def'a Mehmed Geray Han'a ziyâfet edüp hoşâb geldikde “*Pâdişâhim buyurun. Frenk incâsıdır*” deyicek, hân-ı nüktedân “*Eğer bir mu'teber şey ise siz buyurun*” deyu elin çekmiştir. Ve dahı bunun emsâli çok galatların nakl ederler.

Memâlik-i Osmânî muzâfâtından Bucak havâlîsinde sâkin olan Nogay tâ'ifesi bin yetmiş senesi evâhırinde¹⁰⁰³ izhâr-ı isyân etmegle Mehmed Geray Han pâdişâh tarafından istizân etmedin ol asrda Kırım hanlarına itâ'at üzere olan Kazak tâ'ifesi ma'ıyyetle ol cânibe azîmet edüp mezbûr tâ'ife-i Nogay'ın mevcûdâtların gâret ve dâ'ire-i insâfdan taşra envâ'-yı hasâret eyledi. İşbu husûs ve sabıkâ Uyvar Seferi'ne da'vet olunup icâbet etmediği pâdişâhı muğber etmişti. Sefer Gâzi Ağazâde İslâm Ağa'nın arz-ı (hâl) ü i'lâm mâ-fi'l-bâl ederek şikâyeti dahı olmağla bin yetmiş altı senesi Zi'l-hiccesi'nde¹⁰⁰⁴ azl olunup yerine Çoban Geray lakab

⁷⁵⁷ Nisan/Mayıs 1672.

¹⁰⁰³ 1660.

¹⁰⁰⁴ Haziran 1666.

mel'ûna müsâdefet edüp "*Haydar-ı kerrâr der-i tiğinde hatt-ı zülfikâr / hamlede Afrasiyâb-ı ramiyye na'im-i nâmdâr*" meydân-ı gazâda şîrâne ve dilîrâne cenge mübâşeret etmegle: "*Anınla buldu kuvvet, kahramân oldu dilâverler / Düşürdü her biri meydânda Zâl ü Rüstem'i pâye*" inâyet-i Perverdigâr ile asâkir-i küffâr münhezim ve makhûr olup feth ü nusretin mukaddimesidir deyu tefâ'il ederek muğtenem ü mesrûr Kamanîçe'ye vâsıl oldıkda kal'a fethi dahı müyesser olup anda dahı asâkir-i Tatar-ı adüvv-şikâr "*Başın top eyleyüp her birleri meydâna merdâne*" sa'y u ihtimâm etmeleriyle havâss u âm katında memdûh u mu'teber oldu. Ve tâ'ife-i Tatar'ı zabt u rabt dikkati ve kudreti olmağla pâdişâhın kemâl-i emniyyet ve i'timâdi olduğından Kırım'a avdetlerinde Boğdan içinden mürûr etmek üzere ruhsat verilüp ve Akkirman havâlîsinde sâkin olan Nogay ve Tatar'ı bi'l-cümle emvâl ü eşyâsıyla Kırım'a nakl ettirmek üzere me'mûr oldu. Zîra kavm-i mezbûrın a'şâr u rüsûmât-ı Osmaniyye makûlesi teklîflere ünsiyyetleri olmamağla ba'zı yaramazları me'mûr olan öşürcilere inâd ve muhâlefet ederlerdi. Han-ı âlîşân dahı pâdişâhın emrini tenfiz etdikden sonra Kili ve İsmâil ve Bender Kasabaları'nın zehâyiri [87^b] ve tüccârın bey' ü şîrâlarında kesâd ârız olduğundan gayrı kavm-i mezbûrın meskenleri hâlî

Devlet Geray'ın oğlu Âdil Geray han olup birâderzâdelerinden kalga ve nûreddîn eyledi.

Mehmed Geray Han'ın mesmû'ı olıcak kendüsinden sâdır olan cürm ü kusûru muktezâsınca Âsitâne'ye gitmege havf edüp ahâlî-yi Kırım ile müşâvere eyledi. Ba'zı nâdânlar "*Evvelâ hân-ı cedîdin nesebi dahı nâ-ma'lûm iken nice han olur? Eğer Nehr-i Özi'yi ubûr ederse mukâbele edüp men' ederiz. Men' olunmazsa cümlemiz celâ-yı vatan edüp diyâr-ı âhara gideriz*" deyu lâf u güzâf ederek taşra çıkdılar. Bir pîr-i safî-i tedbîr hanın yânında kalup "*Bunların bu lâf u güzâfının aslı yokdur. İşbu kâl ü kâl ve beyhûde makâle i'timâd edersen sana minba'd Âsitâne'ye gitmek dahı yokdur. Pâdişâhın kumuruşkasıyla kırkayağı erişdiği mahallde itâ'atden gayrı tasavvur bâtıldır*" deyu hana nasihât eder. Pîr-i mezbûrın karınca ma'nasına kumuruşkadan murâdı yeniçeri tâ'ifesi olup ve çıyan ma'nasına kırkayakdan maksûdı çekdirmeye ve firkate makûlesi gemiler olduğın Seb'û's-Seyyâr sâhibi ta'accüm eder gibi beyân etmişdir. Fi'l-vakî hân-ı cedîdin Kırım'a azîmetinde mezbûr lâf u güzâf edenler bi'l-cümle Han-ı Âdil Geray'a tâbi' olup Mehmed Geray Han Âsitâne'ye gitmeye dahı mecâli olmayup bî-ihyâr Kumuk câniblerine firâr edüp nice zamân

kalmagla haydûdlar peydâ olup ubûr ve mürûr edenlere emniyyet olmamağla mezbûrların vatan arzu edüp firâr edenlerine müsâmaha etmeyle cümleleri de gidüp ke’l-evvel mahallerinde sâkin oldılar. Bu esnâda ordu-yı hümayûn vâ’izi meşhûr Vâni Efendi’nin meclisinde ahcârın hâsiyyetleri bahs olunup “*Bilâd-ı Türkistân’da bir dürlü hacet vardır. Ba’zı efsûn ile amel olundıkda yel ve bulut zâhir olup yağmurlar ve karlar yağar*” dediklerinde,

الغول والجود والعنقاء ثالثته / أسماء لم توجد ولم تكن⁷⁵⁸
 mefhûmınca kelâm-ı bî-asl olsa dahı pâdişâhın mesmû’ı olmağla hacet-i mezbûrın amel-i efsûnunu bilen şahs bulup göndermek için han hazretlerine vezîr-i a’zâmın mektûbu ile mahsûs âdem irsâl olunmağla han dahı tecessüs eyleyüp Çeki Ali Mîrzâ nâm jâj-hâyı iddi’âsına binâen orduya irsâl eyledi. “*İzhâr-ı san’at eyle*” deyu fermân olundıkda “*Hacet-i mezbûr yânımda yok*” deyu özür edüp “*Ol hacere mu’âdil köket(?) vardır. Belki ol taşdan dahı ziyâdedir. Ancak bu câniblerde yokdur*” deyu da’vâ-yı bâtil etmeyle ol câhil-i âtila müstevfî yol harcı verüp gûyâ mezbûr köketi(?) tahsîl için gönderdiler. Mezbûrın yalan olduğu zâhir olmağla Tekes isminde bir herîf atâ

garîbü’d-diyâr ol havâlîde evkâtgüzâr olarak bin seksen beş Cum’ade’l-âhiri’de¹⁰⁰⁵ hatf-ı enfihi âhirete intikâl eyledi. Cesedi [69^a] tâbut ile yer altında emânet kılınup bin seksen altı Cum’ade’l-âhiri’de¹⁰⁰⁶ evlâdından Canıbek Geray Sultân, Kırım’a getirüp Bağçesaray’da cediti türbesi civârında defn eyledi. Müddet-i hükûmeti def’a-yı evvelîde iki sene on ay ve def’a-yı sânîde on iki sene dört ay ve müddet-i hayâtı altmış altı senedir.

Bağçesaray’da Büyük Hammâm’ı binâ ve Câmi’-i Şerîf cüzhânlarına vazîfe ta’yîn edüp ve bunun emsâli nice sadakât-ı câriye etmeyle nâ’il-i hayır-du’â oldu. Han-ı mûmâileyh cem’ ettiği hazînelerden altun sandıkların açdırup karşusunda ku’ûd ederek kahve-i Yemen ve kahve-i Rum isti’mâl edüp “*Müferrih-i zâz u Mehemed-i hayâtdır*” deyu iddi’â ederdi. Hazret-i Mevlâna tarikat-ı aliyyesine intisâb da’vâsıyla ba’zı ıyş u nûş zamânında “*Aşkım cûş etdi*” deyu hırkasın önüne ve külâhın başına giyüp muganniye câriyelere def ve ta[n]burların,

من این وان ندانم سرمت عشق جامم / مطرب بزن

نواي ساقی بده پیاله¹⁰⁰⁷

⁷⁵⁸ “El gavlu ve’l-cudu ve’l-ankau selesetuhu, esmaun lem tuce velem tekun”. Tercümesi: “Dev, mükemmellik ve anka kuşu, bu üçü olmayan, bulunmayan isimlerdir”.

¹⁰⁰⁵ Eylül 1674.

¹⁰⁰⁶ Ağustos/Eylül 1675.

¹⁰⁰⁷ “Men in û ân ne-dânem, sermest-i aşk-i câmem / Mutrib be-zen nevâi, sâkî be-deh pîyâle”. Tercümesi: “Ben onu bunu bilmem, şarabın aşkıyla sarhoşum. Çalgıcı bir nağme çal, sâkî bir kadeh ver”.

ümîdiyle ordu-yı pâdişâha varup ba‘zı amel-i nâ-meşrû‘a şürû‘ etdikde ittifâkı eser-i matarr zuhûr etmegle ba‘zılar hâssa-i hacere ve ba‘zılar tecemmu‘-i askere haml edüp ba‘zı zürefâ: “Pâdişâhlar çıksa yola, âdetâ bârân yağar / Sen ne şehsin yolına halkın gözünden kan yağar” beyitini okuyup “*Bereket pâdişâhın hareketindendir*” dediler. Ol eyyâmda Selîm Geray Han hasta [88^a] olup harekete kudreti yok iken Ladrin Seferi demegle meşhûr gazâyâ da‘vet olundıkda gayret ve izhâr-ı celâdet edüp azîmet eyledi.

سافروا تصحوا⁷⁵⁹

mefhûmı üzere yevmen-fe-yevmen sıhhate yüz tutup düşmen-i dine mülâkâtta kuvvet-i kahramâne mâlik olup dîn ü devlet hizmetlerinde bezl-i makdûr eyledüğün: “*Görse Rüstem yayını sunardı teslim eyleyüp*” ancak han-ı müşârunileyh fikr-i amîk sâhibi olmağla zamâne hâsîdlerinin bir cezm isnâdıyla azl olunmakdan “*İşbu eyü adım olduğu hâlde terk-i mansıb etmek yeğdir*” deyu azlini tâlib oldıkda recâsı kabûl olunmayup Çerin Kal‘ası’na ta‘yîn olunan serâsker ma‘iyyetine me’mûr oldu. Bi-hükm-i kazâ kal‘anın fethi müyesser olmayup ve Leh hatmanıyla sulh dahı mukadder olmamağla Sadr-ı a‘zam Mustafa Paşa

nağmesine ağâz etdirüp çarh-ı devvâr gibi zevk ü şevk ile cevelân ettiğün nakl ederler.

Kumuk cânibine azîmetinde mâlik olduğu altûn ve gümüş evânesin kantâr ile çekdirüp evlâd-ı ıyâline alâ-meratibihim taksîm eyledi. Ba‘dehu kırışden bir sefineye süvâr olup firâra karâr etbâ‘ından “*Eyyâm-ı devletinde keremine mazhar olanlar devletinizde emvâl-i bî-şümâra mâlik olup beyne’l-akrân mümtâz oldık. Şimdi sizinle gidersek mevcûdâtımız telef olur*” deyu etek öpüp avdet ve kereminden behermend olmayanlar “*Eyyâm-ı sa‘âdetinizde habbeyle mâlik olmadık şimdi dahı sizinle gidersek ehl ü ıyâlimiz hor u zelîl olur*” deyu dâmen-i bûs edüp ric‘at eylediklerinde han hâzır-ı bi’l-meclis olanlara hitâb edüp “*Keremimiz görenler mâlının çokluğun mâni‘ ediyorlar. Ve mahrûm kalanlar muzâyakaların özr ediyorlar*” deyu infî‘âl ettiği meşhûrdır.

Han-ı mûmâileyh vefâtından bir sene mukaddem,

خامشی دریا و گفت و کوخس و خشاک اوست / پاك
كن از خارخس اين بحر كوهر خيزر¹⁰⁰⁸

mazmûnı üzere kîl ü kâl-i bî-me’âlden keff-i lisân edüp her maksûdını eliyle işâret ederek söylemez oldu. Görenler el-

⁷⁵⁹ Hadis: “Sâfervâ tashâ”. Meali: “Seyahat edin ve sıhhat bulun”. Hadisin sıhhati tartışmalıdır (Bilgi için bk. Mustafa Çağrırcı, “Seyahat”, *TDVİA*, XXXVII, s. 8).

¹⁰⁰⁸ “Hâmuşi deryâ ve goft û gu, has û haşak-i ûst / Pâk kon ez har û has, in bahr-i goher-hîz-râ”. Tercümesi: “Sükût deniz (gibidir) ve konuşmak ise onun çöpüdür. Bu mücevher dolu denizi çöplerden temizle”.

kendisinin ve serdârının yüzün ağartmak için,

قدكان ماخفت ان يكونا / انا الى الله راجعون⁷⁶⁰

mefhûmı üzere kusûrı hana isnâd ederek pâdişâha ifâde etmeyle bin seksen sekiz Zi'l-hiccesi'nde⁷⁶¹ Murâd Geray han olup **(Murâd Geray Han bin Mübârek Geray Sultân)** ammızâdelerinden Safâ Geray oğlu Toktamış Geray kalga ve Kırım Gerayzâde Sa'âdet Geray nûreddîn oldu. Ve Selîm Geray Han'ın azli kışa müsâdif olmağla bahâra değin Kefe Kal'ası'nda arâm edüp bin seksen tokuz Saferi'nde⁷⁶² sefîneye süvâr olup Âsitâne'ye vâsıl oldukda han-ı cedîdin ahz-ı intikâm kaydı ile bilâ-te'hîr çekdirme ta'yîn olunup Cezîre-i Rodos'a nefy olundu.

Han-ı cedîd Murâd Geray, Selâmet Geray Hanzâde Mübârek Geray Sultân'ın oğludur. Pederi Yanbolı'da vefât edüp birâderleri Gâzi Geray ve Âdil Geray ve ammi Bahâdır Geray Han'ın **[88^b]** terbiyelerinde olup ba'dehu amm-ı diğeri Mehmed Geray Han'ın ikinci hanlığında nûreddîn olup ve müşârunileyhin azlinde Yanbolı havâlisinde râhat-nişîn olmuşidi. Hanlık Selîm eline teslîm olundıkda murâdı nâ-murâd etmek sevdâsıyla Rodos'a nefy etdirüp kendüsine halef olmaklığa

'ıyâz-ı billah cünûn yâhûd bir illet âriz olup dilsiz olmuşdır derlerdi. Bir gün hizmetkârlarından ayak üstünde olan iki âdemisine üç def'a oturunuz deyu işâret eyledi. Mezbûrlar oturmayup yine kıyâmda olmağın tekellüm edüp **"Biz şimdi kaza yayıyla sahrâ-yı beyâban [69^b] atılmış kanatsız ok gibi bir dervîş-i bî-mecâlîz. Hemân oturun, bâri sizlerle sohbet ederin, birkaç eyyâm-ı ömür geçürelim"** deyu "Hurremî nazmım gamında mısrasın hâme eder / Uclarından akıdır lülü vü mercân saf saf" mazmûnı üzere hüzn ü melâl izhâr ederek hasret yaşların gözlerinden revân eyledikde aklında ve lisânında illet ü fûtûr olmayup ancak tâ'ife-i Kumuş'un elfâz-ı mühmelâ istiskâlden olduğu nakl ederler. Zamân-ı gurbetinde hasb-i hâli olmak üzere inşâd ettiği kelâm-ı müsecca'dır: *"Bu dehrin hâline eyledim nazar / Her biri bir derde giriftâr ancak / Kemâle erince hâr ile gülzâr / Bülbülün âdeti âh u zâr ancak / Eğer pâdişâh ol eğer kim gedâ / Edegör borcunu vaktinde edâ / Kimini safâya düşürmüş Hudâ / Kiminin kismeti zehr-i mâr ancak / Kimi mâlik olmuş tâc u kabâya / Kimi dervîş olmuş girmiş abâya / Kimisinin meyli mâl-ı dünyâya / Kiminin başında tâc var ancak / Karâr olmadı mı ey dil-i âkıl / Nice bir gezersin âlemde*

⁷⁶⁰ "Kad kâne mâ haftum an yekûnâ / İnnâ illâ Allahu raci'ûn". Tercümesi: "Onlardan korkmadım / Ben Allah'a aidim ona döneceğim".

⁷⁶¹ Ocak/Şubat 1678.

⁷⁶² Mart/Nisan 1678.

müstehak eyledi.

Han-ı cedîd unvân-ı azîm ile Kırım'a dâhil oldıkda me'mûr olduğu üzere Leh ve Nemçe muhârebesinde fetih ü nusret mukadder olmamağla mezbûr sadr-ı a'zam Selîm Han'a ettiği şîşebâzlık (şîşe oyunu) san'atını Murâd Geray'a dahî icrâ edüp *"Bozgunluğa bâ'is handır"* deyu pâdişâha ziyâde ibrâm etmeğle bin toksan dört Şevvâli'nde⁷⁶³ Hacı Geray han olup **(Hacı Geray Han)** Selîm Geray Han'ın ekber evlâdı Devlet Geray Sultân kalga ve yine Selîm Geray Hanzâde Azamet Geray nûreddîn oldı. Mezbûr Murâd Geray asker-i Tatar ile ittifâk edüp han-ı cedîdi def' etmek sevdâsıyla Kırım'a avdetinde ekser Tatar'ın han-ı cedîd tarafına meyl ve inkîyâdı olmağın bi'z-zarûre itâ'at edüp Rumili cânibine mürûrında fermân-ı pâdişâhî Yanbolı civârında Sarıcalı Çiftliği'nde ikâmet ile me'mûr olup bin yüz yedi Ramazânı'nda⁷⁶⁴ han ademde mestûr oldı. Müddet-i hükûmeti beş sene on ay ve müddet-i hayâtı altmış tokuz senedir.

Mezbûr Murâd Geray ilm ü ma'rifetden hisse-mend olmayup lâubâlî-meşreb olmağla Cengiz rûsûmâtını

gâfil / Bâri çalındı sûr-ı İsrâfil / Bizden gidenlerde intizâr ancak / Aşk-ı ilahîden alunur sebak / Ârif ol her işe ibret ile bak / İşiden âşıklar desünler el-Hakk / Kâmilin bu sözü yâdigâr ancak".

Han-ı cedîd Âdil Geray'ın pederi Çoban Devlet Geray Leh Boyarı kızından tevellüd edüp peder-i ma'nevîsi Hacı Mustafa olmağla anın dahî ismini Mustafa koyup çobanlık hizmetinde istihdâm eyledigin [rivâyet] olundurup iki oğlu oldıkda biri Kulbuldı ve biri Çulbuldı deyu tesmiyye olunmuşdu. Ba'de-zîn mûmâileyh Çoban Mustafa, Şahin Geray birâderi Mehmed Geray Han'ın nûreddîni oldıkda kendüsine Devlet Geray ve Kulbuldı'ya Feth Geray ve Çulbuldı'ya Âdil Geray tesmiyye olundu. Canıbek Geray Han'ın def'a-yı sâlise hânlığında Kefe kurbünde vâkî olan mukâtelede mûmâileyh Nûreddîn Devlet Geray'a tûfeng isâbet etmeğle âhirete gidüp ve Mehmed Geray Han etbâ'ı bi'l-cümle cânib-i (Canıbek) Geray'a gitmeğle Mehmed Geray Han ve Şahin Geray Sultân Kazağ'a firâr etdiklerinde mûmâileyhümâ Feth Geray ve Âdil Geray Rumili cânibine revân olup biraz müddet Yanbolı havâlîsinde ikâmet etmişlerdi. Ol

⁷⁶³ Eylül/Ekim 1683..

⁷⁶⁴ Nisan/Mayıs 1696.

icrâsıyla iftîhâr ederdi.

ای دل تو بسر این معما نرسی / بانکتہ زیرک
ودانانرسی / انجازمی وجام بهستی میساز / انجاکه
بهشت است رسی یانرسی⁷⁶⁵

ümerâ vü a‘yân ile aşikâren iyş u nûş
etdiği cümle Tatar’ın mizâclarına hoş
gelmeyle “*Berekât böyle zamânda olur*”
deyu han-ı mezbûra ebnâ-yı cinsden [89^a]
ziyâde i‘tibâr ederlerdi. Han-ı mezbûr
gîceler sabaha değin iyş u nûş edüp
kıyâma kudret belki harekete tâkati
olmayup yevm-i Cum‘a’ya müsâdefet
etdikde,

دع المساجد العباد تسكنها و قم لی خاتنه الخار و اسقینا
ما قال ربك ويل اللذي شربوا / يل قال ربك ويل /
المصلینا⁷⁶⁶

mefhûmıyla âmil olurdu. Ol eyyâmda
Kaçı şeyhi olan efendi gayret-i dînîyye
muktezâsınca “*Hâkim-i memleket-i İslâm
belki cemî‘-i Müselmân’a mü‘minler
bayrâmı olan Cum‘a günine ri‘âyet
etmeyüp bilâ-‘özü-i şer‘î Cum‘a namâzını
terk etmek şânlarına lâıyk değildir.*

ان اكرمکم عند الله اتقاکم⁷⁶⁷

*mûcibince anlar kendülerin sâlih kılmak
gerekdir ki Allah katında mükerrem ve
cümle nâs yânında muhterem olup
fermânları cârî ve hükümleri nâfız ola”*

etrâfda olan sâ‘ir selâtin mûmâileyhümâyı
civârlarında oldığın hazm etmeyüp
mahall-i âhara nefy olunmaların Devlet-i
Aliyye’ye arz etmeleriyle fermân sâdır
olup mûmâileyhümâ Vizesarayı’na nefy
olundılar.

İşbu Kumuk’da vefât eden Mehmed
Geray def‘a-yı evvelî han olduğında
mûma[70^a]ileyh Feth Geray’ı kalga
etmişdi. Ba‘dehu azl olunup Rodos’a
gitdikde mûmâileyh dahı ma‘iyyetinde
idi. Def‘a-yı sâniye han oldıkda
mukaddemâ kalgay etdiğinden nâşi ta‘y u
teşnî‘ olunmağın mûmâileyhden ibâ
etmeyle Cezîre-i Rodos’da kalup
mûmâileyh Feth Geray Kulbuldı ba‘dehu
hatf-ı enfîhi ol mahallde âhirete intikâl
eyledi. Mehmed Geray Han bu def‘a
Çoban Geray neslini bi’l-küllîyye tiğ-i
siyâset-birle kat‘ etmek murâd etdikde
Kırım’da mevcûd olanları habîr olup
Abâza ve Çerâkise memleketlerine firâr
etdiler. Ammâ Rumili’nde bulunanlarına
hükümü nüfûz etmemegle katl ü i‘dâm
husûsını Âsitâne’ye arz u i‘lâm eyledi.
Hilâf-ı şer‘ olan emre şürû‘ muhâll
olmamağla mezbûrların sagîr ü kebîrlerin

⁷⁶⁵ “Ey dil to be-sırr-i in mu‘ammâ ne-resî / Bâ-nûkte-i zîrek û dâna ne-resî / İncâ zi-mey û câm beheştî mi-sâz; âncâ ki beheşt-est, resî yâ ne-resî”. Tercümesi: “Ey gönül, sen akıl sahiplerinin ve âlimlerin nûkteleriyle bu muammanın sırrına eremezsin / Burada şarap ve kadehten bir cennet kur; (zira) gerçek cennete ya erişir ya erişemezsin”.

⁷⁶⁶ “Da‘e’l-mesâcidü’l-ibâd taskunhâ ve kım la hânatihü’l-hâr ve askînâ / Mâ kâl rabbuke veye’llezi şuribvâ / Bel kâle rabbike veyelü’l-muslînâ”. Tercümesi: “Bırak mescitlerde Allah’ın kulları otursunlar, sen de kalk bize meyhaneden doldur. Allah’ın içenlere helak olsun demedi ki, ancak namaz kılanlara helak olsun demişti” (Tercüme için bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 2273, s. 246).

⁷⁶⁷ Âyet: “İnne ekremekum indallahi etkaikum”, *Kur’an*, el-Hucurât, 49/13’ten iktibas. Meali: “Allah katında en değerliniz en müttaki olanınızdır”.

deyu vâ'izâne bir nasihatnâme tahrîr edüp
ve bir sofisi ile hana irsâl eyledikde,

وإذا قيل له اتق الله أخذته العزة⁷⁶⁸

mazmûnınca bîçare sofîye azâr edüp
“Şeyhine söyle bizim bu makûle işlerimize
karışmasın” deyu gazab etdiğinden çok
zamân mürûr etmedin şeyh-i
müşârunileyhin fukarâsından bir sofînin
hana dâ'ir bir maslahatı olup şeyhden
hana bir recâ tezkeresi niyâz etdikde şeyh-
i bâhirü'l-kerâmet sofîye hitâben “*Sen
sabr eyle. Senin maksûdını hana kendim
bi'l-müşâfehe söylerim*” dedüğünün
sabâhında bi-hükm-i fâ'ikü'l-ısbâh han
sayd u şikâr tarîkle gezinürken mûmâileyh
şeyhin karyesine yaklaştıkda bir tavşan-ı
rehnümâşân zuhûr edüp doğru şeyhin
tekyesi semtine teveccüh eder. Ve han
dahı sonundan gidüp şeyhin tekyesi
yânına geldikde “*Bu kimindir?*” deyu
su'âl etdi. “*Şeyh-i bâhirü'l-kerâmet Şeyh
Mehmed Efendi'nindir*” deyu ta'rîf
ederler. Han ol sâ'at atından nüzûl ve
şeyhin hücreğine duhûl edüp sâbıkâ
söylediği sözüne i'tizâr ederek kerem ü
atâlardan sonra şeyh efendi [89^b] sofî-yi
ma'hûdun husûsını bi'l-müşâfehe
dediklerinde anı dahı kabûl etmişlerdir.

Müntehab-ı minhümüz olan *Seb'-i
Seyyâr*'ı tahrîr eden müverrih ahvâlinden

Rodos'a nefy ile iktifâ olundu deyu Seb'ü-
Seyyâr'da tahrîr olunmuşdur. “*Âl-i
Cengiz'in hanları yâhûd han olmaga
isti'dâdı olanları nefy olunagelmiş
mahalle nefy olundılar*” deyu asrın
ukalâsı “*Bunlar tahkîk-i neseb ve hânlığa
dahı tahsîl-i isti'dâd eylediler*”
dediklerinde çok zamân mürûr etmedin
Sefer Gâzi Ağazâde İslâm Ağa'nın
ihtimâm-ı tâmı sebebiyle Âdil Geray han
olup Kırım'a azîmet etmege Çulbuldı
mûmâileyh İslâm Ağa'yı baş ağa edüp
Kırım'a vusûlünde Mansûr Kabîlesi'ni ele
alup Şirinîler'e izhâr-ı adâvet eyledi.
Ümerâ-yı Şirin'in mukâbeleye kudretleri
olmayup tahlîs-i cân içün etrâf bilâda
perîşân olduklarında mâl u mevâşilerin
gâret edüp enva'-yı hasâret eyledi.
Pâdişâhın mesmû'ı olup kabîle-i
Şirin'den keff-i yedd ve emvâl-i
mağsûbelerin dahı redd etmek husûsında
fermân sâdır olmağla bi'z-zarûre itâ'at
fermân edüp ümerâ-yı Şirin yine
hânelerine avdet eylediler. Bu def'â
ümerâ-yı Şirin fırsat bulup bi-eyy-i hâl,

اتق شر من احسنت اليه¹⁰⁰⁹

fehvasınca hanlığa sebep-i müstakil olan
İslâm Ağa'yı katl ve bi'l-cümle
mevcûdâtın gasb etmek makûlesi fî'il-i
şenî'ine bâ'is oldılar. Ba'dehu İslâm
Ağa'nın ehl ü ıyâli Âsitâne'ye varup bes

⁷⁶⁸ Âyet: “Ve izâ kile lehuttekillâhe ehazethu'l-‘izzetu”, *Kur'an*, Bakara 2/206'dan iktibas. Meali: “Ona 'Allah'tan kork!' dendiği zamân kibri ve gururu onu günaha sürükler”.

¹⁰⁰⁹ “İtteki şerre min ahsente ileyh”. Tercümesi: “Kendisine iyilikte bulunduğu kişinin şerrinden sakın”. Tercüme için bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 2192, s. 238.

bir mikdâr bahs olunmak münâsib görüldi. Zîra kendülerinin Abdülvelî Efendi nâm kimesneyi bahs etdikleri beyân olunsa gerekdir. Müşârunileyh müverrih hazretleri Kefevî Mevlüd Afîfî neseb, Rızâî mahlas efendidir ki fûnûn-ı ilahiyye ve ulûm-ı akliyye ve nakliyyeye hâvî olduğundan mâ‘adâ tabî‘at-ı şî‘iriyelerinden zuhûr eden eş‘âr-ı dürrer-bârları şî‘ir-i Nâbî’den pâk değil mi ve nazm-ı Bâkî’den ma‘nâvâr mı deyu: “*Edersem Hurremî bu nefy ve isbâtında istifhâm / Belî vallah eyvallah dîn vallah değil hânîs*”. Ve resm-i Osmanî üzere müderrislikden refte refte Diyârbekr monlası olup şürefâdan olmağla el-yevm nakîb-i eşref olmuştur. Tâzeliğinden ilâ yevminâ hâzâ ricâl-i Osmanî meyânında perverde, sâhib-i umûr, fasîhü’l-lisân, lezîzü’s-sohbet, zarîf ve nüktedân sâhib-i tabî‘at olmağla hân-ı mezbûrın ayubundan add edüp,

اذ رباعى بيت اخرميز ندناخن بدل / خط

شت لب بچشم مازا برو بهترست⁷⁶⁹

mefhûmınca on yaşından dört kaş vaktine gelince ricâl-i Osmanî kucağında perverde bir gulâm-ı pâk ki nâz ve istiğnâsından nâşî âşık ve efendisi olan ağasından yüz çevirüp bir tarîk ile hân-ı mezbûra intisâb edüp berberi olmuşdı.

ü şekvâ etmeyle bin seksen bir Zi’l-hiccesi’nde¹⁰¹⁰ azl olunup Karınabad Kasabası’nda ikâmet etmeyle me’mûr olundu. Ve sene-i âtiyye Ramazânı’nda¹⁰¹¹ âhirete gidüp mahall-i mezbûrda defn olundu. Müddet-i hükûmeti beş sene ve müddet-i hayâtı elli beş senedir. İlâ el-ân evlâd u akrabâsından bir ferde bir mansıb müyesser olmayup,

اليأس إحدى الراحتين¹⁰¹²

üslûbınca âhirü’l-emr ümîdlerin kat‘ edüp râhat oldılar.

Han-ı mezbûr ahmaklıkla meşhûr olup bir def‘a Ferahkırman’ı muhâfaza esnâsında a‘yân-ı Kırım (...) mezbûr [70^b] Ferahkırman’a sekiz sâ‘at mahallde vâkî Kanlıcak nâm mevzi’e gitmek üzere biraz imrâr-ı vakit iktizâ etmeyle beş ay gezdirüp ba‘dehu avdetlerinde beş günde Bağçesaray’a dâhil olmağın “*Meşâyih-i azâmın tayy-i mekân deyu zamân-ı kalîlde uzak mahallere vâsıl oldukları kendi başımıza vâkî oldı*” diyerek cidd olmak üzere meclislerinde zikr edüp iftihâr edermiş. Bir def‘a sayd u şikârda gezerken selefi Mehmed Geray Han’ın Bağçesaray kurbünde Tula nâm mahallde binâ eylediği sarâyın önünden mürûrında “*Bu sarây kimindir?*” deyu su’âl eyleyüp

⁷⁶⁹ “Ez rubâ‘î, beyt-i âhir mi-zened nâhon be-dil / Hatt-i poşt-i leb be-çüşm-i mâ zi-ebrû bihter-est”. Tercümesi: “Rubâ‘înin son beyti kalbe tesir ediyor / Yeni terlemiş bıyık bizim nazarımızda kaştan daha güzeldir”.

şeri'ata tatbîk etmeyle Kırım nizâmına halel verdi deyu zemm makâmında Selîm Geray Han'ı medh etdiği meşhûrdır" demişlerdir. Ve hân-ı mezbûr Nemçe Seferi'nden avdetine değin kâzi-i 'askerin azl edüp bir şahsı töre başı nasb etmeyle asâkir-i Tatar'da olan da'vâlarda töre-i Cengiz'i icrâ etdirüp muhâlefet edenlere "Törebaşına râzı olmazsan kâfir olursun" dediklerini nakl ederler. Ancak han-ı mezbûr,

اصْلُوْة عمادالدين فمن اقا مهما اقام الدين ومن هدمها
فقد هدم الدين⁷⁷¹

hadis-i şerîf mûcibi üzere "imâdeddin" olan beş vakti namâza gerek uyanık ve gerek serhoş olduğu hâlde makbûl nâ-makbûl her ne ise ihtimâmı olmağla,

اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ⁷⁷²

âyet-i kerîme fehvâsı üzere Hakk te'âlânın tevfiği refik olup ref'et-i şânı âleme meşhûr olan Vânî ile ol seferde mülâkât müyesser olup ve etdikleri va'z u nasîhat hana te'sîr edüp kâzi-i 'askeri ke'l-evvel nasb ve şahs-ı mesfûr töreci [90^b] başına tecdîd-i imân ve nikâh ve kendüleri dahı tövbe ve istiğfârlar edüp âhiri hayr olmuşdur. "Her işin evveline kılma nazar/ Evvelinden işin sonu mu teber".

Ol asra değin Moskov elçisi Kırım

havâlîsinde ikâmet etmişlerdi. Sabıkâ zikr olunan Bahâdır Geray Han vefât etdikde evlâdından Selîm Geray Sultân, Abla karyesinde dürr-i yetîm olmağın analığı kucağında olup buluğa bâliğ oldıkda mûmâileyh Selîm Geray Sultân dahı gidüp Yanbolı havâlîsinde ikâmet etmişdi. Ol esnâda Âdil Geray'ın zulmü sebebiyle firâr eden a'yân-ı Kırım'dan akrânının mümtâzı ağa Sübhân Gâzi ve anun emsâli ahâlî-yi Kırım'ın nice serfirâzı dîvân-ı pâdişâhîde ve sâ'ir ricâl-i devlet meclislerinde bulundukca Âdil Geray'ın ayıplarını ta'dâd etmek bahânesiyle Selîm Geray'ın güzel hasletlerini yâd ederek pâdişâha te'sîr ettirmeleriyle [71^a] bin seksen bir Zi'l-hiccesi'nde¹⁰¹³ mûmâileyh Selîm Geray han olup birâderlerinden Selâmet Geray'ı kalga ve ammezâdelerinden Safâ Geray'ı nûreddîn eyledi. Leh keferesi bilâdında cizye edâsıyla tavattun eden ehl-i İslâm'dan Libka Tatarı'nın oldukları mahall hudûd-ı İslâm civârında olmağla zillet-i harâcdan emân olup Bucak havâlîsinde iskân olunmak recâsıyla arz-ı hâlleri hanın Kırım'a teveccühü esnâsında vürûd edüp hân-ı nüktedân kendülüğüne cevâb etmeyüp Silistre Sancâğı'nı mutasarrıf Halîl Paşa ile müşâvereden

⁷⁷¹ Hadis: "Es-salatu imâde'd-dîn femin ikâmihâ ikâme'd-dîn ve men hedmiha fekad hedme'd-dîn". Meali: "Namaz dinin direğidir. Kim onu devam ettirirse dinini devam ettirir; kim zayi etmişse dinini yıkmıştır".

⁷⁷² Âyet: "İnne's-salate tenhâ ani'l-fahşâ'i ve'l-munker", *Kur'an*, el-Ankebût 29/45'ten iktibas. Meali: "Namaz insanı hayâsızlıktan, dinin ve aklın kabul etmediği şeylerden alıkor."

¹⁰¹³ Mayıs 1671.

hanlarına gelüp han tarafından Devlet-i Aliyye'ye i'lâm olunmuş. Mezbûrın asrında bir merre gelen elçiye ağaç ata bindirdüp çarsu ve pazar içinde gezdirdiklerinden sonra Ukranya ve Bender câniblerinden Devlet-i Aliyye'ye gelmeği âdet etmişlerdir.

Han-ı cedîd Hacı Geray'ın Kırım'a teveccühü Lehlü keferesinin Bucak memleketine azîmeti zamânına müsâdefet etmeyle tabur-ı makhûra İsmâil Geçidi kurbünde mülâkât edüp şîrâne dilîrâne meydân-ı cengde hüneler izhâr edüp inâyet-i Perverdigâr ile küffâr-ı hâk-sâr münhezimen avdet etdikden sonra nûreddîn Azamet Geray'ı bir mikdâr Tatar ile bi-hasbe'l-iktizâ Budin cânibine ta'yîn eyledi. Selefleri olan Murâd Geray ve Selîm Geray Hanın cûdu sehâsı ahâlî-yi Kırım'ın kulûbünü nûr-ı muhabbet ile tenvîr edüp ve bu hân-ı cedîd Hacı Geray'ın hisset ü tama'ı cümlesini tenfîr etmeyle ümerâ-yı Şîrin husûsen Cantimur Mîrzâ hanın üzerine hurûc etmeyle ahâlî-yi Kırım'dan hanın ni'metine mazhar olan bir ferd olmadığından hanın yânında kimse bulunmayup mukâvemetden âciz olıcağı bi'z-zarûre beş on kendi gulâmlarıyla Mankub Kal'ası'na dâhil oldu. Kavm-i mesfûr yağma bahânesiyle dâ'ire-i edebden taşra han haremine itâle-i yedd

sonra yek-dîl olarak Devlet-i Aliyye'ye arz u i'lâm eylediler. Ammâ husûs-ı mezkûr pâşâ-yı mezbûrın hilâf-ı marazası olmağın bu maslahat vücûda gelmesinde su'bet belki hücnat dahı vardır deyu gizlû kâ'ime irsâl etmeyle vezîr-i a'zam tarafından bu husûsın terk olunması evlâdır deyu mektûb vâsıl olıcağı gelen âdemler me'yûsen ric'at eylediler. Han-ı müşârunileyh Kırım'a vâsıl oldıkda Çerkes memleketi nizâmı içün ol cânibe sefer edüp Kabartay kışladıkda Sultân Mehmed hazretleri Kamanîçe Kal'ası'nı küffâr elinden tahlîs etmeğe azîmet etmeyle mu'tâd-ı kadîm üzere hanı da'vet içün iki kıt'a hatt-ı hümayûn ve hil'at-ı fâhire ile Kapu Kethüdâsı Ahmed Ağa vâsıl olıcağı bilâ-tevakkuf Bağçesaray'a avdet eyledi. Ve sefer tedârüküne mübâşeret edüp bin seksen üç Muharremi'nde¹⁰¹⁴ bî-şümâr asker-i Tatar-ı celâdet-asâr ile süvâr olup ordu-yı zafer-şî'âr tarafına ılgâr eyledi. Kamanîçe'ye yakın vardıklarında serâsker-i küffâr olan Hantu nâm mel'ûna müsâdefet edüp Tatar-ı Haydar-ı kerrâr her birleri kahramânvâr meydân alup ve küffâra salup merdâne dilîrâne girüdârlarında inâyet-i kakhâr-ı Perverdigâr ile leşker-i küffâr münhezimen firâr etmeyle sâlimen ve gânimen Kamanîçe'ye vâsıl oldılar.

¹⁰¹⁴ Nisan/Mayıs 1672.

makûlesi hasâretler eylediklerinden sonra bi'l-ittifâk Hacı Geray'dan şikâyet ve Selîm Geray Han'ın nasb olunmasını tahsîs ederek pâdişâha arz-ı mahzar irsâl eylediklerinde kabûl olunup bin toksan beş Recebi'nde⁷⁷³ def'a-yı sâniye Selîm Geray, han nasb olunmağla (**Def'a-yı sâni-yi El-Hâcc Gâzi-yi Mucâhid El-Hâcc Selîm Geray aleyhi rahmete ve'l-gufrân**) kalgaylık oğlu Devlet Geray'da ve nûreddînlik yine oğlu [91^a] Azamet Geray'da ibkâ olunduğı Hacı Geray'ın mesmû'ı olıcak sefîneye süvâr olup Âsitâne'ye vâsıl oldıkda Rodos Cezîresi'ne nefy ve bin yüz Ramazânı'nda⁷⁷⁴ âhirete intikâl etti. Müddet-i hükûmeti tokuz ay ve müddet-i hayâtı kırk bir senedir.

Afî Efendizâde Şeyh Azîz Efendi, Hacı Geray'ın⁷⁷⁵ Han'ın hanlığın tebrîk için geldikde han, kâzi-i 'askerliği teklîf eyleyüp şeyhin âyâ etdikleri dahı makbûl olmamağla bi'z-zarûre kazâyâ rızâ verdikleri esnâda Azîz Efendi bir gîce ru'yâsında görür ki *"Afî Efendi merkaddinin civârında olan mezârlar yarı olup cümle mevtâlar zuhûr edüp Azîz Efendi'nin vâlidesi 'Oğlum senin tekyede fukarâyâ it'âm etdüğün ta'âmların kokuları ve fukarâların du'âları ile bizler dahı husse-mend olurduk. Bizi andan*

Ba'dehu kal'a fethine dâ'ir sa'y ve ictihâd-ı vâfir etmeğle havâss u avâmın katında memdûh ve mu'teber oldu. Asker-i Tatar'ın zabtına (kâdir) olmağla pâdişâhın kemâl-i emniyyetinden nâşî avdetlerinde Boğdan memleketlerinden mürûr etmek üzere ruhsat verildi. Akkirman havâlîsinde sâkin Nogay tâ'ifesi a'sâr ve rûsûmât-ı Osmanîye makûlesi teklîf-i elîf olmadıklarından öşrcülerin üzerine tecemmu' edüp isyânları zuhûr etmeğle mezbûrları Kırım'a nefy etmek pâdişâhın murâdı olup hana emr etmegın bi'l-cümle emvâl ü eskâliyle Nehr-i Özi'yi ubûr etdirüp derûn-ı Kırım'a nakl eyledi. Tâ'ife-i mezbûrın Kırım'a naklinde olmayup [71^b] belki Kili ve İsmâil ve Bender Kasabalarına zahîre vürûduna ve bâzırgânların bey' ü şîrâsına mâni' olduğından mâ'adâ zamân-ı kalîlde kuttâ-ı tarîk peydâ olup yollar ve geçidler sedd olunmak makûlesi mefâsid-i kesîre zuhûr etmeğle mezbûrlardan vatan arzûsuyla firâr edenlere müsâmaha olunmağın gide gide cümleleri dahı mahallerinde ke'l-evvel sâkin oldılar. Ol esnâda ordu-yı hümâyûn vâ'izi olan şanı bülend Vâni Efendi'nin meclisinde ba'zı taşların hisseleri müzâkere olunup bilâd-ı Türkistân'da hacet-i matarr olup ba'zı

⁷⁷³ Temmuz 1684.

⁷⁷⁴ Haziran 1689.

⁷⁷⁵ Metinde "Geray'ın" yerine sehven "Geray'ının" şeklinde yazılmıştır.

mahrûm eden hanı dahı Allah Te‘âla tahtından mahrûm eyleye’ dedikde cümle ehl-i kubûr amîn dediklerinden iki ay mürûrında bu vâkı‘a zuhûr etmiştir” deyu nakl ederler.

Selîm Geray, han olduğu esnâda Nemçe küffârı Sofya civârında vâkî Şehîrköyü ve sâ’ir bilâd-ı İslâmiyye’ye istilâ edüp müşâvere iktizâ etmeyle Kırım hanı olan Selîm Geray Han’ı dahı Kili Kasabası kışlasından da‘vet için Sultân Süleyman asrında Kapucıbaşı Mustafa Ağa hatt-ı hümayûn ile vâsıl oldıkda ol zamâna dek bu makûle da‘vet sebkât etmemegle ba‘zı nâs hanın icâbetin münâsib görmediler ise de han-ı müstakîm erbâb-ı müşâvereden beş on kimse intihâb edüp bin yüz Rebî‘ü’l-âhir evâhîrinde⁷⁷⁶ mütevekillen alallah Asitân-ı pâdişâha revâne olup Edrene’ye vusûlünde Vezîr-i a‘zam Mustafa Paşa istikbâl edüp Kara Mustafa Paşa sarâyına nüzûl eylediler. Ba‘de’l-leyyinâ ve’l-lefî pâdişâh huzûrına varup müşâvereden sonra han ve sadr-ı a‘zam Nemçe Seferi’ne me’mûr olmağla han asker tedârûki için Kili Kasabası’na [91^b] avdetinde sene-i mezbûre Recebi’nin yigirmi yedinci Seşenbih günidir⁷⁷⁷ ki Moskov çarı bin aded top ve iki yüz belki üç yüz bin nefer tabur-ı makhûra başbuğ

efsûn ile amel olunsa bulut zâhir olmağla kar ve yağmur olur imiş dedikleri pâdişâhın mesmû‘ı olıcak hacet-i mezbûr bulup amelin bilen şahs ile irsâl etmek için hana hitâben vezîr mektûbu ile mahsûs âdem irsâl olundu. Han dahı cümle etrâfı tecessüs eyleyüp Çeki Ali Mîrzâ nâm jâj-hây san‘at-ı mezbûrede mâhirlik iddi‘â etmeyle ordu-yı hümayûn tarafına gönderildi. San‘at-ı mezbûresin izhâr etmeyle fermân olundıkda “*Hacer-i mezbûr yânında yok*” deyu özr-i şebih-i bi’l-özründen mâ‘adâ “*İnzâl-i yağmur hâssasıyla meşhûr nebâtât kısmından bir (...) vardır. Ol taş anın yânında bir şey değildir*” deyu da‘vâ-yı bâtil etmeyle ol âtıl-ı bâtıla nebât-ı mezbûr getürmek için müstevfî yol haracı verilüp ric‘at etdirildi. Mezbûrın sözü bi’l-küllîyye yalan olduğu zâhir olmağla Tekes isminde bir herif dahı ihsân ümîdiyle üslûb-ı sâbık üzere da‘vâ-yı mezbûreye cesâret etmeyle anı dahı irsâl eylediler. Vusûlünde ba‘zı hilâf-ı şer‘ amele şürû‘ edüp yağmur eseri zuhûr etdikde ba‘zılar hâssa-i hacere zâhib olup ve ba‘zılar kazıyye-i ittifâkiyyedendir deyüp ve ba‘zılar dahı,

الحركة ثم البركة¹⁰¹⁵

mazmûnına yapışup tecemu‘-ı asker ve hareket-i sefere haml edüp ve ba‘zı zürefâ “*Pâdişâhlar çıksa yol, âdetâ bârân yağar*

⁷⁷⁶ Şubat 1689.

⁷⁷⁷ 17 Mayıs 1689.

¹⁰¹⁵ “El-hareket sümmü’l-bereket”. Tercümesi: “Hareket, sonra bereket”.

ta'yîn olunan Akaliç nâm mel'ûn Kalitsin nâm sudan ubûr edüp Kırım'a istilâ kasdı ile yaklaştığı haberi hana vâsıl olıcak izhâr-ı futûr etmeyüp gayret atına süvâr ve cem'i mümkün olduğu mikdâr Nogay ve Tatar-ı sabâ-reftâr ile bilâ-tevakkuf cânib-i Kırım'a ılgâr eyledi. Ol haber vâsıl olduğu gîce han yânında bulunan ümerâ vü a'yân sükût üzere hazin ve gamgîn dururlarken,

به از روی خبست اواز خوب / که ان حظ نفس است
واين قوت روح⁷⁷⁸

mefhûmınca makâm-şinâslara besteler söyledüp ve neyler ve tanburlar getürdüp izhâr-ı sürûr eyledikde bir şahs-ı acîbü'l-etvâr tahammül edemeyüp huşûnet üzere hanın meclisinden taşra çıkup “*Nemçe küffârı bir taraftan ve Moskov melâ'ini bir cânibden ehl-i İslâm memleketlerini tahrîb sevdâsında Kırım hanı şehîr oğlanların cem' edüp tereleli tereleleli ile kesb-i safâ ediyor*” dedüğünü han işitdikde şahs-ı mezbûrî da'vet edüp,

الفرع لا تدفع المصائب⁷⁷⁹

mazmûnını irâd edüp ol şahsı ilzâm etmiştir.

Hâsılı Kırım'da bulunan a'yân u ümerâsı ve re'âyâ vü fukarâsı vilâyet-i han ve sultândan Çuhâlî “*Neçe olur memleket encam-ı hâlî*” deyu dem-beste

/ *Sen ne şehsin yolına halkın gözünden kan yağar*” beytini okuyup kıl ü kâl eylediler. Ol eyyâmda Selîm Geray Han'a maraz-ı şedîd ârız olup harekete iktidârı yok iken Ladrin Seferi demegle meşhûr gazâyâ da'vet olundıkda,

سافروا تصحوا¹⁰¹⁶

mazmûnına yapışup esb-i gayrete süvâr oldu. Ba'dehu derece derece sıhhat hâsıl olup ol seferde dahı pesendîde hizmetlerde bulundu. Han-ı dakîka-dân fikr-i amik sâhibi olmağın,

قدم لخروج قبل الولوج¹⁰¹⁷

mefhûmıyla âmil olup,

اخوان هذا الزمان رخوان¹⁰¹⁸

mefhûmınca “*Zamâne hâsidlerinin bir cürm ittihâmıyla azl olunmadan [72^a] mukaddem azle tâlib olup azl olunmak yeğdir*” deyu azl olunmağa râgıb olarak Âsitâne'ye arz u i'lâm eyledikde recâsı kabûl olunmayup Çehrin Kal'ası tahlîsine ta'yîn olunan serâsker ma'îyyetine me'mûr oldu. Bi-hûkm-i Hudâ kal'a fethi ve Leh hatmânıyla mükâleme olunan sulh dahı mukadder olmamağla Sadr-ı a'zam Kara Mustafa Paşa kendinin ve serâskerinin yüzün ağartmak için cümle noksânı Selîm Geray Han'a isnâd etmegle bin seksen sekiz Zi'l-hiccesi'nde¹⁰¹⁹ Selâmet Geray Hanzâde Mübârek

⁷⁷⁸ “Bih ez rûy-i hûb-est âvâz-i hûb / Ki ân hazz-i nefis-est ve in kût-i rûh”. Tercümesi: “Güzel ses güzel yüzden daha iyidir, çünkü biri nefsin zevki, diğeri ise ruhun gıdasıdır”.

⁷⁷⁹ “El-feze'u lâ tedfe'ü'l-mesâ'ib”. Tercümesi: “Korku musibetleri gidermez”. Tercüme için bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 2357, s. 254.

ve hayrân iken sene-i mezbûre Şa‘bân’ın dördüncü Seşenbih günü⁷⁸⁰ Or Kapusu’na dört sa‘ât mahalle vâkî Kanlıcak nâm mevzi’de han-ı rûşen meydân-ı mâh-ı bayrâm gibi tulû‘ edicek, ahâlî-yi Kırım tâze cân bulup mesrûr u handân oldılar. Ol günün sabâh-ı necâhında asker-i zafer-peyker ile Karayılga nâm mahalle vusûlünde tabur-ı makhûr top-ı sâ‘ika-vâr ve tûfeng-i ateş-bâr ile aşikâr olıcak han-ı Haydar-ı kerrâr ma‘iyyetinde olan selâtîn-i şecâ‘at-şi‘âr [92^a] ve asker-i Tatar-ı düşmen-şikâr ile berâber küffâr-ı hâksâra hücumı esnâsında mukaddemâ Kırım’da tertîb olunan bayraklar dahı erişüp ehl-i İslâm’a kuvvet hâsıl olmağla ol gün ahşama değin ceng edüp bî-hesâb melâ‘in-i küffârın cân-ı murdârlarını cehennemde karrâr etdirdiler. Ertesi günü bu kadar kalmış iken gâyet çokluğundan deryâdan katre eksilür gibi aslâ futûr gelmeyüp Kırım’a duhûl hûlyâsıyla ateş-efşân-ı top ve tûfeng olarak Or Kal‘ası civârında vâkî Kuyaş nâm mahall ki handak mukâbilidir ber-vech-i mu‘tâd tabur-ı ehl-i inâd peyder-pey bî-pervâ mukâtelede olmağla ehl-i İslâm rütbe-i ye‘se varup kimi öyle kimi böyle deyu hattâ Tatar’ın vatan-ı kadîmi olan Altı Su Boyu deyu mülâhaza edenler

Geray’ın oğlu Murâd Geray, han olup ammızâdelerinden Safâ Geray oğlu Toktamış Geray’ı kalga ve Kırım Geray oğlu Sa‘âdet Geray’ı nûreddîn eyledi. Ol eyyâm şitâ olmağın Selîm Geray Han Kefe’de kışlayup bin seksen tokuz Saferi’nde sefine ile Âsitâne’ye vâsıl oldıkda Murâd Geray Han ahz-ı intikâm ile murâda nâ‘il olmak için arz-ı çekdirme ta‘yîn olunup Cezîre-i Rodos’a nefy olundu.

Han-ı cedîd pederi Yanbolı Kasabası’nda hatf-ı enfihi âhirete intikâl etdikde buluğa henüz bâliğ olmağla birâderleri Gâzi Geray ve Âdil Geray ve ammısı Bahâdır Geray Han türbelerinde olup ve amm-ı diğeri Mehmed Geray Han def‘a-yı sâniye han olduğında nûreddîn olmağla azl olundıkda yine Yanbolı havâlisinde ikâmet etmişiken Selîm Geray han oldıkda Âsitâne’den teb‘îd için Rodos’a nefy etdirüp hânlığa isti‘dâd kesb etdirmişdi. Ba‘dehu han olup Kırım’a vusûlünde Leh ve Nemçe Seferlerine me’mûr olup feth ü nusret müyesser olmamağla mezbûr Kara Mustafa Paşa Selîm Geray Han’a etdiği şîşebâzlığı Murâd Geray Han’a dahı icrâ edüp kendüsinden cürm ü kusûru selb

¹⁰¹⁶ Hadis: “Sâfervâ tashâ”. Meali: “Seyahat edin ve sıhhat bulun”. Hadisin sıhhati tartışmalıdır (Bilgi için bk. Mustafa Çağrı, “Seyahat”, *TDVİA*, XXXVII, s. 8).

¹⁰¹⁷ “Kademü’l-hurûc kable’l-vülûc”. Tercümesi: “Dahil olmadan önce çıkışını düşün”.

¹⁰¹⁸ “İhvânu hazâ el-zamân rahvân”. Tercümesi: “Bu zamanın kardeşleri korkaktır”.

¹⁰¹⁹ Ocak/Şubat 1678.

⁷⁸⁰ 24 Mayıs 1689.

oldıkda hanzâde sultânlar bu mülâhazayı selb-i küllî edüp “*Pederimiz olan han hazretleri kapuyu açarlar ve bizleri ceng erleri ve sekbân bayrakları ile irsâl ederler. Memleket ve dîn uğrında bizler cânlarımızı kurban edüp haşır oluruz. Küffârın dahı başına kıyâmet kopup memleket-i İslâm selâmet kalur*” dediklerinde han-ı gayret-nişân gözleri yaşlarını seyl-revân ederek “*Anlar doğdukda kurbanlar boğazladığım ancak böyle bir günde kurban olurlar me’mûliyle idi. El-hamdülillah me’mûlim gibi zuhûr etdiler. Berhurdâr olsunlar*’.

‘Bugün kurban bayramıdır / Ger İsmâ‘il ger İbrâhim / Ger gider cân fedâ kılmak / Bugüne eylen ta‘zîm’. Ben dahı cânımı dîn-i Muhammedî yolında anlarla berâber kurbân ederim” deyu kapuyu açdırup kal‘a içinde muhâfazaya me’mûr olan asker-i endek-şümâra ağası Bahâdır Ağa’yı serdâr koyup, kendüleri kılıçları ellerinde ve kefenleri omuzlarında üç alay olup yürümiş etdiklerinde birinde han-ı [92^b] âlîşân ve birisinde Devlet Geray Sultân ve üçüncisinde Nûreddîn Azamet Geray Sultân ile Selâmet Geray Sultânzâde Şahin Geray Sultân ma‘iyyetlerinde dilâverân-ı asâkir-i ehl-i imân ki her birleri,

کأنهم بنیان مرصوص⁷⁸¹

içün “*Ancak inhizâma bâ‘is hândır*” deyu azli husûsında ziyâde ibrâm etmeyle bin toksan dört Şevvâli’nde¹⁰²⁰ azl olunup hân-ı cedîd ile mukâtele kasdıyla asker-i Tatar ile ittifâk ederek Kırım’a avdeti esnâsında ekser-i Tatar hân-ı cedîde ılgâr etmeyle bi’z-zarûre itâ‘at izhâr ederek Rumili cânibine mürûrında fermân sâdır olup Yanbolı civârında vâkî Sarıcalı Çiftliği’nde ikâmete me’mûr olmağla bin yüz yedi Ramazânı’nda¹⁰²¹ hatf-ı enfîhi âhirete intikâl eyledi. Müddet-i hükûmeti beş sene on ay ve müddet-i hayâtı altmış tokuz semedir.

Mûmâileyh Murâd Geray Han beş vakit namâza eğerçe ihtimâm ederdi. Ancak ilm ü ma‘rifetden hissemend olmayup lâubâlî meşreb olmağla,

اسی دل تو بسر این معما نرسی / بانکته زیرک
ودانانرسی / انجاسمی وجام بهستی میساز / انجاکه
بهشت است رسی یانرسی¹⁰²²

[72^b] mazmûnınca ümerâ vü a‘yân ile ıyş u nûşu i‘lân etdiği cehele-i Tatar’ın tabî‘atlırına muvâfık olmağla “*Berekât böyle zamânda olur*” deyu hân-ı mûmâileyhe sâ‘irlerden ziyâde i‘tibâr ederlerdi. Han-ı mûmâileyh bir gîce sabâha dek nûşa ağâz edüp “*Kendin yenemezsin bilürem meşrebin ey dil / Nûş-ı meye ağâz edicek az edemezsin*”

⁷⁸¹ Âyet: “Ke-ennehum bunyânun mersûs”, *Kur‘an*, es-Saf 61/4’ten iktibas. Meali:”Taşları birbirine kenetlenmiş bir bina”.

¹⁰²⁰ Eylûl 1683.

¹⁰²¹ Nisan/Mayıs 1696.

fehvası üzere divâr-ı müşeyyedü'l-erkândır ki sadâ-yı bismillah ve sadâ-yı Lâ İlâhe İllallah ve sadâ-yı Allah Allah Allah ile deryâ-yı zakkum misâli tabur-ı makhûr üzere hüçûm edüp içerüsine dâhil olduklarında küffârın kanıyla Ferahkirman sahrâsının yeşil çimenistânın lâle-i hamrâya belki kandan deryâya döndürdiklerinden mâ'adâ otuz aded top ve bin aded Kazak esîr düşürüp ganîmîn ve sâlîmîn mesrûr u handân avdet eylediler. Lâkin dilâverân-ı Tatar-ı Haydar-ı kerrârdan ba'zı nâmdârlar şehîd olup, تردى ثياب الموت حمرا فما اتى / لها الليل الا وهي من سندس خضر⁷⁸² mefhûmınca kırmızı kanları bedeline yeşil sündüsler gelüp, اين ابناء الملوك من هذه اللذة⁷⁸³ diyerek â'lâ-yı iliyyine revân oldılar. Guzât-ı Müslimîn Tatar'ın gayretlerini müşâhede edicek, küffâr-ı murdârı hayret ve dehşetden nâşî harâret ve hurkat istilâ eylemegle ak bayrak denüp Moskov re'âyası olan Alatur Tatarı'ndan Kalmuk	üslûbınca biraz ziyâdece kaçırıp kıyâma kudret belki harekete tâkatı olmayup Cum'a günine dahı müsâdefet etmegle, دع المساجد العباد تسكنها / و قم لى خانتها الخار و اسقينا / ما قال ربك ويل الذى شربوا / بل قال ربك ويل المصلينا¹⁰²³ mefhûmıyla amel edüp ol gün Cum'a namâzından dahı kalmış idi. Ol eyyâmda Kaçı şeyhi olan efendi gayret-i dînîyye muktezâsınca “Ehl-i İslâm'ın hâkimi olan hana belki cemi'-i Müslümân'a müminler bayrâmı olan mübârek Cum'a günine ri'âyet etmeyüp bilâ-özü-i şer'î Cum'a namâzın terk etmek lâyük değildir. ان اكرمكم عند الله اتقاكم¹⁰²⁴ mûcibince han hazretleri kendülerin ittikâ (ile) tezyîn etmek gerekdir ki indallah mûkerrem ve beyne'n-nâs muhterem olup fermânları nâfîz ve hükümleri cârî ola.” deyu bir tezkire tahrîr edüp bir dervîş ile hana irsâl eyledi. Vusûlünde, واذا قيل له اتق الله أخذته العزة¹⁰²⁵ âyet-i kerîme üslûbınca hanın tab'ına muhâlif gelüp ve şeyh-i müşârunileyhin kelâmı,

¹⁰²² “Ey dil to be-sırr-ı in mu'ammâ ne-resî / Bâ-nükte-i zîrek û dâna ne-resî / İncâ zi-mey û câm beheştî mi-sâz; âncâ ki beheşt-est, resî yâ ne-resî”. Tercümesi: “Ey gönül, sen akıl sahiplerinin ve âlimlerin nükteleriyle bu muammanın sırrına eremezsin / Burada şarap ve kadehten bir cennet kur; (zira) gerçek cennete ya erişir ya erişemezsin”.

⁷⁸² “Teraddi siyâbü'l-mevti humrân femâ atî / Lehâ el-leylü illâ ve hayyi mine'süsündüsi hudru”. Tercümesi: “Ölümün elbiseleri kırmızıdır; yeşil sündüsden olmadıkça gece, gelmez”.

⁷⁸³ “İnne ebnâi'l-mülûk men heze'l-lezze”. Tercümesi: “Nerede bu zevkten meliklerin oğlu?”.

¹⁰²³ “Da'e'l-mesâcidü'l-ibâd taskunhâ ve kım la hânatihü'l-hâr ve askînâ / Mâ kâl rabbuke veye'llezi şuribvâ / Bel kâle rabbike veyelü'l-muslînâ”. “Bırak mescitlerde Allah'ın kulları otursunlar, sen de kalk bize meyhaneden doldur. Allah'ın içenlere helak olsun demedi ki, ancak namaz kılanlara helak olsun demişti”. Tercüme için bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 2273, s. 246.

¹⁰²⁴ Âyet: “İnne ekremekum indallahi etkaikum”, Kur'an, el-Hucurât, 49/13'ten iktibas. Meali: “Allah katında en değerliniz en müttaki olanınızdır”.

¹⁰²⁵ Âyet: “Ve izâ kile lehuttekillâhe ehazethü'l-'izzetu”, Kur'an, Bakara 2/206'dan iktibas. Meali: “Ona 'Allah'tan kork!' dendiği zamân kibri ve gururu onu günaha sürükler”.

Ağa nâm [ş]ahıs zâhiren taleb-i sulh ve fi'l-hakîka şüc'ân-ı Tatar'dan havfen ota ve suya çıkamadıklarından bî-tâb olmağla firârlarına nizâm içün Tatar-ı adüvv-cerrârı iğfâl ederek irsâl etdiklerinde han dahı Yaşlu Kabîlesi Kemâl Mîrzâ'yı elçi gönderüp ol gîce sabâha dek intizâr üzere iken Tatar-ı düşmen-cerrâr küffâr-ı hâk-sârın ric'at ve firârından haberdâr olıcak akîbine düşüp Tonuzluoba nâm mevzi'de erişüp: <i>"Yağdırır hasma tîr-i bârânı / Hem dahı seyf-i sâtı'ı biledir"</i> mefhûmınca yemînen ve şimâlen [93^a] üçer beşer ok remy ba'dehu, 784 الاسلام تحت ظلال السيوف fehvâsı üzere sel-i şemsîr ile hücum ve ilgâr edüp Tonuzluoba'yı tonuz lâşesine meşhûn eylediklerinde yine bin kadar esîr ve altûn gümüş evânilarine varınca iğtinâm ederek han-ı âlişân ricâl-i Tatar ile Çitkir nâm mahallden avdet ve Kekeşoba nâm sahrâ-yı vâsi'de kekeş ve meşve[r]et edüp evvelâ işbu nusret ü ni'met ve haber-i meserreti ve sâniyen asker-i Tatar'ın an-karîb ordu-yı hümâyûna azîmetini i'lâm ederek sekiz nefer Moskov esîri ile ulemâ ve ümerâdan birkaç mu'temed âdemler irsâl eyleyüp Bağçesaray'a avdet eyledi. Ancak asker-i Tatar'dan alay alay melâ'in-i hâsîrinin	1026 اوله مرمن البصر و آخره حلو من العسل mefhûmnca hanın zâ'ikasına evvel emrde acı gelmeyle dervîş-i bî-günâhı azarlayup <i>"Şeyhine söyle bizim bu makûle işimize karışmasın"</i> deyu izhâr-ı celâdet eyledi. Çok zamân mürûr etmedin şeyhin fukarâsından bir dervîşin hana dâ'ir bir maslahatı olup şeyhden hana recâ tezkiresi niyâz eyledikde <i>"Sabr eyle hanın kendüsine ağızdan söylerim"</i> dediği gîcenin sabâhında hân-ı müşârunileyh sayd u şikâr içün geşt ü güzâr ederek şeyh-i zâhîrî'l-kirâmenin karyesi yakınına gelicek bir tavşan zuhûr edüp zâhiren şeyhin tekyesi cânibine firâr ve fi'l-hakîka tavşan hidâyet-nişân olup hân-ı âlişânı şeyhin tekyesine delâlet etmeyle <i>"Bu kimindir?"</i> deyu su'âl eyledi. Yânında bulunanlar şeyh-i müşârunileyhin olduğunu haber verdiler. Han ol ân ef'âl-i sâbıkâsına peşimân olup atından nüzûl ve şeyhin hücreğine duhûl eyleyüp hatâ-yı sâbıkından i'tizâr ve envâ'-yı bahş u atâlar nisâr etdikden sonra şeyh-i bâhirü'l-kirâma sûfî-i ma'hûdun maksûdın [73^a] dahı hana ağızdan ifâde edicek anı dahı kabûl ettiği meşhûrdır. Han-ı mûmâileyhin asrına dek Moskov tarafından gelen elçi Kırım hanlarına gelüp anlar Âsitâne'ye i'lâm

⁷⁸⁴ "el-İslâm tahte zülâlû's-süyûf". Tercümesi: "İslâm kılıçların gölgelerinin altındadır". Hadis kaynaklarında ise "Cennet kılıçların gölgesi altındadır" şeklinde bir hadis mevcuttur ("El-cenne tahte zülâlû'l-süyûf". Meali: "Cennet kılıçların gölgesi altındadır". Hadisin kaynağı için bk. Canan, a.g.e., V, s. 71).

¹⁰²⁶ "Evvele mermenü'l-basr ve âhire hulv mine'l-asef". Tercümesi: "Başı acı görünür, sonu ise baldan tatlı".

sonundan kalmayup hudûdlarına dâhil oluncaya dek tâze tâze ceng ü kıtâl ve seby-i nüfûs ve nehb-i emvâlden hâlî olmadılar. Küffârın kendüsi hadden birûn olduklarından mâ‘adâ Alatur Tatarı’ndan on bin mikdârı tîr-endâz Tatar dahı olup dîne ri‘âyet edenleri oklarının meşâkların çıkarup atarlardı. Ve ekseri küffârdan ziyâde kıtâl edüp asker-i İslâm’ın eline düşenleri kelime-i şehâdet ile halâs olurlardı. Küffâr-ı hâk-sâr tedârük-i azîm ile hücum etmişiken böyle rûsvây olurak firârları zâhiren han ve selâtin ve guzât-ı Tatar’ın sa‘y u ihtimâmlarından olup ve fi‘l-hakîka Hakk *te‘âlâ* hazretlerinin nusreti ve cünûd-ı semâviyye ve ervâh-ı mukaddesenin i‘âneti ve mu‘cize-yi şâh-ı güzîn ve resûlü’s-sakaleyn Muhammedü’l-Mustafa *sallahu Te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin* te’sîri olduğu bî-ıştibâhdır. İşbu vâkı‘a zuhûr etmedin mukaddem ba‘zı sulehâ-yı kirâm hazret-i Ali *keremallahu veche hazretlerini* müşâhede edüp işbu ahvâlî haber verdikleri meşhûrdır. Ve Or sükkânından Şeyh Abdullâh Efendi Or ahâlîsi [93^b] evlâd u iyâlin âhar mahallere nakl etdiklerinde “*Bu mahalle küffâr ayağı vâsıl olmaz*” demişlerdir. Ve tabur-ı makhûrın inhizâmından sonra esîr olan Kazaklar’dan “*Bu kadar bî-hesâb tabur bu kadar top ve tüfengle topsuz ve tüfengsiz ekall-i kalîl olan asker-i*

ederlerken hân-ı mûmâileyhe gelen elçiye bir def‘a ayaklarına taş bağladup ve ağaç ata bindirüp çarşu arasında gezdirmek makûlesi evzâ‘ı olmağla küffâra gayret düşüp minba‘d Kırım hanlarına i‘tibâr etmeyüp Ukranya ve Bender câniblerinden Devlet-i Aliyye tarafına gelmegi âdet eylediler.

İşbu mecmû‘a Seb‘ü’s-Seyyâr nâm târihden intihâb olunmağın müverrihi ahvâlinde bir mikdâr bahs olunmak sezâ görüldi. Nete(kim) kendüleri dahı Karakurtlu Abdü’l-velî Efendi’nin mecmû‘asından ba‘zı vekâyi‘i intihâb etmeyle ber-fasl anı beyân ve tafsîl etdikleri tahrîr olursa gerekdir. İşbu Seb‘ü’s-Seyyârı te‘lîf eden müverrih-i mezbûr Kefevî Mevlüd Afifî neseb, Rızâî mahlas Es-Seyyîd Mehmed Efendi’dır ki fûnûn-ı akliyye ve ulûm-ı naklîye hâvî olduklarından mâ‘adâ tabî‘at-ı şî‘iriyelerinden zuhûr eden eş‘âr-ı dürer-bârları şî‘ir-i Nâbî’den pâk değil mi ve şî‘ir-i Bâkî’den ma‘nadâr mı deyu “*Edersem Hurremî bu nefy ve isbât ile istîfhâm / Belî vallah eyvallah dîn vallah değil hânîs*”. Ve dahı resm-i Osmanî üzere refte refte müderrisliğin Diyârbekr monlası olup şürefâdan olmağla el-yevm nakîbü’l-eşrafdır ve tâzeliğinden ilâ yevminâ hâzâ ricâl-i Osmanî meyânında perverde, sâhib-i umûr, fasîhü’l-lisân ve lezîzü’s-sohbet, belîğü’l-beyân ve sâhib-i

Tatar'dan böyle firârlarının vechi nedir?" deyu su'âl etdiklerinde "Yeşil sarıklı ve yeşil bayraklı kâmetleri ser ü bâlâdan â'lâ ellerinde ateşden harbelü acâyib asker ki beyne's-semâ ve'l-arz asâkir-i Tatar'ın cevânib-i erbi'asını ihâta etdiklerini müşâhede eylediğimizden kulûb-ı taburı havf istilâ eylemegle papaslarımız firâra ruhsat verdiler" dedikleri tevâtür ile sâbitdir.

Han-ı müşârunileyh müceddeden tertîb-i asker edüp bin yüz Şevvâli'nin dördüncü Çeharşenbih günü⁷⁸⁵ yine gazâyâ niyyet ve ordu-yı hümâyûna azîmet eyledikde vücûdlarında şiddet-i hastalık olmağla ol günü Alma nâm mahallde beytûtet edüp ertesi günü Tevbeçokrak nâm mevzi'e vâsıl olduklarında hastalığı ziyâdelenmegle on iki gün ol mahalle karâr edüp ba'dehu gayret kuşağın kuşanup bi-eyyihâl Or taşrasına vâsıl oldıkda min-ba'd bir âdem harekete kudreti olmamağın Baydib nâm mahallden seffineye süvâr olup Akkirman'a dâhil oldıktan sonra,

وإذا مرضت فهو يشفين⁷⁸⁶

şifâsından sıhhat tahsîl edüp az zamânda sancak-ı şerîf sâyesine dâhil olup müsâdefet etdikleri düşmen-i dîne kılıçın diriğ etmeyüp Rüstemâne cengler

tabî'at ve zarîf ve nüktedân olmağla hân-ı mezbûrın yine ayblarından olmak üzere,

اذ رباعى بيت اخرميز ندناخن بدل / خط شت لب

بچشم مازا برو بهترست¹⁰²⁷

mefhûmınca on yaşından dört kaşlığı vaktine dek ricâl-i Osmanî kucağında perverde-i ber-gulâm-ı sîm-endâm âşık-ı mecnûnu olan ağasına istiğnâsından nâşî yüz çevirüp bir takrîb ile hân-ı mûmâileyhe intisâb ve berberlik hizmetini iktisâb etmişdi. Han-ı Tatar ise mahbûb ve dost lafzından dahı haberdâr olmamağla sâ'ir hüddâm makûlesi istihdâm etmegın gulâm-ı meşğûf arzû-yı melûf ederek hazînedâra gelüp "*Ben hizmet etdiği[m] ağamın elin ve ayağın delk hizmetinde olurdum. Anlar dahı gâh bûse ile arz-ı muhabbet ve gâh vuslat-birle izhâr-ı kurbet ederlerdi*". "Hatun ey tâze rû geldikde bu hüsn ü bahâ kalmaz / Yüzün olmaz bana cevır etmege dünyâ sana kalmaz" üslûbınca "*Nevbahârın çimeni gibi tâze cemâlde nevzuhûr eden siyâh [73^b] kıllar baht-ı siyâhımın nişânı mıdır bilmem. Efendimiz kıl kadar i'tibâr etmeyüp bir kerre bayram kaçan demediler. Ben giderim*" dedikde hazînedâr ağaya hanın mezheb ü meşrebi ma'lûm olmağla oğlana "*Var yolın olsun*" deyu yol verüp ba'dehu gelüp

⁷⁸⁵ 10 Ağustos 1689.

⁷⁸⁶ Âyet: "Ve izâ maridtu fe huve yeşfin", *Kur'an*, eş-Şuarâ 26/80. Meali: "Hastalandığımda bana şifâ veren O'dur".

¹⁰²⁷ "Ez rubâ'î, beyt-i âhir mi-zened nâhon be-dil / Hatt-i poşt-i leb be-çeşm-i mâ zi-ebrû bihter-est". Tercümesi: "Rubâ'înin son beyti kalbe tesir ediyor / Yeni terlemiş bıyık bizim nazarımızda kaştan daha güzeldir".

ederlerdi. Husûsen eyyâm-ı şitâda Üsküb Kışlası'nda olan Nemçe taburına hücûm esnâsında Kaçnak nâm mahallde külliyyetli cem'iyetlerine müsâdefet edüp şirâne ve dilirâne cenge şürû' ederek gerçe Kırım bahâdırlarının meşhûrlarından Çelebioğlu Mustafa Ağa ve Abdurrahîm Çelebi nâmdârların rûh-ı [94^a] revânları Firdevs-i cinâna revân oldılar. Ammâ küffâr-ı murdârdan bî-hadd ü bî-hesâb mel'ûnların cânların cehennemde karâr etdirüp ve nicelerin dahı serdârları olan Hersek nâm sege varınca esîr ve bend-zincîre giriftâr eylediler.

Ba'de-zin han-ı müşârunileyh Edrene'ye da'vet olunup huzûr-ı pâdişâhîde birkaç def'a müşâverede bulunup ikinci senesinde Köprülüoğlu Mustafa Paşa ile sefere me'mûr olup Belgrad'a varınca Nemçe istilâ ettiği memleketleri küffâr elinden tahlîs hizmetinde sa'y u ihtimâmı hadden birûn olup pâdişâhın dahı misillü sebkât etmemiş kerem ü atâlarına mazhar oldu. Belgrad'ı dahı feth edüp Niş'e avdetleri esnâsında evlâd-ı kirâmından oğlu Azamet Geray Sultân dâr-ı âhirete rihlet etdüğü haberi mesmû'ı oldıkda,

الصَّبْرُ يَحْمَدُ فِي الْمَوَاطِنِ كُلِّهَا / اَلْاَعْلِيَّكَ فَاَنَّهُ

مذم⁷⁸⁷

mefhûmı üzere sâhib-i gayret olmağla

hanın kulağına söyledikde han ise âlâ melei'n-nâs kendi lisânınca

قره قره شوچور مكر كؤتلكني مني تركك جمان
كؤتچيلرى تك صانوب ازين اوردرايم دي امش انداي
جمان نى بلمن ور قوغانك جقش بولغان

deyu “*Gulâmı düşnâm emegle kendüsünü bednâm etmişdir*” deyu tahrîr etmişlerdir.

Ba'dehu yine müverrih-i mezkûr hân-ı mezbûr selefî Selîm Geray Han'ın aybların ta'dâd edüp “*Devlete ziyâde inkîyâd etmegle Cengiz'in töre ve kânûnunu ibtâl ve her hûsûsu şer'e tatbik etmegle nizâm-ı Kırım'a ihtilâl eyledi diyerek zemm ederdi*” demişlerdir. Ancak hân-ı mezbûr selefine muhâlefet kaydında olmağla Nemçe Seferi'ne azîmetinde kâzi-i 'askerin azl edüp bir şahsı töre başı nasb etmegle cümle Tatar ana varup şahs-ı mezbûr bir günde bin kerre kâfir ederlerdi. “*Han dahı töre başına muhâlefet edenleri kâfir oldın deyu şetm ederdi*” deyu nakl ederler. Lâkin hân-ı mezbûr ordu-yı hümâyûna vâsıl oldıkda Vâni Efendi kıssa-i mezkûreden habîr olmağla tebrîk-i kudüm içün hana gelüp “*Edenler şer'den kânûnı tercîh kaddi ceng oldu / Gözü açıklar görür anı yatur anif-i zu'âf ancak*” mefhûmınca “*Töre ve kânûnu şeri'atdan (tercîh eden) şahsın îmân ve nikâhı tecdîd olunmak lâzımdır*” deyu bilâ-garez eyledigin va'zı hana te'sîr etmegle töre başının çatrın hedm etdirüp

⁷⁸⁷ “Es-sabru yahmudu fi'lmuvatin küllehâ / Alâ aleyke fe-enne mezema”. Tercümesi: “Sabır, her durumda övülür fakat sende yerilir”.

eğerce izhâr-ı melâlet etmedi lâkin ciğer kûşesinin ateş-i firâkı ciğerini kebâb etmeyle mansıb-ı dünyâdan el çeküp âb-ı zemzem ile ateş-i firâkın harâretini def ve maksûd-ı ehemmi olan zâd-ı âhireti cem etmek için Hacc-ı Beytullah'a niyyet eyleyüp pâdişâhdan istîzân etdikde hizmet-i pesendîdelerde bulunmağın sadâkate dahı kemâl-i i'timâd üzere olduğundan izn-i pâdişâhî sâdır olmağla bin yüz iki Cum'ade'l-âhiri'nde⁷⁸⁸ Selâmet Geray Hanzâde Kırım Geray'ın oğlu Sa'âdet Geray'a hanlığı kendi irâdetiyle teslîm eyledikde **(Sa'âdet Geray Han bin Kırım Geray Sultân)** ol dahı Selîm Geray Han'ın ekber evlâdı Kalgay Sultân Devlet Geray'ı yine kalgallığında ibkâ ve kendi oğlu Feth Geray'ı nûreddîn eyledi. Selîm Geray Han sefîne ile azîmet edüp Meskere Limânî'na vusûlünde oldukları sefîneye bi-hûkm-i kazâ ateş düşüp ihrâk olundıkda ekser-i [94^b] mâ-mülki ateş içinde kalıcak hizmetkâr-ı sadâkatkârlarından Merdân Ali Ağa: "*Nâr-ı firkatde semender gibi kıldık bu dili / Yanmada şem'-i ruhun şevkine pervâne gerek*" mefhumınca semender gibi ateşden bî-pervâ harc-ı râh için tahsîs olunan altûn sandukasını ihrâc ile ateş-bâzlık san'atını izhâr edüp

kâzi-i 'asker-i ma'zûl ke'l-evvel kâzi-i 'asker eyleyüp,

ان الصلوة تنهى عن الفحشاء والمنكر¹⁰²⁸

âyet-i kerîme fehvâsınca beş vakit namâza ihtimâmı hürmetine âhiri hayr olmuşdır.

Sene-i mezbûre bin toksan dört Şevvâli'nde¹⁰²⁹ Han-ı Murâd Geray azl olunup Selâmet Geray Hanzâde Kırım Geray Sultân'ın oğlu Hacı Geray han olup Selîm Geray Han evlâdından Devlet Geray'ı kalga ve Ebû Azamet Geray'ı nûreddîn eyledi. Peç Seferi'nde ehl-i İslâm'a inhizâm vâkî olup sancak-ı şerîf sâyesinde olan hüddâm-ı zevû'l-ihtirâm şehîd olarak az kaldıklarında işbu Hacı Geray kılıç elde gayret kuşağı belde pervâne-vâr ateş-i küffâr içerüsine sâ olup ve mâhî-misâl melâ'in-i bed-hısâlin tabur-ı bahr kavmine talup,

اسددم الاسد الهنر بر خقابہ / موت فريص الموت عنه
يرعد¹⁰³⁰

mazmûnınca sayd zamânında ejder olarak [74^a] meydân alup merdâne dilirâne girudâr edüp hıdemât-ı pesendîde getürdüğü sadr-ı a'zam müşâhede etmeyle han olup "*Kılıcı ile han oldu*" denilmege sezâ olmuşdır.

⁷⁸⁸ Mart 1691.

¹⁰²⁸ Âyet: "İnne's-salate tenhâ ani'l-fahşâ'i ve'l-munker", *Kur'an*, el-Ankebût 29/45'ten iktibas. Meali: "Namaz insanı hayâsızlıktan, dinin ve aklın kabul etmediği şeylerden alıkor."

¹⁰²⁹ Eylül 1683.

¹⁰³⁰ "Eseddümü'l-esedü'l-hiner ber hakabe / Mevti farisü'l-mevt anha yer 'ad". Tercümesi: "Aslan aslan kanındandır / Ölümün ihtimali onun için gök gürültüsüdür".

memdûh u mu'teber oldu. Hâsılı Hacc-ı Beytullah ve ziyâret-i Ravza-yı Mutahhara ile müşerref olup Şam yoluyla avdetlerinde Bâdiye Arapları ile olan cengde dahı celâdet-i Tatariyyesin izhâr etdikden sonra mefhûmıyla amel edüp

الصُّلْحُ خَيْرٌ⁷⁸⁹

mîr-i hacc ile beynlerin ıslâh ederek Gelibolı'dan mürûr, Silivri kurbünde Kādıköyü Çiftliği'nde râhat-güzîn oldu.

Müntehab-ı minhümüz olan *Seb'-i Seyyâr*'ı tahrîr eden Rızâî Efendi, Kırım karyelerinden Hızırbâlî nâm karyede sâkin Abdülvelî Efendi nâm kimesnenin bin yüz târîhinden yigirmi seneye dek Kırım'da vâkî olan ahvâlî tahrîr eylediği mecmû'asından ba'zı vekâyi'i intihâb etmeyle mûmâileyh Abdülvelî Efendi'nin ba'zı ahvâlin ve latîfelerinden bir iki latîfe-i mudhikesin dahı tahrîr etmişlerdir.

Mûmâileyh efendi latîfe-gûy âdem olmağla kibâr-ı Kırım meclislerine dâhil, husûsen Selîm Geray Han'ın âmme-i şâmil olan keremine nâ'il olup ibtidâ-yı hâlinde Kurı kazâlarına vâsıl olarak nihâyetinde Karasu Kazâsı'yla murâdı hâsıl olmuştur. Mûmâileyhin kâdı olduğu kazâda mâl u mevâşî sâhibi bir âdem vefât edüp oğulları bâliğ olup mûcib-i kısmeti olmamağla müteveffâ-yı mezbûrın lî-âbbin ve ümmin uhtinin

Han-ı müşârunileyhin Kırım'a teveccühünde Lehlü melâ'ini Bucak memleketini istilâ kasdıyla harekete müsâdefet etmeyle tabur-ı mesfûr ile dahı İsmâ'il Geçidi kurbünde ke'l-evvel girudâr edicek inâyet-i Perverdigâr ile küffâr-ı murdâr münhezimen fırâr eylediler. Ba'dehu Nûreddîn Bahâdır Geray, Azamet Geray Sultân'ı bir mikdâr Tatar-ı sayd-ı asâr-ı kalîlü'l-i'tibâr ile bi-hasbe'l-iktizâ Budin cânibine ta'yîn edüp kendüsi kalgayı Devlet Geray (ile) Kırım'a avdet ederek Bağçesaray'a dâhil oldu.

İşbu Hacı Geray Han, Afifeddin Abdullâh Efendi'nin veled-i sülbîsi Azîz Efendi'yi kâzi-i 'askerliğe teklîf etdikde Seyyîdili zâviyesinde pederi makamına şeyh olup it'âm-ı fukarâ ile evkât-güzâr olduklarından nâşî ibâ edicek, hân-ı mûmâileyh ibrâm-ı tâm etmeyle bi'z-zarûre kazâya rızâ vermişleridi. Ba'dehu fukarâdan bir merd-i sâhib-i dil murâkebesinde öyle müşâhede eder ki Afifeddin Efendi'nin mezârı civârında olan mezâristânda zelzele vâkî olup cümle mezârlar yarı olup ibtidâ Azîz Efendi'nin vâlidesi baş kaldırıp elin cânibe asumâna kaldırarak "*Allahım! Her sabah ve ahşam gözüm nûru oğlum Azîz'in fukarâya it'âm ettiği it'âmlarının kokusuyla cümlemiz hissemend olurduk.*"

⁷⁸⁹ Âyet: "Es-sulhu hayr", *Kur'an*, en-Nisâ 4/128'den iktibas. Meali: "Karşılıklı anlaşma en iyi yoldur."

zevcine râst gelüp “*Senin avretin merhûm fîlânın terekesinden hissesini almış mıdır?*” deyu su’âl etdikde “*Kız karındaşa mîrâs isâbet edeceği ma’lûmımız değil*” deyu cevâb vericek “*Niçün kız karındaşa mîrâs olmaz? Bir olsa nısf, iki olsa sülüsân hisseleri vardır. Asabe bundan bâkî kalanı alır*” [95^a] demegle mezbûre kısa ayaklı müteveffâ-yı mezbûr karındaşının oğullarıyla kâdı-yı mûmâileyhe mürâfa’at eder. Kâdı dahı tereke tahrîr ve resm-i âdîsini istifâdan sonra,

الانسان مشتق من النسيان⁷⁹⁰

mefhûmı üzere “*Mes’ele her dâ’im insânın hıfzında durmaz. Kitâba nazar edelim*” deyu gûyâ mes’eleyi tettebbu’ eder gibi tecâhülâne kitâb açup “*Hay meded! Hâtırda yanlış kalmış. Oğlu olmadıkda imiş meğer kız karındaşa mâl isâbet etdiği*” deyu cümle terekeyi oğullarına taksîm eder.

Ve yine ulemâ ve ümerâ vü a’yân velâyet ile mâl-â-mâl olan dîvân-ı Selîm Geray Han’da vaz’ı hamla dâ’ir mes’ele müzâkereleri esnâsında “*Müvekkel olan melek akîb-i velâdetde yedd-i mü’eyyediyle mess edicek mahall-i ma’hûdun vüs’ati yine hâlet-i evvelisine avdet edüp ke’l-evvel olur*” dediklerinde

Bizi ol du’âdan mahrûm eden hanı tahtından sen dûr eyle” deyu tazarru’ edicek cümle mûtî âmîn dediklerinden iki ay mürûr etmedin Cantimur Mîrzâ mebde olup ümerâ-yı Şirin ve sâ’irleri izhâr-ı isyân eylediler.

Hacı Geray Han şecâ’atde kahr-ı mân ve celâdetde rüstem-i dastân ve az günde iki def’a düşmen-i dîne mülâkâtında sâhib-i şân olmuşıdi. Ammâ selefî Murâd Geray Han ve anın selefî Selîm Geray Han cûd u sehâ ve kerem ü atâ-birle ahâlî-yi Kırım’ın gözlerini tenvîr edüp ve mûmâileyh Hacı Geray Han insân tabî’atlerinin alçağı olan hisset ü imsâk ile cümle kendüsinden tenfir etmegle tâ’ife-i mezbûre zirve-i inâda urûc ve hân-ı mûmâileyhin üzerine hurûc eylediler. Mûmâileyhin ümerâ vü a’yân keremine mazhar bir ferd olmamağla kimse mu’în ve kafadâr olmayup mukâvemete kudreti olmadığından bi’z-zarûre beş on nefer gulâmıyla Mankub Kal’ası’na firâr eyledi. Ba’dehu gürûh-ı mekrûh dâ’ire-i edebden hâric hazîne yağma bahânesiyle hanın haremine itâle yedd edüp berde-i nâmusu hark etdiler. Ba’dehu bi’l-ittifâk Hacı Geray Han azl olunup ve tahsîsen Selîm Geray Han’ın nasb olunması husûsında Âsitâne’ye arz-ı

⁷⁹⁰ “El-insân müştak mine’n-nisyân”. Tercümesi: “İnsan gafletten türemiştir”.

kādî-yı mûmâileyh “Eyvâh! Bizim Es’ad’ın vâlidesini gâlibâ ol melek unutmuş ola” deyu cümleyi kendüye güldürdiği meşhûrdır.

“Han-ı cedîd Sa’âdet Geray Han sadr-ı a’zam ile Nemçe Seferi’ne me’mûr olup azîmeti esnâsında ahâlî-yi Kırım’ın Hacı Geray Han’a etdikleri hurûc ve isyânları Devlet Geray Sultân’ın tahrîkiyle olmuştur. Şimdi dahı Nogay mîrzâlarıyla ittifâk edüp size dahı hurûc etmege azîmet üzeredir” deyu ba’zı müfsidlerin kizb-i mahz olan sözlerine i’timâd edüp bilâ-mücib Devlet Geray’ı azl ve kendi birâderi Hacı Geray’ı kalga eyledikde Devlet Geray Sultân muğber olup Âsitâne’ye azîmet eyledi. Ve han dahı Tatarbekarı nâm mevzi’de gûyâ bağı ü isyânı def’ ve cezb-i kulûb etmek için Nogay mîrzâların cem’ edüp her birlerine haddine göre hil’at-ı fâhireler ve mikdârınca surrelere ihsânını zâyî eyledi. Ol esnâda ordu-yı hümâyûnun azîmeti olup hanın Kırım’a gelmeye vaktin [95^b] müsâ’adesi olmamağla kendi mahall-i merkadda meks edüp asker ihrâcî için Cihân Geray Kalga’yı Kırım’a irsâl eyledi. Kalga Sultân dahı me’mûr olduğu üzere Kırım askeriyle Ramazân’ın evâhîrinde⁷⁹¹ Akkirman’a vâsıl oldıktan

mahzar irsâl etdiklerinde recâları makbûl [74^b] olup bin toksan beş Recebi’nde¹⁰³¹ def’a-yı sâniye Han-ı Selîm Geray han olup oğullarından Devlet Geray’ı yine kalga ve Azamet Geray’ı yine nûreddîn eyledi. Hacı Geray Han’ın mesmû’ı olıcak sefîne süvâr olup Âsitâne’ye vâsıl oldıkda Rodos Cezîresi’ne nefy olunup bin yüz Ramazânı’nda¹⁰³² âhirete intikâl eyledi. Müddet-i hükûmeti tokuz ay ve müddet-i hayâtı kırk bir senedir.

Ol esnâda Nemçe küffârı Sofya civârında vâkî Şehîrköyü’ne ve sâ’ir bilâd-ı İslâmiyye’ye istilâ etmeğle Devlet-i Aliyye’de müşâvere-i âmma iktizâ edüp Selîm Geray Han Kili Kasabası kışlasında iken Sultân Süleymân tarafından da’vet için hatt-ı hümâyûn ile Kapucıbaşı Mustafa Ağa vârid oldı. Ol zamâna dek bu gûne da’vet olmamağın ba’zı ümerâ [i]câbetini münâsib görmediler. Han-ı mustakîm sâhib-i kalb-i selîm olmağın aslâ havf etmeyüp a’yân-ı Kırım’dan kâbil-i hitâb beş on merd-i nâmdâr ve iş-güzârı intihâb edüp bin yüz Rebî’ü’l-âhir evâhîrinde¹⁰³³ mütevekkilen âlallah Âsitâne’ye azîmet eyledi. Edrene’ye vusûlünde Sadr-ı a’zam Mustafa Paşa resm-i kadîm üzere istikbâl edüp Kara Mustafa Paşa sarâyına nüzûl

⁷⁹¹ 17 Mayıs 1689.

sonra han ve sâ'ir ümerâ asâkir-i Tatar ile Şevvâl'in dördüncü günü⁷⁹² ordu-yı hümâyûn cânibine revâne oldılar. Kara Eflak memleketlerinden mürûrlarında Tatar askerinin re'âyâ emvâlini igâreleri olmağla hanın tabî'atı ateş olmağın siyâset ve ta'zîrlerinde ifrât eyleyüp kendüsinden cümle nâsın kulûbını nefret ettirdiğinden mâ'adâ hanın ba'zı etbâ'ı celb-i mâl sevdâsıyla hanı iğfâl edüp Eflak memleketlerinde imrâr-ı vakt ettikleri Sadr-ı a'zam Köprilizâde Mustafa Paşa'yı muğber etmişidi. Hattâ han asker-i Tatar'ın orduya azîmet ettiklerini ihbâr için kâtib-i dîvânî, paşaya irsâl edüp vusûlünde paşa dahı muğber olduğunu izhâr edicek kâtib-i mezbûr i'tizâr etmek murâd ettikde paşa gazaba gelüp çavuşbaşına habs etdirüp ve ertesi günü bilâ-mektûb ve'l-cevâb cesedin ihrâc edüp yol verdiği hanın hilâfında olan asker-i Tatar şâ[y]i' olmağın hurûc ve tuğyâna fırsat oldu dediler. Bi-hükm-i kazâ hanın orduya duhûlû vezîr-i a'zamin şehîd olduğına müsâdefet etmeğle⁷⁹³ serâsker paşa ile müşâvere için (han-ı mezbûr) beş on âdem ile Nehr-i Tuna'yı ubûr eyledikde asker-i Tatar izhâr-ı isyân ve gürûhla	eylediler. Konaklık resmi icrâ olundıktan sonra pâdişâh huzûrına duhûl edüp müşâvere ettiklerinde han ve sadr-ı a'zam Nemçe Seferi'ne me'mûr oldılar. Han, sefer tedârûki için Kili Kasabası'na avdetinde bin yüz senesi Receb'in yigirmi yedinci Seşenbih günü¹⁰³⁴ melâ'in-i küffârın hîlekarı olan Moskov çarı bin aded top ve iki yüz bin nefer belki üç yüz bin tabur-ı makhûr ile başbuğ ta'yin ettiği Kalihi nâm boyar-ı murdâr Kalisin dedikleri nesl-i nâ-pâklarından olmağın Kalisin derler. Kırım'a istilâ kasdıyla mahall-i karîbe vusûli hanın mesmû'ı oldıkda kelâl ü melâl izhâr etmeyüp cem'î kâbil olduğu mikdâr asker-i Nogay ve Tatar ile esb-i gayrete süvâr olup bilâ-tevakkuf cânib-i Kırım'a ilgâr eyledi. İşbu haber işidüldüğü gîce han yânında bulunan ümerâ vü a'yân hümûm u gumûm hücum etmegın hayrân dururken hân-ı âlişân به از روی خبست اواز خوب / که ان حظ نفس است واین قوت روح¹⁰³⁵ mefhûmınca besteler söyledüp ney ve tanbûrlarıyla izhâr-ı sürûr ettikde ol asr ümerâsının katı sözlülerinden bir merd-i şecî' sabr u tahammül edemeyüp “<i>Nemçe küffârı ve Moskov melâ'ini yek-dîl olup</i>

¹⁰³¹ Temmuz 1684.

¹⁰³² Haziran 1689.

¹⁰³³ Şubat 1689.

⁷⁹² 1 Temmuz 1691.

⁷⁹³ 24 Zilkade 1102 / 19 Ağustos 1691.

Kırım'a avdet edüp kizb ü bühtân yâhûd ال خائن خائف⁷⁹⁴ mefhûmınca itmâm olmak üzere bilâ-asl mukaddemâ “<i>Hacı Geray hakkında olan noksânımızdan nâşî birâderi Sa'âdet Geray Han ahz-ı intikâm kaydında olup aslâ emniyyetimiz olmamağla biz hanı istemeziz</i>” deyu bilâ-hicâb arz-ı mahzar etmeleriyle pâdişâh dahı düşmen-i dîn ile [96^a] işgâl-i kesîresi olmağla mesfûrların arz-ı bâtıllarına müsâ'ade edüp bin yüz üç senesi Rebî'ü'l-âhiri'nde⁷⁹⁵ Safâ Geray Han (Safâ Geray Han bin Safâ Geray Sultân) ve Sa'âdet Geray'ı Rodos'a nefy eyledi. Han-ı Sa'âdet Geray, bin yüz altı Şevvâli'nde⁷⁹⁶ cezîre-i mezbûrede vefât edüp müddet-i hükûmeti on ay ve müddet-i hayâtı elli sene olmuştur. Fi'l-cümle sâhib-i sehâ ve merd-i gayûr idi. Lâkin hiddet ü gazabı hadden taşra olmağla ümerâ vü a'yân ve cümle ahâlî-yi memleketi kendüsinden nefret etdirmişdi. Bir def'a asker-i Kırım'ın nehr-i Tuna'dan ubûru esnâsında ümerâ-yı Şirin'den bir iki ma'rûfca kimesne hanın huzûrına geldikde “<i>Eskâlleriniz</i>	<i>milket-i İslâm-ı harâb etmek kasdında Kırım hanı şehîr oğlanların cem' edüp terelelli terelelli ile kesb-i safâ edeyor</i>” diyerek huşûnet üzere han yânından taşra çıkıcak [75^a] hân-ı dakîka-dân şahs-ı mezbûrî da'vet edüp, الفرع لا تدفع المصائب¹⁰³⁶ mefhûmıyla cevâb¹⁰³⁷ itmiştir. Ol eyyâmda Kırım'da bulunan ümerâ vü a'yân def'aaten düşmen-i ateş-efşân zuhûr edüp aralarında han olmamağla dembeste ve hayrân dururken sene-i mezbûre Şa'bânı'nın dördüncü Seşenbih günü¹⁰³⁸ Or Kal'ası'na dört sâ'at mahallde vâkî Kanlıcak nâm mevzi'de bayram ayı gibi hân-ı ferhunde tâli' tâli' olıcak ahâlî-yi Kırım tâze cân bulup mesrûr u handân oldılar. Ertesi Çeharşenbih günü asker-i Kırım Karayılga nâm mahalle vusûlünde tabur-ı meşyûm misâl-i bahr-i zakkum âşikâr olıcak hân-ı şecâ'at-şî'âr ma'ıyyetinde olan asker-i Tatar-ı serfedâ ve cân-nisâr ile ağâz-ı girüdâr esnâsında tertîb olan bayraklar dahı erişüp, ولتطمئن به قلوبكم¹⁰³⁹ âyet-i kerîme fehvâsınca kalup ehl-i

¹⁰³⁴ 17 Mayıs 1689.

¹⁰³⁵ “Bih ez rûy-i hûb-est âvâz-i hûb / Ki ân hazz-i nefis-est ve in kût-i rûh”. Tercümesi: “Güzel ses güzel yüzden daha iyidir, çünkü biri nefsin zevki, diğeri ise ruhun gıdasıdır”.

⁷⁹⁴ “el-Hâ'inü hâ'if”. Tercümesi: “Hainler korkaktır”.

⁷⁹⁵ Aralık 1691.

⁷⁹⁶ Mayıs/Haziran 1695.

¹⁰³⁶ “El-feze'u lâ-yedfe'ü'l-mesâ'ib”. Tercümesi: “Korku musibetleri gidermez”. Tercüme için bk. Söylemez, *a.g.e.*, dipnot 2357, s. 254.

¹⁰³⁷ Kelime mükerrer yazılmıştır.

¹⁰³⁸ 24 Mayıs 1689.

¹⁰³⁹ Âyet: “Ve li tatma'ine bihi kulûbuküm”, *Kur'an*, el-Enfâl 8/10. Meali: “Gönülleriniz de huzure ersin diye”.

sefîneye tahmîl etdiniz mi?” deyu su’âl eyledi. Anlar dahı “Pâdişâhım, bizim içün ta’yîn olunan sefîneye ağanzın etbâ’ı eşyâların tahmîl etmişler. Anlardan sonra biz dahı ubûr ederiz” dediklerinde ta’âm üzerinde iken önindeki peşkîri burakup eline çatırın bir ağacını alup sefîne bulduğı Tatarlar’a han-ı gazûb darb-ı kahramanîler icrâ etdügini nakl ederler.

Ve yine memleket-i Eflak’dan mürûrında askerden biri re’âyadan arpa gasb etdiğı için birkaç kimsenin burnun ve kulağın kesüp,

غیری جنی وانا المعاقب فيكم / فكاننى
سبائه المتندم⁷⁹⁷

mefhûmını söyledüp hüccâc rütbesine vâsıl olmuştır. Ve yine memleket-i mezbûreden igâre olunan esîrleri fermân-ı pâdişâhî ile istirdâdı esnâsında bir Tatar beş yaşında bir oğlanı gizleyüp kotarmak kaydında olduğı hanın mesmû’ı olıcak cellâd-şân olan sekbânlarla darb etdirirken gazabı hareket edüp ihtiyârı elden gitmeyle atından inüp Tatar-ı mezbûrı külenk ile darb edüp başını hurd u şikest eylediğı meşhûrdır. Ve yine kendüsünün âhûr kethüdâsı olan bir şahs ıstılâh sürmeğe mâ’il olmağla bir gün cehâletinden nâşî, [96^b]

عليك عون الله⁷⁹⁸

İslâm’a kuvvet hâsıl olmağla o gün ahşama değin meydân alup ve küffâra salup şîrâne dilîrâne safâlu cengler olup bî-hesâb küffârın lâşe-i murdârları hâk-sâr ve cânları dahı dârü’l-bevârda karar eyledi. Ol gîce,

وشاورهم في الامر¹⁰⁴⁰

mûcibine imtisâl ederek ümerâ vü a’yân ile müşâverede olup selâtinden dahı istifsâr olundıkda her birleri ve ale’l-husûs Sultân Nûreddîn Azamet Geray “Nûreddîn Efendimiz, han babamız bu mahallde durup du’âda olsun, ceng erlerin sabâh bizlere verüp göndersünler. Biz memleket-i İslâm yolında dîn-i Muhammedî aşkına başlarımızı fedâ, cânlarımızı kurban edüp küffâr-ı hâk-sâr üzerinde haşr oluruz, küffârın dahı başına kıyâmet kopup memleket-i İslâm selâmet kalur” dediklerinde hân-ı şecâ’at-unvân hazretlerinin gözleri yaşı seyelân ve kalbi taşup kanlar dökmege meyelân ederek “Bugün kurban bayramıdır. / Ger İsmâ’il ger İbrâhim / Ger gider cân fedâ kılmak / Bugüne eylemek ta’zîm” diyerek “Anlar doğdukda kurbanlar boğazladığım ancak böyle bir günde kurban olur me’mûliyle idi. El-hamdülillah me’mûlim gibi çıkdılar. Berhûdar olsun. Ben dahı dîn-i Muhammedî yolında cânım anlarla berâber kurbân ederim” deyu üç alay

⁷⁹⁷ “Gayri ceni ve ene’l-mu’akabu fîkum / Fe-keennî sebbebetü’l-muteneddim”. Tercümesi: “Benden başkası ödüllendirildi. Ben ise cezalandırıldım. Sanki pişmanlık duyması gereken benmişim gibi”.

⁷⁹⁸ “Aleyke avnullah”. Tercümesi: “Allah’ın yardımı üzerine olsun”.

deyicek yerine,

“افتح عينك 799 *pâdişâhım*”

demegle hân-ı mezbûrın bir gözünde illet olmağın “*Hey bre mel’ûn! Sen benim gözümde olan cüzî noksânımı halk arasında yüziime urdun*” deyu gaddâre-i gadr ile katl etmege hücûm eyledikde bîçare herîf firâr edüp ba’de-zin şefî’ler tavassutuyla cânını bin belayla halâs eder.

Han-ı cedîd Safâ Geray Han, Selâmet Geray Hanzâde Nûreddîn Safâ Geray Sultân’ın oğludur ki pederi Safâ Geray’ın vefâtında kırk gün mürûrında velâdet etmege ammısı Bahâdır Geray Han: “*Yerine oğlu kalsa kim yerine*” mefhûmınca pederinin ismi Safâ Geray ile tesmiyye eyledi. Bahâdır Geray Han’ın vefâtına dek anun yedd-i terbiyyesinde olup Selîm Geray Han’ın def’a-yı evvelî hanlığında nûreddîn ve azlinden sonra Karinabad nâm mevzi’de râhat-nişîn olmuşıdi. Sa’âdet Geray Han vak’asında ba’zı şürût iltizâm edüp han oldıkda Kara Devlet Geray’ı kalga ve Şahin Geray’ı nûreddîn eyledi. Sadr-ı a’zam Hacı Ali Paşa ile sefere me’mûr olup asker cem’i için Kırım’a azîmetinde Yanbolı havâlisinde mukîm olan Murâd Geray Han’a uğrayup esnâ-yı musâhebetde “*Kırım’dan yüz bin Tatar*

olup birinde hân-ı âlişân ve birisinde Kalgay Devlet Geray Sultân ve üçüncisinde Nûreddîn Azamet Geray ile hanın birâderi Selâmet Geray Sultânzâde Şahin Geray Sultân ve ma’iyyetlerinde,

1041 *كانهم بنيان مرصوص*

fehvâsınca divâr-ı müşeyyedü’l-erkân olan dilâverân-ı asâkir-i ehl-i îmân ile evvelen bismillah sâniyen sadâ-yı lâ ilâhe illallah ve sâlisen Allah Allah Allah diyerek deryâ-yı zakkum misâl tabur-ı mezmûmü’l-hisâl üzerine hücûm ve yürüyüş etdiklerinde hûn-ı küffâr ile Ferahkirman [75^b] sahrâsının yeşil çimenistânını lâle-i hamrâya belki kandan deryâya döndürdüler ve ale’l-husûs Nûreddîn-i şecâ’a-bin Azamet Geray-ı nik-re’y tiğ-i bürrânı elde ve gayret kuşağı belde kanlar dökerek ve saflar sökerek atından nüzûl ve çarh-ı feleğe duhûl edüp otuz aded top ve bin Kazak esîr-i der-zincîr ederek sâlimen ve gânimen avdet eylediler. Bu def’a dahı küffâr-ı bî-şümâr tu’me-i şemşîr-abdâr olmuş iken melâ’în-i müşrikînin kemâl-i kesretinden nâşî yine Kırım’ı istilâ hayâliyle ateş-efşân-ı top ve tûfeng olarak Or Kal’ası civârında vâkî Kuyaş nâm mahalle peyderpey bî-pervâ vürûd etdiler. Ol zamân Bahâdır Ağa kal’ada olan

¹⁰⁴⁰ Âyet: “Ve şâvirhum fi’l-emr”, *Kur’an*, Âl-i İmran, 3/159’dan iktibas. Meali: “Karara bağlanacak işlerde onlara danış”.

⁷⁹⁹ “İfteh aynek”. Tercümesi: “Gözünü aç”.

¹⁰⁴¹ Âyet: “Ke-ennehum bunyânun mersûs”, *Kur’an*, es-Saf 61/4’ten iktibas. Meali: “Taşları birbirine kenetlenmiş bir bina”.

askeri iltizâmınız vâkî ise bu hadd-i imkândan hâricdir. Sonra utanma mısınız?” dedikde “Belî gerçektir. Mümkün olmadığını ben dahı bilürem. Ancak merâmım olan Kırım hanlığına bu takrîble nâ’il oldım” deyu cevâb etdüğinde Murâd Geray Han tebessüm ederek,

وان لم تستحي فاصنع ماشئت⁸⁰⁰

mazmûnını irâd etmişlerdir.

El-hâsıl Safâ Geray Han hezâr meşakkatle Kırım’dan tahsîl etdiği mikdâr asker-i Tatar ile eyyâm-ı şitâda Yergöği nâm kasabaya nüzûlünde asker-i Tatar âdet-i me’lûfeleri üzere hana hisset ve etbâ’ına şekâvet isnâd ederek bir karannu gîce cümlesi bir yerden bozulup Kırım’a avdet eylediler. Han-ı mezbûr ümerâ-yı Şirin’i da’vet etdirüp askeri ircâ’ (döndürme) husûsında [97^a] her birlerine ihsân etdiği surreler bir pâre yerine geçmeyüp anlar dahı gürûh-ı isyânla yek-dîl olup Kırım’a dâhil olduklarında resm-i kadîmleri üzere handan şikâyet ve Selîm Geray Han’ın nasbı ricâsını mutazammın arz-ı mazhar ile birkaç eşhâs Âsitâne’ye irsâl eylediler. Han dahı ashâb-ı bağyın cerâ’im-i sâbıkâlarına şekâvet-i lâhikalarını zamm edüp cenâb-ı pâdişâha i’lâm eyledi. İki mektûb zamân-ı vâhidde pâdişâha vâsıl olıcak,

asker-i endek-şümâra serdâr olmak üzere han ve sâ’ir a’yân ve cemî’-i ehl-i î mân kılıçları ellerinde ve kefenleri omuzunda me’yûs olarak hendek kenârında küffârın ubûruna intizâr üzere durdular. Ol esnâda

وينزك الغيث من بعد ما قنطوا¹⁰⁴²

mefhûmınca Moskov melâ’inine haraç-güzâr olan Alatur Tatarı’ndan Kalmuk Ağa [nâm] bir şahs sulhe dâ’ir ba’zı kelimât ile küffâr tarafından han askerine dâhil oldu. Han dahı Başlu Kabîlesi ümerâsında[n] Kemâl Mîrzâ’yı elçi edüp tabura irsâl eyledi. Gîce sabâha dek yine basîr üzere oldılar. Güneş doğduğu gibi hân-ı gayret-unvân bir oba tepesine çıkup nazar-ı nigâh edicek düşmen-i dîn alayların tertîb edüp kahkarın ric’at etdiklerin müşâhede edüp tefahhus eyledikde şüc’ân-ı Tatar-ı Haydar-ı kerrârın şîrâne dilîrâne hareketlerinden kalblerin havf u iztırâb istilâ etmegın minba’d çarh-ı felekden çıkamayup bî-âb bî-tâb olduklarından nâşî bi’z-zarûre firâr iktizâ etmeyle Tatar’ı iğfâl içün elçi irsâl etdikleri ma’lûm olıcak asker-i Tatar her birleri Haydar-ı kerrâr olup tabur-ı mesfûrın sonundan ılgâr eylediler. Tonuzluoba nâm mahallde vâsıl olup,

الاسلام تحت ظلال السيوف¹⁰⁴³

fehvâsınca bir ok atmayup sâdece kılıç ile hücum ederek küştelerinden püşteler eyleyüp Tonuzluoba’yı lâşesiyle meşhûn

⁸⁰⁰ Hadis: “Ve en lem tastihi fâsinu’ mâşey’et”. Meali: “Eğer hayan yoksa dilediğini yap”. Hadis hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Canan, a.g.e., VI, s. 333-335; ayrıca bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 2462, s. 266.

mefhûmı üzere ahâlî-yi Kırım'ın kul-ı bî-ma'nîleri tercîh olunmak muktezâ-yı hâlden olmağla bin yüz dört Saferi'nde⁸⁰² El-Hâcc Selîm Geray Han def'a-yı sâlise nasb olunup **(Def'a-yı sâlis El-Hâcc Selîm Geray Han [bin] Sahî Bahâdır rahmetullahu aleyh)** ve Safâ Geray Han Rodos Cezîresi'ne iclâ ve ba'de-zin Devlet Geray Han recâsıyla Karinabad kurbünde Kulağuzlı nâm mahalle nakl olunup bin yüz on beş Cum'ade'l-âhiri'nde⁸⁰³ dâr-ı âhirete intikâl eyledi. Müddet-i hükûmeti on ay ve zamân-ı hayâtı altmış senedir.

Han-ı merhûmın nûreddîn ettiği birâderi olan Toktamış Gerayzâde şâ'ir Şahin Geray Sultândır ki Yanbolı civârında vâkî İbrâhim Karyesi'nde ikâmet etmeğle ol karyeyi ezhâr-ı rengârenk ma'rifet ile cennet-misâl eyledi. Hümâ-yı evc-i ma'rifet ve şahin-i meydân-ı fazîlet olmağın eş'âr-ı dürer-bâr ve giftâr-ı cevâhir-nisârlarından tahrîr olunmak münâsib görüldi. Husûsen selefde olan zürefâ-yı şu'arâdan misillü zuhûr etmemiş bir dâ'ire-i acîbe ki kendi karîhasından icâd ve ihtirâ' eylemiştir.

eylediler. Ve bin kadar esîr ve altûn ve gümüş evânî dahı iğtinâm edüp muğtenem oldılar. Han hazretleri bi'z-zât umûmen asker ile Çitkir nâm mahalle değin akab-gîrlik eyledi. Ammâ Tatar-ı gayret-şi'âr ve Nogay-ı gâret-iştihâr melâ'in-i hâsirînin kendi memleketlerine duhûlüne dek tâze tâze cengler ve dürlü dürlü yağmalardan hâlî olmadılar. Han-ı âlişân mahall-i mezbûrdan avdet edüp Kekeşoba nâm sahrâ-yı vâsi'de cem'iyet müşâvere edüp *“Evvelâ işbu nusret-i celîleyi ve sâniyen an-karîb asker-i Tatar'ın ordu-yı hümâyûna azîmetini pâdişâha bildirmek lâzımdır”* deyu sekiz nefer Moskov esîri ile ulemâ ve ümerâdan **[76^a]** bir kaç nefer-i mu'teberleri alâ cenâhü'l-isti'câl cânib-i orduya irsâl eyleyüp kendüsi Kırım'a avdet ederek Bağçesaray'a dâhil oldı.

Ol zamân tabur-ı mesfûrda olan esnâf-ı kefare adedden dûr olduğundan mâ'adâ Alatur Tatarı'ndan tîr-endâz on bin Tatar dahı olup ri'âyet-i İslâm edenler asker-i İslâm'a ok atdıklarında peykânın çıkarup atarlardı. Ammâ ekser İslâm kaydında olmayup küffârdan ziyâde kıtâl ederlerdi. Esnâ-yı cengde ahz olunup

¹⁰⁴² Âyet: “Ve yunezziku'l-gayse min ba'di ma kanetu”, *Kur'an*, eş-Şûrâ 42/28'den iktibas. Meali: “İnsanlar ümitlerini kesmişken yağmuru indiren”.

¹⁰⁴³ “el-İslâm tahte zülâlû's-süyûf”. Tercümesi: “İslâm kılıçların gölgelerinin altındadır”. Hadis kaynaklarında ise “Cennet kılıçların gölgesi altındadır” şeklinde bir hadis mevcuttur (“El-cenne tahte zülâlû'l-süyûf”. Meali: “Cennet kılıçların gölgesi altındadır”. Hadisin kaynağı için bk. Canan, *a.g.e.*, V, s. 71).

⁸⁰¹ “el-Hükmü limen galebe”. Tercümesi: “Hüküm galibindir”.

⁸⁰² Ekim 1692.

⁸⁰³ Ekim/Kasım 1703.

Nazîre kabûl etmek dâ'iresinden hâric olmağla halefde gelen şu'arâ-yı ehl-i insâf dahı nazîre kaydında olmadan keff-i lisân etmişlerdir. Ol dâ'ire budur ve bu kasîde-i gurrâ-yı mesnevî edâyı El-Hâcc Selîm Geray Han'a hediye gönderüp iltifâtına mazhâr olmuştur: “*Barekallah zihî Kırım hanı / Cümletü'l- mülk-i âl-i Osmânî/ Ma'delet-küster-i hüner-perver / [97^b] Hem-dem-i pâdişâh-ı heft-kışver / Hâmî vü hâfız-ı bi-'avn-ı samed/ Dîn ü mülk-i Muhammed ü Ahmed / Son melik-i ahâlî-yi İslâm / Mûcebü'l-emn vâcibü'l- ikrâm / Nâ'il-i iltifât-ı sultânî / Pâdişâhın azîz mihmânı / Bu sa'âdet Kırım hanında / Olmamıştır selef meyânında / Ana muhtas ziyâret-i Harameyn / Mazhar-ı lutf-ı devlet-i dâreyn / Âmil ü âdil ü şecî' ü cerî / Gâziler serveri kerâmet eri / Pişvâ-yı cünûd ehl-i cihâd / Reh-nümâ-yı tarîk-i rüşd ü sedâd / Zînet-i efzârı tahtgâh-ı Kırım / Pâdişâh-ı halîm Han-ı Selîm / Nâm-ı pâkinde muntazam o hurûf / Hükmi anun mübeyyen ü ma'rûf / Çâr- der çün adedde erkâma / Çâr rûkn oldu dârü'l-İslâm'a / Sini sermâye-i sa'âdetdir / Sâlim-i milketi alâmetdir / Çünkü pirâye-i adldür o lâm / Yaraşur saltanât içinde müdâm / Lutfi deryâsına o bir yâddır / Kurulur düşmene müheyâyâdır / Nokta-i pâke hâl-ı devletdir / Merdum-ı dîde basîretidir / Mîmidir sadr-ı mülk-i*

hanın huzûrına ihzâr olundıkda kelime-i şehâdet ile halâs olurlardı. Kırım'ı zabt edüp sâbit ve gayr-ı munsarif olmak üzere tedârük-i azîm ve asker-i bî-şümâr ile hücûm etmişleriken topsuz ve tûfengsiz fine-i kalîle ve Tatar-ı endek-şümârın tîr ü şemşîrleri mesfûrların kelle-i murdârlarına muzâf olmağla munsarif olduklarından sonra mahûd ve mecrûr olan esîrler istintâk olundıkda “*Yeşil bayraklı kâmetleri ser ü bâlâdan âlâ ellerinde âlet-i harbeleri ateşden görülmemiş bir asker yer ile gök arasında asker-i Tatar'ın dört tarafını ihâta etdiğin müşâhede etdiğimizde havf ârız olup bir vechle mukâbeleye kudretimiz olmadığın papas-ı nâ-sipâslarımız vâkıf olduklarında kitâb-ı mensûhların tatbîk edüp firâra ruhsat verdiler*” dedikleri tevâtür ile sâbitdir. Ve yine ba'zı meşâyih Hazret-i Ali radî Allahu anha müşâhede edüp lisân-ı gevher-feşânlarından feth ü nusret-birle beşâret etdiğin kable'l-vukû' haber verdiğin ve yine Or sükkânından mazanne-i kirâmet Şeyh Abdullâh Efendi Or halkı evlâd u ıyâl ve emvâl ü eskâlini nakl etmege iştigâlleri esnâsında “*Küffâr bu mevzi'e ayak basmaz*” dediğin dahı mütevâtirdir.

Han-ı müşârunileyh sefer tedârükün edüp bin yüz Şevvâli'nin dördüncü Çeharşenbih günü¹⁰⁴⁴ süvâr olup ordu-yı

¹⁰⁴⁴ 22 Temmuz 1689.

taht-nizâm / Ebedallahu mülkehu be-
devâm / Ey şifâ-sâz-ı derd-i ehl-i niyâz /
Pâdişâh-ı kerîm ve bende-nevâz / Ne
kadar etse vasfını şu'ârâ / Zâtın andan
hezâr kat a'lâ / Vasfın etmek değil iken
haddim / Dil-i pür-i'tizârı yenemedim /
Seyl-veş etdi cuşış ü tuğyân / Midhatın
gülşenine oldu revân / Kâmyâb oldu
arzûsından / Şeref ahz etdi hâk-bûsından /
Çünkü medhinden erdi isti'dâd / Beni kıldı
sühân-ver üstâd / Dest-i lütfunla ey
kerem-pişe / Feth olundu kilid-i endişe /
Tâc-ı sîminde şimdi her gevher / Yalnız
biri Rum harâcî diğér / İmdi görsün
kelâmımı Vassâf / Cânı vâir ise etmesün
insâf / San'atın görse beytimin bu zamân
/ Anlaridi kusûrun Selmân / Bende-i
Şâhin değil mahall-i güzâf / Han-ı a'zam
bilür sen eyleme lâf / Yine bu feyz-i medh
handandır / Terbiye gevherine kândandır
/ Medhinin bahrına olan gavvâs / Bulur
elbette dürr-i ma'nâ-yı hâs / [98^a] Nazm-ı
pâkize-cûy-ı dil-cûdur / Dağ-ı dilden
gelür akar sudur / Âlemi cüst u cû eder
ammâ / Keremün bahrıdır nihâyet ana /
Gerçi bisyâr-ı dîde-i mekremet / Yine
benden keremine muhterem et / Ayb
olunmaz keremde istiksâr / Hüsn imiş çü
kavli't-tekrâr / Keremin hevânı çün
firavândır / Kalmaz aç ol ki tâlib-i nândır
/ Kapuna kim geldi girye-künân / Âkıbet
gitdi hurrem ü handân / Eski kul kapuna
dahı yeniyle / Ağlayu geldi gide güle güle

hümâyûn azîmetinde hastalanup ol gün
Alma nâm mahalle nüzûl etdi. İkinci gün
Tevbeçokrak nâm karyeye vâsıl olup
marazı ziyâdelenmegle on iki gün ol
mahalldeistirâhat eyledi. Ba'dehu gayret
kuşağın kuşanup Ferahkirman taşrasına
dek himmet eylediler. Ba'dehu bir adım
harekete kudreti olmamağla Karadeniz
yalısında Baydib nâm limândan sefîneye
süvâr olup Akkirman'a vâsıl oldu.
Ba'dehu sıhhat hâsıl olup az zamânda
ordu-yı hümâyûna dâhil oldu. Ba'dehu
düşdikçe müsâdefet etdikleri düşmen-i
dîn ile ceng ü kıtâlde şecâ'at asumânesin
izhâr edüp pesendîde hizmetlerde
bulundu. Husûsen ol eyyâmda kış olmağın
Üsküp[de] kışlayan Nemçe taburına
hücûm edüp yüz aklıklar eyledi ve yine
[76^b] mesfûrların Kaçnak nâm mahallde
külliyyetli cem'iyetine müsâdefet edüp
saflar sökerek, kanlar dökerek merdâne
dilîrâne ceneler etmegle küffâr-ı hâk-sârı
tedmîr ve serdâr-ı murdârları olan Hersek
nâm segi (esîr)-i der-zincir eyledi. Ancak
ol ma'rekede dilâverân-ı Tatar'ın nâmdâr
ve meşhûrlarından olan Çelebioğlu
Mustafa Ağa ve Abdurrahîm Çelebi ve
sâ'ir nice şahbâzlar dahı şehîd olup ruh-ı
revânları âlem-i ervâha tirân etmişlerdir.

Ba'dehu hân-ı müşârunileyh tekrîm
olunmak için Edirene'ye avdet olunup ve
def'aâtle pâdişâh huzûrında meşveret
kılınup sene-i atıyyede Köprilizâde

/ Tîr ey-hâme şikeste-rakam / Cümleden
devlete du'âdır ehem / Bir du'â kim
olur kabûle karîn / Diye giru beyân ana
emîn / Her gazâda yânınca feth ü zafer /
Birisi tîr ola birisi teber / Zâtını eyleye
Hudâ hemîn / Emin-bahşa-yı mülk-i
devlet ü dîn / Umarız ede cümle usrı yesîr
/ Kereminden cenâb-ı ni'me nasîr / Hakk
Te'âla bu dîn hürmetine / Vire nusret
habîb-i ümmetine/

نعم شاه روم دين پناه / نوش جان بد عليك
عون الله / احسن الله جلّ خير جزاك / ليس امر
بغير حسن رضاك⁸⁰⁴ /

Bir du'â hem nizâm-ı hâkinden /
Armağan ola rûh-i pâkindan /

از حد دولت تو دست زوال / دورو مهجور
باد در همه حال⁸⁰⁵

Ve yine tab'-ı mi'mârisi ile ta'mîr
etdiği gülistânına gars içün gül ve
erguvân bulunan mahallden tedârük
etmek mazmûnında Yanbolı sükkânı
zürefâsından dâ'îleri Ahmed Efendi'ye
nazmıyla tahrîr etdikleri tezkîre-i
lâtîfesidir:

الاياداعيا بعد السّلام / بهذا لقول ان تسمع كلامي /
نهال كل كه در باغ تو هست ست / مدار از من دريغ
انرا كه هست است⁸⁰⁶ /

Mustafa Paşa ile sefere me'mûr olmağa
Belgrad'a varınca Nemçe istilâ ettiği
memleketlerin tahlîsi bâbında sa'y-i
mevfûr etmekle pâdişâh katında dahı
sa'yı meşkûr oldu.

Belgrad'a metânet verilüp Niş'e
avdetleri esnâsında evlâd-ı kirâmından
Nûreddîn Azamet Geray Sultân'ın dâr-ı
âhirete intikâl ettiği haberi vâsıl oldıkda
“Gözümünden sakınurdım gözüm nûrını /
Demişler sakındığı göze çöp düşer / Kan
ağlardım ammâ murâd eylesem / Velâkin
ana haber eylemen, hûb düşer” mefhûmı
üzere izhâr-ı melâmet etmeyüp haber ile
mu'âmele eyledi. Ancak ateş-i firkatden
hâsıl olan hurkat-i kalbi zemzem-i
mükerrem ile teskîn etmege niyyet
eyleyüp cenâb-ı pâdişâhdan taleb-i icâzet
eyledikde pâdişâh dahı dîn-i devlete
hizmeti mukâbelesinde ruhsat vermegin
bin yüz iki Cum'ade'l-âhiri'de¹⁰⁴⁵ hanlığı
kendi irâdetiyle Sa'âdet Geray'a ferâgat
edüp etbâ'-ı vâfire ile Mısır-ı Kahire
tarîkinden hacc-ı Beytullah'a âzim oldu.
Müşârunileyh Azamet Geray Sultân
şecâ'atde nice yektâ ise cûd-ı sehâda dahı

⁸⁰⁴ “Ni'em-i şah-ı Rum-ı dîn-penâh / Nûş-ı cân bâd-ı aleyke avnallah / Ahsenullahu celle hayr-ı cezâk /
Leys emr-i bagayr-i hasen-i rezzâk”. Tercümesi: “Dinin koruyucusu Rum sultânı nimetlendirdi seni; Allah'ın yardımı
yarasın sana; Allah sana bütün hayırları ihsan eylesin; Rızık verenin ihsanı dışında bir şey yoktur”. Tercüme için bk.
Söylemez, a.g.e., dipnot 2485, s. 270.

⁸⁰⁵ “Ez-hadd-i devlet-i to, dest-i zevâl dûr ü mehcûr bâd der heme hâl”. Tercümesi: “Senin devletin
sınırından, yokluk ve bela her zamân uzak olsun”.

⁸⁰⁶ “el-İyâ dâ'îâ bade's-selâm / Behzâ el-kul an tasmi-i kelâmı / Nihâl-i gol ki der bâğ-i to hest-est / Medâr
ez men derîğ, ân-râ ki hest-est”. Tercümesi: “Ey duacımız, (sana) selamdan sonra sözümü dinle: Senin bahçende
bulunan gül fidanını benden esirgeme”.

¹⁰⁴⁵ Mart 1691.

*Eğer sizden ve gerçi sâ'ir elden / Ne
denlû kopar ise bâğ-ı dilden/ Getür kucak
kucak nevrete güller /Açılsun çeşm-i
nergis gibi diller / Sakız gülü ile ey yâr-ı
cânım / Karanfilzâra dönsün bostânım /
Eğer bulunur ise fi'l-arâzi / Nihâl-i
ergûvanü'l-ebeyâz / Zuhûr etdi anınçün
dahı minnet / Verir gülzâra zîra hayli
zînet".*

Mezbûr Ahmed Efendi nakl eder ki bir def'a bi-hasbe'l-iktizâ [98^b] devât-ı şebhim isti'âre edüp hizmetleri tamâmından sonra dîvânda burakmışlar. Ba'dehu iktizâ etmeyle "devâtı getür" deyu bir şahs gönderdikde devâtı sultâna getürmüşler. Amma kapağı pârelenüp beş pâre olmuş. Sultân-ı müşârunileyh ol pâreleri bir kâğıda salup ve üzerine bi'l-bedâhe bu beyt-i latîfî tahrîr edüp irsâl eylemişler: "Hacâletden ciğer pür yâre oldu / Devâtın kapağı beş pâre oldu".

Bu beyit-i bî-nâzîr dahı anların tab'-ı nüktedânlarından zuhûr etmişdir: "Mürğ-i dil bağı İrem zevkini vaslunda bulur / Uçmak ister mi senin gibi meleklerle konuşan"

Lâle ve sünbül ve karanfil makûle ezhâr-ı gûn-a-gûn ile meşhûn etdikleri bağçesinde açılan çiçeklerden tarh u garsı muktezâsı üzere birer beyit aşikâr olduğu meşhûrdır: "Nice yâd olmaya kim böyle

bî-hem-tâ idi.

ذکر الفتى عمره الثاني¹⁰⁴⁶

mefhûmınca gâh Bahâdır Azamet Geray ve gâh Eyü Azamet Geray deyu ilâ yevminâ hâzâ dillerde yâd olunup sonunda eyü âdı kaldı.

Selîm Geray Meksere Limânî'na vusûlünde kazâ-yı nâgehanından süvâr oldukları sefînelerinde bir ateş peydâ olup sefîne ve içinde olan ekser mevcûdâtı ihrâk olundıkda "Nâr-ı firkatde semender gibi kıldın bu dili / Yanmaga şem'-i ruhun maşukuna pervâne gerek" üslûbınca hizmetkâr-ı sadâkatkârlarından Merdân Ali Ağa misâl-i semender ateşden hazer etmeyüp harc-ı râh için tahsîs olunan altûn sandukasın bî-pervâ ihrâc edüp ateş-bâzlık san'atın izhâr etmeyle memdûh u mu'teber oldu. Beytullah'a tavâf ve Ravza-i Mutahhara'yı dahı ziyâret edüp Şam'ın düpdüz yoluyla avdetlerinde Bâdiye A'râbîleriyle olan cengde dahı celâdet-i Tatariyye'sin izhâr eyledi. Ba'dehu,

الصُّلْحُ خَيْر¹⁰⁴⁷

mûcibiyle amel edüp mîr-i hicce ile muvâfakat ederek ıslâh-ı zâtü'l-beyn etmeyle Gelibolı'dan mürûr ile Silivri kurbünde vâkî Kādıköyü [77^a] Çiftliği'nde râhat-nişîn oldu.

Târih-i Seb'ü's-Seyyâr'ın mü'ellifi

¹⁰⁴⁶ "Zikrû'l-fetî ömre's-sânî". Tercümesi: "Gencin zikri onun ikinci hayatıdır".

¹⁰⁴⁷ Âyet: "Es-sulhu hayr", *Kur'an*, en-Nisâ 4/128'den iktibas. Meali: "Karşılıklı anlaşma en iyi yoldur."

hüner ehli meded / Gelelüm avdet edüp tâ unudulmaya saded”.

El-Hâcc Selîm Geray Han sâkin olduğu Kādıköyî’nden da’vet için mîrâhûr-ı evvel ta’yîn olunup Edrene’ye dek harc-ı râh için bin sekiz yüz gurus gönderilüp bin yüz dört Sâferî’nin üçüncü günü⁸⁰⁷ Edrene kurbüne vâsıl oldıkda alay tertîb olunup resm-i kadîm üzere istikbâl ve Kara Mustafa Paşa Sarâyı’na nüzûl eylediler. Mâh-ı mezbûrın onuncu günü⁸⁰⁸ pâdişâh huzûrına dâhil olup hanlık hil’ati ilbâs olundu ve hizmetinde olan ümerâ-yı Kırım alâ-meratibihim hil’at-ı fâhire ile tekrîm olundılar ve oğullarından Devlet Geray ve Gâzi Geray ve Toktamış Geray ve Kaplan Geray ve nebîresi (oğlunun oğlu) Hüsâm Geray ol zamân ma’iyyetinde olmamağla mîrâhûr-ı sâni ile mahsûsen da’vet olunup mâh-ı mezbûrın on beşinci günü⁸⁰⁹ cümleleri huzûr-ı pâdişâhiye dâhil olup Devlet Geray’a ferve-i semmûr giydirilüp kalga ve sâ’ir selâtin etbâ’a varınca alâ-meratibihim hil’at-ı fâhire ilbâsıyla tekrîm kılındı. Han-ı müşârunileyh birkaç gün meksi iktiza etmeğle Devlet Geray ve Gâzi Geray ve Toktamış Geray mâh-ı mezbûrın on tokuzuncu [99^a] günü⁸¹⁰ ba’zı

Rızâ Efendi ulemâ-yı Kırım’dan Karakurt kazâsında Hızırbâlî nâm karyede mutavattun Abdülvelî Efendi mecmû’asından ba’zı vekâyii intihâb etdiklerinden nâşî mûmâileyhin ba’zı ahvâlini tahrîr etmişlerdir.

Mûmâileyh efendi latîfe-gûy olmağın ümerâ ve selâtine nev’ân tekarrüb kesb etmeğle köylük(?) kazâlarından refte refte “Şâvirî-i a’rec ger bugün akza-yı kuzâ olmak diler / Her ne kadar sa’y etse de a’rac anun mi’râcıdır” üslûbınca kuzât-ı Kırım’ın nihâyet-i rütbesi olan Karasu kâdılığıyla ve Kırım hanlarının ve sâ’ir selâtinin zuhûr eden ihsân u keremleriyle cem’-i mâl edüp nev’ân sâhib-i iktidâr olmuşidi. Mûmâileyhin hâkim bulunduğu kazâda zî-kudretce bir kimse vefât edüp kazâra mucceb-i kısmeti olmamağla müteveffâ-yı mezbûrın müte’allıkât u akrabâsından bir şahs-ı ahmak bulup “Baka Müselmân, niçün merhûmın terekesinden hisse taleb etmezsın sen? Mahzar-ı makarrın ücretin eline yatur. Biz dahı kendimize düşen işde taksirât etmeziz” deyu bi-eyy-i hâl da’vâ-yı sülûk etdirür. Ba’dehu meyyitin terekesi tahrîr ve resmini ahz etdikden sonra kitâbın açup,

⁸⁰⁷ 14 Ekim 1692.

⁸⁰⁸ 21 Ekim 1692.

⁸⁰⁹ 26 Ekim 1692.

⁸¹⁰ 30 Ekim 1692.

maslahat için Bucak cânibine irsâl olup ve yigirmi altıncı günü⁸¹¹ han dahı azîmet edüp İsmâil Geçidi nâm mahalle vâsıl oldıkda sene-i mezkûrenin Rebî'ü'l-evvelîsi⁸¹² Toktamış Geray'ın vefâtı haberin işidüp, لو شئت ان ابكى دما لبكيتہ / عليه و لكن ساحته الصبر اوسع⁸¹³ mefhûmıyla âmil oldılar. Hanın nedîmlerinden Kefevî Abdüsselâm Efendizâde Abdülhalîm Efendi latîfe-gûy olmağın müntesiblerden olmağla hanın iltimâsıyla çeledi rütbesiyle bir mansıba nâ'il olup mesrûren hanın ma'yyetinde Bucak karyelerinden bir karyeye nüzûllerinde kulluk sofrasında kulluk salarak “<i>Kaz u kuzu kuzât içündür ve nefîsde hüddâmiyye olmaz</i>” diyerek ta'âma ziyâdece girişüp aslâ illet eseri yok iken bir iki sâ'at mürûrında harâret istilâ edüp feryâd ederek ademe kadem basdı. Han-ı müşârunileyh bin yüz dört Rebî'ü'l-âhir evâ'ilinde⁸¹⁴ Bağçasaray'a vâsıl olup def'a-yı evvelî hânlığında kalgası olan birâderi Selâmet Geray'ın oğlu Şahin Geray'ı nûreddîn eyleyüp gâh sayd u şikâr ve gâh nüdemâ-yı ma'ârif	المال كله الابن¹⁰⁴⁸ mes'elesini okuyup kendi kalemiyyesinden mâ-bakî cümle mâlî meyyitin oğluna teslîm eder. Ahmak-ı mezbûr “<i>Behey Efendi! Bu olmaz işde olur deyu beni akrabâm ile,</i> الأقارب كالعقارب¹⁰⁴⁹ <i>mefhûmunca niçün hasm etdin?</i>” dedikde “<i>Behey oğul! Bizim Karakılıç iki yüzlüdür. Bir yüzinde asabeye mâl isâbet eder deyu yazılmış. Ammâ öbür yüzinde inde ademü'l-ibn deyu kesmiş atmış</i>” deyu cevâb etdiğin nakl ederler. Bir def'a Selîm Geray Han'ın meclisinde ulemâ ve ümerânın sohbetleri esnâsında kısa ayaklıların evlâd doğırması müzâkere olup evlâd toğdıktan sonra müvekkil olan melek mahall-i ma'hûdeyi mes itmekle vüs'ati gidüp evvelki hâline avdet eder dediklerinde kâdı-yı mûmâileyh “<i>Gâliba ol melek bizim Es'adın vâlidesini unutmuş ola</i>” deyu rüsvâ-yı âlem olduğu meşhûrdır.¹⁰⁵⁰ Peç inhizâmında Hacı Geray'ın hizmet-i makbûlesi olmağın büyük birâderi Sa'âdet Geray'dan tercîh olup

⁸¹¹ 6 Kasım 1692.

⁸¹² Kasım/Aralık 1692.

⁸¹³ “Lev şe'yet an abki damâ lebkeyte / Aleyhi ve leken sâhate's-sabrı evsi”. Tercümesi: “Eğer kan ağlayabilseydim onun için ağlardım ama sabrı daha geniş”.

⁸¹⁴ Aralık 1692.

¹⁰⁴⁸ “el-Mâl küllehü'l-ibn”. Tercümesi: “Tüm mal oğulundur”.

¹⁰⁴⁹ “el-Akârîb kâle akâreb”. Tercümesi: “Akrabalar akreptir”. الأقارب kelimesinin son harfî metinde sehven ت harfiyle yazılmıştır.

¹⁰⁵⁰ Kelimenin son harfî olan “r” harfî sehven bir adet fazla yazılmıştır.

esnâlarından Buhûrîzâde İtrî ve Nâzım Çelebi ve Hafız Postu ve Şâmî Dervîş Ali ve Tanbûrî Mehmed ve Santûrî Ali ve Kemânî Hüseyin ve bunların emsâli zürefâ-yı hoş-edâlarla zevk ü safâlar ederdi. Ve her birlerine eliyle olan kerem-i hakanî ve atâ-yı hüsrevânîsinden mâ'adâ Buhûrîzâde'ye İstanbul'da Esirpazarı kethüdâlığın ve Nâzım Çelebi'ye Yemişçi pazarbaşılığın recâ edüp ve sâ'irlerini dahı alâ kadrü'l-kifâye nânpâre ile nâ'il-i merâm eyledi.

Ol kış safâ ile geçürüp bin yüz beş Şa'bân'nda⁸¹⁵ tiğ-i murassa' ve semmûr kürk ve tırkeş bahâ ve sekbân akçesiyle kapucıbaşı ağa nâme-i hümayûnuyla gelüp sefere da'vet etmeyle sene-i mezbûre Ramazân'nda⁸¹⁶ asâkir-i Tatar-ı sabâ-refâtıyla azîmet ve salat-ı ıydı [99b] Akkirman'da edâdan sonra Erdel cânibine azîmet üzere iken Paçanoğlu ve Zerrinoğlu nâm nâbekârlar yüz binden mütecâviz küffâr ile Belgrad'ı muhâsara etdikleri ihbâr olunmağla bi'z-zarûre ol cânibe me'mûr olup oğlu Sa'âdet Geray ve Devlet Gerayzâde Baht Geray'ı mukaddeme-i asker edüp anların akîbinden han-ı Kırım ve asker-i Tatar ve anların akîbinde sadr-ı a'zam, asker-i Osmanî ile kafadâr olup ihtimâm üzere

Kırım'a han olmuşdı.

الامور مرهونته باوقاتها¹⁰⁵¹

mefhûmınca bin yüz iki Cum'ade'l-âhirîsi'nde¹⁰⁵² mûmâileyh Sa'âdet Geray han olup Selîm Geray Han evlâdından Kalgay Devlet Geray'ı yine kalga ve kendü oğlu Feth Geray'ı nûreddîn eyledi. Han-ı mûmâileyh vezîr-i a'zam ile Nemçe Seferi'ne me'mûr olup azîmeti esnâsında “*Ahâlî-yi Kırım'ın Hacı Geray Han'a etdikleri isyânında Kalgay Devlet Geray'ın sebbâbe-i tahrîki var idi, [77b] Sizi dahı Nogay firârlarıyla yek-dîl olup azliniz sevdâsındadır*” deyu ba'zı nâs haber vermegle Babadağı'nda meks edüp bilâ-mûcib Devlet Geray'ı azl eyledi. Ba'dehu kendi birâderi Cihân Geray'ı kalga edicek Devlet (Geray Salgır başında karye-i Çöke'de mütemekkin Abdurrahmân Efendi kalgay-ı mûmâileyhin kâdısı oldıkda dedikleri târihtir. Hazret-i Cihân Geray Kalga râ şu târih kâdı-yı sultân mâ) Sultân Âsitâne'ye revân oldu. Han dahı Tatarbınârı nâm mevzi'de Nogay ümerâsın cem' edüp gûyâ cezb-i kulûb etmek için bilâ-fâ'ide her birlerine surreler ve hil'at-i fâhirelerle fevkü'l-hadd ikrâm eyledi. Ol esnâda ordu-yı hümayûna azîmeti karîb olup Kırım'a varmağa vaktin müsâ'adesi olmamağla kendi mahall-i mezbûrda

⁸¹⁵ Mart/Nisan 1694.

⁸¹⁶ Nisan/Mayıs 1694.

¹⁰⁵¹ “El-umûr merhunte bâ-vukatiha”. Tercümesi: “Her iş vaktine rehindir”.

¹⁰⁵² Mart 1691.

teveccüh ve ikdâm eylediler. Mukaddeme-i asker olan sultânlar mukaddemce varup tırkeşlik san'atların ve tiğzenlik ma'rifetlerin izhâr etmeğe Kal'a-yı Belgrad'a küffâr istilâ etmeğe karîb olmuşiken ehl-i İslâm'a kuvvet hâsıl olup ve küffâr-ı hâk-sârı hayret istilâ eyledi. Der-'akab asker-i Tatar ile han ve leşker-i Osmanîyân dahı erişüp cenge ağâz etdiklerinde melâ'in-i hâsirîn tâkat getürmeyüp münhezîmen ric'at eyledi. Ve baş mel'ûnları olan Hayzaroğlu, Varadin cânibine geçti. Han dahı Nehr-i Sava'yı ubûrunda mel'ûn-ı mezbûr tabur-ı makhûrın üç bölük edüp asker-i Tatar'a hücum eyledikde Kalgay Devlet Geray Sultân gayret-i haydariyyesin ele getürerek: <i>"Saf saf cenge girüp okudu hezâ meydân / Her gören cengini anun dedi hezâ sultân"</i> / <i>Görücek gayret-i sultânî guzât-ı Tatar / Tiğ-i der-pençe edüp her biri oldu arslan"</i> her birleri merdâne ve Rüstemâne ceng ü gazâlar edüp ve küffâr-ı murdârın küştelerinden peşteler âşikâr eylediler. Mel'ûn-ı mesfûr münhezim ve makhûr oldıktan sonra Temeşvar ve Kili Kal'aları'n zahîrelerini îsâle Devlet Geray Sultân me'mûr olmağla bir mikdâr dilâverân-ı Tatar ile Pançova'dan geçüp zahîreleri teslîmden sonra etrâf u cevânibde itâ'atden hâric	ikâmet edüp asker ihrâcı içün Kalgay Cihân Geray'ı Kırım'a ta'yîn eyledi. Ol dahı me'mûr oldığı üzere sa'y-i mevfûr edüp sene-i mezbûre Ramazânı'nın evâhirinde¹⁰⁵³ asker-i Kırım ile Akkirman'a vâsıl oldı. Han ve ümerâ vü a'yân bayramın dördüncü günü¹⁰⁵⁴ ordu-yı hümâyûn cânibine teveccüh edüp Kara Eflak memleketlerinden mürûrlarında asker-i Tatar'ın re'âyâ emvâlini gâret etmek makûlesi hareketlerinde han dahı siyâset ve ta'zîrlerinde ifrât etmeğe Tatar'ın menfûrı oldı. Ve etbâ'ından ba'zıları han[1] iğfâl edüp celb-i mâl sevâsiyla memleket-i Eflak'da meks ü imrâr-ı vakt etmeleri Sadr-ı a'zam Köprilizâde Mustafa Paşa'yı muğber etmişdi. Hatta asker-i Tatar'ın teveccühünü ihbâr içün dîvân kâtibini pâşâ ordusuna irsâl eyleyüp ol dahı haber tebliği eyledikde pâşâ-yı müşârunileyh, ایاک نعبد وایاک نستعین¹⁰⁵⁵ deyu izhâr-ı iğbirâr etmegin kâtib-i mezbûr i'tizâr kaydında olıcak mezbûrı çavuşbaşıya habs etdirüp ertesi gün bilâ-cevâb ve'l-mektûb irsâl eyledi. İşbu ahvâle hanın hilâfında olanlar vâkîf olıcak darbü'l-gulâm ihânete reside diyerek her birlerine kuvvet-i kalb hâsıl olup izhâr-ı isyân etmeğe bir vakit fırsat arayadurmuşlardı. Bi-hükmi Hudâ hanın

¹⁰⁵³ Haziran 1691.

¹⁰⁵⁴ 1 Temmuz 1691.

¹⁰⁵⁵ Âyet: "İyyâke na'budu ve iyyâke nesta'în", *Kur'an*, el-Fâtiha 1/5. Meali: "Yalnız Sana kulluk eder, yalnız Senden yardım dileriz".

olan re‘âyâları gâret edüp Dobresen semtine azîmeti esnâsında mesfûr Hayzaroğlu tarafından [100^a] Macar i‘ânetiyle bir mikdâr melâ‘in zahîre develerine itâle-i yedd edüp firâr etdikleri Devlet Geray’ın mesmû‘ı olmağla bâ‘is olan Macar keferesinin bir mikdârını kılıç hissesi çıkarup bakîyyetü’s-seyf olanların esîr edüp yine cânib-i maksûda azîmet eylediler. Ol esnâda hanın Kırım’a avdeti fermân olunmağla kendüsi bahren ve mevâşîleri berren azîmet edüp Rucuğ’a vusûlünde nâme-i hümayûn ile peşkîr ağası gelüp Edrene’ye da‘vet eyledi. Ol gün Devlet Geray Sultân’ın dahı asker-i Tatar ile mesrûr u muğtenem mahall-i selâmete avdetleri haberi vâsıl oldu.

بشرى فقد أنجز الإقبال ما وعدا⁸¹⁷

mefhûmınca sürûru kat kat olarak Edrene’ye dâhil oldu. Devlet Geray Sultân asker-i Tatar ve ganâ‘im-i bî-şümâr ile Kırım’a duhûl edüp murâdları hâsıl oldu. Safâ Geray Han asrında Lehlü sulhüne dâ‘ir umûra me‘mûr olan ricâl-i Kırım’dan Sübhân Gâzi Ağazâde Dervîş Mîrzâ ba‘de’l-mükâleme Akkirman’a andan Edrene’ye gelüp Lehlü tarafından gönderilen elçi yedinde olan temessük bir nesneyi müfid olmamağla han tarafından ta‘yîn olan âdemler Yaş memleketine îsâl edüp avdet eylediler. Han dahı taraf-ı pâdişâhîden iznile Edrene’den azîmetinin

orduya vusûli Sadr-ı a‘zamın şehîd olduğına müsâdefet etmeğle hân, Serâsker Halîl Paşa ile müşâvere için kendüye mahsûs beş on âdemi ile Nehr-i Tuna’ya ubûr edicek asker-i Tatar izhâr-ı isyân ederek avdet edüp gürûhuyla Kırım’a ılgâr eyledi. Kırım’a vusûlünde “*Mukaddemâ Hacı Geray Han hakkında sudûr eden cürm-i noksânımızdan nâşî birâderi Sa‘âdet Geray Han ahz-ı intikâm kaydında olup emniyyetimiz olmamağla biz bu hanı istemeziz*” deyu Âsitâne’ye arz-ı mahzar irsâl eylediler. Han-ı mûmâileyh sâhib-i sehâ ve merd-i gayûr idi. Ancak gazabı dâ‘ire-i i‘tidâlden hâric olmağla ümerâ vü a‘yân ve bi‘l-cümle ahâlî-yi memleket rû-gerdân olmuşlardı. Bir def‘a Nehr-i Tuna kenârında askerin ubûrun temâşâ edüp ve hem tenâvül-i ta‘âm ederken ümerâ-yı [78^a] Şirin’den bir iki ma‘rufçe kimse görüp huzûrına da‘vet ederek anlara dahı sofra tedârük etdirir. Anlar tâ‘ama şürû‘ları esnâsında “*Eşyâ vü eskâlleriniz sefîneye tahmîl etdiniz mi?*” deyu su‘âl eder. Anlar dahı “*Pâdişâhım, bizim için ta‘yîn olunan sefîneye baş ağanzın etbâ‘ı eşyâların tahmîl etmişler*” dediklerinde dizinde olan peşkîri atup cânib-i nehre şitâb eder. Kazâra eline çatır ağacı rast gelmeğle kimi içinde bulduğu Tatarlar’a mezbûr ağaç ile darb-ı kahramânîler edüp târumâr

⁸¹⁷ “Beşri fekad encazü’l-ikbâl mâ va‘dâ”. Tercümesi: “Müjde, vadedilen ikbal yerine geldi”.

otuzuncı günü Bağcesaray'a vâsıl olup bilâ-arâm ve lâ-râhat diğer asker tedârükine mübâşeret edüp ba'de'l-müşâvere Kırım'da vâkî olan kasaba ve kurâlar add olunup beş hânedan biri seferli ve dördü mevâşîlerinin hesâbına göre ana imdâd etmek üzere karâr verilüp bu tahrîrde talebe ve ulemâ dâhil olmağın çâh-ı mezillet-i tâvân-ı nâşir-i ıyddan ihrâc ve halâsları için recâ eylediklerinde han-ı müşârunileyh sâhib-i merhamet ve muhabbet-i ulemâ olmağla talebe ve ulemâyı afv edüp du'â-yı hayra mazhar oldu. Bin yüz beş Şevvâli'nin yigirmi sekizinci günü⁸¹⁸ **[100^b]** Bağcesaray'dan hareket edüp ve Zi'lka'de'nin on beşinci günü⁸¹⁹ Çitçagan nâm mahallde ikâmet etdiklerinde Kaplan Geray Sultân ve Hazînebaşı Merdân Ali Ağa'yı Kabartay re'îsi Karguk ile Çerkes cânibi nizâmına me'mûr eyledi. Ba'dehu Nehr-i Berezen mâverâsında Tallık nâm mahalle vardıklarında etbâ'ından İbrâhim Yazıcı şevâ'il ta'bîr olunan sefine ile Cankirman'a gelürken Kazak melâ'ini müsâdefet edüp kâtib-i mezbûrî yigirmi yedi âdemiyle esîr eylediği işidilüp hanı tekdîr eyledi.

Selh-i Zi'l-ka'de'de⁸²⁰ Nehr-i Burut kurbünde Orak yurdunda vâkî

eder.

Abdülvelî Efendi mecmû'asında nakl eder ki asker-i Tatar memleket-i Eflak'dan mürûrında ba'zılar re'âyâdan gasb edüp torba yem aldıkları için birkaç Müslümân'ın burnun ve kulağın kesüp haccâcı yâd etdirmiştir. Ve yine memleket-i mezbûreden gâret olunan esîrleri fermân sâdır olmağla istirdâdı esnâsında bir Tatar beş yaşında bir oğlanı gizlemek kaydında olduğundan agâh olıcak sekbân-ı cellâd-şânlara emr edüp anlar dahı siyâset kamçılarıyla darba iştigâlleri esnâsında hân-ı gazab-unvânın ihtiyârı elden gitmeyle atından nüzûl ederek küleng ile Tatar-ı mezbûrın başına urup hurd eyledi. Han-ı mezbûrın âhûr kethüdâsı olan şahs ıstılâh sürmeğe mâ'il idi. Bir gün Fûrs-i sâhib-i hüner ile hanın önünde san'atın icrâ ederken cehâletinden nâşî,

عليك عون الله¹⁰⁵⁶

deyicek yerine,

“افتح عينك¹⁰⁵⁷ pâdişâhım”

demegle pâdişâhım demegle hân-ı mûmâileyhin bir gözünde illet olmağın “Behey bre mel'ûn! Sen benim gözümde olan cüzî noksânımı halk arasında yüzüme urdun” deyu gaddâre-i gadrini çeküp katl etmek niyyetiyle mezbûrın

⁸¹⁸ 22 Haziran 1694.

⁸¹⁹ 8 Temmuz 1694.

⁸²⁰ 23 Temmuz 1694.

¹⁰⁵⁶ “Aleyke avnullah”. Tercümesi: “Allah'ın yardımı üzerine olsun”.

¹⁰⁵⁷ “İfteh aynek”. Tercümesi: “Gözünü aç”.

Canbegi nâm mahalle nüzûllerinde Serâsker Mustafa Paşa tebrîk-i kudûm için gelüp birkaç sâ‘at sohbet ü mu‘âşeret edüp avdet eyledi. Gurre-i Zi‘l-hicce‘de⁸²¹ mahall-i mezbûrdan hareket edüp Karayılga nâm mevzi‘deistirâhat eylediklerinde mûmâileyh serâsker paşa hanı da‘vet eyleyüp nihâyet üzere ikrâm eyledi. Ertesi günü Nehr-i Burut‘dan ubûr edüp Gölbaşı nâm mevki‘de iki gün arâm eyleyüp Azamet Gerayzâde Hüsâm Geray Sultân‘ı Bucak serâskeri edüp Nogay umûrına me‘mûr eyledi. Barlan ve Sart Geçidleri‘ni bir günde ubûr edüp Zi‘l-hicce‘nin sekizinci günü⁸²² Nehr-i Kalmansa kenârında olduklarında bir gün evvel ordu-yı hümâyûna vâsıl olup sadr-ı a‘zam ma‘iyyetinde dîn ü devlet hizmetlerinde bulunmalarını mutazammın hatt-ı hümâyûn vürûd etmeyle bilâ-teneffûs acele ederek Halbe Nehri‘ni ubûru esnâsında asâkir-i Tatar için zehâyir taksîm olup şehir-i mezkûrun onuncı günü⁸²³ Tuna sâhiline vâsıl olduklarında hatt-ı hümâyûn üslûbı üzere sadr-ı a‘zam kendi ağalarından bir mu‘temed âdemiyle mektûbu vürûd etmeyle Olta Nehri‘nin tuğyânı ve köprünin noksânı olmağın hezâr meşakatle ubûr edüp şehir-i mezbûrın yigirminci günü⁸²⁴ Vidin mukâbelesinde

üzerine hücum etdikde bîçare herîf firâr edüp ba‘de-zîn şefî‘ler tavassutıyla tahlîs-i cân eder.

Hâsıl-ı kelâm ahâlî-yi Kırım‘ın arz-ı mahzarları Âsitâne‘ye vâsıl olup hasbe‘l-iktizâ müsâ‘ade olunmağla Bahâdır Geray Han‘ın birâderi ve hem nûreddîni olan Safâ Geray Sultân vefât etdikden kırk gün mürûrında bir oğlu dünyâyâ gelmeyle birâderini tezkîr için oğluna dahı pederinin ismiyle Safâ Geray tesmiyye etmişdi. Bahâdır Geray Han‘ın vefâtına değin yedd-i terbiyesinde olup ba‘dehu def‘a-yı evvelî Selîm Geray‘ın hânlığında nûreddîn olmuşdi. Ba‘de‘l-azl Karinabad civârında râhat-nişîn iken bin yüz üç senesi Rebî‘ü‘l-âhiri‘nde¹⁰⁵⁸ Sa‘âdet Geray azl ve Rodosâ nefy olup bin yüz altı senesi Şevvâli‘nde¹⁰⁵⁹ âhirete intikâl eyledi. Müddet-i hükûmeti on ay ve müddet-i hayâtı elli senedir. Mezbûr Sa‘âdet Geray Han‘ın azli senesi bin yüz üç Rebî‘ü‘l-âhiri‘nde¹⁰⁶⁰ yüz bin Tatar ile ordu-yı hümâyûna lâhikk olmak şartıyla mûmâileyh Safâ Geray han [78^b] olup Selâmet Geray Hanzâde Âdil Geray oğlu Kara Devlet Geray‘ı kalga ve Toktamış Geray‘ın oğlu Şahin Geray‘ı nûreddîn eyledi. Sadr-ı a‘zam Hacı Ali Paşa ile sefere me‘mûr olup asker tedârüki için

⁸²¹ 24 Temmuz 1694.

⁸²² 31 Temmuz 1694.

⁸²³ 10 Zilhicce

⁸²⁴ 12 Ağustos 1694.

arâm eyledi. Kal‘a-yı mezbûre muhâfızı hanı da‘vet [101^a] etmeyle etba‘ından beş on kimse ile icâbet etdikde ümerâ-yı Şirin‘den ba‘zıları paşa ziyâfetinden mahrûm kalmagla “*Han askerden mukaddem ubûr eyledi*” deyu i‘tirâz edüp hanı iğzâb eylediler.

Bin yüz altı Muharremü‘l-harâm‘ın gurresinde⁸²⁵ Timuk balkanın ubûrda melâ‘in-i haydûddan emîn olmak için derbendin mahvf olan üç mahalle birer mikdâr sekbân ve Gâzi Geray ve Sa‘âdet Geray Sultânlar‘ı ta‘yîn edüp han ve asker âlât u eskâlleriyle sâlimen mürûr ve Palav Tepesi nâm mahalle nüzûllerinden sonra Sa‘âdet Geray olduğu mahallden bir mikdâr Nemçe melâ‘ini zuhûr edüp bi-hasbe‘l-imbân ceng ü kîtâlde olup bir neçe ehl-i İslâm şehîd oldılar. Ol esnâda da‘vâ-yı İslâm eden Nogay tâ‘ifesi emvâl-i Müslimîni igâre eyleyüp küffârdan ziyâde zar[ar] irâs⁸²⁶ etdiler. Şehr-i mezbûrın altıncı Cum‘a günü⁸²⁷ han ve cümle asâkir-i Tatar, ordu-yı hümayûna yaklaştıklarında ber-vech-i mu‘tâd alaylar tertîb olunup kethüdâ-yı sadr-ı a‘zam ve ricâl-i devlet istikbâl edüp sadr-ı a‘zamin sâye-bânında celse-i

Kırım’a azîmetinde Rumili‘nden mürûr ederken Yanbolı havâlisinde sâkin olan Murâd Geray Han’a uğrayup esnâ-yı musâhebetinde “*Dâ‘ire-i Kırım‘dan yüz bin Tatar dâ‘ire-i imkândan hâric iken iltizâm etdiğin vâkî midir?*” dedikde “*Belî. Han olmak için demişimdir*” deyicek Murâd Geray,

وان لم تستحي فاصنع ماشيت¹⁰⁶¹

mazmûnını söylediğin nakl ederler.

Han-ı Safâ Geray Kırım’a gelüp hezâr meşakkatlerle cem‘ etdiği asker-i Tatar ile Yergöği Kasabası’na vusûlünde ol kavm-i bî-hayâ hana hisset ve etbâ‘ına zulm ü şekâvet isnâd edüp bir karannu gîcede bozulup firâr etdiler. Ashâb-ı kibr ü kîn olan ümerâ-yı Şirin ve sâ‘irlerden bir mikdârın ircâ‘ husûsında kavî-i leyyin ve sarf-ı nukûd etdiği bir pâre etmeyüp musırr-ı isyân olanlar inâd ederek Kırım’a dâhil oldılar. Resm-i kadîmleri üzere hân-ı cedîdin şikâyet ve tahsîsen Selîm Geray Han‘ın nasb olunmasını recâ ederek Âsitâne‘ye arz-ı mahzar irsâl eylediler. Ve han dahı kendüsünün hânlığında ibkâ ve gürûh-ı isyânın tertîb-i cezâ olunmasını niyâz ve recâ ederek Âsitâne‘ye i‘lâm eyledi. Mektûbân-ı

¹⁰⁵⁸ Aralık 1691.

¹⁰⁵⁹ Mayıs/Haziran 1695.

¹⁰⁶⁰ Aralık 1691.

⁸²⁵ 22 Ağustos 1694.

⁸²⁶ Kelime mükerrer yazılmıştır.

⁸²⁷ 27 Ağustos 1694.

¹⁰⁶¹ Hadis: “Ve en lem tastihi fâsinu‘ mâşey‘et”. Meali: “Eğer hayan yoksa dilediğini yap”. Hadis hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Canan, a.g.e., VI, s. 333-335; ayrıca bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 2462, s. 266.

hafifeden sonra han ve selâtinin her birlerine semmûr kürkleri giydirilüp ol gün ümerâ-yı Tatar hil'at-ı pâdişâhîden hisse-dâr oldılar. Ol gün han-ı âlîşân Zemun sahrâsında vaz'-ı hıyâm edüp ertesi gün sadr-ı a'zam ve cümle ricâl sahrâ-yı mezbûra teveccüh edüp tebrîk-i kudüm için hanın çatırına nüzûl eylediler. Han dahı fevkü'l-hadd ihtirâm eyleyüp tâ vakt-i asra değin sohbet ü mu'âşeret ederek ba'de't-ta'âm han-ı âlîşân sadr-ı a'zama Kırım vâdisi bir müserrec rahş ve bir gulâm-ı sîm-endâm bahş eyledi. Ertesi günü bi'l-cümle asker Varadin kurbünde Nehr-i Tuna sâhilinde arâm edüp Kabîle-i Mansûr Kaya Begzâde Hantemur Mîrzâ'yı dil ahzına me'mûr eylediler. Ol merd-i şecâ'at-şî'âr üç nefer kâfir ahz ve ihzâr edüp söylediklerinde çâsârın tedârûki Varadin Kal'ası'nadır demegle **[101^b]** bin yüz altı Muharrem'in yigirminci günü⁸²⁸ kal'a etrâfına metres hafrına mübâşeret etdiklerinde ahşam vakti düşmen cânibinden top ve tûfeng sadâları aşîkâr olmağla ma'âzallah asker-i İslâm'a dehşet ârız olup inhizâma karîb olmuşiken han-ı celâdet-şî'âr asker-i Tatar ile metânet üzere karâr edicek sâ'ir Müslimîn'e dahı kuvvet-i kalb hâsıl olup ber-vech-i mu'tâd metrisler itmâm olunup ertesi

handân ân-ı vâhidde ictimâ' edicek ricâlin ukalâsı,

الحكم لمن غلب¹⁰⁶²

mefhûmıyla amel edüp bin yüz dört Saferi'nde Safâ Geray'ı azl ve Cezîre-i Rodos'a nefy eylediler. Ba'de-zîn Devlet Geray Han recâsıyla Karinabad kurbünde Kulağuzlı nâm mahalle nakl olunup bin yüz on beş Cum'ade'l-âhiri'de¹⁰⁶³ âhirete intikâl etdi. Müddet-i hükûmeti on ay ve müddet-i hayâtı altmış altı senedir.

Han-ı mûmâileyhin birâderzâdesi ve hem nûreddîn olan şâ'ir Şahin Geray Sultân Yanbolı civârında vâkî İbrâhim Köyi'nde ikâmet eyleyüp ol mahalli envâ'-yı ezhâr ma'rifetiyle muhall ederek cennet-misâl eyledi. Ve ale'l-husûs bir gazel-i bî-nazîr inşâd edüp pergâr-ı tab'-ı mustakîm ve cedvel-i zihn-i selîm ile tarz-ı acîb üzere bir dâ'ireye vaz' etmegi ol icâd eyledi. İşbu varakpârede olan dâ'iredir ve bu kasîde dahı El-Hâcc Selîm Geray Han'a hediye gönderüp iltifâtına mazhar olmuşdır. Ol kasîde budur:

“Bârekallah zihî Kırım hanı / Cümletü'l-mülk-i âl-i Osmânî/ Ma'delet-küster-i hüner-perver / Hem-dem-i pâdişâh-ı heft-kışver / Hâmî vü hâfız-ı bi-'avn-ı samed/ Dîn ü mülk-i Muhammed ü Ahmed / Son melik-i ahâlî-yi İslâm / Mûcebü'l-emn vâcibü'l-ikrâm / Nâ'il-i iltifât-ı sultânî /

⁸²⁸ 10 Eylül 1694.

¹⁰⁶² “el-Hükmü limen galeb”. Tercümesi: “Hüküm galibindir”.

¹⁰⁶³ Ekim/Kasım 1703.

güni tabur-ı küffâra bir mikdâr şüc'ân-ı
Tatar ile kalgay sultân irsâl olundu. Bi-
emr-i Hudâ ol günü kar ve yağmur
olmağla at üzerinde keyfe mâ-yeşâ ceng
etmek mümkün olmayup tabur
kenârından alâşa makûlesi cüzî ganîmet
ile avdetlerinde yedi binden mütecâviz
âhen-pûş gürûh-ı melâ'in erişüp guzât-ı
Müslimin,

نحن الكرارون لا الفرارون⁸²⁹

fehvasınca gâh firâr ve gâh girüdâr ederek
hayli guzât-ı Tatar şehîd oldu. Eyyâm-ı
şitâ karîb olup kar ve yağmurun
kesretinden metrislerde turmak mümkün
olmamağla mâh-ı Safer'in evâ'ilinde⁸³⁰
metrislerden çıkup hezâr meşakkatle
avdet eylediler. Ol esnâda Tise
câniblerine ahz-ı ganâ'im için me'mûr
olan selâtin ve askerin ahvâli ma'lûm
olmayup bir dürlü keder dahı olmuşdı.
Hele envâ'-yı meşakkatle sâlimen orduya
dâhil oldılar. Nemçe haydûdlarının odın
ve saman hizmeti makûlesinde olanları
telef etmeleri⁸³¹ olmağla def'i için han
cânibinden me'mûr olan Tatarlar dahı
bilâ-fâ'ide irtikâb-ı zahmet eylediler.

Hanın mizâcında illet ve havâda
bürûdet olmağın çatır ve otağda olmak
mümkün olmayup Belgrad Kal'ası'nda
ikâmet iktizâ etmeyle kâbil-i sükna bir
mahall tedârüki dahı mümkün

*Pâdişâhın azîz mihmânı / Bu sa'âdet
Kırım hanında / Olmamışdır selef
meyânında / Ana muhtas ziyâret-i
Harameyn / Mazhar-ı lutf-ı devlet-i [79^a]
dâreyn / Âmil ü âdil ü şecî' ü cerî /
Gâziler serveri kerâmet eri / Pişvâ-yı
cünûd ehl-i cihâd / Reh-nümâ-yı tarîk-i
rüşd ü sedâd / Zînet-i efzârı tahtgâh-ı
Kırım / Pâdişâh-ı halîm Han-ı Selîm /
Nâm-ı pâkinde muntazam o hurûf / Hükmi
anun mübeyyen ü ma'rûf / Çâr-der çün
adedde erkâma / Çâr rûkn oldu dârü'l-
İslâm'a / Sini sermâye-i sa'âdetdir /
Sâlim-i milkete alâmetdir / Çünkü pirâye-i
adldür o lâm / Yaraşur saltanât içinde
müdâm / Lutfi deryâsına o bir yâddır /
Kurulur düşmene müheyyâdır / Nokta-i
pâke hâl-ı devletdir / Merdum-ı dîde
basîretedir / Mîmidir sadr-ı mülk-i taht-
nizâm / Ebedallahu mülkehu be-devâm /
Ey şifâ-sâz-ı derd-i ehl-i niyâz / Pâdişâh-ı
kerîm ve bende-nevâz / Ne kadar etse
vasfını şu'ârâ / Zâtın andan hezâr kat
a'lâ / Vasfın etmek değil iken haddim /
Dil-i pür-i 'tizârı yenemedim / Seyl-veş
etdi cuşış ü tuğyân / Midhatın gülşenine
oldı revân / Kâmyâb oldu arzûsından /
Şeref ahz etdi hâk-bûsından / Çünkü
medhinden erdi isti'dâd / Beni kıldı
sühân-ver üstâd / Dest-i lütfunla ey
kerem-pişe / Feth olundu kilid-i endişe /*

⁸²⁹ “Nahnü'l-kerrârün lâ el-firârün”. Tercümesi: “Biz döne döne saldıranlarız, firar edenler değil”.

⁸³⁰ Eylül 1694.

⁸³¹ Kelime metinde sehven “etmelerileri” şeklinde yazılmıştır.

olmadığından medrese hücrelerinde istirahat eyledi. Sene-i mezbûrede Afîfîzâde Şeyh Azîz Efendi hacca azîmet edüp, hudûd-ı Hicâz'a dâhil oldıkda dâr-ı âhirete intikâl edeceğin ba'zı refîkine [102^a] haber verdiklerinin üçüncü günü dâr-ı bekâya rihlet edüp ol sahrâ-yı mübârekede defn olundu. Doğmazdan on gün mukaddem şeyh-i merhûmın vâlidesine pederi “*Afîfî Efendi ismi müsemmasına mutâbık bir azîz ile müşerref olsak gerekdir*” deyu beşâret etdikleri meşhûrdır. Ve yine velâdetinin yedinci günü Hû ismine meşgûl olduğunu pederi ve vâlidesi işidüp mesrûr olmuşlardır. Kırk yaşına değin ulûm-ı zâhire tahsîl ve ta'limde olup ba'dehu tarîk-i irşâda sülûk edüp serfirâz olmuşdır.

وان من الشعر لحكمته⁸³²

mantûkî üzere sâhib-i eş'âr olmağın bir iki ebyât-ı ma'nîdârı tahrîr olunmak münâsib görüldi: “*Ayâ sâlik olan râh-ı Hudâ'ya / Edüp ifnâ vücûdın er safâya / Sülûküinde safâ ve zevki olmaz / Şu kim meyl eyleye nakş-ı fenâya / Serâbıyla keşi sîrâb olmaz / Erişmezse zülâl-i vasl-ı yâra / Bu İzzî kulun azâde eyle / Ayâ âlim olan esrâr-ı râza*”

Velehu eyzân

“*Küntü kenz esrârını seyrâna düşdi*

Tâc-ı sîminde şimdi her gevher / Yalnız biri Rum harâcî diğer / İmdi görsün kelâmımı Vassâf / Cânı vâr ise etmesün insâf / San'atın görse beytimin bu zamân / Anlaridi kusûrun Selmân / Bende-i Şâhin değil mahall-i güzâf / Han-ı a'zam bilür sen eyleme lâf / Yine bu feyz-i medh handandır / Terbiye gevherine kândandır / Medhinin bahrına olan gavvâs / Bulur elbette dürr-i ma'nâ-yı hâs / Nazm-ı pâkize-cûy-ı dil-cûdur / Dağ-ı dilden gelür akar sudur / Âlemi cüst u cû eder ammâ / Keremün bahrıdır nihâyet ana / Gerçi bisyâr-ı dîde-i mekremet / Yine benden keremine muhterem et / Ayb olunmaz keremde istiksâr / Hüsn (imiş) çü kavli't-tekrâr / Keremin hevânı çün firavândır / Kalmaz aç ol ki tâlib-i nândır / Kapuna kim geldi girye-künân / Âkıbet gitdi hurrem ü handân / Eski kul kapuna dahı yeniyle / Ağlayu geldi gide güle güle / Tîr ey-hâme şikeste-rakam / Cümleden devlete du'âdır ehemm / Bir du'â kim olur kabûle karîn / Diye giru beyân ana emîn / Her gazâda yânınca feth ü zafer / Birisi tîr ola birisi teber / Zâtını eyleye Hudâ hemîn / Emin-bahşa-yı mülk-i devlet ü dîn / Umarız ede cümle usrı yesîr / Kereminden cenâb-ı ni'me nasîr / Hakk Te'âla bu dîn hürmetine / Vire nusret habîb-i ümmetine /

نعم شاه روم دين پناه / نوش جان بد عليك عون الله /

⁸³² Hadis: “Ve inne mine'ş-şî'irü'l-hikme”. Meali: “Şiirde hikmet vardır”. Hadisin kaynağı için bk. Canan, a.g.e., VIII, s. 182.

gönlümüz / Sır içinde sır olan sultâna düşdi gönlümüz / Bezm-i aşkında ne mümkün içile bir d[o]lu câm / Ol sebebdan devriyle devrâna düşdi gönlümüz / Sûret-i âlem zılâl-i zâ'il oldığın bilüp / Ol bekâ mülkündeki sultâna düşdi gönlümüz / Teşne leb ve edâ-yı hayretde gezerken sâde dil / Li ma'allah hamrı ile kana düşdi gönlümüz / Dil hüması sâye saldı çünkü her bir menzile / Zıll-i arşullah ile zıllâna düşdi gönlümüz / İzziyâ dilde olan gevherleri nazm eyleyüp / Dürr içinde muntazam dürdâne düşdi gönlümüz” Velehu eyzân “Kendimi kendim ile kendim perîşân eyledim / Aldanup zâhid sözüne gayrı iz'ân eyledim / Eyleyüp hâdi hidâyet çünkü geldim kendime / Kendimi kendimle bilüp hâka yeksân eyledim / Kendimi saldıkça hâka izyâd oldu ziyâd / Sonra kesretten geçüp ben kesb-i irfân eyledim / [102^b] Dil hüması sayd-ı dildâra derûnu azm edüp / Dâm-ı tevhîd içre kendim arz- ı cânân eyledim / Kendime izzet bilüp kendi vücûdım yokluğun / Dâm dânedan geçüp kendimi sultân eyledim / Kendine	احسن الله جلّ خير جزاك / ليس امر بغير حسن رضاك¹⁰⁶⁴ / Bir du'â hem nizâm-ı hâkinden / Armağan ola rûh-i pâkindan / از حد دولت تو دست زوال / دورو مهجور باد در همه حال¹⁰⁶⁵ Tab'-ı mi'mârisi ile ta'mîr etdiği gül bağçesine gars itmek için gül ve erguvân fidanları bulunan mahallerden tedârük edüp irsâl mazmûnında Yanbolı sâkinleri [79^b] zürefâsından Dâ'î Ahmed Efendi'ye nazm ile tahrîr etdiği tezkîresidir: الاياداعيا بعد السلام / بهذا لقول ان تسمع كلامي / نهال كل كه در باغ تو هست است / مدار از من دريغ انرا كه هست ست¹⁰⁶⁶ / Eğer sizden ve gerçi sâ'ir elden / Ne denlû kopar ise bâğ-ı dilden/ Getür kucak kucak neveste güller / Açıl sun çeşm-i nergis gibi diller / Sakız gülü ile ey yâr-ı cânım / Karañfilzâra dönsün bostânım / Eğer bulunur ise fi'l-arâzi / Nihâl-i ergûvanü'l-ebyâz / Zuhûr etdi anınçün dahı minnet / Verir gülzâra zîra hayli zînet”. Mezkûr Dâ'î Efendi'nin bir def'a bi- hasbe'l-iktizâ devât-ı şebhin isti'âre edüp kazârâ kapağı pârenlûp beş pâre oldıkda devâtı ve kapâğının pârelerini dahı bir

¹⁰⁶⁴ “Ni'em-i şah-ı Rum-ı dîn-penâh / Nûş-ı cân bâd-ı aleyke avnallah / Ahsenullahu celle hayr-ı cezâk / Leys emr-i bagayr-i hasen-i rezzâk”. Tercümesi: “Dinin koruyucusu Rum sultânı nimetlendirdi seni; Allah'ın yardımı yarasın sana; Allah sana bütün hayırları ihsan eylesin; Rızık verenin ihsanı dışında bir şey yoktur”. Tercüme için bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 2485, s. 270.

¹⁰⁶⁵ “Ez-hadd-i devlet-i to, dest-i zevâl dūr û mehcûr bâd der heme hâl”. Tercümesi: “Senin devletin sınırından, yokluk ve bela her zamân uzak olsun”.

¹⁰⁶⁶ “el-İyâ daiâ bade's-selâm / Behzâ el-kul an tasmi-i kelâmı / Nihâl gül ke der bağ tu hest est / Medâr ez men deriğ enrâ ke hest est”. Tercümesi: “Ey duacımız, selam verdikten sonra sözümü dinlemenı istiyorum. Senin bahçende bulunan gül fidanından beni mahrum etme”. Tercüme için bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 2490, 2491, s. 271.

*kendin gerekse bile göresin kendini / Men
arf sırrını zâhid keşf ü i'lân eyledim /
Çünkü geldim İzzîyâ kendüme bildim
kendimi / Kendi derdime yine kendimle
dermân eyledim.”*

El-Hâcc Selîm Geray Han evlâdının meşhûr u mu'teberlerinden Şahbâz Geray Sultân vâlid-i mâcidi olan hân-ı müşârunileyhden nev'ân mucânebeti olup Kumuk ve Çerkes câniblerinde evkât-güzâr olmuş idi. Ba'de-zin bin yüz beş senesinde⁸³³ Kırım'a avdet ve der-'akab han askerine azîmet edüp Akkirman'a vusûlünde Bucak Serâskerî Azamet Gerayzâde Hüsâm Geray Sultân, Mustafa Paşa ile Kamanîçe Kal'ası'na zehâyir îsâline müsâdefet edüp sultân-ı müşârunileyh Hüsâm Geray'dan büyük olup hizmet-i mezbûreyi edâya râğbet edicek men' etmek mümkün olmayup bin yüz altı senesi evâ'ilinde⁸³⁴ kendüligine mevcûd olan askere serdâr olup cânib-i mezbûra azîmet eyledi. Ve sultân-ı müşârunileyhe mâl sâhibi tâcirlerden emniyyet tarîk-i emniyyesiyle vâfir kimesneler refâkat etmişlerdi. Kamanîçe Boğazı ta'bîr etdikleri mahallde istirahat etdikleri gîce beş yüz mikdârı Lehlü küffârı şebhûn edüp zehâyir ve emvâl-i tüccârı gâret eyledikde

kâğıd içine koyup ve üzerine bi'l-bedâhe bu beyt-i latîfî tahrîr edüp irsâl etmiştir: “*Hacâletden ciğer pür yâre oldu / Devâtın kapağı beş pâre oldu*”.

Bu beyit-i bî-nâzîr dahî ol meydân-ı fesâhat-i şehsuvârî olan sultân-ı nüktedânındır: “*Mürg-i dil bağ-ı İrem [z]evkini vaslında bulur / Uçmak ister mi senin gibi meleklerle konuşan*”.

Dürlü dürlü lâleler ve envâ'-yı sünbüller ile tezyîn ettiği bağçesinde olan ezhârın her birinden tarh u garsın muktezâsınca birer beyit aşikâr olduğu meşhûrdır.

Mûmâileyh Safâ Geray Han azli iktizâ etdikde Kādıköyü'nden El-Hâcc Selîm Geray Han'ı da'vet için mîrâhûr-ı evvel ta'yîn olunmağın Edrene'ye gelinceye dek harc-ı râh olmak üzere taraf-ı mîrîden yalnız bin sekiz yüz gurus verilüp bin yüz dört Saferî'nin üçüncü günü¹⁰⁶⁷ Edrene kurbüne vâsıl olıcak alay tertîb olunup Ha[f]sa'dan istikbâl olunmak üzere Kara Mustafa Paşa sarâyına nüzûl eylediler. Mâh-ı mezbûrın onuncu günü¹⁰⁶⁸ huzûr-ı pâdişâha dâhil olup teşrîfât-ı hanîyye ile mükerrerem olarak def'a-yı sâlise El-Hâcc Selîm Geray han olup hizmetinde olan ümerâ-yı

⁸³³ 1693.

⁸³⁴ 1694.

¹⁰⁶⁷ 14 Ekim 1692.

¹⁰⁶⁸ 21 Ekim 1692.

Nogay eşkiyası dahı “*Fırsat-ı ganîmetdir*” deyu igârede oldılar. Müşârunileyh Şahbâz Geray Sultân mahzûn ve münkesirü’l-bâl ric‘at edüp Bucak havâlsinde hayret üzere olduğunu ba‘zı ümerâ-yı sâhib-i iz‘ân,

الحذر لايردالقدر⁸³⁵

mefhûmı üzere “*Takdîr-i ilâhî böyle oldıktan sonra ne care? Kazâya rızâ lazımdır pâdişâhım*” deyu teselli etdikleri esnâda Moskov çarına tâbi‘ Ukranya keferesinden Pani⁸³⁶ nâm cesûr u meşhûr [103^a] beş on bin mikdârı melâ‘ine serdâr olup emvâl-i Müslimîn’i igâre ederek Mayak Azîz Geçidi’nden Nehr-i Turla’yı ubûr ve Yanık Palankasın ve Kızılbonârn gâret edüp han kışlasında El-Hâcc Selîm Geray Han’ın nüdemâsından olan ehl-i keyf Dervîş Hüseyin’i esîr edüp garîb-i zarîf derd-mendin boğazına takup sabâha dek sürüyerek bir mahalle nüzûl eylediklerinde mezbûr Hüseyin durduğu mahallinden “*Serâskeriniz kimdir? Bir sözüm vardır.*” dedikde Moskov-ı mel‘ûnın yânına götürmeyle şehîd olup esîrlik mihnetinden halâs olmak sevdâsıyla mesfûr Pani-yi bî-imânı şetm-i galîzlerle şetm eylediğinde tebessüm ederek dinleyüp sonra kahkaha ederek lîsân-ı Türkî’ye vâkıf olmağla “*Senin*

Kırım alâ-merâtibihim hil‘at-ı fâhire ile muğtenem oldılar. Ve evlâd-ı kirâmından Devlet Geray ve Gâzi Geray ve Toktamış Geray ve Kaplan Geray ve merhûm Azamet Geray Sultânzâde Hüsâm Geray ma‘iyyetinde olmamağla da‘vet için mahsûs mîrâhûr-ı sâni me’mûr olup mâh-ı mezbûrın on beşinci günü¹⁰⁶⁹ ol dahı gelüp cümleleri pâdişâh huzûrına da‘vet olundılar.

Devlet Geray Sultân’a semmur kürk giydirilüp kalga ve sâ’ir sultânlara ve cümle etbâ‘ına alâ-merâtibihim hil‘at-ı fâhirelerle ikrâm olundu. Han-ı âlişânın bir kaç gün meksi iktiza etmeyle Kalgayı Devlet Geray ve Gâzi Geray ve Toktamış Geray mâh-ı mezbûrın on tokuzuncı Pençşenbih günü¹⁰⁷⁰ ba‘zı maslahat için Bucak tarafına irsâl olundu. Yigirmi altıncı günü¹⁰⁷¹ han dahı azîmet edüp İsmâ‘il [80^a] Geçidi’ne vâsıl oldıkda sene-i mezbûre Rebî‘ü’l-evvelîsi’nde¹⁰⁷² Toktamış Geray’ın âhirete intikâl ettiği haberi vâsıl olıcak “*Münkalibdir bu cihânın resm ü râhı tâ ezel / Hüsne garalanma câna inkılâb etmek gerek*” mefhûmınca hanlık sürûru hüzn ü gussaya mütegallib oldu. Ancak hân-ı gayret-şi‘âr sabr u vakâr sâhibi olmağın,

⁸³⁵ “El-hazer lâ yerdü’l-kader”. Tercümesi: “İhtiyat kader değildir”.

⁸³⁶ Metinde sehven يانی (Yani) şeklinde yazılmıştır.

¹⁰⁶⁹ 26 Ekim 1692.

¹⁰⁷⁰ 30 Ekim 1692.

¹⁰⁷¹ 6 Kasım 1692.

¹⁰⁷² Kasım/Aralık 1692.

maksûdın beni iğzâb edüp kendini katl etdirmekdir. Hâzır ve gâ'ibde beni şetm etmeden gayrı medh edecek değilsin. Seni katl etmeden bana ne fâ'ide olur? Ancak seni altûna tebdîl etsem kendi akrânım ile neçe müddet zevk ü safâlar ederim. Lâkin sen bir çelevî âdeme benzersin. Seni bir bârgîre bindirüp min-ba'd eziyyet etmesünler.” deyu tenbîh etdikde re'îs-i mâlî olan afyonunu tutan kâfir alup yere burakdıklarını ifâde edecek mevcûd olan afyondan alâ-kadrü'l-kifâye gıdasın verüp bâ'is-i hayâtı olduğu çok zamân mürûr etmedin han-ı âlişân bedeline iki esîr verüp tahlîsinden sonra kendi nakl ederdi.

Bin yüz altı Rebî'ü'l-âhiri'nde⁸³⁷ El-Hâcc Selîm Geray olduğu mahallinden Edrene'ye da'vet olundıkda bilâ-tevakkuf azîmet ve zamân-ı kalîlde vâsıl olup ve huzûr-ı pâdişâhîde ve sâ'ir mahallerde müşâverelerde bulunup ve kalgay sultân bi'l-cümle asker-i Kırım ile Bucak'da olmağla me'zûnen Kırım'a avdet eylediler. Ve han dahı yine asker tedârûki içün avdet edüp [103^b] Cum'ade'l-âhiri evâhîrinde⁸³⁸ Bağçesaray'a vâsıl oldılar. Bir iki gün mürûrında ayağına nikris illeti ârız bir neçe gün harekete iktidârı olmadı.

Ol esnâda Şahbâz Geray Sultân Kamaniçe zahîresinin bakîyyesini îsâle

ولو شئت ان ابكى دما لبكىته / عليه و لكن ساحتہ
الصبر اوسع¹⁰⁷³

mefhûmınca izhâr-ı melâl etmedi.

Han'ın nedîmlerinden Kefevî Abdüsselâm Efendizâde Abdülhalîm sohbeti güzel ve latîfeci olmağla hanın müntesiblerinden idi. Ve yine hanın iltimâsıyla Çelebi rütbesinde bir mansıba nâ'il olup izhâr-ı sürûr ederek Bucak karyelerinden bir karyeye nüzûllerinde ta'âm hâzır olmağla mevlânâ-yı mezbûr kulak sofrasında kulak salarak her ta'âma girişüp: “*Bezm içre kaz u kuzu ve kız [u] kırmız gerek / Ey Müselmânlar anda bizim parçamız gerek*” mefhûmınca “*Kaz u kuzu kuzât içündür ve nefisde hüddâmiyye olmaz*” deyu latîfe yüzünden aç göz kâdı âhir-i ta'âm olan kaz kebâbı kendüsine tahsîs edüp fevka's-şeb' ekl etmeyle bir iki sâ'at mürûrında mezbûrın vücûdın bir harâret-i garîbe istilâ eder ki şiddet-i bürûdet şitâ iken olduğu hânenin pencerelerin açdırup “*Amân yândım*” deyu feryâd ederek cân-ı azîzi kaz gibi pervâz etdi.

Han-ı müşârunileyh bin yüz dört Rebî'ü'l-âhir evâ'ilinde¹⁰⁷⁴ Bağçesaray'a vâsıl olup def'a-yı evvelî hânlığında kalgası olan birâderi Selâmet Geray

⁸³⁷ Kasım/Aralık 1694.

⁸³⁸ Şubat 1695.

¹⁰⁷³ “Lev şe'yet an abki damâ lebkeyte / Aleyhi ve leken sâhate's-sabır evsi”. Tercümesi: “Eğer kan ağlayabilseydim onun için ağlardım ama sabrı daha geniş”.

¹⁰⁷⁴ Aralık 1692.

me'mûr olmağla azîmetleri berd-i şedîd olup suların incimâdına muhtâc iken sultân-ı gayûr mütevekillen alallah bin yüz altı Recebi'nde⁸³⁹ Tatar-ı Haydar-ı kerrârlarından hayli nâmdârlarıyla sûreten zâhire îsâli ammâ fi'l-hakîka Lehlü melâ'ininden ahz-ı intikâm için azîmet eyleyüp zahîreyi teslîmden sonra kavm-i mesfûrın hâkim ma'nâsına hatmanlarının şehri olan İlba Kasabası'nı istilâ niyetiyle azîmetlerinde sekiz bin mikdârı Lehlü askeriyle bir nâmdâr boyar âşikâr olup cenge şürû' etdiklerinde inâyet-i Perverdigâr ile leşker-i küffâr münhezimen firâr eyledikleride "*Kaçanı kovmak erlik değildir*" deyu maksûdları olan İlba semtine ilgâr edüp Akkirman'dan hareketlerinin sekizinci günü Kal'a-yı İlba'ya vâsıl olup iki gün ale't-tevâlî muhârebe eylediler. Üçüncü günü hatman-ı bî-imân lîsân-ı Farsî'den habîr olmasa da,

بر هيدانكس كه شد هراسان⁸⁴⁰

mefhûmıyla âmil olup terk-i âr ederek beş altı âdemiyle firârı ihtiyâr edicek asker-i Tatar derûn-ı hisâra duhûl edüp: "*Dem-i a'dâ ile deşt-i cihânı lâlezâr etdi*" mefhûmınca küffâr-ı hâk-sârın kimi tiğiyle kimi at ayağıyla cânları cehenneme gitdikden sonra hisârın taşrasında olan evler ve dükkânları resm-i

Sultân'ın oğlu Şahin Geray'ı nûreddîn eyledi. Birkaç eyyâm sayd u şikâr ve gâh dahı hoş edâ ve ma'ârif-aşinâ nüdemâ-yı zürefâ ile evkâtgüzâr oldu. Buhûrîzâde İtrî ve Nâzım Çelebi ve Hafız Post ve Şâmî Dervîş Ali ve Tanbûrî Mehmed ve Santûrî Ali ve Kemânî Hüseyin husûsân dervîş-gedâ muhâverât ve kıssahanlığında yektâ olmağla meclislerinde münfekk olmazlardı. Her birlerine eliyle ettiği ihsân ve a'tâdan mâ'adâ Buhûrîzâde'ye İstanbul'da Esîr Bazârı kethüdâlığın ve Nâzım Çelebi'ye kuru yemiş bazârbaşılığın recâ edüp ve Kemânî Ali ve sâ'irlerinin her birlerine kifâyet mikdârı etmek etdirmegle du'â-yı hayra mazhar oldu.

Ol kış safâ ve ıyş ile geçüp bin yüz beş Şa'bânı'nda¹⁰⁷⁵ murassa' kılıç ve kamaniçe kürkü ve tırkeş bahâ ve sekbân akçesiyle pâdişâh kapucıbaşısı nâme-i hümayûn ile gelüp sefere da'vet etmegle sene-i mezbûre Ramazânı'nda¹⁰⁷⁶ asker-i Tatar-ı sabâ-reftâr ile azîmet edüp bayram namâzın Akkirmân'da edâ eyledi. Ba'dehu müşâvere olunup Erdel cânibine azîmet üzere olmuşlariken Paçanoğlu ve Zerrinoğlu nâm melâ'in yüz binden ziyâde küffâr ile Belgrad'ı muhâsaraları mesmû'ı olup [80^b] bi'z-zarûre ol cânibe

⁸³⁹ Şubat/Mart 1695.

⁸⁴⁰ "Be-rehîd ân kes ki şod herâsân". Tercümesi: "Korkan/kaçan kimse kurtulur".

¹⁰⁷⁵ Mart/Nisan 1694.

¹⁰⁷⁶ Mayıs/Haziran 1693.

Tatar üzere ihrâk-ı bi'n-nâr olunup top ve cebehânelerine varınca nasîb-i ehl-i İslâm oldu. Ol zamâna değin ganîmet sevdâsında olmayup bu nusretten sonra üç konaklık mahalle değin akınlar ve çapullar edüp emvâl-i bî-şümâr ile avdetlerinde nehr-i Turla'ya geldiklerinde hatman-ı bî-iz'ânın ziyâde i'tibâr ettiği dört aded topun tesyîri mümkün olmamağla [104^a] Turla'ya pinhân eylediler. Akkirman'dan teveccühlerinin yigirmi ikinci günü husûl-i merâm ve ahz-ı intikâm ile Kamanîçe'ye vusûllerinde,

چنين باد هميشه دشمن دين⁸⁴¹

mefhûmı üzere tahrîr etdikleri arz-ı mahzar pâdişâha Ketanağaç nâmında bir mu'teber boyar ve altı nefer topçı ve iki aded top hediye irsâl edüp mesrûr u muğtenem Akkirman'a gelüp me'mûr olduğu serâskerlik hizmetinde bezl-i makdûr eyledi. Sultân Ahmed-i sâni asitânına Moskov keferesinin berren ve bahren Kırım câniblerine tedârûki ve Kırım kal'alarından Ferahkirman ve Çungar ve Rubat ve sâ'ir süğürî dahı harâb ve cebehâne ve muhâfız-ı askerden hâlî olmağla kal'aları ta'mîr ve muhâfazaya asker-i Osmanî ta'yîn ve han ve kalgayı seferden afv ricâsıyla ulemâ-yı Kırım'dan Göz Abdullâh Efendi irsâl olunup arz u i'lâm olunmuşdu. Edrene'ye vusûlünde Sultân Ahmed vefât edüp

me'mûr olmağla evlâd-ı kirâmından Sa'âdet Geray ve Kalgay Devlet Geray oğlu şehre-i afâk Baht Geray mukaddeme-i asker olup akîbinde hân-ı gayret-şi'âr ve asker-i Tatarı-ı hünber-âsâr? ve anların akîbinde sadr-ı a'zam kafadâr olup teveccüh eylediler. Mukaddeme-i asker olan sultânlar mukaddemce varup san'at-ı tîr-endâz ve tiğzenlikde mahâretlerin icrâ ve celâdet ü şecâ'atlerin izhâr etmeğle kal'a-yı mezbûreye küffâr-ı melâ'în istilâ etmege karîb olmuşiken derûn-ı kal'ada olan asker-i Osmanî derûnlarına kuvvet ü itminân hâsıl olup sâbit-i kudüm oldılar. Der-a'kab han ve sadr-ı a'zam dahı erişüp cihâd ü kıtâle şürû' etdiklerinde melâ'în-i hâsirîn tâkat getürmeyüp münhezim olarak ric'at eyledi. Ve serdârları olan Haydaroğlu, Varadin cânibine geçüp han dahı Nehr-i Sava'yı ubûrunda serâsker-i mesfûr tabur-ı makhûrın üç bölük edüp asker-i Tatar'ın üzerine hücum eyledikde Devlet Geray Sultân “*Alup meydân depinüp kahramâna / Kılıçlar çekdi zâl ü rüstemâna / Görenler okudular merhabâlar / İşidenler eder hayır du'âlar*”. Hâsıl sultân-ı şecâ'at-şi'âr ve Tatar-ı Haydar-ı kerrâr merdâne dilirâne girüdâr edüp küffâr-ı murdârın küştelerinden püşteleri aşikâr olmağla melâ'în-i hâksâr hôr u zâr münhezimen

⁸⁴¹ “Çonin bâd hemîşe doşmen-i dîn”. Tercümesi: “Din düşmanı her zaman böyle olsun”.

Sultân Mustafa olduğı vakte tesâdüf etmeyle mahzar-ı mezbûr pâdişâh-ı cedîde irâ'et ve kırâ'at olundıkda cümle ricâyâ müsâ'ade edüp ancak hanı sefere da'vet etmek üzere hatt-ı şerîf ile Mîralem Frenk Osman Ağa bin yüz altı Şa'bân-ı'nda⁸⁴² Bağçesaray'a vâsıl oldıkda a'yân-ı Kırım da'vet ve hatt-ı şerîf kırâ'at olunup müşâvere esnâsında a'yân-ı Kırım'dan Merdân Ali Ağa Kalmuk tarafından gelüp Moskov keferesinin Kırım'a azîm tedârûki olduğı haber vericek ahâlî-yi Kırım *"Memleketimize düşmen zuhûr etmişiken memleket sâhibi hanın gitmesi hatr-ı azîmdir"* deyu tekrâren bir arz tahrîr ve irsâl olunmasına ittifâk etdiklerinde Kal'a-yı Azak kethüdâsı Moskovlı'dan birkaç nefer esîr getürmeyle söylediklerinde kavm-i mesfûr tedârûk-i mevfûr ile Azak ve Kırım câniblerine sû'-i kasdını ihbâr edicek kethüdâ ve esîrleri ile ulak atına süvâr olmak üzere [104^b] Âsitâne'ye irsâl olundu. Mukaddemâ Venedik keferesinin Sakız Cezîresi'ne istilâsında Muhâfız-ı Kal'a Hasan Paşa kapu arasına habs olundıkda hanın iltimâsıyla itlâk ve Kefe beğlerbeğliği ihsân olunmuşdu. Sultân Mustafa cülûsında kâ'im-makâmlığı ile kâm-yâb olup mansıb-ı mahlulü Kırım ümerâsından Murtazâ Paşa'ya ihsân olundu. Mezbûr Hasan Paşa⁸⁴³

fırâr eylediler. Ba'dehu Temeşvâr ve Kili Kal'alari'na zahîre isâl etmege Sultân Devlet Geray me'mûr olmağla bir mikdâr dilirâne Tatar ile Pançova'dan ubûr ve zahîreleri teslîm etdiklerinden sonra etrâf u cevânibde dâ'ire-i itâ'atden hâric olan re'âyâyı gâret edüp Dobresen semtine azîmetlerinde Haydaroğlu tarafından Macar i'ânetiyle bir mikdâr melâ'în zâhire develerin târumâr ederek fırâr etdikleri sultân-ı müşârunileyhin mesmû'ı oldıkda bâ'is olan Macar keferesinin bir mikdârın ta'âma şemşîr ve bakîyyetü's-seyf olanlarını esîr-i der-zincîr etmeyle muğtenem ve mesrûr avdet eylediler. Ol esnâda han hazretlerinin Kırım'a avdeti fermân olunmağın kendüsi bahren ve eskâli berren avdet eyleyüp Ruscuğ'a vusûllerinde nâme-i hümayûn ile peşkîr ağası gelüp Edrene'ye da'vet eyledi. Ol esnâda Devlet Geray'ın asker-i Tatar ile mesrûr avdet ve selâmete mürûrları haberi vâsıl olmağla da'vete icâbet ederek kendüye mahsûs etbâ'ıyla az zamânda Edrene'ye vâsıl oldu ve Devlet Geray Sultân dahı bi'l-cümle asker-i Tatar ile Kırım'a dâhil oldu. Safâ Geray Han asrında Lehlü sulhüne dâ'ir mükâlemeye me'mûr olan Sübhân Gâzi Ağazâde Dervîş Mîrzâ, Lehlü elçileriyle berâber Akkirmân'a ve andan Edrene'ye gelüp elçi-yi mesfûrın dest-i menhûsunda olan

⁸⁴² Mart/Nisan 1695.

⁸⁴³ Metinde sehven "Paşa'yı" şeklinde yazılmıştır.

hazretlerinin evlâdından Sa'âdet Geray Sultân Cankirman'a varınca teşyî' edüp avdet eyledi. Ve hanın Sadr-ı a'zam Sürmeli Ali Paşa'ya ihdâ ve irsâl eylediği gulâm-ı sîm-endâm ve duhter-i mânend-ahterler müşârunileyhin azline müsâdefet edüp Elmas Paşa'ya nasîb oldu. Ol eyyâmda Bahr-i Azak'da Moskov sefîneleri âşikâr olmağla yalıları istilâ havfı ehl-i İslâm'ın kulûbını istilâ etmişti.

Bin yüz altı Ramazânı'nda⁸⁴⁴ pâdişâhın kapucıbaşısı ile hanı Nemçe Seferi'ne da'vet mazmûnında hatt-ı şerîf ve tırkeş-bahâ ve sekbân akçesi ve ümerâya ilbâs için hil'-i fâhire vürûd etmeyle müşâvere için ahâlî-yi Kırım da'vet olundıkda nâme mefhûmı ma'lûmları ve hem hilâf-ı marzîleri olmağın ümerâ-yı Şirin husûsen mirlivâları olan Oraktimur da'vete icâbet etmediler. Han-ı nüktedân “*Sefer için değil belki def'i müşâveresi için*” deyu tekrâren yarlıglar tahrîr ve âdemler irsâl edüp da'vet eyledikde bi'z-zarûre Bağcesaray'da cem'iyet eylediler. Han-ı âlişân “*Bi'l-müşâfehe hatt-ı şerîf mazmûnuna itâ'at etmek gerekdir*” deyu teklîf eylediklerinde yine kabûl etmeyüp âhirü'l-emr Moskov cânibinden hakîkat-i hâle vukûf oluncaya dek te'hîr olundu. Ol

temessük-i bâtlı bir sene-yi müfid olmamağla han [81^a] tarafından âdem ta'yîn olunup Yaş memleketine isâl edüp da'vet eylediler. Ba'dehu han dahı pâdişâhdan izin olmağla avdet edüp Edrene'den hurûcının otuzuncı günü Kırım'a dâhil oldu. Bilâ-tevakkuf yine asker tedârükine mübâşret edüp ba'de'l-müşâvere beş hâne biri seferlü ve dördüsü ana imdâd etmek üzere karâr verildi. Bu tahrîrde ulemâ ve talebe dâhil olmağın tahkîr-i ulemâdır denilüp beş hânedan ihrâc olunup mu'âf olmaları recâ olundıkda hân-ı şecâ'at-ı sâhib-i merhabet cümle ulemâ ve talebe-i ulûmu tekâlîf-i örfiyyeden afv ü mu'âf edüp du'â-yı hayra mazhar oldu.

Bin yüz beş Şevvâli'nin yigirmi sekizinci günü¹⁰⁷⁷ Bağcesaray'dan hareket ve Zi'l-ka'de'nin on beşinci günü¹⁰⁷⁸ Çitçagan nâm mahallde ikâmet etdiklerinde Kaplan Geray Sultân ve Hazînedârbaşı Merdân Ali Ağa'yı memleket-i Çerâkise'den Kabartay re'îsi Karguk ile Çerkes cânibini nizâmına irsâl eyledi. Ba'dehu hân-ı âlişân Berezen Nehri verâsında Tallık nâm mahalle vusûlünde etbâ'ından İbrâhim Yazıcı şevâ'il ta'bîr olunur sefine ile Cankirman'a gelürken hanın mesmû'ı

⁸⁴⁴ Nisan/Mayıs 1695.

¹⁰⁷⁷ 22 Haziran 1694.

¹⁰⁷⁸ 8 Temmuz 1694.

eyyâmda Moskov çarının Kırım ve Azak ve Lehlü hatmanının Özi cânibine azîmetleri haberi şâyî‘ olmuşiken yine bir mu‘teber kapucıbaşı gelüp “*El-hâletühazihi hudûdınızda düşmen [105^a] yoğise bir sâ‘ât mukaddem ordu-yı hümâyûna vâsıl olasız*” deyu nâme-i hümâyûn getürmeyle han,

على الرأس والعين⁸⁴⁵

deyu sefer tedârükünde oldu. Ol esnâda yigirmi iki menzil zahîresi tertîb olunup bir serâsker ile tabur-ı bî-hadd Azak muhâsarasına ta‘yîn olunup ve Barabaş hatmanı olan mel‘ûn kuvvetini bâzuya getürüp Kırım cânibine teveccühü istimâ‘ olunmağla Nemçe Seferi’nden ferâgat gösterildiği eyyâmda taraf-ı pâdişâhdan “*Azak Kal‘ası bir palanka mesâbesindedir ve hem Moskov keferesi istilâ ettiği takdîrde Sakız Hisârı gibi mel‘ûnün dişlerin kırarak yine alurum. Maslahat budur ki asker-i Tatar ile bir gün evvel ordu-yı hümâyûna vâsıl olasın*” deyu hatt-ı şerîf ve ekîd ü şedîd mu‘anven bir nâme-i hümâyûn dahı sudûr etmeyle han-ı Kırım fermâna itâ‘at edüp himmetin Nemçe Seferi’ne bezl eyledi. Ve ahâlî-yi Kırım’ın ekseri “*Atf-ı karîne evlâdır*” deyu ehl ü ıyâl ü evlâd sıyâneti kaydında olup Kırım’da kaldılar.

Han, bi-hasbe’l-mekân tedârük

olup müte‘ellim oldu.

Selh-i Zi’l-ka‘de’de¹⁰⁷⁹ Nehr-i Burut kurbünde Orak yurdunda Canıbek nâm mahalle nüzûllerinde ikindiden sonra Serâsker Mustafa Paşa tebrîk-i kudûme gelüp birkaç sâ‘at han ile sohbet ederek avdet eyledi.

Gurre-i Zi’l-hicce’de¹⁰⁸⁰ mahall-i mezbûrdan hareket ve Karayılga nâm mevzi‘de istirahat eylediklerinde serâsker-i mûmâileyh, han hazretlerini da‘vet edüp avdetinde murassa‘ raht ile rahş-ı safâ-bahş ederek ihtirâm eyledi. Ertesi günü Nehr-i Burut’dan ubûr edüp Gölbaşı nâm mevki‘de iki gün arâmları esnâsında nebîresi Hüsâm Geray Sultân’ı serâskerlik unvânıyla Bucak cânibinde sâkin Nogay üzerine me’mûr eyledi. Ba‘dehu Barlan ve Sert Geçidlerin sür‘at üzere bir günde ubûr edüp mâh-ı Zi’l-hicce’nin sekizinci Cum‘a günü¹⁰⁸¹ Kalmansa Nehri kenârına vâsıl olduklarında bir sâ‘at mukaddem ordu-yı hümâyûna erişüp sadr-ı a‘zam ma‘iyyetiyle dîn ü devlet hizmetinde bulunmak husûsında hatt-ı hümâyûn vürûd etmeyle fermâna itâ‘at muktezâsı bilâ-tevakkuf şitâb ederek Calbar Nehri’ni ubûru esnâsında asker-i Tatar içün zahîre gelüp taksîm içün meks

⁸⁴⁵ “Ale’r-re’si ve’l-ayn”. Tercümesi: “Başım gözüm üstüne”.

¹⁰⁷⁹ 23 Temmuz 1694.

¹⁰⁸⁰ 24 Temmuz 1694

¹⁰⁸¹ 31 Temmuz 1694. Cumartesi gününe isabet etmektedir.

etdiği asker-i Tatar-ı endek-şümâr ile bin yüz altı Zi'l-ka'desi'nin on beşinci günü⁸⁴⁶ azîmet edüp mâh-ı mezbûrın yigirminci günü⁸⁴⁷ Ferahkirman'a vâsıl oldu. Ertesi gün Yalınızağaç nâm mahalle varup cem'-i asker için üç gün ârâm eylediler. Ol eyyâmda Özi sâhilinde vâkî Gâzikirman Palankası'nı Moskov melâ'ini muhâsaraya azîmetinin feryâdcıları müte'akiben “*Gitdik elden! El-amân ve'l-meded*” diyerek hana i'lâm eylediklerinde han-ı merhamet-şân kendi kâ'im-makâmı olan ağayı Kırım'da mevcûd olan selâtîn ve ceng erleriyle imdâda ta'yîn edüp ve “*Zamân-ı karîbde donanma-yı hümâyûn ile asker-i Osmanî dahı gelür*” deyu teslîh ederek kendüsi cânib-i maksûda azîmet eyledi. Şehr-i Zi'l-hicce'nin beşinci günü⁸⁴⁸ tabur-ı makhûrın çarkacısı Koyun Suyu nâm mahalle vârid **[105^b]** ve der-'akab kiral-ı bârid dahı âşikâr olduğın Or Muhâfızı Sa'âdet Geray Sultân huzûrında bess-i şekvâ eylediklerinde han tarafına i'lâm ve memleket-i Kırım'a nefer-i âm olundığı esnâda Moskov çarının birâder-i murdârı seksen binden mütecâviz küffâr ile Azak Kal'ası'nı muhâsara-yı medîd ile kîtâl-i şedîd edüp hisârın ba'zı mahallerini rahne-dâr etdiği haberiyle âdemler

olunmağla her nefere otuzar vukîyye yem ve dörder vukîyye peksimât taksîm olundu. Şehr-i mezbûrın on ikinci Seşenbih günü¹⁰⁸² Nehr-i Tuna'ya vâsıl oldıkda sadr-ı a'zamdan dahı (hatt-ı) hümâyûn mazmûnında ağalarından bir mu'temed adem ile mektûb vürûd edicek otuz günde ordu-yı hümâyûna lâhikk olmağla ihtimâm eyledi. Olta Nehri'nin **[81^b]** tuğyânı ve köprisinin dahı noksanı olup ubûrda usret hezâr meşakkatle güzâr olunup mâh-ı mezbûrın yigirminci günü Çeharşenbih günü¹⁰⁸³ Vidin mukâbilinde Nehr-i Tuna kenârında arâm eyledi. Kal'a muhâfızı ziyâfet tertîb edüp han hazretlerini da'vet etmeğle kendi etbâ'ından beş on âdem ile icâbet eyledi. Ümerâ-yı Şirin'den ba'zıları ziyâfetden mahrûm kaldıklarından nâşî “*Askerden mukaddem nehri ubûr eyledi deyu hanı iğzâb*” etdiler.

Bin yüz altı Muharremü'l-harâm'ın gurre si pazar günü¹⁰⁸⁴ Timuk balkanından ubûrlarında der-kemîn olan melâ'în-i haydûddan emîn olmak için derbendin üç mahalline bir mikdâr sekbân ve Sa'âdet Geray Sultân'ı ve Gâzi Geray Sultân'ı ta'yîn eyledi. Han asker-i Tatar ile sâlimen mürûr, Palav Tepesi nâm mahalle

⁸⁴⁶ 27 Haziran 1695.

⁸⁴⁷ 2 Temmuz 1695.

⁸⁴⁸ 17 Temmuz 1695.

¹⁰⁸² 4 Ağustos 1694. Çarşamba gününe isabet etmektedir.

¹⁰⁸³ 12 Ağustos 1694. Perşembe gününe isabet etmektedir.

¹⁰⁸⁴ 22 Ağustos 1694.

gelmeyle bilâ-te'hîr hana irsâl eylediler. Bir iki gün mürûrunda yine Özi sâhilinde vâkî Şahkirman Palankası'na küffârın hücumı haberi gelmeyle imdâd için teveccüh edüp hisâr-ı mezbûrın kurbüne vâsıl olduklarında Özi kenârından yol keserek bir mikdâr küffâr-ı melâ'in top ateşin ile âşikâr oldılar. Asker-i İslâm Akgöl nâm mahallde ârâm edüp taburı teftîş için câsuslar ta'yîn eylediklerinde küffâr-ı murdârı Sasık Çokrak nâm mahallde görüp haber verdiklerinin aktbinde Gâzikirman Kal'ası'ndan dahı top avâzı işitdiler Kal'a-yı mezbûre ahâlîsinin mahzarlarını hana irsâl etdiklerinde *"Kıral-ı bed-fi'âlin Kırım'a teveccühü ihtimâldir"* deyu Kırım geçidlerinden Çekçeke'ye kapu halkı ile Nûreddîn Şahin Geray ve Çungar'a Şirin Kabîlesi ve dil ahzı hizmetine ümerâ-yı Şirin'in mu'teber ü meşhûrlarından Abdülaziz Mîrzâ'yı ta'yîn etmişlerdi. Şehr-i Zi'l-hicce'nin yigirmi ikinci günü⁸⁴⁹ Moskov boyarlarından Şeremedoğlu serdâr olup Gâzikirman Palankası'n sekiz gün muhâsara edüp kal'a ahâlîsinden ferd-i vâhid zarar isâbet etmemiş iken nefis ve mâllarına ta'arruz etmemek şartıyla kal'a miftâhını teslim eylediklerinde mu'tâd-ı kadîmleri üzere naks-ı ahd edüp cümlesini esîr ve

nüzûlünden sonra Sa'âdet Geray olduğu mahallden bir mikdâr Nemçe haydûdu zuhûr etmeyle ol tarik ziyâde mazîk olup dâr ü gîr gâyet asîr ise de bi-hasbe'l-îmkân mukâtele olundıkda bir mikdâr Müselmân şehîd olmağın hayret ü ıztırâbları olduğu zamân Nogay eşkiyâsına fırsat düşüp emvâl-i Müslimîni gâret ederek düşmen-i dînden ziyâde zarar etdiler. Mâh-ı mezbûrın altıncı günü¹⁰⁸⁵ hân-ı Kırım bi'l-cümle guzât-ı Tatar ile ordu-yı hümâyûnun kurbüne vâsıl olduklarında alaylar tertîb olunup kethüdâ-yı sadr-ı a'zam ve ricâl-i devlet istikbâl ederek sadr-ı a'zamin sâyebânına nüzûl eylediler. Azaçık oturduklarından sonra han ve sultânın her birlerine semmur kürkleri giydirildi. Ol gün hân-ı âlişân Zemun sahrasına mürûr edüp ertesi gün sadr-ı a'zam bi'l-cümle asker-i Osmanî ile sahra-yı mezbûra teveccüh etmeyle hân-ı Kırım'ın sâyebânına nüzûl eyledi. Ol gün ta ikindiye değin hân-ı Kırım sâyebânında sohbet olunup,

واذا طعمتم فانتشروا¹⁰⁸⁶

âyet-i kerîme mûcibince ba'de't-ta'âm sadr-ı a'zam kendi sâyebânına avdete kıyâmında kendi eliyle hanın hâdimlerine altûnlar saçup han dahı Kırım vârisi bir rahş-ı safâ-bahş ve bir gulâm-ı sîm-endâm verüp ikrâm ederek beng-i taşa

⁸⁴⁹ 3 Ağustos 1695.

¹⁰⁸⁵ 27 Ağustos 1694.

¹⁰⁸⁶ Âyet: "Ve iza ta'îmtum fenteşiru", *Kur'an*, el-Ahzâb 33/53. Meali: "Yediğinizde de birbirinizle sohbet dalmadan hemen dağılın".

mevcûdâtını yağma eylediler. Ve Botkalı Kazağı'ndan dört yüz mikdârı melâ'in bilâ-kıtâl Nusretkirman Palankasın istilâ etmeyle ol havâlîde vâkî Mübârekkirman [106^a] ve Şahkirman ahâlîleri meskenlerini tahliye edüp firâr etmeyle me'mûr olan Zâlim Mustafa Ağa bulundukları mahallden tutup ve bilâ-fâ'ide Ferahkirman Kal'ası'na habs eyledi. Asker-i Tatar'a ceng ü kıtâl müyesser olmayup bi'l-âhere palankalar ahvâlini hana i'lâm ve Şahkirman Palankası'nda olan zehâyiri nakl etmek mümkün olmadığından ihrâk-ı bi'n-nâr edüp herkes hânelerine avdet eylediler. Çok zamân mürûr etmedin Botkalı Kazağı Kılburun varoşunda sâkin olan ehl-i İslâm'ın hânelerin yakup ve Ferahkirman kurbünde vâkî Kart Kazak dedikleri mahalle sefine ile duhûl edüp ve yayla ta'bîr olunan mevzi'de Or Kâ'im-makâmı Zekeriyâ Ağa'yı yâreleyüp ve on nefer Müselmân'ı esîr ettiği Sa'âdet Geray'a ihbâr olundıkda kurâ ve kasabâtın her hânesinden bir nefer âdem tahrîr ve Ferahkirman Kal'ası muhafazasına îsâl eyledi. Ol âna değin olan ahvâlî mutazammın mahzarlar hana Vidin Kal'ası kurbünde vâsıl oldıkda yânında bulunan ahâlî-yi Kırım "*Kendi başımızda ateşler yanarken kimseden dahı imdâd ve merhamet olmadığından*

değin teşyî' edüp vedâ' eyledi. Han ve bi'l-cümle asker-i Tatar avânî makûlesi bârgir anların ağıyardan hıfz u hırâset için Belgrad kurbünde vâkî dağın içinde kudretten gâr-ı gâ'irde pinhân edüp kendüleri Varadin kurbünde vâkî Nehr-i Tuna kenârında oldılar. Ol gün Mansûr Kabîlesi'nin re'îsi olan Kaya Begzâde Hantimur Mîrzâ İdil ahzına me'mûr olup felek-i devvâr-ı vâr etrâf-ı erba'ı geşt ü güzâr ederek üç nefer kâfir ihzâr edüp istintâk olundıkda Nemçe hisârının tedârükünü ihbâr etmeyle ba'de'l-müşâvere Varadin Kal'ası'na teveccüh iktizâ etmegin bin [82^a] yüz altı Muharremü'l-harâm'ın on tokuzuncı Pençşenbih günü¹⁰⁸⁷ kal'a-yı mezbûre etrâfında metris hafrına iştigâl olundu. Ahşâm vaktinde cânib-i düşmenden top ve tûfeng sadâsı aşıkâr oldıkda asker-i Müslimîn'e dehşet ârız olup ma'âzallah inhizâma yüz tutmuşlardı. Han-ı celâdet şî'ârın sebât ve metâne[t]i sâ'irlere dahı bâ'is-i kuvvet olmağla ke'l-evvel metris hafrına himmet eylediler. Ertesi gün tabur-ı makhûra isâr-ı hasâret için bir mikdâr şüc'ân-ı Tatar ile kalgay sultân me'mûr olmuşıdi. Tabur-ı makhûrın üzerine bir mahallden hücûm münâsib iken Osmanlu ve Tatar aralarında tefrika-i kulûbden nâşî her birleri birer cânibe intişârlarından mâ'adâ bi-emr-i Hudâ ol

mâ'adâ siz ve bizler dahi böyle burakup gitmek revâ-yı hak değildir” deyu hana sıklet ü hüçüm eyleyüp hattâ İnâyet Şah Mîrzâ dedikleri bir şahsın dest-i nâ-pâkî hanın nûr-mahz sakalını mes eder gibi oldıkda Kalgay Devlet Geray Sultân'ın gazabı hareket edüp şahs-ı mezbûrî katl murâd etdikde *“Yine bir ihtilâle bâ'is olmak ihtimâldir”* deyu sabrile mu'âmele etdikleri kendilerinden menkûdür.

Han-ı müşârunileyhe bunların o kadar kelâm-ı bâridlerinden zerrece keder gelmeyüp *“Hezâr meşakkatle orduya yaklaşmış iken bir hizmetde bulunmayup avdet etmek lâyük değildir”* deyu cevâb eylediklerinde aslâ mücâb olmayup inâdlarında musırr olmağla hâh [106^b] u nâ-hâh Devlet Geray Sultân ile ahâlî-yi Kırım'ın ekserini avdet etdirüp kendüsi bir mikdâr âdem ile ordu-yı hümayûna lâhikk oldı. Devlet Geray Sultân Ferahkirman'a vusûlünde ümerâ-yı Kırım'ı Bağçesaray'a da'vet edüp yarlığları ırsâl eyledikde *“Eğer bu cem'iyetden murâd umûr-ı sefer olsa bizler hâzır ü amâdeyiz”* deyu icâbet etmediklerinden elem üzere olsa da,

دُرْمَعُ الدَّهْرِ كَيْفَ مَادَارُ⁸⁵⁰

mefhûmınca sabr u tahammül üzere oldılar.

(gün) kar ve yağmur çok olmağla kenâr-ı taburdan at ve katır makûlesi cüzî iğtinâm ile avdet eylediler. Küffâr-ı hîlekar intişâr-ı Tatar'dan haberdâr olmağla yedi binden mütecâvizdir. Kimisi hıncır akab-gîrlık ile erişüp asker-i Tatar'ın girüdâra bir vechle iktidârı olmayup gâh firâr ve gâh kerrâr olarak cânib-i orduya azîmetlerinde atları arık olanlardan bir mikdâr şehîd oldılar.

Eyyâm-ı şitâ karîb olmağın kar ve yağmurun kesretinden metrislerde ârâm mümkün olmayup Saferü'l-hayr'ın evâ'ilinde¹⁰⁸⁸ metrisden hurûc edüp ihzâr-ı meşakkatle avdet eylediler. Tise câniblerinde ahz-ı ganâ'im ve ahvâl-i küffârı tefîşe me'mûr olan selâtin ve askerin haberi bilinmeyüp bir dürlü endîşeye bâ'is olmuşdı. Envâ'-yı meşakkat-birle orduya vâsıl oldukları ganîmet add olundu. Ol esnâda Nemçe ve re'âyâ haydûdlarının odun ve biçen makûlesi hizmetinde olan asker-i İslâm'ın bî-başlarını ahz u telef etmeğe anları def' için han cânibinden bir mikdâr Tatar me'mûr olup bilâ-fâ'ide irtikâb-ı zahmet ile avdet eyler.

Hanın mizâcında illet olmağın birûdete tahammülü olmayup çatır ve otağda ârâma kudreti olmamağla birkaç

⁸⁵⁰ “Dur ma'el-led her keyfe mādâr”. Tercümesi: “Dünyadaki rahatlığımıza imkan sağlayınız”. Tercüme için bk. Söylemez, *a.g.e.*, dipnot 2754, s. 298.

Bin yüz yedi senesi Muharremi'nin evâ'ilinde⁸⁵¹ her karyeden ikişer âdem ihrâc edüp Azak Kal'ası imdâdına Nûreddîn Şahin Geray Sultân'ı irsâl eyleyüp kendisi Ferahkirman muhâfazasına azîmet eyledi. Azak cânibine ta'yîn olunan asker-i İslâm'ın merdâne ve dilîrâne ceng ü kıtâlleri olup hattâ Arab bahâdırılarından Seydî Hasan nâm bir merdin seksen kâfiri katl etdüğün şu'arâ-yı Bektâşîler'den ba'zı kafadârları: <i>"Anda seksen kelle kesdi bir Arab"</i> deyu kelâm-ı mevzûn ile medhin etmişlerdir. Sene-i mezbûre Rebî'ü'l-evveli'nin sekizinci günü⁸⁵² pâdişâhın Şebeş⁸⁵³ ve Lugoş ve Lipova nâm Kal'aları feth ü teshîr ve Vetiran nâmıyla meşhûr olan taburı kahr u tedmîr edüp ve han-ı Tatar'ın dahı dîn ü devletde makbûl hizmetlerde bulunup pâdişâhın atâlarına mazhar olduğu etrâfa şâyî' olmağla kiral-ı bed-fi'âl Azak Kal'ası'nı muhâsaradan el çeküp yûzi karasıyla ric'at eyledi. Asker-i İslâm Barabaş melâ'ininin Gâzikirman'ı istilâsı ve Moskov kiralı toksan gün Azağ'ı muhâsarası ile zahmet ü meşakkatlerden mâ'adâ melâ'in-i mesfûr kal'a-yı mezbûre mukâbelesinde şans ta'bîr etdikleri birkaç havâle kulleler	gün Kal'a-yı Belgrad'da ikâmet iktizâ edüp kâbil-i sükna-yı ber-mahall tedârûki mümkün olmadığından medrese hücrelerinde istirahat eyledi. Sene-i mezbûre hudûdında¹⁰⁸⁹ Afîfîzâde Azîz Efendi Hacc-ı Beytullah edüp akrabâ ve mürîdlerinden hayli kimse ile mütevekkilen alallah sefîneye süvâr olup İstanbul'a vusûllerinde ahvâline muttali' olan sığâr u kibâr harc-ı râh olıcak mikdâr dirhem ü dinâr bahş etmeleriyle tayy-ı merâhil ederek hudûd-ı Hicâz'a dâhil oldılar. Ol esnâda bu sahrâda bir azîz âhirete revân olsa gerekdir deyu ba'zı rıfkîlarına haber vermekle iki gün mürûrunda rûh-ı revânı âlem-i ervâha revân oldu. Vâlideleri hâmile oldukda pederi Afîfeddin Efendi mûmâileyhanın batn-ı muhteremleri [82^b] üzere dest-i kerâmetlerin vaz' edüp <i>"İsm-i müsemmasına mutâbık bir azîz oğlumuz olsa gerekdir"</i> deyu haber verürler. Ba'dehu tevellüd edüp yedinci günü akîka kurbânı zebh olundığı esnâda <i>"Kâmil olurmuş ehl-i Hakk doğmazdan evvel annesi"</i> mefhûmınca pederi ve mâderi dahı tifel-i mûmâileyhin Hû ismine iştigâlin müşâhede etdiklerinde mesrûr olarak Azîz ismiyle tesmiyye eylediler.

¹⁰⁸⁸ Eylül 1694.

⁸⁵¹ Ağustos 1695.

⁸⁵² 17 Ekim 1695.

⁸⁵³ Sebeş.

¹⁰⁸⁹ Zilhicce 1106 / Temmuz/Ağustos 1695.

binâ edüp ve mükemmel cebehâne ve zehâyiri ile üç bin mikdârı mel'ûnları muhafazaya ta'yîn etmeyle “*Eyyâm-ı şitâda işbu binâlar tahrîb ve Barabaş bilâdı igâre olunmazsa [107^a] bahâr olıcak haşerât makûlesi küffâr hudûd-ı İslâmiyye'ye husûsen Kırım'a mazarrat etmesi emr-i mukarrerdir*” deyu pâdişâha i'lâm etdiklerinden sonra Botkalı Kazağı'na ceng ve sulhe dâ'ir ahvâli istihbâr için mektûb irsâl eylediklerinde müddet-i medîde cevâbı zuhûr etmemegle beş on dil getirüp söyletiklerinde “*Lisân-ı Türkî ve kelimât-ı Arabî'ye vâkıf bir kimse bulunmayup uzak mekâna âdem irsâl olunmağla te'hîr olundu*” deyu cevâb eylediler.

Sene-i mezbûre Rebî'ü'l-âhiri'nin on birinci günü⁸⁵⁴ El-Hâcc Selîm Geray Han Bağçesaray'a vâsıl olup mizâcında maraz-ı şedîd olmağla ahâlî-yi Kırım tasmîm etdikleri “*Barabaş Seferi te'hîr olundu*” deyu Bağçesaray'da cem'iyet ve kalgay sultân ve nûreddîn sultân ile meşveretleri esnâsında Şahbâz Geray, Çerkes serâskeri olup Kaplan Geray avdet etmek üzere karâr verilmiş iken Şahbâz Geray'ın cibilliyetinde olan şecâ'atinden nâşî pederi hizmetini terk etmegi revâ görmeyüp yine Kaplan Geray mansıbında

Şeyh Afîfeddin Efendi vefât etdikde ol dürr-i yetîm henüz şâb-ı nev-resîde olmağla ulûm-ı zâhire tahsîlinde olup kırk yâşına vâsıl olıcak pederi tarîkine râğbet etmeyle sefîneye süvâr olarak İstanbul cânibine revân oldıkda,

تجرى الرياح بما لا تشتهي السفن¹⁰⁹⁰

fehvâsınca bâd-ı muhâlif ile seffinesi Sinop'a dâhil oldu.

Ol asrda Sinop'da şeyh olan Ahmed Efendi tarafından bir dervîş gelüp zayf-ı azîzi da'vete me'mûr olduğın ifâde eyledi. Ancak Azîz Efendi yine İstanbul'a azîmetin fesh etmeyüp üç def'a İstanbul'a teveccühlerinde bâd-ı şedîd ve fırtunalar olup garka karîb olarak yine Sinop'a dâhil oldu. Üçünci def'a mürşidi şeyh-i müşârunileyh Ahmed Sinobî olduğın ru'yâ-yı sâdika ile müşâhede etmeyle hulûs-ı kalb ile şeyh-i müşârunileyhden inâbet edüp usûl-ı esmâ-yı ta'lîm fukarâsından Kayyım Dede'ye sipâriş olunmağla Kırım'a avdet eylediler. Ba'de't-tekmîl icâzet olunup pederi tekyesinde post-nişîn oldu. Mûmâileyh Şeyh Azîz Efendi,

ان من الشعر لحكمته¹⁰⁹¹

mantûkı üzere şu'arâdan olmağla bu mecmû'aya birkaç ebyât-ı ma'nidârı tahrîr olunmak münâsib görüldi: “*Ayâ*

⁸⁵⁴ 19 Kasım 1695.

¹⁰⁹⁰ “Tucrâ el-riyâh bimâ lâ teşethâ el-süfûn”. Tercümesi: “Rüzgarlar gemilerin istemediği şeyleri getirir”.

¹⁰⁹¹ Hadis: “Ve inne mine's-şî'irü'l-hikme”. Meali: “Şiirde hikmet vardır”. Hadisin kaynağı için bk. Canan, a.g.e., VIII, s. 182.

ibkâ olunup yine Barabaş Seferi'ne meşgûl oldılar.

Devlet Geray Sultân ve Şahbâz Geray Sultân asker-i Kırım ile bin yüz yedi Cum'ade'l-evvelî'nin yigirmi beşinci ve çillenin tokuzuncı günü⁸⁵⁵ azîmet eylediler. Ve yine Bucak Serâskerî Gâzi Geray, Nogay askeriyle ve Kaplan Geray Çerkes haşerâtıyla kalgay sultân askerine lâhikk olup bi'l-ittifâk akın etmek üzere iken takdîre muvâfık olmamağla evvelâ kalga sultân ile Gâzi Geray meyânında adâvet zuhûr etmeğle asker-i kalgaya vâsıl olmayup ve Kaplan Geray dahı televvün-ı tab'ından nâşî esnâ-yı râhda Ten Kazağı olduğu mahallerden cüzî ganîmet ile ric'at etmegin kalgay sultân ma'iyetinde olan asker ile Uçkan ta'bîr etdikleri mahalle vusûlünde buz nerm olmağla ubûra cesâret [107^b] edemeyüp yine Gâziler Geçidi nâm mahallden hezâr meşakkatle ubûr edüp yigirmi dört mikdârı bilâ-fâ'ide zahmet çeküp avdet eylediler.

Ol seferde cühelâ-yı Tatar küffârın hınzırlarını telef etmeğle ol sefere Tonuzkıranı ta'bîr olundu. Ümerâ vü a'yân Kırım'a vusûllerinde yine Bağçesaray'a cem' olup düşmen-i dînin Kırım'a su'-i kasdin ve yine Kırım'da vâkî olan kal'alarda cebehâne ve muhâfız

sâlik olan râh-ı Hudâ'ya / Edüp ifnâ vücûdın er safâya / Sülûkünde safâ ve zevki olmaz / Şu kim meyl eyleye nakş-ı fenâya / [S]erâbıyla keşi sîrâb olmaz / Erişmezse zülâl-i vasl-ı yâra / Bu İzzî kulun azâde eyle / Ayâ âlim olan esrâr-ı râza". "Küntü kenz esrârını seyrâna düşdi gönlümüz / Sır içinde sır olan sultâna düşdi gönlümüz / Bezm-i aşkında ne mümkün içile bir dolu câm / Ol sebebdan devriyle devrâna düşdi gönlümüz / Sûret-i âlem zılâl-i zâ'il olduğın bilüp / Ol bekâ mülküdeki sultâna düşdi gönlümüz / Teşne leb ve edâ-yı hayretde gezerken sâde dil / Li ma'allah hamrı ile kana düşdi gönlümüz / Dil hüması sâye saldı çünkü her bir menzile / Zill-i arşullah ile zillâna düşdi gönlümüz / İzziyâ dilde olan gevherleri nazm eyleyüp / Dürr içinde muntazam dürdâne düşdi gönlümüz". "Kendimi kendim ile kendim perîşân eyledim / Aldanup zâhid sözüne gayrı iz'ân eyledim / Eyleyüp hâdi hidâyet çünkü geldim kendime / Kendimi kendimle bilüp hâka yeksân eyledim / Kendimi saldıkaçâ hâka izyâd oldu ziyâd / Sonra kesretten geçüp ben kesb-i irfân eyledim / Dil hüması sayd-ı dildâra derûnu azm edüp / Dâm-ı tevhid içre kendim arz-ı cânân eyledim / Kendime izzet bilüp kendi vücûdım yokluğun / Dâm dânedan geçüp kendimi sultân eyledim / [83^a] Kendine

olmamağla ta'mîre ihtiyâcın ve han-ı Kırım'ın Nemçe Seferi'ne da'vet olunmasın i'lâm edüp ümerâ-yı Şirin'den İnâyet Şah Mîrzâ ve kapu halkından Defterdâr Mustafa Ağa ve ulemâdan Soyuncu Murtazâ Efendi'yi Âsitâne'ye irsâl eylediler. Mûmâileyh Murtazâ Efendi refikleri ile pâdişâh dâ'iresine dâhil olup arz-ı mahzarı teblîğ etdikde sefere azîmetlerine müsâdefet etmeyle "Özi ve Azak Kal'aları memâlik-i Osmaniyye'den olmağla tedârüki görülmüşdür" deyu nâzikâne cevâb verüp avdet etdirdiler.

Hanı seferden afv veyâhûd da'vet makûlesi cevâb sudûr etmemegle han hazretleri mukaddemâ sâdır olan da'vete binâen bin yüz yedi Şevvâlî'nin yigirminci günü⁸⁵⁶ Bağçesaray'dan azîmet edüp Ferahkırman'a vusûlunde askerin bakîyyesi erişmek için bir iki gün ikâmet eylediği esnâda Moskov çarının Azak Kal'ası'nı muhâsarası ihbâr olunup ve imdâd talebi için müte'akiben feryâdcılar zuhûr etmeyle han, sâhib-i şefkat olmağın Nûreddîn Şahin Geray'ı ta'yîn eyledi. Ol dahı tabur-ı mezbûra hücûm ve merdâne cengler edüp etbâ'ından guzât-ı Tatar'ın nice nâmdârları şehîd olmağla bi-hasbe'l-imbân yine ceng ü kıtâl ederek Göklen nâm mahalle vâsıl oldukları işidildikde

kendin gerekse bile göresin kendini / Men arf sırrını zâhid keşf ü i'lân eyledim / Çünkü geldim İzzîyâ kendüme bildim kendimi / Kendi derdime yine kendimle dermân eyledim".

Müşârunileyh el-Hâcc Selîm Geray Han evlâdının meşhûr u mu'teberlerden Şahbâz Geray Sultân pederine nev'ân mücânebet izhâr eder ki Kumuk ve Çerkes câniblerine gitmiş idi. Bin yüz beş senesinde¹⁰⁹² Kırım'a avdet edüp der-akab pederine lühuk arzûsuyla Akkırman'a vusûlunde Hüsâm Geray Sultân'ın Mustafa Paşa ile Kamanîçe Kal'ası'na zâhire isâline amâde olduğu zamâna müsâdefet etmeyle hizmet-i mezbûreye râğbet edicek hanın veled-i sülbîsi ve hem Hüsâm Geray'dan büyük olmağın men'i kâbil olmayup bin yüz altı senesi evâ'ilinde¹⁰⁹³ hod-be-hod mevcûd olan askere serdâr olarak Kamanîçe cânibine azîmet eyledi.

Emniyyet tarîk-i emniyyesiyle bâzîrgân tâ'ifesinden mâldâr vâfir ademler refik olup Kamanîçe Boğazı ta'bîr olunan mahallde hâb-ı râhat etdiklerinde gîce yarısında beş bin mikdârı Lehlü küffâr şebhûn edüp emvâl-i tüccârı ve zehâyir-i bî-şümârı gâret eyledi. Fırsatı ganîmet add eden Nogay

⁸⁵⁶ 23 Mayıs 1696.

¹⁰⁹² 1693.

¹⁰⁹³ 1694.

Kalgay Devlet Geray ve Hacı Geray Hanzâde İslâm Geray Canıbek Geray Sultân[108^a]zâde Mehmed Geray Sultânlar'ı sene-i mezbûre Zi'lka'desi'nin yigirminci günü⁸⁵⁷ bir mikdâr asker ile ol cânibe irsâl eyledi. Ol eyyâmda pâdişâh cânibinden hana hitâben “*Bi'z-zât Azak Kal'ası imdâdına himmet edesiz veyâhûd kalgay sultânı kifâyet mikdârı asker-i Tatar ile kal'a-yı mezbûre imdâdına ta'yîn edüp ve bir mikdâr asker ile Şahbâz Geray yâhûd Kaplan Geray'ı hizmet-i mülûkânemize irsâl edesiz*” deyu Kapucıbaşı Niğdeli Ali Ağa nâme-i hümayûn ile vâsıl oldıkda han pâdişâhın emrine imtisâle mübâşeret esnâsında Barabaş hatmanı ve Şeremedoğlu dedikleri bî-imân ile yek-zebân olup Kırım'a istilâ sevdâsında oldukları şâyi' olmağla kulûb-ı ehl-i imân perîşân oldu.

Azağ'a zahîre îsâline Şahbâz Geray Sultân irsâl olunmuşdu. Edâ-yı hizmet edüp avdetinde Kazak kayıklarına müsâdefet edüp yetmişden ziyâde küffârı sakar-makar etmeğle nev'ân def'-i keder eylediler. Nâme-i hümayûn mûcibi üzere evvelâ Kaplan Geray münâsib görülmüş iken Şahbâz Geray hâzır gelmeğle mûmâileyh Kapucıbaşı Ali Ağa ile bin yüz yedi Zi'l-hiccesi'nin on beşinci günü⁸⁵⁸ Kanlıcak nâm mahallden cânib-ı

eşkıyâsı dahı yağmaya mübâşeret edüp Sultân Şahbâz Geray min-kesrû'l-bâl ric'at ederek Bucak havâlîsinde kûşenişîn oldu. İşbu haber ümerâ-yı zaviyyü'l-ihtirâmın mesmû'ı oldıkda melâmet ve i'tirâz etmeyüp sultân-ı müşârunileyhin kalb hüznünü el-mukadderât diyerek tesliye eylediler. Ol esnâda Moskov çarına tâbi' Ukranya keferesinden Pani nâm cesûr-ı meşhûr beş on bin mikdârı küffâr-ı melâ'ine serdâr olup emvâl-i Müslimîni gâret ederek Mayak Azîz Geçidi'nden Nehr-i Turla'yı ubûr ve Yanık Palankasın ve Kızılunârın yağma ederek Han Kışlası'na mürûr etdikde hanın nedîm-i hâssı olan Dervîş Hüseyin'i esîr edüp bûriyâya basmakdan ictinâb eden mizâc-ı nezâket imtizâc sâhibi ehl-i keyf boynuna ip takup yalın baş ve yalın ayak sabâha dek sürüyerek bir mahalle nüzûl eylediler. Dervîş-i müşârunileyh “*Böyle eziyyet ve hakâret ile küffâr elinde giriftâr olmakdan ölmek bin katına a'lâdır*” deyu kendüsünün katline bahâne içün durduğı mahllinden bülend-avâz ile “*Serâşkeriniz kimdir? Ana fâ'ideli bir sözüm vardır*” deyu feryâd eyledikde nefy ümîdiyle dervîş-i mezkûru Pani-yi mesfûrın huzûrına götürdüler. Dervîş-i dil-rîş Pani-yi bî-imânın lisân-ı Türkî'ye vâkıf olduğın ma'lûmı olmağla ağzına geldiğı envâ'-yı

⁸⁵⁷ 21 Haziran 1696.

⁸⁵⁸ 16 Temmuz 1696.

orduya azîmet eyledi. Ve ol gün han dahi üç dört bin Tatar askeriyle Azak cânibine azîmet eyleyüp esnâ-yı râhda otuz kırk aded tuz arabaları ile yetmiş seksan mikdârı Moskov küffârına mülâkât edüp hakîr add ederek hücûm etdiklerinde: “<i>Sanma her hâzır ta’âmı sana kismetdir yemek / Mümkün olmazdır yemek belki çıkar mahzâ nemek</i>” mefhûmınca mesfûr mel’ûnlar arabaları ile tahassun edüp ve iki aded şahî toplarına ve olduğu tüfenglerine fitil etmeyle niceler şehîd ve nicesi zahm-dâr olup me’yûsen avdet eylediler. Ol esnâda küffâr-ı hâk-sârın Azak Kal’ası’na istilâ ettiği [108^b] istimâ’ olunup “<i>Yine kizb olmak ihtimâli var</i>” deyu avdet etmediler. Bin yüz sekiz Muharremi’nin beşinci günü⁸⁵⁹ Yılcık nâm mahallde Tatar bahâdırlarının meşhûrlarından Sarı Gâzi⁸⁶⁰ nâm dilâver himmet ve tecessüs ederek bir iki dil getirüp söyletdiklerinde küffârın Kal’a-yı Azağ’a duhûlü muhakkak olmağın avdet edüp bilâ-fâ’ide hezâr meşakkatle Şahkirman Palankası mukâbilinde vaz’-ı hıyâm edüp ârâm eylediler. Mûmâileyh Sarı Gâzi’yi hilkat-ı emniyyesinde sarı olup ve ceng ü sefer meşakkatleriyle sûreti nev’ân tebdîl olunmağla bir har-ı lâ-yefhem makûlesi akıldan kör düşmen-i dîn zann edüp dil getirüp avdetinde şehîd	şetmler ile düşnâm eder. Kâfir-i mesfûr tebessüm ederek “<i>İşbu düşnâmdan maksûdın beni iğzâb edüp kendini i’dâm etdirsek gerekdir. Bilürem ki benim hakkımda kasîde inşâd edüp medh ü senâ etmek ihtimâlin yokdur. Hâzır ve gâ’ib zemm-i düşnâm edersin. [83^b] Seni katl etmekden bana fâ’id-i â’id olmaz. Ancak altûna tebdîl edüp bir nice zamân ıyş u nûş ederiz lâkin sen çeledi âdem ve söz anlar merdüme benzeyorsun. Sana bir bârgir bindirsünler ve minba’d cevri eziyyet etmesünler</i>” deyu izhâr-ı beşâset eyledi. Dervîş-i tiryâki mesfûr-ı nâ-pâke hitâben “<i>Etbâ’ın olan Kazak-ı bî-mazak tutduklarında altûn tam’ayla cebime uğursuz kulların sokup sebebi hayâtım ve re’îs-i mâlım olan hokka-yı afyonumu alup me’mûllerinin hilâf-ı zuhûr etmeyle toprak makûlesi şey-i hasîs zann ederek toprağa bırakup ‘Kehl aynında kimi kimise (...) / Beni esrâr-ı lebi eyledi hayrân ancak’ üslûbınca (beni biçare) dem-beste ve hayrân eylediler</i>” deyu güzel ta’bîrinden kâfir-i mesfûr mahzûz olup ba’zı müdâvâ için gezdirdiği afyonundan bir mikdâr afyon verüp bâ’is-i hayâtı olduğu çok zamân mürûr etmedin El-Hâcc Selîm Geray Han iki esîr irsâl edüp istibdâl tarîkiyle tahlîs etdikden sonra mûmâileyh Dervîş Hüseyin kendi

⁸⁵⁹ 4 Ağustos 1696.

⁸⁶⁰ Kelime metinde sehven غازدی şeklinde yazılmıştır.

oldı. Mezbûr Şahkirman Palankası kurbünde vâkî Nusretkirman Kal‘ası’nda beş on bin mikdâr küffâr olmağla ol gîce sabâha dek at üzerinde olup ihtimâm eylediler. Bu esnâda Cankirman beşlülere dil getirüp söylediklerinde Şeremedoğlu ve Barabaş hatmanı ve Pani nâm bî-imânı berren Cankirman Kal‘ası’na ve elli aded kayık ile bir mikdâr melâ‘in Özi Boğazı’ndan Karadeniz’e duhûl edüp Akkirman havâlîsin gâret edecekleri ma‘lûm olacak mezbûr boğazın muhâfazasına me‘mûr olan fırkateler ale’l-a‘cele vâsıl olup küffâr-ı hâk-sârın beş aded kayıkların içinde olan mel‘ûnlarıyla bahr-i ademe gark eylediler. Mesfûrlar dahı ehl-i İslâm sefînelerinden şevâyeli ta‘bîr olunur bir kayığı düşürüp söylediklerinde “<i>Gâzi Geray Sultân umûmen Bucak askeri ve Serâsker Yûsuf Paşa otuz bin Rumili gazîleri ve bir vezîr-i nâmdâr dahı on bin asker ile Akkirman ve Cankirman muhâfazasına me‘mûrlardır</i>” deyu cevâb etmeleriyle, دروغ مصلحت امیز / به از راست فتنه انکیز⁸⁶¹ mefhûmınca küffârın kulûbını havf istilâ	nakl ederdi. Sene-i mezbûre ya‘ni bin yüz altı Rebî‘ü’l-âhiri’nde¹⁰⁹⁴ hân-ı Kırım ikâmet ettiği Ruscuk Kasabası’ndan Edrene’ye da‘vet olunmağla bilâ-tevakkuf azîmet eyledi. Ol sene kalgay sultân bi’l-cümle Kırım’a askeriyle Bucak[‘da] kışlayup vatan arzû edenleri me‘zûnen Kırım’a avdet etmişlerdi. Han-ı âlişân Edrene’ye vâsıl olup pâdişâh huzûrında ve sâ‘ir mahallerde olsun müşâverelerde bulunup sefer tedârûki için me‘zûnen Kırım’a avdet eylediler. Mâh-ı Cum‘ade’l-evveli evâ’ilinde¹⁰⁹⁵ Akkirman’a vâsıl olup vakt-i şitâ olmağın hezâr meşakkatle mâh-ı mezbûrın evâhirinde¹⁰⁹⁶ Bağçesaray’a dâhil oldılar. Bir iki gün mürûrundan sonra yol zahmetinden kadem-i mübâreklerinde olan nikris illeti zuhûr etmeyle birkaç gün taşra çıkmadılar. Ol esnâda Şahbâz Geray Sultân Kamanîçe zahîresi bakîyyesin isâle me‘mûr olup hareketleri berd-i şedîd ile buz olmaga mevkûf iken nehirler bozulmak değil hava mülâyim olmağın yağmurun kesretinden nâşî her bir dereler dahı deryâ-yı azîmden ibâret olmuşdı. Sultân-ı hamîyyet-iştihâr mütevekkilen alallah bin yüz altı Recebi’nde¹⁰⁹⁷ şüc‘ân-ı Tatar-ı

⁸⁶¹ “Durûğ-i maslahat-âmîz / Bih ez-râst-i fitne-engîz”. Tercümesi: “Uzlaştırıcı yalan fitne çıkaran doğrudan iyidir”.

¹⁰⁹⁴ Kasım/Aralık 1694.

¹⁰⁹⁵ Aralık 1694.

¹⁰⁹⁶ Ocak 1695.

¹⁰⁹⁷ Şubat/Mart 1695.

edüp otuz aded kayıkların ihrâk ve on adedin **[109^a]** Nehr-i Özi’de ibkâ ve kendüleri Çorka sâhiline firâr etdiklerin ellerinden bir esîr Müslim bir takrîb ile halâs olup haber vericek teftîşine ümerâyı Kırım’dan Âdil Şah Mîrzâ me’mûr olmağın bir iki dil getirüp muhbîr-i mezbûrın haberi muhakkak olmağla mevcûd olan fırkate ve çekdirmeler ta’yîn olundu.

Azak cânibine me’mûr olan Kalgay Devlet Geray Sultân ve Nûreddîn Şahin Geray Sultân Yamansadak dedikleri Nogay tâ’ifesiyle Kertemeli Konur nâm mahalle vâsıl olduklarında Moskovlu’ya tâbî’ olan Kalmuk-ı bed-mahlûkdan Azak Kal’ası’na altı bin ve Kuş Kulle nâm harâbe altı bin melâ’in ta’yîn edüp kıral-ı bed-fi’âlin kendisi bilâd-ı mel’anet bünyâdına ric’at eyleyüp Taman ve Temruk Kal’aları nev’ân emn ü itminân üzere oldılar. Han-ı müşârunileyh Kanlıcak nâm mahallde hüzn ü melâl üzere evkât-güzâr olurken Kazak tâ’ifesinden bir mikdâr melâ’in on aded kayık ile bir gîce Karadeniz’den ubûr edüp Kırım nâhiyelerinden Burunili nâm kariyyeye yanaşup emvâlini nehb ü gâret ve ricâl ve nisâdan nice Müslimîn’i esîr ve şehîd edüp ba’dehu Cankirman kurbünde vâkî adalara hurûclarından asker-i Tatar habîr olmağla küffâr-ı

merdân-ı kâr-zâr-ı mübârizân-ı girüdâr ile sûreten zâhire isâli ve fi’l-hakîka kendüye şebhûn eden Lehlü melâ’ininden ahz-ı intikâm için azîmet eyledi.

Zahîre teslîm etdikden sonra kavm-i mesfûrın hâkimi olan hatman-ı la’inin temekkün etdiği İlbaş¹⁰⁹⁸ nâm kasabasına istilâ niyyetiyle azîmet edüp hudûd-ı mah’hûda duhûllerinde sekiz bin mikdâr Lehlü askeriyle Boyar-ı nâmdâr aşîkâr olmağın tertîb-i kar-zâr olunup şemşîr-i ibdâr ile birbirlerinin hâllerin istifsâr etdiklerinde inâyet-i Perverdigâr ile küffâr-ı murdâr münhezimen firâr edicek **[84^a]** sultân-ı müşârunileyhin teveccühü hatman-ı dûzahı karar diyârına olmağla akab-gîrlik kaydında olmayup yine cânib-i azîmetine ılgâr eyledi. Akkirman’dan hareketlerinin sekizinci günü mahall-i maksûda vâsıl olup sabâh necâhında kal’a-yı mesfûra üç mahallden ihâta ve muhâsara ederek sihâm kazaların derûn-ı kal’aya yağmur gibi yağdırdılar. Ve hatman-ı la’în dahı sultân-ı vâcibü’l-ihtirâma derâhim tüfeng ve birkaç top kumaş-ı ateş-renk gülleleriyle tebrîk-i kudüm ederek kal’adan hurûc ve hisârın verâsında zirve-i tekebbür urûc edüp kîtâle mübâşeret eyledi.

Şüc’ân-ı Tatar-ı cânfedâ ve ser-nisâ mesfûrın sadâ-yı top ve tüfenk lâf-ı jâj-

¹⁰⁹⁸ Kelime Ş nüshasında “İlba” olarak yazılmıştır.

mesfûr kayıkların yakup kendileri kamış içine firâr etdiklerinde bin yüz sekiz Safer'in guresinde⁸⁶² Sa'âdet Geray ve Kaplan Geray ve Mengli Geray ve Cankirman muhâfız ve serâsker paşa ve deryâ askeri dahı berren ve bahren cihâd ü gazâyâ müheyyâ iken yine mel'ûnlardan cornik ta'bîr etdikleri zevrak-ı sagîre râkib olup Çorka sâhiline hurûcları mesmû' olıcak asker-i Tatar erişüp katl etdiklerinden mâ'adâ iki yüz mikdârını esîr edüp muğtenem oldılar. Mukaddemâ kayıklardan hurûc edüp kamışa firâr eden hınzırlar toprakdan **[109^b]** kal'a edüp tahassun etmeleriyle mukâtelede çok nüfûs telef olmak ihtimâli olmağın Kırım ve Nusretkirman'dan esîr etdikleri Müselmânları emvâl ü eşyâsıyla ıtlâk etmek üzere sulh olunup Kaplan Geray Sultân mübâşeretiyle Müslimîn esîrleri tahlîs olunup küffârın cümlesi âlâtlarına ta'arruz olunmayup donanma serâskeri olan Ahmed Paşa yedine teslîm olundu. Ve paşa dahı ahde vefâ ve sulhe ri'âyet edüp mesfûrları mahallerine îsâl eyledi.

Han-ı Kırım mâh-ı mezbûrın yigirmi beşinci günü⁸⁶³ Or Kal'ası'na vusûlünde kendi etbâ'ından mâ'adâ asker-i⁸⁶⁴ Tatar'ı hânelerine avdetine icâzet verüp kendüsi

hevâ kadar kulaklarına asmayup iki gün ale't-tevâli ceng eylediler. Üçüncü gün öyle vaktinde kılıç elde etek belde Allah Allah diyerek yürüyüş etdiklerinde küffâr-ı hâk-sârın âlem-i vücûdda karâra mecâli olmamağın diyâr-ı ademe firâr edüp hâsıl-ı dârü'n-nirân oldılar. Ol esnâda hatman-ı bî-âr Arabî değil Türkîce dahı bilmez câhil-i ebter ise de ancak,

من نجى برأسه ففرح¹⁰⁹⁹

mefhûmından gâfil olmamağla beş altı ademiyle firâr edüp dâhil-i hisâr oldu. “Dem-i a'dâ ile deşt-i cihânı lâlezâr etdi” mefhûmınca meydân-ı vegâ düşmenden tenhâ hisârın taşrasında olan hâneler ve dükkânlar resm-i Tatar üzere ihrâk-ı bi'n-nâr olunup top ve cebehâneleri bi't-tâm nasîb-i ehl-i İslâm oldu. Ol vakte dek ganîmete iltifât olunmayup ba'dehu İlbav'ın ötesinde üç konak mahalle değin at ve bisatları mükemmel âdemler intihâb olunup akın içün irsâl olundu. Lisân ile takrîr ve kalem-birle tahrîr olunmak hayyiz-i imkândan hâric bî-hesâb ganîmetlerle avdet eylediler. Sultân-ı zî-şân envâ'-yı iğtinâm ve ahz-ı intikâm-birle mesrûr-ı handân Aslatin memleketi tarafından Nerh-i Turla'yı ubûrlarında hatman-ı bî-iz'ân kendüsine mahsûs dört aded top-ı kal'a-kûbu geçürmek mümkün olmamağla nehr-i mezbûra pinhân

⁸⁶² 30 Ağustos 1696.

⁸⁶³ 23 Eylül 1696.

⁸⁶⁴ Kelime metinde sehven عسكرى şeklinde yazılmıştır.

¹⁰⁹⁹ “Men necâ be-ra'sihi fekad rabeha”. Tercümesi: “Kim ki kellesini kurtarırsa kazanır”.

kal'a-yı mezbûre muhâfazasında olduğu esnâda Temeşvar etrâfında olan asker-i Osmanî, pâdişâh-ı sâhib-kıranın himmetiyle tabur-ı makhûrın serdârı olan Nalkıran'ın askerine kılıç kıranı eyleyüp ve Şahbâz Geray ve ma'yyetinde olan asker-i Tatar'ın dahı selâmet haberleri vâsıl olmağla Bağçesaray'a avdet eyledi. Karadeniz yalılarında olan kal'alar muhâfızası ve deryâ hizmetlerine me'mûr olan donanma-yı hümâyûn umûrî hana müfevvez olmağla sefâ'in-i mezbûrenin ol havâlîlerde bulunmaları ehemmiyet umûrdan iken ashâb-ı sefinenin avdetleri husûsında han hazretlerine recâ ve niyâzları olmağın han-ı şefkat-nişân ricâlarına müsâ'ade eyleyüp izn mektûblarını atâ eyledi. Han-ı Kırım'a nâme-i hümâyûn îsâline me'mûr olan Çakırcıbaşı Hasan Ağa ba'de-zin dâmâd-ı pâdişâhî olup ve vezâret rütbesini dahı ihrâz edüp ve müddet-i medîde vâlî-yi Bağdad dahı olmuştur.

Kırım'dan avdetinde a'yân-ı Kırım'dan Merdân Ali Ağa Özi'ye varınca ma'yyetine me'mûr olmağla esnâ-yı musâhebetde birgün mûmâileyh Merdân Ali Ağa, ricâl-i Devlet-i Aliyye'nin istihdâm etdikleri hüddâm belki: “*Yakın olmak [110^a] dilersin gel*

eylediler. Akkirman'dan teveccühlerinin yigirmi ikinci günü Kamanîçe'ye vâsıl olup taraf-ı Âsitâne'ye,

چنين بادا هميشه دشمن دين¹¹⁰⁰

mefhûmı üzere tahrîr etdikleri arz-ı mahzar ile Ketanağaç nâmında bir mu'teber Boyar ve altı nefer topçı ve iki aded top ve bayrakların dahı irsâl ve ihdâ kıldıkdan sonra muğtenem ve mesrûr Akkirman'a gelüp me'mûr olduğu serâskerlik hizmetinde bezl-i makdûr eyledi.

Sene-i mâzîde Moskov keferesinin berren ve bahren tedârûki ve Kırım câniblerine sû'-i kasdıyla ve Kırım kal'alarından Ferahkirman ve Çungar ve Rubat ve sügür sâ'ir seng-i harâbî ve cebehâne ve müstahfızından hâlî olduğu ve han ve kalgay dahı seferden afvı Sultân Ahmed-i sâni Âsitâne'ye arz u i'lâm olunup ulemâ-yı [84^b] Kırım'dan Göz Abdullâh Efendi¹¹⁰¹ irsâl olunmuştur. Edrene'ye vusûlünde Sultân Ahmed vefât edüp ve Sultân Mustafa cülûs etmeğle bi'zzât pâdişâhın sefere azîmeti zamânına müsâdefet etmeğle gayrı recâlarına müsâ'ade olunup ancak Bayrak Ağası Frenk Osman Ağa, hanı sefere da'vet içün bin yüz altı Şa'bân'nda¹¹⁰² Bağçesaray'a dâhil oldu. Ahâlî-yi Kırım

¹¹⁰⁰ “Çonîn bād hemîşe doşmen-i dîn”. Tercümesi: “Din düşmanı her zaman böyle olsun”.

¹¹⁰¹ Bu isim Seyyid Mehmed Rızâ'nın eserinde “Aynî Abdullâh Efendi” olarak geçmektedir (bk. Söylemez, a.g.e., s. 291).

¹¹⁰² Mart/Nisan 1695.

alâka iktisâb eyle/ Soyun terk eyleyüp tâc-ı kabâyı pîrehenden geç” fehvâsı üzere gölmekden geçürüp oğul ittihâz etdikleri gulâm-ı sîm-endâm ki nesl-i dînde kendülere berâber ve dâmâd olup alâka-yı sıhriyye ile duhterlerine hemser olurlar. Ammâ “Lüleye münâsib ateş komadın” deyu ednâ bahâne ile beş yüz ve bin değnek urup rüsvây ederler. “Elhamdülillah Kırım’da encileyn kimselere öyle horluk etmezler” deyu ricâle ta’rîz edecek Hasan Ağa “Belî. Buyurduklarınız gerçektir. Anları velî-ni ‘metleri envâ’-yı meşakkatlî hizmetlerde istihdâm ve cüzî bahâne ile darb-ı şedîd dahı ederler: ‘Zillet erbâbı olur bâb-ı ilâhîde azîz / Halk câmi’de el üzere getürür papuşun’ fehvâsınca anlar dahı ol zillate sabr ü tahammülleri mukâbelesinde kimi vezîr-i sâhib-i serîr ve kimi mâlikdir. Ehm ü denânîr olup sıyt-ı gınâlarıyla âlemi teshîr ederler. Ammâ ricâl-i Tatar’ın en a’lâ rütbesi Şah Bolat Ağa gibi vezîr olmak değil midir? Ana değnek değil bir sille bile çokdur” deyu iskât ettiği meşhûrdır.

Müşârunileyh Şahbâz Geray Sultân âlâ-kadrü’t-tâkat dîn ü devletde pesendîde hizmetlerde bulunup husûsen Mure ve Tise nâm palankalar fethinde ve iktizâ eden çapullarda bezl-i makdûr ettiği cümlelerin meşhûdu olmağla manzûr-ı pâdişâhî ve nâ’il-i eltâf-ı nâ-

da’vet ve hatt-ı şerîf kıra’ât olunup müşâvere esnâsında a’yân-ı Kırım’dan Merdân Ali Ağa Kalmuk tarafından gelüp Moskov melâ’ininin tedârük-i azîmin ihbâr edecek ahâlî-yi Kırım’a ıztırâb hâsıl olup “Civâr-ı memleketimizde düşmen zuhûr etmişken sâhib-i memleket olan han bulunmamak cidden münâsib değildir” deyu tekrâren mahzar-ı sâbık mazmûnında yine bir mahzar dahı irsâline ittifâk etdiklerinde hân-ı nüktedân fermân-ı pâdişâha itâ’atde zerre mikdârı noksânı sezâ görmeyüp sâ’ir ahvâle müsâ’ade olunmağla anları recâ ederek bir mahzar tahrîr ve irsâline Abdülkerîm Efendi ta’yîn ve tebrîk-i cülûs hediyyesi içün pâdişâhlara lâıyk câriye-i bî-nezîre ve gulâm-ı sîm-endâmlar arasta kılınup Osman Ağa ma’iyyetiyle deryâdan azîmet olundu. Ol esnâda Azak muhâfızı kethüdâsı Moskovlu’dan birkaç esîr getürmegle istintâk olundıkda kavm-i mesfûr tedârük-i mevîr ile Azak ve Kırım câniblerine sû’-i kasdını ihbâr edecek kethüdâ-yı mezbûr esîrleri dahı ulâğ bârgirleriyle Âsitâne’ye irsâl olundu. Mukaddemâ Venedik keferesi Sakız Cezîresi’ne istilâsında kal’a muhâfızı Hasan Paşa kapu arasında habs olunup Selîm Geray Han recâsıyla ıtlâk ve Kefe beğlerbeyliği ihsân olunmuşdu.

Sultân Mustafa cülûsında rikâb kâ’im-makâmı olup yerine Kırım

mütenâhî olup me'zûnen avdet edüp ve bin yüz sekiz senesi Cum'ade'l-evvelî evâhîrinde⁸⁶⁵ Bağçesaray'a dâhil oldu. Moskov lâ'ini Kırım'ın za'if hâli ve Devlet-i Aliyye'nin Nemçe düşmeni ile iştigâli olduğunu bilüp her taraftan hücum etmegin kavm-i Tatar top ve tûfengsiz kendüligine mukâbeleye kudreti olmadığından asker ve cebehehâne talebiyle Âsitâne'ye arz-ı mazhar göndermişlerdi. Gönderdikleri âdemleri Ramazân-ı **[110^b]** Şerîf'in evâ'ilinde⁸⁶⁶ Bağçesaray'a avdet eyleyüp niyâz etdikleri mâddelerden ancak Çorka ve Özi Boğazları'na beş on aded katırğa ve berren bir mikdâr asker ile Yûsuf Paşa ta'yîn olunup müşârunileyh Şahbâz Geray Sultân'ı bir mikdâr asker-i Tatar ile Sinte Seferi'ne da'vet ederek tırkeş bahâ ve sekban akçe ile nâme-i hümayûn vürûd etdikde hazîn ve gamgîn oldılar. Ol zamân kavm-i Moğol hâkimi olan Kalmuk Hanı Ayuke mel'ûn zümre-i Tatar ile etdüğü ahdini nakz edüp Nogay tâ'ifesinden Yedisân Kabîlesi anların civârlarında olmağın mesfûrlara mü'ellefetü'l-kulûb olmuşlar idi.

Tevâfuk-ı dîn muktezâsınca mezbûr Yedisân mîrzâlarının mu'teber ü serfirâzı Togan Mîrzâ ve sâ'irleri cânib-i İslâm'a meyl edüp hudûd-ı İslâm'a

ümerâsından Murtazâ Paşa olmağla mûmâileyh Hasan Paşa'yı Sa'âdet Geray Sultân Cankirman'a varınca teşyî' edüp avdet eyledi. Han-ı âlişân Sadr-ı a'zam Sürmeli Ali Paşa'ya irsâl ettiği câriye ve gulâm makûlesi hediyyeleri müşârunileyhin azline müsâdefet etmeğle Ssadr-ı a'zam-ı cedîd Elmas Paşa'ya teslîm olundu. Ol esnâda Bahr-i Azak'da Moskov sefineleri aşikâr olmağla Akdeniz yalılarına hasâret etmek endîşesi kılup ehl-i İslâm'a tekdîr eyledi.

Bin yüz altı Ramazânı'nda¹¹⁰³ pâdişâhın hatt-ı şerîf ve mu'tâd-ı kadîm üzere tırkeş bahâ ve sekban akçesi ve ümerâya dahı hil'at-ı fâhireler ile vürûd etmeğle müşâvere içün ahâlî-yi Kırım da'vet olundıkda nâme mefhûmı ma'lûmları ve Nemçe Seferi'ne gitmek hilâf-ı marazîleri olmamağın mîr-i Şirin Oraktimur icâbet etmediğinden ahâlî-yi Kırım'ın ekseri dahı ana mütâba'at etdiler. Han-ı nüktedân "*Teklîf-i [85^a] sefer içün olmayup belki fesh-i azîmete dâ'ir müşâvere içündür*" deyu tağrîr ederek tekrâren yarlığlar tahrîr ve irsâl etmeğle Bağçesarayı'na bi'l-cümle azîmet ve dâhil oldılar. Han-ı âlişân, fermân-ı pâdişâha itâ'at husûsında cândan sa'y u ihtimâm eyledi. Ammâ ahâlî vilâyet-i Moskov cânibinden hakîkat-i

⁸⁶⁵ Aralık 1696.

⁸⁶⁶ Mart 1697.

¹¹⁰³ Nisan/Mayıs 1695.

revâne olmak alâmetleri âşikâr olmağla anları imâle ve kulûbünü cezb etmek için Küncab nâm oğlunu hediyeyle ile anlara irsâl eyledi. Mel'ûn-ı mesfûr mezbûr mîrzâlara erişüp pederi tarafından me'mûr olduğu iğvâlarını tebliğ eyledikde kabûl etmeyüp belki Kaşka ta'bîr etdikleri ba'zı ümerâsının dilin kesüp ve ba'zısını sakar-makar eyleyüp min-ba'ad Nehr-i İtil'den su içmek mümkün olmamağla Kırım hanına kendülerinin nakl etdiklerini i'lâm ve kendülere münâsib bir mahall ta'yîn olunmasını recâ ederek bir âdem irsâl eylediler. Han-ı Kırım dahı Çerâkise hudûdında Nehr-i Urup sâhilinde iskân olunmak üzere yarlığ tahrîr etdirüp umûrları Devlet Geray Sultân'a tafvîz olundu. İşbu ahvâl Kalmuk'da kalan Nogay tâ'ifesinden Camboyluk Kabîlesi'nin mesmû'ı olup anların dahı kulûbı İslâm'a meyl edicek müşârunileyh Devlet Geray Sultân'a âdem irsâl eylediklerinde [111^a] sultân-ı nâmdâr Haydar-ı kerrâr gayret ü hamîyyet-şî'âr bilâ-te'hîr mevcûd olan askeriyle Kalmuk cânibine azîmet eylediler.

Mûmâileyh Camboyluk Kabîlesi, sultânın azîmeti mesmû'ları olduğu gibi cânib-i İslâm'a teveccüh etdiler. Mel'ûn-ı mesfûr Ayuke'nin mesmû'ı olmağla evlâdının mu'teberlerinden Cabdarcab'ı, on iki bin kilâb ile mukaddeme-i asker

hâle vukûf-ı tâm tahsîl etmek için iki ay mikdârı Nemçe Seferi te'hîr olunmak üzere tedbîr edüp âhirkâr ol seferde karâr eylediler. Ol esnâda Moskov Çarı'nın Kırım ve Azak üzerine ve Lehlü hatmanın Özi cânibine azîmet etmekde ittifâkları şâyi' olup han ve ahâlî-yi Kırım hayrân oldukları esnâda yine pâdişâh tarafından bir mu'teber kapucıbaşı gelüp "*El-hâletü'l-hazihi civârınızda asâr-ı düşmen âşikâr olmadıysa bir sâ'at evvel ordu-yı hümâyûna vâsıl olmak*" mazmûnında nâme-i hümâyûn getürmeğle han "*Ale'r-re's ve'l-ayn*" diyerek sefer tedârükine iştigâli esnâsında Moskov memleketinden Azak Kal'ası'na gelince yigirmi iki menzil zehâyir tertîb olup kal'a-yı mezbûre muhâsara için leşker-i bî-hudûdına bir serâsker ta'yîn olup Barabaşı hatmanı ile müttefiken Kırım üzerine asker-i lâ-yu'ad hareket etdikleri şâyi' olıcak Nemçe Seferi'nden ferâgat olundu. Ol eyyâmda yine pâdişâh tarafından "*Azak Kal'ası bir palanka mesâbesindedir. Moskov istilâ etdikde Sakız Hisârı gibi dışların kırarak alınmak mukarrerdir. Ancak maslahat budur ki asker-i Tatar ile ordu-yı hümâyûn cânibine sür'at edüp dîn ü devlet hizmetinde bulunasız*" deyu hatt-ı hümâyûn ile mu'anven ekîdnâme-i hümâyûn sâdır olmağla hân-ı Kırım fermân-ı pâdişâha itâ'ate binâen ordu-yı

edüp ve anun akîbinden oğlu diğeri Küncab'ı altı bin kilâb ve yine ziyâde mu'temedi olan bir mel'ûnı serâsker edüp dört bin kelb-i akûr ile irsâl edüp ve kendisi dahı on iki bin sebük-bâr süvâr kafadâr olup Bahr-i Zakkum misâli asker-i İslâm'ı dört taraftan ihâta ve hücûm eylediklerinde müşârunileyh Devlet Geray Sultân-ı sâhib-kıran-ı zamânın deryâ-yı şecâ'ati cûşa gelüp: “*Şecâ'at şöhreti tutmuş cihânı / Olup meydân-ı cengin kahramânı / Senâ-hanı oluben zâl ü Rüstem / Olurlardı görse ana sâni*”.

Gâh tîr-i bârân ve gâh tiğ-i yarân ile gazâ-yı rüstemânî ve cihâd-ı kahramânîler etdikde: “*Görenler okudular merhabâlar / İşidenler eder hayır du'âlar*”,

أناس على مشرب رؤسهم⁸⁶⁷

üslûbı üzere ol cengde bulunan Tatar-ı şecâ'at-şî'âr ve Nogay-ı düşmen-şikâr her biri meydân-ı vegâda başlar keserek, saflar sökerek kanlar dökerek, merdâne dilîrâne cengler edüp evvelâ Cabdarcab ve sâniyen Küncab kilâbları münhezimen firâr edüp ve sâlisen Ayuke Han-ı bî-'âr dahı târumâr ve Nehr-i İdil kenârında vâkî derbende firâren ilgâr eyledi. Sultân-ı müşârunileyh düşmen-i dîni makhûr ve Camboyluk Kabîlesi'ni ehl ü ıyâl eşya vü emvâlleriyle küffâr elinden tahlîs

hümâyûn tarafına azîmet eyledi.

Lâkin ahâlî-yi Kırım'ın ekseri fûnûn-ı Arabî'de ricâl iseler de Türkçesi'nde ricâl olduklarından nâşî atf-ı karîne evlâ meselesi mazmûnından agâh olmalarıyla hanın askerine kılet ârız oldu.

Bi-hasbe'l-imbân cem' etdiği asker-i Tatar-ı endek-şümâr ile bin yüz altı Zi'l-ka'desi'nin on beşinci günü¹¹⁰⁴ Or handakına vâsıl oldu. Ertesi günü Yalınızağaç nâm mahalle vardıklarında üç gün arâm ve etrâf-ı eknâfdan asker cem'ine ihtimâm eylediler. Ol eyyâmda Özi sâhilinde vâkî Gâzikirman Palankası'ndan Moskov melâ'ininin hücûmın i'lâm ve şikâyet ederek müte'âkıben feryâdcılar gelmeyle hân-ı merhamet-unvân kendi kâ'im-makâmı olan ağayı Kırım'da mevcûd selâtin ve harb[e] kâdir işgüzârlar ile imdâda ta'yîn ve zamân-ı karîbde Donanma-yı Hümâyûn ile asker-i Osmanî vürûduyla teşbîr [85^b] ederek kendüsi me'mûr olduğu cânibe azîmet eyledi. Mâh-ı Zi'l-hicce beşinci günü¹¹⁰⁵ henâzir-i küffâra çarhcılık unvânıyla serdâr olan mel'ûn, Koyunsuyı nâm mahallin kenârına vürûd edüp ve der-'akab kıral-ı bed-fi'âlin zuhûrın Or Muhâfızı Sa'âdet Geray Sultân mektûb-ı i'lâm tahrîr ederek han tarafına irsâl

⁸⁶⁷ “En-nâs âlâ meşrebi rusehem”. Tercümesi: “İnsanlar başlarının üstünde”.

eyledikten sonra ol mahallde sâbit-kadem⁸⁶⁸ olup pederi olan han-ı Kırım'a,

ان يكن منكم مائة صابرة يغلبوا مائتين⁸⁶⁹

[111^b] belki,

قد كان لكم ايته في فئتين⁸⁷⁰

âyet-i kerîme fehvâsı üzere olan feth ü nusretlerini yalnız bir bölükbaşı firdevs-i â'lâya revân olduğunu tefsîr ü i'lâm ve firâr eden mesfûr mel'ûnların üzerine varup müceddeden cihâd ü kîtâl etmek istîzân eyledikde han-ı dakîkadân *"Her umûrda husûsen ceng ü kîtâlde [c]ümlede Afrasiyâb ve Remze-i Rüstem-i zâl fen, belki bî-nezîr olmağla Kalmuk-ı bed-mahlûkun ne firârına ve ne karârına i'timâd olunmaz. O kadar Müslimîn'i küffâr elinden tahlis, gerek uhrevî ve gerek dünyevî çok ganîmetdir"* deyu tekrâren kîtâle izin vermemegin avdet eylediler.

Ol esnâda Kırım'da olan Tatar bahâdırları dil getürüp söylediklerinde *"Kıral-ı bed-fi'âl ve Barabaş Kazağı'nın dahı tedârüki vardır"* deyu haber vermegle,

قدم لخروج قبل الولوج⁸⁷¹

mefhûmınca bin yüz sekiz senesi Zi'l-hiccesi'nde⁸⁷² Ferahkirman taşrasında

eyledi. Nûreddîn Şahin Geray ve mirlivay-ı Şirin ve sâ'ir rûkûb ve nüzûle kâdir guzât-ı Müslimîn Gâzikirman Palankası'na imdâd için nefîr-i âm ederek sa'y u ictihâdları hengâmında *"Moskov çarının karındaşı seksen binden mütecâviz küffâr ile Azak Kal'ası muhâsara-yı medîd ile kîtâl-i şedîd edüp kal'anın ba'zı mahallerin rahne-dâr eyledi"* deyu arz-ı mahzar ile feryâdcılar gelmeyle bilâ-te'hîr han cânibine irsâl eylediler. Bir iki gün mürûrunda Özi kenârında Gâzikirman kurbünde vâkî Şahkirman Palankası'na küffârın hücumı mesmû'ları olmağla imdâda ittifâk ederek süvâr olup kabîl-i subh-ı sâdıkdâ hisâr-ı sâbıkâ lâhikk oldılar. Küffâr-ı murdâr akîblerinden vürûd edecek imdâdlarına tevakkufundan nâşî hisâr-ı mezbûrı muhâsarada bir az te'hîr etmeleriyle asker-i İslâm Akgöl nâm mahallde arâm edüp düşmen ahvâli teftîş için etrâfa câsuslar ta'yîn eylediler.

Nehr-i Özi kenârın sû-be-sû cest ü cûd ederek tabur-ı makhûr Gâzikirman'a karîb Sasık Çokrak nâm mahalle mürûr etdiklerin mu'âyene edüp ihbâr eylediler. Der'akab Gâzikirman ahâlîsi feryâd u

¹¹⁰⁴ 27 Haziran 1695.

¹¹⁰⁵ 17 Temmuz 1695.

⁸⁶⁸ Metinde "Sabit" kelimesi mükerrer yazılmıştır.

⁸⁶⁹ Âyet: "İn yekune minkum mi'etun sâbiretun yağlibû mi'eteyn", *Kur'an*, el-Enfâl 8/66'dan iktibas. Meali: "Sizden sabreden yüz kişi, onlardan iki yüz kişiye galip gelir".

⁸⁷⁰ Âyet: "Kad kâne lekum âyetun fi'eteyn", *Kur'an*, Âl-i İmran 3/13'den iktibas. Meali: "Şüphesiz karşı karşıya gelen iki orduda sizin için büyük bir ibret vardır".

⁸⁷¹ "Kademü'l-hurûc kable'l-vülûc". Tercümesi: "Dahil olmadan önce çıkışı düşün".

⁸⁷² Haziran/Temmuz 1697.

Yalınızağaç nâm mahalle azîmet olduğu esnâda Kalgay Devlet Geray Sultân tarafından irsâl olunan Kalmuk esîrleri vâsıl olup haber-i sâbıkı tasdîk ve Kalmuk hanının Moskov çarına imdâd etdüğün ihbâr eyledi. Ol esnâda pâdişâh tarafından Kapucıbaşı Hasan Ağa nâmında bir ağa gelüp “*Gâzikirman Palankası zabt olunup Yûsuf Paşa’nın yedd-i hamîyyetine teslîm olunması murâd-ı hümayûnumdur*” deyu nâme-i hümayûn ibrâz etmeğle hân-ı âlîşân fermân mûcibince yarlığlar tahrîr ve Şahbâz Geray bir mikdâr Tatar ile yine orduya Hacı Geray Hanzâde İslâm Geray’ı kalgay sultân ma’iyyetine ve Maksûd Geray Bucak umûrına irsâl eyledi. Ve ahvâl-i düşmen tefahhus için etrâf u eknâfa guzât-ı Müslimîn’i neşr ü irsâl edüp ihtimâm üzere olduğu eyyâmda pâdişâh [112^a] tarafından silahşor ağa vâsıtasıyla Nehr-i Tuna mâverâsında vâkî cümle umûr hana müfevvez olup ve Kerş Kal’ası Serâskerî İzmirli Ali Paşa ile Özi cânibine azîmet etmek bâbında nâme-i hümayûn vârid olmağla Ali Paşa olduğu mahallde kâ’im olup düşmen ahvâline ıttılâ’ hâsıl oldıktan sonra nakl eder deyu müşâvereleri esnâsında şecâ’at ile meşhûr olan guzât-ı Tatar’dan Selmân Mîrzâ kendi etbâ’ından yalnız

istimdâd ederek mahzar-ı mersiyeleri vâsıl olıcak anı dahı cânib-i hana irsâl eylediler. Ol esnâda “*Kıral-ı bed-fi’âl askerinin Kırım’a itâle-i yedd etmek ihtimâldir*” deyu Çekçeke nâm mahalle kapu halkıyla Nûreddîn Şahin Geray ve Çungar Geçidi’ne kabîleleriyle Şirin ümerâsı ve tecessüs-i ahvâl ve dil ahzı makûlesi hizmetlere yine ümerâ-yı Şirin’in şeci’ ü gayûr ve mu’teber ü meşhûrlarından Abdülaziz Mîrzâ me’mûr olundu. Mâh-ı mezbûrın yigirmi ikinci günü¹¹⁰⁶ Moskov boyarlarından Şeremedoğlu dedikleri hilekâr bir mikdâr esrâr-ı küffâra serdâr olup Gâzikirman Palankasının sekiz gün muhâsara eyledi. Henüz kal’a içinde bir ferde zahm erişmemiş iken ehl-i İslâm’a havf istilâ etmegün mâl u cânları emân olmak şartıyla miftâh-ı kal’a[yı] teslîm eylediler. Küffâr-ı Rus mu’tâd-ı menhûsları üzere şîşe-i emânî şikest etmeğle cümlelerin esîr ve mevcûd atların dahı nehb ü gâret eylediler. Ve Botkalı Kazağı’ndan dört yüz mikdârı Kazak ceng ü kıtâl olmadın Nusret[86^a]kirman’ı istilâ etmeğle ol havâlîde vâkî Mübârekkirman ve Şahkirman Palankası ahâlîleri meskenlerin tahliye ederek firâr eylediler. Ol nâkesleri muâhezeye me’mûr olan Zâlim Mustafa Ağa’ya bulundukları mahallden ahz ve Ferahkirman Kal’ası’na

¹¹⁰⁶ 3 Ağustos 1695.

habs edüp bilâ-fâ'ide zahmet eyledi. Kavm-i Tatar kal'a cenginde hissedâr olmamağla üç dört gün Gâzikirman havâlisinde ser-gerdân olup bi'l-ahere ahvâli han cânibine i'lâm ederek mahsûs âdem irsâl eylediler. Ve Şahkirman Palankası'nda mevcûd olan zehâyir makûlesi eşyâyı nakl etmek mümkün olmamağla ihrâk-ı bi'n-nâr edüp herkes hânesine avdet eylediler. Ol esnâda Botkalı Kazağı Kılburun Hisârı verâsında sâkin ehl-i İslâm'ın hânelerin ihrâk edüp ve Ferahkirman kurbünde vâkî Kart Kazak nâm mahalle sefineler ile duhûl etmegin yayla ta'bîr olunan mevzî'de Or Kâ'im-makâmı Zekeryâ Ağa'yı zahm-dâr ve on nefer Müselmânı esîr-i giriftâr etdiğı Sa'âdet Geray Sultân'ın mesmû'ı olıcak her hânedan bir nefer âdem tahrîr ve Ferahkirman Kal'ası muhâfazasına tesyîr eyledi. Ol ana gelince müte'âkiben irsâl-i mahzarlar han hazretlerine Vidin Kal'ası kurbünde vâsıl olıcak ahâlî-yi Kırım tecemmu' edüp *"Civârımızda taraf taraf düşmen zuhûr etmişken bizim ve sizin memleketimizden uzak bulunmamız münâsib değildir. Gürûhumızla ric'at ederiz"* deyu hana sıklet eylediler. Ol esnâda Kalgay Devlet Geray hasta bulunup İnâyetşah Mîrzâ nâm bir şahs Kırım'a avdete dâir ba'zı güftâr-ı irâdî esnâsında hanın yakasından tutup beyaz sakalına dahı mûmâs olarak izhâr-ı

husûnet eylediğın mûmâileyh kalgay-ı âlicenâb müşâhede edüp şahs-ı mezbûr katl murâd eyledikde hastalıktan mâ'adâ *“Bir fitneye bâ'is olur”* deyu sabr ile mu'âmele eyledikleri kendülerinden menkûldür. Ol bî-şu'ûrların kelâm-ı pür-kusûrlarından hân-ı gayûra aslâ fûtûr gelmeyüp *“Hezâr meşakkatle Ordu-yı Hümâyûn'a karîb olmuşken bir hizmetde bulunup avdet etmek pâdişâha hıyânetdir”* deyu cevâb-ı kat'î etdiklerinde dahı mücâb olmadıklarından nâşî bi'z-zarûre Kalgay Sultân ile askerin ekserinin ric'atine müsâ'ade olundu. Ba'dehu bir mikdâr âdem ile şitâb ederek kalgay-ı âli-cây Ferahkirman'a vusûlinde ahâlî-yi Kırım'ın hana etdikleri evzâ'ından nâşî infi'âlin izhâr ederek müşâvere için Bağçesaray'a müctemi' olmak üzere yarlığlar irsâl eyleyüp da'vet eyledi. Anlar dahı *“Bu cem'iyetden [86^b] murâd sefer ise her birimiz hâzır u müheyyâyız”* deyu icâbet etmediler. Kalgay-ı nîk-rey münfa'il oldu ancak,

درمع الد هر كيف مدار¹¹⁰⁷

mefhûmınca haber ile mu'âmele eyledi.

Bin yüz yedi Muharremi evâ'ilinde¹¹⁰⁸ her karyeden ikişer âdem ihrâc edüp nûreddîn sultânı Azak Kal'ası imdâdına irsâl eyledi. Ve kendisi Ferahkirman muhâfazasına azîmet edüp

¹¹⁰⁷ “Dur ma'el-led her keyfe mâdâr”. Tercümesi: “Dünyadaki rahatlığımıza imkan sağlayınız”. Tercüme için bk. Söylemez, *a.g.e.*, dipnot 2754, s. 298.

¹¹⁰⁸ Ağustos 1695.

ahâlî-yi Kırım'ın evzâ'ların han-ı Kırım, Devlet-i Aliyye'ye arz u i'lâm eyledi. Nûreddîn sultân Kal'a-yı Azağ'a vâsıl olup merdâne dilîrâne ceng ü gazâlar eyledi. Hatta şüc'ân-ı Arab'dan Seyyîd Hasan nâm bir merd-i şecî' tiğ-i cânsitânı ile seksen kâfiri katl edüp kafadârlardan zümre-i Bektâşiyân şâ'irleri “*Anda seksen kelle kesdi bir Arab*” demek makûlesi kasîde-i senâ inşâd eylediler.

Sene-i mezbûre Rebî'ü'l-evvelin sekizinci günü¹¹⁰⁹ pâdişâhın Şebeş¹¹¹⁰ ve Lugoş ve Lipova Kal'aları'nı feth ü teshîr ve Vetirân taburı demegle meşhûr olan küffârı kahr u tedmîr etdiği ve hân-ı Kırım'ın dîn ü devletde pesendîde hizmetler vücûda getürüp sa'y-ı meşkûr olduğu ve işbu haberler şâyi' olduğu esnâda kiral-ı bed-fi'âl Azak Kal'ası'nı muhâsaradan ferâgat eyleyüp ric'ati ve hân-ı Kırım'ın gânimen ve sâlimen avdeti makûlesi ihbâr-ı sürûr vâsıl olmağla ahâlî-yi Kırım şâd u handân oldılar. Barabaş melâ'îni Gâzikirman Palankası'na istilâ ve Moskov kiralı toksan gün Azağ'ı muhâsara etmeğle ahâlîsi envâ'-yı zahmete mübtelâ olduklarından mâ'adâ mukâbilinde Şans ta'bîr etdikleri birkaç havâle kulleler ihdâs ve mükemmel cebehâne ve zehâyir ile üç bin mikdârı küffâr muhâfazaya

¹¹⁰⁹ 17 Ekim 1695.

¹¹¹⁰ Sebeş.

ta'yîn etmegın “Eğer yaz günü bu binalar tahrîb ve kış eyyâmında kilârları hükmünde olan Barabaşı memleketleri gâret-birle ta'zîb olunmazsa hareket-i haşerât zamânı olan vakt-i bahârda mur u mâr misâli küffâr hudûd-ı İslâm'a husûsen milket-i Kırım'a intişâr ederek ızrâr etmeleri mukarrerdir” deyu Âsitâne'ye i'lâm edüp ve âdet-i kadîmeleri üzere at semirdüp sefere amâde olunmak için her bir kasabaya münâdiler ta'yîn eylediler. Ol esnâda Botkalı Kazağı hâkimine sulhe dâ'ir mektûb irsâl olup müddet-i medîde cevâbı zuhûr etmemegle beş on Kazak tutulup istintâk olundıkda “Mektûb mefhûmuna vâkıf bir kimse bulunmadığından bir bilür âdem teftiş için uzak mahalle ademler irsâl olunmağla te'hîr olundı” deyu cevâbı [87^a] nâ-hâb eylediler.

Sene-i mezbûre Rebî'ü'l-âhîrin on birinci günü¹¹¹¹ hân-ı Kırım Bağçesaray'a dâhil olup sefer meşakkatinden nâşî vücûdında maraz-ı şedîd ârız olup ümerâyı Kırım Bağçesaray'a cem' olup kalgay-ı âlî-cây ve Nûreddîn Şahin Geray ile Barabaş seferine dâ'ir müşâvereleri esnâsında meşhûr-ı enâm Şahbâz Geray Sultân Çerkes serâskeri olup ve Kaplan Geray Sultân Kırım'a avdet etmek üzere karar verilmiş iken Şahbâz Geray Sultân

¹¹¹¹ 19 Kasım 1695.

pederi kurbünden dūr olmağı sezâ görmeyüp serâskerlikden ibâ etmeğle Kaplan Geray Sultân yine mansıbında ibkâ olundu.

Ba‘dehu Barabaş Seferi’ne tedârük olunup bi-emr-i Hudâ ol sene kış mülâyim olup buz yok iken Kazağ’ın inâdından nâşî Kalgay Devlet Geray Sultân ve Şahbâz Geray Sultân rûkûb ve nüzûle kâdir ümerâ vü a‘yân ile bin yüz yedi Cum‘ade’l-evvelî’nin yigirmi beşinci ve çillenin tokuzuncı günü¹¹¹² Kırım’dan hareket eylediler. Ve yine hanın evlâd-ı kirâmından Bucak Serâskerî Gâzi (Geray) Sultân asker-i Nogay ile ve Kaplan Geray Sultân dahı tâ’ife-i Çerâkise ve sâ’ir cem‘ine kâdir olan haşerât ile azîmet edüp kalgay sultân askerine lâhikk olmak üzere ittifâk etmişler iken evvelâ Devlet Geray ile Gâzi Geray aralarında adâvet zuhûr etmeğle vaktiyle asker-i kalgaya vâsıl olmadı ve Kaplan Geray dahı televvün tab‘ı iktizâsı azîmetinden rücû‘ edüp esnâ-yı râhda Ten Kazağı’nın kolay mahallerinden cüzî ganîmet ile ric‘at eyledi. Kalgay sultân dahı ma‘iyyetinde olan külliye tlü asker ile Uçkat nâm geçide vâsıl olup buz olmadığından ubûra cesâret edemeyüp metânet ümîdiyle Gâziler Geçidi nâm mahalle şitâb edüp hezâr ıztırâb ile ubûr eylediler. Yigirmi

¹¹¹² 1 Ocak 1696.

dört gün bilâ-fâ'ide hayvânâta ta'zîb ederek avdet eylediler. Ancak cühelâ-yı Tatar küffâra ızrâr kasdıyla mekûlât-ı küffâr olan hınzırın tiğ-i ibdârlarıyla katl etmeyle ol sefere Tonuzkıranı demegle şöhret-şi'âr oldu. Kırım'a vusûllerinde Bağçesaray'a cem' olunup ba'de'l-müşâvere küffârın Kırım'a su'-i kasdin ve serhadlerde vâkî olan kal'alarda cebehâne ve muhâfız asker olmadığı ve sügür-ı memleket ta'mîre muhtâc olduğu ve hân-ı Kırım Nemçe Seferi'ne da'vet olunmak recâsın arz-ı mahzar edüp ümerâ-yı Şirin'den İnâyetşah Mîrzâ ve kapu halkından Defterdâr Mustafa Ağa ve zümre-i ulemâdan Soyuncu Murtazâ Efendi'yi âla cenâhü'l-isti'câl Âsitâne'ye uçurdılar. Mahzarın cevâbı vürûduna değin Kırım ahâlîsinden ashâb-ı iktidârın havâyic-i aslîyyesinden [87^b] hâric mevâşîler ta'dâd olunup kal'aların levâzımına sarf olunmak için cem'-i nükûda ittifâk etmişleriken ba'zı dühimmetlerin muhâlefetleri sebebiyle vücûd-pezîr olmadı. Şeyh Murtazâ Efendi refikleriyle pâdişâh dâ'iresine dâhil olup mahzarların tebliğ etdiklerinde “*Vûkelâ-yı devlet sefere azîmet üzere oldukları zamâne müsâdefet itmeleriyle ricâl-i Osmanî mizâcları nezâket üzere düzilmegin Özi ve Azak Kal'aları memleket-i Osmanîye'den olmağla tedârükin görülmüşdür*” deyu nâzikâne

cevâb verüp avdet etdirdiler. Ve sâ'ir husûsa ve ale'l-husûs hân-ı Kırım'ı seferden afv veyâhûd da'vete dâ'ir bir cevâb etmediler. Han-ı nüktedân mukaddemâ vârid olan fermâna binâen sefer tedârüki edüp bin yüz yedi Şevvâli'nin yigirminci günü¹¹¹³ Bağçesaray'dan hareket edüp Ferahkirman'a vusûlinde bakîyye-i askere intizâr ile bir iki gün arâm eyledi. Ol esnâda Moskov çarı Azak Kal'ası'nı muhâsara etmeyle müte'âkiben feryâdcılar zuhûr edicek hân-ı merhamet-unvân Nûreddîn Şahin Geray'ı bir mikdâr şüc'ân-ı Tatar ile imdâda irsâl eyledi. Sultân-ı müşârunileyh vâsıl olup deryâ-yı zakkum misâli tabur-ı makhûrın üzerine hücûm ederek merdâne cengler eyledi. Ammâ etbâ'ından nice kimseler şehîd olup ve niceleri dahı yaralanup lâ-i'lâc olmağla minba'd arâma mecâl olmamağın bi-hasbe'l-imkân,

نحن الكرارون لا الفرارون¹¹¹⁴

deyu şîrâne dilîrâne girüdâr ederek Günmelek nâm mahalle vusûli haberi şâyi' olmağla Kalgay Devlet Geray ve Hacı Geray Hanzâde İslâm Geray ve Canıbek Geray Sultânzâde Mehmed Geray Sultânlar sene-i mezbûre Zi'l-ka'desi'nin yigirminci günü¹¹¹⁵ bir mikdâr Tatar ile yine ol cânibe irsâl olundılar.

¹¹¹³ 23 Mayıs 1696.

¹¹¹⁴ "Nahnü'l-kerrârün lâ el-fîrârün". Tercümesi: "Biz döne döne saldıranlarız, firar edenler değil".

¹¹¹⁵ 21 Haziran 1696.

Hilâf-ı âdet Bucak havâlîsinde sâkin Nogay mîrzâlarına hitâben emr-i âlî sâdir olup ve hazîne ve hil'at-ı fâhirelerle mahsûs kapucıbaşı gelüp asker talebinde olmağın ümerâ-yı Kırım hasedlerinden nâşî sefer-i hümâyûna icâbet etmediklerinden mâ'adâ Bucak askerine dahı muhâna't üzere oldılar.

Han-ı Kırım-ı dakîkadân, anların bu evzâ'ında kulak asmayup hezâr va'd u va'id ile Kırım'dan üç bin adem ihrâcına râzı olmuşlariken televvün-i tabî'atlerinden yine nizâmları perîşân oldu. Han-ı tahammül-unvân,

دارهم مادمت فی دارهم¹¹¹⁶

mefhûmınca müdârâdan gayra mecâl olmamağın yine hayr ile mu'âmele eyledi. Azak ahâlîsi muhâsaradan nâşî muzâyakaların i'lâm ederek mahzarları vürûd etmegle hân-ı şefkat-nişân cem'ine kâdir oldığı asker-i Tatar ve bir mikdâr zahîre ile Şahbâz Geray Sultânı serâsker edüp Azak cânibine [88^a] imdâda ta'yîn eyledi.

Bucak tarafından taleb olunan askerin cem' ve ihrâcında ibrâm ve bir sâ'at evvel ordu-yı hümâyûna lâhikk olmağla sa'y u ihtimâmları eyyâmında “Civâr-ı Kırım'da düşmen-ı dîn zuhûr etmediyse alâ cenâhü'l-isti'câl bu cânibe gelesiz. Eğer mâni' olursa bir mikdâr guzât-ı Tatar ile evlâd-ı kirâmınızdan bir

¹¹¹⁶ “Dâreham mâdamet fî dâreham”. Tercümesi: “Yenmemiş paradaki para”.

sultân sipehsalâr edüp bu tarafa isâl edesiz. Ba‘dehu kendiniz dahı bu tarafa erişmegle sa‘y u ictihâd üzere olasız” deyu nâme-i hümayûn vâsıl olmuşiken der‘akab “*Kendiniz bi‘z-zât Azak Kal‘ası imdâdına himmet edesiz. Eğer mâni‘ olursa Kalgay Devlet Geray Sultân‘ı kifâyet mikdârı asker-i Tatar ile Azak imdâdına ta‘yîn edüp ve bir mikdâr Tatar ile Şahbâz Geray yâhûd Kaplan Geray Sultân‘ı taraf-ı mülûkânemize irsâl edesiz”* deyu pâdişâhın kapucıbaşlarından Niğdeli Ali Ağa ile bir nâme-i hümayûn daha vâsıl olıcak bihasbe‘l-imkân fermân-ı pâdişâha itâ‘at esnâsında Barabaş Hatmanı Şeremedoğlu dedikleri kelb-i akûr ile yek-dîl olup Kırım’a istilâ sevdâsında oldukları şâyi‘ olmağla ehl-i İslâm’a keder ârız oldu.

Azak imdâdı ve zahîre isâline me’mûr olan Şahbâz Geray Sultân edâ-yı hizmet ile avdetinde Azak deryâsı kenârında bir mikdâr Kazak kayıklarına müsâdefet edüp yetmişden izdiyâd küffâr-ı murdârı sefer-makar etdikleri haberi vâsıl olmağla nev‘ân def‘-i keder eylediler. Ordu-yı hümayûna isâl için evvelâ Kaplan Geray Sultân me’mûr olmuşiken tahvîl olunup üç şecâ‘atin şahbâzı olan Şahbâz Geray Sultân’a tahmîl olundu. Bin yüz yedi Zi‘l-hiccesi’nin on beşinci günü¹¹¹⁷

¹¹¹⁷ 16 Temmuz 1696.

Kanlıkak'dan hareket edüp hân-ı âlişân Azak cânibine ve Şahbâz Geray Sultân ordu-yı hümâyûna azîmet eylediler. Sabıkü'z-zikr Murtazâ Efendi'nin reh-nümâlığı cem'-i asker husûsında hezâr muhâlefetlere bâ'is oldu. Ancak hân-ı gayû[r] aslâ fütûr gelmeyüp yine gayret vererek ve tergîb ederek üç dört bin âdemi hareket-i kasriyye ile cânib-i Azağ'a tahrîk eyleyüp esnâ-yı râhda otuz kırk tuz arabalarıyla yetmiş seksen mikdârı Moskov Kazağı'na müsâdefet etmeyle “*Rişte-i la'l lebi Şirazî helvâdır bana / Gûy yarım gâziler Şiraz Şehri'nden elezz*” üslûbınca gazîler helvâsı zann ederek ekl ü bel' etmek sevdâsıyla melâ'în-i mesfûrın üzerlerine hücum etdiklerinde mesfûrlar âdet-i murdârları üzere arabaların metres edüp iki aded şahin toplarına [88^b] fitil ve dârhem tûfenglerin dahı efşân edicek ehl-i İslâm'dan nice kimseler şehîd ve niceleri dahı mecrûh-ı şedîd olarak me'yûsen avdet eylediler. Esnâ-yı girüdârlarında Azak Kal'ası unveten küffâr eline giriftâr olduğu ihbâr olunmağla kelâm-ı mesnû' olmak ihtimâliyle yine ric'at etmediler. Şüc'ân-ı Tatar'ın meşhûrlarından Sarı Gâzi nâm merd-i mümtâzü'l-akrân tecessüs ederek ahz u zabt etdiği esîrlerin istintâk için han huzûrına te'sîr edüp avdetinde mûmâileyh akrânın serfirâzı bahâdır Sarı

Gāzi ismi Sarı (müsemâmîsî) dahı sarı olmağla basîret gözi kör olan bir şahs-ı mezkûr mûmâileyh düşmen-ı dîn zann edüp üzerine sinân itâle ederek rûh-ı revânın firdevs-i aşiyân eyledi.

Han-ı müşârunileyh bin yüz sekiz Muharremi'nin sekizinde¹¹¹⁸ Yalancık ismiyle müsemmâ mahalle vâsıl olduklarında küffâr-ı murdârın Azak Kal'ası'nı zabt edüp telvîs etdikleri mesmû'ı olıcak def'-i keder ümîdiyle nehr-i Sûd kenârında olan asker-i Nogay'a lâhikk oldılar. Ümerâ-yı Kırım ol mahalde dahı arâm etmeyüp hânelerine avdet için hana etdikleri sıkletleri hanın kulağına girmeyüp iki gün bir yerde ikâmet etmemek üzere Özi kenârı ile hareket ederek Karaçokrak nâm mahalle vâsıl olduklarında lisân-ı Tatar'da May ta'bîr etdikleri hayl-i vahşî zuhûr etmeyle emvâl-i küffâra bedel ol hayvân-ı bî-günâhı sayd u iğtinâm eylediler. Ol esnâda Abdûlvahhab nâm bir civân kayd-ı sayd ile ziyâdece şitâb edüp üç güne dek askerden nâ-bûd olup etrâfa ademleri ta'yîn olmağın bilüp getürdiler. Asker-i Kırım ol esnâda Şahkirman Palankası kurbünde olup Nusretkirman Kal'ası'nda beş on bin mikdârı küffârın cem'iyyeti olmağla sabâha dek atlarından inmeyüp basîret üzere oldılar. Ol esnâda Cankirman'ın beşlü ağaları cest ü cûd

¹¹¹⁸ 7 Ağustos 1696.

ederek ahz ettikleri Kazaklar istintâk olundıkda “Şeremedoğlu ve Barabaş hatmanı ve Pani berren Cankirman Kal’ası’na ve elli aded kayık ile bir mikdâr küffâr Özi Boğazı’ndan Karadeniz’e duhûl ve Akkirman havâlîsin gâret etmege azîmet etmişlerdir” deyu ihbâr edecek mezbûr boğazın muhâfazasına me’mûr olan fırkateler acelelen vâsıl olup melâ’in-i mesfûrın beş aded be-nâm kayıkların hark içinde olan mel’ûnları bahr-i ademe gark eylediler. Mesfûrlar dahı ehl-i İslâm sefînelerinden şevâyeli ta’bîr olunur bir kayık [89^a] düşürüp istintâk ettiklerinde “Giriftâr olan ehl-i İslâm Gâzi Geray Sultân umûmen Bucak askeriyle ve Serâsker Yûsuf Paşa otuz bin Rumili gazileriyle ve bir vezîr-i nâmdâr dahı on bin neferiyle Akkirman ve Cankirman Kal’ası muhâfazasına me’mûr olmağla an-karîb gelmek üzeredirler” deyu cevâb etmeleriyle,

دروغ مصلحت امیز / به از راست فتنه انگیز¹¹¹⁹

mefhûmınca küffârın kulûbüne havf istilâ eyleyüp kendi elleriyle otuz aded kayıkların ihrâk ve on adedin nehr-i Özi’de ibkâ ederek kendileri Çorka sâhiline firâr ederler. Ellerinde giriftâr olan ehl-i İslâm’dan bir yiğit firâr edüp selâmete vâsıl olmağla haber vericek vukûf-ı tâm hâsıl etmek içün tefîşine

¹¹¹⁹ “Durûğ-i maslahat-âmîz / Bih ez-râst-i fitne-engîz”. Tercümesi: “Uzlaştırıcı yalan fitne çıkaran doğrudan iyidir”.

ümerâ-yı Kırım'dan Âdilşah Mîrzâ me'mûr olup bir iki dil getürüp istintâk olundıkda mezbûr yiğitin sözün tasdîk etdiklerinde bulunan mahallden ahz u ityânları için mevcûd on firkateler ve çekdirmeler ta'yîn olundu.

Azak Kal'ası etrâfında imdâd ve muhâfaza tarîkiyle deşt-i hayretde kalan Kalgay Devlet Geray ve Nûreddîn Şâhin (Geray) ve sâ'ir sultânlar Yamansadak ta'bîr olunan Nogay tâ'ifesiyle Kertemeli(?) Konur nâm mahalle selâmet vâsıl oldukları ve Moskovlu'ya tâbî' Kalmuk-ı bed-mahlûk bilâd-ı Kırım'a tasallut ve istilâdan keff-i yedd edüp Azak Kal'ası'na altı bin ve lâne-i gurâb misâli harâb kuş kulleye dahı altı bin nefer-i melâ'în ta'yîn ederek kıral-ı mel'anet-nihârın bilâd-ı nuhûset bünyâdına gidüp Taman ve Temrük Kal'aları ahâlîsi emn ü itminân üzere oldukları ve Babadağı Serâskeri Yûsuf Paşa, Bucak ve Rumili askeri ile Özi câniblerine azîmet etdikleri ihbâr-ı meserret-asârları vâsıl olup umûm u hümûm istilâ ve hücûm etmeyle hazîn olan kulûb-ı Müslim'in ateşleri teskîn olundu. Han-ı âlîşân dahı hüzn ü melâl ile evkât-güzâr olduğı Nehr-i Sûd-i bî-sûd sâhilinde avdet edüp (Kanlıcak) Deresi'ne dâhil oldu. Birkaç gün ol mahallde arâmı esnâsında Kazak dürdîlerinden bir mikdâr melâ'în-i bî-dîn on aded kayık ile bir

mahalde gizlenüp Nehr-i Özi'den Karadeniz'e dâhil olarak bir karannu gîcenin zamân-ı bî-amânında deniz yalısında vâkî Kırım nâhiyelerinden Burunili karyesine yanaşup nehb ü gâret ve ricâl ü nisâdan nicesini şehîd ve nicelerini dahı esîr etmeyle küllî hasâret edüp ba'dehu Cankirman kurbünde vâkî adalara hurûclarında asker-i Tatar habîr olmağla mesfûr murdârları havf istilâ etmegin kayıkların ihrâk-ı bi'n-nâr ve kendileri tonuz gibi kamış [89^b] içine firâr eylediler.

Bin yüz sekiz Saferi guresinde¹¹²⁰ hanın evlâd-ı kirâmından Sa'âdet Geray ve Kaplan Geray ve Mengli Geray benâm sultânlar ve Cankirman muhâfızı ve serâsker pâşâ ve emîr-i deryâ berren ve bahren müheyyâ olmağla mesfûr hınzırlar Nehr-i Özi'de sâ'ir olan sefinelerden çırnık ta'bîr etdikleri zevrak-ı sagîrin her birlerine dörder nefer kürek çekerin râkib olup Çorka'dan hurûcları asker-i Tatar'ın mesmû'ı olıcak süvâr olarak ol cânibe ılgâr eylediler. Ve sollarında pinhân u girizân ve ta'me-i şemşîr ü sinân olduklarından mâ'adâ mesfûr hınzırlardan iki yüz mikdârı küffâr guzât-ı Tatar'a girifdâr oldu. Mukaddemâ kayıkların ihrâk edüp Çorka sâhiline firâr eden melâ'in hücum-ı guzât-ı Müslimîn'den emîn olmak için tonuz gibi hafr-ı zemîn

¹¹²⁰ 30 Ağustos 1696.

edüp toprakdan hısn-ı hasîn etmegin top ve tûfenglerine açıktan yakın varmak mümkün olmamağla metris tedârükleri esnâsında Tatar'ın umûr-ı dîdeleri mesfûrlar ile kıtâlde çok cân telef olur deyu sulhü münâsib görüp Kırım ve Nusretkirman'dan esîr olan Müselmânları emvâl ü eşyâsıyla redd ve mesfûrların dahı âlet ve cemî'-i mev[c]ûdâtına ta'arruz olunmayup Donanma-yı Hümâyûn'a serâsker olan Ahmed Paşa cümlesini mahalline isâl etmek üzere akd-i sulh eylediler. Minvâl-i meşrû' üzere Kaplan Geray Sultân yediyle yeden-bi-yedin pâşâ-yı müşârunileyh teslim olundu.

Han hazretleri mâh-ı mezbûrın yigirmi beşinci günü¹¹²¹ Or Kal'ası'na dâhil olup kendi etbâ'ından mâ'adâ cümle askere hânelerine avdete icâzet verdi. Kendisi kal'a-yı mezbûre muhâfazasında sâbit iken Temeşvar tarafında asker-i Osmanî Nalkıran-ı bî-imân leşkeri saf bağlayarak ve mukâtelelerinde inâyet-Perverdigâr ile leşker-i küffâr münhezim olunup ve Şahbâz Geray Sultân ve ma'îyyetinde olan kâmilü'l-imânın selâmet haberi dahı vâsıl olmağla birkaç gün kesb-i safâ veistirâhat için sulh, mâh-ı mezbûrede¹¹²² Bağçesaray'a azîmet eyledi. Karadeniz yalılarında vâkî olan kal'alar muhâfazası ve bahren dahı iktizâ

¹¹²¹ 23 Eylül 1696.

¹¹²² Eylül 1696.

eden hizmetler edâsı için me'mûr olan Donanma-yı Hümâyûn Kırım'da kışlamak husûsında iskelelerinden kangı mahallde murâd ederlerse han hazretlerine tafvîz olunup sâdır olan fermân kendi âdemi ile isâl olundu. Sefîneler Kırım'da kışlamak ehemmi umûrdan iken ashâb-ı seffîne İstanbul'a avdetleri husûsında niyâz etmeleriyle hân-ı merhamet-nişân ricâllerine müsâ'ade mektûbların [90^a] ihsân eyledi.

Han hazretlerine nâme-i hümâyûn isâline me'mûr olan Çakırcı Hasan Ağa ba'de-zîn pâdişâh dâmâdı olup vezâret rütbesiyle ber-vech vâlî-yi Bağdad dahı olmuştur. Müşârunileyhin İstanbul'a avdetinde a'yân-ı Kırım'ın meşhûrlarından Merdân Ali Ağa Özi Geçidi'ne varınca teşyî' ve ma'îyyetine me'mûr olmağla esnâ-yı kelâmda ricâl-i devletin istishâb etdikleri hüddâm belki “*Suyun terk eyleyüp tâc u kabâya pîrehenden geç*” ve dahı “*İlik gibi geçirdim yakadan öksüzce bir tıfıl*” mazmûnları üzere gölmeğinden ve yakasından geçirüp “*Gazelin güzel okuruz yine ederiz ânı gehî ten tene*” mefhûmınca bedeni kendi bedeni mesâbesinde oğlan ittihâz etdikleri gulâm-ı sîm-endâm ki nesl ü dîn ü mezheb ü meşrebde kendüleri ile ser berâber ve mütesâviyetü'l-ikdâm ve ba'zıları dahı yeğen ve dâmâdlık

	makûlesi takzit-i(?) tâm hâsıl ederlerken <i>“Şişe kırdın ve su dökdün ve lüleyle münâsib ateş komadın”</i> deyu bu makûle sehv-i cüzî için bin beş yüz değnek urup rüsvây ederler. <i>“Hamd olsun hele Kırım’da ol makûle rüsvâyılık olmaz”</i> dedikde Hasan Ağa hüsn-edâ sâhibi olmağla tebessüm ederek <i>“Buyurduklarınız gerçektir ancak: ‘Zillet erbâbı olur bâb-ı ilâhide azîz / Halk câmi’de el üzere getirür papuş’ fehvâsınca meşakkatlü hizmetlerde ve envâ’-yı zilletlerde olurlar. Ammâ ba’dehû kimi vezîr-i sâhib-i serîr ve kimi dahı fakirlikden halâs olup ganî ve mâlikdir. Ehemm ü denânir olurlar. Kırım hüddâmı ganî olmak değil belki efendi yolında baş ve cânıyla hizmetlerden mâ’adâ,</i> <i>مضى خالد و المال تسعون درهما / وعادو رأس ماله</i> <i>ثلث درهم¹¹²³</i> <i>mefhûmınca re’s-i mâlların dahı harc edüp ekser müflis kalurlar. Şimdi ricâl-i Tatar’ın han vezîri olan sadr-nişîn-i a’lâsı Şah Bolat Ağa değil midir? Ana değnek değil bir sille çokdur”</i> deyu cevâb etdiği meşhûrdır. Müşârunileyh Şahbâz Geray Sultân dîn ü devletde pesendîde hizmetler vücûda getirüp husûsen Mura ve Tise nâm palankalar feth olundıkda ber-

¹¹²³ “Madî-i hâlidû ve'l-mâl tis'eûn dirhemâ / Ve âdeû r'es-i mâle sülüs dirhem”. Tercümesi: “Doksan dirhem para biriktirenler yola çıktılar. Döndüklerinde dirhemlerinin üçte biri kalmıştı”. Tercüme için bk. Söylemez, a.g.e., dipnot 2918, s. 315.

	muktezâ-yı hâl ahâlîsine iktizâ eden katl ü istisâl husûsında etdiği hıdemât-ı pesendîdesi cümlelerin meşhûrî olmağla pâdişâhın eltâf-ı mâlânihâyelerine nâ'il olup izn-i pâdişâhî ile avdet ederek bin yüz sekiz senesi Cum'ade'l-evveli evâhirinde¹¹²⁴ Bağçesaray'a dâhil oldu. Ahâlî-yi Kırım'ın za'f-ı hâli Devlet-i Aliyye'nin Nemçe düşmeni ile iştigâli olmağla Moskov melâ'îni firsaddır deyu her taraftan hücûm ve istilâyâ müheyyâ olmağın kavm-i Tatar top ve tûfensiz hod-be-hod mukâbeleye [90^b] kudretleri olmadıklarından nâşî cebehâne ve asker talebiyle Âsitâne'ye def'âtla arz u mahzar gönderüp istirhâm etmişlerdi. İrsâl etdikleri adamlar sene-i [mezbûre] mâh-ı Ramazân evâ'ilinde¹¹²⁵ Bağçesaray'a vâsıl olup niyâz etdikleri maddelerinden ancak Çorka ve Özi Boğazları'na beş on aded katırğa ve firkate ve berren bir mikdâr asker ile Yûsuf Paşa ta'yîn olundu. Matlûblarından nâkıs olduğundan mâ'adâ [b]i-hükm-i kazâ pâdişâh hazretleri Sinte Seferi cânibine azîmet etmeğle tırkeş bahâ ve sekbân akçesi irsâl edüp hizmet-i ma'îyyetlerine hanın oğlundan efrât-ı şecâ'at ve yümn-i kadem ile müşârun-bi'l-benân olan Şahbâz Geray Sultân'ı bir mikdâr asker-i Tatar ile da'veti mutazammın fermân vâsıl oldu.

¹¹²⁴ Aralık 1696.

¹¹²⁵ Mart/Nisan 1697.

Ol esnâda ahâlî-yi Kırım müşâvere edüp düşmen-i dînin vusûlinden mukaddem herkes amâde olmak üzere taraf taraf münâdîler nidâ etdirdiler. Kalmuk-ı bed-mahlûkın nesl-i nâ-pâkından ol eyyâmda Moğol hâkimi olan Ayuke Han zümre-i Tatar ile etdiği sulh u emânların şikest etmeyle meskenleri ta'yîn olmak sebebiyle,

الا من اكره وقلبه مطمئن بالإيمان¹¹²⁶

üslûbınca melâ'în-i mesfûra sûreten arz-ı muhabbet eden Yedisan Nogayı Kabîlesi'nin ümerâsından nâfizü'l-keâm ve mu'teber Togan Mîrzâ ve anın emsâli mesfûrları yine cânib-i İslâm'a meyl ettirmek sevdâsında olduklarından nâşî mesfûr melâ'înin bunlara dahı buğz u kinleri olmağla mûmâileyh mîrzâ Togan Kabîlesi'yle mesfûrlardan rû-gerdân olup hudûd-ı İslâmiye'ye revân olmak üzere azîmet eyledi. Mesfûr Ayuke Han'ın mesmû'ı olıcak mezbûr mîrzâları cezb-i kulûb iemek sevdâsıyla oğullarından Küncab nâm veled-i pesendin irsâl eyledi.

Mesfûr Küncab pederi tarafından me'mûr olduğu üzere vesveselerin tebliğ edüp iğvâ kaydında oldıkda mîrzâ-yı Togan ve tâ'ife-i Nogay hicretlerinde sâbit-kadem olup mel'ûn-ı mesfûrı selb ettiklerinden mâ'adâ ol kavm-i azîzin mukarreblerinden lisân-ı ma'hûdlarınca

¹¹²⁶ Âyet: “İllâ men ukrihe ve kalbuhu mutma'innun bi'l-îmanî”, *Kur'an*, en-Nahl 16/106'dan iktibas. Meali: “Kalbi imanla huzura ermiş olduğu halde baskı altında kalarak inkâra zorlananlar hariç”.

Kaşka ta'bîr etdikleri ümerâsından nice şeyâtının dilin kesüp ve ba'zılarının dahı başın kesüp sakarr-makarr eylediler. Minba'd Nehr-i İdil'de karar-mahall olup ehl ü ı'yâl ve cemi'-i emvâliyle Nehr-i Kuban cânibine revân oldılar. Ve sergüzeştlerini beyân ve azîmetlerini ayân ederek kendülerine bir münâsib ta'yîn olunmak ricâsıyla hân-ı Kırım'a mahsûs adem irsâl eylediler. Han-ı âlişân dahı memleket-i Çerâkise'de [91^a] Nehr-i Urub kenârında mahall ta'yîn edüp umûrını Kalgay Devlet Geray Sultân'a tafvîz eyledi.

İşbu ahvâl yine Kalmuk-ı bed-mahlûk ma'yyetinde olan tâ'ife-i Nogay'da Camboyluk Kabîlesi'nin mesmû'ı olıcak sultân-ı müşârunileyhe irsâl edüp *"Bizleri dahı işbu Kalmuk-ı bed-mahlûkun tasallutundan halâs edüp devlet-i dâreyne nâ'il olasız"* deyu niyâz etdiklerinde Sultân Devlet Geray-ı âli-rey bilâ-tevakkuf Nogay ve Kırım'dan ma'yyetinde olan asker ki her birleri misâl-i sayddır ve mânend-i ejder leşker zafer-haber ile cânib-i maksûda teveccüh eyledi.

Mezbûr Camboyluk Kabîlesi'nden bir cemâ'at sünnet-i hicretde müsâ'arat ederek Nehr-i İdil sâhilinden gâz-misâl bir mahall-i hafâda havf-ı cân ile muntazır-ı kudüm-i yarân olmuşlardı.

	Tevfîk-i Hüdâ hâdî olup dört bin mikdâr Haydar-ı kerrâr u ser-fedâ vü cân-nisâr-ı asker-i düşmen-şikâr ile kalgay-ı âli-cây Sultân Devlet Geray-ı şecâ'at-iştihâr mezbûr cemâ'at-ı pür-intizâr cânibine ılgâr eyledi. Mesfûr küffâr-ı murdâr-ı Kalmuk-ı bî-âr işbu ahvâlden haberdâr olıcak re'îs-i şirzime-i şeyâtin olan Ayuka Han evlâdının mu'teberlerinden Çabdarcab dedikleri bî-dîn on bin kilâb ile mukaddeme-i asker ve anun akîbinde Küncab nâm-ı bed-nâmî altı bin hınzıra kabbân-ı leşker-i dîne ziyâde mu'temedi olan bir kelb-i akûru dört bin melâ'îne serâsker ederek kendüsi dahı on iki bin murdâr ile mesfûrlara kafadâr olup ehl-i İslâm'ı bahr-i zakkum misâli ihâta eyleyüp dört yânlarını deniz eylediler. Sultân-ı sâhib-i hamîyyet-i mâh-ı bahr-i şecâ'at Kalgay Devlet Geray-ı nîk-rey-i hüner-berân-i bîşe-i kıtâl ve semenderân-ı nâr-ı ceng ü cidâl olan asker-i cân-nisâra gayret vererek “Depinüp düşmen-i dîne hâzâ meydân / Her görenler dediler kim ana hâzâ sultân”. Hâsıl-ı kelâm gâh izhâr-ı san'at-ı tîr ve gâh icrâ-yı hükm-i şemşîr ederek askerde bulunan Nogay bend-i evlâd u ıyâl ile bî-mecâl olmağın, رفیق اہل غفلت عاقبت از کار میماند / کہ یک یا خوف پای دگر از رفتار میماند¹¹²⁷

¹¹²⁷ “Refîk-i ehl-i gaflet akîbet, ez kâr mimâned, ki yek pâ fovk-i pay-i diger ez refîâr mimâned”. Tercümesi: “Gaflet ehlinin yoldaşı olan, sonunda işten kalır, bir ayağı diğerinin üstünde, gitmekten/yürümekten kalır”.

mefhûmınca bu seferde zafer ihtimâli yok iken inâyet-i Perverdigâr ile cânib-i İslâm gâlib olmağın evvelen Cabdarcab askeri ve sâniyen Küncab leşkeri münhezim olıcak hân-ı bî-nâmus Ayuka-i câmus dahı sahrâ-yı kâr-zârdan İdil kenârında vâkî bir dar dereye firâr eyledi. Ba‘dehu habshâne-i ra‘iyyetde olan ehl-i İslâm emvâl ü eşyâsıyla tahlîs olunup ve,

كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة باذن الله¹¹²⁸

âyet-i kerîme fehvâsınca olan işbu feth ü zaferlerinde ehl-i İslâm’dan yalnız bir bölük başı şehîd bâkî-yi asker bi’l-cümle mashûbü’l-âfiyet oldığın tebşîr edüp ve asker-i zafer beheri Kalmuk-ı bed-mahlûk üzerine tesyîr etmege istizân ederek pederi hân-ı âlişân tarafına mahsûs sefir [91^b] irsâl eyledi. Han-ı dakîkadân fenn-i kîtâlde zâl bel ki bî-misâl olmağla ve arkasın dîvâra veren köpek üzerine varmak mahz-ı hatâdır deyu ruhsat vermemegle inân-ı cengden el çeküp avdet eylediler.

Sene-i mezbûre Zi’l-ka‘desi’nde¹¹²⁹ dilâverân-ı Kırım’ın ahz etdikleri diller istintâk olundıkda “*Kıral-ı bed-fi‘âl Bahr-i Azak ve Barabaş Kazağı dahı tedârük üzeredir*” deyu haber verdiklerinde memleket üzerine gelmezden mukaddem

¹¹²⁸ Âyet: “Kemmin fi’etin kaliletin galebet fi’eten kesîraten bi-iznillah”, *Kur’an*, el-Bakara 2/249’dan iktibas. Meali: “Az sayıdaki nice topluluk, çok sayıdaki nice kalabalığı Allah’ın izniyle yenmiştir”.

¹¹²⁹ Mayıs/Haziran 1697.

	hân-ı Kırım sene-i mezbûre Zi'l-hiccesi evâsıtında¹¹³⁰ Bağçesaray'dan azîmet ederek hâric-i Ferahkırman'da Yalınızağaç nâm mahalde arâmı esnâsında kalgay sultân tarafından irsâl olunan esîrler dahı haber-i sâbık tasdîk edüp ve Kalmuk hanının dahı Moskov çarına imdâd etdiğın ihbâr eyledi. Ol esnâda pâdişâh tarafından Hasan Ağa nâmında bir kapucıbaşı gelüp Gâzikırman Palankası küffâr elinden alınmak üzere fermân sâdır olup Akkırman ve Babadağı Serâskeri Yûsuf Paşa me'mûr olmağla leşker cem'ine mübâşeretleri haberi Kırım'a vusûlünde han dahı tenfîz-i fermâna dâ'ir yarlığlar tahrîr eyledi. Mâh-ı mezbûrda¹¹³¹ sâbıkü'z-zıkr Şahbâz Geray Sultân bir mikdâr Tatar ile cânib-i orduya ve Hacı Geray Hanzâde İslâm Geray Sultân, kalgay sultân ma'ıyyetine ve hanın oğullarından Maksûd Geray Sultân Bucak umûrına me'mûr oldılar. Ba'dehu ahvâl-i düşmen cest ü cûd içün sû-be-sû guzât-ı Tatar neşr ve irsâl olundığı eyyâmnda han hazretlerine Nehr-i Tuna'nın verâsında olan umûr kâfe-i müfevvez olmak üzere ve Kerş Kal'ası serâskeri olan İzmirli Ali Paşa ma'ıyyetiyle Özi câniblerine azîmet husûsında nâme-i hümâyûn ile taraf-ı pâdişâhîden Selhûr ağa vârid olmağla ümerâ vü a'yân hanın sâye-bânında bezm-i müşâvere etdiklerinde Ali Paşa el-

¹¹³⁰ Temmuz 1697.

¹¹³¹ Temmuz 1697.

	hâletü'l-hazihi makam-ı muhâfazada âlâ hâlihi kâ'im olsun "Etrâfı teftîşe gidenler avdet edüp ahvâl-i düşmene ittılâ' olundıktan sonra muktezâ-yı hâle göre amel olunur" deyu meşverelerine asama karar verilüp def'-i meclis eylediler. Bir iki gün mürûrında ümerâ-yı Kırım şecâ'at bahâdırlarından Karasubaşı Mîrzâlarından Botkalı Selmân ve Boynuksız Salman nâm iki karındaş ve yine refiklerinden Ay Karagan Ahmed nâm mîrzâlar yalnız kendi etbâ'larından

yetmiş nefer ricâl-i kıtâl ile bir karannu gîcede Yenihisâr dedikleri Moskov Palankası'na hücum edüp on beş esîr ve zî-kıymet eşyâlar iğtinâm edüp Samar Geçidi'ne teveccühünde bir mikdâr melâ'in-i küffâr geçidi sedd etmeyle Selmân-ı Müselmân atından inüp yayan olmak üzere refiklerine gayret verüp yeniçeri tâ'ifesi gibi etek belde kılıç elde Allah Allah diyerek yürüyüş etdiklerinde melâ'in-i küffârın ba'zılarının cesedlerini bahr-i ademe ve ervâhını ka'r-ı cehenneme gönderüp kılıçdan kalanlarını evvelki esîrlere zamm ve (refiklerinden) Baybol Ağa yedine teslîm edüp geçidden ubûra değin kendisi at ve silâhına i'timâd eden mücerrebü'l-etvâr Tatar-ı kâr-zâr ile düşmen tarafını muhâfazada iken küffârın iki taburının aralarında tarafeynden mürûr eden on beş yigirmi küffârı dahı ol esnâda pençe-i şecâ'ati ile şikâr eyleyüp mezbûr geçidi ubûr etdikden sonra esîrleri add eylediklerinde tamâm yüz olmağla "Sâhib-i mi'e oldım" deyu iftihâr ederek hudûd-ı İslâmiyye'den Cinci nâm mahalle vusûlünde bir vechle düşmen zuhûrına ihtimâl vermeyüp gûyâ hânesinde olur gibi kuşak çözüp belki kamîs ve serâvili bile çıkarupistirâhatlerinde yüz elliden mütecâviz melâ'in-i küffâr ale'l-gafle şebhûn [112^b] edicek cümleleri uyanup havf u ıztırâblarından ye's hâline varmışlariken yine Selmân Mîrzâ gayret-i şecâ'atiyle atına süvâr olup ve yedi nefer ricâl-i kîtâlden dahı kafadâr olmağla sadâ-yı Allah Allah ile peyderpey hamleler ile melâ'in-i küffâra kılıç oyunları izhâr etmeyle sâ'ir guzât-ı Tatar

dahı atlarına süvâr olup ke'l-evvel her birleri haydâr olıcak: “Söyleşmez¹¹³² çarh ile gâh öyle gâh böyledir / Münkaliydir bu cihânın resm ü râyı böyledir”¹¹³³ mefhûmınca küffârı havf u ıztırâb istilâ edüp firâr eylediklerinde sâlimen ve gânimen han askerine vâsıl olup meydân-ı şecâ’atin Selmân’ı oldu.

Esîrlere istintâk olundıkda “Moskov çarının Kırım’a ve Özi’ye azîmeti vardır” deyu haber verdiklerinde sâbıkâ Gâzikirman Palankası’na me’mûr olan Yûsuf Paşa ve sâ’ir ecnâs-ı Osmanî cem‘ için âdemler irsâl edüp bin yüz tokuz Muharremi’nde¹¹³⁴ pâşâ-yı müşârunileyh, han askerine vâsıl oldu. Ümerâ-yı Kırım ve ricâl-i Osmanî bir yere cem‘ olup müşâverelerinde Kerş Muhâfız Ali Paşa’nın ma’iyyetlerinde olmasını münâsib görüp da’vet etdiklerinde nakl-i eskâli Kırım fukarâsına tahmîl olunup bin araba tedârük olundu. Ve Özi Kal’ası’nda mevcûd olan bin altı yüz nefer-i Bektaşiyân dahı askerin ma’iyyetinde olup berâber azîmet eylediler.

Kefe Beğlerbeğisi Murtazâ Paşa kendi halkı ile hanın ma’iyyetinde bulunmak üzere azîmetinde yüz mikdârı küffâra mülâkât edüp kılıçlarının râhatü’l-hulkümü olıcak bakîyyetü’s-seyf olan esîrlere su’âl olundıkda “Uzunkoloğlu ve Barabaş hatmanı yaklaştırmıştır” deyu haber verdiklerinde,

کیلا یكون كنز ع الخف قبل الوصول الى شاطئ النهر¹¹³⁵

mefhûmı üzere [113^a] üzerine¹¹³⁶ varılmak münâsib görülmeyüp me’mûr oldukları palankalara azîmet edüp Bucak askeriyle Gâzi Geray Sultân, Gâzikirman’a me’mûr olmağla hisâr-ı mezbûr feth ü teshîr ve dört yüz mikdâr küffârı hisse-i şemşîr ve Şeremedoğlu akrabâsından Pülkûlûk ve Kenz ta’bîr etdikleri iki re’îsleri ile dört yüz mikdâr melâ’ini esîr-i der-zencîr eyledi. Sene-i mezbûr Saferi evâ’ilinde¹¹³⁷ bi’l-ittifâk Şahkirman Palankası’na hücûma niyyet etdikleri esnâda ümerâ-yı Kırım’dan Halvet Ağa’nın iki gulâmı firâr, birisi avdet edüp ve birisi varup küffâra haber vermegle yigirmi gün ale’t-tevâli mukâteleye cesâret etmelerine bâ’is oldu. Âhirü’l-emr ehl-i İslâm’a mukâbeleye kudreti olmayup bir karannu gîcede kal’ayı bırakup firâr etdiler.

Ol esnâda el-ı’yâz-ı billah Kırım kasabalarında ve karyelerinde vebâ-yı azîm zuhûr etmişidi. Şahkirman Kal’ası ol takrîb ile feth ü tahrîb olundıkdan sonra

¹¹³² Söyleşmez Ş : Söyleşilmez N

¹¹³³ Şair Nefî’ye ait bir gazel. Bilgi için bk. *Nefî Divanı*, haz. Metin Akkuş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018, s. 252.

¹¹³⁴ Temmuz/Ağustos 1697.

¹¹³⁵ “Kiylâ yekûnu kenz’ü’l-haf kable’l-vusûl ilâ şâtîü’n-nehr”. Tercümesi: “Nehrin kenarına varmadan ayakkabıları çıkarmak gibi olmasın”

¹¹³⁶ üzerine Ş : üzerlerine N

¹¹³⁷ Ağustos 1697.

Nusretkirman'a dahı asker tertîb olunup muhâsara ve muhârebeye mübâşeret esnâsı, asker-i Tatar ile haşerât-ı Osmanî beyninde ba'zı münâkaşa olmağın Rebî'ü'l-evvel'in yigirminci günü¹¹³⁸ Tatar-ı şecâ'at-süvâr ilm-i piyâdeden haberdâr değıl iken muktezâ-yı gayret ve âr licâm-ı ihtiyârları ellerinden gidüp çâr-nâ-çâr atlarından nüzûl edüp yürüyüş etdiklerinde hatta bâlâ-yı hisâra çıkup bayraklar diküp ve ezân-ı Muhammedîler nidâ etdikleri leşker-i Osmanî kulûbüne te'sîr etmeyüp guzât-ı Müslimîn'e kafadâr olmamağla dilâverân-ı Tatar'dan nice bahâdırlar,

بل احياء عند ربهم¹¹³⁹

âyet-i kerîme mazmûnınca hayât-ı ebediyye olan şehâdete nâ'il olup kalanları bi'z-zarûre avdet edüp yine metrise girüp cenge mübâşeret etdiler. Asker-i Tatar'ın merdâne hareketlerin gören cebânlar biri birisine isnâd ederek **[113^b]** beynlerinde buğz u adâvet zâhir olup ve kış eyyâmı dahı karîb olmağla ve ol esnâda Sinte inhizâmı haberi vâsıl olıcak “Üşdi dile derd ü gam ve hicrân üç oldu / Müşkûl bir iken üç oluben şimdi güç oldu” masdûkınca yevm-i muhâsaranın otuz beşinci ve Rebî'ü'l-âhîr'in dördüncü günü¹¹⁴⁰ evlâd u iyâl diyerek vatanlarına münteşir oldılar.

Ordu-yı hümâyûn tarafında olan Şahbâz Geray Sultân, Til Palankası'nda ve Lipova Kal'ası'nda Nemçe ve Macar ile olan cenglerde şecâ'at-i Tatariyye izhâr edüp dîn ü devlet hizmetinde sarf-ı iktidâr etmişidi. Asker-i Osmanî'ye inhizâm vâkî olan esnâda Sinte Nehrin ubûrda kavm-i Tatar nehb ü gâret kaydında olmağla sultân yanında ol esnâda ancak yetmiş seksan âdem olup yine ol vakt-i kıyâmetde sultân-ı müşârunileyh olduğu Tatarlar'ı ile sâhib-i mühr olan Vezîr Elmas'ı altûn dâ'ire gibi ihâta edüp hıfz u hırâseti esnâsında teftîş-i düşmen içün mukaddeme-i asker ile me'mûr olan Küçük Câfer Paşa bî-nâm u nişân olmağla Şahbâz Geray tarafından âdemler irsâl olunup istihbâr olundıkda tabur-ı ashâb-ı gurûrun haymeleri mahall-i karîbde olduğın haber verdiklerinde sultân-ı müşârunileyh bi'z-zât mevcûd olan guzât-ı Tatar ile yüz bin mikdârı küffâra hücum edüp Cengizyâne cengler ederek iki dil ahz edüp pâşâyı ihzâr ettiğinden çok zamân mürûr etmedin, küffârın topları vezîr ordusunda olan haymeleri birer birer zîr ü zeber edebaşladı. Asker-i Osmanî firâra yüz tutıcak ümerâ-yı Kırım'dan bir merd-i âkıl vezîre hitâben “*Sultânım! Sultân mahlasınızın bu mahallde ârâmı abes, belki mûcib-i nedâmetdir. Ancak pâdişâh tarafına avdet etseler* **[114^a]** *ba'zı hizmetde*

¹¹³⁸ 6 Ekim 1697.

¹¹³⁹ Âyet: “Bel ahyâ'un inde rabbihim”, *Kur'an*, Â-li İmran, 3/169'dan iktibas. Meali: “Rableri yanında rızıklanmaktadırlar”.

¹¹⁴⁰ 20 Ekim 1697.

bulunmak ihtimâldir " dedikde vezîr dahı işâretiyle icâzet vericek cîsr-i mezbûrdan ubûr ve selâmete mürûrlarının akîbinde mezbûr köprü bi'l-küllîyye bozulup asker-i Osmanî'ye kıyâmetden nişân olduğunu sultân-ı müşârunileyhin kâtibi Mesûd Efendi cem' ettiği mecmû'asında tahrîr edüp sonunda kendi sergüzeştini dahı beyân etmiştir.

قُلْ لَنْ يَصِيَّبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا¹¹⁴¹

âyet-i kerîme mazmûnuna yapışıp vâkîanın encâmına nazar edüp sultândan ayrılıp vezîrin çatırında kaldım. Eğer ecelim gelmemiş ise abâ vü ecdâdımızın san'atı olan şînâverilik ile nehri ubûr ve selâmete mürûr ederim. Şâyed ki inâyet-i Perverdigâr ile küffâra inhizâm olursa hulûsane hizmetde bulunmuş olurum deyu pâşânın karşusunda kâ'im olmuşidim. Vezîr-i müşârunileyh tedbîrinde kusûr etmeyüp kol kol fermânlar tahrîr edüp askerî re'îslerini cenge tergîb ve şehîd olanlarının mansıplarını akrabâsına tevcih edüp tatyîb ederdi. Hüddâm olanlar birer birer giderek nefsi nefsi deyu kesilmeye başladı. Ve kâtibler dahı ayak üstünden dökinüp birisi kalmadı. Vezîr Elmas'ın gözlerinden katre katre yaş yerine kanlar damlayarak iktizâ eden bir iki emir tahrîrini hakîre fermân eyledikde imtisâl edüp kalemi elime alıp tahrîre şürû'umda bir top gelüp çatırın direğini pareleyüp vezîrin alnına isâbet eyleyüp şehîd eyledi. Ben dahı rûhuna fâtîha okuyup ağlaya ağlaya nehr-i mezbûrı ubûr eyledim." deyu nakl etmiştir. Aleyhe rahmete ve'r-rıdvân.

Şahbâz Geray Sultân dahı hazîn ve gamgîn edâ-yı hizmet ederek Temeşvar Hisârı'nda birkaç gün ikâmet etdikden sonra pâdişâhın icâzetiyle Kırım'a avdet eyledi. El-Hâcc Selîm Geray Han muktezâ-yı hâle göre sulhi münâsib [114^b] görmegin bilâda'vet bin yüz tokuz Rebî'ü'l-evveli'nin tokuzuncı günü¹¹⁴² Âsitâne'ye azîmet edüp Kili Kasabası'na vusûlünde kavm-i Tatar'ın vakt-i seferi olan eyyâm-ı şitâ hulûl etmeyle Barabaş keferesine sefer için Sa'âdet Geray'ı serdâr etdikde akıncı tâ'ifesi şecâ'at-şi'âr ve yümn-i kudüm ile nâmdâr Kalgay Devlet Geray Sultân yâhûd Şahbâz Geray Sultân'ı niyâz etdiklerinde han dahı recâlarını kabûl edüp şehir-i Receb'in sekizinci günü¹¹⁴³ Şahbâz Geray râh-ı cihâda azîmet eyledi ve han dahı Edrene'ye vâsıl olup resm-i kadîm üzere Kara Mustafa Paşa Sarâyı'na nüzûl eyledi. Ba'de'l-istirâhat vezîr-i cedîd Amuca Hüseyin Paşa'ya sûret-i sulhi ifâde etdikde vezîrin re'yine dahı muvâfık gelmeyle,

الصَّلْح سَيِّدَ الْاِحْكَام¹¹⁴⁴

¹¹⁴¹ Âyet: "Kul len yusîbena illâ mâ keteballahu lenâ", *Kur'an*, et-Tevbe 9/51'den iktibas. Meali: "De ki: 'Allah bizim için ne yazdıysa başımıza ancak o gelir'".

¹¹⁴² 20 Ekim 1697.

¹¹⁴³ 20 Ocak 1698.

¹¹⁴⁴ "es-Sulhu seyyîdü'l-ahkâm", Tercümesi: "Sulh hükümlerin efendisidir".

mazmûnını huzûr-ı pâdişâhîde takrîr eylediler. Pâdişâha dahı te'sîr eyleyüp kabûl etmeyle han ve sadr-ı a'zam ke'l-evvel sefer tedârükini tekmi'l etdikden sonra dârü'l-cihâd Belgrad cânibine azîmet etdiler. Sene-i sâbıkâda fethi mukadder olmayup avdet olunan Nusretkirman Palankası'na me'mûr olan asker-i Osmaniyân ve ma'îyyet eden guzât-ı Tatar'a hanın avdetine dek Kalgay Devlet Geray Sultân serdâr kılınup hanın yarlığı mazmûnında menşur-ı pâdişâhî ile hil'at-ı fâhire ve bir cevherdâr kılıç pâdişâhın kapucıbaşısı ile irsâl ü îsâl olundu.

Sâbıku'z-zikr olan Şahbâz Geray Sultân Ukranya memleketi bilâdında mütemekkin olan Barabaş Kazağı'na akın etdiği eyyâm karın kesreti ve bürûdetin şiddeti ifrât üzere olmağın meşy ü harekete tâkat olmayup ma'îyyetinde olanlar “*Memleketimize selâmet vâsıl olmak mahz-ı ganîmetdir*” deyu avdet husûsında ibrâm ve sıklet etdiklerinde sultân-ı müşârunileyh gayret ve hamîyyet edüp Çergay¹¹⁴⁵ nâm hisâra erişüp etrâf u eknâfını lâne-i gazâb gibi [115^a] harâb edüp ve bî-hesâb ganîmet ile avdetlerinde bir di'l-'acûza müsâdefet etmeyle atları meyyit-i müteharrik rütbesine vâsıl oldu. Ancak küffâr-ı hâk-sârın Tatar hakkında za'îf-hâl ve adem-i kudret-i kıtâl ile etdikleri zann-ı bâtılların tahvîl etdirdiler.

Sene-i mezbûre Şa'bânının yigirmi yedinci günü¹¹⁴⁶ Devlet Geray Sultân me'mûr olduğu hizmeti edâ için Çerkes cânibinden Kırım'a avdet ve kalgaların makarrı olan Akmesid'e meşveret etdiklerinde Moskov melâ'îni evvel bahar ile Kırım'a azîmet üzere oldukları şâyi' olmağla cenâb-ı pâdişâhîden asker-i Osmanî imdâdını niyâz ederek arz-ı mahzar tahrîrleri esnâda ordu-yı hümayûnda olan hân-ı Kırım'ın hizmetine iktizâ eden Tatar askerini alup gitmek için hanın ahass etbâ'ından Merdân Ali Ağa gelüp Kalgay Sultân Devlet Geray'a hitâben nâme-i hümayûn ve asker-i Tatar'a atâ-yı pâdişâhî ile yarlıg-ı hanî tebliğ etmeyle bi-hasbe'l-imkân her yigirmi hânedan bir âdem tahrîr ve hanın oğullarından Mengli Geray eline teslîm olunup şehir-i Zi'l-hicce'de¹¹⁴⁷ ordu-yı hümayûna azîmet eyledi ve kalgay sultân dahı muhâfaza için Ferahkirman taşrasına azîmeti esnâsında “*Tabur-ı makhûrın tecemmü'i Ferahkirman'a olmak üzere*” haberi şâyi' olmağla cem'îyyet-i küffârı perîşân etmek niyyetiyle nefir-i âm ederek mahall-i mezbûra vâsıl oldıkda küffâr-ı hâk-sâr istilâ sevdâsıyla Şahkirman Palankasını muhâsara etdikleri mesmû'ı olıcak Ferahkirman gâ'ilesi mündef' olup Şahkirman

¹¹⁴⁵ Seyyid Mehmed Rızâ'nın eserinde bu kelime “Çoğay” olarak geçmektedir (bk. Söylemez, *a.g.e.*, s. 328).

¹¹⁴⁶ 10 Mart 1698.

¹¹⁴⁷ Haziran/ Temmuz 1698.

Palankası'nı muhâsara eden küffâra ale'l-gafle hücum etmek üzere azîmet etdiklerinde kalgay sultânın bendelerinden Abaza nesli bir mel'ûn firâr edüp küffârı agâh etmeyle bir mikdâr esîr iğtinâm edüp avdet eylediler. Ol esnâda Yedisân mîrzâlarının meşhûr u ma'rûfu olan Alakut Mîrzâ'nın karındaşlarından **[115^b]** sabâveti eyyâmında küffâra esîr olup,

الا من اكره وقلبه مطمئن بالإيمان¹¹⁴⁸

mûcibi üzere sûreten tebdîl-i dîn eden bir şahs-ı sâfi-derûna küffâr-ı mesfûrın i'tikâd-ı bâtıllarınca kemâl-i i'timâdları olmağın bir mu'teber mansıb ile ba'zı hizmetlere istihdâm ederlerdi. Mezbûrın kalbinde olan nûr-ı îmân hidâyeti ve vatan-ı aslî muhabbeti ile kendüye tâbi' olan beş on âdem ile cânib-i İslâm'a meyl edüp kenâr-ı selâmete vâsıl oldıkda ümerâ-yı Şirin'den Cantimur Mîrzâ ve Mansûrîler'den Bahâdırşah Mîrzâ'ya mülâkât edüp tabur-ı makhûrın merkeblerinin za'if ve fûtûrından nâşî (ric'at) ve Nehr-i Özi'yi ubûra şürû'ların haber vericek asker-i Tatar bin yüz on Saferü'l-hayr'ın evâhirinde¹¹⁴⁹ ricâl-i Kırım'dan Bahâdır Ağa'yı Or muhâfazasına ve bî-kudret olanları dahı hânelerine avdet etdirüp kendüleri Arılsamar Geçidi'nden mürûr edüp küffâr-ı hâk-sârın memleketlerine akın etmek üzere azîmetleri esnâsında Nemçe çâsârı ile sulh olup ve zamân-ı karîbde dahı hanın avdet edeceği haberiyle mahsûs âdem gelmeyle mâbeyn-i mahsûli olmak üzere Bozok dedikleri mahalli gâret ve bir mikdâr esîr ve mevâşî iğtinâm ve Nemçe kurâ ve kasabaları ihrâk-ı bi'n-nâr etmeyle ahz-ı intikâm etdiler. Ancak guzât-ı Tatar'dan niceler şehîd olup ve ümerâ-yı Şirinden Cantimur Mîrzâ ve kapu halkından Bahâdır Ağazâde Osman Ağa zahm-dâr olmağla Rebî'ü'l-evvel evâ'ilinde¹¹⁵⁰ Kırım'a avdet edüp ahvâli hân-ı Kırım'a i'lâm ve yine,

جاهدو في سبيل الله¹¹⁵¹

fermânına intizâr üzere olduklarında,

الصلح سيد الاحكام¹¹⁵²

mazmûnında tahrîr olunan yarlığ-ı hanî bin yüz Cumade'l-evveli evâhirinde¹¹⁵³ vâsıl oldıkda sayd u şikâr bahânesiyle Şahbâz Geray Sultân Çerkes cânibine revâne oldu. Bucak Serâskerî **[116^a]** Gâzi Geray Sultân akd-ı sulhden habîr olmağla Bucak askeriyle

¹¹⁴⁸ Âyet: "İllâ men ukrihe ve kalbuhu mutma'innun bi'l-îmanî", *Kur'an*, en-Nahl 16/106'dan iktibas. Meali: "Kalbi imanla huzura ermiş olduğu halde baskı altında kalarak inkâra zorlananlar hariç".

¹¹⁴⁹ Ağustos/Eylül 1698.

¹¹⁵⁰ Eylül 1698.

¹¹⁵¹ Câhidu fî sebilillah". Tercümesi: "Allah yolunda savaşın". Bu ifade Kur'an'da şu şekilde geçmektedir: "جاهدوا بأموالكم وأنفسكم في سبيل الله", "Cahidu bi emvalikum ve enfusikum fi sebilillah", *Kur'an*, et-Tevbe 9/41'den iktibas. Meali: "Allah yolunda mallarınızla canlarınızla cihad edin".

¹¹⁵² "es-Sulhu seyyidü'l-ahkâm", Tercümesi: "Sulh hükümlerin efendisidir". Hukuk litaretüründe darb-ı mesel olarak kabul edilmektedir (bk. S. Şakir Ansay, "Sulh", *AÜHFD*, 1/2 (Ankara 1944), s. 200.

¹¹⁵³ Mart 1689.

Lehlü bilâdına sefer edüp mâ-fevkü'l-hadd muğtenem olup Kırım'a avdet eylediler. Ammâ istirdâdına fermân sâdır olup Akkirman ve Kırım'da zuhûr eden isyân beyân olunsa gerekdir. Ol esnâda Kaplan Geray Sultân Kamaniçe zahîresin îsâl edüp avdetinde Leh memleketlerinin sehlü'l-vusûl olan karyelerini gâret eyledi. Han-ı nüktedân vech-i meşrû' üzere hizmeti itmâm edüp sadr-ı a'zam ile berâber Edrene'ye avdetinde mukaddemâ şânın terfî' edüp hanlığa isti'dâd verdiği velîahdî olan Devlet Geray Sultân'a kendi irâdetiyle hanlık mansıbın ferâgat ve kendisi kûşe-i âfiyetde râhat-nişîn olmasını ihtiyâr edüp: “*Bir o kim çıkdı elden âgeh oldur / Gedâlıktan kim âgehdîr şeh oldur*” mefhûmınca pâdişâh cânibinden recâ ve müşârunileyh vezîri tavsît etmeyle bin yüz on Recebi'nde¹¹⁵⁴ kapu kethüdâsı Kiblelizâde Beg mübâşeretiyle Âsitâne'ye da'vet olunup ve sene-i mezbûre Ramazânı'nda¹¹⁵⁵ Devlet Geray, han olup **(Devlet Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han)**¹¹⁵⁶ ve el-Hâcc Selîm Geray Han'a dahî¹¹⁵⁷ semmûr kürk giydirilüp Silivrü Kasabası kurbünde vâkî Kâdiköyi Çiftliği'ndeistirâhat etmek üzere azîmet eyledi. Han-ı cedîd Devlet Geray Han, pederi ziyâretine varup üç gün konak olup vedâ' vaktinde el-Hâcc Selîm Geray Han'ın çerâğ-ı mahsûsu olan Merdân Ali Ağa'yı ağalık hizmeti için recâ eyledikde şahs-ı mezbûr “*Ana münâsib değildir*” deyu imtinâ' eylemeyle¹¹⁵⁸ Edrene'ye avdetinde sadr-ı a'zam ve re'îs efendiden recâ etdirdüp hâh u nâ-hâh müşârunileyh ağayı velîü'n-ni'em efendisinden dûr edüp başağalığı mansıbına nasb eyledi. Devlet Geray Han, avdetinde ammızâdesi Şahin Geray'ı **[116^b]** kalga ve birâderi Sa'adet Geray'ı nûreddîn etmegi tasmîm etmişiken Şahin Geray vefât edüp ve Sa'adet Geray nûreddînlikden ibâ etmeyle Şahbâz Geray'ı kalga ve Gazî Geray'ı nûreddîn ve Güleç Abdullâh Efendi'yi kâzasker ve kendi emekdârlarından Dervîş Ağa'yı kapucıbaşı eyledi. Devlet Geray Han'ın müddet-i medîde gurbet ü kürbetlerinde hizmet-i kitâbetinde olan fâ'ikî Mehmed Efendi, han oldıkda dîvân efendilik me'mûlünde iken bi-hükm-i kazâ mukadder olmamağla hazîn ve gamgîn olarak “*Dağlar yakdım elif tek şerh çekdim sîneye / Ta görün târîhini Devlet Geray'ın fehm ede*” beytini nazm edüp ba'zı zürefâya gösterdiklerinde bu mersiye olmuş diyenlere “*Belî. Benim hâl ü şânıma münâsibi mersiye dir*” deyu cevâb etmişlerdir.

Mahall-i mükâleme-i sulh olan Karlotca'da pâdişâh tarafından me'mûr olan

¹¹⁵⁴ Ocak 1699.

¹¹⁵⁵ Mart 1699.

¹¹⁵⁶ (Devlet Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han) + Ş : - N

¹¹⁵⁷ dahî + Ş : - N

¹¹⁵⁸ eylemeyle Ş : etmeyle N

Merâmî Efendi¹¹⁵⁹ Moskov tarafından meb'ûs olan elçi ile mükâlemelerinde *"Han-ı Kırım'a elçi varup anların dahı himmetlerinin inzimâmına muhtâcdır"* deyu intizâr eyyâmında hân-ı Kırım *"Moskov melâ'ini hîlesi çokdur, kizzâbdır, şâyed ki iğfâl olmak ihtimâli vardır"* deyu Ferahkirman taşrasına muhâfaza için Kaplan Geray'ı irsâl eyledi. Ol dahı etrâf u eknâfı tecessüs için ta'yîn eylediği Tatarlar'ın şikârları olan Kazaklar istintâk olundıkda *"Kıralın hâliyâ Kargalık nâm mahallde cem'ıyyeti vardır ve yine bilâd-ı Müslimîn'e tedârük üzeredir"* deyu haber verdiklerinde kelâmlarına i'timâd olunmayup mûmâileyh Kaplan Geray kendi atabegi olan Sırtlan Atalığ'ı iki yüz mikdârı guzât-ı Tatar'ın şahbâzlarıyla irsâl edüp anlar dahı teftîş ederek iki dil ahz edüp istintâk olundıkda sulh husûsında ittifâkların [117^a] tahkîk edicek kangısının sözleri gerçek olduğına vâkıf olmadıkları esnâda Moskov cânibinden irsâl olunan papas-ı nâ-sipâs vâsıl olup Kırım hanına olan mektûbı kırâ'at olundıkda *"Ben ki şark kıralıyım. Ve sen ki Kırım hanısın. Ba'zı mevâdd mükâlemesi için Kostantiniyye pâdişâhına gönderdiğiniz baş elçiniz geçidlerinize vardıkda mûmâna't etmeyesiz"* deyu sulhe ve cenge dâ'ir bir ma'nâyı müfîd olmadığından mâ'adâ mu'âmele-i hakâret olmağla mesfûr elçiye dahı i'tibâr olunmadı. Han-ı Kırım Bucak câniblerine nizâm verüp bin yüz on bir Muharremi'nin onuncı günü¹¹⁶⁰ Bağçesaray'a dâhil oldu. Mîrlivâ-yı Şirin olan Oraktimur mecnûn u bî-şu'ûr olduğundan mâ'adâ ahâlî-yi Kırım fukarâsının niçelerinin hânelerin harâb ve ciğerlerin kebâb edüp ve velû'n-ni'emi olan El-Hâcc Selîm Geray Han'a dahı nice kerre isyân üzere olup hân-ı müşârunileyh Beytullah ziyâretiyle müşerref olmağın pâk elini murdâr kan ile nâ-pâk etmedin ihtirâz edüp müsâmaha etmişdi. Mesfûr Oraktimur Nemçe Seferi'nden avdetinde yine ümerâ-yı Şirin'den Sarı Kadirşâh Mîrzâ refîki iken mesfûrın hareketlerine tahammül etmeyüp sebkât etmeğle Karabahş nâm mahalle vâsıl olduklarında kahve içmek bahânesiyle mûmâileyh Sarı Kadirşâh Mîrzâ'yı da'vet edüp ol dahı icâbet etdikde mîr-i mecnûn mîrzâ-yı mezbûrın beyaz uzun sakalından muhkem tutup evvelâ müşt ü sille ve ba'dehu hakâret depmeleriyle ağzın ve yüzün kırmızı kana boyayup Kırım'a geldiklerinde ümerâ-yı Şirin ittifâk edüp mesfûr Oraktimur'ı katl ü i'dâm yâhûd mîrzâlıktan ihrâc ve beglikden azl ve Kırım'dan nefy etmek üzere [117^b] talâk-ı selâse ile yemîn edeceklerinden bir iki gün mukaddem mîr-i nikbeti Bağçesaray'a gelüp avdet etmeğle bulunduğu mahallden tutulmak üzere mübâşirler ta'yîn olundığından haberdâr olıcak esb-i firâra süvâr olmağla Kaplan Geray Sultân dahı me'mûr olmağın mîr-i mesfûr

¹¹⁵⁹ Râmî Mehmed Paşa.

¹¹⁶⁰ 8 Temmuz 1699.

Bucak tarafına firâr edicek ümerâ-yı Şirin,

کدواتاد بادنجان برآمد¹¹⁶¹

mefhûmınca pîrleri olan Alp Geray'ı nasp edüp ve han dahı hil'at giydirüp te'kîd eyledi. Esnâ-yı sulhde Bucak Tatarı'nın istirkâk etdikleri Lehlü esîrlerini redd ve cem' etmek husûsında sâdır olan fermân-ı pâdişâhîyi tenfîz için Bucak serâskerliği hizmetine me'mûr olan Mengli Geray "*Muktezâ-yı hâle göre cem' ve teslîm ederken tâ'ife-i Nogay ümerâsından bir ikisi esîrlerini gizledikleri hanın mesmû'ı olmağla Kaplan Geray'ı irsâl edüp Mengli Geray'a me'mûr olduğunuz hizmete bi-hasbe'l-iktizâ ağacayınız ta'yîn olunmağın siz dahı ta'âvvün edesiz. Gavga def' olundıktan sonra yine mansıbınızda karâr edersiz*" deyu hanın mektûbu vâsıl oldıkda kendüsini selâmet kenârına çekmek fikriyle nev'ân "*Dil-gîr olarak uhdesinden gelmekde kusûrımız olan hizmete birâder-i cân-berâberimiz ta'yîn olunmuş. Minba'd bendelerinin bu tarafta hizmeti olmamağın cenâblarının dâmenlerini bûs etmegi niyâz ederim*" deyu Kırım hanına arz-ı hâl tahrîr ve irsâl edüp henüz cevâbı vâsıl olmadın Kırım'a azîmet eyledi. Kaplan Geray Sultân tâ'ife-i Nogay'ın isyâna ittifâk etdiklerinden habîr olmayup mesfûrların re'îs-i mâl add edüp iddihâr etdikleri esîrlerin bilâ-noksân cem' ve redd etmek üzere izhâr-ı celâdet ederek Bucağ'a dâhil ve Yergöği [118^a] nâm mahalle vâsıl oldıkda ümerâ-yı Nogay cem' edüp ve Lehlü esîrlerini istirdâdı husûsında sâdır olan fermânı kırâ'at eyledikde kavm-i mesfûr "*Müşâvere edelim sonra cevâb verüriz*" deyu sultânın meclisinden hurûc edicek bağı u isyânların izhâr ederek kîtâle hücum eylediklerinde sultân dahı zahîre tahmîl etdikleri arabalarını çeküp tahassun ederek izhâr-ı celâdet eylediler. Ammâ Kırım askeri az ve Nogay kavmi çok olmağın mukâbele mümkün olmamağla mesfûrların matlûblarına müsâ'ade göstermeyle mesfûrlara kuvvet-i kalb hâsıl olup sultân-ı müşârunileyhin bilâ-ârâm geldiği cânibine avdet etmesi husûsına ibrâm edicek bi'z-zarûre Nehr-i Turla'yı Çuburca Geçidi'nden ubûrında mesfûrlar dahı bağı ü fesâdlarının tedârükini görmek için hânelerine avdet eylediler. Kaplan Geray Sultân bu hey'et üzere avdeti tahammül etmeyüp mektûb-ı meveddet tahrîr edüp birâderi Mengli Geray'ı da'vet eyledikde ol dahı alâka-i uhuvvet muktezâsınca avdet ve nehr-i mezbûrı ubûrda ma'îyyet edüp Yanık Palankası ve Han Kışlâsı etrâfında ikâmet ederek kavm-i mesfûra yine esîrleri istirdâd husûsını irâd etdiklerinde anların mütegalibâne verdikleri cevâbların hana tahrîr edüp beş on gün ol mahallde olup ba'dehu Kili Kasabası'nda oldılar.

¹¹⁶¹ "Kedû oftad badencan ber amed.". Tercümesi: "Kabak gitti patlıcan geldi". Aynı söz eserin N nüshasında 96a'da قبق كندی بحمدالله ولكن كدلى بادنجان ("Kabak gitdi bi-hamdillah ve leken geldi badencân") şeklinde yazılmıştır. Tercümesi: "Kabak gitti Allah'a hamd olsun, bırak gitsin, geldi patlıcan".

Han-ı Kırım kavm-i mesfûrdan iştikâyı mutazammın Âsitâne'ye arz ve mektûb ile irsâl ettiği âdemleri ile berâber kavm-i mesfûrın tertîb-i cezâları hana müfevvez olmak üzere sâdır olan hatt-ı hümâyûn ile kapucıbaşı Kırım'a vâsıl olacak Han-ı Kırım Devlet Geray Han bin yüz on bir Cum'ade'l-âhiri evâhirinde¹¹⁶² Bağçesaray'dan hareket ile şehir-i Receb'in evâ'ilinde¹¹⁶³ Ferahkirman'a vâsıl olup **[118^b]** askerin bakîyyelerine intizârıyla beş on gün ol mahallde ârâm ettiği esnâda Besleney Çerkesi ümerâsından Timurpolad'ın veled-i nâ-pâki olan Zaver Beg hânesinde konak olan Kalgay Şahbâz Geray Sultân-ı bî-günâhı mukaddema Çoban Geray neslinden bir sultânı dahı katl edüp ülfet hâsıl etdiklerinden nâşî konaklarına gîce sû-i kasd etmek kendi âdetlerince dahı muhâll iken gâfil yatdığı yerinde sultân-ı müşârunileyhi katl ettiği haberi vâsıl olacak *“Evvel âh derd-nâk etdi / Bakasın hasretiyle çâk etdi”* mefhûmınca yâs u mâtem eylediler. Ancak mel'ûn-ı mesfûr etbâ'-ı Sa'âdet Geray'dan olmağla ve dahı sinnen ekber olup kalgalık mansıbından mahrûm olmağın anın dahı esâreti olmak makâlliyle kîl ü kâl eylediler. *El uhdetu ale'r-râvî.*

Devlet Geray Han sultân-ı şehîdin mansıb-ı muhâlli olan kalgılığı Sa'âdet Geray'a verüp ve Nûreddîn Gâzi Geray'ı Çerkes serâşkerliğine ta'yîn edüp ve şehîd-i mazlûmın na'aşını Bağçesaray'a nakl ü defn eylediler.

Sultân-ı firdevs-aşiyân şecâ'atde nice meşhûr ise sehâda dahı fâ'ikü'l-akrân idi. Nice kerre dîn ü devlet hıdemâtında bulunup iltâf-ı mâlâ-mahîsiye mazhar olduğundan mâ'adâ echâd u gazâda iğtinâm ettiği ganâ'imi bî-nihâye iken şehâdetinden sonra terekisi deynine vefâ edüp vereseye kalmamagla sonunda nîk-nâmı kaldı. *Aleyhe rahmetü'l-bârî.*

Han-ı Kırım, Nogay eşkıyâsı tarafına azîmet edüp Ferahkirman sahrâsında vâkî Kumgeçid nâm mahâlle vâsıl olduklarında kar ve yağmurın çokluğundan hezâr meşakkatle Kızılağaç nâm mahalle nüzûl etdiklerinde Nogay tarafından elçilik tarîki ile İslâm Begoglu Kasay Mîrzâ cürmlerini afv recâları ve iktizâ eden husûsı mükâleme içün **[119^a]** her kabîleden birer âdem irsâli niyâzlarını teblîğ eyledikde hân-ı âlişân cevâblarını Merdân Ali Ağa lisânına ihâle etmegin ağa-yı müşârunileyh mesfûr kavm-i âk u firavun-mezâklara kavı-ı leyyîn etmeyüp huşûnet üzere recâların redd edüp bir madde ta'yîn etmeyüp *“Handan sâdır olacak emirlerin cümlesine itâ'at ederlerse febihâ ve illâ cümleleri kılıçdan geçecekleri mukarrerdir”* deyu ümerâ-yı Şirin'den Ebu

¹¹⁶² Aralık 1699.

¹¹⁶³ Aralık 1699.

Sâid Mîrzâ ve Sicuit Kabîlesi'nden Ahmedşâh Mîrzâ ve ulemâdan dahı bir iki âdem irsâl edüp kendüleri Berezen sâhiline vâsıl oldıkda kavm-i Nogay itâ'atden hurûc edüp ber-kâ'ide hanı dahı muhâsaraya cesâret eylediklerinde asker-i Kırım araba ve eskâllerin hasâr edüp cenge şürû'larında evvelâ mukaddeme-i leşker olan Şirin Kabîlesi'ne hücum edüp birkaç Müselmân'ı zahm-dâr ve şehîd etmegin asker-i Kırım hezîmete yüz tutmuşıdi. Han-ı gayret-şân çatırını kurdurup sâbit-kadem olmağla cümleleri dahı sâbit olup hân-ı âlîşân “*Yarınğı günü Telligül nâm mahallde kafamızı Telligül'e ve bir cânîbimizi Berezen'e ve bir tarafımıza arabaları tertîb edüp merdâne ceng edelim*” deyu tedbîr etdikde ümerâ-yı Şirin'in dahı hasm-ı cânları olan Oraktimur, Bucak Nogayı'na dahıl olmağla “*Mesfûrlarile sulh olursa şâyed ki Oraktimur dahı cürmi afv olunup ke'l-evvel mîrlivâ-yı Şirin olmak ihtimâli vardır*” deyu taharrüzlerinden sulhe râzı olmayup cenge tahrîz etmişleriken yarınğı günü oldıkda evvelki gündeki inhizâmlarından nâşî kalblerine havf istilâ eyleyüp mezbûr ümerâ-yı Şirin, hanın izni olmadın mağlûbâne sulhe tâlib ü râgıb olmağın sultân-ı mütelevvinü'l-tab' Nogay askerine dâhil olup iki taraf cenge saf bağlayup henüz kıtâle şürû' olunmadın [119^b] Kabîle-i Şirinyân'ın tasmîm etdikleri sulh ü emânına ruhsat verildi. Ol esnâda Bucak cânibine ta'yîn olunan Kaplan Geray Sultân ve Sultân Mengli Geray Sultânlar'ın Akkirman Kal'ası müstahfızları ve Dobrıca askeri ve bir mikdâr cebehâne ve birkaç aded top ile Yûsuf Paşa ma'îyyetlerine me'mûr olup Nogay karyelerinden dört karyeyi¹¹⁶⁴ gâret edüp galebeleri âşikâr olıcak kavm-i mezbûrdan Or Mehmedoğlu Kabîlesi'nin otuz kadar mîrzâsı etbâ'larıyla sultânlara ittibâ' edüp muhâlifleri muzmahil olmaga karîb olmuşiken ba'zı erbâb-ı vesvesenin “*Han askerine târî olan za'if sultânlara dahı sârî olmak ihtimâldir*” deyu iğvâları ile âkıbet sulh etmek üzere Bağçesaray'a ric'at eylediler. Çerkes cânibine asker nasb olunan Nûreddîn Gâzi Geray Sultân Kerş Geçidi'nden ubûr ve Nogay Kabîleleri'nden Nevruzoğlu ve Sultân Mehmedoğlu Kabîleleri'ne nüzûl edüp Şahbâz Geray'ı katl eden kâtillerden taleb-i diyyet ve ahz-ı intikâma me'mûr olduğın izhâr ve Kabartay ve Abaza beglerini kendüye kafadâr olmak içün da'vet eyledikde,

ال كفر ملته واحدة¹¹⁶⁵

mefhûmınca mezbûr kâtiller bu bâtıllar ile hemcins olmağın leyt ü le'all ile vakti geçürüp kış geldikde: “Kış kıyâmet, yağmur, afet, fitne, yel, balçık, bela / Yaz cennet, gölge râhat, uyhu ni'met, yel safâ” mefhûmınca “*Kış geçsün yârın atlarımızı semirdüp*

¹¹⁶⁴ dört karyeyi Ş : dört beş karyeyi N

¹¹⁶⁵ “el-Küfrü milletun vâhide”.Tercümesi: “Küfür tek millettir”.

ma'iyyetlerinde bulunup baş ve cân ile hizmetlerinde oluruz” deyu “Bugündür gün dîn yarın ki hiç bulunmaz gider yarın / Dökünse ömrünün varın dökünmez zîra hiç yarın” üslûbınca cevâb-ı bî-me'âl eylediler.

Devlet-i Aliyye tarafına giden Moskov elçilerinin mükâlemeleri netîcesi olan sulh, ma'lûm olmayup Moskov melâ'înin ahde mugâyyir berren ve bahren Kırım'a sû-i kasd için **[120^a]** tedârükleri ve çok zamândan berü olan seferler muktezâsı ahâlî-yi Kırım'ın za'if hâli ve Bucak cânibinin fesâd ü ihtilâli kulûb-ı Müslimîn'in bâ'is-i melâli olundığından mâ'adâ bir şahs-ı hilekâr bilâ-sebeb hanın vezîri olan Merdân Ali Ağa'yı ve sa'îr ricâl-i Kırım'ı zemm ve ef'âl ü etvârına ta'rîz edüp bir mektûb-ı bî-imzâyı han sekbânlarından har-ı lâ-yefhem makûlesi birinin yedine teslîm edüp “*Bunu ağaya ver*” demegle ol dahı mektûb-ı mezbûrî ağaya îsâl edicek ağa dahı mazmûnına vâkıf oldıkda tecessüs haddinde olmağın envâ'-yî kîl ü kâle bâ'is oldu.

Bucak ahvâlini Âsitâne'ye tahrîr edüp îsâline me'mûr olan Cantimur Mîrzâ mahalline teblîğ eyledikde kavm-i mezbûrın umûrî hana teslîm olunup ruhsat-ı külliyyeyi mutazammın nâme-i hümayûn ve bir mücevher kılıç ve bir semmûr kürk ile Cantimur Mîrzâ ile ma'ân kapucıbaşı irsâl olunup sene-i mezbûre Şevvâli'nde¹¹⁶⁶ Kırım karyelerinden Buyten nâm mahalle vâsıl oldıkda kapucıbaşı vefât edüp kethüdâsı olan şahs teblîğ eyledikde vech-i mu'tâd üzere mîrlivâ-yı Şirin ve sa'îr a'yân Bağçesaray'a da'vet olundıkda istiğnâ sûretiyle icâbet etmediklerinde hana bâ'is-i keder oldu ve nâme mazmûnında bir kıt'a fermân Babadağı'nda serâsker ve vâlî olan Yûsuf Paşa'ya sâdır olmağla Kartal tarafına geçüp Akkirman Kal'ası müstahfızâtın Nogay'dan ayırıp ve Nogay tâ'ifesine rûsûm-ı Osmanîyye'yi edâ ve hanın emirlerine itâ'at edüp Halîl Paşa hudûdında sâkin olmak üzere tenbih etdikde kavm-i mezbûr “*Kal'a-yı mezkûre müstahfızları arasından ihrâc etmemek şartıyla rûsûmât-ı Osmanîyye'yi edâ ve kalga yâhûd nûreddîn sultân aramızda serâsker nasb olunursa Kırım Hanı'nın her emrine itâ'at ve her hizmetine inkîyâd [120^b] ederiz*” deyu me'mûr etdikleri âdemler hân-ı Kırım'a mesfûrların kelâmların teblîğ eyledikde dekk ü hile ile meşhûr olmağın sözlerine i'timâd olunmayup bilâ-cevâb redd olundılar.

Çerkes Serâskeri Gâzi Geray Sultân, Şahbâz Geray'ın kâtil-i bâtıllarından dört nefer melâ'îni ahz edüp re'îsleri olan Tokçinoğlu¹¹⁶⁷ dedikleri mel'ûnı istintâk etdikde fî'il-i şenî'lerini kemâkân takrîr edüp “*Ancak Sa'âdet Geray'ın sa'y ve işâretiyle*

¹¹⁶⁶ Mart/Nisan 1700.

¹¹⁶⁷ Bu isim Seyyid Mehmed Rızâ'nın eserinde “Tumhin” olarak geçmektedir (bk. Söylemez, a.g.e., s. 344).

olmuştur” dedikde mesfûr melâ’îni Kırım’a irsâl eyledi. “*Gâzi Geray’ın bu mel’ûnları kendi katl etmeyüp Kırım’a îsâl etmekden maksûdı Sa’âdet Geray’ı teşhîr ve Hacı Selîm Han evlâdı beynlerinde adâvet ü bürûdet ikâ’ etmektedir*” deyu han ve Sa’âdet Geray Sultân’ın kalblerine ıztırâb ve düşmenlerin şamâtasından nâşî hacâlet ârız olmağla müşârunileyh Gâzi Geray’ın ma’iyyetinde olan Kırım ahâlîsin hânelerine avdet etmeyle tenbih eylediler.

Bin yüz on iki Muharrem’in evâ’ilinde¹¹⁶⁸ El-Hâcc Merdân Ali Ağa Karasu kurbünde vâkî Kayaaltı nâm mahalde bi’l-cümle Kırım ahâlîsin cem’ ve memleket umûrına dâ’ir müşâvereye me’mûr olmağın evvelâ Nogay halkının serâsker talebiyle arz-ı itâ’at etdiklerin müzâkere eylediklerinde ashâb-ı re’y olan Kırım re’îsleri bu kelâmı redd edüp “*Resm-i kadîm üzere Kırım hanına bi’l-küllîyye inkîyâd-ı küllî edüp hizmet ederlerse febihâ ve illâ tifel-i gehvârelerine varınca siyâset olunması mukarrerdir*” deyu mektûblar tahrîr olunup herkes hânelerine avdet eylediler. Ve Kaplan Geray Sultân Çerkes cânibine serâsker nasb olunup ubûru için Taman İskeleyi’nde tedârük olunan sefineleri Gâzi Geray haberdâr olmağla ale’l-gafle Taman’a gelüp ve gasb ve cebr ile mezkûr sefinelere süvâr olup [121^a] Kırım’a ubûrında bir ân tevakkuf etmeyüp Or Kapusu’ndan dahı mürûr etdikden sonra hanın mesmû’ı olıcak “*Şahbâz Geray’ın kâtillerini i’dâm ve kendüsine dahı murâdı üzere ikrâm etmek şartıyla etsün*” deyu da’vet edüp akîbinden irsâl ettiği âdemleri vâsıl olmayup ric’at eylediler. Gâzi Geray Sultân Kılburun’a vusûlünde Nehr-i Özi’yi ubûrı için sefîne taleb eyledikde vilâyet ahâlîsi hanın emri olmadın sefîne tedârûkine cesâret etmemegle deryâ muhâtarasından havf u hazer etmeyüp balıkçı carnıkları ile Özi’yi ubûr edicek Nogay eşkiyâsına haber edüp etbâ’ına binmek için merâkib taleb eyledikde sultân-ı müşârunileyhi bu üslûba sülûk etdiren mesfûr Oraktimur’un iğvâsı olmağla mesfûr ve sa’îr eşkiyâ-yı Nogay buldukları kadar bârgir tedârük edüp sultân-ı mûmâileyhi istikbâl ve kendülerine serdâr eylediler. Ve han ile mukâtele etmek üzere eğer mukâbele mümkün olmazsa terk-i vatan edüp âhar diyâra gitmek üzere kendi zu’m-ı bâtıllarınca yemîn eylediler.

Ol havâlîde zuhûr eden şekâvet Çerkes ikliminde sâkin olan Anapa Nogay’na ve Kırım halkına dahı sirâyet etmeyle han hazretleri dil-gîr olup taraf-ı pâdişâha i’lâm etmek husûsını müşâvere için kendi nişândesi (dikmesi)¹¹⁶⁹ olan Mîrlivâ-yı Şirin Alp

¹¹⁶⁸ Haziran 1700.

¹¹⁶⁹ (dikmesi) + Ş : - N

Geray Beg'e Güleç Abdullâh Efendi'yi irsâl eyledikde mîr-i mezbûr *"Bu makûle umûr-ı külliyye müşâveresi han ve selâtîn ve bi'l-cümle a'yân-ı Kırım'ın ittifâklarına muhtâcdır"* deyu Abdullâh Efendi'yi kelâm-ı bî-me'âl ile avdet etdirdikde han dahı yarlığ-ı ekîd ile tehdîd ederek tekrâren bir âdem irsâl edicek mîr-i mezbûr ve sa'îr ahâlî-yi Kırım dahı Çapçaklıdere nâm mahalle cem' olunup ba'de'l-müşâvere [121^b] taraf-ı pâdişâha arz-ı mahzar tahrîr ve ulemâ ve ümerâdan Cum'ade'l-evveli evâsıtında¹¹⁷⁰ sefîne ile birkaç âdem irsâl olunup Selâmet Geray Sultân henüz sinn-i tufûliyyetde olmağın vâlid-i mâcidleri El-Hâcc Selîm Geray Han da'vet etmeğle dâye ve lâlâlarıyla mezbûrlara ma'îyyet eyledi.

Mesfûr Nogay eşkiyâsının hîlekârları ricâl-i Devlet-i Osmanî'ye hediye nâmiyla rüşvetler arz edüp *"Bucağ'a mahsûs bir han yâhûd taraf-ı Devlet-i Aliyye'den bir zâbit nasb olunup min-ba'd Kırım hanları müdâhale etmesün"* deyu etdikleri ricâlarının husûlî mümteni' ise de "Mühmel olmaz gerçi fi'il-i ihtiyârı Hurremî / Âşıkı ma'sûkı görse ihtiyâr elden gider" üslûbı üzere ricâl-i Osmanî'nin ba'zıları mesfûrların recâlarına müsâ'ade etmek üzere hediyeelerini ahz ve kabûl edüp ba'zı hîle semtine sülûk ederek sa'y etdiler. Ammâ vücûd-pezîr olmayıp âhirü'l-emr mesfûr Nogay câsusları me'yûsen avdet etdiklerinde müşâvere edüp Çekçeke yâhûd Ferahkirman'a varup Gâzi Geray Nûreddîn ve Oraktimur-ı mezbûr tekrâren Şirin begi nasb olunmak üzere recâ olunup *"Eğer müsâ'ade olunmazsa mukâtele ederiz"* deyu ittifâkları hanın mesmû'ı olup han dahı külliyyetli asker ile Ferahkirman taşrasına azîmet üzere oldığn pâdişâha i'lâm eyleyüp ve Yamansadak Nogayı rü'esâsından Ağuş Mîrzâ ve Âdil Mîrzâ ve Hıtay ve Kıpçak ve Yedisân mîrzâlarını da'vet eyledikde bi'l-cümle izhâr-ı itâ'at ve icâbet eylediler. Ve yine Cum'ade'l-âhiri evâhirinde¹¹⁷¹ Anapa Nogayı'nın Kırım kurbüne vusûlî haberi vâsıl olup Kefe Vâlîsi Murtazâ Paşa Çoçka Geçidi'nde iskele bünyâdına me'mûr olup ubûr edenleri Kırım hânelerine tevzî' her hâneye ikişer atlu konak eylediler. Gâzi Geray Sultân'ın kavm-i mesfûrın aralarından hurûc edüp [122^a] Rumili'nde ikâmet etmek üzere şeyhü'l-islâm efendi ve vezîr-i a'zam ve sâ'ir ricâl-i devlet ve peder-i âl-i kadri El-Hâcc Selîm Han taraflarından mektûblar ile mahsûs âdemler gelüp da'vet eylediklerinde kavm-i mel'anet pîşe-i sultân-ı müşârunileyhe icâbetden men' edüp Devlet Geray Han'ın azli ve El-Hâcc Selîm Geray Han'ın nasbı recâsıyla arz-ı mahzar yazup taraflarından âdem irsâl eylediler. Sene-i

¹¹⁷⁰ Ekim/Kasım 1700.

¹¹⁷¹ Aralık 1700.

mezbûre Recebi'nin yigirminci ve kış çillesinin sekizinci günü¹¹⁷² bir İstanbul sefinesi Gözleve'ye selâmet dâhil¹¹⁷³, Devlet Geray Han beyne'l-havf ve'r-recâ ve hem hiffet-i şitâ olmağın Akkirman tarafına azîmetinde biraz müddet te'hîr eyleyüp sene-i mezbûre Şa'bânı'nın dördüncü günü¹¹⁷⁴ Bağçesaray'dan hareket ve Ferahkirman taşrasında vâkî Kanlıcak nâm mahalle vâsıl olduklarında kavm-i mesfûr tarafından Kırım ahvâlini tecessüs için irsâl etdikleri dört nefer câsûsu ahz edüp istintâk etdiklerinde hanın Bucak cânibine azîmetin istimâ' edüp "*Câvem Mîrzâ ve Bî-arşlan Mîrzâ ve sâ'irleri kîtâle hâzır u amâde olmuşlardır*" deyu haber verdiklerinde mezbûrları habs eylediler.

Han-ı Kırım mesfûrların kîtâl edeceklerine vukûf-ı tâm edüp ahâlî-yi Kırım'da ulemâ ve meşâyihden mâ'adâ rûkûb ve nüzûle kâdir olanların cümlelerine fermân edüp bî-hesâb asker-i Tatar ile Nehr-i Özi ve Aksu'yı ubûr edüp ve nehr-i Turla'ya karîb Buriboyun nâm mahalle mürûrlarında bir mikdâr Nogay eşkiyâsı âşikâr olup ceng etmedin avdet ve Gâzi Geray'ı Kırım ahâlîsin gâret etmege tahrîz edüp Nehr-i Özi'yi ubûr etdiklerinde yine kavm-i mesfûr "*Eğer han hazretleri kahr edüp hânelerimizi tahrîbe mübâşeret ederse bi-hasbe'l-imkân def'-i zarara sa'y ederiz. Eğer afv ile mu'âmele [122^b] ederlerse her ne fermân ederse itâ'at edüp hizmetinde ke'l-evvel kulluğında bulunuruz. Kendi cinsimiz ümmet-i Muhammed'in emvâlin igâre etmek neden iktizâ? Sizin dahı ağacayınızın afvın niyâz etmeniz münâsibdir*" deyu Câvem ve Bî-arşlan Mîrzâ'dan mâ'adâ Gâzi Geray Sultân ma'îyyetinde bir ferd kalmayup her birleri ric'at edicek sultân-ı müşârunileyh dahı bi'z-zarûre avdet etmegin etbâ'ının ekseri sultândan ayrılup hânelerine azîmet eylediler. Memeleket-i Kırım han ve askerden hâlî olup Gâzi Geray'ın Kırım'ı igâre edicek haberi mesmû'ları olmağla emvâl ve ehl ü ıyâllerini kimi dağlara ve kimi kal'alara nakl edüp ve Mengli Geray Sultân bir mikdâr Tatar-ı endek-şümâr ile Or, Çungar ve Rubat Palankaları'na azîmet esnâsında Nogay tâ'ifesinin rec'ü'l-kahkarî oldukları haberi vâsıl olıcak ahâlî-yi Kırım emn ü itminân üzere oldılar. Ol esnâda Çerkes serâskeri olan Kaplan Geray Sultân Yedisân Kabîlesi'nin meskenleri olan Cincik nâm mahallde ârâmları eyyâmında bin yüz on iki Ramazân-ı Şerîf'in evâ'ilinde¹¹⁷⁵ herkes hâb-ı râhatda iken güneşin tulû'ı vaktinde Kalmuk-ı bed-mahlûk ceng tertîbini ederek mahall-i karîbe vusûlinden Gâzi Mîrzâ nâm bir merd-i bî-dâr haberdâr olup asker-i İslâm'a ihbâr edicek sultân-ı müşârunileyh bin beş yüz mikdârı guzât-ı Tatar ile cenge süvâr olup üç bin mikdârı

¹¹⁷² 31 Aralık 1700.

¹¹⁷³ oldı + N : - Ş

¹¹⁷⁴ 14 Ocak 1701.

¹¹⁷⁵ Şubat 1701.

küffâr ile kîtâle ikdâm etdiklerinde serâsker kâdısı olan Sâid Akay Mehmed Efendi ve guzât-ı Tatar’dan on bir aded Müslim dahı def’aaten şehîd olduklarından asker-i İslâm’a nev’ân vahşet ârız olup inhizâm-ı küllî olmadan mukaddem kanatı kırılmış serçe gibi mahall-i karîbde olan dağ semtine meyl edüp bir dürlü nizâm hâsıl etdiklerinden **[123^a]** sonra Kaplan Geray-ı kaplan-reftâr hizberân-ı Tatar-ı şecâ’at-iştihârlarıyla gürûh-ı henâzir üzerine tekrâr hücûm eylediklerinde Haydar-ı kerrâr-vâr bir mikdâr girüdârlarından sonra melâ’în-i bî-’âr münhezimen firâr edüp Nehr-i Kuban’dan ubûr murâd etdikleri esnâda guzât-ı Tatar bir def’a dahı hücûm etdiklerinde niceleri bahr-i ademe garîk ve niceleri ateş-i şemşîr¹¹⁷⁶ harîk olduklarından mâ’adâ nicelerini dahı esîr ü bend-zincîr edüp bî-hesâb ganimetler ile muğtenem oldılar. Hatta Akmescid kurbünde Salgır Kabîlesi’nden Taykatoğlu(?) Ahmed Beg mesfûr melâ’înin mu’teberlerinden Münke Kaşka(?) nâm mel’ûn ile kılıç kılıca birbirlerine hücûm etdiklerinde mesfûr mel’ûnün başındaki tevellîğasın(?) kesüp bir kulağın ve elindeki biyelin kesüp iki parmağın düşürdikde “*Mâl gerek bulsa öldürme*” deyicek mel’ûn-ı mesfûrî esîr-i der-zencîr edüp avdetinde etbâ’ından Aşir nâm şahsı göricek “*Bu yerde durup niçün gelmedin?*” dedikde “*Başbaşa idiniz hâcetin ise*” deyu cevâb vermişdir.

Müşârunileyh Ahmed Beg kemânkeşlik ile meşhûr¹¹⁷⁷ idi. Bir def’a Rumili semtinden gelürken bir mikdâr haydûd zuhûr edüp akîblerine düşdikde ok ve yayın çıkarup bir kargaya atdığı gibi urıcak haydûdun biri re’îslerine hitâb ederek “*Herifin çehresinden yılan zehir almış, mâh alma mısın?*” deyu ric’at etdikleri meşhûrdır. Mûmâileyhin maraz-ı mevtinde bu hakîr¹¹⁷⁸ yânında idim. “*Âh u enîn edeyor günâhınıza kefaretdir. İnşallah sağılırsız. Elem etmen*” dediğimde “*Benim âh u enînim ancak ceng meydânında düğün, bayrâm ile gitmeyüp karılar arasında yâs u mâtem ile gitdiğim için*” deyu cevâb eyledi. Âhirete intikâl etdiklerinde “Fenâ mülküni Ahmed Beg değışdi kasr-ı vâlâya” târih (sene 1127)¹¹⁷⁹ **[123^b]** düşmüşdür.

Devlet Geray Han Serâsker Yûsuf Paşa muvâfakatiyle iktizâ eden ahvâli taraf-ı pâdişâha i’lâm ve kendisi Bucak havâlîsinde vâkî Potna nâm mahallde ârâm edüp Gâzi Geray ile cenge Sa’âdet Geray’ı ta’yîn eyledi. Gâzi Geray Sultân mukâtele ve mukâbeleye kudreti olmamağın Nehr-i Samar sâhilinde vâkî Çehrin Kal’ası hâkimi olan la’înin himâyetine duhûl etmegin Sa’âdet Geray mülâkât etmeyüp avdet eyledi. Ol

¹¹⁷⁶ şemşîr Ş : şemşîriyle N

¹¹⁷⁷ meşhur Ş : (meşhûr) N

¹¹⁷⁸ hakîr Ş : (hakîr) N

¹¹⁷⁹ (sene 1127) + Ş : - N; Miladî 1715.

esnâda pâdişâh tarafından kapucıbaşı gelüp mukarrer-nâme getürmeyle hân-ı Kırım, Kırım umûrına azîmet eyledi. Sene-i mezbûre Zi'l-hiccesı evâ'ilinde¹¹⁸⁰ Kaplan Geray Sultân Şahbâz Geray Sultân'ın diyyeti nâmıyla Besleney Çerkesi'nden bir mikdâr esîr alup akârib ü ecânibine taksîm eylediği hanın mesmû'ı olmağla cem' ve istirdâdı içün yarlıg-ı şedîd tahrîr etdikde Kaplan Geray Sultân Dil-gîr olmağın pederi cânibine gitmek üzere istizân edüp cevâbın zuhûrına dahı tevakkuf etmeyüp sür'at eyledi. Bucak havâlisinin ihtilâline sebep olan menba'-ı fesâd- Oraktimur-ı bâ'is-i şürûrun Akkirman tarafında ârâmı mümkün olmamağla Rumili cânibine firâr ve Murâd Geray Hanzâde Alp Geray'ın hânesinde karârı mesmû'ı olmağın bostancıbaşı ta'yîn olunup tutuldukda,

من جن ساعته لم يفق ابداً¹¹⁸¹

mefûmınca bir mikdâr zincîr-i tahkîr ile bîmârhâne-i Kal'a-yı Mevleve'de habs, ba'dehu “Olunca illet ma'hûda mâder-zâd neylersin” mazmûnınca bin yüz on beş târihinde tahlîye-i sebîl olunup Rumili'nde sâkin iken ademe kadem basdı.

Mesfûrın hareket-i cünûnında zuhûr eden efsâne-i meşhûresindendir ki ulemâ-yı Kırım'dan mesfûr dîvânenin kâdısı olan efendi bir gün sofrasında bulunup [124^a] hoşâb geldikde kaşığın etmek pâresi ile pâklayup kâseye vaz' edicek mesfûr mîr-i mutazarraf “Etmek ile kaşığı tathîr etmek Hakk Te'âlanın ni'metin tahkîr etmek değil midir?” dedikde kâdı-yı mezbûr,

ولقد كرمنا بني آدم¹¹⁸²

fehvası üzere insândan mükerrerem mahlûk yokdur.

هو الذي خلق لكم ما في الأرض جميعاً¹¹⁸³

mefhûmı üzere “Cümle ni'metleri insân için halk eylemiştir. Eğerce beşeriyet hasebiyle etmek pâresin mâ-vaz'-ı lehinden gayrıda gafleten isti'mâl etdik ise yine bismillah¹¹⁸⁴ ile ta'zîm ederek böyle tenâvül ederiz” deyu etmek pâresini yiyüp âlimâne cevâb kaydında iken mîr-i mecnûn kâdı-yı mezbûrın sakalından tutup ağzı ve burnı kan oluncaya dek muşt u silleden sonra “Cânım gözüm efendi, ben seni ziyâde severim diyerek gözünden ve yüzünden öpüp, işte etmek pâresiyle kaşığı tathîr edüp ba'dehu ekl etmek buna benzer” dedüğü meşhûrdır.

El-hâsıl Devlet Geray Han,

¹¹⁸⁰ Kasım/Aralık 1715.

¹¹⁸¹ “Min cinne sâ'ate lem yefik ebede”. Tercümesi: “Kim bir saat delirirse aslâ kendine gelemmez”.

¹¹⁸² Âyet: “Ve lekad kerremnâ benî âdem”, *Kur'an*, el-İsrâ 17/70'ten iktibas. Meali: “Andolsun Biz Âdemoğullarını üstün bir şekilde yarattık”.

¹¹⁸³ Âyet: “Huvellezî halaka lekummâ fî'l-ardı cemî'â”, *Kur'an*, el-Bakara 2/29'dan iktibas. Meali: “Yeryüzünde olan her şeyi sizin için yaratan O'dur”.

¹¹⁸⁴ bismillah Ş : besmele N

âyet-i kerîme fehvâsı üzere küffâr-ı hâk-sâra gâyet şedîd ve katı olsa da ehl-i İslâm'a bî-nihâye merhamet ve şefkat üzere olmağın mûmâileyh Gâzi Geray Sultân ile firâr eden Câvem ve Bî-arslan ve sâ'ir Nogay mîrzâlarına âdem gönderüp “*Îtâ‘at edüp gelürseler zararım dokunmaz. Belki nef‘im görürler*” deyu da‘vet etdikde ba‘zı Nogay mîrzâları “*Î‘timâd için yemîn yâhûd kefl isteriz*” deyicek mezbûr Câvem Mîrzâ “*Devlet Geray Han merhamet ve şecâ‘at sâhibidir. Anın sözüne i‘timâd için yemîn ve kefl gerekmez*” deyu cümleleri gelüp han hazretlerine serfûrû ettiler. Han dahı Câvem Mîrzâ'ya oğlu İslâm Geray Sultân'ı besleme edüp atalık ve mîrlivâ ma'nâsına Bender Kal'ası'na beg eyledi. Ve sâ'ir mîrzâları nev'ân te'dîb için [124^b] Kırım'da biraz zamân meks etdirüp yine avdet etdirdi. Ve Gâzi Geray Sultân'ı dahı te'dîb için Âsitâne'de kapu arasına bir mikdâr habs ve ba'dehu Rodos'a nefy etdiler. Ol esnâda Moskov keferesi Ferahkirman'a on beş sâ'at mikdârı mahallde bir kal'a-yı azîme ihdâs edüp ve andan yukarı dahı nice kal'alar binâ etmeyle Âsitâne'ye i'lâm olundıkda tefîş için ricâlden bir merd-i nâ-merd varup kefare tarafından semmur ve kakum makûlesi bir mikdâr rüşvet alup Âsitâne'ye avdet etdikde “*Fi'l-vâkî kal'a-yı azîme olsa da bir iki köpek derisi hâtırı için hanın sözünü tekzîb ve kâfirin sözünü tasdik ederek bir balıkçı kuşudur*” deyu pâdişâha haber vermegle bin yüz on beş târihinde El-Hâcc Selîm Geray Han def'a-yı râbi'a han olup (def'a-yı rabi'a merhûm ve mağfur cennet mekân-ı firdevs-âşiyân El-Hâcc Selîm Geray Han Gâzi Âdil aleyhe rahmetü'l-bârî)¹¹⁸⁶ oğlu Gâzi Geray'ı kalga ve yine oğlu Kaplan Geray'ı nûreddîn eyledi. Devlet Geray Han Taman'dan sefîneye binüp ve ba'dehu Balıklava'dan çıkup karadan Âsitâne'ye azîmetinde Rodos'a nefy etdiler. Ve Sa'âdet Geray Sultân Çerkes'de kaldı. Ve El-Hâcc Selîm Geray Han işbu hânlığında ekser evkâti alîl ve hastalık ile geçüp âkıbetü'l-emr bin yüz on altı senesinde¹¹⁸⁷ dâr-ı âhirete intikâl etdi. Müddet-i hükûmeti üç def'ada yedişer sene olup def'a-yı râbi'ada bir sene, mecmû'ı yigirmi iki sene olmuştur.

Ba'dehu oğlu Gâzi Geray, han olup Kaplan Geray'ı kalga eyledi. Ol asrda İsveç kralı Moskov vilâyetini zabt etmek üzere birkaç sene ceng ederek zabt u teshîre karîb olmuşiken bi-hükm-i kazâ bir def'ada İsveç askeri münhezim olup İsveç kralı beş altı bin mikdârı âdemisiyle hudûd-ı İslâmiyye olan Aksu dedikleri nehrin kenârına gelüp Cankirman pâşâsına “*Pâdişâha konağım, bana ubûr için sefîne gönder*” deyu âdem

¹¹⁸⁵ Âyet: “Eşiddâ'u ale'l-kuffâri ruhamâ'u beynehum”, *Kur'an*, el-Fetih 48/29'dan iktibas. Meali: “Kafirlerle karşı sert ve tavizsiz kendi aralarında merhametlidirler”.

¹¹⁸⁶ (def'a-yı rabi'a ... rahmetü'l-bârî) + Ş : - N

¹¹⁸⁷ 1704.

gönderdikde “*Pâdişâh dahu pâdişâhdan [125^a] izinsiz olmaz*” deyu müsâmahası esnâsında İsveç’in akîbinden Moskov taburı erişmeyle bi’z-zarûre hazînelerin suya bıragup sallar bağıyorak bir mikdârı suya gark olup dört bin mikdârı âdemiyle suyu ubûr ve ba’dehu Devlet-i Aliyye’den konaklığa kabûl olunup Bender Kal’ası civârında iskân etmiştir.

İşbu ahvâller zuhûriyla Gâzi Geray Han sâfi-i cenân bulunup Kalgay Kaplan Geray Sultân’ın kal’a-yı cedîde binâsı umûrına me’mûr olan Ebû Kavuk Mehmed Paşa ile haylî nâzikâne hareketleri olmuş derler. Hâsılı bin yüz yigirmi târihinde¹¹⁸⁸ hanlık teşrifâtı yeni kal’ada Ebû Kavuk Paşa yedine vâsıl olup Kaplan Geray Sultân anda varup han oldu. **(Kaplan Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han)**¹¹⁸⁹ Ve birâderlerinden Mengli Geray’ı kalga ve Safâ Geray’ı nûreddîn eyledi. Selefî olan Gâzi Geray Han haylî esîr alup Kabartay Çerkesi’ne Beşdağ dedikleri mahallden göçüp Nehr-i Bahsan kenârında ikâmete ruhsat vermiş derler. Kaplan¹¹⁹⁰ Han’ın ol husûs gâyet menfûrî olmağla Kabartay semtine sefer eylemeğe mübâşeret edüp evvelâ ümerâyı Kırım ile müşâvere eyledikde mîrlivâ-yı Şirin Sarı Kadirşah Beg ve El-Hâcc Cantimur Mîrzâ ve sâ’irleri münâsib görmeyüp hana ifâde etdiklerinde han hazretleri kabûl etmeyüp ve ekvâh-ı nâsda han El-Hâcc Cantimur ve ba’zı refiklerin katl edecek deyu tevâtür olmağla ümerâyı Şirin bir yere tecemmu‘ ederek fitne-i azîme olur gibi olduğundan mezbûr Kadirşah Beg ve Güleç Abdullâh Efendi muslihînden olup han ile ümerâyı ıslâh eylediler. Ve hân-ı âlîşân yine sefer-i mezbûr içün ahâlî-yi Kırım’dan hâne başına birer âdem tahrîr ve şehîr halkından kapukulî ve sekbân akçesi cem‘ edüp sene-i mezbûre mâh-ı Saferi’nde¹¹⁹¹ Çerkes semtine azîmet etdiler. Ve adaya ubûr edüp anları dahi çıkardılar. Ve ol vakitte üç ananın oğlu ta’bîr olunan Nogay Kabîleleri’nden dahi asâkir-i kesîre aldılar. Ve dağda mütemekkin olan **[125^b]** Çerâkise tâ’ifelerinden ki altı beglik halkıdır, cümlesinden asker aldılar. İşbu gûne asker ile Çerkes değil bir kıral evvelkisini tahrîb eylemek aklen mukarrer add olunmuşdı. Han hazretlerine adaya nüzûlünden Kuban’a vusûline dek Kabartayı’nın başı begi olan Körgük Beg(?) tarafından nice elçiler gelüp “*Seleflerine verildiği esîrden ziyâde esîr verelim, umûmen zî-kıymet olan kübelerimizi rehin ve Kasayoğlu mîrzâlarını kefil edelim. Tek bizi afv etsünler*” deyu sipâhîlerinden Kudaynat ve Tambı ve Marguş ve Karabayoğullar’ı recâ ve niyâz etdiklerinde han hazretlerinin himmet-i hanîyye ve celâdet-i Cengizîyyesi’ne

¹¹⁸⁸ 1708. Hadise 1707 senesinin Nisan ayında vuku bulmuştur (bk. İnalçık, *a.g.e.*, s. 350).

¹¹⁸⁹ (Kaplan Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han) + Ş : - N

¹¹⁹⁰ Geray + N : - Ş

¹¹⁹¹ Nisan/Mayıs 1708.

el vermeyüp gelen elçileri selb ederek Nehr-i Bahsan civârına nüzûl etdiler. Ve Nûreddîn Safâ Geray Sultân'ı karşı gelen Çerâkise ile cenge gönderdiler.

Sultân-ı mezbûr bir mikdâr ceng edüp tâ'ife-i Çerâkise yine kamalçılarına ircâ' etdirdikten sonra kuşların ol mahalle bıragup bir iki menzil düşe kalka Bahsan'ın garb cânibinde bir dağın eteğinde kondılar. Her cânibde karavullar salup¹¹⁹² hırâset üzere oldılar. Ammâ gîcenin sülûs-i ahîri kaldıkda Çerâkise melâ'îni şebhûn edicek kıyâmetden nişân olup ehl-i İslâm'dan “*Nefsi, nefsi*” deyu ferden ferden firâr üzere olarak ve Çerâkise melâ'îni dahı ümmet-i Muhammed'in sonuna düşüp gîce¹¹⁹³ sülûs-i ahîrinden vakt-i duhâya değin asker-i İslâm'ı şehîd etmede oldılar. A'yân-ı Kırım ve ümerâ-yı Nogay ve kapu halkı ümerâsından yarar ve nâmdâr çok kimesneyi şehîd eylediler. Hâsılı asker-i Tatar'dan ilerü¹¹⁹⁴ gelenlerden bir asker olur ricâli şehîd eylediler. Allahu *te'ala* ümmet-i Muhammed'i bu misillü musîbetden dâ'imâ hıfz eyleye. *Amîn*.

İşbu haber pâdişâhın mesmû'ı olıcak bin yüz yigirmi târihinde def'a-yı sâniye Devlet Geray, han nasb olunup (**Def'a-yı sâni Devlet Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han**)¹¹⁹⁵ birâderi Sa'âdet Geray'ı kalga etmişidi. Ba'de-zin azl edüp ekber evlâdı [126^a] olan meşhûr-ı cihân Baht Geray Sultân'ı kalga eyledi. Devlet Geray Han'ın meşreb-i âlîsi düşmen-i dînimiz olan Moskov keferesine gazâ olmağla kış içinde Moskov üzerine akın etdi. Birkaç kal'alarını feth edüp bî-hesâb esîr ve mevâşî iğtinâm eyledi. Ve nice kal'aların ahâlîsini Koşavi Kazağ'ı gibi mü'ellifetü'l-kulûb eyleyüp bâ-husûs Tokal dedikleri kal'anın hâkimi olan Palak nâm Kazağ'ı itâ'at etdirdi.

Bin yüz yigirmi üç târihinde Petro nâm deli kiral üç yüz bin taburıyla Edrene'ye azîmet etdiği hanın mesmû'ı olıcak kalgayı Baht Geray Sultân'ı Kırım muhâfazasına koyup kendisi asker-i Tatar-ı bî-şumâr ile Akkirman'a azîmet eyledi. Boğdan begi olan Hantimuroğlu dedikleri mel'ûn bunca zamân pâdişâh-ı İslâm'a itâ'at üzere olup iltifâtına mazhar iken izhâr-ı isyân edüp cemi'-i Boğdan re'âyasını izlâl ederek kiralın önine düşüp taburı Hotin Kal'ası'ndan aşağı Raşkova nâm geçidden Turla Nehri'ni ubûr etdirüp Nehr-i Burut'ı kollayarak yürütmek üzere ve taburun zahîresini Boğdan vilâyetinden erîşdirmek üzere yürüdiler. Devlet Geray Han-ı gazâ-unvân kırk bin mikdâr Tatar-ı düşmen-şikâr ile mahall-i mezbûrda taburı karşılayup leyl ü nehâr

¹¹⁹² salup Ş : salınup N

¹¹⁹³ gîce Ş : gîcenin N

¹¹⁹⁴ ilerü Ş : ilerüye N

¹¹⁹⁵ (Def'a-yı sâni Devlet Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han) + Ş : - N

küffâr-ı hâk-sâra istirâhat ve karâr etdirmeyüp şîrâne ve dilîrâne cengden bir gün, belki bir sâ‘at hâlî olmadılar. Hattâ Câvem Beg kendi etbâ‘ıyla bir kerre tabura hücum edüp metrislerini bozarak içerüye girüp bî-hesâb küffârı cehenneme gönderdikden mâ‘adâ nice taburlar ve nice esîrler çıkarup yüz aklıklar eyledi. Ve bir kerre dahı ceng meydânının çabuk süvârı ve asker-i Tatar-ı şî‘ârın¹¹⁹⁶ meyânında Haydar-ı kerrârı olan Yalıağası Osman Ağa,

الاسلام تحت ظلال السيوف¹¹⁹⁷

fehvasınca dalkılıç olarak kapukulu ta‘bîr olunur bir mikdâr Tatar-ı cihâd-iştihâr ile taburun içerüsine [126^b] dâhil olup küffâra kılıçkıranı etdüğinden mâ‘adâ nicelerin esîr-i der-zincîr edüp ve nice toplar dahı alup çıkmışdır. Ve bunun gibi nice nice yüz aklıklar kerrâtla olmuşdır ve etrâf-ı Boğdan’dan vürûd eden zahîre ve arabaların asker-i Tatar-ı gâret-iştihâr birkaç kerre yağmalayup yolların kesüp tabura gâyet za‘af ve fütûr gelmişdi. Ancak deli kiral gâyet mu‘ânîd olmağla yine Tuna’yı arzûlayup yürir idi. Gâyet zebûnü’l-fend her konağı ancak üç sâ‘at olurdu.

Vezîr-i a‘zam Baltacı Mehmed Paşa ve Yeniçeri Ağası Yûsuf Ağa asker-i Osmanî ile gelüp İsakçı Geçidi’ne mükemmel köprü yaptırup lâkin askeri geçürmede mütereddîd oldılar.

Han hazretleri peyderpey mektûblar irsâl edüp taburun za‘afın i‘lâm ve sadr-ı a‘zâmın bir gün akdem Tuna’dan ubûr edüp tabura ikdâmın arz ederdi. Ancak ricâl-i devlet, Tatar hakkında enva‘-yı tahayyülât ederlermiş. Âkîbetü’l-emr hân-ı diyânet-unvân “*Pâdişâha arz ederim*” deyicek bi’z-zarûr ubûr edüp topları dahı yürütdiler. Tabur-ı makhûr Yaş Şehri’ni Tuna tarafına geçüp ve Bilçin nâm Boğdan karyesi civârında olan Burut Geçidi’nde konacak günü Osmanlu’nın atlu askeri erişüp “*Gavurcuk nerededir? Ceng isteriz*” diyerek Burut’u garb cânibine tabur semtine ubûr ederlerdi. Ve taburun çarhacısı olan Şeremedoğlu dedikleri mel‘ûn yigirmi bin mikdârı melâ‘în ile bir sâ‘at mikdârı taburun ilerüsünde idi. Bilçin mukâbelesine geldikde birbirleriyle sataşur oldılar. Mel‘ûn-ı mesfûr korkmaklık sûretini göstererek ahşam ile yatsu arasında büyük taburına çekildikde Osmanlu atluları “*Kâfir bizden korkdu*” deyu “Yalanlar söylemiş, miskinî gerçekten inandırmış” üslûbınca [127^a] gerçekten salarak büyük taburı civârına varmışlar. Küffâr-ı hîlekar dahı Soldat dedikleri melâ‘îni yürüyüp

¹¹⁹⁶ Tatar-ı şî‘ârın Ş : Tatar-ı şu‘â‘et-şî‘ârın N

¹¹⁹⁷ “el-İslâm tahte zülâlû’s-süyûf”. Tercümesi: “İslâm kılıçların gölgelerinin altındadır”. Hadis kaynaklarında ise “Cennet kılıçların gölgesi altındadır” şeklinde bir hadis mevcuttur (“El-cenne tahte zülâlû’s-süyûf”. Meali: “Cennet kılıçların gölgesi altındadır”. Hadisin kaynağı için bk. Canan, a.g.e., V, s. 71).

derhâl ol asker-i perîşânı perâkende edüp kırarak köprüye götürür. Ol gîce telef olan asker on sekiz bin deyu söylenmiştir. Hele sabâh olıcak vezîr-i a‘zam huzûrında olan büyük topların yigirmisine birden ateş etdiler. Ve elli mikdârı topları dahı küffârın cânîb-i şârkîsinden ateş etdiler ise izdihâm-ı taburun aralarına sokaklar açdılar. Ba‘dehu metris ve sâ‘ir umûra mübâşir olunarak bayraklar yürüyüp ve atlu asker dahı peyderpey kelleler alup ve kelleler verüp kaba kuşluğa değin acâyib safâlu cengler olup asker-i İslâm henüz gereği gibi yürüyüş etmediler idi. İnâyet-i Perverdigâr ile küffârın kulûbünü havf istilâ edüp el-amân diyerek beyaz bayraklar taburun her etrâfindan aşikâr oldu. Ol sâ‘at sâhib-i devlet dahı cengden el çekmege fermân edüp han hazretlerini müşâvereye da‘vet eyledi. Ve han hazretleri dahı Kırım’ın beglerin ve guzât-ı Tatar’ın bahâdır ve beglerin alup ordu-yı hümâyûna dâhil olup mükâleme ve müşâvere etdiklerinde han sulhu münâsib görmeyüp vezîr-i a‘zam sulhu murâd edüp çokluk mu‘âraza olundu. Ammâ âkıbetü’l-emr “*Siz umûr-ı Tatar’ı bilürsüz, umûr-ı devlet bana müfevvazdır*” deyu kıral-ı bed-fi‘âle birkaç mevâd ve şurût teklîf edüp iltizâm etdirerek musâlaha olunup tabur-ı makhûr mükibben alâ-vücûhihim kahkariyen ric‘at eylediler. Ve Boğdan begi ve ol evvelkinin segi olan Kantimuroğlu dedikleri mel‘ûn etbâ‘ıyla ba‘zı boyarları dahı uydurup kıral ile ma‘iyyet edüp çıkdı ve gitdi. Vezîr-i a‘zam Boğdan re‘âyâsına gazab edüp “*Tatar askeri bir mikdâr bunları gâret edüp haddin bildürmek lâzımdır*” deyicek asker-i Tatar diyâr-ı [127^b] Boğdan’a çapul edüp nice esîrler ve nice mevâşîler iğtinâm ederler. Ammâ vezîrin gazabı sâkin olup peşîmân olurak redd olunmasını fermân ederler.

İşbu seferde Devlet Geray Han hazretlerinden sudûr eden himmet-i rüstemânî ve şecâ‘at-i kahramânî belki eslâfından dahı sâdır olmadığını ehl-i insâf olanlar ikrâr ederler. Ol vakitte diyâr-ı kalîlü’l-i‘tibâr olan Kırım ulemâsından Hilmi Efendi’nin han hazretleri şânında nazm etdiği kasîdesinden târih-i mevâdd ve ba‘zı ahvâl ifâde olunmağla tahrîri münâsib görüldi. “*Hamdillah ki Hudâ kıldı yine ihsânı / Feth ü nusretle açup sancağı ferruh-şânı / Habbezâ hazret-i hakan-ı celîlü’l-asâr / Zîb özüñ Süleymân şeref-i ilhân / Ya ‘ni Devlet Geray hazret-i hân-ı a‘zam / Mâlik-i tok-rikâb-ı ümem-i İrânı / Müstakil bâ‘is-i feth ü zafer oldur ki bugün / Haydarı rezm ü gazâ leys-i neberd hanı / Şukka-i râ‘yeti ser-levha-i feth ü nusret / Nâsih nusha cûy olsa n’ola bünyânı / Bir gazâ etdi ki şâyeste-i ikbâl oldu / Ra‘şedâr keff çâr oldu celâl-i şânı / Adın işitse adîv-i bîmden olurdu helâk / Şehlere böyle gerek şân verecek unvânı / Kara bahtı ile ak beg gelüp Akkirman’a / Yine giryân-be-giryân çevirür pişânı / Merkez-i sâhil/*

bilecinden alup rû-gerdân / Mu'avvec-i murdârı murt kesdi serv-i sâ mânı / N'ola her şartına bir sadece târih etsem / Böyledir nâdire sincân olanın unvânı / Yüz sürüp kapuna târih için ikbâl eyler / Çâkerdir gerek ayâ Barabaş hatmanı / Sarsar-ı deşt-i kazâdır ki eser-i Tatarî / Etdi pejmürde bu târih küll-i Boğdan'ı / Dalkılıç himmetiyle âlemi feth etse n'ola / Sadı Azağ'ı bu târih (1124)¹¹⁹⁸ çalup tayganı / Hilmiyâ gel edelim devlet-i şâhîye du'â / Haşra dek dâ'im ola ma'delet-i dîvânı / Böyle [128^a] kaşmerliği kim gördü deyu her millet / Dillü dilince söküp ol harbi erkânı / Evvelâ dedi Arab kavmi görüp bu hâli / Kahrullah adüvven zaferü's-sultânı / Acem ve Fars (...) leşker ederek derdi hemân / (...) dimâğım sipeh-i tâlânı / Bosnevîler dahı der tabura çapku vererek / Kümâ kazılar tabur-ı hâmurânı / Zemm edüp derler idi hem ceneral-i Macar / Peşte ile kıra file soya ve miskâtı / Ermeniler dahı der zemm ederek ârından / (...) / Hem Yahudiler ana der idi istihzâ / (...) / Kavm-i Çerkes dahı der Ak Beg'i düşnâm ederek / (...) / Derdi hem Kalmuk-ı engüşt-bedhân acaba kenân / (...) / Kara Nogay deridi top ve tüfengin atdıkça / (...) / (...) sürüp Çingâneler dahı dedi / Bre dalı çalu (...) ormanı / Hilmiyâ tâ'ife-i Özbekiyân derdi ayân/ (...) / Ağlayup kara günin deridi ak beg kendi / (...)”

Hülâsa-yı kelâm vezîr-i a'zam ve hân-ı âlîşân pâdişâh tarafına feth ü zafer tebrîk etmek için azîmet etdiler. Vusûllerinde pâdişâh dahı her memleketlerde ve kal'alarda senniklikler etdirüp çok şükürler ey[le]di.¹¹⁹⁹ Ammâ “*Tabur ahvâline gereği gibi vâkıf olup niçün tarafıma i'lâm etmeyüp sulh etdin?*” deyu vezîr-i a'zamı ve Osman kethüdâyı katl eyledi ve hân-ı âlîşân mu'azzez ü mükerrerrem avdet edüp Bucağ'a vusûlünde Vilâyet-i Kazan hâkimi olan İpraksin nâm mel'ûn çok taburıyla ve Kalmuk hanı olan Ayukeoğlu Çabdarca nâm mel'ûn Kalmuk askeriyle Kuban'da sâkin olan [128^b] Nogay tâ'ifesini Kaplu Kasabası'na değin gelüp çokluk hasâret ederek haylî ümmet-i Muhammed'i esîr etmeyle ol cânibde serâsker olan Nûreddîn Safâ Geray Sultân tarafından Kırım'dan istimdâd için hana arz-ı mahzar ile birkaç ihtiyârlar gelüp niyâz etdiklerinde han hazretleri oğlu Ivaz Geray Sultân'ı bir mikdâr Tatar ile irsâl etdi. Ol kış Yedisân içinde kışlayup bahârın avdet etdiler. Bin yüz yigirmi dört târihinde El-Hâcc Cantimur Mîrzâ¹²⁰⁰ beslemesi olan oğlu Mehmed Geray Sultân'ı asker-i Tatar'ın güzîdesi ile Kuban'a serâsker edüp irsâl eyledi. Eyyâm-ı şitâya değin sahrâda güzledi ve kış eyyâmı hulûlünde han tarafından yarlıg gelüp “*Devlet-i Aliyye'ye Azak Kal'ası*

¹¹⁹⁸ 1712.

¹¹⁹⁹ ey[le]di Ş : eyledi N

¹²⁰⁰ Mîrzâ +Ş : - N

verildi” deyu i’lâm etmeyle “*Mâbeyn mahsûlidir*” diyerek “*Üç ananın oğluna at bağlayasız*” deyu tenbîh olunup Kırım askeri Hatyukay¹²⁰¹ Çerkesi’ne düşüp at beslediler. Ol esnâda sovk olmayup hattâ çiçekler açılmış idi derler ammâ “*Ne çare bâri Ten Suyu’nun etrâfını çaparız*” deyu süvâr oldılar.

Nehr-i Kuban, Azak semtine ubûr olundıkda,

إذا اراد الله شيئاً هي اسبابه¹²⁰²

mefhûmı üzere öyle sovklar olup sular buzlayup Günmelek nâm mahalle vâsıl olduklarında Azak Muhâfızı Recep Paşa beslüler ve yerliler ve ağalar ve mehterlerin karşı gönderüp sultân ve begler kal’aya varup pâşâ ile görüşdüklerinden sonra sultânı nüzûl emini olan Hasan Efendi’ye konak edüp ve sâ’irleri alâ-meratibihim iki gün konak etdiler. Ba’dehu andan süvâr olup iki Ten suyu ubûr olundıkda “*Kış vakti azdır, Bozok etrâfını gâret edüp dönelim*” dediklerinde Kuban cânibinde emân tarîkiyle sâkin olan mü’ellifetü’l-kulûb Celâlî Kazağı’nın re’îsi olan Ağnat dedikleri Kazak der ki “*İşbu asker her vakit ele girmez ve Bozok etrâfindan bir şey hâsıl olmaz. [129^a] Moskov diyârı taburdan hâlidir. Cümle İsveç tarafına gitmişlerdir. Bozoğ’ı geçelim Asgöl Baluge(?) nâm mahalli çapalım belki himmet olunursa Liyone Cels(?) nâm ma’mûr mahalli uralım. Bâri dillerde dastan ola.*” dedikde cümle bu söze kâ’il olup azîmet eylediler. Nehr-i Bozağ’ı geçüp sahrâ-yı beyâbândan doğru şimâle yürimek üzere on dördüncü günü Liyone Cels (...) olmak üzere ripna bölüğünün zabtında olan Liyonke(?) nâm bir şehir-i azîme varılup askerden hâlî bî-hesâb esîr ele girdi. Cümle asker muğtenem oldılar. Şehr-i mezbûrda sultân ve ümerâ dört gün meks edüp yarar atlu ceng erleri olan Tatar-ı adüvv-şikârı ayırup etrâfa çapul gönderdiler. Şehr-i mezbûre Moskov tahtı beş konak olup çapul-ı tahta bir sâ’atlık yerden esîr getürdiler. Cümle asker ol mertebe ganîmet oldılar ki avdetlerinde bir konakda üç sâ’at mahallden ziyâde yürimek mümkün olmadı. Bi-eyyihâl kona göçe ve etrâfı yine çaparak Nehr-i Bozak ağaç görüldüğü mahallde konulup dil aldılar. Söyletdiklerinde “*Büyük tabur yokdur ancak etrâfda olan kal’aların askeri ve göçer evli Kalmuk Bozağ’ın geçidlerini beklemek üzeredir, lâkin bugün yetişdikleri yokdur*” deyu haber vermegle andan göçüp Bozak kenârına nüzûl olunup derhâl salları bağlanup Bozok tumağından dört sâ’at Yukarı Kamanke dedikleri bir küçük palankanın civârından ubûra başladılar. Ahşama değin askerin ekseri geçirilüp ve ağırlıkları bi’l-külliyeye geçirildi. Öte yakada sultân ve mîrzâlar ile ancak bin mikdâr âdem kaldılar. Sabah şafağı vaktinde Petronke dedikleri

¹²⁰¹ Hatukay.

¹²⁰² “İzâ erâdullahu şey’en hayye esbâb”. Tercümesi: “Allah bir şeyi murâd ederse esbâbı ona göre yaratır”.

mel'ûn üç bin mikdârı mel'ûnıyla geçmiş, askere şebhûn edüp Yedisan askerinin bir mikdâr atların ve olcaların almışiken asker-i İslâm hücum edüp küffârı bir tepeye kamalatmışlar. Ol esnâda sultân [129^b] dahı olan askeriyle ubûr edüp küffârın üzerine hamle edüp nicelerinin cânını cehenneme irsâl eyleyüp ve kılıçdan kalanı mağlûben Kamanke Kal'ası'na firâr etdiler. Ve asker-i İslâm'dan sultânın iki bayrakdârı ve birkaç bahâdırlar şehîd oldu. Sultân'ın kendi bi'z-zât meydân alup küffâra salup şîrâne¹²⁰³ merdâne ceng etmegin hafifçe yârelenmişdi. Ol mahallden yürüyüp beş sâ'at mikdârı Çirkli nâm mahalde konup sabâhına sahrâdan yürüyüp giderken Poruloğlu Yuvan dedikleri mel'ûn iki bin ceng Kazağı'yla topları ve arabalarıyla Petronki'ye imdâda varmağın asker-i İslâm'a müsâdefet edüp dört beş sâ'at ceng olup yigirmi otuz mikdârı kâfir esîr-i der-zincîr olup bâkî bir merd halâs olmayup kılıçdan geçdi ve re'îsleri olan Yuvan dahı esîr oldu ve asker-i İslâm'dan Yedisan ulemâsından meşhûr ve ma'rûf Hâcî Murâd Efendi şehîd olup murâda nâ'il oldu. Ve Hitay Kabîlesi'nden El-Hâcc Koçkar ve bir mikdâr nâmdârlar şehîd oldılar. Asker-i İslâm ol mahallden kona göçe evvelâ Ten Suyu'na bir konak kaldıkda Savga ta'bîr olunan nısf-ı hamsı alınmak husûsı mükâleme olundıkda el-Hâcc Cantimur Mîrzâ *"İşbu ganîmet beslemem sultânın ibtidâ seferidir, bi'l-cümle Savga alınmayup askere ihsân olunması münâsibdir"* dedikde sâ'irler *"Bârî bî-baş olanlardan alunup ba'zı masârıfa sarf olunmak münâsibdir"* demegle Kasay Kasbolatoğlu ve Abdullâhoğlu ve Selmânoğlu ve Nevruzoğlu ve Kırım askeri ve Çerâkise begleri ve sipâhîleri ve Yedisan ve Yediçekioğlu mîrzâları ve atalık ve emeldeş ve iş erleri bi'l-cümle mu'âf olup ancak sâhibsiz olan askerden savga aldıklarında beş yüz seksen esîr alındı. İşbu Savga'dan gerek Kırım ve gerek Nogay ve gerek Çerkes ümerâsına onar beşer ikişer [130^a] esîr âlâ-merâtibihim ihsân olundu. Monlâ Gâni Paşazâde Murtazâ Paşa'ya kırk esîr inâyet olundu. Azak Muhâfızı Receb Paşa'ya seksen esîr ve Nüzûl Emîni Hasan Efendi'ye yigirmi ve Haseki Abdullâh Ağa'ya on beş ve umûmen Azak yeniçerilerine kahve bahâsı deyu yigirmi¹²⁰⁴ esîr ihsân olunup sultânın kendüsine gizlüce ancak on aded ıslâhca kızlar alıkoyuldu. Paşa-yı müşârunileyh Kuşkulle'de sultâna ve sâ'ir guzâta büyük ziyâfet edüp at ve kürk verüp vedâ'laşdılar.

Asker-i İslâm Günmelek nâm mahalle vâsıl oldıkda han tarafından Şirin Âdil Geray Mîrzâ ve dâ'ire halkından Küçük Ali Ağa gelüp hanın azlini ihbâr eylediler. Sebeb-i azli bu ki sâbıkâ zikr olunan İsveç kiralı pâdişah konağı olup Bender Kal'ası

¹²⁰³ ve + N : - Ş

¹²⁰⁴ yigirmi Ş : yigirmi beş N

civârında mükemmel sarâylar yapıdurup beher sene bî-vech bin kîse masraf görülmegin Leh'den yol verilüp yânına bir mikdâr asker koşup memleketine göndermek üzere fermân olundıkda “*Masrafı istidâne ederim. Memleketime fermânım gitmiştir. Bana asker gelir*” deyu imtinâ eylemegle pâdişâh tarafından Bender Muhâfızı İsmâil Paşa ile han hazretlerine hitâben “*Elbette çıkarasız. İnâd ederse ceng edesiz*” deyu üç kıt'a hatt-ı şerîf gelmegin bunlar dahı kırala ikdâm ederler. Kıral dahı “*Pâdişâh konağıyuz. Bize cebr olmaz*” deyu imtinâ edicek hatt-ı şerîf mûcibi üzere ceng ederek ihrâc eylediler. Ba'dehu kıral tarafına devletden haberler gelüp “*Bu gûne harekete rızâmız yoktur*” demegle kıral dahı “*Öyle ise beni tahkîr edenleri hakkından gelesiz*” deyicek, der demez İsmâil Paşa'yı katl ve Devlet Geray Han'ı azl edüp bin yüz yigirmi beş senesinde¹²⁰⁵ def'a-yı sâniye Kaplan Geray han nasb olunup **(Def'a-yı [sâni] Kaplan Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han)**¹²⁰⁶ [130b] yine Mengli Geray Sultân'ı kalga eyledi. Ol sene zâhiren Hotin ta'mîri fî'l-hakîka Lehlü tarafından ihbâr ve da'vet olunmağla kış anda kışlayup bahârın Moskov diyârına Lehlü ma'iyyetiyle sefer etmek kasdıyla Rumili Vâlîsi Abdî Paşa mükemmel asker-i Osmanî ile ve Kaplan Geray Han leşker-i Tatar ile azîmet edüp Hotin civârına vâsıl olduklarında Leh tarafından Podolya Voyvodası olan Velinske nâm boyar elçi gelüp “*Voyvoda Geyuske'nin(?) han hazretlerine etdiği ihbâr ve da'vetinden cumhûrımızın haberi yoktur. Voyvoda Geyuske neseben mu'teber boyar ise de akl ü re'y husûsında mu'teber değildir. Anın sözine cumhûrımızın rızâsı yoktur*” deyu selb-i küllî edicek bi'z-zarûre sene-i mezbûre¹²⁰⁷ esnâsında Hotin ta'mîr olunup bi-eyyihâl eyyâm-ı şitâya değin kâbil-i sükna olur gibi kılınup bir mikdâr muhâfız asker ta'yîn ederek serâsker paşa avdet eyledi. Han, Kili Kasabası'nda kışlayup bin yüz yigirmi altıda Kırım'a dâhil oldu. Ol sene Sadr-ı a'zam Şehîd Ali Paşa, Mora Seferi'ne azîmet eyleyüp asker-i Tatar'a dahı fermân olunmağla Or Begi Selâmet Geray Sultân asker-i Tatar'a serâsker nasb olunup irsâl olundu. Ol sefer-i meymûnda Mora'yı muhâsara ve azîm cengler ederek darb-ı destiyle feth ü teshîr eylediler. *Elhamdülillah*.

Ba'dehu sadr-ı a'zam hazretleri İstanbul'a avdetinde tuğlar içerüye alınmayup Kâsım Paşa dedikleri mahallde meks olunup bin yüz yigirmi yedi senesinde¹²⁰⁸ Varadin üzerine azîmet olunup vusûllerinde küffârı muhâsara edüp feth ü teshîre muntazır iken

¹²⁰⁵ 1713. I. Kaplan Giray'ın ikinci kez hanlığa tayininin tam tarihi 15 Nisan 1713'tür (bk. İnalcık, a.g.e., s. 351).

¹²⁰⁶ (Def'a-yı [sâni] Kaplan Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han) + Ş : - N

¹²⁰⁷ 1125/1713.

¹²⁰⁸ 1715.

Nemçe'nin imdâdı erişüp ordu-yı hümâyûna hücum eyledikde askere tezelzül gelmeyle sâhib-i devlet şîr-i savlet *hazretleri* bi'z-zât Resûlullah *sallallahu te'alâ aleyhi ve sellem hazretlerinin* sancağ-ı şerîfin **[131^a]** önine koyup düşmen-i dîne karşı doğru yürüyüp merdâne Rüstemâne cengler edüp, “*Başın top etdi kurtuldu ebed ol baş belâsından / Şehîd oldu sonunda adı kaldı bu gazâsından*” ilâ-yevmü'l-kıyâmet Şehid Ali Paşa deyu bu güzel adıyla yâd olunmak rütbesine nâ'il oldu. *Rahmetullahı aleyh.*

Ol esnâda asker-i İslâm dahı münhezim oldu ve bin yüz yigirmi sekiz senesinde¹²⁰⁹ Belgrad ve Temeşvar Kal'aları vire ile küffâra verilüp “*Han-ı Kırım vaktiyle imdâda yetişmedi*” deyu Kaplan Geray Han azl olunup sene-i mezbûrede¹²¹⁰ Selâmet Geray Hanzâde Âdil Geray Sultân'ın oğlu Kara Devlet Geray han olup (**Kara Devlet Geray Han bin Âdil Geray Sultân**)¹²¹¹ asker-i Tatar ile sefer-i hümâyûna erişmesi fermân olundu. Ümerâ-yı Kırım'ın mesmû'ı olıcak ittifâk edüp “*El-Hâcc Selîm Geray Han evlâdının bendesi gibiyüz ve hem bu hanın nesli ile birkaç kerre mu'ârazamız geçmişdir. Anunla ünsiyyet edemeyüz*” deyu pâdişâha arz etmeleriyle bihasbe'l-iktizâ azl olunup sene-i mezbûrede Sa'âdet Geray han olup (**Sa'âdet Geray Han bin El-Hâcc Selîm Han**)¹²¹² birâderi Safâ Geray Sultân'ı kalga ve İslâm Geray Sultân'ı nûreddîn eyledi. Ol sene Nemçe ile sulhe ihtimâm olunup han, Kırım'a gelüp râhat oldu. Ba'de-zin sâbıkâ Kaplan Geray Han asrında olan Kabartay husûsı içün Sa'âdet Geray Han'ın ekber evlâdı olan Sâlih Geray Sultân Kabartay beslemesi olmağla “*Kaytukad Beg Mîrzâ oğullarından mâ'adâ cümle bizim ile bilebilir*” deyu haber ve da'vet etmeyle bin yüz otuz iki senesinde¹²¹³ Kırım askeriyle Kabartay üzerine sefer eyledi. Tâ'ife-i Çerâkise'nin imhâlinden nâşî bin yüz otuz üç senesi¹²¹⁴ itmâm olunurak Kızılburun nâm mahalle vâsıl olduklarında Kaytukaoğulları, Kabartay halkını izlâl etmeyle Canbolatoğlu'na ilticâ ederek bi'l-cümle Kaşkadağ dedikleri mahalle firâr etdiler. **[131^b]** Han-ı âlîşân, Baht Geray Sultân'ı gönderüp Kaşkadağ'ın etrâfını igâr etdirdi. Çokluk nesne hâsıl olmadı. Ba'dehu itâ'atde olan Çerâkise begleri hezâr esîr tedârük edüp hanı avdet etdirdiler. Kırım'a vusûlünde Şirin Begi Mübârek Şah Beg fevt olup El-Hâcc Cantimur Mîrzâ bin yüz otuz dört senesinde¹²¹⁵ beg oldu. Bin yüz otuz altı

¹²⁰⁹ 1716.

¹²¹⁰ Ekim 1716 (bk. İnalcık, *a.g.e.*, s. 352).

¹²¹¹ (Kara Devlet Geray Han bin Âdil Geray Sultân) + Ş : - N

¹²¹² (Sa'âdet Geray Han bin El-Hâcc Selîm Han) + Ş : - N

¹²¹³ 1720.

¹²¹⁴ 1721.

¹²¹⁵ 1721/1722

senesine¹²¹⁶ değin âsûde-hâl olup ba‘dehu Salgır’da mütemekkin Oyrat Kabîlesi’nden Er Mîrzâ Ağa, Arğın Ahmedşah Beg’in kızın nikâh edüp Borulca Kabîlesi’nden Kutluşah Mîrzâ sebk-i nikâh da‘vâ etmeyle han, Kutluşah Mîrzâ’ya sâhib olarak “*Ol kızı Kutluşah’dan gayrıya verene ve alana dahı zararım dokunur*” deyu tehdîd edecek, Er Mîrzâ Ağa menkûhasını tatlık etmek müşkül olmağın evvelâ Salgır ve Haratuk halkı ile ittifâk edüp sâniyen Şirin ocağına dahıl olduklarında cümle ümerâ yek-dîl olup hana recâ etdiklerinde han kabûl etmeyüp gazabı dahı ziyâdelenüp Er Mîrzâ Ağa’yı katl eylemege tasmîm eyledi.

Ümerâ-yı Şirin’in cem‘iyyeti dahı ziyâdelenüp Sübhân Gâzioğlu ve Haratuk Kabîlesi’nden yediler tâ’ifesinden mâ‘adâ cümle Kırım yek-dîl olup recâ eylediklerinde han hazretleri Salgır halkından kendi etbâ‘ından olan Sakurşah Timur Mîrzâ’yı irsâl edüp recâlarına müsâ‘ade eyledikde ümerâyâ itminân hâsıl olmayup ol esnâda bir mikdâr yâslar(?) yediler tâ’ifesinin hânelerini ve emvâlini gâret edüp hasâret etmişlerdi. Ancak ihtiyârlarının haberi yoğidi. Hülâsa mezbûr Şah Timur Mîrzâ’yı han tarafına gönderüp “*Min-ba‘d anlar ile bir mahalle gelmemiz mümkün olmadı. Merhamet etsünler ve gitsünler*” deyu recâ etdiler. Nûreddîni olan İslâm Geray Sultân “*Bir mikdâr sekbân ile üzerlerine varayım, perâkende edeyim*” dedikde han-ı sâfi- [132^a] dîl derûnu bî-gıl olmağla Allah’a havâle ederek devlet tarafına gitdi. Ol esnâda Sa‘âdet Geray Han azl olunup Kaplan Geray Âsitâne’ye getirilüp ba‘zı şürûtile hanlık teklîf olundıkda Han-ı Kaplan Geray han olmakdan ibâ edicek bin yüz otuz yedi senesinde¹²¹⁷ Mengli Geray han olup **(Mengli Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han)**¹²¹⁸ Safâ Geray Sultân’ı kalga eyledi. Ba‘dehu Acem Seferi’ne irsâl edüp azl olundıktan sonra birâderi Âdil Geray’ı kalga edüp ba‘de-zin azl edicek Akkirman ma‘rekesi olup sonra birâderi Selâmet Geray’ı kalga ve Sa‘âdet Geray Hanzâde Sâlih Geray’ı nûreddîn eyledi.

Mengli Geray Han Bağçesaray’a geldikten sonra Kemâl Ağa’yı büyük ağa ve Güleç Abdussamed Efendi’yi kâzasker eyleyüp ve El-Hâcc Cantimur Beg’e dahı mübâlağa ikrâm ederdi. Bunlar dahı beyne’l-havf ve’r-recâda iken bunca ikrâma mazhar olduklarından yine ittihâm ederlerdi. Ancak han her vechle i‘timâd verirdi.

¹²¹⁶ 1723.

¹²¹⁷ 1724.

¹²¹⁸ (Mengli Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han) + Ş : - N

Hülâsa gizlüce¹²¹⁹ Kırım'ı iki taraf edüp bin yüz otuz sekiz senesinde¹²²⁰ mukaddemâ zıkr olunan yediler emvâli husûsını sened ederek Bağçesarayı'na Kırım'ın iki tarafı cem' olunup Kefevî Ebûssûd Efendi dahı geldi. Kadirşah ve El-Hâcc Murtazâ Mîrzâ tarafları El-Hâcc Cantimur Beg tarafların katl ü istîsâl için âlet-i harb tertîbiyle han tarafından me'mûrdur deyu yâr-ı sâdıkından esrâra vâkıf olan bir kimse El-Hâcc Cantimur Beg'e ihbâr etmeyle şehir-i Zi'l-hicce'nin beşinci cum'a¹²²¹ namâzı kılup evvelâ El-Hâcc Cantimur Beg tenkil dîvânına girüp oturduğu sâ'at mezbûr dostunun söylediği haberinin gerçek olduğına muttali' olacak, derhâl dîvândan çıkup Namazgâh semtinde olan çatırlarına gitdikde El-Hâcc Ali Paşa yetişüp *"Bu ne işdir sultânım?"* deyu i'timâd vererek çok teklîf eder. [132^b] Ammâ El-Hâcc Beg kat'â i'timâd etmeyüp Akkaş semtinden yürüyüp giderler ve der-akab *"Şirin'den Azametoğlu neslini ve kapu halkından Nogayoğlu, Mansûr'dan Kantimuroğlu nesillerini katl-i âm etmek üzere ittifâk olundu"* deyu ihbâr olunmağla mezbûr El-Hâcc Cantimur Begler Çungar'dan geçüp Kuban semtinde olan Baht Geray Sultân'a azîmet etdiler. Evvelâ Ten Suyı kenârına varup Azak Muhâfızı Mengli Mustafa Paşa'dan geçid isteyü[p] âdem gönderdiklerinde han tarafından geçidler hıfz olunmak üzere fermân vâsıl olmağla mezbûr âdemleri habs eylediklerinde anlar dahı *"Gelen begler Hacı Bektaş Ocağı'na düşmüşlerdir"* deyicek yeniçeri tâ'ifesi ayağa kalkup paşaya niyâz ederler.

Âkıbetü'l-emr begleri sâlimen geçürüp ve ikrâm ederek Kuban cânibine gönderirler. Baht Geray Sultân'a vâsıl olduklarında bir iki sene her husûslarında himmet eder. *"Bi-hükm-i Hudâ bir iş olmaz. Âkıbet istirâhat etsünler"* deyu Abaza Çerâkisi'ne konak edüp kendüsi Kalmuk semtine gider. Begler üç sene mikdârı Abaza'da meks ederler. Bir gîce Hacı Beg döşeğinde yaturken bir şahs dirhemli tûfeng ile Hacı Beg'i atar. Yatak kalpağını delüp başından yukarıca geçüp dîvâra dokunur. Ba'dehu işbu husûsı Baht Geray Sultân işidicek *"Ol ihtiyârı anda telef ederler"* deyu havf edüp Kalmuk hanı olan Ayukeoğlu (...) (...) gönderüp konak eder. İşbu vech üzere mürûr-ı eyyâm ederek bin yüz kırk üç senesi Rebî'ü'l-evvelîsi'nde¹²²² Sultân Ahmed nüzûl ve Sultân Mahmûd tahta cülûs etdikde Şehr-i Bursa'da menfî olan Kaplan Geray Han def'a-yı sâlise han olup **(Def'a-yı sâlis Kaplan Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han)**¹²²³ birâderi Âdil Geray Sultân'ı kalga eyledi. [133a] Ba'dehu Kalmuk'da olan El-

¹²¹⁹ Metinde mükerreren "giz" ve yine mükerreren "gizlüce" yazılmıştır.

¹²²⁰ 1726.

¹²²¹ 23 Ağustos 1726.

¹²²² Eylül 1730.

¹²²³ (Def'a-yı sâlis Kaplan Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han) + Ş : - N

Hâcc Cantimur Beg ve Kemâl Ağa ve sâ'irlerini ve Leh vilâyetine firâr eden Mehmed Ağa ve Kara Devlet Ağa'yı ve Limye Adası'nda mahbûs olan El-Hâcc Cantimur Begzâde Mustafa Mîrzâ'yı ve merhûm ve mağfûr Devlet Geray Han Gâzi hazretlerinin her ne kadar oğlu ve kızı ve sâ'ir hôte desesi var ise Kırım'a getirilüp mu'azzez ü mükerrrem oldılar. Kırım halkının Azamet Beg ve Nogayoğlu nesilleri ile görüşmemek üzere olan talâk-ı selâse ile yemînleri han-ı mezbûrın kendi asrınadır. Azlinden sonra münhal olur deyu fetvâ-yı şerîf dahı getirilüp Kırım ümerâsının beynlerinde olan şikâkı vifâka mübeddel oldu.

Bin yüz kırk yedide Devlet-i Aliyye'nin Acem tarafına seferi olmağla han-ı âlîşân alîl olsa dahı bi'z-zât kendüleri gitmek üzere pâdişâhdan istizân eyledikde iki katına inâyet olunup mükemmel mehter-i hanî ve taht-ı revânî gelüp ve Dağıstan (...) Ahmed Han üç tuğ ile paşa ve oğlu Kan Mehmed iki tuğ ile beğlerbeği olmak üzere fermânlar vâsıl olıcak han hazretleri Kalgay Âdil Geray Sultân ve Kemâl Ağa'yı Kırım muhâfazasına bırakup kendisi seksen bin nâmdâr ve işe yarar asker-i Tatar-ı adüvv-şikâr ve Nogay-ı gâret-iştihâr ve Çerkes-i gayret-şî'âr ve Kalmuk-ı hûnhâr ile Sefer-i İran'a azîmet edüp Kuban'a mürûr edicek herkese ihsân-ı bî-pâyân bâhusûs te'lîf-i kulûb için Kalmuk-ı bed-mahlûka suyurgal inâyetler ederek diyâr-ı Kumuk havâlîsine vâsıl olduklarında (...) Ahmed Han'ı paşalık ve oğlunu beğlerbeğilik ve İldar nâm beglerini şemhallık rütbesine nâ'il eyledüğinden mâ'adâ sa'ir Kumuk ümerâsına dahı celb-i kulûb için âlâ-merâtibihim in'âmât-ı kesîre eyledi. [133^b] Ol esnâda Köprülüoğlu Abdullâh Paşa asker-i Osmanî ile Tahmas Kul Kızılbaş-ı bed-ma'âş leşkeriyle birbiriyle mülâkât edüp bi-hükm-i Hudâ asker-i İslâm münhezim olup müşârunileyh Abdullâh Paşa ve çokluk vükelâ şehîd oldukları haberi hanın mesmû'ı olsa dahı gayret-i Cengizîyye'ye binâen han hazretleri avdet etmeyüp Timurkapu derbendinden mürûr etmek üzere yine himmet ve azîmeti elden komadılar. Ol esnâda bin yüz kırk sekiz senesi rûz-ı kâsımdan on altı gün mukaddem¹²²⁴ Moskov melâ'ini yüz binden ziyâde tabur ile fırsattır deyu Kırım'a azîmet eyleyüp Karaçokrak nâm mahalle vürûdında Kalgay Âdil Geray Sultân dahı vefât etmiş bulunup, "*Kırım hâlî iken askerden ol gün han ve sultândan / Resûlullahdan olup şefâ'at avn-ı rahmândan*". Bağçesarayı'nda kâ'im-makâm-ı hanî olan Âdil Beg ve Kalgay Sultân Ağası Kemâl Ağa Kırım'da bulunan ulemâ ve fukarâ ve re'âyâ makûlesi ile akl-ı kalîl bi-eyyihâl Kanlıçak nâm mahalle vâsıl olduklarında herkese ye's gelüp dururken,

¹²²⁴ 8 Recep 1148 / 24 Kasım 1735.

fehvâsınca bî-vakt berf ü bârân ve Tûfan-ı borân olup tabur-ı makhûrın hayli melâ'ini elden ve ayakdan ayrılup helâk rütbesine vararak yüzi karasıyla avdet ederler.

Asker-i İslâm'dan yoklamak için varan âdemler taburdan kalan eli ve ayağı donmuş bir iki Kazak alup gelüp Devlet-i Aliyye tarafına irsâl etdiklerinde yolda helâk olmuşlar. Ba'dehu ahâlî-yi Kırım ahvâli tahrîr edüp ümerâ-yı Şirin'in âb u rûyu olan El-Hâcc Murtazâ Mîrzâzâde İnâyetşah Mîrzâ'yı çatal at ile Timurkapu tarafına, hana irsâl etdiler. Vusûlünde “*Fermân-ı pâdişâhî olmadın avdet etmekden bizlere büyük töhmetdir*” [134^a] deyu han-ı âlîşân avdetden imtinâ' edicek sa'îr asâkir-i İslâm resm-i Tatar üzere “*Kazanga, Kazanga*” deyu bozılup avdet etdiklerinde han dahı bi'z-zarûre avdet edüp Kabartay ve Dört Kesik Abaza Çerâkisi'ne konarak Taman Adası'na vâsıl olduklarında Devlet-i Aliyye tarafından yanlış lakab Gavur Ahmed Ağa demegle mülakkab bir ağa gelüp han hazretlerini “*Müşâvere için*” deyu Devlet-i Aliyye tarafına da'vet eyledi. Han ma'zûl olduğına cezm ederek itâ'at-i fermân edüp Bağçesarayı'na varmayup Or semtine azîmet etdiler. Or'dan çıkup Ulaklı Karaman nâm mahalle vusûlünde Moskov melâ'ininin bir mikdâr Azak üzerine ve ekseri Kırım'a azîmet etdikleri haberi alınup bi'z-zarûre Kırım'a avdet etdiler.

Bin yüz kırk tokuz Muharremi'nde¹²²⁶ “*Yüz bin kefere Azağ'ı muhâsara eyledi*” deyu feryâdcı gelüp istimdâd edicek Âsitâne'ye irsâl olundu. Ve han-ı âlîşân Kırım'a girmeyüp umûmen askeri Or taşrasına ihrâc etdiler. Şehr-i Safer'in evâ'ilinde¹²²⁷ Kırım'a azîmet eden taburun Togan Kal'ası yurdına vusûli haberi alınup dil getürmek için bir mikdâr ümerâ gönderildikde Ten Kazağı ve Kalmuk keferesi kovarak asker-i İslâm'a getürdiklerinin sabâhına Berabaş ve Kirman hatmanları otuz bin mikdârı atlu ceng Kazağı ile büyük taburdan mukaddem yürüyüp asker-i Tatar'ın üzerlerine geldiklerinde hanın sağ kolunda Kalgay-ı âli-cây Sultân Feth Geray umûmen Yedisân askeriyle ve sol kolunda Nûreddîn-i şecâ'at-bîn Arslan Geray Sultân tertîb olunup kalga sultân kolundan Yedisân dilâverleri ve Kırım'ın cengâverleri merdâne dilîrâne ceng edüp ve Nûreddîn-i celâdet-bîn Sultân Arslan Geray [134^b] şîrâne savlet ve Rüstemâne hareketler ile küffâr-ı hâk-sâra at ayağıyla zelzele ve şakşaka-i şemşîriyle velvele düşürüp çokluk mel'ûnların cânlarını cehenneme gönderdiler. Ve han kolundan

¹²²⁵ Âyet: “Ve yunezziku'l-gayse min ba'di ma kanetu”, *Kur'an*, eş-Şûrâ 42/28'den iktibas. Meali: “İnsanlar ümitlerini kesmişken yağmuru indiren”.

¹²²⁶ Mayıs 1736.

¹²²⁷ Haziran 1736.

sergerden-geçdiler ve sekbânlar ve kapukulu ta'bîr olunan bahâdırlar han-ı şecâ'at-unvânın büyük ağası olan Er Mîrzâ Ağa mürebbî-i bi'lvegâ ile yürüyüp düşmene karîb varılmışken Kırım'ın umûr-ı dîde-i ihtiyârları münâsib görmemeyle han hazretleri tarafından Er Mîrzâ Ağa ve ana mümâsil Çelebizâde Âdilşah Ağa ve Kapançalan Mehmed Ağa'ya fermân olunup yerinde istikrâr etdirildi. Bakîyyetü's-seyf olan küffâr ol gîce ol mahallde kamalup kaldı. Sabah olıcak kara dağlar gibi büyük taburı zuhûr edecek asker-i İslâm mukâbele edemeyüp Karayılga'dan Kanlıçağ'a ve andan dahı Kırım içine dâhil olup Or handakını hisse ederek muhâfaza kaydında oldılar. Ve tabur-ı makhûr Or Kal'ası'na yarım sâ'at mikdârı olan Balçıkbaşı nâm mahalle nüzûl etdi. Bir iki gün mürûrında top ve humpâre atmağa başlayup dördüncü günü gafleten handakdan koyulup Kırım semtine ubûr etdiklerinde bi-hükm-i kazâ asker-i İslâm'a havf istilâ eylemegin perîşân olmağla han dahı bi'z-zarûre kenâra çıkdılar. Tabur-ı makhûr orta tabyayı ihâta eyleyüp içinde olan elli altmış mikdârı gaziler itâ'at etmeyüp bir kalmayınca ceng ü cihâd ederek bi'l-cümle şehîd oldılar. Han hazretleri perâkende olan asker-i İslâm'ı cem' etmek için Çatırlık nâm mahalle gelmeyle tabur-ı makhûr Or Kal'ası'nı muhâsara ve müzâyaka etdiklerinde yeniçeri tâ'ifesinin zâbiti olan Recep Ağa nâm bî-edep Dizdâr Zekerıyyâ Ağa'yı döğerek kal'anın miftâhını alup vire ile küffâra kal'ayı teslîm eylediklerinde küffâr-ı melâ'in ahdine vefâ etmeyüp iki yüz mikdârı Osmanlı [135^a] tâ'ifesini Özi tarafına gönderüp kalanının mecmû'larını esîr eylediler.

Dördüncü günü Gözleve ve Bağçesaray'a azîmet edüp asker-i İslâm dahı her gün gayreti elden komayup taşra çıkarmayup, çıkdıklarını ikinci tabura koşmak üzere hayli müzâyaka verdiler. Ammâ yine inâdına binâen yürüyüp evvelen Gözleve'yi ihrâk edüp ve sâniyen Bağçesaray'a vâsıl olup işe yarar hâne ve ale'l-husûs Han Sarayı'nı ve Câmi'-i Kebîr'i ihrâk eyleyüp ba'dehu Akmesicid ve Karasu semtini arzû eyledikde Hakk tarafından kendi aralarında maraz çugarup bî-hesâb kâfirin her gün cânları cehenneme gitmeden hâlî olmayup hattâ lâşelerini bile defn etmek mümkün olmadığından kahkariyân avdet edüp Or Kal'ası'na vusûlünde kal'aya lağım edüp harâb ederek çıkdı gitdi. Han hazretleri Or taşrasında Yalınızağaç nâm mahallde ikâmet üzere iken Kalgay Feth Geray Sultân'ın şecâ'ati pâdişâhın mesmû'ı olmağla sefîne ile Kefe'den çıkup bir kapucıbaşı hanlık teşrifâtını getirüp bin yüz kırk tokuz senesinde¹²²⁸ Feth Geray, han-ı celîlü'ş-şân olup **(Feth Geray Han bir Devlet Geray**

¹²²⁸ 1736.

Han)¹²²⁹ birâderi Arslan Geray Sultân'ı kalga ve yine birâderi Mahmûd Geray Sultân'ı nûreddîn eyledi. Ve Selefi olan Kaplan Geray Han'ın ağası Er Mîrzâ Ağa'yı ağa ve kâzaskeri olan Güleç Fethullah Efendi'yi kâzasker eyledi. İşbu esnâlarda Kırım ahâlîsi tabur istilâsı bir cihetden ve tâ'ûn u vebâ bir cihetden ve hayvanât ve hububât husûsında her vechle perişân-hâl olup ye's mertebesine vâsıl olmuşlar idi.

Han-ı Fetih hazretleri mehmâ-emken Or handakını ta'mîr etdirüp memleketin metânetine sa'y ederek kendüsi dahı asker ile handak üzerinde iken Kartal nâm mahallde olan Ordu-yu Hümâyûn tarafından Vezîr-i a'zam Es-Seyyîd Mehmed Paşa müşâvere için¹²³⁰ hazretleri tarafına an-asl Jane beglerinden **[135^b]** Çerkes İlkas Beg'in oğlu Sultân Ahmed kayını olmağla Kayın Ahmed Ağa demegle meşhûr ağayı irsâl edüp da'vet eyledikde han hazretleri azîmet eyleyüp Kılburun Kal'ası civârına vâsıl oldıkda Özi Muhâfızı olan Yahyâ Paşa ziyâfetler tertîb edüp bir kerre Kızılağaç semtinde ve ikinci def'a Hasan Paşa Palankası kurbünde yemekler ederek ba'dehu sarây-ı âmiresine nüzûl etdirüp semmûr kürk ve cebe ve cevşen ve mükemmel rahş-ı safâ-bahş ile mu'azzez ü mükerrerem Bucağ'a azîmetlerinde pâdişâhın silâhdârı vürûd edüp tîrkeş bahâsı seksen kîse ve sekbân akçesi seksen kîse ve han hazretlerine hatt-ı şerîf ile elli kîse nakid ve mücevher hançer ve sorguç inâyet olunup ve ordu-yı hümâyûnda bulunan hazîneden dahı hızâ'in-i bî-kirân ihsân olundıktan mâ'adâ vezîr-i a'zam dahı mücevher tîrkeş ve murassa' kılıç ve iki aded sorguç ve birbirinin sonundan âle't-te'âkub yedi sekiz semmûr kürk ve yine yedi sekiz mükemmel rahş-ı safâ-bahşlardan mâ'adâ kırkdan mütecâviz hanın yânında bulunan ümerâya başdan ayağa varınca âlâ-merâtibihim libâs-ı fâhireler ile ikrâm olundu. *"Doğrusı bu ki seleflerinde dahı bu mertebe ikrâm olunduğı yokdur"* dediler.

Ordu-yı hümâyûnda yigirmi gün mikdârı meks edüp ba'dehu hızâ'in-i vâfire ile Kırım'a avdet edüp Bağçesaray harâb olmağla Karasu'ya nüzûl eylediler. Pâdişâh tarafından ihsân olunan hazîneyi umûmen Kırım'ın ümerâsına ve guzât-ı Tatar'a âlâ-merâtibihim ihsân eyleyüp ahâlî-yi Kırım'ı muğtenem ve mesrûr ederek du'â-yı hayra mazhar olduklarından mâ'adâ at semirdüp umûmen Kırım askeri ile kış içinde Perepoş Seferi demegle ma'rûf Moskov diyârına akın edüp Bucak askeriyle bundan mukaddem nüzûllerin Mahmûd Geray Sultân'ı **[136^a]** dahı gönderüp anlar dahı mâlâ-mahîs ganîmetler ile avdet etmişler idi. Hâsıl-ı kelâm fakr u fâka ile bî-tâka olan Kırım

¹²²⁹ (Feth Geray Han bir Devlet Geray Han) + Ş : - N

¹²³⁰ han + N : - Ş

ahâlîsi han hazretlerinin âl-i keremiyle ve işbu sefer-i zafer-makrûnlarıyla cem‘iyyet hâtır edüp ve sâhib-i inâyet oldılar. Bin yüz elli¹²³¹ târihinde¹²³² Lisin dedikleri ikinci fetmareşal olan la‘în Kırım üzerine yürüyüp Çekçeke dedikleri mahalle duhûl ve Azak Deryâsı’yla binden ziyâde tıransa sefineleri ile asâkir ve zehâyir ve cebehâne ve âlâtı vürûd edüp Tatlu Bolak dedikleri mahallde vâsi‘ ve metîn câ-hasîn ihdâs eyledi ve andan Rubat üzerine yürümek gösterüp mevcûd olan asker-i Osmanî serâsker paşa ile Rubat üzerine muntazır ve han hazretleri asker-i Tatar ile Or taşrasında muhâfız dururken Sasık ta‘bîr olunan Çekçeke Deryâsı’nın Karasu ulaştığı mahallden küffâr-ı hîlekar ubûr edüp Begdeğirmânı nâm mahalle vusûlünde asker-i İslâm’ın mesmû‘ı olup tabur semtine azîmet eylediler. Öninde perâkende varan Abdullâh Seyyîd ve ba‘zı bahâdırlar şehîd oldılar.

Asker-i İslâm ol gîce taburun civârında olup sabâha Rubat üzerinde olan serâsker paşaya haber olundu. Tabur-ı makhûr ol mahallden Karasu arzûlayup vusûlünde Kalmuk ve Kırgız melâ‘ini etrâfa çapul gönderüp ve yayan askeri Karasu’yı ihrâk etmege mübâşeretleri esnâsında serâsker paşa yetişüp Ak Or nâm mahallden küffâra uzak olsa dahı büyük topları atmağa başladıkları gibi “*Türk geldi*” deyu şehri tamâm ihrâk edemeyüp çekildiler. Ve çapul giden Kalmuk-ı bed-mahlûk eline hayli ümmet-i Muhammedî esîr düşüp tabura avdetlerinde, “*İşidip çıkdı meydâne depindi kalbi merdâne / Giricek cenge şirâne meded ederdi esîrâne / Kutardı [136b] kâfir elinden esîr-i ehl-i İslâm’ı / Müyesser oldu bu hayır du‘â Kalgay Arslan’a*” ve muhabbeti olmayanlardan ba‘zıları Arslan Geray Sultân’a râst gelmeyüp gayrı yol ile çıkdı gitdi. Ba‘dehu tabur-ı makhûr Karasu’dan avdet ve Çungar Geçidi’nden ubûr edüp diyâr-ı dü-zah medârına ric‘at eyledi. Ol eyyâmda Osmanlı vilâyetlerinden Nemçe melâ‘ini Niş Kal‘ası ve Eflak vilâyetini ve Moskov keferesi Özi Kal‘ası’nı teshîr edüp ve etrâf küffâr ihâta etmegele dembeste kalup sulhe râgıb olmağın bin yüz elli târihinde¹²³³ Mengli Geray Han def‘a-yı sâniye han olup **(Def‘a-yı sâlise Mengli Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han)**¹²³⁴ birâderi Selâmet Geray Sultân’ı kalga ve Sa‘âdet Geray Hanzâde Sâlih Geray Sultân’ı nûreddîn eyledi. Kendüleri orduda biraz zamân meks edüp Kalgay Selâmet Geray Sultân’ı Kırım’a nûreddîn ve Sâlih Geray Sultân’ı Akkirman’a irsâl etdiler. Ba‘dehu han hazretleri Moskov üzerine akın etmek üzere me’mûr olup Bucak ve Yedisân askeriyle Akkirman’dan azîmet edüp ve Kalgay

¹²³¹ 1737.

¹²³² târihinde Ş : Recebi’nde N

¹²³³ 1737.

¹²³⁴ (Def‘a-yı sâlise Mengli Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han) + Ş : - N

Selâmet Geray Sultân asker-i Tatar-ı düşmen-şikâr ile Kırım'dan yürüyüp Yılıkısu'yı nâm mahallde mülâkât etdiler. İşbu esnâda bi-hükm-i Hudâ a'zîm boran olup hayli at ve insân dahı telef oldu. Ümerâ-yı Kırım, han hazretleri Kırım'a avdet edüp “*Selâtin birâderleri birkaç bin yarar atlu asker ile çapul etsünler*” deyu niyâz etdiklerinde “*Devlet-i Aliyye'ye bi'z-zât kendim azîmet ederim demişimdir. Takdir-i Hudâ ne ise olur*” deyu azîmet edüp Nehr-i Bozok kenârında vâkî Yüzüm dedikleri kal'a civârına on beş günde vâsıl olup ol mahallde kendüleri karâr edüp etrâfa çapul gönderdiler. Ammâ Lisin dedikleri la'în ol cânibde kışlamağla ikinci günü tabur cem' olmağla başlayacak çapula giden askerin henüz çoğısı gelmemişken Nehr-i Bozok buz üzerinden ubûr olunup [137^a] avdete müsâ'arat olundu. Ve asker-i İslâm'ın akîbine iki üç bin mikdârı soldat keferesi düşüp bi-eyyihâl çokluk at kalup Or Kal'ası'na vâsıl olundu. İşbu seferde Nûreddîn Sâlih Geray Sultân maraz bulunup Özi'den Or'a avdet etmişidi. Bağçesarayı'na varup sarây-ı âhirete azîmet etmeleriyle yine Sa'âdet Geray Hanzâde Halim Geray Sultân nûreddîn olup ve hem Bucak serâskerî oldu. Bin yüz elli bir senesinde¹²³⁵ tabur ne vakit gelür deyu Or ve Çungar ve Rubat ve Begdeğirmânı etrâfında asker-i İslâm muntazır iken Nehr-i Süt semtine tabur geldiği haber alınıp ümerâ-yı Şirin'in şöhre-i afâkı olan El-gazi (...) Mîrzâ irsâl olunup ol dahı taburı müşâhede edüp ve dil dahı alup gelmeğe herkes kangı semtten zuhûr eder deyu dururken Or Kal'ası'nın Çuvaş semtinden zuhûr edüp bi-hükm-i Hudâ Sasık ta'bîr olunan deniz kuraklık olmağla yol olup umûmen tabur la'neten zuhûr edüp Or Kal'ası'nı muhâsara etdiler.

Begdeğirmânı cânibinde olan Serâsker Silahdâr Mehmed Paşa'ya ve Moralı Ali Paşa'ya ihbâr olunup anlar asker-i Osmanî ile ve han hazretleri Tatar askeri ile Or civârında Haram Tuz nâm mahalle nüzûl eylediklerinde tabur-ı makhûr Kal'a-yı Or'u teshîr edüp ikinci günü lağımlar ile yine Kal'a-yı Or'ı virân ederek Or taşrasında Yalınızağaç kuyılarında kondılar. Asker-i Tatar, Or taşrasına çıkup ve asker-i Osmanî harâb olan şehrin mahallerini taksîm edüp tathîr sadedinde olup

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Şevket Rado Nüshası (Ş)	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nüshası (N)
asker-i Tatar-ı Haydar-ı kerrâr düşmen- cerrâr seyr tarîkiyle küffâr-ı hâk-sârın civârına varıcak fetmareşal-ı la'în “ <i>İşbu</i>	asker-i [109a] Tatar Or taşrasına çıkup taburın civârına varıcak Lesin-i la'în “ <i>Bir kerre asker-i Tatar ile ceng edemedim.</i>

¹²³⁵ 1738/1739.

Tatar ile bir kerre ceng etmedim. dâ'im karâr ederler. Bu merre çarh-ı felekden çıkup topları önümize alup sebük-bârice yürüyelim. Karâr etdiklerinde handaka varınca kırarız ve bâkîsi handaka koyulup esîrler tamâm olur” dedikde Kirman hatmanı olan Topal İvan [137^b] *“Tâ'ife-i Tatar'ı sen bilmezsin. Ben anları hoşça bilürem. Sen işbu geverinden çıkdığın gibi senin üzerine salurlar. Sonra sen peşîmân olursun”* deyicek ceneral-i bed-fî'âl mesfûr Topal İvan'a sitem edüp mükemmel taburı ile atlu ve yayan ... çıkup asker-i İslâm'ın üzerine gelicek han hazretleri sancak yânında kalmagın sağ koldan ümerâ-yı Şirin ve sol koldan Or Begi Azamet Geray Sultân ve hanın oğlu Toktamış Geray Sultân ve Şahin Geray Sultân-ı şecâ'at-unvân ve kalb-i asker olan Kalgay-ı âli-cây Sultân Selâmet Geray ve ağası Er Mîrzâ Ağa ve sekban ve kapukulı halkı ma'ıyyetiyle cihâd u gazâ niyyetine fâtîha okuyarak deryâ-yı zakkumun misâli olan tabur-ı makhûr üzere sadâ-yı Allah Allah ile hücûm etdiklerinde tabur-ı mağrur,

من تكبّه وضعه الله¹²³⁶

fehvâsı üzere yüzi karasıyla yüz çevirüp firâr etdiklerinde görenlerine varınca kırup beş altı bin mikdâr kâfirin cânlarını cehenneme gönderdiler.

Zîra bir yerde karâr etmez dâ'imâ firâr ederler. Bu def'a fırsat oldu ki firâr ederlerse handaka koyulup helâk olurlar. Karâr ederlerse kırarak muzmahil ederim” deyu çarh-ı felekden çıkup atlu ve yayasıyla asker-i İslâm üzerine yürüdüklerinde hatman-ı Kirman olan Topal İvan nâm bî-imân fetmareşal-i bed-fî'âle hitâb ederek,

هم الكرارون لا الفرارون¹²⁶¹

mefhûmını irâd edüp *“Tatar-ı şecâa't-süvâr metânet ve karar etmeyüp izhâr-ı sûret firâr etdikleri ancak seng-i çarh-ı felekden çıkmayup top ve humpâre yağdırmak yürüdiğündendir. Eğer böylece çarh-ı feleği biragup üzerlerine varırsak her birleri Haydar-ı kerrâr olup seni nâdim ü peşîman ederler”* dedikde ceneral-i bed-fî'âl mesfûr Topal'a sitem eyleyüp yürüyerek yukarı gelicek sağ koldan Şirin ümerâsı ve Kalgay-ı âlîre'y Sultân Selâmet Geray'ın ağası Ermîrzâ Ağa semender-ateş-i vegâ sol koldan Or Begi Azamet Geray sultân ibn Gâzi Geray Han ve Âdil Geray Sultânzâde Şahin Geray ve Numan Geray ibn Sa'âdet Geray Han ve sâ'irleri gazâ niyyetine fâtîhâ okuyup *“bismillah”* ve sâniyen *“lâ ilâhe illallah”* ve sâlisin *“Allah Allah Allah”* diyerek kılıç elde ve gayret kuşağı belde her birleri Haydar-ı kerrâr u cân-nisâr olarak küffâr-ı hâksâr üzerlerine

¹²³⁶ “Min tekebbuh vazi'a'llah”. Tercümesi: “Kim Allah'a isyan ederse”.

¹²⁶¹ “Hem el-kerrârun lâ el-firârûn”. Tercümesi: “Onlar döne döne saldıranlardır, firar edenler değil”.

El-hâsıl küffâra inhizâm ve ümmet-i Muhammed'e iğtinâm oldu. Ve birkaç topları dahı zabt olunup elhamdülillah büyük gazâlar oldu. Ancak asker-i Tatar'dan ba'zı ümerâ tahvîf ederek <i>“Han hazretlerini sancak yânından kaldırıp handak civârına getürmegle ve Osmanlu askeri olan yoldaşlarımız yasavda kalan asker-i Tatar'ın atlarını yağmalayup Kırım içerüsine firâr etmegle guzât-ı Tatar dahı birer birer çekildiler. Eğer han hazretleri yerinde durup ve asker-i Osmanî dahı imdâd edeydi tabur muzmahil olurdu”</i> dediler. Ol esnâda Vezîr-i a'zam Mehmed Paşa Nemçe üzerine yürüyüp Şans ta'bîr olunan kal'a-yı cedîdeye azîmet eyledikde çâsârın kız karındaşının oğlu kal'a-yı mezbûrede [138^a] bulunmağla asker-i Osmanî'nin himmetinden nâşî mel'ûn-ı mesfûrî havf istilâ eyleyüp ak bayrak dikerek kal'ayı teslim etmek üzere vezîr-i a'zam hazretlerine elçi gönderüp mükâlemelerinde vezîr-i a'zam Nehr-i Tuna'nın karşı tarafında muhafız ta'yîn olunan İvâz Mehmed Paşa ve Tavas Paşalar'a fermân gönderüp <i>“Kıralzâde bizim misâfirimizdir. İkrâm-ı tâm ile konaklayup ve yânına bayraklar ta'yîn edüp serhaddine isâl edesiz”</i> dedikde müşârunileyhüma paşalar <i>“İşbu işin sonı hileye çıkar. Kıralzâde elde iken kal'a</i>	hücûm u ılgâr eylediklerinde küffâr-ı bî-âr guzât-ı Tatar'ın şemşîr-i abdârlarına tâkat getürmeyüp firâr etmeleriyle hezârân küffârın cânların cehennemde karâr etdiklerinden mâ'adâ birkaç added topların dahı alup çıkdılar. Ancak ümmet-i Muhammedî'den bir mikdâr nâmdârlar şehîd olup ümerâ-yı Şirin'den Ebû Sâid Mîrzâ ve el-Hâcc Ali Paşazâde Selâmet Ağa ve ale'l-husûs Numan Geray Sultân Gâzi şühedâ-yı ehl-i İslâm'ın serfirâzı olarak Hudâ-yı müte'âlâ hazretlerinin ikrâmına mazhar oldılar. Ol esnâda han hazretleri sancak yânında bulunmağla ma'ıyyetinde olan ba'zı ümerâ tahvîf ederek ol mahallden tahrîf edüp handak civârına getürmüşler ve asker-i Osmanî olan imdâdımız sadâ-yı gavgayı işidüp asker-i İslâm'ın kovuşların basup atların yağmalayup Kırım içerüsine firâr edüp dört beş günden sonra avdet ederek üçer beşer gelmege başladılar. İşbu savaşda han hazretleri yerinde karar edüp asker-i Osmanî dahı ta'yîn oldu. [109^b] Küffâr-ı hâksâr bi'l-külliyeye muzmahil olurdu dediler. Ve bakîyyetü's-seyf olan melâ'în yüzü karasıyla kahkariyen ric'at eylediler. Mukaddemâ bin yüz kırk tokuz senesi¹²⁶² Devlet-i Aliyye ile Moskovlu beynlerin ıslâh etmege vâsıta olarak Nemçe çasarı Âsitâne'ye elçi gönderüp pâdişâh dahı Re'îs Mustafa Efendi'yi murahhas ederek

elimize teslim olunmak münâsibdir” deyu cevâb etdiklerinde vezîr-i sâfi-derûn tekrâren fermân gönderüp paşalarına muhâlefet etmeleriyle âkıbetü’l-emr Şans Kal’ası asker-i İslâm yedine teslim olunup ba’dehu kıralzâdeyi mahalline îsâl ederler. Ba’de’l-halâs mesfûr kıralzâde *“Ricâl-i Osmanî’yi, devleti büyük, askeri çok, devletine mağrûr mahz-ı fusahâ ve zürefâ bilürdik. Meğer ba’zı ukalâsı da var imiş. Zîra kal’a tesliminden mukaddem halâs olmuş olursam serhaddimizde hâzır u müheyyâ mükemmel taburumuz mevcûd idi. İmdâd alup gelmek üzere idim*” deyu söylemiş derler.

Ba’dehu İvâz Mehmed Paşa vezîr-i a’zam olup Belgrad üzerine azîmet edüp kal’a taşrasında imdâd için gelen tabur üzerine şecâ’at meydânının arslanı olan Memiş Paşa’yı serdâr edüp irsâl eyledikde iki asker birbiriyle kılıç kılıça mukâtele etdiklerinde inâyet-i Perverdigâr ile tabur-ı makhûr münhezim olup on sekiz bin kâfir kılıçdan geçürilüp ve esîr-i der-zincîr olanları dahı vâfir idi derler. Ve asker-i İslâm’dan ancak iki bin

irsâl etmişti. Meğer çasar-ı bî-ârın murâdı iğfâl ve ümmet-i Muhammed’i istîsâl olmağın Moskov ile yek-dîl olarak bin yüz elli senesi¹²⁶³ Nemçe dahı zuhûr edüp Osma[n]lu memleketlerinden çokluk mahall teshîr eyledi ve yine sene-i mezbûrede,

ولا تمكر ولا تعن ماكرا فان الله عزول يقول ولا يحيق

الكر السى الا باهله¹²⁶⁴

mefhûmınca Vidin Kal’ası’nı muhâsaraya gelen Nemçe taburı münhezim olup ve der-‘akab Niş Kal’ası miheng-i bahr-i vegâ Deli Ali ağa nâm bir nâmdârın kabza-i teshîrine dâhil oldu. Ve yine bu sene Saray-ı ve Kal’a-yı İzvornik üzerine giden taburı Hekimzâde Ali Paşa himmetiyle makhûr olup ve iki beğlerbeği ve Eflak Voyvodası irsâl olunup bu gerçede olan Nemçeliler’i muzmahil edüp yine dâhil-i kabza-i İslâm oldu. Bin yüz elli bir senesi¹²⁶⁵ Vezîr-i A’zam Yeğen Mehmed Paşa bin yüz otuz târîhinde olan sulhden¹²⁶⁶ sonra Nemçe’nin çasar-ı hâksârı Koca Kırıl-ı bed-fi’âl devlet nikbetinin eseri olur deyu muhkem ve metîn ve Nehr-i Tuna’nın cezîre misâli mahallinde tarz-ı acîb ve’l-üslûb-ı garîb üzere binâ etdirdiği Şans ta’bîr olunan

¹²⁶³ 1737.

¹²⁶⁴ “Ve lâ temekkeru ve lâ ta’n mâkerâ fe-en Allahu azûlu yakûl ve lâ yuhikku’l-kerû’l-say alâ bâhila”. Tercümesi: “Kimseye kin tutma ve kin tutana yardım etme. Çünkü Allah buyuruyor ki kin sadece sahibine zarar verir.”

¹²⁶⁵ 1738

¹²⁶⁶ 1718 tarihli Pasarofça Antlaşması. Antlaşma 22 Şaban 1130/21 Temmuz 1718 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya ve Venedik devletleri arasında imzalanmıştır. Antlaşma hakkında bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, “Pasarofça”, *TDVİA*, XXXIV, s. 177-181.

mikdârı şühedâ olmuşlar.

Ba'dehu Belgrad'ı muhâsara ederler. Kal'a metîn, kâfir mu'ânid olmağla teshîri mümkün olmayup yine Memiş Paşa-yı müşârunileyh bakîyyetü's-seyf olan taşradaki taburun üzerine [138^b] yürüyüş edüp tabur-ı makhûrî bi'l-küllîyye muzmahil edüp ve olduğu mühimmâtı zabt etdiklerinde kal'a içinde olan ceneral dahı vîre ile Kal'a-yı Belgrad'ı ehl-i İslâm'a teslîm ederler. "Yine İslâm'a ihsân eyledi Mevlâ Belgrad'ı" mısra'ının noktalı hurûfî târih düşmüştür.¹²³⁷ Ba'dehu Nemçe melâ'ini kendüsine idbâr olduğunu bilüp Moskov-ı melâ'ini dahı katarak mağlûben sulh tarafına azîmet etdiler.

Azak tarafında müctemi' olan otuz bin Moskov melâ'ini Kuban üzerine berren ve bahren yürüyüp Açık nâm kal'a-yı sagîreyi zabt edüp ba'dehu Ata-yı Şahi'ye yürüyüp karadan gelenleri deryâ yalısında konup deryâdan dahı binden ziyâde tıransa seffîneleri yalıya gelüp birkaç top atdıklarında kal'adan bir bir geçüp gitmeğle herkes ye'se vardıklarında,

¹²³⁸ نصرت بالصبا وأهلكت عاد بالدبور

fehvâsı üzere ol gîce deryâyâ furtına ârız olup cümle seffînelerin kenâra buragup

kal'a-yı cedîde üzerine azîmet eyledi. Vusûlünde kal'anın dört yânı deniz yürüyüş mahall ve hezârân san'at ile binâ olunmuş hisâr-ı bî-misâl olmağın top ve humpâre ilişmek dahı adîmü'l-ihimâl olmağla müşârunileyh paşa-yı nîk-re'y dalkılıç tahrîr olunmak onda münâdîler nidâ etdirdikde Deli Emir Ağa nâm nâmdâr ve anun emsâli nice cesûr u gayûr serfedâ vü cân-nisârlar dahı bayraklar açup ve ikişer yüz nefer-i zafer-habere vüs'at verecek salları tertîb olunup dalkılıç kalmaya dâhil olmak üzere ihtimâm olundu. Kal'a muhâfızı olan ceneral-i bed-fi'âl in mesmû'ı oldıkda ittifâkı olan günlerden mukaddemce çasârın hemşîresinin oğlu kal'a tefîşî için gelüp ol günde kal'a-yı mezbûre içerüsünde olmağın ceneral-i mesfûr "*Şâyedki kıralzâdeye bir hatâ olmak ihtimâli vardır*" deyu ikisi ittifâk ederek hîleye sâlik olup emân [110^a] diyerek ak bayrak açarlar ve kıralzâde kırâla varup ifâde ettikten sonra "*Kıral senediyle kal'a dahı teslîm ederiz*" deyu ahd ü yemînler ile paşa-yı müşârunileyhe i'timâd verürler. Paşa dahı Nehr-i Tuna'nın karşusunda muhâfız ta'yîn olunan İvâz Mehmed Paşa ve Tavas Paşa'ya fermân edüp "*Kıralzâde misâfirimizdir. İkrâm ile konaklayup ve yânına bayraklar ta'yîn*

¹²³⁷ Belgrad 7 Eylül 1739'da teslim alınmıştır (bk. Fikret Sarıcaoğlu, "Hacı İvaz Paşa", *TDVİA*, XIV, s. 487).

¹²³⁸ "Nusiretu bi's-sabâ ve ehliket âdun be-e'd-dabûr". Tercümesi: "Çocukluğun sana yardım etti; ve Âd yaban arısıyla yok edildi".

hattâ deryâ suyu kenâra çıkup çatırlarına vâsıl olup çokluk küffâr garîk olmağla cemî‘-i mühimmâtını buragup münhezimen avdet ederler. Mengli Geray işbu tabur haberin işidüp Kerş semtine azîmet edüp ba‘dehu münhezim oldukları mesmû‘ı olmağla Karagöz nâm karyede birkaç eyyâm ârâm etdiklerinde mizâclarına hastalık ârız olup Karasu’ya geldikde hastalığı ziyâdelenmeğe Bağçesaray’a azîmet edüp bin yüz elli iki senesinde¹²³⁹ vefât etdiler.

Ümerâ-yı Kırım hanın vefâtı haberin Âsitâne’ye i‘lâm edüp âdem gönderdiklerinde sene-i mezbûrenin mâh-ı Zi’l-hiccesi’nin ibtidâsında¹²⁴⁰ Mîrâhûru Firârî Hasan Paşazâde Abdullâh Ağa hanlık teşrifâtın getirüp Selâmet Geray han olup **(Selâmet Geray Han bin El-Hâcc Selîm Geray Han)** Gâzi Geray Hanzâde Azamet Geray Sultân’ı kalga ve Âdil Geray Sultânzâde Şahin Geray Sultân’ı nûreddîn eyledi.

İşbu han-ı merhamet-unvân,

الولد سرّ ابیه¹²⁴¹

[139^a] mazmûnınca halîm ü sabûr ve şefkat ü merhamet-mevfûr ve mütediyyin ü muttakî olmağla ta’yîb edenler,

ederek mahalline isâl edesiz” deyu kıralzâdeyi paşalara irsâl eder. Müşârunileyh paşalar *“İşbu işin sonu hîledir. Kıralzâde elde iken kal’a teslîm olunmak münâsibdir”* deyu kıralzâdeyi alıkoyup vezîre arz ederler. Vezîr-ia‘zam tekrâren fermân eder. Paşalar muhâlefet ederler. Âhir-kâr Kal’a-yı Şans kabza-i İslâm’a teslîm olunup ba‘dehu kıralzâdeyi mahalline isâl ederler. Ba‘dehu kıralzâdeyi mesfûr *“İkinci serhaddimiz olan Olta Kal’ası’nda sekiz bin askerimiz mevcûd idi. Eğer Şans teslîm olunmazdan mukaddem halâs olmuş olursam ol askeri imdâda getürmek üzere idim. Ricâl-i Osmanî bi’l-cümle lezzâtperest ve bade-i devlet-i mestedgiller imiş. Meğer sâhib-i fehm olan zavû’l-ukûl da bulunurmuş”* deyu ta‘accüb etdiğin nakl ederler.

Ba‘dehu İvâz Mehmed Paşa vezîr-i a‘zam olup Belgrad-ı dârü’l-cihâdı küffâr-ı murdâr elinden tahlîs etmek niyyetiyle azîmet eyledi. Vusûlünde kal’anın taşrasında imdâda gelen tabur-ı mevfûr olmağla yigirmi bin çarhacı askerine şecâ‘at mîşesinin arslanı Velî-yi Karamanî Memiş Paşa-yı kahramanı serdâr edüp tabur-ı mesfûrın üzerine irsâl eyledi. Vusûlünde Nemçe melâ‘îni dahı karşı gelüp kılıç kılıca kelleler verüp

¹²³⁹ 1740.

¹²⁴⁰ 29 Şubat 1740.

¹²⁴¹ Hadis: “el-Veledü sırr-ı ebîhi”. Meali: “Çocuk babasının sırrıdır”. Hadisin kaynağı ve tahkiki için bk. Abdulhalim Oflaz, “Çocuk Eğitimi/Terbiyesi’nde Nebevî Metod”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 11 (Iğdır 2017), dipnot 14, s. 291.

وما نقوم منهم إلا ان يؤمنوا بالله¹²⁴²

üslûbı üzere te'kîdû'l-medh bimâ
yüşbihü'z-zem ederlerdi. Bu hakîr dahı
du'â-gûylarından olmağın han
oldıklarında, “Ve safîdir lâf değildir
dediğim Hurremî / Oldı han oldığı yârını
mu'înü'z-za'ifâ (1152)¹²⁴³” deyu târih
düşürmüşümdür.

Eyyâm-ı devletlerinde Nemçe ve
Moskov melâ'inleriyle sulhnâme
hüccetleri imlâ ve tarafeyne def' ü i'tâ
olunup musâlaha hitâmın bulmağla
herkes selâmetde olup selâmet du'âsına
iştigâl üzere oldılar. Han-ı celîlü's-şân
hazretleri nasb-ı nefis ederek iki buçuk
senede iki minârelü bir câmi'-yi bâlâ binâ
etdiği evvelki câmi'-den rûşen ü i'lâ
olmak üzeredir. Bu hakîr dahı “Yapup
Han-ı Selâmet zâde-i Hacı Selîm Han kim
/ Yine asâr-ı ecdâdını ihyâ kıldı hakanî /
Ererken Hurremî feyzü'l-hayydan gîce
gündüz / Çü düşdi kalbine anın bu târîh-i
feyz-i rabbânî (1153)¹²⁴⁴” deyu câmi'-yi
şerîfin itmâmına târîh etmişdim. Ancak
avâmın tab'ına selîs olan bahr-i
munsarihen olmak üzere İstanbul
tarafından târîh gelmeyle ba'zı ebyâtını
harf ve ba'zı ibârâtını tebdîl ederek anı

kelleler alup ve vezîr-i a'zam dahı
âdemler gönderüp imdâd ederek azîm
safâlu cengler olup mu'cizât-ı fahr-i
kâinât berekâtıyla küffâr-ı bî-âr
münhezimen fîrâr edicek Belgrad'a
varınca kırup on sekiz bin küffâr katl
olundıktan mâ'adâ niceleri esîr-i der-
zincîr oldı. Ancak ehl-i İslâm'dan dahı iki
bin mikdârı dilâverler şehîd oldı.

Ba'dehu Belgrâd'ı muhâsara edüp
birkaç gün top ve humpâre cengin ederler
lâkin küffârın zabtına dâhil oldıktan
sonra kal'ayı ta'mîr edüp gâyet metîn
etdiklerinden nâşî taşradaki tabur bi'l-
küllîyye muzmahil olmadıkça ehl-i
kal'aya havf ve ye's gelmez deyu tekrâr
asker-i cerrâr ile Memiş Paşa-yı hayrdar-ı
kerrâr tabur-ı mesfûr üzerine ta'yîn
olunmağla şemşîr-i bürrânı elde zeyl-i
himmeti belde merdâne Rüstemâne
yürüyüş edüp tabur-ı [110^b] makhûr bi'l-
küllîyye münhezim etiklerinden sonra
Muhâfız-ı kal'a olan melâ'in-i küffâr inâd
etmeyüp bin yüz elli iki senesinde¹²⁶⁷
kal'ayı ehl-i İslâm'a teslîm edüp “Yine
İslâm'a ihsân eyledi Mevlâ Belgrad'ı”
mısrâ'ının noktalı hurûfu târîh
düşmüşdür. Âkıbetü'l-amân diyerek sulh

¹²⁴² Âyet: “Ve mâ nekamu minhum illâ en yû'minu billah”, *Kur'an*, el-Burûc 85/8'den iktibas. Meali: “Onlardan intikam almalarının sebebi, o mü'minlerin (karşı konulamaz kudret sahibi ve övülmeye lâyık olan) Allah'a iman etmelerinden başka bir şey değildir”.

¹²⁴³ 1739/40.

¹²⁴⁴ 1740/41.

¹²⁶⁷ Belgrad 7 Eylül 1739'da teslim alınmıştır (bk. Fikret Sarıcaoğlu, “Hacı İvaz Paşa”, *TDVİA*, XIV, s. 487).

tahrîr eylediler. Ve yine han-ı müşârunileyh müte‘addid sarâylar ve iki aded dîvânihâne bâhusûs Sâhib Geray Han’ın binâsı olan tenkil dîvânının mekânına tertîb-i acîb olmak üzere bir tenkil dîvânı inşâ etdiler. Her gören tahsîn ederler ve harem-i sarâya muttasıl bir mescid binâ edüp câmi‘-yi şerîfin hatîbi ve imâmı ve mü‘ezzinleri ve kâ’imlerinin her birlerine evkâf ve tetimmâtını tekâmîl etdiler. Ve pâdişâh tarafından nefîs kitâblar getürdüp memhûr u maht[û]m kütübhâne-i âmireye vaz‘ eylediler.

Hülâsa-i kelâm,

دولت جاود یافت هر که نیک نام زنت

[139^b]

کز عقبش ذکر حیر زنده کند تاملرا¹²⁴⁵

meffhûmı üzere sâhibü’l-cum‘a ve’d-dîvân olup sonunda eseri ve eyü adı kaldı. Ve kalgaylık hizmetinde olan Azamet Geray Sultân hilm ü hayâ ve tevâzu‘ sıfatıyla muttasıf olan sultân-ı âlîşân idi ki hattâ kendüleri “*Ben nesl-i Cengizim. Mağrûr ve kakhâr olursam bana artıklık gelmez. Ancak kalblerinden halkın menfûrı olurım. Eğer mütevâzî‘ ve halîm olursam bana eksiklik gelmez. Ancak cemî‘-i nâsın mahcûb ve mergûbu olup mevtimden sonra dahı du‘â-yı hayr ile yâd olurum*”

etmişlerdir.

Ol esnâda Azak tarafında olan otuz bin Moskov taburı Kuban üzerine bahren ve berren yürüyüp Açık nâm kal‘ayı zabt edüp ba‘dehu Ada-yı Şâhî üzerine gelüp berren ve bahren birkaç top ve humpâre attıklarında kal‘a yakılmağa başlayup herkes me‘yûs olmuşlardır.

İnâyetPerverdigâr-birle,

نصرت بالصبا وأهلت عاد بالدبور¹²⁶⁸

üslûbınca bir gîce içinde azîm furtınalar olup binden mütecâviz transa seffineleri bütün kenâra urup ve deryâ suyu dahı sâhile çıkup çatırların su alup ve hayli küffâr garîk olmağa eskâlini bıragup münhezimen ric‘at ederler. Mengli Geray Han işbu tabur haberi ile Kerş semtine azîmet etmişdi. Ric‘at haberi mesmû‘ı olmağa Karagöz nâm karyede birkaç eyyâm arâmları esnâsında hastalanup Karasu’ya geldiler. Birkaç gün anda yatup ba‘dehu Bağçesaray’a gelüp bin yüz elli iki senesi Ramazânı’nın yigirmi tokuzuncı çehârşenbih günü¹²⁶⁹ dâr-ı âhirete intikâl edüp sene-i mezbûre Zi’l-hiccesi’nde¹²⁷⁰ Firârî Hasan Paşazâde mîrâhûr-ı evvel Abdullâh Ağa hanlık teşrîfâtını getürmeğe Kalgay-ı âlîcây Sultân Selâmet Geray han olup Gâzi

¹²⁴⁵ “Devlet-i câvid yâft her ki nik[u] nâm zist, kez ‘akebeş zikr-i hayr zende koned nâm-râ”. Tercümesi: “Her kim iyi ad bırakırsa ebedî saadet bulur. (Kişinin) arkasından hayırla anılması ismini diriltir”.

¹²⁶⁸ “Nusiretu bi’s-sabâ ve ehliket âdun be-e’d-dabûr”. Tercümesi: “Çocukluğun sana yardım etti; ve Âd yaban arısıyla yok edildi”.

¹²⁶⁹ 30 Aralık 1739.

¹²⁷⁰ Mart 1740.

derler idi. Sultân şöyle sultân iken han-ı âlişân hazretleri âhar müddetine karîb cüzî husûs içün, وماتدری نفس ماذا تكسب غدا و ماتدری نفس باي ارض تموت¹²⁴⁶ fehvası üzere müşârunileyh kalgay sultânı azl edüp Kaplan Geray Hanzâde Selîm Geray Sultân'ı kalga eyledi. Kalgay-ı cedîdin ricâl-i devlet ile mu'ârefesi ziyâde olmağla az zamânda hanlık teşrîfâtı gelüp bin yüz elli altı Şevvâli'nin on yedinci gününde¹²⁴⁷ Selâmet Geray Han azl ve Selîm Geray han olup (Selîm Geray Han bin Kaplan Geray Han) ammızâdesi Şahin Geray Sultân'ı kalga ve meşhûr-ı afâk Baht Gerayzâde Selîm Geray'ı nûreddîn eyledi. Selâmet Geray Han eyyâmında Devlet-i Aliyye tarafından Acem cânibine sefer olmağın bir sultân ile asker-i Tatar irsâl etmek husûsında hatt-ı hümâyûn sâdır olmağla on beş hânedan bir âdem ihrâc olunmak üzere müşâvereleri esnâsında han-ı müşârunileyh azl olunmağın han-ı cedîd beş hânedan bir âdem tahrîr etdirüp nûreddîn sultân yedine teslîm edüp Acem tarafına irsâl eyledi. Bi-hükm-i kazâ Acem askeri Tahmas ile müsâdefet etdiklerinde asker-i Osmanî münhezim olup asker-i	Geray Hanzâde Azamet Geray'ı kalga ve Mengli Geray Han'ın oğlu Toktamış Geray'ı nûreddîn eyledi. İşbu han El-Hâcc Selîm Geray Han evlâdının sinnen sagiri olup lâkin halîm ü sabûr ve şefkat ü merhamet mevfûr ve zühd ü sâlih ile meşhûr ve ulemâ vü sulehâya rağbeti gayr-i mestûr cevânib-i erba'sı ma'mûr olmağla zemmine sâlik olanlar, وما نقوم منهم إلا ان يؤمنوا بالله¹²⁷¹ âyet-i kerîme üslûbı üzere te'kidü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem ederlerdi. Han olduklarına “<i>Mu'inü'z-za'ifâ (1152)</i>”¹²⁷² lafzı târih düşmüştür. Ol sene Nemçe Çasarı sulhe tâlib olmağın Moskov melâ'ini dahı râgıb olup iki cânibden sulhnâme temessükü imlâ ve tarafine def' ü i'tâ olunup dârü'l-İslâm toprağı hâk-i selâmet oldu. Han-ı âlişân Bağçesaray'da ihrâk olunan Câmi'-i Kebîre'in mekânına evvelki câmi'den daha rûşen ü a'lâ olmak üzere bir senede iki minârelü [111^a] bir câmi'-i bâlâ ve ibâdetgâh-ı bî-hemtâ binâ eyledikde târîhi feyz-i rabbânî (1153)¹²⁷³ olmuştur ancak avâmın tab'ına muvâfık bahr-i munsarih olmak üzere İstanbul cânibinden târîh gelmeğle ba'zısını harf ve ba'zı mahallini

¹²⁴⁶ Âyet: “Ve mâ tadrî nefsun mâzâ teksibu gadâ ve mâ tadrî nefsun bi-eyyî ardın temût”, *Kur'an*, Lokman 31/34'ten iktibas. Meali: “Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Ve hiçbir kimse nerede öleceğini bilemez”.

¹²⁴⁷ 4 Aralık 1743.

¹²⁷¹ Âyet: “Ve mâ nekamu minhum illâ en yû'minu billah”, *Kur'an*, el-Burûc 85/8'den iktibas. Meali: “Onlardan intikam almalarının sebebi, o mü'minlerin (karşı konulamaz kudret sahibi ve övülmeye lâyık olan) Allah'a iman etmelerinden başka bir şey değildi”.

¹²⁷² 1739/40.

¹²⁷³ 1740/41.

Tatar sultân-ı mezbûr ile bir mikdâr gayret-i Tatariyye üzere girüdâr ederek [140^a] sâ'imen belki gânimen avdet edüp sefîne ile Kırım'a ubûrlarında sultân-ı mezbûr hastalanup Bağçesarayı'nda vefât eyleyüp ba'dehu Safâ Geray Sultânzâde Bahâdır Geray Sultân nûreddîn oldu. Ol esnâda Kalgay Şahin Geray Sultân'ı Kırım askeriyle üç hânedan bir âdem tahrîr etmek üzere Çerkes cânibine ihrâc edüp altı yüz mikdârı esîr alınup avdetlerinde han-ı mezbûr pâdişâha ve sâ'ir ricâl-i devletin her birlerine duhter-i mânend-ahter ve ale'l-husûs gulâm-ı sîm-endâmlar irsâl etmeyle ricâl-i devletin mergûb u mahbûb olup *"Tuna'nın öte yakasının belki bizim dahı cümle umûrımız size müfevvazdır demişler"* derler. Ba'dehu han dahı mücerred ikrâmen devlet tarafına da'vet olunup mu'azzez ü mükerrerrem avdetinde Kalgay Şahin Geray Sultân'ı azl edüp çiftliğine îsâl için pâdişâh tarafından bir ağa Kırım'a gelüp han, Bucak tarafında iken kalgay sultânı alup gıtdikden sonra han dahı Bağçesaray'a gelüp Nûreddîn Bahâdır Geray Sultân'ı kalga ve Mehmed Geray Sultânzâde Ahmed Geray'ı nûreddîn eyledi. Ba'de-zin hükûmetinden dört yıl yedi ay mürûrında Bağçesarayı'nda hastalanup âhirü'l-emr,

وسوي الموت بين الفقير والامير والسلطان¹²⁴⁸

tebdîl ederek tekrâra istimâli olursa dahı anı tahrîr eylediler ve yine Sultân Mahmûd tarafından hazâ'in-i vâfire ihsân olunmağla küffâr-ı hâksâr ihrâk-ı bi'n-nâr eden sarâyların mekânlarına evvelkilerinden kati â'lâ müte'addid sarây-ı letâfet-nümâlar binâ ve yine Sâhib Geray han'ın binâsı olan tenkil dîvânının bedeline üslûb-ı acîb ve tertîb-i garîb üzere bir dîvân-hâne-i tenkil inşâ eyledi. Ve harem-i sarâyı muttasıl beş vakit namâzı dâ'im-i cemâ'atle edâ için bir mescid-i zibâ dahı binâ etdirdi. İşbu sarâylar ve dîvân-hâne bin yüz elli altıda tamâm olup dâhil olduklarında bu hakîr dahı dâ'ilerinden olmağla *"Diledim yazmagı (1154) (târihlerin) zuhr oldu (1154)"* mısra'ında târihlerin lafzın önü ve sonu târih düşmüşdür.¹²⁷⁴

Hülâsâ-i kelâm han, merhamet-unvân olmağın Hakk te'âlânın rahmetine mazhar olup sâhibü'l-cum'a ve'd-dîvân oldu ve câmi'-i şerîfin hâtib ve imam ve mü'ezzinler ve kâ'imlerine evkâf ve tetimmâtın tekmîl eylediler ve pâdişâh tarafından nefis kitâblar getürdüp câmi'-i şerîf içinde kütüb-hâne-i âmireye memhûr ve muhattem vaz' etdiler. Kalgay-ı nîkre'y sultân Azamet Geray hilm ü hayâ ile mevsûf ve cûd u sehâ-birle ma'rûf herkese mütevâzı' sultân-ı âlicenâb idiler.

¹²⁴⁸ "Vesvâsü'l-mevt beyne'l-fakîr ve'l-emîr ve's-sultân". Tercümesi: "Fakirler ve emîrler ve sultânlar arasında ölüm vesvesesi".

mefhûmının masdûkı oldu. Ba‘dehu ricâl-i Kırım ta‘zîye için Kalgay Bahâdır Geray Sultân’a geldiklerinde müşâvere edüp hanın mevti haberin pâdişâh tarafına i‘lâm etdiler. Bin yüz altmış bir senesinde Şehr-i Cum‘ade’l-âhiri’nin üçüncü günü¹²⁴⁹ sarây çiftliğinde Arslan Geray Han ibn Devlet Geray Han ibn El-Hâcc Selîm Geray Han ibn Bahâdır Geray Han ibn Selâmet Geray Han ibn Devlet Geray Han ibn Mübârek Geray Sultân ibn Mengli Geray Han ibn Hacı Geray Han ibn Gıyaseddin, han olup (Arslan Geray Han bin Devlet Geray Han) birâderi Feth Geray Han’ın [140^b] ekber evlâdı olan Selîm Geray Sultân’ı kalga ve kendi birâderi Kırım Geray Sultân’ı nûreddîn eyledi. Ve yine Feth Geray Han’ın oğulları ve kızları ve sâ’ir hõrendelerini bi’l-cümle Kırım’a getirüp her birlerini mu‘azzez ü mûkerrem eyledi. Yine Feth Geray Hanzâde Mehmed Geray Sultân’ı Or begi etmişti. Ba‘de-zin azl eyledikde Kalgay-ı âli-cây Sultân Selîm Geray işitdikde han-ı âlişân hazretleri <i>“Bizler perâkende ve perîşân iken bir yere cem‘ edüp birimizi kalga ve birimizi Or begi ve sâ’irlerimize dahı âlâ-merâtibihim her birlerine in‘âmât ü ihsânât etmiş efendimiz ve velî-ni‘emimizdir. Bizlere düşen azl etseler dahı medh ü senâlar ve hayır du‘âlarında olmaktadır”</i> dediklerini	Hattâ kendüleri <i>“Bizler gazûb ve mütekebbir olsak bize artıklık gelmez. Yine hanzâdeleriz ancak halkı çekindirmek fikriyle bi’l-küllîyye çekindirüp menfûr-ı âlem oluruz ve eğer halîm ve mütevâzî’ olsak bize eksiklik gelmez. Yine hanzâdeyiz. Ancak cezbi kulûb edüp mergûb-ı benî âdem oluruz. İnkîyâd etdirmege elçi istemez “Kaşı tuğra, zülfi sahh ol emr ü fermânı derest” üslûbınca biz hanzâdeleriz. Bizlerden halk çekinür ancak iş huzbendedir”</i> deyu bu makûle kelâm-ı dürerbârları nakl ederler. Sultân şöyle sultân iken han-ı âlişân hazretleri cüz‘î husûsı için mûmâileyh sultân Azamet Geray’ı azl edüp Kaplan Geray Hanzâde Selîm Geray’ı kalga eyledi. Kaplan Geray Han-ı âlişân hazretlerinin ricâl-i devletde kerem-i dîdesi bî-hesâb belki mine’l-bâb ile’l-mihrâb چراغ-ı efrûhteleri olmağla kalgay-ı cedîdin anlarla mu‘ârazası ziyâde olmağın bin yüz elli yedi Zi’l-hiccesi’nde¹²⁷⁵ hanlık menşûru gelüp mûmâileyh [111^b] Selîm Geray han olup ammı Âdil Geray Sultânzâde Şahin Geray’ı kalga ve meşhûr-ı afâk Baht Geray Sultânzâde Selîm Geray’ı nûreddin eyledi. Selâmet Geray Han eyyâmında pâdişâh tarafından me’mûr olmağla on beş hânedan bir âdem tahrîr olunmak

¹²⁷⁴ 1741/1742.

¹²⁴⁹ 31 Mayıs 1748.

¹²⁷⁵ Ocak/Şubat 1745.

bu hakîr yânında bulunmağın işidüp tahsîn etmişimdir. Müşârunileyh han-ı âlîşân hazretlerinin zamân-ı sa‘adetlerinde emn ü râhat ve yümn ü bereket ve sıhhat ü âfiyet olmağla herkes kûşe-i selâmetde ve birbiriyle muhabbetde olup ehl-i insâf olanlar ömr ü devleti ed‘iyyesine iştigâl üzere oldılar.

Han-ı müşârunileyh hazretleri,

الولد سرّ ابیه¹²⁵⁰

mefhûmı üzere Devlet Geray-ı şecâ‘at-unvân gibi,

اشداء على الكفار رحماء بينهم¹²⁵¹

âyet-i kerîme fehvâsı üzere küffâra şedîd ise de mü‘minîne rahîm olmağın,

قلب المؤمن عرش الرحمن¹²⁵²

hadîs-i şerîf masdûkınca herkesin kulûbını cezb ve ale’l-husûs lâzımü’l-ihtirâm olan ulemâya ziyâde i‘tibâr ederdi. Ve hizmet-i kazâyı kimseye te’bîd etmeyüp bi-hasbe’l-istihkāk âlâ-merâtibihim nevbet ile tevcîh eyleyüp ehl-i ilmin her birlerini tatyîb etmede olurdu.

إنّ الصلوة كانت على المؤمنين كتاباً موقوتاً¹²⁵³

âyet-i kerîme mûcibi üzere beş vakit namâza gâyet ihtimâm ve,

من قتل نفساً بغير نفس فكأنما قتل النَّاسَ جميعاً¹²⁵⁴

üzere müşâvere olunan Acem Seferi’ne beş hânedan bir âdem tahrîr olup nûreddin sultân ma‘iyyetine Kâsım Geray dahı irsâl olundu. Tahmas’ın paşası ile mukâbelelerinde asker-i Osmanî karârı firâra tebdîl edecek nûreddin-i şecâ‘at-bîn Tatar-ı gayret-şi‘âr-birle bir mikdâr girüdâr ederek sâlimen belki gânimen avdet eyleyüp Bağçesaray’a vusûlinden çok zamân mürûr etmedin dâr-ı âhirete sefer eyledi. Ve Kalgay Şahin Geray’ı üç hânedan bir âdem ihrâc edüp Çerkes tarafına irsâl eyledi. Kalgay-ı âli-cây altı yedi yüz mikdâr esîr iğtinâmıyla avdet etmeyle ricâl-i devlet taraflarına duhter-i pâkîzeler ve ale’l-husûs gulâm-ı sîm-endâmlar irsâl edüp muhabbet-i ricâl kât kât olup hattâ “*Tuna’nın öte taraf-ı umûrî size müfevvazdır. Belki bizim umûrımızda dahı murahhassız demişlerdir*” deyu nakl ederler. Ba‘dehu Âsitâne’ye da‘vet olunup avdetinde Şahin Geray’ı azl edüp ammi Safâ Geray Sultânzâde Bahâdır Geray’ı kalga ve ammi Devlet Geray Han’ın nebîresi Ahmed Geray’ı nûreddin eyledi. Her vechle hanlığına metânet ve istiklâl hâsıl edüp çok zamân mürûr

¹²⁵⁰ Hadis: “el-Veledü sırr-ı ebîhi”. Meali: “Çocuk babasının sırrıdır”. Hadisin kaynağı ve tahkiki için bk. Abdulhalim Ofraz, “Çocuk Eğitimi/Terbiyesi’nde Nebvî Metod”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 11 (İğdır 2017), dipnot 14, s. 291.

¹²⁵¹ Âyet: “Eşiddâ’u ale’l-kuffâri ruhamâ’u beynehum”, *Kur’an*, el-Fetih 48/29’dan iktibas. Meali: “Kafirlerle karşı sert ve tavizsiz kendi aralarında merhametlidirler”.

¹²⁵² Hadis: “Kalb-i mü‘min arşü’r-rahman”. Meali: “Müminin kalbi Allah’ın makamıdır”. Hadisin kaynağı için bk. Süleyman Gür, “Cemâl-i Halvetî El-aksarayî’nin “Envârü’l-Kulûb/el-Merâtib Mine’t-Te’vilâti’l-Kur’aniyye” Adlı Eseri”, *I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (Kültür, Tarih, Din, Medeniyet)*, 27-29 Ekim 2016, Aksaray 2016, dipnot 11, s. 857.

¹²⁵³ Âyet: “İnne’s-salate kânet ala’l-mu‘minîne kitâben mevkûtâ”, *Kur’an*, en-Nisâ 4/103’ten iktibas. Meali: “Namaz, mü‘minlere belli vakitlerde farz kılınmıştır.”

masdûkî üzere Hakk te‘âlâ hazretlerinin binâsını hedm etmeden emken-i ictinâb-ı tâm üzere idi. ال مؤمنون عيال السلطان¹²⁵⁵ mefhûmını cezm edüp Or ve Rubat[’da] kal‘alar ve handaklar ve yine Üçoba ve Çungar ve Çuvaş nâm mahallerde tabyalar ve handaklar etdirüp hıfz-ı hudûd [141^a] ve sedd-i sügürda himmet-i şâhânesini sarf etmişdi. علماء امتى كانبيا بنى إسرائيل¹²⁵⁶ hadîs-i şerîfinin mefhûmıyla âmil olup ilme rağbetden nâşî Bağçesarâyı’nda Câmi‘-i Kebîr kurbünde bir medrese-i ruh-efzâ ve bir mekteb-i dilgüşâ dahı binâ edüp, انما يعمر مساجد الله من امن بالله واليوم الآخر¹²⁵⁷ âyet-i kerîme masdûkî üzere Gözleve’de vâkî Câmi‘-yi Hanî harâbe-i müşerref iken ta‘mîr ü ihyâ ve evvelen dahı rûşen ü i‘lâ edüp, ذكر الفتى عمره الثاني¹²⁵⁸ mefhûmını teyakkun ederek cüzhânlarla her gün tilâvet-ı Kur‘ân etdirüp, ونكتب ما قدموا وآثارهم¹²⁵⁹ mazmûnı üzere câri olup Gözleve ve	etmedin, واذا المنية انشبت اظفارها / الفيت كل تميمة لا تنفع¹²⁷⁶ mefhûmınca hastalanup bin yüz altmış bir Cum‘ade’l-evveli yigirminci Cum‘a gîcesinde¹²⁷⁷ vefât edüp, وسوي الموت بين الفقير والامير والسلطان¹²⁷⁸ fehvası Câmi‘-i Kebîr’in öninde gökkubbesi altında defn olundu. Sene-i mezbûre Cum‘ade’l-âhîrisi’nin on yedinci günü¹²⁷⁹ saray çiftliğinde hanlık menşûru gelüp Kaplan Geray Han’ın nûreddin ve Feth Geray Han’ın kalgası Devlet Geray kalga ve kendi birâderi Kırım Geray’ı nûreddin ve hem Bucak serâskeri ve yine Feth Geray Hanzâde Mehmed Geray’ı Or Begi eyledi. Ba‘dezîn Mehmed Geray’ı azl edüp ve Kırım Geray Sultân dahı Rumili’ne gitmeyle birâderi Bahâdır Geray Sultânzâde Maksûd Geray’ı nûreddin ve ekber evlâdı Selîm Geray’ı Or Begi ve ikinci oğlu Devlet Geray’ı Bucak Serâskeri ve üçüncü oğlu [112^a] Şahbâz Geray’ı Yedisân Serâskeri eyledi. Kalgay-ı nîk-re’y Sultân Selîm Geray

¹²⁵⁴ Âyet: “Men katele nefsen bi-gayri nefsin fe-ke’ennemâ katele’n-nâse cemi‘â”, *Kur’an*, el-Mâide 5/32’den iktibas. Meali: “Kim, bir cana karşılık olmaksızın birini öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir”.

¹²⁵⁵ “el-Mü’minûn ıyâle’s-sultân”. Tercümesi: “Müminler padişahların çocuklarıdır”. Bu sözün hadis olup olmadığı husunda yaptığımız araştırmada hadis kaynaklarında böyle bir hadise rastlanmamıştır.

¹²⁵⁶ Mevzû Hadis: “Ulemâ-i ümmeti ke-enbiyâ-yı benî İsrâil”. Tercümesi: “Ümmetimin âlimleri İsrailoğullarının peygamberleri gibidir”. Ayrıntılı bilgi için bk. Saffet Sancaklı, “Günümüzde Zayıf ve Mevzû Hadislerin Sahih Hadislerle Karıştırılma Problemi”, *Diyanet İlmi Dergi*, XXXVII/1 (Ankara Ocak-Şubat-Mart 2001), s. 51.

¹²⁵⁷ Âyet: “İnnemâ ya‘murı mesâcida’llahi men amene bi’llahi ve’l-yevmil âhiri”, *Kur’an*, et-Tevbe 9/18’den iktibas. Meali: “Allah’ın mescitlerini, ancak Allah’a ve âhiret gününe iman eden, (namazı gereği gibi kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah’tan korkanlar) onarıp (ziyaret eder)”.

¹²⁵⁸ “Zikrû’l-fetî ömre’s-sânî”. Tercümesi: “Gencin zikri onun ikinci hayatıdır”.

¹²⁵⁹ Âyet: “Ve nektubu mâ kaddemû ve asârehum”, *Kur’an*, Yâsîn 36/12’den iktibas. Meali: “Onların yaptıkları işleri de, arkada bıraktıkları izleri de yazarız”.

Akmescid ve Otar Köyü'nde çeşmeler icrâ edüp ve işbu hayrâtın cümlelerinin evkâf ve tetimmâtını dahı bi'l-cümle tekmîl eyledi. ان دهر ا يلف سمای بسعدی / لزمان يهم بالاحسان¹²⁶⁰ mefhûmı üzere sâ'irlerde birer birer bulunan belki bulunmayan hısâl-i hamîdelerin cümlesini câmi' olup "Netîce eyledi intâc-ı kazıyye şekl-i evvelde / Görürse reşk ederdi haml-i evveli vaz'-ı uhrâya" üslûbı üzere dünyevî ve uhrevî bahtına her gün işiden reşk ü tahsîn ederlerdi. Hülâsâ-i kelâm müşârunileyh han-ı âlîşân hazretlerinin haddi olmamağın bu kasıdeyi du'ânâme ile iktifâ olundu: "Hurrem ü handân olaldın ol gül-i âl-i Selîm / Gülistân'a döndü bağ-ı milket-i sahn-ı Kırım / Bağ medhinden fesâhatden dem urdu andalib / Öte durur gûyâ ma'nîde olmuşdur nedîm / Ehl-i diller dilleri güller gibi açıldı hep / El-hülâsa emn ü râhat geldi gitdi havf u vehîm / Âl-i devlet sağdırı(?) Arslan Geray Han hazreti / Zâde-i Devlet Geray Han zübde-i âl-i Selîm / Söyleme anı şecâ'at içre hiç hâcet değil / N'idüğün	birâderi Mehmed Geray'ın (azlin) işitdikde bu hakîr yânında idim. "Bizler ba'zımız Çerâkise dağlarında ve ba'zılarımız Rumilleri'nde perâkende ve perîşân hâl iken bi'l-cümle Kırım'a getürüp birimizi kalga ve birimizi Or begi edüp ve sâ'irlerimize dahı âlâmerâtibihim in'âm ü ikrâm ile pederimizden ziyâde efendilik etmiş efendimiz ve ağaçayımızdır. Bizlere iyilik fikri olmazsa sâyesine böyle cem' etmezdi. Azl etdilerse kusûr bizlerdedir. Yine du'âlarında ve medh ü senâlarında olmak lâzımdır" dediklerinde sabr-pîşe ve sâhib-i endîşe oldukların müşâhade edüp du'âlarına mülâzemet etmişimdir. İşbu han-ı âlîşân hazretlerinin zamân-ı sa'âdetlerinde emn ü râhat ve yümn ü bereket ve sıhhat ü âfiyet olmağla herkes kûşe-i selâmetde ve birbirleriyle muhabbetde olup ehl-i insâf olanlar ömr ü devleti ed'ıyyesine iştigâl üzere oldılar. Han-ı müşârunileyh hazretleri, الولد سراییه¹²⁸⁰ mefhûmı üzere Devlet Geray Han-ı şecâ'at-unvân gibi, اشداء على الكفار رحماء بينهم¹²⁸¹

¹²⁷⁶ "Ve izâe'l-meniyyet enşebet ezfârnhâ / El-feyte külli temîmet lâ tenefe'u". Tercümesi: "Ne zaman ki ölümün pençesi görülür / Fayda etmeyen her şey o zaman terk edilir".

¹²⁷⁷ 18 Mayıs 1748. Cumartesi gününe isabet etmektedir.

¹²⁷⁸ "Vesvâsü'l-mevt beyne'l-fakîr ve'l-emîr ve's-sultân". Tercümesi: "Fakirler ve emîrler ve sultânlar arasında ölüm vesvesesi".

¹²⁷⁹ 14 Haziran 1748.

¹²⁶⁰ "İnne dehrân yelûfun semâi be-sadî / Lezemânu yehummû bi'l-ihsân". Tercümesi: "Bir mutlu sonsuzluk sarıyor gökyüzümü / İhsana sayılan bir süre için".

¹²⁸⁰ Hadis: "el-Veledü sırr-ı ebîhi". Meali: "Çocuk babasının sırrıdır". Hadisin kaynağı ve tahkiki için bk. Abdulhalim Oflaz, "Çocuk Eğitimi/Terbiyesi'nde Nebvî Metod", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 11 (Iğdır 2017), dipnot 14, s. 291.

isminden anlar her müsemâyı fehîm / Bezme cem kesri kerem hâtîm-i sehâ hüsr ü atâ / Cûda mu‘[î]n ve cûşa ummân bahş-ı hakanî-yi[141^b] kadîm / Himmet-i şâhânesi sedd-i sügûr-ı memleket / bâhusûs Or ve Rubat’ı eyledi hısn-ı kavîm / Üçoba, Çungar, Çuvaş’a tâbyalar büyâd edüp / Hafr-ı handak etdirüp hem kıldı İslâm’a harîm / Beş namâza ihtimâmın zik ederdim medh edüp / Olmasam katında a‘yân ü ricâlin ger zemîm / İhtirâz üzere Hudâ bünyânını hedm etmeden / Medhini te’kîd eder kılsa ricâl-i re’y-i sakîm / Kalb-i mü‘min arş-ı rahmân idüğünü cizm edüp / Herkesin gönlünü alup eltâfını kıldı amîm / Cümleye yeksândır hakana han-ı memleket / O seninle bu benimle kılma dîni / Herkesin hâlince edüp lutf u ihsân u kerem / Devletinde kimseye kaldırmadı hiç yetîm / Eyledi tevcîh her ehl-i ilme bâ-husûs / Nevbet ile hizmet-i icrâya şer‘-i mustakîm / Bahr-i ârifân içre oldı nice öksüz tâlibân / Ehl-i ilme rağbetini işidüp dürr-i yetîm / Kıymet-i ilm ü hüner bildüğüne şâhidir / Mekteb ile	âyet-i kerîme üslûbı üzere küffâra şedîd ise de ehl-i İslâm’a merhametlü olmağın, قلب المؤمن عرش الرحمن¹²⁸² hadîs-i şerîfi fehvâsınca herkesi cezb-i kulûb etmede olup ve ale’l-husûs ulemâyı lâzımü’l-ihtirâma ziyâde i‘tibâr edüp ve hizmet-i kazâyı dahı kimseye te‘bîd etmeyüp bi-hasbe’l-istihkâk âlâ- merâtibihim nevbet ile tevcîh ederek her bir ehl-i ilmi tatyîb ederdi, إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا¹²⁸³ âyet-i kerîme mûcibi üzere beş vakit namâza gâyet ihtimâm ve, من قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا¹²⁸⁴ fehvâsı üzere Hakk te‘âlâ hazretlerinin binâsını hedm etmeden mehmâ-emken ictinâb-ı tâm üzere idi. ال مؤمنون عيال السلطان¹²⁸⁵ mefhûmını cizm edüp Or ve Rubat Kal‘aları ve yine Üçoba ve Çungar ve Çuvaş’da tabyalar ve handaklar etdirüp hıfz-ı hudûd ve sedd-i sügûrda himmet-i şâhânesini sarf etmişdi. علماء امتي كانباء بني إسرائيل¹²⁸⁶ hadîs-i şerîfinin mefhûmıyla âmil olup

¹²⁸¹ Âyet: “Eşiddâ’u ale’l-kuffâri ruhamâ’u beynehum”, *Kur’an*, el-Fetih 48/29’dan iktibas. Meali: “Kafirlerle karşı sert ve tavizsiz kendi aralarında merhametlidirler”.

¹²⁸² Hadis: “Kalb-i mü‘min arşü’r-rahman”. Meali: “Müminin kalbi Allah’ın makamıdır”. Hadisin kaynağı için bk. Süleyman Gür, “Cemâl-i Halvetî El-aksarayî’nin “Envârü’l-Kulûb/el-Merâtib Mine’t-Te’vilâti’l-Kur’aniyye” Adlı Eseri”, *I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (Kültür, Tarih, Din, Medeniyet)*, 27-29 Ekim 2016, Aksaray 2016, dipnot 11, s. 857.

¹²⁸³ Âyet: “İnne’s-salate kânet ala’l-mu‘minîne kitâben mevkûtâ”, *Kur’an*, en-Nisâ 4/103’ten iktibas. Meali: “Namaz, mü‘minlere belli vakitlerde farz kılınmıştır.”

¹²⁸⁴ Âyet: “Men katele nefsen bi-gayri nefsin fe-ke’ennemâ katele’n-nâse cemi‘â”, *Kur’an*, el-Mâide 5/32’den iktibas. Meali: “Kim, bir cana karşılık olmaksızın birini öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir”.

¹²⁸⁵ “el-Mü‘minün ıyâle’s-sultân”. Tercümesi: “Müminler padişahların çocuklarıdır”. Bu sözün hadis olup olmadığı husunda yaptığımız araştırmada hadis kaynaklarında böyle bir hadise rastlanmamıştır.

¹²⁸⁶ Mevzû Hadis: “Ulemâ-i ümmeti ke-enbiyâ-yı benî İsrâil”. Tercümesi: “Ümmetimin âlimleri İsrailoğullarının peygamberleri gibidir”. Ayrıntılı bilgi için bk. Saffet Sancaklı, “Günümüzde Zayıf ve Mevzû Hadislerin Sahih Hadislerle Karıştırılma Problemi”, *Diyanet İlmî Dergi*, XXXVII/1 (Ankara Ocak-Şubat-Mart 2001), s. 51.

medrese bünyâdı bürhân-ı azîm / Gözleve'n ol Câmi'-yi Hanî'sin ihyâ eyledi / İnnemâ ya'murâ işitdi etdi ta'mîr remîm / Han ü dükkânlar edüp evkâf cüzhân etdi hem / El-hülâsa mazhar-ı lutf-i Hudâ han-ı kerîm / Bahr-i cûdundan akıtdı âleme enhârlar / Yâd ederler Gözleve ehli her gün enhâr-ı na'îm / Saky edüp Otar köyi kıldı bekâya mezra'a / Seyyimâ bu çeşme-i Akmescid'in misli adım / Verdi mâzâ yunfikuna zâhir ef'âl cevâb / Hem nice kaldı ri'âyet ânda üslûb-ı hekîm / Kıldı ihyâ hızr ü şen(?) âb-ı hayât icrâ edüp / Şöyle kim kalmışlar idi zulmet-i hayretde hîm / Bir nezîre düşdi Hızır'ın çeşme-i hayvânına / Anınçûn düşdi târîhi nezîre lafzı kim / Olmadı kimse muvaffak pâdişâhım sen gibi / Eylemişdi niceler kim sarf-ı himmet harc-ı sîm / Merhabâ sana müyesser oldu bu cârî âmel / Ola cereyânı ilâ-yevmü'l-kıyâme / Şâ'irâne söz gerekmez vâkı'an yazmak yeter / Her sözüme serfûrûdur hâh u nâ-hâh-ı hasîm / Medhin pâyânı yokdur epsem ol ey Hurremî / [142^a] / Bir du'â kıl muhtasar ammâ velî kadri cesîm / Yayı aya hançeri mirrih-i arşa kılıcı / Cûdı bî-add ömri bî-hadd ola devletde mukîm / Elhamdülillah el-Gaffâr / Ve-salatu âlâ ne nebîyyi'l-muhtâr / Ve âlâ âlihî'l-izhâr / Ve

ilme rağbetinden nâşî Bağçesarâyı'nda Câmi'-yi Kebîr kurbünde bir medrese-i ruh-efzâ ve bir mekteb-i dilgüşâ dahı binâ edüp,

انما يعمر مساجد الله من امن بالله واليوم الآخر¹²⁸⁷

âyet-i kerîme masdûkı üzere Gözleve'de vâkî Câmi'-yi Hanî harâbe-i müşerref iken ta'mîr ü ihyâ eyleyüp,

ذكر الفتى عمره

[112^b]

الثاني¹²⁸⁸

mefhûmını cezm etmeyle cüzhânlara her gün tilâvet-ı Kur'ân etdirüp,

ونكتب ما قدموا وآثارهم¹²⁸⁹

mazmûnı üzere câri olup Gözleve ve Akmescid ve etâr köyünde çeşmeler icrâ ederek ve işbu hayrâtın cümlelerinin evkâf ve tetimmâtını dahı tekâmîl eyledi. Ve mukaddemâ Kaplan Geray Han'ın evvel hanlığında dest-i küffâr ile ihrâk-ı bi'n-nâr olmağın işbu Arslan Geray Han-ı gayret-unvân mahall-i mezbûrda müte'addid sarây-ı dil-guşâlar inşâ ve evvelkiden dahı rûşen ü a'lâ edüp Bağçesaray'ı ziynet-efzâ eyledi. Ve yine Mengli Geray Han'ın defva-yı evvelî hanlığında binâ olunup Salacık başında esleme? ta'bîr olunan sarâylar harâbe-i müşerref olmağın anı dahı ta'mîr edüp ve müceddeden müte'addid sarây-ı behcet-

¹²⁸⁷ Âyet: "İnnemâ ya'muru mesâcida'llahi men amene bi'llahi ve'l-yevmil âhiri", *Kur'an*, et-Tevbe 9/18'den iktibas. Meali: "Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, (namazı gereği gibi kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkanlar) onarıp (ziyaret eder)".

¹²⁸⁸ "Zikrû'l-fetî ömre's-sânî". Tercümesi: "Gencin zikri onun ikinci hayatıdır".

¹²⁸⁹ Âyet: "Ve nektubu mâ kaddemû ve asârehum", *Kur'an*, Yâsîn 36/12'den iktibas. Meali: "Onların yaptıkları işleri de, arkada bıraktıkları izleri de yazarız".

*ashâbu'l-ahyâr / Temme nahnü'n-nüşâ
alâ yedd-i ahkârü'l-verâ / El-Hâcc
Bahâdır Ali el-Hatîb be karyetü'l-Elbozdu
afâ anhü/ Fî hicretü men lehü'l-izz ve
şeref sene seb'a ve sittîn ve mi'e ve elf fî
mâh-ı Şa'bân / El-mu'azzam / [142^b]
[143^a]*

nümâîler dahı inşâ eyledi.

ان دهر ايلف سماي بسعدی / لزمان يهم
بالاحسان¹²⁹⁰

mefhûmı üzere sâ'irlerde birer birer bulunan hısâl-i hamîdelerin cümlesini câmi' olup “Netîce eyledi intâc-ı kazıyye şekl-i evvelden / Görürse reşk ederdi haml-i evveli vaz‘-ı uhrâya” üslûbı üzere dünyevî ve uhrevî bahtına herkes tahsîn eylediler. Hülâsâ-i kelâm han-ı âlişân hazretlerinin vaz‘ını kemâkân lisân ile takrîr ü kalem-birle tahrîr bu hakîr ü fakîr-i du‘â-gûy-ı pür-taksîrlerinin haddi olmamağın bir kasîde-i du‘ânâme ile iktifâ olundu: “Hurrem ü handân olaldın ol gül-i âl-i Selîm / Gülistân’a döndü bağ-ı milket-i sahn-ı Kırım / Bağ medhinden fesâhatden dem urdu andelîb / Öte turur gûy? ma’nada olmuştır nedîm / Ehl-i diller dilleri güller gibi açıldı hep / El-hülâsa emn ü râhat geldi gitdi havf u bîm / Âl-i devlet sıgardı(?) Arslan Geray Han hazreti / Zâde-i Devlet Geray Han zübde-i âl-i Selîm / Söylemek anı şecâ’at içre hiç hâcet değil / Nidüğîn isminden anlar her müsemâyı fehîm / Bezme cem girse Kerem hâtem-i sehâ hüsr ü atâ / Cûda mu‘[i]n ve cûşa ummân bahşa hakan-ı kadîm / Himmet-i şâhânesi sedd-i sügûr-ı memleket / Bâhusûs Or ve Rubat’ı eyledi hasin-ı kavîm / Üçoba, Çungar, Çuvaş’a tâbyalar büyâd edüp / Hafr-ı

¹²⁹⁰ “İnne dehrân yelûfun semâi be-sadî / Lezemânu yehummû bi'l-ihsân”. Tercümesi: “Bir mutlu sonsuzluk sarıyor gökyüzümü / İhsana sayılan bir süre için”.

handak etdirüp hem kıldı İslâm'a harîm /
Pes namâza ihtimâmın zik ederdim med
edüp / Olmasam katında a'yân ü ricâlin
ger-zemîm / İhtirâz üzere Hudâ bünyânını
hedm etmeden / Medhini te'kîd eder kılsa
ricâl-i re'y-i sekîm / Kalb-i mü'min **[113^a]**
arş-ı rahmân idüğünü cezm edüp /
Herkesin gönlünü alup eltâfını kıldı amîm
/ Cümleye yeksândır hakana han-ı
memleket / O seninle bu benimle kılma
halkı dü-nîm / Herkesin hâlince edüp lutf
u ihsân u kerem / Devletinde kimseyi
kaldırmadı aslâ yetîm / Eyledi tevcîh her
ehl-i ilme bâhusûs / Nevbet ile hizmet-i
icrâ-yı şer'-i mustakîm / Bahr-i irfân içre
oldı nice öksüz tâlibân / Ehl-i ilme
rağbetini işidüp dürr-i yetîm / Kıymet-i
ilm ü hüner bildüğüne şâhid yeter /
Mekteb ile medrese bünyâdı bürhân-ı
azîm / Gözlev'in ol Câmi'-yi Hanî'sin
ihyâ eyledi / İnnemâ ya'muru işitdi etdi
ta'mîr-i remîm / Hân ü dükkânlar edüp
evkâf-ı cüzhân etdi hem / El-hülâsa
mazhar-ı lutf-i Hudâ han-ı kerîm / Bahr-i
cûdundan akıtdı âleme enhârlar / Yâd
ederler Gözleve ehli her gün enhâr-ı
na'îm / Saky edüp Otar köyü kıldı bekâya
mezra'a / Siyemmâ bu çeşme-i
Akmescid'in misl-i adîm / Verdi maza
yenfîkûn zâhir ef'âl cevâb / Hem nice
kaldı ri'âyet anda üslûb-ı hakîm / Kıldı
ihyâ hızr u (...) âb-ı hayât icrâ edüp /
Şöyle kim kalmışlar idi zulmet-i hayretde

hemîm / Bir nezîre düşdi hafrın çeşme-i
 hayvânına / Anunçün düşdi târîhi nezîre
 lafzı kim / Olmadı kimse muvaffak
 pâdişâhım sen gibi / Eylemişdi niceler
 kim sarf-ı himmet harc-ı sîm / Merhabâ
 sana müyesser oldu bu cârî âmel / Ola
 cereyânı ilâ-yevmü'l-kıyme müstedim /
 Şâ'irâne söz gerekmez vâkı'an yazmak
 yeter / Her sözüme serfürûdur hâh u nâ-
 hâh hasîm / Medhin pâyânı yokdur epsem
 ol ey Hurremî / Bir du'â kıl muhtasar
 ammâ velî kadri cesîm / Yayı aya n+izesi
 hurşîde arş kılıcı / Cûdî-i bî-add ömrü bî-
 hadd ola, devletde mukîm”.

Kalgay-ı şecâ'at-nümâ Sultân Selîm
 Geray hazretlerinin,

حليم إذا ما الحلم زين اهله / مع الحلم في عين العدو
 مهيب¹²⁹¹

mefhûmı üzere halîm ü sabûr ve cesûr u
 gayyûr ve ibâdullaha merhameti mevfûr
 ve ale'l-husûs ulemâyı (lâzımü'l-)
 ihtirâma râğbeti gayr-i mestûr olmağın bu
 nîkçûy-ı ahkar ve duâ-gûy-ı kemterlerinin
 işbu mecmû'a-yı bî-mikdârı te'lîfine bâdî
 olduklarından nâşî bahr-i medîd üzere
 muhtasar-ı müfid bir du'ânâme tahrîri
 sezâ görüldi: “Kalmaz hamd-i kerîm
 etmez Âl-i Selîm / Zîra kalgay-ı Kırım bir
 kerem-kân-ı Selîm / Medh-i gülde bülbül
 okur hezâr dâsûtân / Bige degmez mi şehâ
 bir gülistân-ı Selîm / Nâm-ı meydânı

¹²⁹¹ “Halîm izâ mâe'l-hilm zeyyen ehlehu / Ma'e'l-hilm fî ayne'l-aduvv mühib”. Tercümesi:
 “Yumuşaklıkla süslenen kimseler düşmanının gözünde bile haşmetlidir”.

*şehm anmaz idi kahramân / Görmüş
 olursa eger böyle meydân-ı Selîm [113^b] /
 Selb ü îcâbı bütün geçdi şekl-i evveli / Adl
 olupdur şimdi tahsîl-i mîzânı Selîm /
 Kıymet-i ilm ü hüner bildüğünü bildiler /
 Sa'y-ı ilme başladı şimdi yârân-ı Selîm /
 Lûtfu-ı bî-haddin gören düşdi bu ümîde
 kim / Elf ihsânı alup ola hassân-ı Selîm /
 Cûd-ı ma'nî deme ana atal-i Husrevî /
 Zîra Cengiz-zâde hakan-ı zûşân-ı Selîm /
 Görse cevrin defter-i cûdu hâtem tayy
 eder / Çün taşar gatmazsa(?) ummânı
 feyezânı Selîm / Rezme Rüstem bezme
 Cem [c]ümlede Afrâsyâb / Zâde-i Feth
 Geray Hân-ı Sultân-ı Selîm / Uyhuda
 ru'yâda zâhir nice bilsün anı / Âciz iken
 şimdi künhünde yakzân-ı Selîm / Var
 kıyâs et nidüğün âdını yâd edene /
 Mantiku't-Tayr öğredir ana mürgân-ı
 Selîm / Şi'rime hâsed gazel derse bilmez
 hikmeti / Söz güherdir kıymeti katre-i
 seylân-ı Selîm / Hurremî bahr-i medîde
 dökünmek ola mı / Dökünir mi vasf-ı şeh
 hiç ummân-ı Selîm / Kaldır el ile du'â ola
 makbûl-ı Hudâ / Nûr-ı na'îme du'â ede
 lem'an-ı Selîm / Ömr ü devlet-i nîk-
 nâmdır ziyâ-yı müstedâm / Bâd-ı bâ-
 sıhhat-i vücûd mâh-ı şâhân-ı Selîm /
 Yayın ay hançerin tuta mirrîh-i felek /
 Arş-ı a'lâ-yı berrin-i tîg-i bürrân-ı
 Selîm".*

Ve-kad veka'ü'l-ferâğ min hezihi'n-
 nüshatü fi's-süb'ü'r-râbi mine's-sübu'ü's-

sânî mine'l-öşrû's-sâmin mine's-sülüsü's-sâlis mine's-sülüsü'l-evvel mine'r-rubu'ü's-sânî mine'l-öşrû'l-sâbi' mine'l-aşrû'l-sâbi' mine'l-aşrû's-sânî ez-zihû mine'l-elf ba'de'l-elf min hicretü men lehü'l-izz ve's-şeref sevvede el-hakîrû'l-fakîrû'l-muhtâc rahmeti rabbihi'l-âlîmü'l-habîr Mustafa bin Fazlı Ağa gafera ileyhü lehümâ ve lî-cemi'ü'l-mü'minîn fî Medresetü Veyrat, medrese-i Abdurrahmân Efendi el-mülakkab Çelebi Akay fî zamân-ı Arslan Geray Han.

[114^a]

قد كنت علقت تعليقا منتخبا من السبع السيار في اخبار ملوك التاتار بفيضان امر ارسلان گرای خان فيضا ثم استنسخ نسخ على هذا الاسلوب بامره ايضا ثم امرت ان اعلق في هذه النسخه مايليق بها وسلمت الى قامتك بامره بناء على مالزم على فعلقبت في صدرها فهرسا و في حواشي قراطيه ما ارقاما و صحت فيها بترياق الخدف و الانبات استعاما و اشرت بلسان التركى الى مغمومات الاحاديث و الايات و ترجمت به ما وقع فيها عن سائر اللغات من الابيات الفارسيه و الاشعار العربيه و اعربت اكثر كلماتها لزياده الاعلان و صورت فيها دائره شاهين گرای سلطان ابن تقتمش گرای سلطان و قد وقع الفراغ عن هذه الامور في السبع الثانى و هو العشر السادس من الثلث الثالث من الثلث الثانى من الربع الثانى من العشر السابع من العشر السابع من العشر الثانى من الالفالثانى من الهجره النبويه و قد اخذت فيها في السبع الثانى ايضا و هو العشر الخامس من الثلث الاول من الشهر المذكور من التاريخ المزبور و قد كان المجموع اثنين و عشرين يوما و قد رجب الاخذ في اصل الانتخاب بالمرجب و عظم الفراغ بالمعظم في الالغين قالو اوين المعترئين و ايام هذا

	تزيد على ايام ذاك بالغ منقوطة حرره الفقير چلبى مدرس الحقيير عامله اله بلطفه الخطير¹²⁹². كعبه بنيادی خليل از ر است / دل نظرگاه جليل اكبر است¹²⁹³ [114^b] Beyit <i>Îlâhî fazl-ı kerem bâbın küşâd eyle / Bu günahkâr kulunu iki cihânda şâd eyle / Gelüp bu bağ-ı gülşende aceb zevkî safâ etdin / filânlar sağ esen kalsın du‘âlar iste bir kendin. [115^a] “Eğer her pâdişâh mülkin hakkına âdil-i dâd etse / Du‘acı kulların gâhî gözetse ber-murâd etse / Kemâlât ehlinin kadrin bilüp sındırsa(?) kalbin / O noksân eyledikce şâh ana lutfun ziyâd etse / Zevâl ermez cihânda mülkine bûy-ı semere sultânın / Mahalldir ömri mümted olsa dergâhın nişâd etse / Revâdır emrine şâhân-ı âlem inkîyâd etse / Ocağın haşrun(?) rûşen kılarıdı şol ki âlemde / Gurûrın terk edüp erbâb-ı fakiri gâhî yâd etse”.</i> Emsâl-i Arab Bintü’l-aşera li-vezetü’l-makşere / Bintü’l-ısrîyn tezînetü’n-nâzırîn / Bintü’s-

¹²⁹² Tercümesi: “Arslan Geray Han’ın emri ile es-Sebü’s-seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki’t-Tatar’dan seçilmiş bir şerh yapmışım ve onun emriyle bu üsluba göre nüshalar da kopyalanmıştı. Onların eksik ve yanlışlarını düzelterek, içindeki hadis ve âyetlerin muğlak olan yerlerine Türkçe lisanıyla atıfta bulunup, bunun yanında Farsça ve Arapça gibi dillerden alınan şiirleri tercüme edip bunların içindeki ibarelerin çoğunu da gramer açısından açıkladım. Aynı zamanda, Şâhin Giray Sultan b. Toktamış Geray Sultan’ın, devrini izah ettim. Bu işlerle ilgili bir boşluk oluştu. İkinci yedi ve onaltıncı ve üçüncünün üçte biri, ikincinin üçte biri ve ikincinin dörtte biri, yedincinin onda birinde (...) Peygamber’in hicretinin ikinci yılının (...) Hülâsa Receb ayının yirmi ikisidir. Bu hakir ve fakir müderris Çelebi, ona büyük bir nezaketle davranan efendisi için zikredilen günlerde bunu yazdı”

¹²⁹³ “Ka‘be bonyâdî Halîl-i Azer-est / Dil nazargâh-i celîl-i ekber-est”. Tercümesi: “Ka‘be Azer oğlu Halîl’in (yaptığı) bir binadır / Gönül ise yüce Allah’ın nazargâhıdır”.

	selâsîn ümmü'l-benât ve'l-benîn / Bintü'l-erbâ'în eberrû mine'l-erbâ'în / Bintü'l-hamsîn acûzun mine'l-gābirîn / Bintü's-sittîn eftelû bîhâ bi's-sekîn / Bintü's-seb'în levnetün ileyhi aleyhim ecma'în. Rabbi yesîr velâ tu'assîr rabbi temmim bi'l-hayr.

SONUÇ

Bu çalışmada, *Çelebi Akay Târîhi*'nin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nde bulunan nüshaları ele alındı. Bu nüshalar eserin en eski nüshaları olmakla beraber müellif tarafından iki kere telif edilmiş olan eserin iki farklı telifine aittir.

Eserin günümüze intikal eden tüm nüshaları hakkında farklı araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar yapıldıysa da eserin tam metni şu ana dek neşredilmemiştir. Bu tez çalışmasında, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nde bulunan nüshalarının metin neşri ve eserin incelemesi yapıldı. Bu sayede eserin hem en eski tarihli hem de iki farklı telifine ait nüshaları araştırmacıların istifadesine sunuldu. Bu çalışma neticesinde ortaya çıkan tenkitli metin, *Çelebi Akay Târîhi*'nin, *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar* adlı eserin basit bir sadeleştirilmesi olmadığı hususuna dair kapsamlı bir veriyi teşkil etti.

Bu çalışmaya esas teşkil eden İstanbul Araştırmaları Enstitüsü nüshasında diğer nüshalarda bulunmayan derkenarların bulunması, bu nüshayı diğer nüshalardan öne çıkarır. Bu derkenarlar müellifin hayatı ve ailesi hakkında daha önce bilinmeyen bazı bilgilerin eser hakkında yapılan daha önceki çalışmalarda tespit edilmesini sağlamıştır. Bu doktora çalışmasında da bu yeni bilgilerin bazıları tashih, bazı yeni bilgiler de tespit edildi. Bunun yanında, başka çalışmalarda esere kaynaklık eden kronikler hakkında verilen bir takım bilgiler de tashih edildi.

Çalışma esnasında yabancı literatür tarandı ve eserin incelenmesinde bunlardan istifade edildi. Bu incelemede eserin bizim çalışmamıza esas teşkil eden İstanbul nüshalarının dışındaki nüshalarına dair yapılmış çalışmaların nüsha mukayeselerinden faydalanıldı. Bu sayede eserin, İstanbul nüshalarını esas alan tam bir metni ortaya koyulurken mevcut tüm nüshalar arasındaki farklılık ve benzerlikler de büyük ölçüde belirlenmiş oldu.

Bu çalışma sonucunda eserin gerek tarih, gerek dil ve edebiyat ve gerekse de coğrafya alanında çalışan araştırmacıların istifade edebileceği bir kaynak niteliğinde olduğu sonucuna ulaşıldı.

KAYNAKÇA

1. Kaynak Eserler

Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli, haz. Mehmet Yaşar Kandemir – Halit Zavalı – Ümit Şimşek, Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

ABDULLAH İBN RIDVÂN, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak an Hıta-i Kırım veya Tevârih-i Tatar Hânân-ı Kadîm ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak*, haz. Akif Erdoğan-Selçuk Uysal, İzmir 2011.

BAŞER, Alper – Gurulkan, Kemal, “Anonim Bir Kırım Hanlığı Tarihi (1475-1778)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, VIII/2 (İstanbul 2021), s. 402-462.

BEYHAKÎ, *Şuabü'l-İmân*, V, çev. Hüseyin Yıldız-Hasan Yıldız-Zekeriya Yıldız, 1. bsk., Ocak Yayıncılık, İstanbul 2005.

BURSALI MEHMED TAHİR, *İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Mü'ellifleri*, Matbâa-i Orhaniyye, İstanbul 1335.

_____, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Mü'ellifleri: Kırımlı Meşayih, 'Ulema, Şu'ara, Müverrihin, Etibba Ve Riyaziyyunun Teracim-i Ahval ve Asarından Bahistir*, haz. Mehmet Sarı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

_____, *Türkler'in Ulûm ve Fünûn'a Hizmetleri*, haz. Said Öztürk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996.

CANAN, İbrahim, *Hadis Külliyyatı Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.

ÇELEBİ AKAY, *Dîvân-ı Hürremî-i Kırımî*, Berlin Statsbibliothek, nr. 923.

Evliya Çelebi Seyehatnamesi'nden Seçmeler, haz. Atsız, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

GÖKBİLGİN, Özalp, *Târîh-i Şâhib Geray Hân, (histoire de Sâhib Geray, Khan de Crimée de 1532 à 1551) / Özalp Gökbilgin; edition, critique, traduction, notes et glossaire Özalp Gökbilgin*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973.

HALİM GİRAY, *Gülbün-i Hânân (Kırım Hanları Tarihi) Değerlendirme-Metin-Tıpkıbasım*, ed. Bekir Günay, İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü, İstanbul 2013.

_____, *Gülbün-i Hânân (Kırım Tarihi)*, haz. İbrahim Gültekin, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2019.

_____, *Gülbün-i Hanan Yahud, Kırım Tarihi*, nşr. Ârifzâde A. Hilmi, Necm-i İstiklal Matbaası, İstanbul 1327.

_____, *Gülbün-i Hanan*, haz. M. Sadi Çöğenli, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1990.

_____, *Gülbün-i Hânân*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1287.

HOCA SAADEDDİN BİN HASAN CAN, *Miratü'l-edvar ve Mirkatü'l-ahbar*, İAE, ŞR, nr. 301.

III. *İslam Giray Han Tarihi: Historia Chana İslam Gireja III*, neşr. Z. Abrahamowicz, Warsawa 1971.

İBNÜLEMİN MAHMUT KEMÂL İNAL, *Son Sadrazamlar*, II-III, 3. bsk., Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s. 989-1263.

İPŞİRLİ, Mehmet, *Târîh-i Na'imâ*, I-IV, TTK Yayınları, Ankara 2007.

KKS, nr. 67, 68, 72.

Nefi Divanı, haz. Metin Akkuş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018.

NEGRİ, A., “İzvleçeniya iz Turetskoy Rukopisi Obşçestva, Soderjaşçey İstoriyu Krımskih Hanov”, *Zapiski Odesskago Obşçestva*, I (Odessa 1844), s. 379-392.

ÖZTÜRK, Mürsel, *Tarih-i Ravzatü's-Safâ Fî Sireti'l-Enbiyâ Ve'l-Muluk Ve'l Hülefâ Cilt: I*, TTK Yayınları, Ankara 2019.

RIDVAN PAŞAZÂDE ABDULLAH, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak*, neşr. A. Zajazkowski, Warsawa 1966.

RİDVANPAŞAZÂDE ABDULLAH ÇELEBİ, *Târih-i Mısır (İnceleme ve Metin)*, haz. Samet Tinas, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

SÂBİT, *Zafer-nâme*, haz. Turgut Karacan, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 1991.

SEYYİD MEHMED RIZÂ, *Es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar (İnceleme – Tenkitli Metin)*, haz. Yavuz Söylemez, TTK, Ankara 2020.

Târih-i Sa'îd Geray Hân, Berlin Statsbibliotek, nr. 923.

2. Araştırma ve İncelemeler

ACAR, Serkan, “Moskof Çarlarının Kırım Hanlarına Ödediği Bir Haraç Türü: Tiş-Tiyiş (Mors Dişi)”, *Karadeniz Araştırmaları*, XV/60 (Ankara 2018) s. 35-45.

AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, 9. bsk., Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022.

ATMACA, Veli, “Hadisleri Bakımından Cevahirü'l-Ebrar min Emvaci'l-Bihar (Yesevi Menakıbnamesi) Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/2 (Elazığ 2001), s. 327-344.

AVCI, Casim, “Takvîmü'l-Büldân”, *TDVİA*, XXXIX, s. 492-493.

AYVERDİ, İlhan, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, haz. Kerim Can Bayar, İstanbul 2005.

BABİNGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara 2000.

BIYIK, Ömer, *Kırım'ın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

BİLGE, Mustafa L., “Azak”, *TDVİA*, IV, s. 300.

ÇAĞRICI, Mustafa, “Seyahat”, *TDVİA*, XXXVII, s. 7-9.

DEMİR, Uğur, “İhmal Edilen Bir Kırım Hanlığı Kaynağı: Çelebi Akay Tarihi”, *Crimean Historical Review*, II/8 (2017), s. 8-31.

_____, “Muhayyel Bir Kırım Tarihçisi Kefevî İbrahim Efendi ve Humbaracı Ahmed Paşa’nın Rusya’ya Dair Raporu”, *Türkiyat Mecmuası*, XXIV (İstanbul 2014), s. 23-32.

DERİN PÂŞÂOĞLU, Derya, “Kırım Yerli Kaynaklarına Göre XVIII. Yüzyılda Kırım Hanlığı’nda Meşâyih Makamı”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sayı: 20 (Trabzon Mayıs 2016), s. 89-116.

_____, *Abdülgağfar Kırımî’nin Umdetü’l-Ahbâr’ına (Umdetü’t-Tevârih) Göre Kırım Tarihi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

_____, *Umdetü’l-Ahbâr*, Sh. Marjanı Institute of History of The Academy of The Republic of Tataristan, Kazan, 2014.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, İstanbul 2019.

EKİN, Yunus, “İrşâdü’l-Akli’s-Selim’in Tefsir Geleneğindeki Konumu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/1 (Adana Ekim 2016), s. 83-118.

GÖKTAŞ, Mehmet, “Bir hadis İki Muasır ve İki Mütalaa”, *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, sayı: 11 (Erzurum Haziran 2021), s. 253-267.

GÜR, Süleyman, “Cemâl-i Halvetî El-aksarayî’nin “Envâru’l-Kulûb/el-Merâtib Mine’t-Te’vilâti’l-Kur’aniyye” Adlı Eseri”, *I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (Kültür, Tarih, Din, Medeniyet)*, 27-29 Ekim 2016, Aksaray 2016, s. 852-869.

HEYWOOD, C.J., “Reviewed: Aus den Aufzeichnungen des Sa’îd Geray Sultân: eine zeitgenössische Quelle zur Geschichte des Chanats der Krim um die Mitte des 18. Jahrhunderts by Barbara Kellner-Heinkele”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 39/2 (Londra 1976), s. 449-450.

İNALCIK, Halil, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*, 2. basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

_____, “Gazi Giray I”, *TDVİA*, XIII, s. 451.

_____, “Gazi Giray II”, *TDVİA*, XIII, s. 451-452.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazma Eserler Kataloğu, II, haz. Günay Kut vd., İstanbul 2014, s. 924-925.

LAŞKOV, F. F., “O. O. Laşkov’un Anlatımıyla 1784 Yılı Kırım Tasviri (devam)”, *İTÜAK*, ed. F.F. Laşkov, Tavrisheskaya İl Matbaası, sayı:6 (Akmescid 1888). s. 36-64.

KARACAN, Turgut, “Sâbit”, *TDVİA*, XXXV, s. 349-350.

KAVAK, Nuri, “Kırım Hanlığı Şer’iyye Sicillerine Yansıyan Kitaplar”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXV/35 (İstanbul 2010), s. 275-286.

KELLNER-HEİNKELE, Barbara, *Aus den Sa’id Girây Sultân Eine zeitgenössische Quelle zur Geschichte des Chanats der Krim die Mmitte des 18. Jahrhunderts*, Klaus Schwarz, Freiburg 1975.

KERİM, Altay-Kerim, Leyla, *Tatarca, Türkçe, Romence Sözlük; Tatarca, Türkçe Romence Sözlük; Dictionar Tatâr, Turc, Român*, Editura Kriterion, Bükreş 1996.

KURNAZ, Cemal-Çeltik, Halil, “Afîfî”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Kırım Türk-Tatar Edebiyatı)*, XIII, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 256-259.

_____, “Hanlık Dönemi Kırım Şairleri Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı: 51 (Ankara 2009), s. 275-295.

KURŞUN, Zekeriya, *Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri) 1838-1914*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1991.

KUT, Günay, “Ali Şîr Nevâî”, *TDVİA*, II, s. 449-453.

Osmanlı Yer Adları, haz. Tahir Sezen, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2017.

OFLAZ, Abdulhalim, “Çocuk Eğitimi/Terbiyesi’nde Nebevî Metod”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 11 (Iğdır 2017), s. 287-306 .

ÖĞRETEN, Ahmet, “Türk Kültüründe “Yada Taşı” ve XVIII. Yüzyıl Sonu Osmanlı-Rus Savaşlarında Kullanılması”, *Belleten*, LXIV/241 (Ankara 2000), s. 863-900.

ÖZ, Şaban, “Bir İslâm Tarih Felsefesi Tezi: “İnsanlar Zamanlarına Uyarlar” ”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 12 (Kahramanmaraş 2008), s. 85-100.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Mehmed Efendi, Ramazânzâde”, *TDVİA*, XXVIII, s. 449-450.

_____, “Pasarofça”, *TDVİA*, XXXIV, s. 177-181.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Vassaf”, *TDVİA*, XLII, s. 558-559.

SAMOYLOVIÇ, Aleksandr Nikolayeviç, “Predvaritelnoye Soobşçeniye o Novom Spiske Sokraşçeniya ‘Semi Planet’ Muhammeda Rizî”, *İzbrannıye Trudy o Krıme*, Simferopol 2000.

SANCAKLI, Saffet, “Günümüzde Zayıf ve Mevzû Hadislerin Sahih Hadislerle Karıştırılma Problemi”, *Diyanet İlmi Dergi*, XXXVII/1 (Ankara Ocak-Şubat-Mart 2001), s. 39-60.

SEYİTYAHYA, Nariman, “Hurremi Çelebi Tarihiy Eserinin Mevcut Olğan El Yazmaları ve Olarının Hususiyetleri”, *10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Kırım 2012, s. 423-429.

_____, “Hurremi Kırımî ve Yedisanname’si”, *IV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, 26-28 Eylül 2009, Akmesit 2009, s. 275-281.

SEYTYAGYAYEV, Nariman, “Novyye svedeniya ob ‘Istorii krymskikh khanov’ Khurremi Chelebi Akaya”, *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, sayı: 211 (Simferepol 2011), s. 162-165.

_____, “Osobennosti Bakhchisarayskoy rukopisi sochineniya Khurremi Chelebi Akaya: tekstologicheskiy aspekt”, *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, sayı: 239 (Simferepol 2012), s. 122-125.

_____, “Osobennosti Kairskogo spiska istoricheskogo proizvedeniya Khurremi Chelebi Akaya: tekstologicheskiy aspekt” *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, sayı: 239 (Simferepol 2012), s. 170-173.

_____, “Osobennosti peterburgskogo i kiyevskogo spiskov istoricheskogo proizvedeniya Khurremi Chelebi Akaya: tekstologicheskiy aspekt”, *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, sayı: 237 (Simferepol 2012), s. 186-188.

_____, “Shtrikhi k tvorcheskoy biografii krymskogo avtora serediny XVIII v. Khurremi Chelebi Akaya (v svete svedeniy «Istorii» Said Geraya)”, *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, sayı: 202 (Simferepol 2011), s. 176-179.

_____, “Novyy rukopys ‘İstoriyi Chelebi Akaya’ ”, *Slovo i Chas*, sayı:1 (Kiev 2017), s. 70-81.

SMIRNOV, Vasili Dimitriyevic, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, Selenge Yayınları, İstanbul 2016.

SÖYLEMEZ, “Kırım Hanlığı-Osmanlı Devleti Siyasi İlişkilerinde Rehin Usulü”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IV/2 (Ordu 2019), s. 84-109.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamus-ı Türki*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

ŞEN, Fatma Meliha, “Nidâî ve Kırım Tarihi Hakkında Yeni Bir Eseri: Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Gerây Hân, Hikâyet-i Boğdan”, *Türkiyat Mecmuası*, XXIII/2 (İstanbul 2013), s. 148-164.

Tatarca-Türkçe Sözlük, haz. Fuat Ganiyev-Rifkat Ahmet’yanov-Halil Açıkgöz, İnsan Yayınevi, Kazan 1997.

TUNA, Sedat, *Hadis, Tarih Ve Edebiyat Kaynaklarına Göre Veda Hutbesinin Yeniden İnşâsı*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2016.

ULUDAĞ, Süleyman, “Amel”, *TDVİA*, III, s. 13-16.

ÜREKLİ, Muzaffer, “Abdullah Çelebi”, *TDVİA*, I, s. 94.

YAKIT, İsmâil, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, 4. basım, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.

YALVAR, Cihân, “Suçlamaların Gölgesinde Bir Kırım Hanı: Murad Geray Han”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, III/6 (İstanbul 2019), s. 1-19.

YAŞARBAŞ, Enver, *Hâdisât Nişancı M. Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli*, Kamer Yayınları, İstanbul 1983.

YILMAZ, Mehmet, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1992.

YÜKSEL, Sinân, “Rusya’nın Kırım’ı İlhakı (1783)”, *Asya Araştırmaları Dergisi*, III/2 (Ankara Aralık 2019), s. 217-226.

3. İnternet Kaynakları

NARİMAN, Seyityahya, “V. Vernadskiy adına milliy ilmiy kitaphaneniñ elyazma bölüğinde bulunğan qırımtatar ve türk tarihları, tilleri ve edebiyatları böyünca malzemeler”, <http://ilmiyqirim.blogspot.com.tr/2011/07/v-vernadskiy-adna-milliy-ilmiy.html?m=1> (Son erişim tarihi 21.08.2020, 13:57).

<http://41.33.22.69/uhtbin/cgisirsi.exe/?ps=wz9EzvCxtU/ELDAR/244460008/60/502/X> (Son erişim tarihi: 16.09.2020, 18:53).

<http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0001509500020000> (son erişim tarihi: 20.08.2020, 14:47).

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/tar%C3%AEhul-kirim/109481> (son erişim tarihi: 10.09.2020, 13:27).

<https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN778924181> (son erişim tarihi 12.08.2020, 11:33).

https://katalog.iae.org.tr/yazma/SR_000301.pdf (son erişim tarihi: 13.11.2020, 18:30).

https://rk.gov.ru/rus/file/Toponimika_krymskih_sel_i_gorodov.pdf (son erişim tarihi: 08.09.2020, 19:41).